

Mimarlar

Cilt 16 • Sayı 44 • Yıl 2024

ADAMOR
TOPLUM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

KENT
ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

INSTITUTE
OF URBAN
STUDIES

Leyla Alkan (Gazi ¼niversitesi), Alim Arlı (Marmara ¼niversitesi), Ahmet Kemal Bayram (Marmara ¼niversitesi), Zeynep Yılmaz Bayram (Karadeniz Teknik ¼niversitesi), Hasan Bozgeyikli (Selçuk ¼niversitesi), Funda şenol, Tayfun ınar (Ankara ¼niversitesi), Didem Danış (Galatasaray ¼niversitesi), Neslihan Demirtaş-Milz (İzmir Ekonomi ¼niversitesi), şebnem G¼ken (Dokuz Eyl¼l ¼niversitesi), H.İbrahim D¼zenli (Samsun ¼niversitesi), Michael Goldman (Minnesota ¼niversitesi), Kemal G¼rmez (Ankara Hacı Bayram Veli ¼niversitesi), Fuat G¼ll¼pınar (Anadolu ¼niversitesi), Berin G¼r (TED ¼niversitesi), Murat G¼ven (Kadir Has ¼niversitesi), ř¼kr¼ Karatepe (TCCB), Filiz Kartal (Ankara ¼niversitesi), Ayşe Çolpan Yıldız (AYB¼), Serap Kayas¼ (Ortadoğu Teknik ¼niversitesi), Ruşen Keleş (Ankara ¼niversitesi), Emine K¼seoęlu (Fatih Sultan Mehmet ¼niversitesi), Tuna Kuyucu (Boğaziçi ¼niversitesi), Faranak Miraftap (Illinois ¼niversitesi), G¼kt¼ę Mor¼l (Pennsylvania State University), Hakan Olgun (İstanbul Medeniyet ¼niversitesi), şebnem ¼nal Hoşkara (Doğu Akdeniz ¼niversitesi), Tuncay ¼nder (Ankara Hacı Bayram Veli ¼niversitesi), Metin S¼zen (ek¼l Vakfı), Yusuf şahin (Aksaray ¼niversitesi), Metin şenbil (Gazi ¼niversitesi), Tarnık řeng¼l (Ortadoğu Teknik ¼niversitesi), Yıldırım řent¼rk (Mimar Sinan G¼zel Sanatlar ¼niversitesi), Uğur Tanyeli (İstinye ¼niversitesi), İlhan Tekeli (Ortadoğu Teknik ¼niversitesi), Korkut Tuna (İstanbul Ticaret ¼niversitesi), Mehmet Tunçer (ankaya ¼niversitesi), Aysu Uğurlar (Y¼z¼nc¼ Yıl ¼niversitesi), Sutay Yavuz (Ankara Sosyal Bilimler ¼niversitesi), Sevgi Zengin (Niğde ¼niversitesi)

*Soyadına g¼re alfabetik sırada In alphabetical order

Yayın T¼r¼ Publication Type: ¼ Aylık, Yaygın S¼reli Yayın * **Yayın Dili** Publication Language: T¼rke-İngilizce

Kapak Tasarım: B¼řra ¼zkan

Kapak G¼rseli: B¼y¼k piramidin ikinci galerisinden ¼¼nc¼ galerisine geçiş.

Kaynak: British Library Images

Baskı/Yayın Tarihi: Haziran/June 2024.

İçindekiler/Contents

583 *Takdim / Editorial*

MİMARLAR

Makaleler/Articles

Söyleşi / Interview

- 587-608 Bülent Tanju ile Mimarlık, Mimarlık Tarihi ve Mimarlık Tarihyazını Üzerine Bir Söyleşi**
An Interview with Bülent Tanju on Architecture, Architectural History and Architectural Historiography
Ömer Faruk Güneç, Figen Işıker

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- 609-640 Mimarlar ve İnsani Yardım**
Architects and Humanitarian Aid
Ömer Faruk Güneç
- 641-668 Jacques-François Blondel'in "Yeni" Mimar Yetiştirme Projesi: École des Arts**
Jacques-François Blondel's "New" Architect Training Project: École des Arts
Figen Işıker
- 669-709 Bilinmeyen Yönleri ile Geç Osmanlı'da Mimarların Roller ve Ahvâlleri**
Roles and Circumstances of Architects in the Late Ottoman Period with Unknown Aspects
Oya şenyurt
- 710-746 Mardin Mimarlık Mirasında Mimarbaşı Lole'nin Rolü**
The Role of Mimarbaşı Lole in the Architectural Heritage of Mardin
İzzetin Kutlu, Deryanur şimşek
- 747-775 Çevirmen Bir Mimar: H. Kemali Söylemezoğlu**
A Translator Architect: H. Kemali Söylemezoglu
Hakan Yıldız
- 776-805 Bir Karşılaşma Hikâyesi: Turgut Cansever ve Ernst Diez**
A Story of Encounter: Turgut Cansever and Ernst Diez
Nurcan Güneş

Biyografi / Biography

- 806-850 **Bir Osmanlı Paşası ve Mimar Oğlu: Şevket Seyfi Paşa (1880-1948) ve Toğan Düzgören (1914-2008)**
An Ottoman Pasha and His Architect Son: Şevket Seyfi Pasha (1880-1948) and Toğan Düzgören (1914-2008)
Elif Tektaş, Neşe Gurallar
- 851 **Dosya Dışı Makaleler/Supplementary to the Issue**
Araştırma Makaleleri / Research Articles
- 852-876 **Biyoihtimamın Mülkiyet Üzerinden Organizasyonu ve Güvenliğin Eşitsiz Dağılımı**
Organization of Biocare through Property and Uneven Distribution of Safety
Kamile Batur
- 877-905 **Radikalleşme ile Mücadelede Yerel Yönetimlerin Rolü- Londra Örneği**
The Role of Local Governments in Countering Radicalization: The Case of London
Kaan Kılıç
- 906-934 **Bir Şehrin Hafızasını Aralamak: Prusias Ad Hypium (Konuralp) Antik Kenti**
Unlocking the Memory of a City: Prusias Ad Hypium (Konuralp) Ancient City
Pınar Pınarcık, Evrensel Barış Berkant
- 935-966 **Türkiye’de Siyasal Aktörlerin Kentsel Gelişime Etkisi ve Siyasal Benliğin İnşası**
The Impact of Political Actors in Turkey on Urban Development and Building Political Self
Mazlum Ar
- 967-988 **Sosyal Konutların Toplu Taşıma Sistemi ile Entegrasyonu: Diyarbakır Örneği**
Integration of Social Housing With Public Transportation System: The Case of Diyarbakır
Gül Şebnem Tural, Canan Koç
- 989-1013 **Erken Cumhuriyet Dönemi Mirası Olan Tunceli Kışlası'nın Kent Müzesine Dönüşümü**
Transformation of Tunceli Barrack, An Early Republic Heritage, Into a City Museum
Gizem Nur Özcan, Neslihan Dalkılıç
- 1014-1036 **Evaluation of Qualifications of Emergency Assembly Areas in Istanbul using the Spherical Fuzzy MAIRCA Process**
İstanbul'daki Acil Toplanma Alanlarının Niteliklerinin Küresel Bulanık MAIRCA Yöntemi Kullanılarak Değerlendirilmesi
Serap Tepe, Serkan Eti
- 1037-1067 **Çevre Psikolojisi, Mimarlık ve Sinema İlişkisi Üzerinden Bir Filmin Analizi: Soyilent Green**

Analysis of a Movie on the Relationship between Environmental Psychology, Architecture and Cinema: Soylent Green

Ebrar Kuruçay Gök, Ayşen Özkan

1068-1107 Mediko-Sosyal Katmanlarıyla Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatoryumu

Medico-Social Layers of the Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatorium

Deniz Avcı

Derleme Makale / Review Article

1108-1132 Kentin Görünmez Hikâyesi: Ankara İpeği

The City's Invisible Story: Ankara Silk

İdil Çalışkan

1133-1156 Architectural Perception and Fear of Falling in the Elderly

Yaşlılarda Mimari Algı ve Düşme Korkusu

Nuray Girgin, Esra Girgin

1157-1189 Müşterek Mekân Oturma Elemanlarının Sağlık ve Konfor Koşullarını Karşılması: Kent Mobilyaları Üzerinden Bir İnceleme

Meeting Health and Comfort Conditions of Common Space Seating Elements: A Review on Urban Furniture

Mehmet Varlı

1190 Yazarlara Notlar / Notes to Authors

44. Sayı Hakemleri*

Ahmet Erdem Tozoğlu, İstanbul Teknik Üniversitesi
Ahmet Kayan, Harran Üniversitesi
Ali Cengizkan, Ted Üniversitesi
Burak Asiliskender, Abdullah Gül Üniversitesi
Çiğdem Belgin Dikmen, Yozgat Bozok Üniversitesi
Ebru Kayaalp Jurich, Yeditepe Üniversitesi
Evren Burak Enginöz, İstanbul Kültür Üniversitesi
Fatih Öztürk, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Feyzullah Ünal, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Filiz Sönmez, Erciyes Üniversitesi
Filiz Yenişehirlioğlu, Koç Üniversitesi
Fulya Üstün Demirkaya, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Fusun Curaoğlu, Eskişehir Teknik Üniversitesi
Göksun Akyürek, Bahçeşehir Üniversitesi
Hatice Gökçen Özkaya, Süleyman Demirel Üniversitesi
Hatice Kalfaoğlu Hatipoğlu, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Hüsamettin İnaç, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
İzzettin Kutlu, Mardin Artuklu Üniversitesi
Müge Savrum Kortanoğlu, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Murat Çağlayan, Mardin Artuklu Üniversitesi
Murat Sezik, İnönü Üniversitesi
Nebiye Konuk Kandemir, Dokuz Eylül Üniversitesi
Nevnihal Erdoğan, Kocaeli Üniversitesi
Nihal Arda Akyıldız, Ankara Üniversitesi
Seda Kula, Gebze Teknik Üniversitesi
Serpil Gerdan, Kocaeli Üniversitesi
Şölen Köseoğlu, Atatürk Üniversitesi
Türkan Kejanlı, Dicle Üniversitesi
Yener Altıparmakoğulları, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Yılmaz Arı, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Yücel Dinç, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Yusuf Civelek, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

*Hakemlerimize teşekkür ederiz.

Takdim

Mimarların değişen gündemleri, ilişki biçimleri, yetiştikleri ortamlar, yaşadıkları karşılaşmalar, eğitimleri ve meslek icra türleri düşünöldüğünde, sayısız mekân-zamanda çeşitli biçimlerde tarihselleştirilebileceği açık bir şekilde görölebilir. Toplumsal formasyondan bağımsız düşünölemeyecek mimar öznese, her geçen dakika kabına sığmaz, çizilen sınırlarla gerilimli bir ilişki içerisindedir. 19. yüzyıl sonları ve erken 20. yüzyılda “romantik” düzlemde üretilen mimarlıklarla cedelleşirken, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde görece “devrim” yapmak niyetini kuşanır. Başka bir anlatımla, 20. yüzyıl ikinci çeyreğinde “yerel” olanın ve “yerel” bileşenlerin kavgasını verirken, başka zaman-mekânlarda “kimlikli” mimarlık üretmek inancıyla, kaybedilmiş bir yurdu yeniden inşa “arzusunu” kuşanır. Hatta ömrünü “ütopya” üretmek amacıyla “kurban eden” ve her mecrada “ayırksı” yolların mümkün olduğunu ispat etmeye çalışan aktörlerin varlığı da dikkate alınmalıdır. Bu sebeple, çizgisel bir anlatı içinde steril bir mimarlar tarihi anlatılamayacağı ve kapsamlı bir araştırmayı gerektirdiği açıktır.

Bugün, çeşitli biçimlerde mimarlıklar üreten eyleyiciler söz konusudur. Pratikte yer alan ve üç boyutlu fiziksellikler üreten mimarlar, çalışma alanının zorlayıcılığı ile ve yerel/küresel ölçekteki değişimlerle uğraşırken, görece piyasanın dışında duran ve eğitmen rolünü sürdüren mimarlar sıklıkla “metinsel” mimarlıklarla kendi “piyasalarını” kurmaya çalışırlar. Hem piyasada üç boyutlu mimarlıklar üreterek pratik olanın doğasıyla uğraşan hem metin yazarak düşünce üreten aktörlerin varlığı da söz konusudur. Yarışmalara dâhil olarak yerel ve küresel ölçekteki ağların ve jürilerin “beğeni havuzu”na eklenerek de piyasayı genişletirler. Bahsi geçen sıralı rollere sığdırılamayacak ve sıklıkla çeşitlenebilir ara formlarıyla var olan “mimar özne”, mimarlığın parametrik tasarım dünyası içinde algoritmalarla ciddi dönüşümlerde eyleyici olmak ister. Kavramın her anlamıyla “klasik” dünyaya gönderme yapılan mimar kimliğiyle günümüzdeki mimar kimliği arasında kuşkusuz bir uçurum olduğunu söylemek mümkün duruyor. Ancak mimarlık retoriği, en azından Türkiye bağlamında, henüz bu doğrultuda bir kaymaya direniyor gibi gözükür.

Bu bağlamda mimarlar dosyasının amacı, olabildiğince farklılaşma halleriyle karşımızda duran mimar öznesini, ilişkilendiği mimarlık bilgi binasını ve içine dâhil olduğu tarihsel koşulları tikel örnekleri üzerinden anlamaya yöneliktir. Müracaat

eden metinler içerisinde yapılan uzun ve meşakkatli bir editöryel süreç neticesinde, değerlendirme süreçleri tamamlanan metinler bir araya getirilerek okuyucuya sunulmuştur. Bir söyleşi ve yedi makaleden oluşan sekiz metinlik bu dosyada, birbirinden farklı tarihsel perspektifler yer alıyor. Örneğin Bülent Tanju ile Mimarlık, Mimarlık Tarihi ve Mimarlık Tarihyazını Üzerine Bir Söyleşi, birtakım sorunların konuşulduğu kesitlerden oluşmaktadır. Söz gelimi mimarlığın doğası, mimarlık pratiklerinin farklılıkları, bu farklılıklarla neler yapılabileceği, tarihselleştirmek, tarihle kurulacak ilişki biçimleri, mimarlık ve kriz, zaman-mekân algısının tarihyazımında dönüştürücü rolü, metalaşmış dünyada mesleğin aşırı profesyonelleşmesinin ürettiği defolar belirtilebilir. Mimarlık disiplini olarak sarsılmazlık inancıyla çizilen mesleki sınırların muğlaklaştırıldığı ve geçirimli kılındığı bir konumda, mimarlık pratiklerinin edilgen bir eylem olmadığı, aksine toplumsallığı biçimlendiren sayısız mecralardan biri olduğu öne sürülmüştür. Sözgelimi yazı yazmak, maket yapmak, duvar örmek, konuşmak, üç boyutlu fiziksellikler yapmak ve simülasyon üretmek gibi sayısız mimarlık pratiği, ekonomi üretimi, politika yapımı, kent konseyi oluşturmak ya da bakanlar kurulu belirlemek eylemlerinden ne aşağı ne fazladır. Yöntemin/metodun fetiş nesnesi kılındığı, onsuz düşünmenin imkânsız hala getirildiği, hatta neredeyse her üretimin bir metoda hizmetçi kılındığı yaygın alışkanlıkların problemleştirildiği bu söyleşi, mimarlığın tarihsel doğasına mütevazı bir katkı sunmak amacını taşıyor.

Mimarlar ve İnsani Yardım başlıklı çalışma, son on yıllarda neredeyse her gün karşımıza çıkan ve dünyanın sürekli krize itildiği bir yerde, sadece geçici kriz anlarında değil, tersine krizin kalıcı olduğu bir düzlemde mimarlar ve insani yardım sorunsalına odaklanıyor. Bu çerçevede Francis Kéré, Anna Heringer ve Yasmeen Lari özelinde üç mimarın insani yardımın doğasına mimarlık mecrasıyla ekledikleri savlanan yeni bir özellik inceleniyor. Mimarlığı örgütleyiş biçimleri, mimar kimliği ve rollerini değiştirme yatkınlıkları ve mimarlıklarında karşılaşılan yere özgü çözümler tartışılıyor. Böylece oldukça karmaşık ilişkiler ağı içinde mimarın yeni bir eyleyiciye evrilme geriliminde, mimarlık dolayısıyla insani yardımın tabiatına eklenmeye çalışılan yeni özelliğin, doğrudan topluluklara yeni bir varoluş imkânı sunmak olduğu belirtilebilir.

Jacques-François Blondel'in "Yeni" Mimar Yetiştirme Projesi École des Arts metni, 18. yüzyıl Paris'inde mimarlık eğitiminin dönüşümünün izlerini sürüyor. Krala ait bir kurum olan Académie Royale d'Architecture'un onayladığı mimarlık bilgisi ve üretimleri, J. F. Blondel tarafından açılan ilk bağımsız mimarlık okulu École des Art aracılığıyla, mevcut disiplin rejimlerinin dışında ilk kez tartışılma imkânı bularak krize uğrar. Blondel'in mimarlık eğitimindeki ilginç fikirleri sayesinde mimarlık öğrenmenin mevcut yöntemlerinin nasıl sorgulamaya açıldığı ve klasik mimarlık bilgisinin aşınarak yeni kuramsal yaklaşımların çoğalmasına hangi biçimlerde olanaklar verdiği araştırılmıştır. Mimarlık eğitiminin sınıfsal ve usta-çırak ilişkisi çerçevesinde şekillenen bir yerden, herkesin erişimine açık bir modele

dönüşümünün gerçekleşmesinde “eski” ile “yeni” arasındaki gerilimli ilişkiler sorunlaştırılarak Blondel’in “yeni” mimar yetiştirme projesi için gösterdiği çabalar anlatılıyor.

Bilinmeyen Yönleri ile Geç Osmanlı’da Mimarların Roller ve Ahvâlleri, Osmanlı’nın son dönemlerinde yaşamış birtakım mimarların arşiv kayıtlarına müracaatla, toplumsal formasyonun çeşitli düzlemlerinde karşımıza çıkma hallerini incelemektedir. Bu bağlamda mesleki sınırlarda dolanan aktörlerin deneyimlediği mesleki problemlerin yanında, oldukça kişisel durumlarına da temas ederek çok yönlü refleksleri anlamaya çalışmaktadır. Örneğin binaları yerle bir olan, haklarında soruşturma açılan, ricacı olan, af dileyen, rakipleriyle baş eden, komplo kurulan, sermayesinin peşinde koşan ve barınabilecek ev isteyen bireyler olmak üzere farklı durumlar karşımıza çıkar. Osmanlı-Türk aktörlerinin mimarın meslekleşme çağında karşılaştığı mesleki ve bireysel yüzleşme hallerini irdeleyerek, şimdiye kadar isimleri bilinmeyen bazı mimarların ortaya çıkarılma ve bilinenlere de bir katkı sunma amacını taşıdığı ifade edilebilir.

Mardin Mimarlık Mirasında Mimarbaşı Lole’nin Rolü, yaşamına dair belirsizliklerin oldukça fazla olduğu bir yerde, Ermeni bir eyleyicinin, bugünkü kavramlarla, bir yapı ustasının izini sürmeyi deniyor. Bugünden kavrandığı haliyle mimara ve rollerine oldukça daraltılmış bir çerçevede mesafe almayı deneyerek, Lole’ye atfedilen mimarlık eylemlerini arkitektonik bir okuma içerisinde belgelemeyi hedefliyor. Hazırlanan haritalar ve tablolar, bir yandan kentin üretim biçimine dâhil oluşunu aktarmaya çalışırken diğer taraftan pratiklerinin zaman içinde nasıl dönüştüğüne dair bir okuma yapmaya da fırsat sunuyor. Böylece şehrin farklı alanlarında konaklar, kiliseler, eğitim ve idari yapılarının da arasında yer aldığı birçok eserdeki etkin rolünün bulunmasına rağmen, kendisinden önce var olan mimari/kültürel formasyonun çok da dışında durmadığını saptayarak bir okuma sunulmaktadır.

Çevirmen Bir Mimar: H. Kemali Söylemezoğlu, çeviri pratiğinin doğrudan yaratıcı bir eylem, çeviri yapan bireyin kavramsal repertuarına, düşünsel konstrüksiyonuna ve çeviri yaptığı andaki alışkanlık ve yatkınlıklarına ilişik olduğu yaklaşımla, yaşamı boyunca tasarımcı, şehirci ve korumacı gibi çeşitli rollerle var olmuş bir mimarı inceliyor. Akademisyenliği ile bilinen aktörün, metin üretim pratiğinin azlığına rağmen, çevirmen rolüyle ürettiği görece çokluk önemseniyor. Bu önemseme halinde, mimarın düşüncelerini aktarmasında bir aracı olarak çeviri pratiğini kullanıp kullanmadığı tartışılarak, yazar kimliği, tercümesini yaptığı metinler dolaşımıyla ele alınıyor. Böylece Fransız ve Alman kültürlerini içeren bireyselliği ve çeviri metodu, iki hacimli metin üzerinden işleniyor.

Bir Karşılaşma Hikâyesi: Turgut Cansever ve Ernst Diez, iki aktörün yollarının kesişmesini eksen alarak bir karşılaşma/yüzleşme halinin, Turgut Cansever’in entelektüel yolculuğuna hangi biçimlerde etki ettiğini soruşturuyor. Diez’in etkisiyle Viyana Ekolünün yaklaşım ve yöntemlerini benimsemesi ile şekillenen düşünce dün-

yasının gençlik yıllarındaki yapılanma sürecine dair bir kesit sunuyor. Sanat ve mimarlık tarihyazımında deneyimlediği bu yeni perspektifin önemi üzerine inşa edilen metin, Türk mimarlık tarihi için önemli bir aktör olan Cansever'in anlam çokluğu üretim süreçlerindeki reaksiyonlarını irdeliyor. Tarihsel varoluş sürecinde oldukça farklılaşma halleriyle varolan, tek bir kimliğe ve pozisyona hapsetmenin mümkün olmadığı bir aktörü, gençlik yıllarında, hatta sanat tarihi doktorasına karar verdiği yıllarda karşısına çıkan bir aktörden doğal olarak nasıl etkilendiğini anlamaya çalışıyor.

Bir Osmanlı Paşası ve Mimar Oğlu: Şevket Seyfi Paşa (1880-1948) ve Toğan Düzgören (1914-2008) başlıklı biyografik çalışma, bir baba-oğulun tarih içindeki örtük yaşam öyküsünü arşiv belgeleri ile okuyucuya sunuyor. Osmanlı'nın son dönem paşalarından Şevket Seyfi Düzgören ve oğlu Mimar Toğan Düzgören'in yaşamlarına ait, çoğunluğu fotoğraftan oluşan arşiv belgeleri geçmişi biraz daha erişilebilir kılmamanın yöntemi olarak metni inşa etmek için araçsallaşılıyor. Cumhuriyet döneminde meslek yaşamı şekillenen bir mimarın babası, ailesi ve yakın çevresiyle olan ilişkilerini, o dönemin toplumsal değerleri, ideolojileri ve mücadelelerini de yansıtıyor. Düzgören ailesine ait iki kuşak zengin malzeme, yaşadıkları kentleri ve mekânları belgelerken, aynı zamanda kendilerini nasıl var ettikleri ve dış dünyayla ilişkilendirme biçimlerini, kısacası gündelik yaşamdaki olağan hallerini anlatılıyor.

Nihayetinde, bu dosyanın mimarlık ortamına küçük bir katkı sunması ümit edilmiştir. Keyifli okumalar dileriz.

Dosya editörleri
Ömer Faruk Güneç ve Figen İşiker

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1524881

Söyleşi / Interview

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 587 - 608

Bülent Tanju ile Mimarlık, Mimarlık Tarihi ve Mimarlık Tarihyazımı Üzerine Bir Söyleşi

Ömer Faruk Güneç¹

ORCID: 0000-0002-7283-0105

Figen Işiker²

ORCID: 0000-0001-8789-1771

Bu metin, mimarlık tarihçisi Prof. Dr. Bülent Tanju ile mimarlık, mimarlık tarihi ve mimarlık tarihyazımı üzerine gerçekleştirilmiş bir söyleşidir. Kabaca iki güzergâhtan oluşan bu kurgunun ilkinde, görece yaşam öyküsünden kısa pasajlar sunulmuştur. İkincisi mimarlık bilgisinin doğası, mimarlık pratiklerinin farklılıkları, bu farklılıklarla neler yapılabileceği, mimarlık tarihyazımında tarihselleştirmenin anlamları, tarihle kurulabilecek ilişki biçimleri, mimarlık ve kriz, zaman-mekân algısının tarihyazımında dönüştürücü rolü, metalaşmış dünyada mesleğin aşırı profesyonelleşmesinin ürettiği açmazlar olmak üzere birtakım problematiklerin konuşulduğu kesitleri içermektedir. Mimarlık bilgi binasının sınırlarının oldukça geçirimli kılındığı, hatta sınırlarının müphemleştirildiği bir konumda, mimarlık pratiklerinin, sözelimi yazı yazmak, maket yapmak, duvar örmek, konuşmak, üç boyutlu mimarlık yapmak, her birinin toplumsallık imalatındaki sayısız etkenlerden biri olduğu ve dolayısıyla her defasında tarihselleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yöntem fetişizmine mesafe alınan bir yerde el yordamıyla, karşılaşmalarla, yaşamın dönüştürücü doğasıyla ve her defasında kaçış çizgisi aramanın anlamlılığı içerisinde ayrımsız her pratiğin ya da farklılık üreten imalatların birer mecra olduğu gerçeği dile getirilmiştir. Neticede, bu söyleşinin mimarlığın tarihsel doğasına mütevazı bir katkı sunmak niyetiyle hazırlandığını belirtmek gerekir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
E-posta: omerfaruk.gunenc@ibu.edu.tr

² Dr. Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
E-posta: figenisiker@gmail.com

Giriş

Mimarlık pratiğinin sabit, verili, belirli bir doğası yok. İstesek de istemesek de her çağda değişerek var olur. Mimarlık bilgi binası sürekli dönüşerek yeniden yapılır. Önemli olan, bu dönüşümün, tarihsel varoluşun farkına varmak ve dolayısıyla disiplinler sınırlara, sarsılmazlık inancına yatırılan mimarlık hakikatlerine mesafe almak gerekiyor. Mimar Sinan ile konuşma fırsatı bulabilseydik, muhtemelen hiç aşına olmadığımız şeyler söylerdi. Bugüne hiç benzemeyen mimarlık tanımlaması yapardı. Ya da Le Corbusier, Louis Khan, Alvar Aalto gibi “modern mimarlığın babalarına” müracaat etsek, birtakım ortaklıklar bulsak da mimarlığın doğasına dair uzlaşmalarının olduğunu söylemek mümkün durmuyor. Benzer bir biçimde Norman Foster, Frank Gehry, Rem Koolhaas gibi güncel “star” mimarlara bu soruyu yöneltsek –her ne kadar markalaşmaya, metalaşmaya hizmet ediyor olsalar da– birbirinden görece farklı tabiatlarla karşı karşıya kalabiliriz. Son on yıllarda görece merkez dışı bir yerde durarak mimarlık üretmeye çalışan genç aktörlerle karşılaşsak, aşındırılmış ve bugün hiç bir anlamı olmayan mimarlık tanımlamalarına –ki bu yargılara ve bilgi paketlerine sıkı sıkıya sarılan hala sayısız aktör var– uzak oldukları kolayca fark edilir. Francis Kéré ve Anna Heringer örnek gösterilebilir. Bu bağlamda, mimarlığın doğasının olsa olsa tarihsellikten kurulu/örülü olduğunu söylemek gerekiyor.

Mimarlık tarihçisi Bülent Tanju’nun böyle bir yerde konumlandığı söylenebilir. Mimarlığın düpedüz tarihsel ya da zaman-mekâna yapışık bir pratik olduğu konumuyla, Tanju, yazdığı metinlerle, verdiği konferanslarla, lisans ve lisansüstü dersleriyle mimarlığın sarsılmaz hakikatlerle var olmadığını, basitçe, içine doğduğu ya da içinde yapılandırıldığı toplumsal formasyondaki sayısız diğer pratiklerle kurucu/yıkıcı bir ilişkiye sahip olduğunu belirtir. Söz gelimi sosyoloji, felsefe, patlıcan soymak, at yetiştirmek, arabaya binmek, müzik dinlemek, resim yapmak, politika üretmek, mimarlık yapmak gibi sayısız eylemin karmaşık bir ilişkisellekle toplumsallık imal ettiği gerçeğini ifade eder. Bunun için, disiplinlerin saymaca/kurmaca sınırlarını sürekli ihlal etmek, bozmak ve müphemleştirmek yatkınlıkları sürekli sözlerinde, yazılarında karşımıza çıkar. Bu söyleşinin de bu anlamda mimarlığın tarihsel doğasına mütevazı bir katkı sunmak niyetiyle hazırlandığını belirtmek gerekir. Kabaca iki güzergâhtan olu-

şan bu kurgunun ilkinde, görece yaşam öyküsünden kısa pasajlar sunulmuştur. İkincisi mimarlık bilgisinin doğası, mimarlık pratiklerinin farklılıkları, bu farklılıklarla neler yapılabileceği, mimarlık tarihyazımında tarihselleştirmenin önemi, tarihle kurulabilecek ilişki biçimleri, mimarlık ve kriz, zaman-mekân algısının tarihyazımında dönüştürücü rolü, metalaşmış dünyada mesleğin aşırı profesyonelleşmesinin ürettiği açmazlar olmak üzere birtakım problematiklerin konuşulduğu kesitleri içermektedir.

Keyifli okumalar.

Figen Işıker & Ömer Faruk Günenç: Davetimizi kabul ettiğiniz için çok teşekkür ederiz. Söyleşimizin kabaca iki güzergâhı var. Birbiri ile keşişen bu güzergâhlardan ilki yaşam öykünüz, diğeri mimarlık tarihi ve tarihyazını çerçevesinde konuşacağımız mimarlık düşünme pratiğiniz üzerine olacaktır. İlkinden başlayalım isterseniz. Bireysel yaşam öykünüzde, akademiye, söylemsel alana geçiş sürecinize nasıl karar verdiniz? Kişisel öykünüze ilişkin retrospektif bir okuma yaparsak bugün bu deneyime dair neler söylenebilir?

Bülent Tanju: Geçmişe dönük baktığımda -bugün profesyonel mimarlık mesleği ya da İngilizce mimarlık "*professional*"ı diyelim- 18. yüzyıldan sonra modern dönemin mimarlık tarihini anlatmak için geldiğim yerle ilişkilendirilebilir. Kabaca liseden sonra alınan kararlar belirli bir farkındalıkla ilişkili değildi, aksine el yordamıyla alınmış kararlar olduğunu belirtmek gerekir. Çocuksu bir romantiklikle söylemek gerekirse mesai saatleri belirli, örneğin sabah 9 akşam 5 gibi belirlenmiş bir iş ya da herkesin olağanlığına sahip, alışıldık bir yaşam istememe hali söz konusuydu. Liseden mezun olurken mimarlığı tercih etmek, romantik bakışla, sanki buna bir çare olurmuş düşüncesiyle şekillendi. Çok sevdiğim bir Alman hocamın esprisi de vardı. Muhtemelen çocuksu bir romantizm görmüştü. Hatta bu göndermesi seneler sonra anlaşıldı. Lise bitiyor, herkes bir eğitim alıyor, alınan eğitimler mühendislik, tıp, vb., iddialı liselerden mezun olanlar için oldukça olağandı. Sonunda herkes mesai saatleri içinde mesleğini icra ediyor. Mesaili hayatın neden anlamsız geldiği o yıllar sorulmuş olsaydı çocuksu bir romantizm ile karşılık verirdim. Mimarlık, biraz bundan kaçma şansı verir gibiydi. Etrafına satarken biraz meslek gibi, biraz da edebiyat, sanat tarihi ve müzik gibi şeylerle ilişkili olması sebebiyle

görece daha “yaratıcı” ve zamanı “başka türden” geçirmeye vesile olduğunu, mesaili bir düşünme biçiminden “kaçma”ya fırsat verdiğini düşünüyordum. Yoksa bunun dışında, lise yıllarındaki bütün ilgim okumak, biraz yazmak gibi beşeri bilimlerle ilişkiliydi. Sonraları beşeri bilimlerin de bir “meslek” olduğunu anladım. O yıllar biraz daha cesur bir insan olsaydım, tarih gibi sosyal bilim okunabilirdi. İstedığımız kadar idealize edelim, mimarlık servis sektörü bir iş aslında, Omo (çamaşır deterjanı) satmaktan bir farkı da yok. Talep edilen bir şey var, belirli, hatta verili, ne olduğu anlaşılan ve siz de talebi yerine getiriyorsunuz. Ev istiyorlar, ev yapıyorsunuz. Hepimiz evin ne olduğunu biliyoruz! Mimarlık böyle öğretiliyor, konuşuluyor. Tarif edilen “ev” diye bir şey var ve biz de o tarifi uyguluyoruz.

Mimarlık akademiasına geçiş süreci kovalayarak, bilerek, isteyerek olmadı. Yüksek lisansı yaparken üniversitede çalışma şansımın hiç olmadığını fark etmiştim. Çünkü açıkça ifade etmişlerdi: “Sen bu dünyaya giremezsin, kapılar sana kapalı”. Sonra, eğrisi doğrusuna denk geldi; ne yapacağımı bilemediğim ve mimarlıktan vazgeçmeyi düşündüğüm bir aralıkta, hepimizin hayatında önemli katkısı olan Uğur Bey (Tanyeli) İstanbul’a geldi ve üniversite deneyimi başladı. Aynı romantik perspektifle, akademyada farklı şeyler yapılabileceğini düşünüyordum. Ama sonra fark ettim ki akademi de bir meslek ve Omo satmaktan farklı bir şey değil. Çünkü mimarlık tarihçisi veya sosyolog olmanın şartları, kriterleri var. O eylemleri yaparsanız akademisyen olursunuz, deterjan imalatı/tarifi gibi. Bütün pratikler için geçerli bir şey. Söylemsel alana geçiş, tesadüflerle ve çocuksu rahatsızlıklarla işlemiş olabilir. O geçişler kaçış da sağlamıyor. Bugün geriye dönük fark ettiğim şey şu: En genel anlamıyla yaratıcılık/sanat dediğimiz pratikte şairler, edebiyatçılar, hepsi birer meslek. Görece daha zor, daha geç profesyonelleşmiş, meslekleşmiş, metalaşmış pratikler olabilirler. Bugün o metalaşmış pratiklerin başı sonu belli, ne yapmanız gerektiği saptanmış, ürünlerinizin sanat etiketi alması için sahip olması gereken özellikler var. Mimarlığın hikâyesinde bu daha önce gerçekleşmiş ve mimarlık bunu romantize etmeye, kendine yüksek kültür ya da daha yaratıcı endüstri üretmeye nail oldu. Bugün farkına vardığım şey, bahsi geçen pratiklerin birbirinden daha yaratıcı ya da daha kapatıcı olmadığı, aksine karniyarık yapmak, duvar örmek, mimarlık yapmak, şiir yazmak aynı ölçüde yaratıcı ya da yaratıcılıktan uzak olabilirler. Burada problem, bugün geldiğimiz dünyada pratiklerin “öngörülmedik” bir şeyler yap-

maya, “başka türlü” düşünmeye çoktan kapalı olmasıdır. Şöyle bir ironiden söz etmek mümkündür. En azından bugün artiküle ettiğim kadarıyla, sürekli böyle bir şeyi el yordamıyla aramışım, ama bir yandan da kaçtığım şey, Carotis’in şiiri gibi “nereye gidersen git hep aynı yerde yaşarsın”. Dolayısıyla hangi pratiğe gidersen git, orada, onunla ne yaptığın daha anlamlıdır. O pratikle öngörülmedik bir şey yapmak ya da başı sonu belli bir mesleğe çevirmek de olası. Söylemsel alana geçmek, çabamın beyhudeliğini fark etmeye yardımcı oldu. Liseden bu yana öngörülebilir bir karar mekanizmasından ziyade, akışa bırakılan bir sürüklenme hali diyebiliriz. Adım adım nihai hedefe varmak değil, tersine istemediklerimi iterek şekillenen bir deneyim olduğu söylenebilir.

Ömer Faruk Güneç: Doktora yapmaya nasıl karar verdiniz? Bildiğim kadarıyla akademiye doktoranızdan sonra girdiniz.

Bülent Tanju: Doktora karar vermek bile gerekmedi. Mimar Sinan’da okuduğum yıllar epeyce hırpalanmışım. Geriye dönük, çok da kötü bir şey olmadığı söylenebilir. Lisans yıllarında çalışırken, mimarlık yapıp yapmama konusunda kararsızlıklar vardı, hatta mimarlık eğitimini 6 yılda tamamladım. İki yıllık yüksek lisans sürecinde gerçekten öğrencilik deneyimi oldu, kişisel hikâyemde çok azdır böyle örnek; sadece okula giderek, her ne kadar bir kısmı deli saçması da olsa derslere girerek “yapılması gerekenleri” yerine getirdim. Yüksek lisans bittiği zaman, o yıllar mimarlık pratiği ile meşguldüm. Hiç ara vermeden doktora kayıt oldum. Çevremdekiler şöyle söylediler: “Akademiye girmeyeceksin, zaten sana giremeyeceğini söylediler. Neden doktora yapıyorsun?”. Yazı yazmak, mimarlık üzerine bir şeyler üretmek eylemlerini nefes almak biçiminde kavradım. Çevremdekilere “niye tavra oynuyorsun ki? Keyif almak için” şeklinde karşılık verirdim. Dolayısıyla haz veren ve tavra oynamak eylemi gibi olduğunu söyleyebilirim.

Figen Işiker: Daha sonra MIT’ye (Massachusetts Institute of Technology) gittiğinizi biliyoruz.

Bülent Tanju: Doktorayı bitirdikten ve Yıldız Teknik Üniversitesinde çalışmaya başladıktan sonra post-doktora bir fırsattı. Buna benzer pratikleri abartmamakta yarar var. MIT’de araştırmacı olarak bulunmanın ne anlamı var ki? -tabii ki metalaşma çağında cv doldurmak için önemli bir

araç-. Bir çeşit askerlikteki “kafa izni” gibi bir durum aslında. Bir süre başka bir yerde yaşamaya ihtiyacım vardı. O zamana kadar (2002 yılı) İstanbul’dan en uzun süreli ayrılma haliydi. Vaktiyle romantize edilmiş akademik ortama bakmak ve bu ortamda çalışmak, ama daha çok sokakta dolaşmak, kenti deneyimlemek anlamlıydı. Hatta Boston’daki sahaflarla iyice tanış olmak, roman okumak, konferanslara katılmak, mimarlıkla alakalı ya da alakasız bir yığın insan tanıma fırsatı oldu. Başka bir yerde olmak her zaman güzeldir.

Ömer Faruk Güneç: Doktora tezinizi bugün bile epeyce keyifle okuyoruz. Hatta yazılarınızda görece mimarlık dışından aktörler var; Fransız düşünürler, Alman filozoflar vd. Okuma güzergâhınızdaki aktörlerle nasıl karşılaştınız?

Bülent Tanju: Şöyle bir şey söylemek gerekiyor. Bir yığın şey revize edilebilir, ama doktora tezimde ne anlatmaya çalışıyorsam -yargılar, çıkarımlar, baktığım pencere, gördüklerim vb.- bugün hala üzerinde ısrarlıyım. Yirmi beş sene geçmesine rağmen o yargılara, perspektife, gördüklerime hangi biçimlerde ulaştığım hakkında bir şey sorarsan gerçekten bilmediğimi söyleyebilirim. Bilmemekten kastım, tezi yazarken, daha sonra o perspektiften gördüklerimi daha iyi anlatmak için kullandığım araçların yüzde doksan dokuzuna sahip değildim. Doktorada çizmeye çalıştığım resmi, daha sonra okuduklarıma evirebilecek ve onlarla ilişkilendirebilecek birçok şeyle yakınlaştırmaya çalıştığımı ifade edebilirim. Hâlbuki doktora yıllarımda daha eski ve işe yaramayacak aletlerle uğraştığımı belirtmeliyim.

Başka bir anlatımla doktora çalışmasındaki perspektifim değişmedi, pencere aşağı yukarı aynı yerde duruyor, ama doktorayı yazarken baktığım pencerenin üzerinde o kadar fazla şey var ki -oradaki cam, tonu, vb.- çok bulanık ve kötü bir görüntü var. Burada her şeyi daha iyi hale getirdiğimi ve eksiksiz bir resim sunduğumu iddia etmek niyetinde hiç değilim. Şimdi kullandığım araçlar -aradaki cam, renk, ton vb.- benim için resmi daha canlı kanlı, sofistike ve ayrıntılı hale getirdi. Bu perspektifin içine almayı denediğim postyapısalcılar, Lefebvre, daha sonraları sürece dâhil oldu. Açıkçası ilişki kurduğumuz her şeyi öykü yazarken kendileştirmek gerektiğini ifade etmek gerekir. Akademik jargonla yazılan, birilerine referans vermeden metin yazılamaz hale geldiği bir durumda, metne ne

söylediğini, yeni neyi gösterdiğini sormak gerekiyor. Yığınla birbirini yineleyen yazıların olduğu bir yerde -özellikle mimarlık ve mimarlık tarihi bağlamında- okunulan metnin, kullanılan araçların, ilişki kurulan nesnelerin temellük edilmesiyle ilgili bir problem olduğu söylenmelidir. Onları başka bir işe dönüştürmek, başka bir işin içinde yeniden yapılandırmaktır söz konusu olan. Temellük pratiğinin bu anlamda kendileştirmek eylemi olduğu ifade edilebilir.

Figen Işiker: Mimarlık tarihyazını ve teorisi alanında yıllarca dersler verdiniz. Derslerinizi aldığımız için şanslı hissettiğimizi ifade etmeliyiz. Derslerinizde özellikle de kelimeler ve etimolojileri hakkında çokça hatırlatmalar yaparak tartışmalarınızı inşa ediyorsunuz. Hatta zaman zaman kelimeler araç olmak yerine, meselenin asli unsuru oluveriyor şaşırtıcı bir biçimde. Buradan hareketle sormak isterim: Türkiye’de mimarlık yazını ve dil ile olan ilişkisi hakkında neler gözlemlediniz?

Ömer Faruk Güneç: Görece mimarlık dışından kavramlar ve düşünce biçimleri mimarlık alanına nasıl taşınabilir?

Bülent Tanju: Dil ve etimolojik akrabalıkların birçok şeyi anlattığına dair üretilen fetişizme her zaman mesafe almak gerekir. Etimolojinin sayısız araçlardan sadece bir tanesi olduğunu akılda tutmakta yarar var. Dilin, kavramların ve etimolojinin tarihi bizi ilgilendiriyor hiç şüphesiz, ama mucizevi bir doğaya sahip olmadığı da çok açıktır. İlgilendiğim şey dile, etimolojiye ve kavramlara özcü bir yaklaşımla bakmak değildir. Beşeri bilimlerle ilgileniyorsak, dilin bizatihi bir araç/varlık olduğunu, onunla konuştuğumuzu, yazdığımızı, hatta düşündüğümüzü belirtmek gerekir. Biraz önce kullanılan pencere metaforuna geri dönelim. Bilgi nesnesi neyse, ne hakkında konuşuyorsak, neye bakıyorsak, ya da dünya ile kurduğumuz ilişki, bahsettiğim çerçeve, pencere, aradaki camlar ve mercekler gibi şeylerle kuruluyor. Dolayimsız bir ilişki biçiminin mümkün olmadığını hatırlamak anlamlı olur. Dolayısıyla işimizin dil olduğunu, dille yapıldığını, perspektifi oluştururken sayısız mecraların arasında yer aldığını, aynı zamanda birçok şeyi biriktirdiğini söylemek lazım.

Sadece beşeri bilimlere dair de bir şey değildir. Olağan mimarlık pratiği üretirken dahi kullanılan kâğıt, kalem, bilgisayar olmak üzere bütün temsil araçları düşünce ürettiğimiz, dünya ile ilişki kurduğumuz şeylerdir. Bunlarla didişmeden, kavga etmeden orada yeni ifade üretmenin,

yeni söz söylemenin imkânı yok, onlarsız düşünmek de mümkün değil. Konuşmak, yazmak, çizmek, fotoğraf çekmek, duvar yapmak üzere sayısız pratikle/pratikte düşünce üretiyoruz. Bu üretimin bizatihi kendisi bir mecra ile çalışıyor. Bu yüzden metalaşmak ya da mesleğin profesyonelleşmesi, belirli bir sınırın/disiplinin içinde kalarak hep öngörülen bir biçimde davranmaktır. Kabul edilmiş standart prosedürlerin içinde verili olanı, dili, mecrayı tartışmamaya başlıyorsun. Prosedürler, standartlar bir birikim sağlasa da düşünce üretmek onlarla kavga etmeyi ve bozmayı gerektirir. Her mecranın kendi birikimi ve sınırları var hiç şüphesiz. Ama duvar örerken, patlıcan soyarken, yazı yazarken düşünce üretiriz, düşünce tam da bu eylemle/eylemde didişmenin kendisidir. Yazı başka imkânlar, duvar örmek yazının içinde görülemeyen başka olanaklar sunar. Her dilde ve mecrada hangi zamandan kalırsa kalsın, hangi zaman yapılırsa yapılsın, öngörülemedik şeyler bulunur.

Görece mimarlık dışından kavramların ve düşünce biçimlerinin mimarlık alanına nasıl taşınabildiğine dair bir problemimiz de yok. Mimarlığın içi ve dışı biçiminde düşünmeye başladığımız andan itibaren disiplinler sınırların içine düşüyoruz. Bu durum hayatım boyunca yüzleştiğim şeyler arasında yerini alıyor. Örneğin çok sevdiğim, saygı duyduğum, yetenekli bir mimar arkadaşım, uzun zaman önce “sen ne zaman mimarlık hakkında konuşacaksın?” biçiminde bir soru sormuştu. Mimarlığın verili, disiplinler sınırlarında konuşmayınca böyle kavranıyor. Bana hep söyleirdi: “Mimarlık dışından kavramlar getirmeye gerek yok, mimarlığın zaten kendi kavramları, düşünce biçimi var”. Disiplinler arasındaki sınırların saymaca olduğunu akılda tutmakta yarar var. Her yerden her yere bir şeyler gidebilir. Bu şu anlama da gelmez: Felsefede ve sosyolojide ortaya çıkan “temel kavramları” mimarlığa ya da başka yere taşırsanız sorunları çözersiniz. Çözemezsiniz tabii ki. Bunu yapmak, taşınan/aktarılan her kavrama bu misyonu yüklemek, onu temellük etmemek demektir. Önemli olan onunla ne yaptığın, nasıl ve hangi biçimlerde işe yarar kıldığıdır. Bir zamanlar önemli işlevleri de olsa, hatta içine doğduğumuz dünyayı onlarla üretmiş de olsak, sıkı tanımlanmış ya da yüksek standartlarla örülmüş disiplinlerin/alanların kendi içine kapanması ölümcüldür.

Figen Işiker: Bu yüzden şu çok anlamlı geliyor. Mimarlık metinleri üzerine yazıyorsunuz ve kullandığınız kavramlar “tereddüd ve tekerrür”. Üzerinde düşünmek için yeniden kelimeler/kavramlar hayati olmaya başlıyor.

Bülent Tanju: “Tereddüd ve Tekerrür”de, tereddüdün tekerrür ile ilişkisini ve Osmanlıcada “tereddüd” olarak yazılan kelimenin Türkçede “tereddüt” biçiminde yazılmasını ve anlam daralmasını fark etmek çok ilginçti. Bu ilginçlik, dilin etimolojisinde ya da tarihinde yer alan bir sırrın ifşa olması değildi, aksine oradaki imkânı fark etmekle doğrudan alakalıydı. Bu durum, Türkiye’nin kültür tarihine dair de bir şeyler söylüyor. Tereddüd etmek buhranlı bir şeyi istememeyi, ondan kurtulacağına dair inancı içeriyor. Kararsızlık göstermeden, hızla, tekrar etmek isteyen bir eyleme işaret ederek kurtulma ümidini/inancını canlı tutuyor³. Dille dişmek, onların üzerine gitmek imkânlarla doğrudan ilişkili olsa gerek.

Ömer Faruk Güneç: Söz konusu mesele ülkemizde mimarlık düşüncesi olunca, rafine edilmiş metinlere rastlamak oldukça zor gibi duruyor. Soru, oldukça genel olsa bile yine de sormak istiyorum. Mimarlık tarih yazımında ya da mimarlık yazın alanındaki 19. yüzyıldan günümüze “de-neyimimiz” ne söyleyebilir?

Bülent Tanju: Doktora sürecine geri dönerek bir şeyler söylenebilir. Pencere metaforuna referansla, doktora araştırmasında müracaat ettiğim araçların daha az sofistike olma hali, Türkiye’deki kısırlığa da işaret ediyor. Gerçekten az üreten bir coğrafyayız ve bu tespitin hala geçerli olduğunu söylemeliyim. Türkiye kültür tarihini çalışırken de aklımda tuttuğum şeylerden bir tanesi bu. Ciddi bir tutukluk var ve bunu anlamak, üzerine gitmek önemli. Ama bir yanda, bu durumu çok abartmamak gerekiyor. Bazen 25 yıl öncesine kıyasla, daha kolay cevap verirken de buluyorum o tutukluluğu. Önceden daha hayati geliyordu, ama şunu fark ettim ki bu “tutukluk” ya da “korku”, başka türlü şeyler düşünmekten, söylemekten, yapmaktan (her birisi aynı meselenin farklı veçheleri), hatta ötekinden korkma halinin en “doğru, rasyonel, ideal, bilimsel” olana duyu-

³ Tanju, 2007’de yayımladığı *Tereddüd ve Tekerrür* kitabında meseleyi şu şekilde izah ediyor: “Tereddüt, güncel Türkçe’de t harfi ile bitiyor ve TDK Sözlüğü’nde aşağıdaki gibi tanımlanıyor. Tereddüt: (ad Arapça) Kararsızlık, duraksama, ikircim, ikircik. Ferit Devellioğlu’nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat’ında ise d harfi ile bitiyor ve duraksamadan fazlasını içeren aşağıdaki tanım var. Tereddüd (arapça isim, redd’den, cemi: tereddüdât): 1. Bir yere gidip gelme. 2. Kararsızlık, duraksama. 3. Nöbetli hastalıkların tekrarlaması. Bu kitap boyunca sözcük, sözcüğün Osmanlıca’daki bütün anlamlarının anımsatılması için, *tereddüd* olarak kullanıldı”. (Tanju, 2007, s. 11)

lan inanç olduğunu söyleyebilirim. Bu korku, modern dünyanın her yerinde yaygın bir biçimde varlığını sürdürüyor. Bugün muhtemelen sonuna geldiğimiz şey, o dünyanın belirli bir dengede olma hali, yani sosyal devlet ve parlamenter demokrasi arasında kurulan dengenin yok oluşu. Sürdürülemeyen şey, refah toplumunda refahın kötü dağılmasına rağmen iyi ya da kötü bir şeyleri ayakta tutma halidir. Bunu söylememin nedeni şu: Türkiye, Osmanlı geçmişiyle beraber tarihsel olarak böyle bir modern dünya resminin dışında değil. Batı'ya küfretmeyi çok seven bir toplum olmamıza rağmen, Batı'nın dışında yer almıyoruz (hatta Hindistan'dan, Çin'den bakıldığında da "batı dinleri" semavi dinlerdir: Hristiyanlık, Musevilik, İslam).

Batı'nın dışında yer almamasına rağmen, periferisinde konumlandığını belirtmek anlamlı olur. Üretilen refah, zenginlik, sosyal devlet, parlamenter demokrasi onun merkezinde değil, yakınında duruyor, onun kadar da değil. Belki de bu kısırlığın, Türkiye'nin kendi kültür tarihinden taşıdığı özsel özellikleri ile değil, basitçe periferide konumlanmasından kaynaklı olduğu söylenebilir. 19. yüzyılda da ürettiği zenginliğin, toplumsal çatışmaların vb. kıta Avrupası'yla ya da Avrupa'nın merkeziyle kıyaslandığında daha düşük olduğu görülecektir. 19. yüzyıl başından itibaren Almanya'da mimarlık, bilim, felsefe, sanat vb. fazlasıyla yazılıyor/üretiliyor. Üretim miktarının içinde ilginç olanlarının oranı hala düşük olmasına rağmen, çok üretim yapıldığı için ilginç metinlerin miktarı buraya göre daha fazla oluyor. Aslında metinlerin büyük çoğunluğu ilginç olanların, başka türlü düşünmeye çalışanların canına ot tıkmak için yazılıyor. Aynı muhafazakârlıklar, tutukluklar orada da üretiliyor tabii ki. Ama sorun şu ki burada çok az miktarda imalat var, azlıkla malul bir durum söz konusudur. Belki özellikle 1960'lar, 1970'ler Türkiye'sinde görece merkezkaç üretimin, başka türlü yapıp etme biçimlerinin bizim de parçası olduğumuz Batı dünyasıyla beraber çiçeklendiği bir zamansal aralık olarak görülebilir. Fakat orada bile bunun kısa ömürlü olduğunu akılda tutmakta yarar var. Bugün içinde yaşadığımız dünyada refah toplumunun, onunla birlikte var olan sosyal devletin ve parlamenter demokrasinin sonuna geliyoruz. Onlar hiç şüphesiz birkaç kuşağa nefes aldırdı, Türkiye'de bile, orta sınıflar, ailelerimiz, hatta biz bile profesyoneller olarak ucundan buna eklemeliyoruz. Kendi pratiklerimizi aldığımız "rüşvetle" –maaşlar, promosyonlar vb.– daha mutaassıp, daha öngörülebilir hale getirerek, meta-laşan dünyaya elbirliği ile su taşıdığımız da bir gerçektir. Şimdi, yeniden, külahı önümüze alıp düşünmek gerekiyor.

Figen Işiker: Türkiye’deki mimarlık düşüncesinin açmazları nelerdir sizce? Buna mimarlığın akademiasını da ekleyerek sormak isterim. Bugün akademi, entelektüel üretimlerin nicel bir mekanizmaya endekslenmediği ve nitelik üzerine konuşmaya çok da imkân vermediği bir yapıya dönüştü. Bu da haliyle farklılık üretmenin çok da önemli olmadığı bir sistemi tanımlıyor. Dağılmalara ve sapmalara izin vermiyor.

Bülent Tanju: Biraz önce sözünü etmeye çalıştığım şey tam da buydu: Dağılmalara, sapmalara, farklılaşmalara izin vermeyen bir metalaşmanın, profesyonelleşmenin içine batmak. Büyüme çağlarımda akademyayı gözümden büyütmemin nedeni, sözünü ettiğimiz dağılmalara ve sapmalara izin veren bir yer gibi gelmesiydi. Sonradan fark ettiğim şeylerden bir tanesi, üniversite göreceli olarak o zamanlarda da nicel olarak küçük bir alanmış. Lisedeysen Almanya’daki üniversiteler hakkında konuşanlara baktığımda etkileyiciydi. Ama yine sonradan anlıyorum ki meslek okulu olanların dışında üniversiteye dönüşmüş yerler Almanya vb. ülkelerde de o zaman çok küçük bir alandı. Aynı şeyleri diğer pratikler için de söyleyebilirim. Edebiyatla ilgilenenler, sanat tarihçileri, şairler çok acayip geliyordu. Dolayısıyla onları da hülyalı, kontrol edilemez, ele avuca sığmaz ve yaratıcı bir yerde idealize ediyorsun. 19. yüzyılda her şeyin metalaşmaya başladığı bir zamanda, bütün o pratiklerin sahip olduğu şey, yani poetika (düşünülmemişi düşünmek, söylenmemişi söylemek), sanat alanını görece daha yaratıcı bir yerde tutuyordu ve henüz daha yeterince disipline edilmemişti. Şairin romantik idealizasyonu biraz da böyle bir yerden geliyor. Önemlerini küçültmek için söylemiyorum bunları. Ama güncel ve kategorik olarak avantajlı ya da dağılmış, sapmış, sapkın değiller. Giderek akademide daha da zorlaşıyor, sadece Türkiye’de değil. Burada periferide olduğu için dağılmalara, sapmalara görece daha zor izin veriliyor. Dünyada da dağılmalar, sapmalar giderek daha imkânsız hale geliyor.

Ömer Faruk Güneç: Kaba bir saptama ile “milliyetçilik ve mimarlık”, “din ve mimarlık” ve “modernlik ve mimarlık” (kübik) olmak üzere üç düzlem dışında neredeyse söylemsel mimarlıklar üret(e)miyoruz. Tabii ki ara yüzeylerin ve güzergâhların varlığını göz önünde bulundurursak, bahsi geçen tikanıklığı nasıl anlamlandırabiliriz?

Bülent Tanju: Biraz önce sözü edilen şeylere ek olarak şunlar söylenebilir. Lefebvre, *Introduction to Modernity*'de modernliği tanımlamak için bir kavram kullanır. Her ne kadar "öngörülmedik" ve "tesadüfi" olan tam karşılığı olmasa bile yine de bunlarla karşılanabilir. Lefebvre'ün öngörülmedik ve tesadüfi olanı, daha önce dünyada öngörülmedik ve tesadüfi hiçbir şeyin olmadığına gönderme yapmaz. Aksine öngörülmedik ve tesadüfi olandan her yerde haberdar olmak halini ifade eder. Eskiden sadece kendi yemeğinin olduğunu zannettiğiniz bir dünyada, diğer yemekler de değişiyor, dönüşüyor, öngörülmedik olanlar ortaya çıkıyor tabii, ama daha yavaş. Ya da zaten hızlı olduğu zamanda felaket olarak geliyor. Kuraklık oluyor, buğday yetişmiyor, Moğol istilası geliyor, iki sene ürün alınmıyor, mecburen her şeye aykırı da olsa bulduğun kurbağayı yiyorsun. O zaman büyük bir kriz olarak yaşanıyor. Şimdi öyle değil. Modern dünya bunların alt alta, üst üste yığılarak, giderek daha fazla karışarak öngörülmedik olanla sürekli haberleşme/karşılaşma halidir. Bu türden öngörülmedik, tesadüfi karşılaşmaların ya da sonuçların ortaya çıktığı dünyanın yarattığı paranoyaya, korkuya -buna ne dersin verilen en büyük cevaplar bahsettiğin genel düzlemlerdir. Milliyetçilik böyle bir şey. "Biz Almanlığımızdan ve Almanlardan emin olursak, en azından kafamız rahat eder Almanya'da" diyorsun. Kendi içine döndüğünde sopa atmaya başlıyorsun. Çünkü kuzeylinin konuştuğu Almancayı güneyli anlamıyor.

Milliyetçiliğe, din üzerinden kurulan anlatıya ya da kübik dediğin modern şeye sarılmakla beraber, aynı zamanda dinlerden, milletlerden daha bağımsız, daha rasyonel, daha bilimsel bir akıl, dolayısıyla evrensellik iddiaları da söz konusudur. Herkes kafasına göre mimarlık yapmasın tabii ki! Alman sosyolog Werner Sombart'ın ifadeleriyle "toplum sirk gibidir, terbiye etmek gerekir". Herkesin kendine göre davranmasına engel olan bu tavır, hayvan terbiyesine benzer. Kimin terbiye edeceği de çok belli: bilim adamı, Alman'ın ulusu ya da dinlerin "ulus"u. Bahsettiğin bu üç düzlem (milliyetçilik ve mimarlık, din ve mimarlık, modernlik ve mimarlık) ya da büyük anlatılar, terbiye etmeye yarıyor aslında. Ama konuştukça, anlattıkça çoğalan bir şey olduğunu da unutmamak gerekir. Periferide olmanın etkisiyle büyük anlatıların, eksenlerin, toparlayıcı anlatıların iz düşümleri var burada. Onlar bile çok rafine değil. En azından şunu fark ediyoruz. Alman milliyetçiliği ile bağlantılı Almanya'da mimarlık yapıp etme biçimleri üzerine kurulan anlatıların muhafazakâr ve aynılık üzerine

kurulu olmalarına rağmen, kendi aralarında çatıştığını ve epeyce farklılaştığını görüyorsun. Burada ise oldukça küçücük alana sıkışma hali söz konusudur. Asıl tatsız olan şey, iyi ya da kötü, parlamenter demokrasiyi ve onun üretildiği dünyayı ayakta tutmaya da yarayan, toparlayıcı/aynılaştırıcı anlatıların kendi aralarında yarışmasına izin veren, farklı toplumsal sınıfların/grupların çelişki ve kavgalarını düzenleyen, farklılıklarıyla var olmalarına imkân tanıyan, bunları sistemin içinde tutmaya yarayan sistemin çözülmesidir. Bu durumda daha kaba saba, eli sopalı anlatılarla karşılaşılıyor. Türkiye'nin zaten buna biraz alışık, bu farklılaşmaları bile çoğaltmamış bir halde olduğu söylenebilir. Başka şeyler yaşanmazsa, sadece Türkiye değil, dünya bile bunu üretemeyecek gibi geliyor bana.

Figen Işiker: Mimarların kuramsal üretimler yapmasının yakın bir tarihi olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'de 1950'ler ve 1960'lar sonrası neredeyse. Mimarların bu döneme kadar sadece tasarlamak gibi bir üretim pratiği vardı. Yani bu da fikirsel-düşünsel etkinliğin yapıp-etme etkinliğinden ayrı düşünüldüğü bir süreci tarif ediyor. Bu kavrayış haliyle pek çok tıkanıklığa neden oluyor. Şimdi görece bu kavrayışın dönüştüğünü görmeye başladık ama hala bu iki durumu ayrı görme ve okuma eğilimi hâkim. Bunların bir arada olma halini görmezden gelişimizin kaynağı ne sizce?

Ömer Faruk Güneç: Mimarlık tarihçileri aktörlerle, kuramlarla, söylemsel ve söylemsel olmayan mimarlıklarla nasıl ilişki kurabilirler? İlişki kurma biçimlerinin düşünsel konstrüksiyonunu hangi biçimlerde müzakere edebiliriz?

Bülent Tanju: Sorun, Türkiye ve dünya bağlamında önemli bir yere işaret ediyor. Mimar Sinan'da Sedat Hakkı Eldem şöyle söylemiş, hatta bize bile ifade edilirdi: "Mimarlar konuşmaz, yazmaz, çizer". Çizerek de tasarlayarak da başka türlü yapmak ve düşünmek pekâlâ mümkün. Burada mesele okuyup okumamak değil, "kafanızı karıştırmayın, bildiğiniz işi yapın" diyorlar. Mimarların çizerek, inşa ederek yaptığı şey, meslek olarak mal/meta üretiminin kendisidir. Pratiği de metalaşmış bir şekilde sürdürmek demektir söylenen şey: Konutu, binayı, doğramayı, pencereyi, kapıyı bildiğin gibi yapmaya devam etmektir. O doğru nasıl tarif edilirse edilsin doğrudan ayrılma: sözgelimi ister Turgut Cansever ister kübik ister Sedat Hakkı Eldem gibi tarif et. Bunlar da üç aşağı beş yukarı aynı

alanın içinde konumlanırlar. Çizerken de yazarken de konuşurken de farklı bir şey yapmana engel olurlar. Hâlbuki bütün pratikler öngörülmedik olanın ortaya çıkmasına yararlar. Farklı bir söz üretmek, başka türlü düşünmek için birer mecra olarak çalışabilirler.

Türkiye'deki mimarlık pratiğinin 50'lerde ve 60'larda kuramsal alanla hiçbir ilgisi yok. Olsa olsa kendi yapıp etme biçimlerini olumlamak üzere yazılmış şeylerdir. En istisnai ucu olarak, çok yazmasa bile Sedad Hakkı'yı, görece biraz daha fazla üreten Turgut Cansever'i hatırlayabiliriz. Bana öyle geliyor ki bunların hiçbirisi -bir limit varsa- mimar Kemalettin Bey'i aşamıyorlar. Kemalettin Bey her ne kadar "derleyip toparlamaya" çalışsa da daha fazla, daha yoğun çaba sarf etmiş gibi geliyor. Ama şunu da belirtmek gerekir. 1960'larda ve 70'lerde batının daha merkezi kesimlerinde, biraz daha geç olmak üzere Türkiye'de bir ilgi var gibi gözüküyor. Buna biraz daha dikkatli bakmak gerekiyor. 60'larda ve 70'lerde bir aralık hem dar anlamıyla yapı üretimi, tasarım ve inşa pratiğinin içinde hem mimarlık hakkında yazarak ve konuşarak üretim yapanların arasında, dağılma ve sapma dediğin şeylerin ipuçlarını görmek mümkündür. Örneğin Tafuri böyle bir mimarlık tarihçisidir. Doğrudan mimarlıkla ilişkili olmasa bile kent ve mimarlık hakkında yazan Lefebvre böyle bir karakterdir. Başka bir açıdan Reyner Benham böyle bir tarihçidir. O ya da bu şekilde Eisenman gibi mimarların erken pratikleri biraz böyle gibi gözüküyor. Venturi gibi çok daha erken, bir tür profesyonel cambazlığın içine gömülenlerin bile erken üretimleri (iki tane ev, doktora tezi, vb.) bu türden ilginçlikler barındırır. "Acaba mimarlık ve kent hakkında bunun pratiğini yapanların içinde bir sapma ve dağılma var mı?" sorusuna dair ipuçları var. Ama bu çok küçük, sönük ve hemen soğurulan bir eğilimdir. Üstelik tarih, felsefe, sosyoloji gibi başka alanlardaki pratiklerle kıyaslandığında, daha mütevazı, tutuk şeyler var -mimarlığın ve mekân üretim pratiklerinin tarihine dair çok şey de söylüyor-.

Bir noktadan sonra, orada ortaya çıkan fikirler bir tür jargona dönüp, jargon üzerine kurulan cambazlıklara dönüşüyor. Bu cambazlıklar ne işe yarıyor? Metalaşmış bir dünyada marka üretmeye yarıyor. Örneğin bütün müzeler müze, ama sizinkisi Gehry. Gehry'ye haksızlık ediyorum. Erken dönemleri çok ilginç. Bugün Gehry bir marka. Rahmetli, mimar, eski İstanbul Belediye Başkanı çok doğru kuruyordu cümleyi: "TRT binasının yerine İstanbul'a bir tane Gehry operası yaptıracağım". Mercedes almak gibi bir şey, opera binası opera binasıdır, her yerde aynıdır. Dolayısıyla bu

türden nicel farklılık üretmenin araçlarına dönüşüyor, tıpkı raflardaki deterjanlar gibi. Hepsi aynı deterjanlar aslında, tıpkı opera binası gibi. Tasarım bu anlamda nicel farklılık üretir. İki deterjan paketini birbirinden ayırmamızı sağlayan şey paketin tasarımı, logosu, kurumsal kimliğidir. Belli bir sınıf için, belli bir paraya satılacak konutu, aynı sınıf için üretilmiş diğer konutlardan ayırt eden şey tasarımıdır. Türkiye açısından bakıldığında periferide olmanın neticesinde 60'larda ve 70'lerde dışarıda olan şeyler burada zaten yok. Ama marka üretimine yararlılığı 80'lerden sonra burada da fark ediliyor. Türkiye'nin serencamı da ortaya çıkmaya başlıyor bu bağlamda.

Mimarlık tarihçileri için de benzer şeyler söylemek pekâlâ mümkün. İçine gömüldükleri alandan çıkarak yapıp ettikleri işten huzursuz olmaları ve başka bir biçimde üretmeyi denemeleri gerekiyor. Başka bir biçimde dünya kurmak derken çok iddialı bir şey söylemiyorum. Başka bir dünya tahayyülü yapıp ettiklerinizi değiştirerek, başka bir biçimde eyleyerek oluyor. Siz yaptığınız işi aynı şekilde yapın; ben babam gibi baba olayım, babam gibi koca olayım. Hiçbir şekilde değişmesin insanların yapıp ettikleri ve gündelik hayatı. Sonra da dünyaya kızalım; neden bu hale geldik, neden rant toplumu olduk diye. Kapitalizm de aynılık da bu şekilde üretiliyor. Merkezkaç eğilimler neredeyse kalmadı, kalmış olsa bile haberim yok.

Ömer Faruk Güneç: Sıklıkla fiziksel mimarlıklar determinist bir ilişki içerisinde düşünsel olanın, politikanın, ekonominin, kozmolojinin bir yansıması olarak nesneleştirilir. Hangi çeşit mimarlık olursa olsun, bu biçimli bir kavrama yatkınlığının mimarlık ürünlerini tarihselleştiremediği söylenebilir mi? Mimarlık her defasında edilgenleştiriliyor mu burada? Başka bir soruyla mimarlık tarihyazımında metinselliğin doğası nasıl kavranabilir?

Bülent Tanju: Önemli bir mesele ve konuştuklarımızla da bağlantılı. Daha önce bahsedilen perspektif ya da çerçeve metaforuna yeniden geri dönerek bir şeyler söylenebilir. Lisans yıllarında mimarlık tarihi dersinde tarihselci mimarlıklar etiketiyle lanetlenip Kemalettin Bey, Vedat Bey ya da herhangi bir tarihselci mimarlık gösterilerek, genel bir açıklamayla Osmanlı dünyasına gelen milliyetçiliğin bu üretimlere yansıdığı anlatılır. Bu kadar naif bir formülasyona yatırılır. Mehmet Emin Yurdakul, Ömer Seyfettin ya da Mehmet Akif'in bu yüzden milliyetçi şiirler yazdığı ya da Ziya

Gökalp'in milliyetçiliğin gelmesiyle o şekilde bir sosyoloji yaptığı iddia edilir. Peki, nedir bu milliyetçilik? Bir gaz mı? Havada mı dolaşiyor? İnsanların içine girdikten sonra halleri mi değişiyor? Böyle bir sanat tarihi ekolü var; bir şeyin yansması, falan şeyin ifadesi, aklına gelebilecek her şeyi (batı medeniyeti, akıl, din, kozmoloji, felsefe, vb.) temsil eden ya da yansıtan sanat ürünleri kataloglanır. Nerede dolaşır bu yansıyan şeyler? Belli bile değil. Dolayısıyla temel problematik bu aslında. Pratikler, yapıp etme biçimlerimiz, biraz önce konuştuğumuz dil bu yüzden önemli. Tarih metnini biz yazıyoruz, insan imalatı bir nesne. Nasıl anlatırsak öyle bir metin ortaya çıkıyor; nasıl anlatırsak öyle bir tarih var demek değil. Tarihte olmuş bitmiş bir şeyler var; taş da görüyorum ve hakkında konuşuyorum bir fizikçi olarak. Formül yazmak da aynı şey. Formül ile taşın bir ilişkisi var tabii, ama formülü ben yazıyorum. Düpedüz bir kurgu olduğunu fark etmek gerekiyor.

Bu, uydurmak demek değil, onu bilmeye çalışıyoruz. Konuştuğumuz dili bizden önce milyonlarca insan konuştu. Onların bakiyesi üzerine ilişki kuruyoruz. Tamamen özgür olmadığımız için bu dille didişiyoruz, kavga ediyoruz. İslam mimarlığı diye bir şey tabii ki var; kocaman bir coğrafyada kocaman bir tarih. Milyonlarca insanın yaptığı, on binlerce yüzbinlerce binadan söz ediyoruz. Bunun da yüzlerce yıllık bir dönüşümü var; devasa bir nebula. Kendi içinde ve dışında ilişkilerinin var olduğu gibi dışı ve içinin neresi olduğuna dair soruları da hatırlamakta yarar var. Dilleri, sahip olduğu heterojenliği dahi ayırt edemiyoruz. Arapça'dan Farça'ya Urduca'ya herkes birbirinden bir şeyler alıyor; kavramlar, terimler dolaşılıyor, yalan yanlış alımlamalar yapıyor ve kullanılmaya, bir yandan konuşulmaya, şiir yazılmaya ve bina yapılmaya devam ediliyor. Tapınak yaparken cami oluyor, cami yaparken başka şeye dönüşüyor, birbirinden hızlıca alıyor. Bu hikâye de böyle, insan ürünü bir şey ve hiçbir şeyin yansması değil. Oldukça karmaşık ilişkiler ağı söz konusu. Böylece mimarlık ürünleri tarihselleştirilemiyor. Tarihselleştirmek, tam da bu durumun farkına varmaktır aslında. Tarihsellik, belli bir zaman-mekân ve toplumsallıkla ilişkilendirmek demektir. Bu ilişkilendirme o toplumsallığın bir yansması değil tabii ki, tam tersine belli bir aralıktaki şiir, örneğin 1642 yılında yazılmış bir şiir, içinde yazıldığı toplumsallığı imal eden sayısız öğelerden sadece bir tanesidir.

17. yüzyıldaki Osmanlı dünyası yapısıyla, müminiyle, sarhoşuyla, delisiyle, akıllısıyla herkesin imal ettiği, içine katıldığı bir toplumsallıktır.

Mimarlık böylece edilgenleştirilir. Mimarlık sosyoloji, kozmoloji, din, milliyetçilik gibi şeyler karşısında etkisiz eleman mı? Bunların sadece birer eğilim olduğunu ve insanların birbirlerinden etkilendiğini unutmamak gerekir. Aynı ortamda, hatta eğilimlerin dahi benzer olduğu koşullarda Mimar Kemalettin ve Vedat Beyler farklı şeyler yaparlar. Mimarlık etkisiz eleman olarak kavrandığı andan itibaren, yukarıda da bahsedildiği gibi, dışarıdan transfer edilecek “temel kavramların, düşüncelerin” mimarlık-taki sorunları çözeceği zannedilir. Hâlbuki böyle olmadığı çok açık. Rasyonalizm hakkında bir şeyler duyan mimarlar tabii ki etkilenir, ama mimarlık pratiği üretirken ilişkilendiği şeyi dönüştürürler, yansıtma, bunun farkında olmak gerekir. Korkutucu olan, bugün sadece Türkiye’de değil, bütün dünyada giderek daha katı, sapmaya karşı duyarlı, bu imkânlarımızı kullanmadığımız, neredeyse bunlardan gönüllü bir şekilde vazgeçtiğimiz bir dünyada yaşıyor olma halimizdir. Bir şeylere kızarken, muhalif olduğumuzu varsayarken bile yeniden üretiyoruz maalesef. Tarihselliği fark edememek şu anlama da geliyor. 1542’deki bir durumun tarihselliğini fark edemediğin gibi, tarihselliğin farkına vardığında onun başka türlü de olabileceğini fark etmek demektir. 1542’de İstanbul’da yaşayanların, örneğin sultan, manav ve yazıcının kıyafetlerinin farklı olabileceğini ve özsel bir durum olmadığını fark etmek, yarın da farklı olabileceğini anlamaktır. Tarihselliği fark edemediğin zaman başka bir dünya tahayyülü de olanaksız duruma gelir, toplumsal olarak da tarih metni olarak da. Mimarlık tarihyazımında metinselliğin doğası böylece kavranamaz hale gelir.

Figen Işıker: Mimarlığı krizler üzerinden anlatmayı oldukça verimli buluyorsunuz, ancak krizler üzerinden tarih yazmak hala çok rağbet görmeyen bir yaklaşım. Bunun neden önemli olduğunu anlatabilir misiniz?

Bülent Tanju: Bu soru, bir anlamda şu ana kadar konuştuğumuzun özeti gibi. Kriz, pratiklerin doğa farklılıklarını iade etmek de demektir; yazmak başka bir şey, bilgisayarda yazı yazmak başka bir eylem, duvar örmek farklı, eskiz yapmak başka bir mecra, simülasyon üretmek başka şey. Buradaki potansiyel farklılıkları görebilmek gerekiyor. Örneğin Sedat Hakkı Bey’in rölöve tashihi yapması böyle bir şey. Rölöve tashihi dünyanın en garabet pratiğidir. Çünkü istemediği bir dünya şey kar-

şısına çıkıyor rölöve çizimlerinde ki orada karşımıza çıkan farklılıklar (istenmeyen şeyler!) zamanla üretiliyor. Dadaist bir pratikle karşımıza çıkmadığı çok açık. Karşısına çıktığı 100-150 yıllık yapıları insanlar kendi yaşam sürelerinde zaten değiştiriyorlar, özeniyorlar, eklemiyorlar. Sorun şu ki Sedad Hakkı bu durumun olağanlığını göremiyor, göremediği için de krizin içine düşüyor. Dolayısıyla krizin geçmesini, tedavi edilmesini istiyoruz. Herkes ne yapıp etmesi gerektiğini bilsin; doğru ile yanlış tartışmayalım ya da doğru mekân üretimi ile yanlış mekân üretimini herkes ayırt edebilsin! Böyle bir tartışmanın olmadığı dünyanın siyasetsiz bir yer olduğunu görebilmek gerekiyor. Tek tipleştirmenin krizden çıkmanın en doğru yol olduğu düşünür bu bağlamda.

Yeni bir şey, yeni bir tarih metni, başka bir söz, daha önce söylenmeyeni ya da düşünülmeyeni söylemek, zaten o nesne ya da alan hakkında söylenmiş olanları krize iter. Ne demek krize sokmak? Biz daha önceden bu şeye A diyorduk, ama bu metin A üssü diyor. Şimdi karşımızda duran şey A mı, A üssü mü? Bir yargı krizidir bu. Metni okuyanın konforunu kaçıran, tereddüde düşüren, kekeleyen, düşünmeye iten, hatta A üssü olmadığını ve bambaşka bir şey de olabileceğini söyletebilecek bir andır. Yargılarımızı yeniden gözden geçirmek, bir kere daha yargımızı yenilemek ve başka bir yargıya varmaktır kriz. Ortalıkta kriz yoksa kimse yeni bir şey üretmiyor demektir. Eleştirinin de bizatihi yeni bir şey üretmek olduğunu bir kenarda tutmak lazım. Eleştiri ya da kritik, Sedad Hakkı gibi tashih vermek değildir; aksine A'nın bizatihi kendisini krize iterek yeni bir şey/yargı üretmektir. Eleştiriden ya da krizden yoksunluk, fabrikadan çıkan standart bir milyon paket deterjan imalatına benzer.

Figen Işiker: Bu krizleri Türkiye'de daha az yaşadığımızı söyleyebilir miyiz peki? Söz gelimi Avrupa'da bir modernlik krizi yaşanıyor. Ama Türkiye'de bir modernlik krizi yaşandığı söylenemez.

Bülent Tanju: El birliği ile bütün dünyaca krizimizi geçiriyoruz artık. Yüz sene öncesini aratır bir yere doğru gidiyoruz. Modern dünyada üretilen metinlerin (beste, resim, şiir, yazı, vb.) eleştirel anlamda kritik etkileri olanlarının yukarıda ifade edildiği gibi çok az olduğunu, kabaca yüzde onluk bir dilimi oluşturduğunu hatırlatayım. Görece modern dünyanın periferisinde olmayan yerlerde daha fazla tabii ki. Bu anlamda 1920'ler daha ilginçtir. Bir yandan Hitler gibi birisi yer alırken Benjamin de top-

lumsal uzamda dolanıyor, yazıyor, üretiyor. Nietzsche ya da Marx, hepsinin krizle ilgili olduğunu belirtelim. Kabaca 19. yüzyılın ortasından 20. yüzyılın ortasına kadar olan aralık, modern tarih yazmak açısından çok daha keyiflidir. Mimarlığın bu pratikler arasında en tutucu olduğunu, ama mimarlığın bile biraz eşeleyip ayrıtısına bakıldığı andan itibaren, lisans eğitiminde modern olarak anlatılan her şeyin kendi içinde çok kalabalık olduğu, farklılıklar barındırdığı görülür. Örneğin Le Corbuseir'nin yaşamı boyunca ürettikleri -kasaba yıllarından ömrünün sonuna kadar- yana getirildiği zaman birbirinden farklı Le Corbusier'leri görmek gerekiyor. Yine de bu pratiklerin görece az olduğunu, disipliner sınırlar içinde kaldığını belirtmek anlamlı olur. Örneğin Le Corbusier de bu sınırlarda dolandır, derlemeye toparlamaya çalışır, ama toplarken de dağıtır. Türkiye'de periferide olmaktan kaynaklı daha az üretimler, daha az krizler var.

Ömer Faruk Güneç: Mimarlık düşüncesiyle cedelleşirken, metinleriniz sınırları oldukça geçirimli ve problemlili kılıyor. Mimarlık sorunsallarınızın oluşum sürecini nasıl anlamlandırabiliriz? Ya da bir problemle yüzleşme süreci nasıl deneyimlenebilir?

Bülent Tanju: Yöntemsel olduğu söylenemez. Sıklıkla el yordamıyla ve karşılaşmalarla şekilleniyor. En azından şu kadarı söylenebilir. Hala çok önemli olduğunu düşünmeme rağmen, eskisi kadar naif bir güzellemesini yapmasam da modern dünyanın karmaşık, krizlerle dolu, paranoya yaratan metropol eksenli mimarlığa ve kente dair olduğunu düşünüyorum. Örneğin Nazilerin dehşet içinde olma halleri ilginçtir. Berlin onlar için karman çorman, seslerin karıştığı, zencilerin olduğu, ayaklanan komünistlerin yarattığı tekinsizlikler ve Dadaistlerin pratikleriyle bir kâbus olduğu andan itibaren köye/kıra dönmeyi isterler. Buradaki karmaşadan dolayı oluşan öngörülmedik olanı sevmiyorlar. Asıl söylemek istediğim şey problematiklerim, doğrudan mimarlık üzerinde fark etmiş olsam bile Berlin'de karşıma çıkan şeylere olan ilgim, merakım ve bu tür şeyleri anlamaya çalışmaktan ortaya çıkıyor. Hikâyenin bir yönü bu şekilde ifade edilebilir. Diğer yönü, Sedad Hakkı'ya dair bu kadar üretim yapabileceğimi kestirmiyordum. Beklediğim bir durum da değildi. Sedad Hakkı'nın malzemelerinin tesadüfen önümüze çıkması anlamlıydı. Yazarak, didişerek, metinle kavga ederek, o ya da bu şekilde ortaya çıkan sorunsallarla uğraşma halinden bahsedilebilir.

Ömer Faruk Güneç: Mimarlık tarihyazımının zaman-mekânla gerilimli ilişkisi hangi biçimlerde açıklanabilir? Her defasında, mimarlık pratiğinin zamansal-mekânsal olduğunu vurgularsınız. Bu bağlamda zaman-mekân kavrayışı mimarlık tarihyazımında neyi nasıl dönüştürür?

Bülent Tanju: Mekân üretiminin, zaman-mekân kavramsallaştırmasında mekân geçtiği için önemli olduğu düşünülür. Ama böyle olmadığı çok açık. Zamanın ve mekânın iki ayrı kategori biçiminde kavranması, bütün pratiklerin metalaşmasının çok temel meselelerinden biridir. Bir üretimin tarihselliğini fark edememeye yol açan etmenler arasındadır. Mimarlık pratiği, mekân üretimi, kentsel mekânın denetlenmesi bağlamlarında iyice ortaya çıkıyor. Buradaki kritik ilişki şundan önemlidir. Bu kavramsallaştırma başka pratiklerde de var, ama bir yanda da tarihyazımında çok güçlü bir şekilde var. Tarihyazımı en genel anlamından sanat tarihine ve mimarlık tarihine, görece özelleşmiş hallerine giderken disiplinler sınırlarını ilginç bir biçimde bu ayrımla kuruyor. Sanat tarihinde hiç şaşırtıcı değildir. Başka nedenlerden dolayı bir aralık nefes alma alanı bile olsa, Ernst Diez'de ya da Viyana Ekolünde de karşımıza çıkıyor. Zaman-mekân ayrımı öyle bir hale geliyor ki bu problematik (tarihselleştirmek) bile kalmıyor. Sadece gördüğünü kataloglamak pratiğine indirgeniyor. Böyle ayırt edildiğinde, yani zaman ve mekân iki ayrı kategori biçiminde düşünüldüğü andan itibaren genel geçer olan özlerin, ideolojilerin, felsefenin ve kozmolojinin edilgen bir biçimde yansıtıcısına dönüşüyor mimarlık pratiği ya da sanat tarihi. Skolastik felsefeyi bilmenin Gotik mimarlığı anlamak için elzemleştirilmesi böyle bir duruma işaret ediyor. Hâlbuki skolastik felsefe ya da Gotik dünya ne anlatıyorsa, o yapıları yapan insanlarla da üretiliyor. Yapıları üretenler skolastik felsefe bildiği için o şekilde davranmıyor ya da mekân üretmiyor tabii ki. Bütün pratiklerle üretilen bir Gotik dünyayı ya da her pratiğin ibadet biçiminde kavrandığı bir toplumsallığı, zamanı ve mekânı ikiye ayırarak anlayamayız. Tarihyazımının burada çok kritik bir rolü var.

Figen Işiker: 2016'dan itibaren yaklaşık 3 yıllık bir zaman diliminde Manifold'a yazılar yazdınız. Özellikle de "Pazar Sekmeleri" ve "Playlist" yazı dizilerinizin merakla okunduğunu söyleyebilirim. Mimarlık, kent ve tasarım üzerine düşünme pratiğinizde müzikle ve edebiyatla "içli dışlı" olmanız mimarlık epistemolojisinin alışıldık sınırları dışında ilişkiler kurmayı sağlayan ve okuyucuya da bir hayli keyifli düşünme güzergâhları

armağan eden metinler olma özelliğinde. Aynı zamanda yoğun bir biçimde metin ürettiğiniz bir dönem. Bu yazım sürecinizden ya da yazı dizilerinizden biraz bahseder misiniz?

Bülent Tanju: Manifold'a yazı yazdığım dönemde hem rahat davrandığımı hem keyif aldığımı söyleyebilirim. Bu aralık aynı zamanda akademyanın kenarına çıkmaya başladığım bir dönemdi. Burada bahsi geçen rahatlığı önemişiyorum ve bu rahatlık içinde metin üretmek lazım. Kabul etmek gerekiyor ki akademik dünya o rahatlığı tamamen engelleyen bir yapıya sahip. Bu rahatlıkla yazılınca akademik bir metin olmayacağı varsayımıyla örülü. Başka alanlarla kurduğum ilişkiyi de bu yazılarda görmek mümkündür. Kendi açımdan sorunsalın hep aynı problematik olduğunu ifade etmek gerekiyor. Vaktiyle büyüme zamanlarımda bazı şeylere fazla takıldığım için, örneğin roman okumak, müzik dinlemek gibi şeyleri gündeme getirmek anlamlıydı. Büyürken üzerimde kalıcı ya da yapıcı etkisi olmuş müzisyenlerin, edebiyatçıların, sinemacıların yaptıkları işleri "düşünmek" için kullandıklarını fark etmeye vesile oldu. Onları da idealize etmemek gerekiyor; hep yapamıyorlar, tıkanıyorlar, içine girdikleri pratikler onları da tutuyor. Ama bütün bunlarla cedelleşmeleri kıymetliydi.

Figen Işiker & Ömer Faruk Güneç: Çok teşekkür ederiz.

Bülent Tanju: Ben çok teşekkür ederim.

Bülent Tanju

1982'de İstanbul Erkek Lisesinden, 1988'de Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Bölümünden mezun oldu. 1991'de İstanbul Teknik Üniversitesinde mimarlık tarihi yüksek lisansını, aynı kurumda 1999'da mimarlık tarihi doktorasını tamamladı. 2002'de MIT Ağa Han İslam Mimarlığı Programında misafir araştırmacı olarak çalıştı. 1999'da Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde araştırma görevlisi olarak adım attığı akademiden, 2017'de emekli oldu. Bu sürede Yıldız Teknik Üniversitesi (1999-2011), Mardin Artuklu Üniversitesi (2011-2015), Abdullah Gül Üniversitesi (2015-2016) ve İstanbul Bilgi Üniversitesinde (2015-2016, yarı zamanlı) çalıştı. Emekliliğinden sonra Kadir Has Üniversitesi FBE Mimarlık ve

Kent Çalışmaları Yüksek Lisans Programı ile MEF Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesinde yarı zamanlı çalışmaktadır. Çalışmalarından bazıları şunlardır: *Mimarlıkta Sıfır Noktasını Aramak?*, Akın Nalça Kitapları 1, İstanbul, 2003; *Tereddüd ve Tekerrür: Mimarlık ve Kent Üzerine Metinler 1873-1960*, Akın Nalça Kitapları 5, İstanbul, 2007; *Sedad Hakkı Eldem I: Gençlik Yılları*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2008 (Uğur Tanyeli ve Edhem Eldem ile beraber); *Becoming Istanbul: An Encyclopedia*, Garanti Gallery & Deutsches Architekturmuseum, İstanbul / Frankfurt, 2008 (Pelin Derviş ve Uğur Tanyeli ile beraber); *Sedad Hakkı Eldem II: Restrospektif*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2009 (Uğur Tanyeli ile beraber); *Başka Kayda Rastlanmadı*, Salt/Garanti Kültür A. Ş., İstanbul, 2023 (Cansu Yapıcı, Ezgi Yurteri, Gülce Özkara ve Masum Yıldız ile beraber).

E-posta: bulenttanju@gmail.com

Ömer Faruk Günenç

“19. Yüzyıl Mardin Barınma Kültürü: 1837-1866” başlıklı çalışmasıyla yüksek lisans, “Osmanlı Mimarlık Dilinin Yeniden Üretimi: 1830’lardan 1930’lara Bir Kavramlar Tarihi Denemesi” araştırmasıyla doktora derecesini aldı. Ocak 2011-Aralık 2022 yılları arasında Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümünde görev yaptı. Aralık 2022’den bu yana Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Mimarlık Bölümünde çalışmaktadır. Ocak 2023’ten beri İdealkent Dergisinde mimarlık alan editörü olarak görev yapmaktadır. 14 yıldır insani yardım gönüllüsüdür. Çalışma alanları arasında Osmanlı mimarlığı, Cumhuriyet dönemi mimarlığı, İslam mimarlığı, insani yardım ve mimarlık, biyosiyaset, barınma kültürü ve çağdaş mimarlıklar yer alır.

E-posta: omerfaruk.gunenc@ibu.edu.tr

Figen Işiker

2009’da Yakın Doğu Üniversitesi Mimarlık Bölümünden mezun oldu. 2015’de Mardin Artuklu Üniversitesinde “Mimarlıkta İşlev Kavramının Dışarıda Bırakılmış Anlamları” başlıklı yüksek lisans, 2022’de aynı kurumda “Mimarlıkta Kuramsal Suskunluğun İnşası ve İmkanları” başlıklı çalışmasıyla doktora tezini tamamladı. Mimarlık eleştirisi, mimarlık tarihi/kuramı, mimarlık tarihyazını çalışma alanları arasındadır. 2012’den bu yana Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

E-posta: figenisiker@gmail.com

Mimarlar ve İnsani Yardım

Ömer Faruk Günenc¹
ORCID: 0000-0002-7283-0105

Öz

Mimarlık ve insani yardım sorunsalı çerçevesinde üretilen mimarlıklar üç başlık altında tasniflenebilir. Birincisi, acil durumlarda üretilen mekânsal pratiklerdir. Geçicilik zannıyla inşa edilen mülteci kampları ve geçici yerleşim yerleri bu gruba dâhil olabilir. İkincisi, afet ve savaş sonrasında kentsel ve kırsal alanlardaki fiziksel örgütlenmelerin kalıcı biçimlerde yeniden inşasını içerir. Üçüncüsü, sefil coğrafyalar, kırsal alanlar ve kentsel arka sokaklar olmak üzere çeşitli yer-zamanlarda nesneleştirilen ve toplumsallığın mimarlık mecrasıyla dönüştürülmeye çalışıldığı üretimleri imler. Bu çalışmanın amacı, üçüncü başlık altında faaliyet gösteren mimarlar arasından Francis Kéré, Anna Heringer ve Yasmeen Lari özelinde, insani yardımın tabiatına mimarlık mecrasıyla ekledikleri savlanan yeni bir özelliği tartışmaktır. Metnin giriş başlığında çizilmeye çalışılan daraltılmış bir çerçeveden sonra, aktörlere dair ayrı başlıklar altında kesitler sunulmuştur. Mimarlığı örgütleyiş biçimleri, mimar kimliğini/rollerini değiştirme yetkinlikleri ve fiziksel gerçekliklerinde karşımıza çıkan yere özgü çözümleri incelenmiştir. Böylece mimarlık dolayısıyla insani yardımın tabiatına eklenmeye çalışılan yeni özelliğin, toplulukların dışarıya bağımlılıklarını azaltmak ya da ortadan kaldırmak olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Francis Kéré, Anna Heringer, Yasmeen Lari, insani yardım, yerel mimari

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
E-posta: omerfaruk.gunenc@ibu.edu.tr

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1510868

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 609 - 640

Architects and Humanitarian Aid

Ömer Faruk Günenc²
ORCID: 0000-0002-7283-0105

Abstract

Architectural works produced within the context of humanitarian aid can be classified under three main categories. The first category includes spatial practices created during emergencies, such as refugee camps and temporary settlements built with the assumption of temporariness. The second category involves the permanent reconstruction of physical realities in urban and rural areas during post-disaster and post-war periods. The third category encompasses architectural productions situated in various contexts, including impoverished geographies, rural areas, and urban slums, where the goal is to transform social conditions through architecture. This study aims to explore a new dimension that architects contribute to the field of humanitarian aid through their architectural practices. The focus is on the works of Francis Kéré, Anna Heringer, and Yasmeen Lari, who exemplify the third category. The study presents a detailed analysis of each architect, examining their organizational and production methods, their efforts to redefine the identity and role of the architect, and the site-specific solutions evident in their work. The findings suggest that a significant new feature is the ability of architectural humanitarian aid to reduce or eliminate the need for external humanitarian assistance by fostering self-sufficiency within communities.

Keywords: Francis Kéré, Anna Heringer, Yasmeen Lari, humanitarian aid, vernacular architecture

² Assist. Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, E-mail: omerfaruk.gunenc@ibu.edu.tr

idealkent © Kent Araştırmaları Dergisi (*Journal of Urban Studies*)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi Received Date: 05.07.2024 Kabul Tarihi Accepted Date: 29.07.2024

Giriş

"We try to solve problems that have developed over years and made communities vulnerable and reduced their abilities to respond effectively themselves. **No architect's education** touches on these matters."³ Hsieh Ying Chun

"I don't do Robin Hood. I don't steal. But I try to get a share from the rich or from the middle class and then give it to the poor. I work with the poor for free, but I need to **survive myself**."⁴ Patama Roonrakwit

"The Ahmedabad School of Architecture was a progressive and a liberal institute and saw the likes of Le Corbusier, Louis Khan, Frank Lloyd Wright and their Indian disciples as gurus, but it did not equip its students to serve these alternative clients. It became clear that some kind of **de-schooling, de-learning, re-learning and re-professionalization** was essential."⁵ Kirtree Shah

Yukarıdaki alıntılar, mimarlık ve insani yardım sorunsalını tartışmak için birtakım ipuçları sunarlar⁶. Roonrakwit, marjinal pozisyonda bırakılan, görünmek istenmeyen, sermaye sahiplerinin ve devletlerin gündemine dahi gelemeyen bu problematiği bir varoluş biçimine dönüştürmeyi dener. 2016'da Uluslararası Sürdürülebilir Mimarlık Ödülünü kazanan genç aktivist, kariyer yolunun kapalılığını her dakika deneyimler. Ülkesi Tayland başta olmak üzere Kamboçya, Vietnam ve Laos'ta çalışmalar yürütür. Kariyerinin başlarında, sefaletle mahrum bırakılan toplulukların barınma problemiyle uğraşırken neredeyse kendisini geçindiremez hale gelir. Sonrasında geçimini sağlamak amacıyla kurduğu mimarlık ofisi, zenginlere bedeli karşılığında hizmet verirken, kırsal alanlarda ve afet sonrası durumlarda insanların yaşamlarına mimarlık dolayımıyla bedelsiz dokunmaya çalışır⁷. Böylece bireysel çabalarıyla kariyer yolunun inşa edilebileceğini gösteren bir grup mimar listesine adını yazdırır. Hsieh Ying

³ Charlesworth, 2014, s. 34. Çevirisi şöyle yapılabilir: "Yıllarca yığılarak önümüze gelmiş, toplulukları kırılğan hale getiren ve kendilerine yetebilecek bir biçimde var olmalarını mümkün kılan melekelerini zayıflatan problemleri çözmeye çalışıyoruz. Hiçbir mimarlık eğitimi bahsi geçen sorunlara temas etmiyor".

⁴ Charlesworth, 2014, s. 70. Tercümesi şu biçimde mümkündür: "Robin Hood'luk yapmıyorum. Çalışmıyorum. Lâkin zenginlerden ya da orta sınıftan alarak fakirlerle paylaşıyorum. İhtiyaç sahipleriyle bedelsiz çalışıyorum, ama hayatta da kalmam lazım".

⁵ Charlesworth, 2014, s. 174. Olası bir çevirisi şu şekildedir: "Ahmedabad Mimarlık Okulu gelişimci ve liberal bir kurumdu. Le Corbusier, Louis Khan, Frank Lloyd Wright ve bunların Hintli müritlerini tasarım gurusu olarak kavradı. Öğrencilerini alternatif müşterilere hizmet edecek biçimde eğitmedi. Okulların ve öğrenme biçimlerinin yapı-sökümüyle beraber, öğrenmenin ve profesyonellenmenin yeniden yapılanmasının gerekli olma hali görünür olmaya başladı".

⁶ Aksi belirtilmediği takdirde, bu çalışmada kullanılan görseller "Archdaily"den alınmıştır. Bu sebeple, her biri için ayrı ayrı kaynak gösterilmemiştir. Bkz. URL 1.

⁷ Ayrıntılı bilgi için şu söyleşiye bakılabilir: Charlesworth, 2014, s. 67-77.

Chun ve Kirtee Shah, mimarlık eğitiminin problemli oluşuna işaret ederler. Değişen dünyanın dönüşen ihtiyaçlarına gözlerini kapatan mimarlık okullarının çoğunluğu, her defasında çaresizliğini ilan eder. Mimar-müşteri ilişkisi çerçevesinde mekân kullanıcıları sürekli olağan insanlardır. Ressam, işçi, mühendis, memur, mimar, doktor ve iş insanı olmak üzere sayısız “normal” bireyleri düşleyerek mimarlık öğretildiği zannedilir. Acil durumlarda, afet ve savaş sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde ve alışılmadık yerlerde hangi biçimlerde tasarım sürecinin örgütlenebileceğine dair suskunluk, hatta körlüğe dokunurlar. Türkiye’de aldığımız mimarlık eğitime benzer, Hindistan’da da “modern mimarlığın babaları” kutsallaştırılır, rolleri ve üretimleri ulaşılması gereken zirve olarak genç mimar adaylarına gösterilir. İbn Haldun’un önermesindeki “asabiyetin nihai hedefi mülktür” (Gökdağ, 2019) anlayışı, bu sefer mimarlık dolayımıyla şuna dönüşür. Mimarlık okullarının nihai hedefi, bir zamanlar modern mimarlığın babalarının izinden gitmek iken, şimdi Zaha Hadid, Norman Foster ve Frank Gehry gibi star mimarların yolunu takip etmektir. Yerkürenin büyük çoğunluğuna gözlerin kapatıldığı bu durumda, Shah, okulların ve öğretim biçimlerinin yapı-sökümüne uğratılmasını önermekten geri durmaz. Dekonstrüksiyon bir kere gerçekleştiği andan itibaren, “merkez” dışındaki sayısız aktörler ve koşullar görünür olmaya başlayabilir. Rothschild’in tespitiyle “olağanüstü kırılğan” (Charlesworth ve Fien, 2023, s. 34) biçiminde kavranan insani yardım mimarlıkları, artık, olağanlaşmaya, hakkında kurumların vücuda geldiği, her koşulda değişebilme esnekliğine sahip bilgi biçimlerinin üretilebildiği bir yere evrilmelidir.

Bu dönüşüm, olağanüstü halin olağanlaşmaya başlamasıyla, anlık ve geçici olduğu zannedilen krizlerin her an ve yerde çeşitlenebilir formlarıyla yüzleşmeyi kaçınılmaz kılar. Küresel ısınma/iklim değişikliği, kuraklık, sel, deprem, tsunami, toprak kayması gibi doğal afetlerin yanında savaşlar, çatışmalar, ekonomik bunalımlar, sivil itaatsizlikler, fakirlik ve kolonyal süreçler olmak üzere insan imalatı olaylar toplumsallığı krize iter. Krizler, alışkanlıkları askıya almasının yanında, yeni bilgi üretim biçimlerine imkân sunarlar. Krizin her zaman-mekânda bitimsizce var olduğu aktüellikte, mimarlık ve insani yardım bağlamında üç başlıkta tasniflenebilecek mimarlıklar bulunduğu söylenebilir. Birincisi, “acil durumlarda” üretilen mekânsal pratiklerdir. Geçicilik zannıyla inşa edilen mülteci kampları ve geçici yerleşim yerleri bu gruba dâhil olabilir. Shigeru Ban, Patama Roonrakwit ve Phoebe Goodwin isimleri burada zikredilebilir.

İkincisi “afet ve savaş sonrası”nda kentsel ve kırsal alanlardaki fiziksel örgütlenmelerin görece kalıcı biçimlerde yeniden inşasını içerir. Hsieh Ying Chun, Lizzie Babister, Eric Cesal, Yasmeen Lari, Brett Moore, Graham Saunders ve Kirtee Shah gibi uzman isimler bu gruba dâhil edilebilir. Üçüncü başlık sefil coğrafyalar, kırsal alanlar ve kentsel arka sokaklar olmak üzere çeşitli yer-zamanlarda nesneleştirilen ve toplumsallığın mimarlık mecrasıyla dönüştürülmeye çalışıldığı mekân üretimlerini kapsar. Bu alanda çalışan bazı mimarlar şunlardır: Michael Murphy, Francis Kéré, Anna Heringer, Paul Pholeros, Patama Roonrakwit, Nathaniel Corum, Sandra D’Urzo, Kirtee Shah, Anna Wachtmeister, Jane Rothschild, Yasmeen Lari, Samuel Mockbee ve Felix Holland.

İnsani yardım sorunsalını mimarlık edimiyle tartışan ve alanda aktif konumlanan birtakım oluşumları, tartışmanın zeminine sunacağı katkıyı dikkate alarak belirtmek gerekir: Architects Without Frontiers (Avusturya), Barefoot Social Architecture (Pakistan), Kéré Foundation (Almanya), Localworks (Uganda), Architects for Peace (Avustralya), Architecture-in-Development (Hollanda), Article 25 (İngiltere), BuildOn (Amerika), Design Corps (Amerika), Healthhabitat (Avustralya), MASS Design Group (Amerika), Rural Development Trust (Hindistan), Rural Studio (Amerika), SOS Children’s Village (Avusturya), Architects for Peace (Avustralya), Emergency Architects Foundation (Fransa), Ahmedabad Study Action Group (Hindistan) ve The Anganwadi Project (Avustralya). Yukarıda isimleri geçen kuruluşların sivil oluşumlar oldukları unutulmamalıdır.

Bahsedilen oluşumlar ve mimarlar, insani yardımın doğasını dönüştürürler. İnsani yardımların bu anlamda ikili bir tabiatının olduğu belirtilebilir. Bir yönüyle acil durumlarda, örneğin 2017 Marawi işgalinde yerinden edilen insanların hayatta kalabilecekleri kadar barınma, sağlık ve gıda olmak üzere yapılan çeşitlenebilir destekleri içerir. Acil olanın ya da krizin olağanlaştığı bir yerde yerinden edilenleri ve fakir-fukarayı gözetmeyi, iklim değişikliği sonucu oluşan göç hareketini, sefaletle mahkûm edilen sömürü coğrafyalara su kuyusu, gıda yardımları, yetim sponsorlukları, Ramazan ve Kurban yardımları olmak üzere anlık/geçici destekleri ve mekânsal dokunuşları kapsar. Diğer yönüyle görece “kalıcı eserler” ve “kalkınma” desteklerini içerir. Yetimhane, sağlık ocağı, okul yapıları, medreseler, topluluk merkezleri, camiler ve kiliseler gibi ihtiyaç odaklı binalarla beraber kentsel alt ve üst yapılar, doğrudan devletlere yapılan tarım, sanayi ve askeri destekleri kalkınma bağlamında çerçeveler. Kırsal

alanda tarım ve hayvancılığı geliştirmek için yapılan küçük dokunuşları unutmamak gerekir (tohum, alet edevat desteği, vb.).

İnsani yardım problemiyle sivil alanda cedelleşen mimarların, insani yardımın doğasını dönüştürdükleri savlanabilir. “Aşı tedavisi” (Charlesworth ve Fien, 2023, s. XIX) gibi vücuda yabancı bir şeyi dışarıdan transfer edip tedavi protokolünü uygulayarak her çeşit farklılıklara gözünü kapatan ve homojenleştiren bir yaklaşım yerine –çünkü bir tedavi biçiminin aynı hastalığa sahip bireylerin hepsinde doğru biçimde çalışmadığı, kimisine faydalı olabilirken kimisine zarar verdiği söylenmelidir⁸-, başka bir formasyon denerler. Makalenin amacı böylece görünür olmaya başlar. Niyetim, belirtilen aktörleri, kuruluşları ve insani yardım-mimarlık düzleminde konumlandırılan üç farklı mekân üretim pratiklerini detaylıca tartışmak değildir. Kategorize edilen mekânsal politikaların müstakil araştırmalarla irdelenmesi gerekir. Kabaca son on yıllardır oluşmaya başlayan bir ağın sivil aktörleri, girişimleri, yaklaşımları, üretimleri, sornsalla yüzleşme biçimleri, coğrafyaya bıraktıkları yeni alışkanlıklar olmak üzere sayısız ölçekte tartışılmayı da bekliyor.

Bu çalışmanın amacı, üçüncü kategoride yer alan Francis Kéré, Anna Heringer ve Yasmeen Lari özelinde, insani yardımın tabiatına mimarlık mecrasıyla ekledikleri savlanılan üçüncü bir doğayı anlamlandırmaktır. Bu mimarlar, oldukça daraltılmış bir çerçevede insani yardım bağlamında konumlandırılmaya çalışılmıştır. Detaylı bir mimar habitusu incelemesi yapılmamıştır. Mimarların yolculukları, metinsel üretimleri, üç boyutlu mimarlıkları, aldıkları eğitimler, sergileri ve konferanslarından oluşan çokluk içerisinde incelenmeyi bekliyorlar. Metnin giriş başlığında çizilmeye çalışılan daraltılmış bir çerçeveden sonra, aktörlere dair ayrı başlıklar altında kesitler sunulmuştur. Sonuç bölümündeki tartışma ile çalışma nihayete eriyor. Bu üç mimarın hangi sebeplerle seçildiğine dair şunlar söylenebilir. Tarihsel yolculukları birbirinden radikal anlamda farklıdır. Kéré Burkina Fasolu, Heringer Alman ve Lari Pakistanlıdır. Farklı yerlerden eyleyicilerin benzer amaçlar için ürettikleri pratiklerin farklılaşma halleri saklı kalmak üzere, mimarlık üretim biçimini dönüştürmeleri, mimar kimliğini/rollerini değiştirmeleri ve sivil yardımlara yönelmeleri dikkat çekicidir. Elinizdeki çalışma, tam da bahsi geçen dikkat üzerine odaklanıyor.

⁸ Kişiselleştirilmiş tıp ve bireye özgü tedavi için bkz. Tekpınar ve Erdem, 2019; Arıcıoğlu ve Çetin, 2010.

Giriş ilişkisi son olarak, bu metnin yazarının yolculuğundan bahsetmek anlamlı olabilir. Yazar, 14 yıldır insani yardım gönüllüsüdür. Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarında gönüllü yer alıyor. Kenya, Etiyopya, Bangsamoro, Hindistan, Kamerun, Çad, Benin ve Tanzania'da sivil yardımlar düzenledi. Uganda, Ruanda ve Burundi'de öğrenci mülakatlarına katıldı. Ürdün ve Batı Şeria'da Filistinli mültecilere yönelik saha çalışmaları gerçekleştirdi. Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümünde çalıştığı yıllarda son sınıf öğrencileri Esra İmer ve Zehra Dinçer ile beraber, gönüllü olarak Mali'nin Segou ve Bamako şehirlerine sivil toplum kuruluşları için mimari fikirler geliştirdi. Her ne kadar projeler çeşitli nedenlerle uygulanmasa bile birçok olumlu çıktıya vesile olduğu söylenmelidir. Son dört yıldır yürüttüğü mimari proje stüdyolarında Mali, Benin, Çad, Kamerun ve Tanzania için "Afrika'da Mimarlık" başlıklı projeler çalıştırarak, bu alan için farkındalık oluşturmak, öğrencilerine alternatif kariyer yolları göstermek, mimarlık bilgisini ve eyleme biçimlerini sorgulamak niyetlerini sürdürüyor. Elinizdeki metin, bu tarihsel sürecin mütevazı bir ön çıktısı olarak görülmelidir. Yıllardır yüzleştiği, birlikte saha çalışması gerçekleştirdiği, insani yardıma muhtaç halde bırakılan ve daha anlamlı dokunuşlar bekleyen Afrikalı-Asyalı topluluklara vefa borcudur.

Başka bir anlatımla, Türkiyeli aktörlerin yurt dışında ürettiği insani yardım mimarlıkları, kabaca iki refleksi sergiler. İlk refleks, mimari projelerin kim tarafından hazırlandığı belirli olmayan bir süreçte mekânlar, betonarme karkas ve briket tuğla ile yapılarak coğrafyayı ıskalar (projeleri ya Türkiye'den mimarlar hazırlar ya da her sorumluluk yerel partnerlere bırakılır). İkinci refleks, kimlik sorunsalıyla ilişkilidir. İnşa edilmek istenen camiler Osmanlı/Selçuklu formları ve motifleriyle süslenerek "Türk" imzası her yere atılmak istenir. Mali Eyüp Sultan Camii bu duruma örnek gösterilebilir (URL 2). Buradaki çaba, Türkiye'nin büyüyen insani yardım ağında mimarlık dolayımıyla neler yapılabileceğine ilişkin soruşturmalara bir katkı sunmak amacını da barındırır.

Diébédo Francis Kéré (1965-...)

Batı Afrika ülkelerinden Burkina Faso'nun Gando köyünde dünyaya gelen mimarın doğduğu yerde elektrik, kanalizasyon ve suya erişimin ya olmadığını ya da çok kısıtlı olduğunu bir kenarda tutmak gerekir. Hatta çocukluk yıllarında suya veya başka hizmetlere erişmek için kilometrelerce yol yürümek zorunda kaldığını hiç unutmamak anlamlı olur. Dünya

ile irtibatın oldukça zayıf olduğu hesaba katılınca, çamurdan veya çeşitli sazlardan yapılmış bir evde, toprağın üstünde dünyaya gelmiş olma hali hızlıca tahmin edilebilir. Almanya'ya gidene kadar bir doktora muayene olup olmadığı dahi kuşkuludur. Coğrafya ile uyumsuz mekânlar, kalabalık sınıflar, aşırı sıcaklık ve havalandırmanın olmama haliyle beraber, kırsal alandan ayrılıncaya kadar yaşadıkları birer kalıntıya dönüşerek mimarlıklarını ciddi anlamda etkilediği söylenebilir⁹. Benzer bir biçimde köy halkının yaşama biçimi, toplanma halleri ve alışkanlıklarına “modern” anlamlar yükleyip tasarım sürecine “yerel” girdiler olarak dâhil ederek vefa borcunu ödemeye çalışır¹⁰. Psikanalitik yaklaşıma oturan anlatımlarında, “çıplak” bir yaşamdan gelen Afrikalı bir aktörün mimarlığı hangi biçimde dönüştürdüğüne dair örnekler sunması, “aşırı” ilgiye mahzar olmasını sağlayan etmenler arasında yer aldığı belirtilebilir.

1985 senesinde Carl Duisberg Derneğinin bursunu kazanarak Almanya'ya marangozluk eğitimine gitmesiyle yaşamı dönüşmeye başlar ve 1995'te Berlin Teknik Üniversitesinde mimarlık okuluna kayıt yaptırır (Güner, 2022, s. 42). Mimar olduktan sonra çeşitlenebilir düzlemlerde üretimler gerçekleştirir. Metin üretmek iki boyutlu mimarlıklar yazar¹¹; konferanslar verir; sergiler düzenler; vakıf kurarak sivil yardımlara yönelir; üç boyutlu gerçeklikler¹² vücuda getirerek mimarlık düşüncesiyle uygulama arasında salınır; sadece kırsal alanlarla sınırlı kalmayarak birçok ölçekte ve yerde mekân üretebilme cesaretini gösterir. Bu cesaret, sadece insani yardımla sınırlı kalmayan, birçok sorunsalla yüzleşebilecek mimarlık bilgisi üretmesine zemin hazırlar.

Mimarlık piyasasına, doğduğu köyde inşa ettiği 2001 tarihli Gando Köy Okulu (Şekil 1, 2) projesi sayesinde, 2004'te aldığı Ağa Han Mimarlık Ödülü ile giriş yaptığı söylenebilir. Global Holcim Gold (2012), Holcim Building Better Recognition (2017), Thomas Jefferson Medal in Architecture (2021), Pritzker Prize (2022) ve Chrystal Award of World Economic

⁹ Mekânı ve yeri kavrayış biçimi, yaşadığı yılları mimarlık problemine dönüştürme süreci, geçmişine, içine doğduğu topluluğun alışkanlıklarına ve maddi kültürüne referanslar vererek mimarlık üretmeye çalışmak yatkınlıkları için bkz. URL 3.

¹⁰ Kendi ağzından hayat hikâyesi için bkz. URL 4.

¹¹ Yazılarından bazıları şunlardır: Kéré, F. (2021). Building commons: an inventory of a kampala neighbourhood. P. Meuser, A. Dalbai, Mukasa, L. (Eds.), *Theorising architecture in sub-saharan africa: perspectives, questions and concepts* içinde (ss. 202-204). Berlin: DOM Publishers; Baan, I. ve Kéré, F. (2021). *Momentum of light*. Zürich: Lars Muller Publishers; Kéré, F. (ed.). (2021). *Kéré architecture: arbre à palabres*. Berlin: Aedes Architecture Forum.

¹² Ayrıntılı bilgi için *Architecture and Urbanism* dergisinin Francis Kéré özel sayısına bakılabilir. Bkz. Lepik, A., 2022.

Forum in Davos (2024) ödüllerini oluşturan listede yer alır. Küresel ölçekte tanınırlık kazandırarak yeni bir star mimarın hangi biçimlerde olabileceğini göstermesine imkân tanıyan mimarlık üretimlerinden bir kısmı aşağıda yer alıyor.

- İlköğretim Okulu (1999-2001), Gando/Burkina Faso
- Öğretmen Lojmanı (2001-2004), Gando/Burkina Faso
- İlköğretim Okulu Ek Binaları (2006-2008), Gando/Burkina Faso
- Ortaöğretim Okulu (2006-2007), Dano/Burkina Faso
- Naaba Belem Goumma Ortaöğretim Okulu (2010 – devam ediyor), Gando/Burkina Faso
- Mali Milli Parkı (2009-2010), Bamako/Mali
- Dünya Mimarlık Merkezi (2010), Mopti/Mali
- Klinik ve Sağlık Merkezi (2011-2014), Léo/Burkina Faso
- Sağlık ve Sosyal Refah Merkezi (2012-2014), Laongo/Burkina Faso
- Doktor Lojmanları (2016-2018), Léo/Burkina Faso
- Lise (2014-2016), Koudougou/Burkina Faso
- Burkina Teknoloji Enstitüsü (2017-2021), Koudougou/Burkina Faso
- Kamwokya Topluluk Merkezi (2016-2022), Kampala/Uganda
- SKF-RTL Çocuk Öğrenme Merkezi (2016-2020), Nyang'oma Kogelo/Kenya
- Start-up Kampüsü (2019-2021), Turkana/Kenya¹³

Mimarlık pratiğinin sömürgeleştirmek karşıtı bir konumda yer aldığı ve ilişkilendiği yeri özgürleştirmek amacını taşıdığı söylenebilir. Mesele nin ilginç yönü, sömüren bir coğrafyada aldığı mimarlık eğitimiyle diyalojik bir ilişki kurma halidir. Batı ile birlikte, ama Batı'ya karşı duran pozisyonu, küreselle birlikte ama küreselle karşı olma haliyle desteklendiği savlanabilir. Yereli dönüştürmesi için doğduğu coğrafyaya görece yabancılaşmasını sağlayan şeyin bireysel ilişki kurma biçimleri olduğu belirtilebilir. Coğrafyaya özgü olanı, iklimsel verileri, yaşayış biçimlerini, ekonomik örgütlenme süreçlerini, gece ile gündüz arasındaki gündelik yaşam farklılıklarını, güvenlik sorunlarını, bulunabilecek ham malzemeleri ve içine doğduğu toplumsallıktaki melekeleri bilmenin, mimara anlamlı bir pozisyon ürettiği ileri sürülebilir. Başka bir ifadeyle yereli yüceltmeyen ve donuklaştırmayan mimarlık pratiğini sosyal formasyonu dönüştürücü bir

¹³ Mimarlıklarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. URL 5.

makine olarak kullanmak fırsatını hem kendisinin ürettiği hem bu olanakları oldukça yaygınlaştırmaya çalıştığı saptanabilir. Her nesne ve bireyle kurduğu dönüştürücü ilişki biçimini kendi kavramlarıyla anlamlandırmak gerekirse, bir çeşit “tercüme/transfer” (URL 6) edimi olduğu önerilebilir.

Şekil 1. Gando İlköğretim Okulu Ek Bina; Şekil 2. Gando İlköğretim Okulu

Şekil 3, 4: Lise/Koudougou

Tercüme pratiği, çeviri yapanın ya da karşılaşmayı gerçekleştirenin doğrudan habitusu ile ilişkilidir. Eylem sonucunda ortaya çıkan ürün, tercümesi yapılan metin değildir artık. Alımlandığı kültürde, bizatihi bir eyleyici tarafından yeniden üretilmiştir. Tam da bu anlamda tercüme eylemi yaratıcı bir yerde konumlanır. Bu bağlamda ne Batı toplumlarına ne de Afrika’ya ait olduğu söylenebilir. Üçüncü bir yerde durduğunu belirtmek mümkündür. İki coğrafya arasında bir köprü olmadığı da çok açıktır. Çünkü köprü ile belirli/verili bir şeyler taşınır; hâlbuki mimarın kendisi doğrudan dönüştürücü bir tavırla karşılaştığı her nesne ile yeni bir formasyon üreten makine gibidir. Başka bir anlatımla, transferini gerçekleştirdiği şey, doğrudan çevirisini kendisinin yaptığı bilgi ve eyleme biçimleridir (know-how). Burada Bergson’un zaman kavrayışına benzer bir biçimde “amalgam” (Deleuze, 2021) olma halinden bahsetmek mümkün

duruyor. Amalgam haldeki bir birleşmede her şey birbirine karışır. Tam da bu karışma hali gerçekleştiği için yerel olanla sabit bir ilişki kurmaz, oradaki detayları tekrar etmez, aksine bizatihi dönüştürür, eklenir, daha sürdürülebilir kılmaya çalışır. Üçüncü bir yerde konumlanmamış olsaydı ya kolonize ederdi -tercüme yapmadan olduğu haliyle transfer gerçekleştirirdi- ya da doğduğu coğrafyanın çaresizliğine dâhil olup Batılı toplumlara lanet ederek coğrafyaya ait olanı dönüştüremezdi. Böylece kimliğine sıkı sıkıya sarılan bir toplum düşlemektense, onu her defasında yeniden üretmeye olanak sunan bir düzlemin peşinde olduğu söylenebilir.

Şekil 5, 6: Start-up Kampüsü

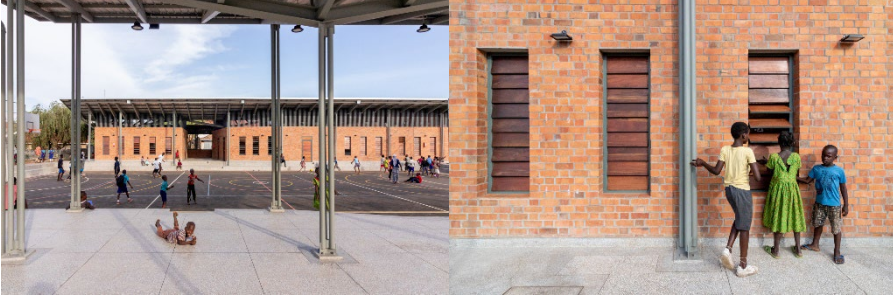
Üç boyutlu mimarlıklarının –burada bizatihi mimarlık dolayımıyla yönettiği süreç ve ürettiği toplumsal formasyon olduğu unutulmamalıdır- karbon ayak izini azaltmak amacıyla yapılmadığı söylenebilir. Pratik nedenlere dayanan, yaşamsal sürdürülebilirliğe katkısı olan bir ilişkiler ağının tasarımı biçiminde kavramak daha anlamlı olur. Yapının veya yapılar topluluğunun tasarımı ile sınırlı kalmayarak, esasen inşaat sürecine dâhil ettiği toplulukların yaşamlarını dönüştüren bir yaklaşımdır söz konusu olan. Katılımcı mimarlık pratiği üretmesindeki temel gayenin, tercümesini yaptığı şeyleri transfer ederek ekonomik, sosyal ve politik olmak üzere farklılaşabilir ölçeklerde devamlılığı sağlamak ve dışarıya bağımlılığı ortadan kaldırmak olduğu belirtilmelidir. Hatta “Gando’dan iş imkânlarının kısıtlılığı nedeniyle ayrılan erkekler, öğrendikleri ve uyguladıkları teknikler sayesinde bölgedeki diğer şantiyelerde iş imkânı bulmaya” (Ökdemir, 2022, s. 69) başlamaları, Afrikalı mimarı anlamlandırmak adına ipuçları sunar.

Şekil 7, 8: Mali Milli Parkı

Üç boyutlu fiziksel gerçeklik üretimlerinde Lari ve Heringer gibi top-
rağa yönelir. Bazı noktalarda onların aksine, coğrafyaya uygun çözümler
üretmediği söylenmelidir. Örneğin Lari, her detayı “sıfır karbon” olmak
iddiasını yürüterek çözer ve temeli dahi toprak-kireç karışımından yapı-
rak suya karşı dayanıklılık sağlar. Ya da çatı detaylarında, sıcak coğrafya-
larda metal kullanmanın anlamsızlığını sürdürmeyerek detayları ve uy-
gulamasını yerel malzemelerle tasarlar. Kéré’nin fizikselliklerinde kilden
tuğla üretmek, sıkıştırılmış toprak duvarlar yapmak, yağma sistemi tercih
etmek, çatı döşemesinde çömlerden oluşturulmuş bir kesit tasarlamak,
az miktarda betonarme kullanmak (temelde ve kirişlerde), betonarmede
donatılarını çift cidarlı çatı üretiminde taşıyıcıya evirmek ve pencerelerde
cam kullanmamak gibi yapısal dokunuşlar karşımıza çıkar.

Pencerelerde cam kullanmaması anlamlıdır (Şekil 1, 9, 10). Çünkü cam
bir kere kırıldığı andan itibaren kilometrelerce uzaklıktaki yerleşim yerle-
rinden camcı bulmak zorunluluğunu ortadan kaldırır. Detay çözümleri,
bağımlılığı azaltmasının yanında, iklimsel etkileri minimize etmek içindir.
Termal kütleler oluşturularak dışarıyı ile içerisi arasındaki ısı farkını kontrol
etmek, güneş enerjisini bünyesinde tutmayan duvar çözümleri üretmek,
havalandırma bacaları yapmak (badgîr) (Şekil 5, 6), cephe açıklıklarını ge-
niş tercih etmemek, döşeme boşlukları açmak, dar boşlukları sık aralık-
larla kullanmak, rüzgâr yönüne göre konumlanmış cepheler tasarlamak
ve çift cidarlı havalandırılan çatılar (Şekil 9, 11, 12) kurgulamak örnek ve-
rilebilir. Çatının çift cidarlı olma halinde üretilen ara yüzün sıcağa uzun
süre maruz kalma durumlarında sağladığı termal konfora benzer bir bi-
çimde, Afrika’da projeler yaptıkça yarı açık mekânları (yarı açık ara yüz-
leri) (Şekil 3, 4, 7, 8, 9, 11, 12) projenin birçok yerinde kullanmaya başlar.

Şekil 9, 10: Kamwokya Topluluk Merkezi

Şekil 11, 12: Dünya Mimarlık Merkezi

Mimarlık bilgisi, yereli dışarıya muhtaç olmak halinden uzaklaştırılmaya yönelik stratejilerden kuruludur. Herhangi bir tamir ve tadilat durumunda daha önceden Kéré'nin yapılarında çalışmış ustalar kolaylıkla çözüm üretebilirler. Malzeme ve teknoloji transferi için aylarca, hatta bazı bölgelerde yıllarca beklemek zorunda kalmadan kendi kendine yetebilmek ve yerin dinamikleriyle var olma potansiyeli sunmak hallerinden bahsedilebilir. Bu ölçeklerde dahi kolonizasyona olan itirazı görülebilir. Bir çeşit yaşanan sanata çağrıdır yaptığı şey. Çatılarda kullandığı metal kaplama, bu mimarlık içerisinde zayıf nokta olarak görülebilir. Hatta kendi mimarlık bilgisiyle çelişen ve onunla kavga eden bir detay olduğu söylenebilir. Metal gibi sıcaklığı bünyesinde toplayan bir malzeme seçimi yerine, inşaat yapılan bölgede rahatlıkla bulunabilecek bir malzemedan detay üretmek daha tutarlı olabilirdi. Ürettiği mimarlık bilgisini Burkina Faso ile benzer iklimsel özellikleri ve coğrafi karakteri taşıyan yerlere de transfer ederek deneysel üretimine devam eder. Mali, Kenya ve Uganda'da yaptığı projeler bu anlamda örnek verilebilir (7, 8, 9, 10, 11, 12). Son olarak, Francis'in var olan network içerisindeki kamu benzeri kurumlarla ve bilhassa bağlı ekonomisini yöneten zihin dünyası ile çalışmaya-

cağının bilincinde olma hali anlamlıdır. Kurucusu olduğu Kéré Foundation (URL 7) üzerinden doğrudan sivil yardımlara yönelerek kendisine ciddi bir özgürlük alanı açar.

Anna Heringer (1977-...)

Heringer, Kéré gibi çıplak bir yaşamın içinden gelmiyor. Lari gibi post-kolonyal bir coğrafyada doğduktan sonra, star mimarlık pratiğinden emekliye ayrılacak cesareti gösterip kendisini kırsal kalkınmaya adanıyor. İki mimara kıyasla bu anlamda ilginç hiçbir yönünün olmadığı söylenebilir. Ama başka bir biçimde var olmayı denemesi, görülemeyene, dokunulamayana, konuşulamayana temas ederek mimarlık pratiği dolayısıyla dayanılmaz sancuları içeren bir varoluşun ve bilinmezliğin içine, başka tanımla merkezin dışına kendisini doğrudan bırakması kıymetlidir. Lari ve Kéré'ye kıyasla, görece daha zor olanı içeren bir süreci tercih ettiği önerilebilir.

Almanya'nın Avusturya sınırında Laufen'de büyüyen genç aktivist, hayatını dönüştürecek bir fırsatla karşılaşır. Dipshikha sivil toplum kuruluşu vasıtasıyla 1997'de Asya'da gönüllü olarak bulunur. Bangladeş'te geçirdiği ilk deneyimden sonra bağını koparmayarak hiç bilmediği bir yer-zamanla ilişki biçimlerini üretmeye başlar¹⁴. Avusturya'da mimarlık okuduğu yıllarda Linz Sanat ve Tasarım Üniversitesinde mezuniyet için hazırladığı proje Bangladeş içindir (METI Okulu). Mimarlık okulunda tasarladığı diploma projesini Eike Roswag'ın teknik danışmanlığı ile beraber hayat geçirir. 2004'te hazırladığı projenin iyi bir not al(a)maması hiç de ilginç bir duruma işaret etmiyor (Fitz, 2022, s. 21). Zaten mimarlık okullarının çoğunluğu bu ve benzeri projelere ve dahi toplumsal varoluşlara gözünü kapadığı için projenin anlamlı bir not al(a)maması şaşırtıcı değildir.

Mimarlık pratikleri içerisinde konferanslar verir, üniversitede misafir öğretim üyeliği yapar, sergiler ve atölyeler düzenler, üç boyutlu mimarlıklar üretir, metin yazar¹⁵. Kéré'ye benzer bir biçimde, meslek hayatına Rudrapur/Bangladeş'te inşa ettiği METI Okulu (Şekil 13, 14) projesi sayesinde Ağa Han Mimarlık Ödülü (2007) olarak başladığı söylenebilir. Emerging Architecture (2006, 2008), Uluslararası Sürdürülebilir Mimarlık

¹⁴ Heringer ile yapılan belgesel film için bkz. URL 8.

¹⁵ Özgeçmiş için bkz. URL 9.

(2010), Building New Sense Now Global (2019), Germany's Leading Architect (2020), OBEL (2020) ve Philippe Rotthier Mimarlık (2021) ödülleri de hanesine yazdırır. Uyguladığı projelerin bir kısmı aşağıda yer alıyor.

- METI Okulu (2005-2006), Rudrapur/Bangladeş
- DESI Meslek Eğitim Merkezi (2007-2008), Rudrapur/Bangladeş
- El Yapımı Evler (2007-2008), Rudrapur / Vishnupur / Bangladeş
- Anandaloy Merkezi (2017-2020), Rudrapur/Bangladeş
- Rohingya Mülteci Kampları (2019-devam ediyor), Bangladeş
- Bambu Hostel (2013-2016), Baoxi/Çin
- Tatale Eğitim Kampüsü (2020-devam ediyor), Tatale/Gana
- Permakültür Anaokulu (2013-2014), Chaseyama / Zimbabve
- Capriccio Deneysel Evi (2017- devam ediyor), Edersee/Almanya
- RoSana Ayurveda Misafirhanesi (2021), Rosenheim/Almanya
- St. Michael Kampüsü (2019–devam ediyor), Traunstein / Almanya
- St. Peter Katedrali Altarı (2018), Worms/Almanya.
- Omicron Monolit ve Zeplin (2015), Vorarlberg/Avusturya
- Kadın Doğum Mekânı (2020), Vorarlberg/Avusturya

Heringer, toplumsallığın kılcal damarlarında dolaşmak ister. Bunun için, proje gerçekleştirdiği sosyal formasyonda bir yabancı gibi gezinmek yerine, uzun soluklu yerleşme pratiği sayesinde ilişki örüntülerine dâhil olarak kültürel varoluşu, yatkınlıkları, yeri, malzemeyi, insan ilişkilerini, ekonomik döngüyü ve mümkünlükler evrenini çözümlmeyi dener.¹⁶ Tıpkı mimarlık pratiğini bir süreç yönetimi biçiminde kavramasına benzer, mimarlık mecrasıyla dönüştürmeye çalıştığı sosyal dokunun, uygulama bittikten sonraki süreçlerini bir tasarım problemine dönüştürür. Her ne kadar alandan ayrılrsa da layığıyla ayrılmayı başaramaz. Toplumsallığı o kadar sahiplenir ve içine o kadar sızır ki Bangladeşli kadınların kumaş üretimlerini bir ekonomik döngüye dönüştürerek küresel boyutta pazarlama projesinin içine atılır: Dipdii Kumaş Tasarım Projesi (URL 10).

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için şu söyleşiye bakılabilir. Heringer, 2022, s. 29-43.

Şekil 13, 14: METI Okulu

Şekil 15, 16: Anandaloy Merkezi

Kéré ve Lari'ye paralel, katılımcı mimarlık eylemi (Şekil 13, 14, 15, 16, 17, 18) ya da “özgürleştiren” (Heringer, 2022, s. 42), keşfe davet eden, kaçış çizgileri arayan ve “kendini gerçekleştirmek” (Heringer, 2022, s. 31) fırsatı sunan bir yaklaşım/eylem biçimi sergiler. Düzenlediği şey, yalnızca üç boyutlu mekân üretim pratiğinin zamansal dizimi değildir. Mimarın tespitleriyle fonların bulunması, sahaya ulaştırılması, tasarım sürecine toplulukların dâhil edilmesi, inşaat sürecinde insan kaynağının sahadan/yerelden karşılanması, ustaların sahip olduğu teknik ve bilgilerin dönüştürülerek yetiştirilmesi, ekonomik sermayenin projenin gerçekleştiği alanda kalması ve devamlılığı olan yeni iş olanaklarının elde edilmesi olmak üzere birçok parametreden oluşan ilişkiler ağının tasarımını üstlenir (Charlesworth ve Fien, 2023, s. 63-70).

Başka bir anlatımla, kendini gerçekleştirmek eylemi çok yönlü çalışır. Örneğin Anandaloy Merkezi (Şekil 15, 16) hem engelli bireyleri eksen alan tedavi/üretim mekânları hem Dipdii kumaşlarının üretildiği bir toplanma yeri ya da atölyeler topluluğudur. Lari'nin yaklaşımına benzer, kadınları önceleyen mimar, engelli bireylere ve kumaş imalatı yapan kadınlara yeni

bir imkân sunar. Kendini gerçekleştirmek meselesini Maslow'un ihtiyaçlar piramidi ile ilişki kurarak üretir. Bu hiyerarşide en üst noktada yer alan eyleyici olmak hali "biyolojik, fizyolojik, güvenlik, aidiyet ve bireysel değer" (Heringer, 2022, s. 124) parametrelerini içerse de sürdürülebilirlik anlayışıyla yeni boyutlar kazandırdığı söylenebilir. Bu bağlamda, Alman aktivist için sürdürülebilirlik, doğrudan güzel olanla eşdeğerdir ve güzellik şaşırtıcı olmayan bir biçimde fiziksel gerçekliğin tasarımıyla, strüktürle, teknikle, malzeme kullanımıyla, yerle, doğayla, kullanıcılarla ve içine yerleştiği sosyo-kültürel uzamla uyumlu olma halidir (URL 11). Burada, bahsi geçen uyumlu olma halinin, dışarıdan gelen bir aktörün kültürel refleksleri sabitleyen ve değişmezlik yanılması biçiminde kavrayarak korumaya altına alma pratiği olmadığı söylenmelidir. Aksine, varoluşun doğasına uygun bir biçimde, ilişki kurduğu her şeyi yeni bir bağlama yerleştirerek yeniden nesneleştirme edimi olmalıdır.

Şekil 17, 18: DESI Meslek Eğitim Merkezi

Çalışmanın girişindeki alıntılarda yer alan Kirtee Shah ile ortaklaşarak, hem modern mimarlık hem güncel olarak mimara yüklenen sorumluluklar ve yerleştirildiği uzam eleştirisi yaptığı savlanabilir. Mimarlık pratiği plastik değerlere indirgenen, ekonomi-işlev ilişkisinde şekillenen ve sadece olağan kullanıcılara hizmet eden bir uygulama sahası değildir. Bu olağanlık için enerjisi tükenmiştir artık. Aksine "düzenlemeler, yangın güvenliği, erişilebilirlik, malzeme kaynakları, para, politika, bireysel arzular, mühendislik, zaman, iklim, din, etnisite, ölçek, iktidar ilişkileri, tükenmişlikler, anlaşmazlıklar, çatışmalar ve korkular" (Heringer, 2022, s. 100) olmak üzere sayısız kuvvetin momentumuyla oluşan bir yerde konumlanmaktadır. Mimar da bu momentum içinde hareketleri düzenleyen, insani

olanla yüzleşen ve yeniden konumlanmaktan korkmayan bir aktöre dönüşmelidir.

Şekil 19, 20: Bambu Hosteller

Alman mimarın yapılarında kullandığı ana malzeme topraktır. Çalışma maketlerini bile çamurdan yapar. Bununla beraber bambu (Şekil 19, 20), saman (Şekil 14), yerel kumaşlar ve kokonat lifleri malzeme kataloğuna eklenebilir. Çatıda ve duvarda termal kütleler oluşturmak, havalandırılan çatı çözümleri geliştirmek, çapraz havalandırma boşlukları açarak termal konfora katkı sunmak, temelde sıkıştırılmış toprak ve fibercement kullanmak, yağma yapım sistemi uygulamak, döşemeleri ve çatıyı bambudan çözmek ve bazı uygulamalarında sadece temelde beton tercihi karışımıza çıkan mimari çözümler olarak duruyor. Kéré'ye benzer bir biçimde, pencerelerde cam kullanımı görülüyor. Okul yapısı olmasına rağmen alışıldık sıralar yer almıyor. Sosyal formasyonda bulunan yerde oturma alışkanlığı eğitim yapısında da devam ediyor (METI Okulu, DESI Meslek Eğitim Merkezi).

Toprağın her yerde bulunması (erişim kolaylığı), iklimle mücadele etmek için termal konfor sağlaması, yapı malzemesi olarak üretimin kolaylığı, dışarıya bağımlılığı ortadan kaldırması, ekolojik oluşu, sürdürülebilirliğe sağladığı katkılar ve usta-çırak ilişkisi çerçevesinde "know-how" transferini görece kolaylaştırması, toprağa yönlendiren nedenler olarak görülebilir (Charlesworth ve Fien, 2023, s. 64). Yapıların bir gün kompost haline dönüşerek yıkılabilecek olmasını olumlayarak, tam da yeniden inşa edilebilir olma özelliğinden dolayı toprağa bağlılığını önemser (Heringer, 2022, s. 142). Bu bağlılık, uzun zamandır deneyerek ürettiği mimarlık bilgisini Bangladeş, Çin, Gana ve Zimbabve ile sınırlandırmak istememesinde de karşımıza çıkar. Aziz Peter Katedrali için tasarladığı ve uyguladığı altar, sıkıştırılmış toprak kullanılarak katılımcı mimarlık pratiği ile

üretir. Benzer bir biçimde deneysel ev projesi, misafirhane uygulaması ve St. Peter kampüsüne yaptığı eklemleme, Bangladeş özelinde başlattığı yolculuğunu Avrupa'ya "transfer etmek" çabalarındaki ön girişimler olarak görmek mümkün duruyor. Bunun için biraz daha beklemek ve Heringer'in Avrupa'da hangi biçimlerde kabul görebileceğini seyretmek gerekiyor.

Son olarak, sosyal dokuyu örgütlemesinin yanı sıra, sivil alanla kurduğu ilişki biçimlerinin uzun soluklu bir varoluş zemini sağladığı ve görece daha özgür bir alanda tasarım/uygulama gerçekleştirmesinin önünü açtığı belirtilmelidir. Bu anlamda müşterileri arasında Dipshikha (Nepal) ve Permaculture Community PORET (Zimbabve) gibi sivil oluşumlar, sponsorlar listesinde Partnerschaft Shanti Bangladesh, Kindermisssionswerk Germany, Shanti Schweiz, Omicron Electronics ve Lutz et Hedda Franz Charitable Trust gibi sivil toplum kuruluşları ve ticari firma yer alır (Heringer, 2022).

Yasmeen Lari (1941-...)

Oxford Mimarlık Okulundan (güncel adı ile Oxford Brookes Üniversitesi) 1964 yılında mezun olduktan bir süre sonra kendi ofisini açar. 1980'de sivil bir oluşum olan Heritage Foundation of Pakistan'ı kurarak kültürel mirasın korunmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirir (URL 12). Sonraları, Murad Jamil ile Zero Carbon ADMAN ağını oluşturarak gönüllüleri bir araya getirmesiyle beraber, Pakistan'daki afet sonrası durumlarla ve kırsal kalkınmayı önceleyen barınma problemiyle sivil düzlemde uğraşabilmek için "Green Shelter Program", "Barefoot Social Architecture" ve "Karavan Program for Indigenous Technology" programlarını yürütür (URL 13). 2000'lerin başında mimarlık firmasını kapatarak kariyer değişikliği kararı alır. Oldukça geniş bir yelpazede nesneleşme halleriyle var olduğu söylenebilir. Bu anlamda üç boyutlu mimarlıklar üretir; eski eserleri belgelemek, korumak, temizlemek ve restorasyon süreçlerini yöneterek kültürel mirasla ilgilenir; metin yazar¹⁷; Pakistan'da kadınları sosyal dokuda ak-

¹⁷ Bazıları şunlardır: Lari, Y. (1989). *Traditional architecture of thatta*. Karachi: Heritage Foundation of Pakistan; Lari, Y. (2011). *Build back safer with vernacular methodologies*. Karachi: Heritage Foundation of Pakistan; Lari, Y., Meadows, A., Meadows, P. S. (2013). *Disaster preparedness manual*. Karachi: Heritage Foundation of Pakistan; Lari, Y. (2015). *Towards a sustainable future: build back safer with vernacular methodologies*. Karachi: Heritage Foundation of Pakistan; Lari,

tifleştirmek ister; hatta restorasyon projelerinde doğrudan usta-kalfa olmak imkânı sunar; emeklilik sonrası kendisini insani yardım ve mimarlık sorunsalının ortasına bırakır; UNESCO'ya Pakistan masasında danışmanlık yapar; deprem ve sel felaketi gibi doğal afetlerden sonra acil durum mimarlıklarıyla ilgilenir¹⁸.

Şekil 20, 21: Finans ve Ticaret Merkezi; Pakistan Devlet Petrolleri Ofisi

Emeklilik öncesi ürettiği mimarlıklar post-kolonyal süreçlerle ilişkili okunabileceği gibi eleştirel bölgeselcilik bağlamında da kavranabilir (Şekil 20, 21, 22). Eğitimi sebebiyle “modern mimarlık hareketinin” başka coğrafyalarda “merkezsiz” bir biçimde nasıl yeniden üretildiği düzlemine de yerleştirilebilir. Başka bir anlatımla, geri döndüğü Pakistan’da ikili bir yaklaşım söz konusudur. Bir yandan İslam ile Modernizm arasında bir uyum, ilişki aranırken ya da modern dünya İslamileştirilmeye çalışılırken, diğer tarafta kolonyal süreç sonrası bir ulus inşası söz konusudur (Berlingieri, 2021, s. 23-24). Tam da böyle bir kültürel formasyonun içine düşer.

Y., Nazar, S. (2015). *Sethi haveli: a gem in the heart of historic pesawar*. Karachi: Heritage Foundation of Pakistan; Lari, Y. (2017). *Sepulchre of mirza jan baba: father of isa tarkhan the second*. Karachi: Heritage Foundation of Pakistan.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Berlingieri, Corradi, Cozza ve Forino, 2021.

Emekli oluncaya değin ürettiği mimarlıkları bu atmosfer içerisinde okumak anlamlı olabilir¹⁹.

2023 yılında RIBA (İngiltere Kraliyet Altın Madalyası) Mimarlık Ödülüne lâyük görülmesinin yanında, 2006'da Sitara-e-Imtiaz ve 2014'de Hilal-i-Imtiaz olmak üzere Pakistan devleti tarafından kültürel miras alanına yaptığı katkılar neticesinde ödüllendirilir. Heritage Foundation of Pakistan 2002'de Birleşmiş Millet tarafından "Recognition Award for Promotion of Culture and Peace" ödülü ile onurlandırılır. 2020'de mimarlıkta kadın görünürlüğünü arttırdığı gerekçesiyle "Jane Drew", 2016'da kadınların toplumsal gelişimi, kültürel mirası koruma alanındaki yaratıcı pratikleri ve afetlere dirençli toplum oluşumunda gösterdiği dirayet sebebiyle "Fukuoka the Arts and Culture" ödülleri listesine ekler²⁰. Mimarlıklarından bazılarını içeren bir liste aşağıda yer alıyor.

Emeklilik öncesi

- Kahn Evi (1969), Karaçi/Pakistan
- Konut Blokları (1970), Karaçi/Pakistan
- Lari Evi (1973-1977), Karaçi/Pakistan
- Angoori Bagh Konutları (1973-1977), Lahore/Pakistan
- Taç Mahal Otel ve Kongre Merkezi (1981), Karaçi/Pakistan
- Sıkıştırılmış Doğal Gaz İstasyonu (1981), Karaçi/Pakistan
- Askeri Kışla (1981-1983), Behawalpur/Pakistan
- Finans ve Ticaret Merkezi (1982-1988), Karaçi/Pakistan
- Quaid-e Azam Evi Koruma ve Restorasyonu (1985), Karaçi/Pakistan
- Pakistan Devlet Petrolleri Ofisi (1985-1991), Karaçi/Pakistan

Emeklilik sonrası

- Karavan Ghar (2005, geçici barınma), Hazara/Pakistan
- İlköğretim Okulu (2006), Kodar ve Jabbar Köyleri / Pakistan
- Araştırma Evi (2008), Heritage Foundation Base Camp/Pakistan
- Hane halkı için banyo/tuvalet (2008), Kodar/Pakistan
- Topluluk Mutfağı (2009), IDP Camp/Mardan/Pakistan
- Kış Evi (2009), Heritage Foundation Base Camp/Pakistan
- Sıfır Karbon Ayakizi Evi ve Sergi Birimi (2009), Marghazar/Pakistan
- Ekolojik Kadın Merkezi (2009), Matta/Swat/Pakistan

¹⁹ 1980'lerin ortalarına kadar ürettiği mimarlıkların kronolojik bir tektonik yorumu için bkz. Berlingieri, 2021. Ayrıca hayat hikâyesi ile beraber, mimarlıklarının biyografik bir tanıtımı için bkz. Forino, 2021, s. 17-21.

²⁰ Biyografisine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Berlingieri vd., 2021.

- Kış Evi (2010), Heritage Foundation Base Camp/Pakistan
- Okul ve Dispanser (2011), Khairpur/Pakistan
- Darya Khan Sheikh Köyü (2011-2015), Pakistan
- 40.000 Sıfır Karbon Barınma Birimi (2012-2014), Pakistan
- Yükseltmiş Evler (2012), Guava Orchard/Pakistan
- Sıfır Karbon Eğitim Merkezi (2015-2019), Makli/Pakistan

Emeklilik öncesi başlattığı koruma programı, sonrası için bir deney olur. Koruma sürecinde sanatkarların yetiştirilmesi, bu amaç için nitelikli iş gücünün oluşturulmasının yarattığı olumlu çıktılar ve geleneksel yapılarda fark ettiği malzeme ve detayların uygulanabilirliği, kırsal kalkınma programı için birtakım ipuçları sağlar. Kırsal bölgede sefaletle hapsedilen toplulukların birer “katalizör” konumuna gelerek, teritoryal alanlarını biçimlendiren aktif katılımcılara dönüşme süreçleri mümkün olmaya başlar (Corradi, 2021, s. 35).

Şekil 22, 23: Lari Evi; Sıfır Karbon Eğitim Merkezi

Emekliliğine kadar “star mimar” kimliğini sürdürmesine karşılık, sebepleri belirsiz de olsa bahsi geçen mümkünlüklerin de etkisiyle radikal bir biçimde boyut değiştirdiği söylenebilir. O ana kadar yaptığı birçok şeyi kenara bırakmak cesaretini göstererek, “mimar” öldürmeye soyunur. Kendi ifadeleriyle, emeklilik sonrası “yeniden doğum”dur onun için (Berlingieri, 2021, s. 27). Bilhassa 2005 depremi sonrasında insani yardım alanında çalışmaya başladığını belirtir (Charlesworth ve Fien, 2023, s. 112). Yeniden doğduğu bir zamanda, tövbekâr bir delikanlı edasıyla enerjisi hiç bitmemecesine sahayı baştanbaşa katetmeye başlar.

Dışarıdan gelen ve acil dokunuşlar yapan bir yerde değil, aksine beraber çalışmayı teşvik ederek, kendi tabiriyle “partner” (Charlesworth ve

Fien, 2023, s. 112) olmayı talep eder insanlardan. Kéré ve Heringer'e benzer, özgürleştirici, demokratikleştirici, dolayısıyla katılımcı bir ruh/atmosfer oluşturur. Emekliliğine kadar ürettiği mimarlıklarda "zero-carbon" (ekolojik) ya da "zero-waste" (israfsızlık) motivasyonları yer almamasına rağmen, "rönesansı" sonrasında ürettiği bilgi ve mimarlıklarını az maliyetli, ekolojik ve israfsız olarak nitelemeyi tercih eder (URL 14). Herkesin kendi mekânlarını üretebileceği sosyal bir uzam tasarlamak ister. Profesyonel mimar ve mühendise ihtiyaç duymadan, yaşanılan çevrede var olan malzemeleri kullanarak barınma sorununu çözmek için alternatif yollar sunmak niyetini taşır.

Şekil 24, 25: Kadın Merkezi; Barınma Birimleri

Sürdürülebilir bir yaşam tasarlamak için ekonomik olanın döngüselliğini, sosyal olanın dönüştürücü gücünü problemleştirmesinin yanında, doğada çözünebilir malzemeler kullanarak karbon ayak izini azaltmak ister. Karbon ayak izini azaltmak (Şekil 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29), ilk başlarda ikincil de olsa yapmak istediği eylemin kendisinin doğal bir sonucu olarak görmek daha anlamlı duruyor. Başka anlatımla, Kéré ve Heringer'in yaptığına benzer, mimarlık eylemi aracılığıyla bireylerin kendi yaşam alanlarını tasarlamak ve inşa etmek fırsatlarına sahip olmalarıyla birlikte, yeni iş sahaları açarak meslek edinmelerine ve ekonomik döngünün dışarıya değil, içeriye doğru çalışmasını sağlamaya uğraştığı belirtilebilir.

Karavan Shelter Programı bir anlamda öğrenme/öğretme hareketidir. Elden ele yürütülen süreç, profesyonel diplomalı aktörlere ihtiyaç duyulmak halini dışarıya itmek ister. El yormadı ile kendi mekânlarını üretmek hazzının yanında ekonomik döngüyü yeniden yaratmanın sağladığı görece özgürlük önemsenmelidir. Büyük bir fedakârlık ve ufuk açıcı tavrıyla oluşturduğu "Yasmeen Lari: Zero Carbon Channel" (URL 15) takip edilerek yapım detayları öğrenilebilir, kadınların/erkeklerin toplumsal rollerini ve sorumluluklarını arttırarak sosyal uzamları genişleyebilir. Nasıl

mı? Youtube kanalında bizler için hazırlanan detayları izleyerek kendimize depreme dayanıklı, sel felaketine karşı tedbirli, suya dayanıklı, sert iklimsel koşullara uygun mekânlar üretebiliriz. Kireçli sıva nasıl yapılır (çamur, kireç, saman karışımı)? Temel nasıl kazılır? Çatı hangi biçimlerde yapılır? Duvar örüm detayları nasıl olur? Çatıya şeker kamışından elde edilen hasır nasıl örtülür? Bu hasır hangi karışım ile sıvanır? Bambu ve toprak esaslı malzeme nasıl birleşir? Bu sorulardan daha fazlasının cevabı bir “tık” kadar uzağınızda duruyor. Tek yapmanız gerek internete erişmektir.

Şekil 26, 27: Barınma Birimleri; Chulah

Geleneksel ya da hali hazırda bulunan yapım yöntemleri tercih edilir. Geri dönüştürülmüş molozlar, yerel malzemeler, kolay inşa yöntemleri, depreme dayanıklılığı tespit edilen bambu, kireç, toprak, kil, saz/saman ve modüler mekân imalatı fiziksel gerçeklik üretimlerinde karşımıza çıkar. Fakat ürettiği mimarlık bilgisi de dönüşür. 2005’lerde taş ve ahşap kullanırken, bu malzemelerin deprem ve selde iyi çalışmadığını fark ettiği andan itibaren malzeme ve teknoloji değiştirerek, kendi tespitleriyle artık sadece ana malzeme olarak çamur (toprak), kireç ve bambu kullanır (Charlesworth ve Fien, 2023, s. 112-113).

Evsel atıkları kullanarak “kompost” üretimi (doğal yakıt), ekolojik tuvalet yaparak geri dönüşümü hızlandırmak, kadın ve çocuk sağlığını eksen alan “chulah” (Şekil 27) inşa ederek dumansız ocak yapımı, Kobe depreminden daha şiddetli bir zelzeleye karşı dayanıklı bir konut birimi yapmak, su kuyuları, 40.000’den fazla barınma birimi (Şekil 25, 26, 29), kadın merkezleri (Şekil 24), dispenserler, okullar, topluluk merkezleri (Şekil 28), tarım destekleri, ağaçlandırma, yeşil çatı imalatı, sel felaketi için Karadeniz’deki serander benzeri yerden yükseltilmiş mekânlar, yükseltilmiş

bahçe, yağmur suyu toplama mekanizmaları, doğal sabun, sırlanmış çömler ve bambu mobilyalar olmak üzere farklılaşan nesneleşme biçimleri Lari'nin fiziksel dünyasında karşımıza çıkar. Onun yapmak istediği şeyin kendine yardım eden ya da yetebilen bir zincirleme hali vücuda getirmek olduğu söylenebilir (Cozza, 2021, s. 42).

Şekil 28, 29: Topluluk Merkezi; Barınma Birimleri

Ürettiği mimarlık bilgisini (know-how), başka bir anlatımla üretim biçimini bir düşünsel teknolojiye dönüştürerek, çeşitli coğrafyalarda başka malzemelerle ve dönüştürülmüş yöntemlerle uygulamak pekâlâ mümkün duruyor. Bir modele dönüştürüldüğü andan itibaren başka yer-zamandaki yolculukları ilginç ve anlamlı olabilir. Kırsal alanlara yönelik bu çabanın kendisinden, kentlere ilişkin doğrudan kullanımlar edinmek oldukça zordur. Acaba kurgusu ve yöntemleri kentsel alana geldiği andan itibaren nasıl dönüşür? Hangi biçimlerde ekolojik ve sürdürülebilir mimarlıklar elde edilir? Sermaye sahipleriyle karşılaşmasından sonra neler yaşanır? Ona kentsel alanda varoluş şansı tanır mı? Bu soruları ona sormak ve cevap beklemek anlamsız olur. Onun problematiğini tekrar ederek kentsel alana taşımak anlamlı olabilir. Her ne kadar konferanslarında kentsel olana dair çıkarımlar ve önerilerde bulunsa bile bu düşüncelerinin oldukça ilke düzeyinde ve yüzeysel kaldığının farkına varmak gerekiyor (URL 14). 2000'li yılların başında bugüne gelinceye değin kırsal alanlarda ürettiği deneyimi, kentsel alanda üretebilirse nasıl sonuçlar elde edilir acaba?

Son olarak, şu tespitleri yapmak anlamlı olabilir. Emekli oluncaya kadar mimarın görünürlüğü tercih eder. Yeniden doğum sonrası ise mi-

marın ölümünü/hayaletini vücuda getirir. Sadece Youtube kanalının varlığı dahi bu düzlemi anlamlandırabilmek için yeterli olabilir. Eylemleriyle, üstlendiği sorumlulukla, yaratmaya çalıştığı görece yeni bir varoluş biçiminde alışıldık mimar-müşteri ilişkisi ters yüz edilir, mimara bir bedel ödmeden ve size dayatacağı epistemik şiddet olmadan mekân üretilir, mimarlık bilgi binası yeniden yapılandırılır ve her birey eyleyici olmak çağrısıyla sahaya davet edilir. Bu daveti “uluslararası fonlara” yapmayı 2016’da bırakır. Neden mi? Çünkü bu fonların ve fonları yönetenlerin, dışarıya –dolayısıyla fon sahiplerine- bağımlılığı arttırdığını ve içeriği dizayn etmek için aciz kaldığını fark eder ve böylece sivil yardımlara yönelir (Charlesworth ve Fien, 2023, s. 114).

Sonuç

Bu araştırmanın amacı, insani yardım ve mimarlık bağlamında karşımıza çıkan üretimler arasında, üçüncü başlık (kalıcı eserler, kalkınma yardımları) çerçevesinde incelenen Francis Kéré, Anna Heringer ve Yasmeen Lari özelinde, insani yardımın tabiatına mimarlık mecrasıyla ekledikleri ileri sürülen üçüncü bir doğayı anlamlandırmaktı. Artık, bu yeni özelliğin “ne”liğinin, “nasıl”lığının ve hangi biçimlerde üretilebileceğinin aşikâr olduğunu belirtmek gerekir: İnsani yardım aracılığıyla toplulukların dışarıya muhtaçlıklarının azaltılması ya da ortadan kaldırılması, tıpkı mimar aracılığıyla mimarın hayalete dönüşmesi gibi. Bu “know-how”, güncel olarak alıştırıldığımız mimarlık disiplinine dair birçok şeye yabancılaşmamızı sağlayabilir. Mimarın rolü, kimliği, bağlandığı episteme ve varlık kazandığı uzam değişir. Artık bir tasarım “guru”su ya da “plastik etkisi yüksek artifakt” üreticisi değildir; aksine merkez-dışı sayısız roller üstlendiğini görmek gerekiyor.

Kéré ve Heringer özelinde nesneleştirilen “mimarlık hakkı” (Rabbat, 2013) kavramsallaştırmasını her üç mimarı ortaklaştıracak bir düzleme getirmek daha anlamlı olur. Bu metinde incelenen mimarların, sadece kendilerini memnun ettikleri bir yerde mimarlık ürettikleri söylenebilir. Memnuniyetleri, şaşırtıcı olmayan bir biçimde sivil alana yönelmeye başladıkları andan itibaren edindikleri özgürlükle doğrudan ilişkili kılınmalıdır. Kurumsal koltukları işgal edenlerin dünyayı ıskalayan sığılıklarıyla mücadele etmek için enerji harcamak yerine, doğrudan eyleme geçmeyi

ve sivil yardımları bu yöne kanalize etmeyi tercih ediyor oluşları, toplulukların da memnuniyetini sağlayan bir konum almalarına katkı sunar. Rabbat'ın tespitleriyle "mimarlık hakkı", mimar-müşteri ilişkisini değiştirmesinin yanı sıra, mimarın sayısız kuvveti içeren bir ağ yöneticisi olma gerçekliğiyle bizleri yüzleştirir, topluluklar aktive edilir, yerel olan dönüşür, böylece mimarlar ve sürece katılan kullanıcılar –her çeşit eyleyici– kendi piyasalarını üretirler (Rabbat, 2013).

Merkezsiz mimarlıklar kavramsallaştırması, burada anlamlı durur. Merkeze bir kez mesafe alınca körlüğün ortadan kaldırılması, çalışma disiplini olarak tariflenen sınırlara kapatılan alanın bitimsizce dönüşümü, sabitlenemeyen, her koşulda yeniden var olmayı ve çözümler üretmeyi mümkün kılan düşünsel teknolojinin üretimi için çabalamak mümkün hale gelir. Tartışmayı yardım bağlamıyla sınırlandırmayıp körlüğün giderilmesine, dünyanın kavranma biçiminin dönüşmesine, yeni bilgi paketlerinin üretilmesine, ekonomik ilişki ağlarının yeniden yapılandırılmasına kaydırmak gerekir. Bu anlamda, her dakika karşımızda duran bu sorunsalı "etik" (Charlesworth ve Fien, 2023, s. XV) düzlemde uzaklaştırmayı denemek yerinde olur. Etik alandan konuşmak, meseleyi her daim marjinal alanda konumlandırmakla eş değer sayılmalıdır. Aksine, mimarın sosyal sorumluluk alanına hapsedilebilecek bir durum olmadığının farkına varmak zorundayız. Bu anlamda, sadece toplumsal yükümlülük olarak kavrandığı andan itibaren sığıklar üretilmeye, dünyayı baştanbaşa saran ve her an krize iten aktüel koşulları halının altına süpürmeye benzer. Marjinal pozisyondan çıkartılarak "olağan" hali görebilmek, buna göre konum almak, bilgi ve insan imal etmek yerinde olur. Olağanüstü durumların olağanlaşma hali sadece merkez-dışına özgü değildir; bizatihi şehirlerin göbeğinde ya da çeperlerinde karşılaşmak mümkündür. Neredeyse her an ve her yerde yüzleşmenin olağan olduğu bu durumu merkez-dışına itmemek anlamlı olur. Mimarlık sahası yapısal anlamda transforme olurken, emperyal iddialarla örülü pratikler yeri ıskalarken, konfor alanları yerle bir edilirken, her nesne ile özgürleştirici ya da diyalojik ilişki biçimi geliştirmenin tam zamanı değil mi? Hem de acilen.

Extended Abstract

Architects and Humanitarian Aid

Ömer Faruk Güneç²¹
ORCID: 0000-0002-7283-0105

Architectural works produced within the context of humanitarian aid can be classified under three main categories. The first category includes spatial practices created during emergencies, such as refugee camps and temporary settlements built with the assumption of temporariness. The second category involves the permanent reconstruction of settlements in urban and rural areas during post-disaster and post-war periods. The third category encompasses architectural productions situated in various contexts, including impoverished geographies, rural areas, and urban slums, where the goal is to transform social conditions through architecture. This study aims to explore a new dimension that architects contribute to the field of humanitarian aid through their architectural practices. The focus is on the works of Francis Kéré, Anna Heringer, and Yasmeen Lari, who exemplify the third category. The study presents a detailed analysis of each architect, examining their organizational and production methods, their efforts to redefine the identity and role of the architect, and the site-specific solutions evident in their work. The findings suggest that a significant new feature is the ability of architectural humanitarian aid to reduce or eliminate the need for external humanitarian assistance by fostering self-sufficiency within communities.

Burkinabe architect Francis Kéré's architectural practice can be conceptualized as anti-colonial, aiming to liberate the places with which it engages. A peculiar aspect of his approach is his dialogical relationship with the architectural education he received in a colonialist context. His stance of aligning with the West while simultaneously opposing it is reflected in his global but anti-global position. Moreover, Kéré creates relationships with space-time conditions to transform the local by distancing himself from the geography where he was born. Numerous factors enable him to

²¹ Assist. Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, E-mail: omerfaruk.gunenc@ibu.edu.tr

produce meaningful layers in his architectural works, including place dynamics, climatic data, ways of living, economic structures, differences in daily lives between day and night, security issues, raw materials, and social capabilities. In other words, he endeavors to disseminate the practice of architecture not as a means to sanctify and stabilize the local, but as a transformative tool for social formations. Understanding the transformative relationship created by Kéré involves recognizing it as an act of “translation” and “transfer.”

Similar to Kéré, German architect Anna Heringer exhibits participatory architecture, which liberates, invites exploration, seeks lines of escape, and offers opportunities for self-determination and self-realization. Her approach goes beyond the temporal sequence of three-dimensional productions. It is crucial to understand that Heringer, as a new generative architect, takes on responsibilities to manage complex networks of relations, such as securing funding, delivering it to local communities, involving these communities in the design process, recruiting local human resources during construction, transforming and training local craftsmen's techniques and knowledge, keeping economic capital within the project area, and creating new job opportunities. For Heringer, sustainability is directly equivalent to beauty, and beauty is the harmony between physical reality and design, structure, technique, material usage, location, nature, actors, and the socio-cultural context. This state of harmony is not about an external actor fixing cultural reflexes and protecting them under the illusion of stability. Rather, it involves re-contextualizing everything according to the nature of existence.

Pakistani architect Yasmeen Lari focuses on rural development and post-disaster reconstruction processes in her country. She also addresses the circularity of the economy and the transformative power of sociality to design a sustainable life. Her work aims to reduce carbon footprints by using biodegradable materials. Like Kéré and Heringer, Lari dedicates her efforts to enabling people to design and build their own living spaces, create new professions and jobs, and ensure that the economic cycle works inwardly rather than outwardly. The Karavan Shelter Program was established as a learning and teaching movement providing social transformative tools in this sense. The hands-on process was specifically organized to liberate people from professional diplomas such as architects and engineers. It is possible to learn construction details by following the “Yasmeen Lari Zero Carbon Channel,” which was established with great

dedication and a seminal attitude. The social space can be expanded by increasing the social roles and responsibilities of women and men. By following the community-prepared details on the YouTube Channel, spaces that are earthquake-resistant, flood-proof, water-resistant, and suitable for harsh climatic conditions can be produced. How to prepare lime plaster (a mixture of mud, lime, and straw), dig a foundation, construct roofs with locally available materials, and cover roofs with straw from sugar cane, and how bamboo and earth-based materials combine are just a “click” away. All you need is internet access.

In a nutshell, this study aims to understand the new nature of humanitarian aid as contributed by Francis Kéré, Anna Heringer, and Yasmeen Lari, who fall under the third category of humanitarian architecture mentioned above, through the medium of architecture. The new quality can be described as reducing or eliminating communities' external dependency through humanitarian aid, effectively making architects “ghosts.” This “know-how” can alienate us from current habits in the fields of architecture and humanitarian relief. In this new context, the role, identity, and knowledge of the architect inevitably change. The architect is no longer a design “guru” or “creator of plastic artifacts,” but rather, we need to see the architect who can take on many non-central roles.

Kaynakça/References

- Arıcıoğlu, F., Çetin, M. (2010). Psikiyatride bireye özgü tedavi belki biraz eski veya biraz yeni ama geleceğin tedavisi. *Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, 20(4), 269-273.
- Berlingieri, F., Corradi, E., Cozza, C. ve Forino, I. (Der.) (2021). *Yasmeen lari: an architect*. (A. A. Mcil, Çev.). Milan-Turin: Pearson.
- Berlingieri, F. (2021). Architecture as cultural translation 1963-1983. F. Berlingieri vd. (Der.), *Yasmeen lari: an architect* içinde (ss. 23-29). Milan-Turin: Pearson.
- Charlesworth, E. (2014). *Humanitarian architecture: 15 stories of architects working after disaster*. London and New York: Routledge.
- Charlesworth, E., Fien, J. (2023). *Design for fragility: 13 stories of humanitarian architects*. London and New York: Routledge.
- Corradi, E. (2021). The future underpinned by the past. F. Berlingieri vd. (Der.), *Yasmeen lari: an architect* içinde (ss. 31-39). Milan-Turin: Pearson.
- Cozza, C. (2021). Wanted: architects to change the world. F. Berlingieri vd. (Der.), *Yasmeen lari: an architect* içinde (ss. 41-49). Milan-Turin: Pearson.

- Deleuze, G. (2021). *Bergsonculuk*. (H. Yücefer, Çev.). İstanbul: Alfa Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 1966, 2014)
- Fitz, A. (2022). Caring for people for the planet and for beauty. A. Heringer. *Essential beauty* içinde (ss. 9-27). Fundación ICO and Arqitecture Viva.
- Forino, I. (2021). Designing for the people. F. Berlingieri vd. (Der.), *Yasmeen lari: an architect* içinde (ss. 17-21). Milan-Turin: Pearson.
- Gökdağ, K. (2019). *İktidar teleolojisi: ibn haldûn'un toplum ve siyaset teorisinde asabiyyet*. İstanbul: Klasik Yay.
- Güner, D. (2022). Diébédo francis kéré afrika'nın bilgisi ve koşulların mimarisi. *Kent*, 8, 39-43..
- Heringer, A. (2022). *Essential beauty*. Fundación ICO and Arqitecture Viva.
- Lepik, A. (ed.). (2022). Francis kéré special edition. *Architecture and Urbanism (a+u)*. 620.
- Ökdemir, E. S. (2022). 2022 Pritzker ödülü kazananı diébédo francis kéré yerelde yerelle birlikte inşa etmek. *Mimarlık*, 425, 68-70.
- Rabbat, N. (2013). The right to architecture. *Thresholds*, 41, 98-103.
- Tekpınar, L., Erdem, R. (2019). Kişiselleştirilmiş tıp ve genom araştırmalarının sağlık çıktıları bağlamında değerlendirilmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(4), 843-862.
- URL 1: Archdaily <https://www.archdaily.com/> (29.06.2024 tarihinde erişildi)
- URL 2: Mali Eyüp Sultan Camii <https://tdv.org/tr-TR/proje/mali-eyup-sultan-camii/#:~:text=Mali'nin%20ba%C5%9F%C5%9Fehri%20Bamako'da,Mehmet%20G%C3%B6rmez%20taraf%C4%B1ndan%20ibadete%20a%C3%A7%C4%B1ld%C4%B1>. (29.06.2024 tarihinde erişildi)
- URL 3: Sensing Spaces: Architecture Reimagined Diébédo Francis Kéré <https://www.youtube.com/watch?v=iOdIdyPV8Dw> (29.06.2024 tarihinde erişildi.)
- URL 4: (TED Talks) Francis Kéré: How to Build with Clay and Community https://www.ted.com/talks/diebedo_francis_kere_how_to_build_with_clay_and_community?subtitle=en&trigger=0s (29.06.2024 tarihinde erişildi.)
- URL 5: Kéré Mimarlık Ofisi resmi adresi <https://www.kerearchitecture.com/> (29.06.2024 tarihinde erişildi)
- URL 6: (Belgesel Film) Francis Kéré: An Architect Between <https://vimeo.com/202247625> (29.06.2024 tarihinde erişildi.)
- URL 7: Kéré Foundation <https://www.kerfoundation.com/en> (29.06.2024 tarihinde erişildi)
- URL 8: A. Heringer Documentary <https://channel.louisiana.dk/video/anna-heringerleave-no-waste-but-knowledge> (29.06.2024 tarihinde erişildi)
- URL 9: Heringer Biyografi https://www.kunstuni-linz.at/fileadmin/media/mitarbeiterinnen/090226_bio-heringer_01.pdf (29.06.2024 tarihinde erişildi)

- URL 10: Dipdii Kumaşları <https://www.dipdiitextiles.org/> (29.06.2024 tarihinde erişildi)
- URL 11: Anna Heringer Mimarlık Ofisi resmi adresi <https://www.anna-heringer.com/vision/> (29.06.2024 tarihinde erişildi)
- URL 12: Heritage Foundation of Pakistan
<https://www.heritagefoundationpak.org/Hf> (29.06.2024 tarihinde erişildi)
- URL 13: Rebel Architecture: A Traditional Future Yasmeen Lari
<https://www.youtube.com/watch?v=5yvAFis1FB0> (29.06.2024 tarihinde erişildi.)
- URL 14: Barefoot Social Architecture Yasmeen Lari
https://www.ted.com/talks/yasmeen_lari_barefoot_social_architecture_how_we_can_work_towards_a_sustainable_urban_future?trigger=0s (29.06.2024 tarihinde erişildi.)
- URL 15: Yasmeen Lari Zero Carbon Channel <https://www.youtube.com/@YasmeenLariZCC> (29.06.2024 tarihinde erişildi.)

Ömer Faruk Günenç

“19. Yüzyıl Mardin Barınma Kültürü: 1837-1866” başlıklı çalışmasıyla yüksek lisans, “Osmanlı Mimarlık Dilinin Yeniden Üretimi: 1830’lardan 1930’lara Bir Kavramlar Tarihi Denemesi” araştırmasıyla doktora derecesini aldı. Ocak 2011-Aralık 2022 yılları arasında Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümünde görev yaptı. Aralık 2022’den bu yana Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Mimarlık Bölümünde çalışmaktadır. Ocak 2023’ten beri İdealkent Dergisinde mimarlık alan editörü olarak görev yapmaktadır. 14 yıldır insani yardım gönüllüsüdür. Çalışma alanları arasında Osmanlı mimarlığı, Cumhuriyet dönemi mimarlığı, İslam mimarlığı, insani yardım ve mimarlık, biyosiyaset, barınma kültürü ve çağdaş mimarlıklar yer alır.

Received a master’s degree for the thesis titled “19th Century Housing Culture in the City of Mardin: 1837-1866” and a doctorate for the research “The Reproduction of the Ottoman Language of Architecture: An Investigation of the History of Concepts from the 1830s to 1930s.” Worked at Mardin Artuklu University Department of Architecture from January 2011 to December 2022. Currently working at Bolu Abant İzzet Baysal University Department of Architecture since December 2022. Serving as the architecture editor for Idealkent Journal since January 2023. Has been a humanitarian aid volunteer for 14 years. Fields of study include Ottoman architecture, Republican architecture, Islamic architecture, humanitarian aid and architecture, biopolitics, dwelling cultures, and contemporary architecture.

E-posta: omerfaruk.gunenç@ibu.edu.tr

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1484867

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 641 - 668

Jacques-François Blondel'in "Yeni" Mimar Yetiştirme Projesi: École des Arts

Figen Işıker¹

ORCID: 0000-0001-8789-1771

Öz

Bu metin 18. yüzyıl Paris'inde mimarlık eğitimiyle ilişkilenen aktörler ve iktidar alanları üzerine bir kesit sunmaktadır. O dönem Académie Royale d'Architecture tekelinde olan kurumsal mimarlık eğitimi, Jacques-François Blondel'in açtığı ilk bağımsız mimarlık okulu École des Art ile krize uğramıştır. "Eski" bilgi rejimlerinin "yeni" olanla gerilimli ilişkisinden ortaya çıkan kriz, mimarlığın eğitim aracılığıyla sorunsallaştırılmasını sağlamış ve uzun erimli görülebilecek tartışmalar için bir altlık oluşturmuştur. Blondel'in bu konudaki ilginç fikirleri, mimarlık öğrenmenin yöntemlerini sorgulamaya açmıştır. Mimarlık eğitimi artık sadece belirli bir sınıftan erişebildiği ayrıcalıklı pozisyonunu kaybetmiş, isteyen herkesin gerekli derslere tek bir çatı altında ulaşabileceği bir modele dönüşmüştür. Bununla birlikte kralın mimarlığı anlamına gelen ve Académie'nin seçkin akademisyenleri tarafından tespit ve tasdik edilen klasik modeller aşınmaya uğramıştır. Bu "yeni" durum kaçınılmaz olarak kendi açmazlarını üretmiştir. Makalede mimarlık eğitiminin bağımsızlaşma yolculuğu anlatılırken, aktörlerin mimarlık aracılığıyla yeni disiplin rejimleri üretme arzularının çabaları da okunabilecektir.

Anahtar Kelimeler: 18. yüzyıl, mimarlık eğitimi, Blondel, École, Académie

¹ Dr. Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, E-posta: figenisiker@gmail.com

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1484867

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 641 - 668

Jacques-François Blondel's "New" Architect Training Project: École des Arts

Figen İşiker²

ORCID: 0000-0001-8789-1771

Abstract

This text presents a cross-section of the actors and spheres of power about architectural education in 18th-century Paris. Institutional architectural education, then monopolized by the Académie Royale d'Architecture, was thrown into crisis by the École des Arts, the first independent architectural school opened by Jacques-François Blondel. The crisis that emerged from the tense relationship between the "old" and the "new" knowledge regimes enabled the problematization of architecture through education and created a basis for long-term discussions. Blondel's interesting ideas in architectural education also questioned the methods of learning. Architectural education has now lost its privileged position, accessible only to an affinity group. It has become a model where everyone can access the necessary courses under a single roof. At the same time, the classical models, which meant the architecture of the king and were determined and approved by the elite academics of the Académie, were also eroded. In addition, this "new" situation inevitably produced its dilemmas. In this article, while the journey of architectural education towards independence was described, the efforts of the actors to create new disciplinary regimes through architecture can also be read.

Keywords: 18th-century, architectural education, Blondel, École, Académie

² Research Assist. Dr., Mardin Artuklu University, E-mail: figenisiker@gmail.com

Giriş

18. yüzyıl Paris'inde mimarların farklı ortamlara göre şekillenen kimlikleri vardı. Söz gelimi kralın mimarları/akademi üyesi profesörler, hamileri olan mimarlar, serbest çalışan profesyonel mimarlar, profesyonellerin ofislerinde çalışan daha alt rütbeli mimarlar, gravürcüler, zanaatkârlar, teknik ressamlar vd.³ Bu aktörlerin birbirleriyle ilişkili oldukları ve kesiştikleri çoklu alanlar, kuşkusuz mimar kavrayışı ve tanımlamasının söylesel çeşitliliğini çoğaltır. Bu çokluğun kesişimlerinden doğan olaylar tartışmaları tetikleyen sorunsallar olarak mimarlık üretiminin olumsal araçları olarak varlık kazanır. Bu metin, çokluğun bir parçası olan mimar Jacques-François Blondel'in açtığı ve o dönem Fransa'sında ilk kez tartışma konusu olan bağımsız mimarlık eğitimi tartışmalarının üretildiği *École des Arts* üzerinden, epistemolojik rejimlerin inşasındaki aktörler ve iktidar ilişkilerinin beraberinde ürettiği imkânlar üzerine konuşmayı deneyecektir.

18. yüzyıl Fransa'da mimarlık ortamının önceki yüzyıllara kıyasla bir hayli çeşitli ve verimli olduğu söylenebilir. Bu verimlilik ağırlıklı olarak mimarlığın kökenlerine ve sabitelerine dair tartışmaların, klasik mimarlık ilkelerini rasyonelleştirilme çabalarından sökün eden ve yeni potansiyelleri ortaya çıkartan çoğalmalardan hâsıl olur. Modern öncesi epistemolojik rejimlerde belirli alışkanlıkların tekrarı ile üretilen mimarlığın, türdeşlik yanılması yaratan ve farklılık üretmediği varsayılan pratiklerin verili olduğu, aşkın bir dünya tahayyülünün (Tanju, 2006) bu türden tartışmalarla dağılmaya başladığı görülür.

Fransa Kralı XIV. Louis döneminde açılan *Académie Royale d'Architecture*, bir kurumsallaşma hamlesi olarak, verili bilgi rejimlerini ilk kez tartışmaya açmak için kurulmuştur (Mallgrave, 2005). Ancak ortaya dökülen bilgi rejimleri etrafında yapılan müzakereler, otoritelerin belirlediği kapsam çerçevesinde ve tespit ettikleri ilkeler ışığında, yine uzlaşma niyeti ile ele alınmıştır. Bu bağlamda sayısız konu, artık "verili" rolünden çıkarak otoritelerce "onaylanmış" rolüne bürünür. Bu faaliyetler sürdürülürken, mimarlığı imal eden aktörlerin eğitimleri pek de mesele edilmemiş ve neredeyse hiç tartışılmamış, sadece belirli kararlar alınarak zaman zaman çerçevelendirilmiştir. Öte taraftan bu yüzyılın mimarlık bağlamında belki

³ 18. yüzyıl Paris'inde mimarların rolleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gallet, M. (1995).

de en verimli açılmalarından biri “nasıl imal edilir?” ya da “başka türlü imal edilebilir mi?” soruları ile krize sokulan mimarlığı, o güne kadar pek sorulmamış olan “mimarlık nasıl öğrenilmeli / öğretilmeli?” sorusu ile katlayarak çoğaltmak olmuştur. Böylece mimarlık gündemini uzunca süre meşgul edecek yeni bir tartışma alanı doğurmuştur.

Mimarlık eğitimi bağlamında Académie tarafından çizilen kurumsal çerçeve, özel olarak öğrenci yetiştiren ve bunu asıl meselesi haline getiren mimar Blondel’i tatmin etmemiştir. Bu sebeple Fransa’nın ilk bağımsız mimarlık okulu olan École des Arts’ı açmıştır. Mimarlık eğitimindeki ilginç fikirleri, mimarlık öğrenmenin mevcut yöntemlerinin sorgulanmasını sağlamıştır. Böylece mimarlık bilgisi Académie’nin kurumsal himayesi dışında, yeni yöntemlerle inşa edilerek çoğalma imkânı bulmuştur. Blondel’in mimarlık ideolojisini inşa ederken, yöntemsel bir araca dönüşen mimarlık eğitimi bu sayede sorunsallaştırılmış ve mimarlığı dönüştürücü etkisi, tarihsel bir mesele olarak ilk kez tartışılmıştır.

Bu çalışma bağlamında Blondel’i anlamak üzere yapılan literatür araştırmasında, üç grupta değerlendirilebilecek kaynaklara rastlanmıştır. İlki kendisinin kaleme aldığı erken metinleri ile hocalık yaptığı iki kurum olan École des Art ve Académie’de olduğu süre içinde yayımladığı metinlerdir. Bunlar, *Discours* başlığı ile 1745’ten itibaren çeşitli mecralarda yayımlanan, hem okulunu duyurduğu ve tabiri caizse reklamını yaptığı hem mimarlığa dair tahayyüllerini anlattığı serbest metinlerinin yanı sıra, mimarlık kuramı üzerine kaleme aldığı yazıları içeren, 1752-1756 arasında dört cilt olarak basılmış *Architecture française* ve 1771-1777 arasında altı ciltlik metin ve üç ciltlik illüstrasyon olarak yayımlanmış *Course d’Architecture* başlıklı metinlerdir. *Course* metinlerinin bütünüyle ders notlarını içerdiği söylenemez. Aynı zamanda derslerinde yaptığı mimarlık tartışmalarını kapsayan ve fikirlerinin Fransa sınırlarının ötesine yayılmasını sağlayan, Avrupa başta olmak üzere, en az bir kuşak mimarı doğrudan etkileyen ve uzunca yıllar yaygın kullanılıp okutulan önemli kaynaklardır (Middleton, 1959).

İkinci grupta, o dönemin mimarlık dünyasına ilişkin önemli bilgiler veren Henry Lemmonier’in Académie raporlarını içeren kayıtları derlediği, on ciltlik *Procès-verbaux de l’Académie royale d’architecture (1671-1793)* adlı eseri başta olmak üzere, Blondel’e ilişkin önemli çalışmalar sayılabilecek tarih metinleri niteliğindeki kaynaklar yer alır (Courajod, 1874; d’Argenville, 1787; Lemonnier, 1911a; Prost, 1860; vd.). Dezallier d’Argenville’in *Vies des fameux architectes depuis la renaissance des arts: avec la description de*

leurs ouvrages isimli [Rönesans'tan Bu Yana Ünlü Mimarların Hayatları] kitabın içinde altı sayfada yer verdiği ve övgü ile bahsettiği Blondel, çok da kapsamlı olmayan biyografik bir anlatımla, historiyoğrafik bir aktör olarak belki de ilk kez burada karşımıza çıkar (d'Argenville, 1787, s. 467-472). Üçüncü grup kaynaklar, 20. yüzyılın ortalarından itibaren yazılmış ve modern mimarlığı sorunsallaştırarak dönem okuması yapan metinlerden oluşur (Braham, 1980; Collins, 1979; Kaufmann, 1949; Mallgrave, 2005; Middleton, 1959; vd.).

Bu çalışma 20. yüzyıl metinlerine eklenerek, 18. yüzyıl Paris'inde mimarlık eğitimi ile ilişkilenen aktörleri ele alarak başlayacaktır. Bu bağlamda Académie Royale d'Architecture üyeleri ekseninde sorgulamaya açılan ve ilk özerk mimarlık okulu olan École des Arts ile krize uğrayan, "eski" öğrenme yöntemlerinin "yeni" olanla gerilimli ilişkisi ve yeni model için oluşturulan program ile dönüşüm geçiren "mimarların eğitimi" meselesi tartışılacaktır. Bu etki, Blondel'in Académie'ye geçmesi ile orada da devam edecek ve uzun erimli bir konu olan mimarlık eğitimi meselesine bir altlık oluşturacaktır. Kısacası mimarlık eğitimi aracılığıyla normatif bir sistem kurgulayarak mimarlığı daha kurumsal bir modele taşıması, öncekinin ya da ötekinin kesinliğinden şüphe duyulan bir dönem içinde yeni disiplin rejimlerini nasıl ürettiği tartışmaya açılacaktır.

18. Yüzyıl Paris'inde Mimarlık Eğitiminin Aktörleri

Blondel'in okulu ile ilgili tartışmalara geçmeden önce, Fransa'da mimarların eğitimini üstlenen kurum olan Académie Royale d'Architecture'den kısaca bahsetmek anlamlı olacaktır. Académie, mimarlık eğitiminin sistematik olarak yürütüldüğü ilk kurum olma özelliğini taşır (Braham, 1980; Collins, 1979; Kaufmann, 1949; Kruft, 1994; Mallgrave, 2005; Middleton, 1959; Vidler, 2014). Hatta 1742'ye kadar Avrupa'da resmi mimarlık eğitimi veren başka akademik kurum yoktur (Griffin, 2020, s. 1). Fransa Kralı XIV. Louis'nin bakanlarından ve inşaat işlerinden sorumlu olan Jean-Baptiste Colbert'in girişimleriyle 17. yüzyılın son çeyreğinde, 31 Aralık 1671'de kurulmuştur. Fransız Kraliyet İdaresi (*Bâtiments du roi*) altında şekillenerek, 1671'den 1793'e kadar varlığını sürdürmüş, XIV., XV. ve XVI. Louis dönemlerinde, Fransız monarşisinin imajının tanımlanmasında önemli katkılar sağlayan bir kurum olmuştur. Paris'in önde gelen profesyonellerinden müteşekkil bir danışma organı işlevini

üstlenirken, aynı zamanda gelecek vadeden genç mimarlara klasik tasarım ilkelerinin tanıtıldığı bir okulu da içeren, kraliyet kurumu olarak hizmet vermiştir (Armstrong, 2017).

1671’de kurulması ile birlikte daha önce kraliyette askeri komutan ve deniz tahkimat mühendisi olarak çalışmış, matematik uzmanı, çeşitli dillere hâkim bir diplomat ve farklı ülkelerde görev yapmış bir saray mensubu olan Nicolas-François Blondel (1618-1686), profesör unvanıyla ilk atanan kişi olarak yönetici koltuğuna oturmuştur (Gerbino, 2010). Blondel⁴, ayrıcalıklı bir akademisyenler grubu oluşturarak her disiplinin kurallarının katı bir şekilde belirlendiği, antik dönem mimarlığı ile Rönesans ilkelerine dayanan ve sanat eğitiminin merkeze alındığı bir kurum yaklaşımlarını oluşturur. Antik mimarlık ilkelerinin benimseneceği ve bir tür taklitlerinin üretileceği mimarlıklar için, ilkin hangi modellerin seçileceği önemli bir mesele olarak görülür. Çünkü seçkin akademisyenler tarafından tespit ve tasdik edilecek klasik modeller, ayrıca kralın mimarlığı anlamına da gelmektedir (Mallgrave, 2005, s. 2). Bununla birlikte monarşiye inşai faaliyetlerde hizmet eden ve tavsiye veren bir düşünce kurumu gibi çalıştığı söylenebilir. Kraliyetin imajının inşasında görev alacak Académie üyeleri de kraliyet işlerinde çalışan bir grup uzman mimarın atanmasından oluşur. Dolayısıyla “kralın mimarı” unvanını alan her üye aynı zamanda Fransız monarşisinin inşasının birer temsilcisi rolündedir. Bu saikle önemli görevlerinden biri, her hafta gerçekleştirilen halka açık dersler aracılığıyla (Griffin, 2020) “doğru” mimarlığı ahaliye tanıtmak ve yaymaktır. Bunun için, haftanın iki günü çeşitli dersler düzenlenerek, uzlaşmış mimarlık modellerinin tanıtılması ve halk tarafından benimsenmesi sağlanacaktır (Mallgrave, 2005, s. 2). Bu dersler halka açık olsa da öğrenci unvanı (*élèves de l’Académie*) sadece altı kişiye verilmekteydi. En az 16 yaşında olan ve belirli bilgi düzeyine sahip adaylar arasından seçilen kişiler, her akademisyene bir öğrenci düşecek şekilde, iki ya da üç yıl boyunca birebir eğitim alarak mimarlık öğrenmekteydi. Bu eğitim modeli, kuruluşundan 1761 yılına kadar sürecek, bağımsız atölyelerinde *Patron*, ku-

⁴ Nicolas-François Blondel ile bu metnin ana aktörü olan Jacques-François Blondel’in karıştırılması gerekir. Her ikisinin Académie’de profesörlük yapmış olması ve aynı ismi taşıyan (*Cours d’Architecture*) kitaplarının bulunması, birbirinin ardılı olan bu iki aktörle ilgili bilgi karmaşasına yol açabilir. Bu sebeple, Blondel’lerle ilgili yazılmış, neredeyse bütün metinlerin dipnotlarında yapılan uyarı önemli görüldüğü için burada tekrar hatırlatılmıştır. Bazı çalışmalarda, bu iki aktörün akrabalık ilişkisi olduğuna dair spekülasyonlara yer verilse bile henüz bununla ilgili kesin bir belgeye/bilgiye rastlanmaz.

rumda *Membres* olarak bilinen usta öğreticiler tarafından yürütülen bir çıraklık eğitimi biçimindeydi. Bununla birlikte patronların atölyelerinde özel eğitim alan diğer çıraklar da öğrenci olmak için gayret göstermekteydiler (Hautecoeur, 1950, s. 466). Ancak bu adlandırmalarla roller ayrışsa bile teorik olarak çırak ile öğrenci arasında çok büyük bir fark olduğu söylenemez.

Buradan da anlaşılacağı gibi, asli görevi bir okul olmaktan çok Fransa için tutarlı bir estetik anlayışı inşa edecek ve yayacak genç sanatçılar ve mimarlar yetiştirmektir (Armstrong, 2017). Colbert'in Académie'yi kurarken sahip olduğu tahayyülü olan, resmi bir mimari doktrin sunması beklentisinden çok uzaktır. Tutarlı bir müfredatın olmaması, üyelerinin gündelik meşguliyetleri ve kendi atölyelerindeki işlere ağırlık vermesi ile kesintilere uğrayan dersler; bununla birlikte ders gören öğrencilerin niteliklerini gösteren herhangi bir değerlendirme ölçütünün olmaması -sözgelemi program sonunda bir diploma verilmemesi- (Griffin, 2020, s. 70) vd., öğrenci yetiştirmek bağlamında yetersizliğini ortaya koymakta, ayrıca kurumsal olmayan bir oluşum izlenimini vermektedir.

Uzunca bir süre, burjuva profesyonellerinden oluşan, hem mimarlık uygulamalarında hem mimarlık eğitiminin düzenlenmesinde karar yetkisine sahip, kraliyete bağlı ayrıcalıklı bir kurum olarak çalışan Académie'nin tekelinde olan Fransız mimarlık eğitimi, Blondel'in 1743'te açtığı, özel bir okul olan École des Arts ile kırılmış olur. Mimarlığa dair pratik uygulamaların ve teorik eğitimin verildiği, görece herkese açık ve erişilebilir bir kurum olma iddiası ile çalışacaktır. Öyle ki bu okuldan mezun isimlerin, daha sonraları Académie tedrisatından geçmemiş oldukları halde bu kuruma profesör olarak atanacak olmaları, köklü değişimlerin bir parçasıdır. Aynı zamanda, kraliyetin kontrolünde olan bilgi rejiminin de dönüştüğü anlamına gelir. Mimarlık bilgisi üretimi, monarşinin tekelinden çıkarak aşınmaya, dağılmaya ve çoğalmaya başlamıştır.

"Eski"- "Yeni" Düalitesi

Tarihyazımsal bağlamda "akıl çağı" olarak tariflenmiş ve bir tür "aydınlanmanın" yaşandığı söylenen gelen bir dönemde, uzanımları 16. yüzyıla kadar dayanan, "eski" ile "yeni", "gelenek" ile "düşünen akıl", "verili

bilgi” ile “üretilebilen bilgi” arasındaki gerilimli ilişki, 18. yüzyıl ve sonrasını dönüştüren önemli kavramsal araçlardır.⁵

Fransa bağlamında mimarlık öğrenme pratikleri, modern öncesi ile devrim arasındaki periyoda bakıldığında kabaca üç döneme ayrılabilir. Bunlardan ilki, “eski” mimarlık pratiklerinde, loncalara veya aile işlerine bağlı taş ustaları ve mimarların, yapı inşa işlerini tarifleyen ve nesilden nesle aktarımı yapılan bir sistem olarak işletilmesidir (Griffin, 2020, s. 100). Académie kurulduktan sonra mimarlık bilgisi kurumsallaşmış ve kralın hükmü altına girmiştir. Seçilen üye profesörlerin öğrencilerine atölyelerinde birebir ders vermeleri, yine usta-çırak ilişkisine dayalı “eski” sistemin bir süre daha devam ettiğini göstermektedir. İkinci seçenek olarak tarifienebilecek bu sistemde mimarlık eğitimi, çok az sayıda kişiye ve çok sınırlı bir çerçevede verilmekteydi. Académie dışında kalanların, özel ofis ve atölyelerde, yine birebir eğitim alma şansı vardı, ancak burada eğitim alanların asıl amacı Académie’ye seçilebilmektir. Mimarlık öğrenmek için üçüncü seçenek Jacques-François Blondel’in alternatif olarak açtığı ve kurumsal bir yapı olan École des Arts’a gitmektir⁶. École, günümüz eğitim modellerine benzeyen içerikleri ile mimarlık eğitimine “yeni” bir boyut kazandırmıştır. Uygulama yapacak mimarlar yetiştirmekten çok teorisyenler yetiştirmek iddiasındadır. Önceki sistemden ayrılan en belirgin özelliği aynı anda çok daha fazla kişinin, birbirinden farklı uzmanlardan eğitim almasına imkân vermesidir. Yine programa bağlı olarak öğrencilere, okul dışındaki profesyonellerin atölyelerini ziyaret ederek, ofiste gözlem yapabileceği ve uygulama öğrenebileceği, “önemli” yapıların dışında “önemsiz” yapılar hakkında da teorik çalışmalar yürütebileceği, haftalık programı oldukça tanımlı bir eğitim modeli sunmuştur. Bu eğitim programının eski sistemdeki “savruk” mimarlık öğrenme biçimlerini, yeni kurgusuyla bir hayli disipline ettiği ve oldukça tanımlı bir çerçeve içinde organize ettiği görülür. Örneğin Académie’nin birincil görevlerinden biri olan, klasik mimarlık ilkelerinin belirlenmesi ve daha önemlisi hangileri üzerinde uzlaşılacağı konusu, bu okulun asli meselesi olmamış ve bu ilkeler ışığında yürütülen muhafazakâr mimarlık eğitimini bu anla-

⁵ Avrupa’daki Aydınlanma Çağı ile ilişkilenen bu durumların anlatıldığı kapsamlı bir çalışma için bkz. Starobinski, J. (2012).

⁶ Devrim sonrası tarihsel senaryoda Académie’lerin yerini alacak eğitim kurumları için bkz. Egbert, D. D. (1980).

yıştan görece uzaklaştırabilmiştir. Bu yaklaşım, *Course d'Architecture* kitaplarında açıkça görülür. Metinlerde klasik ilkelere sahip yapılar veya mimari öğelerin, o günün koşullarına göre yeniden tasarlanabileceğine ilişkin görüşlere yer verilir. Söz gelimi antik beş sütün düzeninin modern kullanımlarında ne gibi değişiklikler yapılabileceği veya bir anıt yapısındaki mimari öğeyi, kilise portalinde nasıl uygulanabileceğine dair örnekler sunar. Öğrencilerine bu bağlamda tasarım soruları sorarak bir yapının o günün koşullarına nasıl uyum sağlayabileceği veya işlevsel olabileceği ile ilgili eskizler yaptırır (Blondel, 1771b). Fakat bu çalışmalarıyla klasiği kritik edip rasyonelleştirerek eleştirel bir yaklaşım inşa etmiş olsa bile yine klasikten kopmamıştır.

Bu okul mimarlık bağlamında düşünüldüğünde, kısmen eski epistemolojik rejimleri bir kenara bırakma girişimlerine iyi bir örnek olarak görülebilir. Çünkü muhafazakâr öğrenme biçimlerinin dışına çıkarak "yeni" bir model ortaya koyabilmiştir. İlk hamle olarak, yapıp etme biçimlerini sistematik bir kurgu içinde düzenlemesi ve herkese açık daha liberal bir okul açması, eski dünyadan gelen ve bilginin ikili ilişkiler kurularak ustadan çırağa aktarımı sonucu edinilen mimarlık öğrenme biçimini sorgulamaya açmış olması anlamlıdır. Ancak yeni bir şey inşa ederken kaçınılmaz olarak kendi çıkmazlarını da yaratmıştır. Dışına çıkmayı başardığı muhafazakâr dünyadan, belki daha muhafazakâr olacak yeni bir sistemin temellerini atmıştır.

Blondel'in Eğitim Modeli

34 yaşındayken, Paris için çok gerekli olduğunu düşündüğü bir girişimde bulunmuştur. 1740⁷ yılında, Paris'te ilk bağımsız mimarlık okulunu açmıştır. O güne kadar Paris'te genç bir mimarın sanatıyla ilgili bütün ayrıntıları öğrenebileceği bir okul yoktur (d'Argenville, 1787, s. 486). Öğrenmesi gereken her şey için farklı ustaları ayrı ayrı ziyaret etmek zorunda kalırdı. Bu okulun açılmasına teşvik eden en önemli sebeplerden biri buydu kuşkusuz. Bina inşasını ilgilendiren çok sayıda ayrıntı düşünüldüğünde, ayrı ayrı üstat ziyaretleri, çalışma ve öğrenme sürelerini fazlasıyla uzatan ve bu nedenle çoğu zaman pek çok meselenin ihmal edilmesine ya

⁷ Okulun açılma tarihi ile ilgili farklı görüşler vardır. Söz gelimi Middleton (1959), Blondel'in 1743'te Rue de la Harpe'de kendi bağımsız mimarlık okulunu açtığını söyler. Ancak tarihçilerin birçoğu, okulun 1739 veya 1740'ta açıldığı konusunda hemfikir oldukları söylenebilir. Bu ihtilafın nedeni, okulu resmileştirmek için başvurduğu Académie'nin Blondel'e izin vermemesi ve başvurusunun yaklaşık iki yıl sonra onaylanması ile ilgili olduğu düşünülebilir. Bkz. Lemonnier, H. (Ed.). (1911a).

da hiç öğrenilmemesine neden olmaktadır (Blondel, 1771c, s. v). Öğrencisi Patte⁸ bu durumu şöyle özetler:

"1740'tan önce Paris'te genç bir mimarın, mimari tasarım, süsleme ve figür, perspektif, matematik, stereotomi, harita ve sayısız detay gibi kendisi için önemli olan ve bilmesi gereken her şeyi öğrenebileceği bir okul yoktu. Bunların her birini öğrenmek için farklı ustalara başvurmak zorunda kalırdı. Bu durum, çalışmalarını çok uzatıyor ve çizim eğitiminden sonra çoğu zaman geri kalan her şeyi ihmal etmesine neden oluyordu; her konuda yetkin birkaç profesör, aynı konuda eğitim veriyordu. Bay Blondel'i bir sanat okulu kurmaya iten de bu düşünceydi."(Blondel, 1771, içinde Patte'nin aktardıkları s. V)

Metnin devamında, Blondel'in o güne kadar benzeri görülmemiş bir okul modeli kurguladığının altını çizer. Kastettiği şey, yeni mimarlık okulunun, daha önce denenmemiş bir yöntemle eğitim verdiğiydi. Geleneksel öğrenme yöntemlerinden farklı olarak, mimarlık ve sanatla ilgili bütün alanları bir araya getirerek, bütüncül bir eğitim metodu uygulanmaktaydı. Belki de yaptığı en önemli şey, "sadece mimarlığa ait olanları değil her şeyi birbirine bağlamasıydı" (Blondel, 1771, s.XI). Bu gereksinimin bir sonucu olarak École des Arts, çeşitli konularda uzmanlaşmış, yetenekli profesyonelleri bir araya toplayan ve tek bir çatı altında ders verilmesini sağlayan, bu nedenle eski öğrenme yöntemlerinden ayrılan, yenilikçi bir okul olmuştur. Blondel'in çabalarıyla tanıtılarak halk arasında takdir toplayan bu yeni kurum, yalnızca seçkin zümreye değil mimarlığa ilgi duyan yetenekli herkese kapılarını açmıştır. Bu yönüyle mevcut sistemden farklılaşmış ve mimarlık eğitiminin sınıfsal ayrımcılığını ortadan kaldırmıştır.

Mimarlık eğitiminde alternatif bir modelin olması, muhafazakâr eğitim veren Académie'ye gitmek istemeyen öğrencilerin, École des Arts'ı tercih etmelerine imkân tanımıştır (Middleton, 1959). Alışıldık yöntemlerin dışında ve çok daha kapsamlı bir eğitim modeli sunan École, özellikle genç mimarlar arasında heyecan uyandırmış ve ilginin artmasına yol açmıştır. Ancak kaçınılmaz olarak, bu denli ilgi gören ve Académie ile ilişkisi olmayan serbest bir mimarın, Paris'te bağımsız bir mimarlık okulu

⁸ Piere Patte, Blondel'in öğrencisidir. *Course d'Architecture* kitap serisinin son sayılarını ölümünden sonra yayına hazırlayarak basılmasını sağlamıştır.

açma girişimi, Académie üyeleri arasında rahatsızlığa neden olmuştur (Collins, 1979).

İki yıl boyunca, özel olarak yürüttüğü okulunun kapsamını genişletmek ve halka açık dersler verebilmek için, o dönemin Polis Generallğine izin başvurusunda bulunmuştur. Académie'nin toplantı gündeminin kayıtlarını içeren tutanaklarda (*Procès-verbaux de l'Académie royale d'architecture*) 5 Mart 1742 tarihli toplantıda, okulla ilgili başvuru mektubu okunmuştur. Mektupta, Blondel'in bütün sanatları bir yerde toplayan, halka açık, gündüzlü ve yatılı öğrencileri kabul edeceği bir mimarlık okulu kurmak niyetinde olduğu yazılıdır. İlgili kayıtta, o dönemin Polis Genel Müdürü Mösyö Marville'e Paris'te bunun duyurulması için izin başvurusunda bulunur. Marville, baş mimar ve Académie'nin o dönem müdürü olan Mösyö Gabriel'e yazarak izin ile ilgili görüşlerini sorar. Müdür kralın temsilcisi olarak Polis Genel Müdürü'ne bu isteklerin Académie'nin kuruluş amacı ve tüzüğüne aykırı olduğunu, eğer isterse "gerçek ve uygun bir okul" olan Académie'ye başvurabileceğini ve ancak bu kurum altında eğitim verebileceğini ifade eden bir cevap yazmıştır (Lemonnier, 1911a, s. 314). Fakat Blondel'in okulunun halk içinde benimsenmesi ve gençleri mimarlığa teşvik etmesi, Académie'nin bir süre sonra kararını gözden geçirmesini sağlamıştır (Hautecoeur, 1950, s. 466). On dört ayın sonunda, Académie fikrini değiştirir ve mimar olmak isteyen gençlerin gelişiminde faydalı olacağı kanaatine vararak, 6 Mayıs 1743'te okulun açılması için gerekli izinler verilir (Lemonnier, 1911a, s. 342).

İznini almasıyla birlikte hemen harekete geçmiş ve okulunu tanıtmak için etkili yöntemlere başvurmuştur. Halka erişimin görece kolay olduğu ve böylece okulunu daha geniş kitlelere duyuracağı mecraları etkili bir şekilde kullanmıştır. Örneğin o dönemin önemli gazetelerinden *Mercur de France*'ta yer alan bir duyuruda, Blondel'in halka açık dersleriyle ilgili bilgi içeren ilanlara rastlanır. Gazetenin Şubat 1745 sayısında yayımlanan ilanda, derslerinin başladığı duyurusu yapılı:

"Mimar Bay Blondel, Paris'teki Cordeliers Sokağı'ndaki konutunda hem mimarlık hem inşaatla ilgili bilim ve sanat üzerine olan halka açık derslerine başladı. Bu dersler, her Salı ve Cuma günü saat ikiden gece yarısına kadar iki yıl boyunca ücretsiz olarak devam edecektir. Her Salı dersler Bina Teorisi'ne odaklanacaktır; oran, uyum, simetri, dekorasyon vb. bilgisi üzerine olacaktır. Cuma günleri teoriyi pratiğe uygulamak için sahaya gidilecek ve her türden bina planlarının yanı sıra haritalar vb.nin ölçek

kurallarına uygun olarak nasıl çizileceği öğrenilecektir. Aynı günler mimarlık derslerinden sonra, mimarlık için vazgeçilmez olan matematiğin bölümlerinden hesaplama, geometri vb.nin hem teorik hem de uygulamalı dersleri verilecektir. (...)” (Mercure de France, 1745, s. 150).

Gazetelerdeki duyuruları sadece okulun ilanları ile sınırlı değildir. 1747-1754 arasında halka açık yaptığı derslerin konuşmalarını, *Discours sur la nécessité de l'étude de l'architecture* ismini verdiği broşürler halinde basarak yayımlar (Şekil 1). Bu broşürler, hem farklı bilgi alanlarını bir araya getirmenin avantajlarından bahsetmekte hem okul ile ilgili amaçlarının neler olduğunu dile getirmektedir (Prost, 1860, s. 11). Böylece daha geniş kitlelere ulaşabilmiş ve kendi mimarlık düşüncesini inşa ettiği okulu sayesinde daha ilgi çekici hale gelmiş ve merak uyandırmıştır.

Eğitim modelini⁹ şekillendiren ders serileri temel, teorik ve pratik olmak üzere üç ana kategoride tasarlanmıştır (Sturges, 1952). Ders içerikleri ve dersi yürütecek profesörler, Haziran 1747 ve Nisan 1754'teki *Discours* metinlerinde yayımlanarak halka duyurulmuştur (Blondel, 1771b, s. LXXXI). Oldukça yoğun bir mesaisi olduğu görülen Blondel'in ders programı aşağıdaki gibidir:

“I. Pazartesi hariç haftanın her günü, sabah yediden akşam yediye kadar, iç ve dış dekorasyon, bahçecilik, doğramacılık, çilingirlik vb. ile ilgili mimari ve süslemeye ilişkin tasarım ilkeleri öğretilenektir. (M. BLONDEL tarafından verilmektedir).

II. Salı ve Cuma günleri, öğleden sonra saat üçten altıya kadar uygunluk, harmoni, orantı, vaziyet vb. üzerine, ünlü yazarlardan alıntılar ve otoritelerce desteklenen teori dersleri verilecektir. Bu dersler halka açık olacak, hem zevklerini beslemekten başka bir amaç gütmeyen mimarlık bilgisi edinmek hem bir gün bu sanatı bütünüyle ya da bazılarını loncalarında uygulamak isteyenlerin ilgisini çekebilecektir. (M. BLONDEL tarafından verilmektedir.)

III. Pentekost'tan Azizler Günü'ne kadar her Pazartesi, deneyim kazanmak amacıyla, Paris ve çevresini süsleyen çeşitli binalar ziyaret edilerek halka açık dersler verilecektir (M. BLONDEL tarafından gösterilmektedir.)

⁹ Blondel eğitim modelini Académie'ye profesör olarak atandıktan sonra orada da uygulayacaktır.

IV. Aynı altı ay boyunca, haftada bir gün, bu başkentte inşa edilmekte olan çeşitli yapı atölyelerinde özel pratik dersler verilecektir (M. BLONDEL tarafından gösterilmektedir).

V. Her Salı, Perşembe ve Cumartesi, sabah saat dokuzdan öğleye kadar, genel olarak hesap, geometri teorisi, longimetri, trigonometri, planimetri, ölçüm, jeodezi, stereometri, mekanik ve hidrolik üzerine, sanatlara ve her zaman sonuç olarak mimariye geri döndürülebilir, farklı bölümlerde uygulamak için matematik dersleri verilecektir. Bütün bu dersler uygun mevsimlerde haftada bir kez arazide uygulanacaktır (Mühendis ve matematik öğretmeni Bay ROGEAU DE VAL tarafından verilmektedir).

VI. Çarşamba, Perşembe ve Cumartesi günleri, öğleden sonra saat üçten akşam saat sekize kadar, insan vücudunun ilkelerini ve oranlarını; kralların saraylarına, kutsal binalara, evlerine, kamu binalarına, festivallere vb. uygun nitelikleri ve alegorileri seçerek yerleştirmek için gerekli tarih bölümlerini; hayvanlar, manzara ve özgürlük verebilecek ve dehayı canlandırabilecek her şeyle birlikte öğreteceğiz (M. DE SAINT-AUBIN, ressam tarafından öğretilmektedir).

VII. Her yılın üç ayı boyunca bir binanın planlarını, kotlarını, kesitlerini ve profillerini oluşturan tüm geometrik parçaların oranları hakkında doğru ve kesin bir bilgi edindikten sonra, kişinin üretimlerinin genel fikrini sunabilmesi için perspektif dersi verilecektir (Bay [boşluk] tarafından öğretilmektedir.)

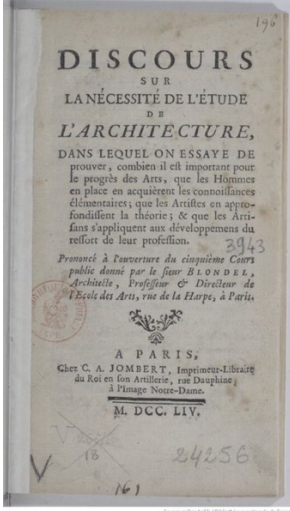
VIII. Her yılın diğer üç ayı boyunca kil ve balmumundan modelleme sanatı öğretilecek, böylece öğrencilerimiz kabartma yoluyla her türden bina dekorasyonunun farklı bölümlerinin gerektirdiği gücü, zarafeti ve ifadeyi değerlendirebileceklerdir (Yapı heykeltıraşı M. GIRARD tarafından öğretililecektir).

IX. Her yılın diğer üç ayında, Philibert de l'Orme'dan M. Freisier'e kadar bu konuda yazmış en iyi yazarlara göre, Mathurin Jousse, Dezargues, Père Derant ve La Rue'yü karşılaştırarak, bu alanda mükemmelleşmiş yetenekli sanatçıların Fransız anıtlarımızda bıraktıkları örneklerle Çizim Sanatı'nı öğretmekteyiz (Öğreten: M. MELANT, teknik ressam).

X. Son olarak, her yılın diğer üç ayı boyunca, en iyi mimarlarımızın reberliğinde inşa edilen ve deneyimli müteahhitler tarafından yürütülen eserlere dayalı olarak marangozluk ve doğramacılığın geliştirilmesi ve uygulanması üzerine dersler verilecektir (En iyi ustalarımız tarafından öğretililecek, geliştirilecek ve modelleneyecektir).

(...)

Tüm bu farklı dersler, Paris'te, Saint-Germain'de, Comédie-Françoise'ın yakınındaki rue des Grands Cordeliers'de verilecektir.”(Courajod, 1874, s. LXVIII)

Şekil 1. Halka açık beşinci dersin broşürü-kapak sayfası (Blondel, 1754)

Görüldüğü üzere okulu için kurguladığı dersler, sadece mimarlığın teknik olarak öğretildiği yapıp-etme bilgisini içermez. Aynı zamanda mimarlık eleştirisi ve teorisini içeren ve diğer alanlarla ilişki kuran bir dizi dersten oluşmaktadırlar. Böylesine kapsamlı bir içeriği herkesin erişimine sunmak, alışılmışın dışında bir eylemdir. Kamusallaşan bilgi üretme pratiği, farklı toplumsal sınıfları entelektüel bir zeminde birleştirmiş ve daha önemlisi mimarlık eğitiminin sınıfsal farklılığını ortadan kaldırarak tek bir potada eritebilme şansı sunmuştur.

Mercure de France gazetesinin 20 Haziran 1753 tarihli sayısında, gazete yazarlarından Mösyö de Morand'nun Blondel'in atölyesine amatör bir katılımcı olarak bulunmasının ardından kaleme aldığı mektupta, yaptığı işlerin bütününe ayrıntılandırarak anlattığı övgü dolu yazısı yayımlanır. Derslerin içeriğinden seçilen öğrencilere, hocaların büyük bir heyecanla verdiği uzun süren aralıksız derslerden öğrencilerin aynı heyecanla on iki saat kesintisiz dersi nasıl takip ettiğine kadar, Blondel'in “*adannmışlık ve yorulmak bilmez çalışma gayretleri*” sayesinde oluşturduğu okulun başarıları hayranlıkla sıralanmıştır (*Mercure de France*, 1753, s. 122-129). Mimar olmak için seçkin bir çevrede doğmamış kişilerden, Mösyö de Morand'nun

deyimiyle "kaderin desteklemediği vatandaşlar"dan seçilen on iki öğrenciye burslu kontenjan ayırması ve mimarlık literatüründeki en tanınmış yabancı dildeki kaynakları büyük masraflar ederek tercüme ettirmesi ve öğrencilerine sunması, büyük bir fedakârlık örneği olarak görülmüştür¹⁰.

Tüm bu çabaların birer sonucu olarak, yetiştirdiği öğrencilerin, farklı ülkelerdeki krallıklar için hizmet vermeye başlaması takdire şayan bir durum olarak ifade edilmiştir (*Mercure de France*, 1753, s. 122-129). Gazete yazısında bir kahraman olarak anlatılan Blondel'in, bu dönem içinde yaptığı açılım yalnızca bunlarla sınırlı değildir. Mimarlığı ağırlıklı olarak büyük ölçekli kamusal yapılar, anıtsal yapılar, saray yapıları ya da zenginlerin konutları bağlamında konuşulan bir bilgi alanı olmaktan çıkarmıştır. Programı daha çok basit, faydacıl binalara yönelik yürüterek, bu tip yapıların ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur (Collins, 1979). Söz konusu ekonomi olduğunda, öğrencilerine sadece lüks projelerle ilgilenmelerini öğretmeye gayret göstermiştir (Blondel, 1771a, s. 336). Bu çabadan da anlaşılacağı üzere mimarın el değmediği daha küçük yerlerde bulunan "sıradan" yapılar (örneğin yirmi metrekare bir ev, müstemilat, ahır vb.) mimarlık bağlamında, ders konuları içinde yer almıştır. Metinlerinde özellikle genç mimarların, büyük anıtlar inşa etme şanslarının olmadığını, bu sebeple daha az öneme sahip yapıları önemli yapılardan ayırmadan anlatmayı tercih ettiğini ifade etmiştir (Blondel, 1737, s. iii). Üstelik bu derslerin sadece yapıp etme biçimleri üzerinden anlatılmadığını, aynı zamanda teorik düzlemde tartışıldığını hatırlatmakta yarar vardır.

Mimar olmak isteyen birinin aldığı eğitimin bu denli farklılaşması, *techne* ile ilişkilenen geleneksel öğrenme biçimi olan, usta-çırak hiyerarşisinden çıkıp öğretmen-öğrenci hiyerarşisine doğru bir kaymanın gerçekleştiğini gösterir. Bu yeni eğitim modelini seçmemiş veya eski yöntemlerle mimarlık öğrenen birinin hangi bilgileri ne ağırlıkta öğrendiğine dair bir

¹⁰ Kral o dönem Académie'ye kabul edilen öğrencilerin sadece altısına burs veriyordu. Blondel ise derslerinin tanıtımını yaptığı halka açık konuşmasında, aynı dönem 12 burslu öğrenci alacağını duyurmuştur: "Mimarlık veya ilgili sanatları okumak isteyen ve serveti sınırlı olan gençler, École des Arts'ta on iki ücretsiz yer bulacaklardır. Birkaç yıl boyunca yukarıda bahsedilen çeşitli çalışmaların meyvelerinden yararlanacaklardır; gerekli olan tek şey gayret ve yeterli zamandır" (Courajod, 1874). Burslu olmayan yatılı öğrencilerden senelik 150 pound talep ediliyordu. Yatılı öğrencilerden talep edilen miktarı çok az öğrencinin ödeyebilmesi, Blondel'i iflasa götürmüş ve 1754'te iflas başvurusunda bulunmasına neden olmuştur. Bu sebeple Nisan ile Haziran ayları arasında okul üç ay kapalı kalmıştır (Hautecour, s. 467). Sonrasında okulunu tekrar açabilmiştir; fakat bunu karşılayabilecek maddi kaynağın ne olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

kestirimde bulunmak zordur. Söz gelimi mimar olmak isteyen biri, matematik ya da perspektif eğitimini ıskalamış olabilirdi. Öyle görünüyor ki École des Arts'ın kurulması, mimarlık eğitiminde bir disiplin mekanizması kurgusunun inşa edilmiş olduğuna işaret eder. Bu disiplin mekanizması, bütünüyle tasarlanmış bir programın, aynı anda eğitim alan öğrencilere farklı uzmanlarca derslerin verilerek uygulandığı ve her bir öğrencinin totalde aldığı eğitimin çerçevesinin eksiksiz tanımlanmasıyla oluşturulur. Öğrenilmesi gereken her şey “ıskalanmadan” öğrencilere verilir. Böylece tek bir usta-mimar himayesinden ayrılıp, farklı profesyonellerle temas ederek aynı süreyi geçiren öğrencilerin çeşitli alanları beraber yorumlayabilen mimarlar olarak yetiştirildiği; öte taraftan sınırları oldukça tanımlı, denetimli bir meslek alanının inşa edilmeye başlandığını açıkça gösterir.

Okulun sunduğu yenilikler bununla sınırlı değildir. Académie'de görülmeyen -zaten Académie tüzüğüne aykırı olan- yeni bir uygulamayı hayata geçirmiştir. Böylesi bir açılmanın daha sonraki yıllarda pek çok şeyi dönüştüreceği şüphesiz ortadadır. Bu yeni uygulama sadece Fransızlar için değil, çeşitli ülkelerden öğrencilerin de Fransa'da yenilikçi bir mimarlık eğitimi alma şansını yakalamalarını sağlamıştır. Öğrencileri arasında İngiltere, Rusya, Almanya vd. ülkelerden gelen öğrenciler vardır (Middleton, 1959). Mimarlık düşüncesinin etki alanının Fransa sınırlarını aşmasında, okuluna kabul ettiği yabancı öğrencilerin katkısı büyüktür. Aralarında William Chambers'ın da olduğu bu öğrenciler, sonraları kendi ülkelerinde hem Blondel'in fikirlerinin dolaşıma girmesinde etkili olacak hem kendi özgün mimarlık düşüncelerini inşa ederek, mimarlık dünyasında etkin roller oynamalarına imkân verecektir (Braham, 1980, s. 37). Öğrencileri arasında, mimarlık dünyası için önem arz edecek Fransız öğrenciler yer alır. Bazısı devrimci mimarlar arasında zikredilecek olan Charles de Wailly, Etienne Louis Boullée ve Claude Nicolas Ledoux gibi isimler yine dikkat çeker. Ancak orijinal fikirleri sayesinde devrimci mimarlar olarak tanımlanacak öğrenciler yetişmesine katkı sunsa bile kendisinin devrimci bir mimar olduğu söylenemez. Antikiteden kopmayarak klasik mimarlık ilkelerinin, o günün değişen koşullarına göre yorumlanması gerektiğine dikkat çekerek, bu ilkeleri, rasyonel düşünce sistemiyle yorumlamayı tercih etmiştir (Blondel, 1771c).

Blondel'in mimarlık düşüncelerini en iyi okuyabildiğimiz kaynaklardan biri olan *Architecture Française*'de Vitruvius, Alberti, Vignola, Serlio ve

önceki adaşı François Blondel'in metinlerinin analiz edilerek, birkaç yüzyılın birikmiş deneyimi üzerinden kendi tezini inşa ettiği görülür (Sturges, 1952). Ancak 18. yüzyıl mimarlık dünyasının genel geçer düşünce sistemine eklenen ve klasik mimarlığı destekleyen fikirleri olsa da ne Yunan ne Roma taklitlerinden hoşlanmazdı (Middleton, 1959). Antik dünyadan alınan mimari öğeleri rasyonel bir akılla yeniden yorumlayarak, farklı varyasyonlarının üretilebileceğine ilişkin bina okumaları ve denemeleri yapardı. Sözelimi İyon düzenindeki bir sütunun kaidesindeki ana elemanlarda değişiklikler yapar, Dor düzeni içinde inşa edilmiş sütun dizileri arasındaki mesafeleri kendi tasarım düşüncesine göre düzenler, saçaklar veya kornişleri yeniden yorumlardı (Blondel, 1771b). Ancak kararlılıkla yürüdüğü bu yolda, sonraki dönemlerde öğrencileri tarafından zaman zaman tenkit edilecektir. Söz gelimi Ledoux, mimarlığın kapsamını sınırlamakla suçlayacak, titiz bir rasyonalizmin, klasiği zayıflatmak yerine doğrulayacağından öteye geçmeyeceği konusunda hocasını eleştirecektir (Picon, 1992: Lawrence Richard Furnival'dan aktarıyor). Tüm eleştirilere rağmen klasik mimarlık ilkelerinin aşınmasına katkıda bulunmuş ve mimarlık için yeni perspektifler oluşturmayı denemiştir.

Yeni Eskiye Dönüş

İlgi çekici ders programı ve ders içerikleri, sadece École des Arts içinde değil, Académie'deki öğrencilerin de bir hayli ilgisini çekmiştir. Académie'nin programı ile kıyaslandığında, oldukça yoğun olduğu görülen bu programda eğitim alan öğrenciler, kısa bir süre içinde başarılarıyla gündeme gelmişlerdir. Hatta bu okulun mezun öğrencileri, sonraları Académie'ye üye olarak seçilmiş ve hocalarının göğsünü kabartmışlardır (d'Argenville, 1787, s. 469). Okulun başarısını sadece öğrenciler üzerinden yorumlamak elbette eksik olacaktır. Blondel'in başarısı, sonraları Kral tarafından onurlandırılacak ve onun için yeni bir dönem başlayacaktır. Patte bu başarıdan şöyle söz eder:

"Bu okulun kısa sürede edindiği yer, mimarlığı mükemmelleştirmek için gerekli olan her şey ve yetiştirdiği seçkin öğrencilerin sayısı, okulu yöneten kişinin liyakat ve kapasitesi konusunda yüksek bir görüşe yol açmıştır. (...) Bu, Kral tarafından 1756'da Académie d'Architecture üyelerinden biri olarak atanmasına (aslında Blondel 1755'in sonlarında atandı) ve sonrasında da [1762'de] Académie'nin Kraliyet Profesörü olarak seçilmesine neden olmuştur." (Blondel, 1771b içinde Patte, s. v)

Birkaç yıl içinde, okulda eğitim görmüş öğrencilerin kazandığı şöhret, Académie üyelerinin Blondel’le ilgili fikirlerini değiştirmesindeki en önemli etkenlerden biri olmuştur. İlkin, 1755’te bir başka hocanın yerini doldurmak üzere “ikinci sınıf bir akademisyen olarak” seçilmesine karar verilmiştir (Lemonnier, 1911b, s. 120). Bu, yapmaya çalıştığı şeyin doğruluğunu kanıtlar nitelikte bir hamle olmuştur. Uzun yıllar süren çabası, onu Académie’nin kurucu müdürü ve adaşı François Blondel’den çok daha şöhretli biri yapmıştır (d’Argenville, 1787, s. 468). Böylece 1762 yılından itibaren devlet tarafından resmi görevlendirmeye, kraliyet profesörü olarak görev yapmaya başlamış ve kendi okulu için yürüttüğü programı, pek bir değişiklik yapmadan burada da sürdürme imkânı bulmuştur (Egbert, 1980, s. 27)

Académie, birinci sınıf ve ikinci sınıf mimarlardan oluşan, mimarların üyesi oldukları sınıflara göre sorumluluklarının belirlendiği hiyerarşik bir sistemle yönetilmekteydi. Üyeleri tarafından belirlenen adaylar, boş olan pozisyonlar için üç isim olarak krala sunulurdu. En az 25 yaşında olmaları beklenen adayların, o güne kadar önemli mimari yapılar inşa etmiş olmaları kriterler arasındaydı. Bu koşulları sağlayan isimler içinden seçilen kişi, böylece kral adına hizmet etmeyi hak kazanmış olurdu. İki farklı sınıf için belirlenen mimarlardan, seçildikleri sınıfın verdiği yetkiler çerçevesinde hareket etmeleri beklenmekteydi. Söz gelimi XIV. Louis döneminde on mimar, bir sekreter ve bir profesörden oluşan birinci sınıf akademisyenler, kraliyet mimarlığının kalitesini düşürecek yapı inşasına girişmez veya başka bir iş yapamazlardı. Ancak ikinci sınıftan olanlar -yine kraliyet binaları için- bu işleri üstlenebilirlerdi. Buna rağmen kralın binaları ve mimarlığın yönetimi konusunda oy hakkına sahip değillerdi. Yalnızca birinci sınıf akademisyenlerin oy kullanmasına izin verilirdi (Hautecoeur, 1950, s. 458).

Öte taraftan Blondel’in vizyonu ile Académie’nin kuşkusuz yeniden şekillendiği söylenebilir. Eğitim programını pek değiştirmeden yürütmeyi sürdürdüğü arşiv kayıtlarında yer almaktadır. En önemli dönüşüm, program içeriğini majör bir şekilde etkileyecek olan ders saatlerinde gerçekleşir. Académie’nin programında haftalık sekiz saat olan toplam ders süresi, Blondel’in programında iki yıl boyunca günde sekiz saat olarak revize edilir. Amatörler için temel dersler ve profesyoneller/sanatçılar için teorik bilgiler içeren mimarlık dersleri de açılır (Lemonnier, 1911a, 1911b).

Sadece bu revizyonlara bakıldığında bile, Blondel'le birlikte "eski" sistemin radikal bir şekilde değiştiği ve Académie'nin geleneksel yöntemini sürdüremediği söylenebilir. Kralın bu kurum üzerindeki rolü düşünüldüğünde, bu dönüşümün bir sonucu olarak, yönetsel olmasa da işlevsel olarak kralın kontrolünden çıktığı, aşağıda örneklenen bazı çatışmalı durumlarda açık bir şekilde görülür.

Blondel, her ne kadar yenilikçi eğitim modeliyle yönetici koltuğuna oturarak Académie'yi yeniden şekillendirse bile kraliyete bağlı bu kurumda, son sözü söyleyen yine kral olmuştur. Özgürlük alanının sınırlandırıldığı ve aldığı bazı kararların lağvedildiğine dair örnekler mevcuttur. Kralın, sanatın öğretilmesi için bahsettiği imkânların suiistimal edildiğini söylediği kayıtlara rastlanmaktadır. Örneğin tüzüğe göre, ancak ikinci sınıf bir mimar olarak ataması yapılabilecek, Blondel'in öğrencilerinden Charles de Wailly'nin doğrudan birinci sınıf mimar olarak atanması ile ilgili bir kriz yaşanmıştır. Bu kriz 25 Mayıs-23 Kasım tarihleri arasında yapılan neredeyse bütün toplantı oturumlarının tartışma konusu olmuştur (Lemonnier, 1911b, s. XXIV-XXXI). 16 Kasım 1767 Pazartesi günü yapılan ve kurul üyelerinin bulunduğu oturumda, Marigny Markizi'nin Bay Gabriel'e yazdığı 2 Ekim 1767 tarihli mektup okunarak konuya ilişkin sorunlara yer verilmiş ve kralın bu konudaki görüşleri üyelere aktarılmıştır. Kralın mevcut suiistimallerden rahatsız olduğu, Académie'nin aldığı karar ve süreçlerin, daha açık bir şekilde açıklanana kadar, Mimarlık Akademisi'nde *lettres patentes*'a¹¹ sahip tüm üyelerin yetkilerinin iptal edildiği, *lettres patentes* almaya hak kazananların belgelerini almasının yasaklandığı ve kral tarafından verilen unvanların geri alındığı, bunlara ek olarak Académie ile ilgili bütün görevlerin, buna bağlı bütün ücret ve maaşların kaldırıldığı bildirilmiştir (Lemonnier, 1911b, s. 308-310). Tüzüğe aykırı alınan bu türden kararların, otoriteyi sarsan kararlar olarak değerlendirildiği ortadadır. Oturma düzeni dahi kıdemlerine göre şekillenen ve katı bir hiyerarşik düzeni bulunan bu kurumda¹², kralın iktidarını sarsacak böylesine bir karar, elbette kabul edilemez görülmüştür. Kralı temsil eden bir

¹¹ Lettres patente, kral tarafından imzalanarak ve parlamentoda tescillenerek kişilere verilen yetki belgeleridir. Bu belge verilen kişiye unvan, imtiyaz veyahut çeşitli yetki alanı sağlar. Aynı zamanda yönetmeliklerin ve kanunların çıkarılması da geçmişte Orta Çağ'a dayanan bu yazılı belgeler hazırlanarak gerçekleşir. bkz. Les lettres patentes | Académie française. (t.y.).

¹² Henry Lemonnier'in Académie toplantı raporlarının yer aldığı *Procès-verbaux de l'Académie royale d'architecture* içinde verilen dipnotlarda toplantıya katılanların hiyerarşik düzen gözetilerek oturdukları ve bu oturma sırasına göre isimlerinin raporlara kayıt altına alındığı görülür.

okulda, kralın kararlarının sorgulanması bu sebeple ciddi krizlere yol açmıştır. Oysaki École des Arts'ta böyle bir durum hiçbir zaman yaşanmamış, mimarlık bilgisi ve becerisi hiçbir zaman sınıfsal farklılıklara göre ölçülmemiştir.

Tüm bunlarla birlikte Académie'nin muhafazakâr sistemini dönüştüren durumların yaşanmadığı söylenemez. Bu dönüşümünün önemli örneklerinden biri 1758'de tartışmaları başlayan, yabancı mimarlar ve diğer eyalet mimarlarının üye olarak seçilebilmesi önerileridir (Lemonnier, 1911b, s. XIX). Bu öneriler, Blondel'in okuluna kabul ettiği öğrencilerin başarısıyla kuşkusuz doğrudan ilişkilidir. Paris'te École des Arts'da eğitim imkânı bulmuş ve oturumlarda yaptığı işlerden zaman zaman övgüyle bahsedilen¹³, Galler Prensi'nin mimarı ve Floransa İmparatorluk Akademisi üyesi olan William Chambers'ın üyeliğe seçilmesinin gündeme gelmesi, en çarpıcı örneklerden biridir. Bunun için tüzükte bazı düzenlemeler yapmak gerekmektedir. Daha önce birinci ve ikinci sınıf mimarların oluşturduğu sisteme, bir de yabancı mimarlardan oluşacak yeni bir sınıf eklenmesi kararı alınır. Böylece Chambers, 1762 yılında yabancı mimarlar için resmi olarak açılan ve 12 yabancı mimar üyesi olması planlanan yeni sınıfın ilk dört üyesinden ilki olarak seçilerek kayıtlara geçmiştir (Lemonnier, 1911b, s. XVIII-XXIV, 95).¹⁴

Blondel'in, 18. yüzyıl Fransız mimarlık dünyasına katkısı elbette yadsınmaz. Mimarlık yapmaktan çok öğrenci yetiştiren, sonraki dönemlerde, mimarlık tarihinde önemli isimler olarak zikredilecek ve erken modern mimarlar olarak da görülebilecek pek çok önemli ismin hocalığını yapması (Hauteceur, 1950, s. 465), bununla birlikte okuluna yabancı öğrencileri kabul ederek, mimarlık düşünce biçimini Fransa sınırlarının ötesine taşıyabilmesi ve en önemlisi kendi eğitim programı ile bir kraliyet kurumu olan Académie'nin eğitim sistemini dönüştürebilmesi, yenilikçi bir aktör olduğunu kanıtlar niteliktedir.

¹³ Bunun için Henry Lemonnier'in *Procès-verbaux de l'Académie royale d'architecture* kitap serisinin yedinci cildine bakılabilir. Söz gelimi 8 Ocak 1759 tarihli oturumda, Chambers'ın Çin Anıtları hakkında bilgi veren levhalarının özenle incelendiği ve aktarılan bilgilerin memnuniyet verici olduğundan bahsedilir.

¹⁴ 1760'da kurulda önerilen yabancı ve diğer eyalet mimar adayları şöyledir: Chambers, Ritter, Jardin, Pigage, La Guêpière, Petitot, Dupuy, Saint-André, Querret ve Le Jollivet. Ancak karar 22 Mart 1762'de onaylanmış ve Chambers (İngiltere), Jardin (Danimarka), Petitot ve Le Jollivet üyeliğe seçilmiştir.

Tüm bunlara rağmen batı merkezli günümüz mimarlık eğitiminin kökenleri, bir aydınlanma kurumu olan ve Académie'nin mirasçısı rolündeki École des Beaux-Arts'a dayandırılır (Braham, 1980). Fakat Paris merkezli ve ilk bağımsız mimarlık eğitiminin verildiği École des Arts'ın, Académie'yi kendi programı çerçevesinde dönüştürdüğü düşünülünce, aslında Beaux-Arts'ın ve Avrupa'daki pek çok okulun, École des Arts'tan temellendiğini söylemek daha isabetli olacaktır¹⁵. Ancak mimarlık eğitimi üzerine yapılan çalışmalarda, isminin Beaux-Arts kadar zikredilmemesi sebebiyle pek bilinmez. Bu durumun bazı nedenlerini özetleyerek sıralamak gerekirse: (1) Beaux-Arts'ın devrim sonrası "modern" Fransa'nın inşası sırasında açılmış bir kurum olması, Académie'nin monarşiden tamamen özgürleşerek yerini bu kuruma bırakması ve (2) devrim öncesi kurulan École des Arts'ın 1762 yılında Académie'nin bünyesi altına girmesiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Bağımsız olarak eğitim vermeye başlayan ve bu yönüyle öne çıkan bir okulun, kendi eğitim rejimini sürdürme çabaları olsa da devrime giden yıllarda monarşi sistemi içine dâhil olması, kuşkusuz sonraki dönemlerde okulun önemini ve tanınırlığını azaltan bir etkiye sebep olmuştur. Okulun bağımsızlığı böylece sona ermiştir. Oysaki devrimci topluluk, kralın üstünlüğünün açık bir simgesi olan Académie'leri kralın sıkı kontrolünden çıkarmanın gerekli olduğunu savunmuştur (Griffin, 2020, s. 2). Bilindiği üzere 18. yüzyılın ikinci yarısından sonraki süreç devrimci hareketlerin yoğunlaştığı, bağımsız düşüncenin inşa edildiği hararetli bir dönemdir. Yüzyılın ilk yarısında, bağımsız bir eğitim sistemi için yıllarca çabalamış birinin, devrimin ayak seslerinin daha yakından duyulduğu bir dönemde monarşi kurumu olan bir okulun yönetiminin altına girmesi oldukça düşündürücüdür.

Sonuç

Bu çalışma Blondel'in 1743'te Paris'te açtığı ilk özerk mimarlık okulu olan École des Arts'ı merkeze alarak, 18. yüzyıl Fransa'sında mimarlık eğitimi yöntemlerini ve toplumsal tarihine ilişkin dönüşümlerin bir kesitini ele almıştır. Mimarlık eğitimi üzerinden sorunsallaştırdığı ve farklı mimarlık

¹⁵ Buna değinen istisnai teorisyenlerden biri Peter Collins'tir. Collins'e göre Blondel'in eğitim modeli, yüz elli yıl sonra Kuzey Amerika'da ve Avrupa'da genel kabul görmüş mimarlık eğitimi yöntemidir (Collins, 1979).

düşünme pratiklerine dair yaptığı üretimler, sonraki dönemleri etkileyecek bir açılma olması bakımından önemli görülmüştür. Bu açılmanın doğrudan etkileri, devrime kadarki periyot düşünülduğünde, kısa bir dönemi kapsamış olsa bile dönüştürücü etkisi çok daha uzun erimli tarihsel bir durumun nesnesi olmuştur. Çünkü “yeni” mimar yetiştirme projesi, “eski” olanı da epistemolojik olarak inşa ederken mimarlık üretim biçimlerini de sorunsallaştırmıştır. Böylece eski düzendeki mimarlık bilgi alanının eylemsel faaliyetlerinin sınırlarını yeniden tanımlamıştır.

“Eski” ile “yeni”nin kavramsal üretiminin yanında, mimarlığın iktidar alanlarının dönüşümüne dair bazı girişimlerin etkili olduğu görülmüştür. Böylece, hangi mimarlık bilgisinin doğru olduğuna nihayetinde kralın karar verdiği -burada krala bağlı görevlendirilmiş bir kurum olan Académie kastediliyor- mutlak bilgi rejiminin dışında, yeni bilgi rejimlerinin üretilmesine imkân sağlayacak yolları açmıştır. Bu metin Blondel’i, herkes için erişilebilir bir eğitim modeli sunan, kahraman bir aktör olarak anlatmaktan çok, bu önemli girişimlerin mimarlığı sistemize eden, mimarlık eğitimi aracılığıyla bir disipline dönüştüren kurucu bir aktör olarak ele almaya gayret etmiştir. Bununla birlikte, mimarlığı eğitim aracılığıyla normatif bir sistem tasarlayarak daha kurumsal bir modele taşınması, öncekinin ya da ötekinin kesinliğinden şüphe duyulan bir dönemin “modern” kurgusu içinde, yeni disiplinler rejimleri kaçınılmaz olarak ürettiğini tartışmaya açmıştır.

Belki de en akıllıca yaptığı hamle, istediklerini bireysel söylemsel üretimlerle gerçekleştiriyor olmasıdır. Okulun, yapısal olarak bir topluluğu bir araya getirmesi ve anlamsal bir bütünlük oluşturarak yeni olanı “eş sesli” bir çokluk aracılığıyla söylemesi, kendiliğinden kuvvetli bir karşı-söylem oluşturabilmesini mümkün kılmıştır. Yöntemsel olarak bilgi üretme biçiminin kontrol edilemez bir çoklukla icra edilmesi, klasik vokabüler üzerinde uzlaşılarak üretilen bilgi rejimini de krize uğratmıştır. Bu sebeptendir ki okuldan mezun olmuş Ledoux, Boullée gibi bazı isimler sonraları devrimci, vizyoner, öncü vb. sıfatlarla anılacak ve önemli mimarlar olarak tarihyazımı sahnesinde sıkça karşımıza çıkacaklardır.

Metinden de anlaşılacağı üzere, hem çok çalışkan hem hırslı olduğu çıkarımını yapmak hiç de zor değildir. Haftanın yedi günü tam mesai ile çalışması, okulunu her koşulda daha fazla alıcıya açması, burslu öğrenci sayısını maksimumda tutması, bunu kanıtlar niteliktedir. Tüm bu çabalar, sonrasında iflasın eşğine getirmiş uygulamalar olsalar bile kısa sürede

ama etkili adımlar atmasına imkân vermiştir. Académie'ye profesör olarak seçilmesi ve eğitim modelini monarşi sisteminin içine dâhil edebilmesinin altında yatan bu özellikleridir. O dönem için arızı sayılabilecek bu durum, bir taraftan kendi disiplin rejimini inşa etmesini de sağlamıştır. Öte taraftan kralın Académie'deki rolü düşünüldüğünde, Académie'nin yönetsel olmasa da işlevsel olarak kralın kontrolünden çıktığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Halka açık konferanslarla, mimarlığı seçilmiş bir kitleden özgürleştirerek herkese açması, devrim sürecine giden Fransa için önemli bir parametre olarak görülen halkın eğitimi olması gerektiği düşüncesi ile de paralellik göstermektedir. Mimarlık üretme hallerinin sınıfsal koşullara göre belirlenmediği ve mimarlık üretiminin monarşik sistemin zorunlu ve resmi üretiminden özgürleşmeye başlaması, zamanla resmi mimarlık bilgisinin de aşınmasını sağlamıştır.

Extended Abstract

Jacques-François Blondel's "New" Architect Training Project: École des Arts

Figen Işiker¹⁶

ORCID: 0000-0001-8789-1771

This text presents a cross-section for the actors and spheres of power about architectural education in 18th-century Paris. Institutional architectural education, then monopolized by the Académie Royale d'Architecture, was thrown into crisis by the École des Arts, the first independent architectural school opened by Jacques-François Blondel. The crisis that emerged from the tense relationship between the "old" and the "new" knowledge regimes enabled the problematization of architecture through education and also created a basis for long-term discussions. Blondel's interesting ideas for architectural education also questioned the methods of learning. Architectural education has now lost its privileged position, accessible only to an affinity group. It has become a model where everyone can access the necessary courses under a single roof. At the same time, the classical models, which meant the architecture of the king and were determined and approved by the elite academics of the Académie, were also eroded. In addition, this "new" situation inevitably produced its dilemmas. In this article, while the journey of architectural education towards independence is described, the efforts of the actors to create new disciplinary regimes through architecture can also be read.

Firstly, this study examines the École des Arts, an architectural school established by J. F. Blondel in Paris 1743. It focuses on the changes in architectural knowledge during 18th-century. Blondel's approach to education and his works on various architectural thinking practices were influential and had long-lasting effects. His training model for "new" architects challenged existing architectural production methods and redefined the

¹⁶ Research Assist. Dr., Mardin Artuklu University, E-mail: figenisiker@gmail.com

boundaries of architectural knowledge. Therefore, this had a transformative impact on the field for a considerable period from its establishment to the revolution.

The production of "old" and "new" concepts in architecture has been accompanied by initiatives aimed at transforming the power dynamics in architecture. Instead of a system where the king has absolute authority over architectural knowledge, there have been efforts to establish new systems of knowledge production outside the control of the king and the Académie, an institution commissioned by the king.

It was aimed to present Blondel as the key figure who transformed architecture into a disciplined field through systematic architectural education rather than portraying him as a heroic figure who offered accessible education to everyone. His efforts to institutionalize architecture through normative systems in architectural education have sparked discussions about creating new disciplinary regimes within the "modern" era, where certainty of the past was questioned. Blondel's most clever strategy is not to express his intentions through individual written or spoken pieces. Structurally, the school's capacity to unite a community and create shared meaning apart from expressing new ideas through manifold synonyms enabled it to establish a sturdy alternative discourse. Methodologically, the uncontrollable diversity in knowledge generation has also weakened the traditional knowledge system based on consensus and classical terminology.

As a result, some school graduates, such as Ledoux and Boullée, were later recognized as revolutionaries, visionaries, and pioneers and frequently appeared in historical accounts as influential architects. Blondel's hard work and ambition are evident in the text. He worked full-time seven days a week, opened his school to more actors under all circumstances, and maximized the number of scholarship students. Despite these efforts bringing him to the brink of bankruptcy, they allowed him to take considerable steps soon. These characteristics underlie his election as a professor at the Académie and his ability to incorporate his educational model into the monarchy system. This situation, which could be incidental for that period, also enabled him to build his disciplinary regime. On the other hand, when the king's role in the Académie is considered, it is clear that the Académie was functionally, if not administratively, out of the king's control. The decision to open up architecture discussions to the public through public conferences played a crucial role in educating the public,

which was seen as a remarkable factor as France moved towards the revolutionary process. The fact is that architecture was determined longer by class differences through the official production of monarchical system and it began liberalizing from the compulsory and also the process led to the erosion of official architectural knowledge over time.

Kaynakça/References

- Armstrong, C. D. (2017). The académie royale d'architecture (1671–1793). H. F. Mallgrave (Ed.), *Companion to the history of architecture* içinde (1. bs, ss. 1-29). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118887226.wbcha055>
- Blondel, J.-F. (1705-1774) A. du texte. (1737). *De la distribution des maisons de plaisance et de la décoration des edifices en general. Tome 1 / Par Jacques-François Blondel. Ouvrage enrichi de cent soixante planches en taille-douce, gravées par l'auteur. Tome premier [-second].* 1 Mayıs 2024 tarihinde, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86245929> adresinden erişildi.
- Blondel, J.-F. (1705-1774) A. du texte. (1754). *Discours sur la nécessité de l'étude de l'architecture: Prononcé à l'ouverture du cinquième cours public / donné par le sieur Blondel,...* 2 Mayıs 2024 tarihinde, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65324697> adresinden erişildi.
- Blondel, J.-F. (1705-1774) A. du texte. (1771a). *Cours d'architecture, ou Traité de la décoration, distribution et construction des bâtiments: Contenant les leçons données en 1750 et les années suivantes. Tome 2 / par J.-F. Blondel,...*; publ. de l'aveu de l'auteur par M. R***; (et continué par M. Patte). 4 Mayıs 2024 tarihinde, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6558006r> adresinden erişildi.
- Blondel, J.-F. (1705-1774) A. du texte. (1771b). *Cours d'architecture, ou Traité de la décoration, distribution et construction des bâtiments: Contenant les leçons données en 1750 et les années suivantes. Tome 3 / par J.-F. Blondel,...*; publ. de l'aveu de l'auteur par M. R***; (et continué par M. Patte). 5 Mayıs 2024 tarihinde, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6557942d> adresinden erişildi.
- Blondel, J.-F. (1705-1774) A. du texte. (1771c). *Cours d'architecture, ou Traité de la décoration, distribution et construction des bâtiments: Contenant les leçons données en 1750 et les années suivantes. Tome 5 / par J.-F. Blondel,...*; publ. de l'aveu de l'auteur par M. R***; (et continué par M. Patte). 9 Mart 2024 tarihinde, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6558090p> adresinden erişildi.
- Braham, A. (1980). *The architecture of the french enlightenment* (1. Paperback Printing). London: Thames and Hudson.
- Collins, P. (1979). The eighteenth century origins of our system of full-time architectural schooling. *JAE*, 33(2), 2-6. <https://doi.org/10.2307/1424346>
- Courajod, L. (1841-1896) A. du texte. (1874). *L'École royale des élèves protégés; précédée d'une Étude sur le caractère de l'enseignement de l'art français aux*

- différentes époques de son histoire ; et suivie de Documents sur l'École royale gratuite de dessin fondée par Bachelier / par Louis Courajod,... 9 Mart 2024 tarihinde, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bd6t5385945z> adresinden erişildi.
- d'Argenville, D. (1787). *Vies des fameux architectes depuis la renaissance des arts: Avec la description de leurs ouvrages. T. 1 / par M. D***,...* [Dezallier d'Argenville]. 9 Mart 2024 tarihinde, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1081614> adresinden erişildi.
- Egbert, D. D. (1980). *The beaux-arts tradition in french architecture* (D. Van Zanten, Ed.). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gallet, M. (1995). *Les architectes parisiens du XVIIIe siècle: Dictionnaire biographique et critique*. Paris: Mengès.
- Gerbino, A. (2010). *François blondel: architecture, erudition, and the scientific revolution*. Andover: Routledge.
- Griffin, A. (2020). *The rise of academic architectural education: the origins and enduring influence of the académie d'architecture*. London, New York: Routledge.
- Hautecoeur, L. (1950). *Histoire de l'architecture classique en France* (C. 1-4, C. 3). Paris: edtions a. et j. picard et cie. 16 Nisan 2024 tarihinde, <http://archive.org/details/histoiredelarchi0003loui> adresinden erişildi.
- Kaufmann, E. (1949). The contribution of jacques-françois blondel to mariette's architecture française. *The Art Bulletin*, 31(1), 58-59. <https://doi.org/10.2307/3047214>
- Kruft, H.-W. (1994). *A history of architectural theory: from vitruvius to the present*. London & New York: Princeton Architectural Press.
- Les lettres patentes | Académie française. (t.y.). 1 Temmuz 2024 tarihinde, <https://www.academie-francaise.fr/phototheque/lhistoire-de-lacademie/les-lettres-patentes> adresinden erişildi.
- Lemonnier, H. (Ed.). (1911a). *Procès-verbaux de l'Académie royale d'architecture, 1671-1793. Tome 5 / publiés pour la Société de l'histoire de l'art français... Par M. Henry Lemonnier*. 8 Mart 2024 tarihinde, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k96877358> adresinden erişildi.
- Lemonnier, H. (Ed.). (1911b). *Procès-verbaux de l'Académie royale d'architecture, 1671-1793. Tome 7 / publiés pour la Société de l'histoire de l'art français... Par M. Henry Lemonnier*. 14 Mart 2024 tarihinde, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9691258z> adresinden erişildi.
- Mallgrave, H. F. (2005). *Modern architectural theory: a historical survey, 1673-1968*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mercure de France: Dédié au Roy. (1745, 1 Şubat).Gallica. 2 Mayıs 2024 tarihinde <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6513549k> adresinden erişildi.
- Mercure de France: Dédié au Roy. (1753, 1 Haziran).Gallica. 3 Mayıs 2024 tarihinde, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64884964> adresinden erişildi.

- Middleton, R. (1959). Jacques françois blondel and the “cours d’architecture”. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 18(4), 140-148. <https://doi.org/10.2307/987903>
- Picon, A. (1992). *French architects and engineers in the age of enlightenment*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Prost, A. (1817-1896) A. du texte. (1860). *J.-F. Blondel et son oeuvre / par Aug. Prost...* 3 Mayıs 2024 tarihinde, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64398847> adresinden erişildi.
- Starobinski, J. (2012). *Özgürlüğün icadı ve aklın amblemleri: 1700-1789*. (H. Bayrı, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sturges, W. K. (1952). Jacques-françois blondel. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 11(1), 16-19. <https://doi.org/10.2307/987673>
- Tanju, B. (2006). Modernlik ile karşılaşmalar üzerine 10 kısa not: türkiye versiyonu. K. Eydel, A. Wieder, ve Kunstverein Göttingen (Ed.), *Katja eydel model ve sembol: Die Erfindung der Türkei*. içinde (ss. 161-181). New York: Sternberg Press.

Figen Işiker

2009’da Yakın Doğu Üniversitesi Mimarlık Bölümü’nden mezun oldu. 2015’de Mardin Artuklu Üniversitesinde “Mimarlıkta İşlev Kavramının Dışarıda Bırakılmış Anlamları” başlıklı yüksek lisans, 2022’de aynı kurumda “Mimarlıkta Kuramsal Suskunluğun İnşası ve İmkanları” başlıklı çalışmasıyla doktora tezini tamamladı. Mimarlık eleştirisi, mimarlık tarihi/kuramı, mimarlık tarihyazımı çalışma alanları arasındadır. 2012’den bu yana Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

Graduated from Near East University Department of Architecture in 2009. Completed her master’s thesis titled “Excluded Meanings of the Concept of Function in Architecture” in Mardin Artuklu University in 2015 and her doctoral dissertation titled “The Construction and Possibilities of Theoretical Silence in Architecture” in the same university in 2022. Architectural criticism, architectural history and theory, architectural historiography are among her fields of study. Currently working as a research assistant at the Architecture Department in Mardin Artuklu University since 2012.

E-posta: figenisiker@gmail.com

Bilinmeyen Yönleri ile Geç Osmanlı'da Mimarların Roller ve Ahvâlleri

Oya Şenyurt¹

ORCID: 0000-0002-4837-3960

Öz

Geç Osmanlı'da diplomalı ya da diplomasız mimarlar bir hami, aile reisi, yakın akraba, iş arayan, işe iadesini isteyen şahıslar olarak kişisel sorunlarını yazılı dile getirmişlerdir. Osmanlı arşiv belgelerinin içinde son dönem Osmanlı mimarlarının kişisel sorunlarını çözmek için kaleme aldığı çok sayıda dilekçe bulunmaktadır. Bu dilekçelere göz atıldığında Osmanlı mimarları bina inşa eden, kural koyan ve kentin gelişimini belirleyen meslek insanları olduğu gibi aynı zamanda binaları çöken, ihtida eden, haklarında tahkikat yapılan, ricacı olan, af dileyen, rakipleriyle baş eden, komplo kurulan, sıra dışı tecrübeleri olan, arsalarının peşine düşen ve başını sokacak ev isteyen bireyler olarak görünürler. Bu makale Osmanlı arşiv belgeleri kullanılarak mimarların hem mesleklerinden kaynaklanan hem de meslek ötesindeki durumlarla ilişkili bazı kişisel sorunlarını belirli başlıklar altında toplamaya yönelik bir incelemeyi amaçlamıştır. Mimarların kişisel sorunlarının yoğunlaştığı alanlar çeşitli başlıklar altında toplanarak mimarların kendileri ve yakınları için talepleri veya yakınlarının mimarları referans vererek istekleri, mimarların deolette olan karşılaşma alanlarının çeşitliliğini belirleme açısından önemli görülmüştür. Ayrıca şimdiki kadar adları bilinmeyen bazı mimarların ortaya çıkarılması ve günümüz araştırmacıları tarafından bilinen mimarların da haklarında bilinmeyenlerin metinleştirilmesi ve literatüre katkı sunması mümkün hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geç Osmanlı, mimarlık ortamı, mimarlar/mühendisler

¹ Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü,
E-posta: oya.senyurt@kocaeli.edu.tr

Roles and Circumstances of Architects in the Late Ottoman Period with Unknown Aspects

Oya Şenyurt²

ORCID: 0000-0002-4837-3960

Abstract

Architects with or without a diploma expressed their personal problems in writing in the Late Ottoman Period as a tutelar, head of a family, close relative, job seeker, or person seeking reinstatement. Ottoman archival documents contain numerous petitions written by Late Ottoman architects to solve their problems. A review of these petitions reveals Ottoman architects as professionals who constructed building, set rules, and determined the development of the city, but also as individuals whose buildings collapsed, who converted to Islam, were investigated, implorer, asked for forgiveness, dealt with rivals, were conspired against, had extraordinary experiences, pursued their land, and wanted a roof over their heads. This article aims to examine some of the personal problems of architects, both arising from their profession and related to situations beyond their profession, by using Ottoman archival documents to categorize them under specific topics. The personal problems of architects are grouped under various headings, and architects' demands for themselves and their relatives, or their relatives making various demands by referring to these architects, are considered important in determining the diversity of architects' encounters with the state. In addition, it has been possible to contribute to the literature by revealing some architects whose names have not been known until now and by textualizing what is unknown about architects recognized by present-day researchers.

Keywords: *Late Ottoman, architectural habitat, architects/engineers*

² Prof. Dr., Kocaeli University Architecture and Design Faculty Architecture Department,
E-mail: oya.senyurt@kocaeli.edu.tr

Giriş

Osmanlı'nın son dönemlerinde mimarların gerek mesleki faaliyetleri gerekse iş dışındaki taleplerine yakından bakabilmek, bir meslek adamı olarak karşı karşıya kaldıkları olayların ve durumların neler olduğu hakkında fikir yürütmemizi sağlamakla birlikte, mimarların Osmanlı toplumunda ayakta kalma mücadelelerini tanımamızı da olanaklı kılar. Mimarlık Tarihi alanında günümüze değin Osmanlı için çalışan mimarlar büyük ölçüde çalışma biçimleri ve inşa ettikleri yapılar bağlamında incelenmiştir. Ancak yaşadıkları dönemin şartlarına ve bağlı buldukları etnik köken ya da tabiyetlerine göre karşılaştıkları durumların ve ortamların farklılaştığı ve bu farklılıkların da yaşamlarında hem mesleki hem meslek dışı sorunlar yarattığı arşiv belgeleri incelendiğinde görülmektedir.

Genel olarak bir Osmanlı mimarının mesleki faaliyetlerinin Hassa Mimarlar Ocağı'nın geçirdiği değişimlerle bağlantılı olarak incelenmesi araştırmalarda ön plana çıkmaktaysa³ da 19. yüzyılın başlarında çeşitli nezaretlerin kurulmasıyla birlikte nezaretlerde istihdam edilen mimarlar çoğu kez göz ardı edilmiştir. Bu odaklanma eksikliğine belediye mimarlarının çalışma biçimlerini ve şartlarını eklemek yerinde olacaktır. Genel bir ifadeyle, kamu ya da özel kurumlarda çalışan mimarların çalışma şartları ve iş tanımlarına dair bütünlüklü bir çalışma mevcut değildir. Diğer bir konu, 19. yüzyıldan Cumhuriyet kurulana kadar Osmanlı için çalışan mimarların çalışma şartlarını etkileyen ve mesleklerinden kaynaklanan ya da kaynaklanmayan inşaat alanına yansıyan ya da yansımayan kişisel sorunlarının incelenmemesidir.

Bir meslek insanı olarak Osmanlı mimarının çalışma koşullarını anlamaya yönelik genel yaklaşımlar kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı olarak pek çok çalışmada değerlendirilmiştir. Ancak bir hami, aile reisi, yakın akraba, iş arayan, işe iadesini isteyen bir şahıs sıfatıyla kişisel sorunlarına yazılı çözüm arayan Osmanlı mimarına odaklanan çalışmalara az rastlanır. Osmanlı mimarları bina inşa eden, kural koyan ve kentin gelişimini belirleyen meslek insanları olduğu gibi, binaları çöken, ihtida eden, haklarında tahkikat yapılan, ricacı olan, af dileyen, rakipleriyle baş eden, komplo kurulan, alacağı ya da ödeme güçlüğü bulunan, sıra dışı

³ Bunlardan bazıları için bkz. Şerafettin Turan, 1988; Kafescioğlu, 1988; Afyoncu 1998; Dündar 1999; Sönmez, 1999; Can, 2002; Şenyurt 2006; Yazıcı 2007

tecrübeleri olan, arsalarının peşine düşen ve başını sokacak ev isteyen bireylerdi. Kural koyucu olarak inşaat ile ilgili nizamnamelerin kurallarının uygulanmasının kontrolünde görevlendirilen de mimarlardı ancak aynı zamanda kuralları aşarak iş yapmanın kolaylığını arayan da mimarlardı. Söz gelimi Dokuzuncu Belediye Dairesi'nde mimar olarak görev yapan Andon Hekimyan Efendi, Dokuzuncu daire-i belediye dâhilinde bulunan Atpazarı'ndaki Kemeraltı Cami'nin bitişiğinde ve mahalle arasında ahır ve bekâr odaları gibi yerlerin yangından koruma duvarı olmaksızın inşa edilmelerini sağlamıştır. Ayrıca kanuna aykırı olarak yapılan hanlar, su yolları üzerine bina yapılması gibi işlere adı karışarak vazifesini suistimal etmiştir. Yedinci daire-i belediye mühendisliğinde bulunduğu sırada da bir takım kanun ve düzeni bozan inşaata izin verdiği için idare tarafından kaydı silinmiştir (Tunca, 2016, s. 71).

Osmanlı'nın son dönemlerinde, toplumsal ve mesleki kuralların çizdiği sınırın hem içinde hem dışında bir birey olarak mimara bakabilmek ve onu anlayabilmek mümkün müdür? Sınırları kimler zorlamıştır? Sınırların zorlanmasıyla neler olmuştur? Sistem dışı kalmış mıdır? Mimamların talepleri nelerdir? Haklarını nasıl savunmuşlardır? Mesleki yetersizlikleri nelere mal olmuştur? Bu ve benzeri sorular, makalenin oluşmasında ve konunun büyük bir merakla ele alınışında önemli etkenlerdir.

Osmanlı arşivindeki belgelerin içinde son dönem Osmanlı mimamlarının kendileri ve yakınları için kaleme aldığı taleplerin ötesinde bazı yakınları tarafından mimarlara atıfta bulunarak taleplerin iletildiği evraklar da bulunmaktadır. Bu makale, söz konusu sorulardan yola çıkarak ve arşiv belgeleri kullanılarak 19. yüzyılın sonlarından 1923 yılına kadar geçen sürede bazı mimamların mesleklerinden kaynaklanan ve meslek ötesindeki durumlarla ilişkili bazı kişisel sorunlarını belirli başlıklar altında toplamaya yönelik bir incelemeyi amaçlamaktadır. Mesleki sorunlarının dışındaki konular çoğunlukla ailelerinin taleplerinin yerine getirilmesi ve mülklerine ait konuların çözümüne dair girişimleridir. Bunun ötesinde edilgen oldukları durumlar da göz ardı edilmemiştir. Sözgelimi gerek suçlamalar gerekse unvanlarının kötüye kullanılması dikkat çeken noktalar olarak değerlendirilmiştir. Dâhiliye Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi defterleri ve bazı perakende evraklardaki bulgular ışığında, mimamların kendileri ve yakınları için talepleri veya yakınlarının mimamları referans verecek istekleri, mimamların devletle olan karşılaşma alanlarının çeşitliliğini belirleme açısından önemli görülmüştür. Ayrıca şimdiye kadar adları bilinmeyen bazı mimamların ortaya çıkarılması ve günümüz araştırmacıları

tarafından bilinen mimarların da haklarında bilinmeyenlerin metinleştirilmesi ve literatüre katkı sunması mümkün hale gelmiştir.

Osmanlı'nın Geç Dönemlerinde Mimarların Çalışma Koşullarını Belirleyen Mesleki Etmenler

Osmanlı'nın son dönemlerine genel anlamda göz atıldığında, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Hassa mimarları ile taahhüt usulü iş yapan kalfaların ve hatta bina eminlerinin farklı çıkar çatışması içine girdiklerini görebiliriz (Şenyurt, 2011). Bu çekişmeye yabancı mimarlar ve Hassa Mimarlar Ocağı'nın idari düzenindeki zafiyetler de eklendiğinde, Hassa Mimarlar Ocağı 4 Kasım 1831 yılında ortadan kaldırılarak Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kuruluş 1849 yılında Nafia Nezareti'ne bağlanarak "Ebniye Muavinliği" ismini alır. Söz konusu muavinlik 1852 yılında kaldırılıp, yerine Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak çalışan "Ebniye Meclisi İdaresi" kurulmuşsa da 1866 yılından itibaren ebniye meclisinin Şehreminliği'ne bağlı Hendesehane bünyesinde çalıştığı görülür. Hassa Mimarlar Ocağı'nın bir uzantısı olan ve Topkapı Sarayı'nda bulunan saray ve kasırların tamiratıyla görevli Tamirat Ambarı birimi ise 1831 yılında yapılan bir düzenlemeyle "Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü" olarak adlandırılır ve 1863 yılından sonra "Ebniye-i Seniyye İdaresi" olarak anılır (Can, 2007, s. 40).

Bu kısa tarihçeden de anlaşılacağı üzere, Hassa Mimarlar Ocağı parçalanarak bir dönem nezaretler bünyesinde, bir dönem de Şehremaneti'nin içinde faaliyet göstermiş, Hassa Mimarlar Ocağı'nın küçük bir uzantısı olarak da saraya bağlı çalışmıştır. Zaman içinde nezaretler arttıkça istihdam edilen mimar sayısının arttığı görülür. Bununla birlikte sadece nezaretler değil demiryolları, tütün rejileri, gümrükler, elçilikler, yabancı şirketler, gayrimüslimlerin kamusal yapıları (Ermeni veya Rum okulları, hastaneleri vb. gibi) ve diğer kamu kurumlarında yerli ve yabancı pek çok mimarın istihdam edildiği Annuaire Oriental'lerden (Kuruyazıcı, 2000, s. 76) tespit edilmekte ve mimarlara alternatif çalışma alanları yaratıldığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda devletin mimarlık örgütlenmesinin önemli bir parçası olan Hassa Mimarlar Ocağı'nın faaliyetleri nezaretlerin iş örgütlenmesine dâhil olurken, münakasa usulü taahhüt işi yapan çok sayıda kalfa inşaat piyasasının içinde faaliyet göstermiştir. Bu kalfaların bazılarının "kalfa" unvanlı ve mimarlık eğitimi almış mimarlar olduğu bilinmektedir (Şenyurt, 2011, s. 215).

Diğer taraftan, 19. yüzyılın sonlarında davet edilen ya da kendiliğinden imparatorluğun başkentine gelen azımsanmayacak sayıdaki mimarın, mahalli kalfa ve mimarlarla bir rekabet içine girdiği düşünülmektedir. Alman mimar-mühendis August Jasmund, Alman Hükümeti tarafından Türk mimarisini tetkik için İstanbul'a gönderilmiş, Ragıp Paşa'ya yaptığı köşklele kendini sevdirmiş ve Paşa'nın aracılığıyla Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde (Yüksek Mühendis Okulu) hoca olarak görevlendirilmiştir. Raimondo D'Aronco ise 1893 yılında I. Osmanlı Ulusal Tarım ve Sanayi Sergisi Projesi'ni hazırlaması için İstanbul'a davet edilmiştir (Memiş, 2013, s. 12, 18). Gerek Jasmund gerekse D'Aronco konu ile ilgili araştırma yapan mimarların aşına olduğu isimlerdir. Ancak II. Abdülhamid dönemi bilinmeyen daha pek çok mimarın da var olduğunu düşündürür. Bunlardan biri George Oakley Totten, Jr.'dır (1866-1939). Corpi Konağı'nın yanındaki Amerikan kançılıyasını ve İzzet Paşa'nın konağını inşa eden ve 1908 yılında Osmanlı'da birkaç ay geçiren mimarın çalışmalarından etkilenen II. Abdülhamid, önce ondan hükümet için ticari yapılar tasarlamasını istemiş ancak Totten bu talebi reddederek Washington'a dönmüştür. Daha sonra II. Abdülhamid'in kendisinin özel mimarı olması teklifi Totten tarafından kabul görmüşse de 1909 yılında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sebebiyle bu plan gerçekleşmemiştir (Kohler ve Carson, 1978, s. 435). Saray tarafından davet edilenler dışında, mimarların bir kısmının zenginler tarafından İstanbul'a davet edildiği görülmektedir. Söz gelimi, 19. yüzyılın ilk yarısında Cenova'dan gelerek İstanbul'a yerleşen, güçlü bir gemi imalatçısı olan, Corpi ailesinin reisi Ignazio Corpi, 1873 yılında İtalyan mimar Giacomo Leoni'yi İstanbul'a getirerek kişisel ikâmeti için Corpi Konağı'nı (eski Amerikan Konsolosluğu) inşa ettirmiştir (URL 1).

19. yüzyılın sonlarında kalfaların taahhüt usulüyle gerçekleştirdiği binolar İstanbul, Anadolu ve uzak eyaletlerde azımsanmayacak ölçüdeyse de imkânlar yettiğince (hem maddi imkânlar hem mimarların sayıca yeterli olma halinde), bazı özellikli işlerde diplomalı mimarlara görev verilme konusunda titizlik gösterilmiştir. Kulaktan dolma bilgiden öte, 19. yüzyılın gereklilikleri doğrultusunda üniversitelerde verilen kuramsal ve teknik bilgiye haiz olunması hakkındaki genel bir görüş birliğine varılan ve son dönem Osmanlı belgelerinin "fenn-i mimari" ya da "mimarlık ilmi" olarak belirttikleri ifadeler mimarlığın bir bilim alanı olduğuna ilişkin kanının güçlendiğini göstermektedir. 19. yüzyılın sonlarında köşk, konak, kamu yapıları dışında köprü, geçit gibi mühendislik bilgisi gerekti-

ren bazı işlerde kalfaların işle ilgili verdikleri taahhütler dikkate alınmamıştır. 14 Teşrin-i sâni 1308/26 Kasım 1892 tarihli bir evrakta, Selanik belediye dairesi tarafından Demiryol Deresi üzerine inşasına karar verilen köprü, münakasa sonucunda Recep Kalfa'ya ihale edilmiş ancak kendisinin bu gibi "fenni" inşaatı bilmediği anlaşıldığından ve bu köprü birkaç defa Recep kalfa gibi müteahhitlere yaptırılmasına karşın sonradan yıkıldığı için bir mühendise ihalesi gerekli görülmüştür. Mühendis Mösyö Vivelyo(?) söz konusu köprüyü münakasa bedeline 2500 kuruş zam yaparak 72.500 kuruştan münakasasız kabul edeceğini beyan ettiğinden köprüünün inşası Mösyö Vivelyo'ya ihale edilmiştir. Geçit ve köprü gibi yapıların inşasını üstlenmek isteyen kişilerin, yanlarında fenni bilgisi olan mühendis ve kondüktör istihdam etmeleri şartı olduğu için bu tip inşaatlarda söz konusu usule uygun davranılmasına özen gösterilmesi hakkında uyarı yapılmıştır (BOA., DH.MKT., Dosya no: 2027, Gömlek no: 59).

Geçmişte kalfalar tarafından yapılan inşaat işlerinin başarısız olması ya da çöken strüktürler (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no. 78, Gömlek no: 21) bazı olumsuz tecrübeleri ortaya çıkarmış ve bu durum, "fenn-i mimari" ve "mimarlık ilmi"nin diplomalı mimar/mühendislerce bilindiği kanısını güçlendirmiş olmalıdır. Ancak bilerek ve isteyerek eksik malzeme kullanımı ve kural dışı inşaat işleri diplomalı ya da diplomasız mimar tartışmasının ötesinde ölümcül sonuçlara sebebiyet vermiştir. Bu olayların içinde, 1892 yılında gerçekleşen ve çok fazla işçinin zarar görmesine sebep olan Arslanoğlu Avram Fresko'nun iki bloktan oluşan binasının sol kısmının çökmesi hafızalara kazınmıştır. İnşaat 35 kişi çalışmaktaydı ve binanın sallanmaya başladığını fark edenler kaçıp kurtulurken, işçilerin yarısı enkaz altında kalmıştı. Sürekli müteahhiti değişen ve işverenin de isteği ile gittikçe düşürülen maliyeti sebebiyle inşaat kurallarına uygun yapılmayan ve eksik malzeme kullanılan bina çökmüştür (Kuzucu, 2016, s. 172, 177).

Diğer taraftan Hassa Mimarlar Ocağı'nda mesleki pratiği öğrenen ve eğitilen pek çok mimarın ocağın nezaretler bünyesinde eritilmesiyle eğitim alacak bir kurumları kalmamıştır. Ayrıca Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasına kadar mesleki eğitim alacak bir okulun olmaması, maddi güçleri yerinde olan gayrimüslim, levanten ve yabancı ailelerin çocuklarını Avrupa'ya mimarlık eğitimi almaları için göndermelerine, gidemeyenlerin ise diplomasız ve öğrenebildikleri mesleki pratiklerle iş yapmalarına sebep olmuştur. Diplomasız olarak mimarlık faaliyeti gösterenlerin,

ülkeye gelen yabancı mimarlarla karşılaşması kuşkusuz bilgilerinin geliştirilmesinde önemli bir fırsattır.

Osmanlı mimarlarının eğitimi için farklı çözümler sık sık gündeme gelmiştir. İlk olarak Ebniye-i Hassa Müdürü Abdülhalim Efendi'nin 1834 yılında II. Mahmud'a bir takrir sunarak mimarlık okulu açılmasını önerdiği görülür. Öneri kabul edilmekle birlikte hayata geçmemiştir. Bunun yerine Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi uygun görülür. Diğer öneri de Nafia Nezareti bünyesinde mimar yetiştirilmesidir. Ebniye Muavinliği Nafia Nezareti'ne bağlandıktan sonra nezaretin görevleri arasına yetenekli, bilgili mimar ve kalfa yetiştirilmesi eklenmiştir. Ancak 1849 yılında Nafia Nezareti'nin Ticaret Nezareti'yle birleştirilmesiyle nezaretin sorumlulukları artmış, böylece bu girişim sonuçsuz kalmıştır (Yazıcı, 2007, s. 69-70). Pek çok mimarlık okulu açma girişimi içinde daha geç tarihlerde gerçekleşen (1880) saray mimarı Serkis Balyan (BOA., İ.DH., Dosya no: 802, Gömlek no: 65013) ve Agop Boyacıyan'ın önerilerini de belirtmek gerekir (Erkmen, 2003, s. 120-125).

Mesleki eğitimden yoksunluk ötesinde Tanzimat sonrasında yayımlanan bir dizi nizamname hem yangınlarla mücadele hem kentlerin değişimi için uygulanacak kuralların mimarlar tarafından bilinmesini gerektiriyordu. 1839 yılında binalarla ilgili olarak hazırlanan ilmühaberle başlayan kent planlama çalışmaları, kapsamı genişletilerek 1848 tarihinde yayımlanan Ebniye (Binalar) Nizâm-nâmesi ile sürdürülmüştür. Tanzimat Fermanı'ndan önce 1839 tarihli ilmühaber İstanbul için yeni öneriler sunuyordu. Bu öneriler doğrultusunda geliştirilerek yayımlanan, 1848 tarihli birinci Ebniye Nizâm-nâmesi açıkça yangınla ilgili mahallere ve bu mahallerde yapılacak uygulamalara ilişkin kararları içeriyordu. Nizâm-nâmenin sadece İstanbul için olmadığına ilişkin uygulamalar da bulunmaktaydı (Söğüt, 2016, s. 54). 1848 tarihinde ilk Osmanlı imar mevzuatı olarak tanımlanabilecek "1. Ebniye Nizâm-nâmesi", yine aynı tarihte "Ebniye Beyannamesi" ve 1849 tarihinde "2. Ebniye Nizâm-nâmesi" yürürlüğe girmiştir (Çetin, 2012, s. 91).

1848 tarihli Ebniye Nizâm-nâmesi'nde kamulaştırma, inşaatların denetimi, yol ve sokakların genişlikleri ve binaların yüksekliklerine dair bazı kurallar getirilmiştir. 1863 yılında sadece İstanbul'da değil imparatorluğun tüm kentlerinde uygulamaya konulan Turuk ve Ebniye Nizâm-nâmesi ise kent içi yolların araba ve tramvay gibi yeni ulaşım araçlarına uygun hale getirilmesi için yol istikâmet haritalarının hazırlanması koşuluna bağlanması bakımından önemlidir. 1875 yılında İstanbul ve Bilâd-ı

Selâse'de Yapılacak Ebniye'nin Suver-i İnşâiyyesine Dair Nizamname'nin ardından, 1882 tarihli Ebniye Kanunu ise imar mevzuatına ilişkin yapılan son atılım olarak dikkat çeker (Avcı, 2017, s. 29-30). Bu kanun maddeleri, yapısal düzenin yanı sıra kentin planlanmasına katkı sağlamaya yönelik olarak yol, su, alt yapı tesisleriyle ilgili hükümleri içermektedir (Eke, 2003, s. 35). 1891 yılındaki Ebniye Kanunu ise on ay yürürlükte kalmış (Ersoy, 2017, s. 113), sonrasında 1882 tarihli Ebniye Kanunu geçerliliğini korumuştur.

Mimarlar bu yeni düzen içinde ve kuralları bilerek hareket etmek zorundaydı. Ayrıca yeni kamu kurumlarına olan ihtiyaç bu yapıların cephe ve plan düzenlerinin çözümlenmesi hakkında bilgi sahibi olunmasını gerektirmekteydi. Ancak aynı dönemde imparatorluk kentlerinde inşa edilen kamu yapılarına yansıyan Avrupalı üsluplar ebniye nizamnamelerinde yer alan, geleneksel inşa sistemine bağlı gelişen kurallarla çatışma halindeydi (Şenyurt, 2023, s. 45-47). Bir taraftan Avrupalı üslupların uygulanmasına ilişkin heves diğer taraftan nizamnamelerdeki kurallar mimarları zorlayan etmenlerdi.

Kıymet belirleme, keşif yapma, bilirkişilik, inşaat taahhüt hizmetleri, tamir, inşaat malzemesi satışı gibi çok sayıda konuyla ilgilenen dönemin mimarı, kimi zaman devlete yarı bağlı çalışarak kimi zaman çok yönlü olarak yapı üretimine ilişkin sayısız fırsatı değerlendirmek zorundaydı. Miri ve vakıf arazilerinin, bağ ve bostan alanlarının bina inşası için arsa olarak değerlendirilmesine ilişkin iradelerin ardı ardına çıktığı bir dönemde, toprak sahibi olmanın önemli bir getiri olduğunun farkına varan bazı mimarların bu dönemde var olduğu görülür. Miri ve vakıf arazilerin mutasarrıfları tarafından parça parça satışa çıkarılarak üzerine mahalle kurulması taleplerine ilişkin arşivde çok sayıda belge bulunmaktadır. Ayrıca bu belgeler muhacir iskânı için yazılmış belgeler değildir. Ziraat alanları olan ya da olmayan toprak parçalarına mahalle kurulmasına ilişkin talepleri içeren belgelerdir (BOA., İ.DFE., Dosya no: 11, Gömlek no: 32, BOA., DH.MKT., Dosya no: 856, Gömlek no: 69). Gerçekte mutasarrıfları mimarlar da olsa bu dönüşümlerin inşaat sektörünü hareketlendirmesi söz konusuydu. Gerek Anadolu'da gerekse İstanbul'da yeni köyler, mahalleler kurulmakta ve semtler parçalanarak yeni semtler oluşmaktaydı.

Ayrıca Tanzimat sonrasında merkezi hükümetin kentlerin modernleşmesine ilişkin girişimleri II. Abdülhamid döneminde daha güçlenmiş, kamu yapılarının inşasında diplomalı ya da diplomasız pek çok kalfa mi-

mar/müteahhit olarak çalıştığı gibi çok sayıda mühendis unvanlı kişi mimarlık ve müteahhitlik yapmıştır. Dönemin mimarı sadece “mimar” unvanına sahip olmakla yetinmemiş, kimi zaman müteahhitlik yapmış ve bazı durumlarda okulda eğitim verdiği halde vazifesi dışındaki saatlerde bir başka memuriyete talip olmuş (BOA., MF.MKT., Dosya no: 1026, Gömlek no. 81), kimi zaman işlerin yoğunluğu sebebiyle memuriyeti reddetmiştir (BOA., ML.EEM., Dosya no: 853, Gömlek no: 27)⁴.

19. yüzyılın yarısından itibaren Rus, Leh, Kafkas ve Kırım göçleri konut inşaatlarının ve göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılayacak diğer yapıların inşasını gerektirdiğinden (Salihoğlu, 2023, s. 60, 197, 301) mimarların hem kent içindeki yerleşimlerinden hem bina inşalarından sorumlu oldukları tahmin edilebilir. Göçler (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no: 418, Gömlek no: 42, DH.MB.HPS., Dosya no: 18, Gömlek no: 23) ve Tanzimat’tan 20. yüzyıl başına kadar meydana gelen depremler (Bal, 2018, s. 526-544) sebebiyle görevlendirilen mimarların, Anadolu’nun pek çok yerine seyahat etmeleri vurgulanması gereken başka bir noktadır. Ancak 20. yüzyılın başında diplomalı mimarların talep edilen her yere gönderilecek kadar sayılarının çok olmadığı ve diplomalı yerel mimarların yetişmediği bilinmektedir (Söz gelimi, Suriye ve Bingazi için yapılamayan görevlendirmeler hakkında bkz. BOA., DH.MKT., Dosya no: 2897, Gömlek no: 84, Dosya no: 2904, Gömlek no: 45, ML.EEM., Dosya no: 1111, Gömlek no: 12).

Diğer taraftan İstanbul’daki bazı mimarlar bürolar kurarak daha güçlü bir sermaye ile hem devlet yapıları hem zenginlerin konutlarının inşasını gerçekleştirmekteydiler. Bugün adları ve soyadlarının sesletimi üzerinden etnik kökenlerine dair fikir yürüttüğümüz ve aynı tabiyete sahip olduklarını düşündüğümüz pek çok mimarın vatandaşı oldukları ülkeler birbirlerinden farklılık göstermekteydi. Söz gelimi İstanbullu mimar Edoard Vuccino’nun adının ve soyadının sesletimi, mimarın İtalyan olduğunu düşündürse de yazılı kaynaklar Yunan vatandaşı olduğunu göstermektedir. (Şenyurt, 2023, s. 68-76). Yine İstanbul’un önemli Rum mimarlarından biri olarak bilinen Antoine N. Perpignani (HR.TO., Dosya no: 162, Gömlek no:8) ve George Kolothros Avusturya tebaasındandır (Bkz. HR.UHM., Dosya no: 373, Gömlek no: 63). Alex Kakulidi Trabzonlu bir Rus’tur (BOA., HR.İM., Dosya no: 7, Gömlek no: 69). Mimar Konstantin

⁴ Şehremaneti mimarı olan Armenak Efendi’nin fenni bilgisinden yararlanılmakla birlikte imar işlerinin yoğunluğu sebebiyle görevinden ayrılmak istemiş, emlak-ı mîriye heyet-i fenniyesi mimarlığına tayin edilmiş ancak bu görevi de kabul etmemiştir. Şehremanetindeki görevine Avrupa’da tahsilini tamamlayan Hüzmüz Efendi getirilmiştir.

Dimadis'in oğlu mimar Niko Dimadis ise kendisinin bazen Alman bazen Yunan tabiiyetinde olduğunu ifade eder (BOA., HR.TH., Dosya no: 165, Gömlek no: 54).

Bu açıdan değerlendirildiğinde Osmanlı'nın son dönemlerinde mimarlık yapan kişilerin, sadece etnik köken bağlamında değil aynı zamanda vatandaşı oldukları ülkelerin çeşitlilik gösterdiği ve yapılan ortaklıklar ile kurulan büroların iş örgütlenmesinde kozmopolit bir yapı oluşturduğu düşünülebilir. Bu kozmopolit yapı içinde faaliyet gösteren mimarların inşaat faaliyetleri hakkında devletle olan herhangi bir anlaşmazlık, konsoloslukların devreye girmesine sebep olmakta (Şenyurt, 2021, s. 297), mimarların yaşam ve çalışma koşullarını uluslararası anlaşmazlıkların ve iç karışıklıkların etkilediği görülmektedir. Söz gelimi Çankırı'da sürgünde bulunduğunu belirterek İstanbul'a dönmek için izin isteyen mimar Simon Melkonyan'ın talebi dikkat çekicidir (BOA., DH.EUM.2.Şb, Dosya no: 12, Gömlek no: 31). Simon Melkonyan İzmit Hapishanesi müteahhiti ve Harbiye Nezaret-i Celilesi inşaat müteahhiti olarak kayıtlıdır. İzmit Hapishanesi'nin inşaatı için İzmit'e gidiş vesikasını almasında güçlük çıkarılmıştır (Şenyurt, 2011, s. 246-247). Bununla birlikte S. Melkonyan'ın 24 Nisan 1915-31 Ağustos 1915 tarihleri arasında kısa veya uzun süreli olarak, Çankırı'da zorunlu ikamete tabi tutulan Ermenilerden olduğu görülmektedir. 1915 yılının Nisan ayında Çankırı'ya sürülmüştür. 1915 yılında Dahiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçesinde kendisine İstanbul dışında herhangi bir şehre gidebileceğinin bildirildiğini ancak bütün çalışmalarının ve taahhüt işlerinin İstanbul'da olduğunu, namuslu, itibarlı ve mesleğiyle uğraşan bir kişi olarak geri dönmek istediğini belirtmiştir (BOA., DH.EUM.2.Şb., Dosya no: 12, Gömlek no: 31). *Annuaire Oriental* kayıtlarında 1921-1929 yılları arasında faaliyet gösterdiğine bakılacak olursa İstanbul'a dönmüş olabileceği tahmin edilmektedir (Şenyurt, 2011, s. 247). Stratejik görevler için yapılan soruşturmalarda kişilerin eğitimi, kendisinin ve ailesindeki kişilerin geçmişi, taşraya sürülüp sürülmediği, hapis ya da tutuklama halinin geçmişte olup olmadığı araştırılmıştır (BOA., ZB., Dosya no: 43, Gömlek no: 21). Bu durum, 1915 yılında sürgünde bulunan Ermeni mimarlar için çalışma koşullarında olumsuzluk yaratmış olmalıdır.

Buraya kadar yapılan tespitler 19. yüzyılın sonlarından itibaren mimarların çalışmalarını ve çalışma alanlarını çoğu kez olumlu ya da olumsuz etkilemiş, siyasi ve toplumsal olaylarla biçim alan genel çerçevedir. Başkent ve Anadolu'nun ötesinde, bu çerçevede dışında mimarlık yapmayı

etkileyen farklı pek çok bileşenin olduğu tahmin edilebilir. Bununla birlikte mimarlar meslekleri ile sınırlanmış varlıklar değildir. Tıpkı günümüzde de olduğu gibi siyasi ve toplumsal değişimler nasıl sıradan insanları etkiliyorsa mimarlar da hem mesleki hem meslek dışı kişisel sorunları ile mücadele içinde olmuşlardır. Burada mimarların gerek iş alanlarına ilişkin gerekse dışında karşılaştıkları bazı durumlar çeşitli başlıklar altında toplanarak hemen hemen çoğu çalışmada çizilen ve meslek dinamiklerine dayandırılan şartlar dışında “neler olmuştu?” sorusunun cevabı aranmıştır.

Çalışma Koşullarını Belirleyen Çerçevenin Hem İçinde Hem Dışında Mimar Olarak Var Olmak

Hasan Chany: Diplomasız Ancak Sıradışı Bir Mimarlık Tecrübesi

II. Abdülhamid döneminin baskıcı yönetim biçiminden eğitim alan öğrenciler etkilenmiştir. İstanbul’da eğitim alan Hasan Chany (Hasan Şeni) bunlardan biridir. Hasan Chany, Halep Askeri Rüşdiyesi’nden diploma alarak orada bulunan ruhban mektebinde Arapça, Fransızca, İtalyanca öğrendikten sonra İstanbul’a gelerek mekteb-i harbiyenin zâdegân sınıfına kayıt olmuş ve eğitim almaya başlamışken, son sınıfa geçeceği sırada alaya çıkarılarak uzak memleketlere gönderilmek istenmesi üzerine Mısır’a kaçmış ve bazı konsolosluklarda tercümanlık yapmıştır. Chany’e göre hazinenin hakkını korumak için sadaret makamı, nafia, bahriye, maliye hakkında sunduğu layihalar ve edindiği arkadaşları nedeniyle bir mevki sahibi olduğunu gören eski Mekteb-i Harbiye Nazırı Rıza ve müfettişi İsmail paşalar niyetinden şüphelenerek kendisine “kafayı takmışlardır”. Peşine hafiyeleri salmış, sokakta yürürken pek çok defalar devriyeler kendisine saldırmış, yaka paça rezil bir biçimde mektebe getirip işkence yapılarak hapsedilmiştir (BOA., BEO., Dosya no: 3473, Gömlek no: 260422).

Bu olaylardan bir sonuç alamayacaklarını anlayan nazır ve müfettiş, okulun son sınıfına geçerken kendisini bir dersten bırakarak ve alaya ihraç ederek uzak bölgelere gönderilmesi için Harbiye Nezareti’ne tavsiyede bulunmuşlardır. Parlak geleceğinin haince mahvolmasına izin vermemek için ve II. Meşrutiyet’e daha iyi hizmet etmek amacıyla Mısır’a kaçmıştır (BOA., BEO., Dosya no: 3473, Gömlek no: 260422). “Hürriyet mücahitleri” ile birlikte hareket ettiği çoğu kez jurnallenmişse de altı yıl orada ikamet

etmiştir. Mısır'daki yaşamını zorlaştırmak için Osmanlı hükümeti tarafından Mısır hükümetine baskı yapılmıştır. Ancak boş durmayıp ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmak zorunda kalmıştır. Bazı konsoloshanelerde tercümanlık yaptıktan sonra sınav ile Mısır hükümeti Mesâha-i 'Umûmiye İdârehânesi mühendis muavinliğine kabul edilmiştir. Gündüzleri bu göreve devam ederken geceleri Kahire'deki İtalyan Sanâyi' Nefise mektebine gitmiş, fen mühendisliği ve mimarlık bilgisi edinmeye çalışmıştır. Sonraki süreçlerde idarehane ve şirketlerde mühendis ve mimar olarak hizmet vermiştir (BOA., BEO., Dosya no: 3473, Gömlek no: 260422). Çalıştığı kurumlara ait tüm referans mektuplarını toparlayarak II. Meşrutiyet ve ilan edilen genel af sebebiyle Osmanlı'ya geri dönmüştür. Askeriyeye yeniden dâhil olmak ve millete hizmet etmek, dışarıda edindiği idare usulü ve hendese bilgisini kullanmak istemiştir. Ancak öncelikli olarak üç tane isteği vardır. İlki okuldayken kendisine işkence eden ve azap çektirenlerin dîvân-ı harp tarafından yargılanmasını talep etmiştir. Diğer taraftan firar ettikten sonraki altı yıl boyunca mahrum edildiği rütbesinin maaş karşılığını ve lekelenen namusunun iadesini dîvân-ı harp tarafından alınan karara göre kendisine işkence edenlerden tazmin edilmesini istemektedir. Ayrıca kendi sınıfındaki akranlarının sahip oldukları askeri rütbele- rin kendisine de verilmesi şartıyla harp okulunun son sınıfını bitirerek, eğitimini tamamlamayı ve diploma almayı arzu etmektedir. Söz konusu isteklerinin reddedilmesi durumunda ise harp okulunda gördüğü tahsilin derecesini gösteren bir şehâdet varakası talep etmiştir (BOA., BEO., Dosya no: 3473, Gömlek no: 260422).

Chany, pek çok kurumdan toplamda 12 referans mektubu almıştır. 1904 yılının başından Ağustos sonuna kadar sekreter ve tercümanlık hizmetinde bulunduğu Rus fahri konsolosu vekâletinin yazısından anlaşılmaktadır. Emin Şemsi Paşa adlı pamuk, sabun, pirinç ve yağ fabrikası sahibi, 1904 yılı Eylül ayında Kanûn-ı evvel'in sonuna kadar fabrikada sekreterlik ve müdür vekilliği yaptığını söylemektedir. İskenderiye Fahri Konsolosluğu'ndan aldığı referans mektubunda, 1905 yılının Ocak ayından 20 Mayıs'a kadar tercümanlık ve sekreterlik yaptığı yazılmıştır. Bir sınav sonrasında başarılı olduğu, Mesâha ve Emlâk-ı Mısırıye İdâre-i Umûmiyesi'nde mühendis yardımcılığı ve topoğrafya resimciliği sıfatıyla çalışmıştır. Diğer taraftan Kahire'de mimarlık yapan Mösyö Lyon ile mimar ve resimci olarak, Kahire'de Umûr-ı Nâfia Şirketi Müdürlüğü'nde mimar ve ressam sıfatıyla faaliyet göstermiştir. Kahire'de Mösyö Hanri tarafından yazılan referans mektubunda ise Mehmed Muhib Paşa'nın mülkü

olan Prenses Zeynep Hanım sarayının inşası sırasında Hasan Chany Efendi'nin olağanüstü bir maharet gösterdiği ifade edilmiştir. Kahire'de Mösyö Margasof, Chany'nin mesâha mühendisliği yaptığını ve topoğrafya işleri konusunda bilgi sahibi olduğunu beyan etmiştir. Kahire'de İtalyan Sanâyi' Nefise Mektebi'nin müdürlüğünden aldığı referans mektubunda ise 1905-1906 yıllarında mektebin mimari sınıfında eğitim aldığını öğrenmekteyiz (BOA., BEO., Dosya no: 3473, Gömlek no: 260422). Annuaire Oriental'lerde İstanbul'da faaliyet gösterdiğine ulaşılamamaktaysa da merkez dışında sıra dışı bir tecrübe kazanarak, ayakta kalabilmek için farklı işler yaptığı sonucu çıkmaktadır.

Bilindiği gibi II. Meşrutiyet ilan edilene kadar geçen dönem, II. Abdülhamit'in istibdat (baskı) dönemi olarak adlandırılır. Bu dönemde anayasal haklar kısıtlanmış ve baskılar artmıştır. Hasan Chany'nin yönetimin iyileştirilmesine ilişkin sunduğu öneriler bu sebeple tepki almış ve ülkeden sürülmesine yol açmıştır. Yapılan baskıların çoğunlukla "meşrutiyet yanlıları" üzerine olması sebebiyle kurulan hafiye teşkilatının Hasan Chany'nin de peşine düşmesi şaşırtıcı değildir. Buna rağmen Hasan Chany Mısır'da hem yabancıların kurduğu bürolarda çalışma imkânını sağlamış hem de ayakta kalabilmek için ilgi alanı dışında da iş tecrübesi kazanmıştır. Ayrıca İtalyan okulunda mimarlık eğitimi alma fırsatı bularak Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da faaliyet gösteren mimarlardan daha fazla yabancılarla karşılaşma olanağı bulmuştur.

Hami Olan ve Hamilik Yapılan Bir Meslek Adamı Olarak Mimar

Mimarlar kuşkusuz çeşitli sebeplerle yönetimden aileleri ya da tanıdıkları için talepte bulunmuşlardır. Bu taleplerin içinde ailelerinden bazı kişilerin İstanbul'a gelmesi ya da bulunduğu noktadan farklı bir yere seyahat etmesi için yazılan dilekçeler ön plandadır. Söz gelimi, Selimiye Kışlası civarında Kavak ambar iskelesinde mimar olan Mihran Efendi, kayınvalidesinin İstanbul'a yanlarına gelmesini talep eden bir dilekçeyi kaleme almıştır. Buna göre sağlık durumu bozuk olan kayınvalidesi Dirahi (?) Hanım, geçici olarak Eskişehir'de ikamet etmekte ve doktorlardan oluşan bir heyet tarafından hazırlanan rapora göre Eskişehir'e yakın Kütahya'nın, Dirohi Hanım'ın sağlığına daha uygun olduğu ifade edilmektedir. Kayınvalidesinin hastalığı nedeniyle ailesi ile birlikte İstanbul'da kalmasına izin verilmesi için mimar Mihran Efendi tarafından yazılan dilekçeye rağmen kayınvalidesinin şüpheli şeylere (?) bağımlı olduğu, doktor raporu tara-

findan belirlendiğinden, Eskişehir'e yakın bulunan Kütahya'da kalmasının daha uygun olduğuna karar verilmiştir (BOA., DH.EUM.2.Şb., Dosya no: 60, Gömlek no: 44).

Mimarların yakınları için taleplerde bulunmak adına kaleme aldığı dilekçelere cevap verilirken ahvâlleri diğer bir deyişle hal ve hareketleri de sorgulanmıştır. İstanbullu mimar Hırant Kazancıyan'ın kayınvalidesi ile kayınvalidesinin çocuklarını ve torunlarını Filibe'den İstanbul'a getirmek için yazdığı dilekçesi üzerine eklenen notta, İstanbullu bir mimar olduğu adresinin Pangaltı Büyükdere Caddesi 48 numara olarak kaydedildiği ve kötü bir halinin görülmediği belirtilmiştir (BOA., DH.EUM.2.Şb, Dosya no: 31, Gömlek no: 4). Devlet nezdinde ailede tanınan bir kişi ile onunla yakın akraba olan bir mimarın adlarının zikredilmesi, akrabalarının tanınmasına ve gerekli kolaylığın gösterilmesine önemli bir etki yapmış olmalıdır. Söz gelimi, Ermeni Katolik cemaatinden Bedros Azaryan'ın damadı Levon Güreğyan'ın annesinin patrikhanenin ilmühaberi üzerine almış olduğu geçiş tezkeresi ile İstanbul'dan Trabzon'a ve oradan romatizma hastalığının tedavisi için Havza'da bulunan kaplıcalara gittiği ve 73 yaşındaki bu hanımın, İstanbul'daki oğlunun ve kızının yanına gelmek üzere Samsun'a ulaşmasından sonra İstanbul'a gelmesine izin verilmediği kaydedilmiştir. Bunun üzerine hem Bedros Azaryan hem Levon Güreğyan'ın nüfuzlarını kullanarak kadını İstanbul'a getirmek için Ermeni Katolik Patrikliği'nden bir dilekçe yazılmasını sağladıkları tahmin edilmektedir (BOA., DH.TMIK.M., Dosya no: 211, Gömlek no: 29).

Mimarların yakınları tarafından kaleme alınan dilekçelerde sağ ya da ölmüş olduğuna bakılmaksızın ailelerine hamilik yapan mimarların adları ve unvanları kullanılarak maddi taleplerde bulunmaktadır. Evin geçimini sağlayan mimarların ölümünden sonra aile üyelerinden bazıları tarafından yönetimden çeşitli taleplerde bulunulmuştur. 21 Mart 1334/21 Mart 1918 tarihinde Olga der Stiling (?) imzası ile verilen dilekçede, Osmanlı'ya hizmet etmek için İstanbul'a davet edilen eniştesi mimar Graberner'in orada ağır bir hastalıktan sonra, ani bir biçimde vefatından dolayı eşi için yardım istenmiştir. Dilekçeye göre eniştesine vaktiyle verilmiş olan ihsanlardan haberdar olan fakir ve hasta eşinin oldukça zor durumda olduğu belirtilerek para talep edilmiştir (BOA., HR.TO., Dosya no: 547, Gömlek no: 105).

Bir başka dilekçe, Asım Kömürcüoğlu'nun (1879-1957) eşi Seniha Hanım tarafından kaleme alınmıştır. Bilindiği üzere Kömürcüoğlu Sanayi-i

Nefîse-i Şahane Mektebi'ne 1900'de girmiş ve 1905'te bu okuldan birincilikle mezun olmuştur. Meslek hayatına, Evkâf-ı Hûmayun mimarlığı ile başladıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vilâyetlerde ve özellikle Selânik, Üsküp'teki eski eserlerin onarımı ve İstanbul saraylarına yapılan ekler ve onarımlarla adından söz ettirmiştir (Arkitekt, 1958, s. 43). Burada ele alınacak dilekçe 8 Teşrin-i sâni 1336/8 Kasım 1920'de eşi Seniha Hanım tarafından yazılmıştır. Maarif Nezareti'ne yazılan dilekçede, Seniha Hanım Avrupa'ya gönderilecek öğrenciler arasında Evkâf Nezareti mimarlarından olan eşi Asım Bey'in de bulunduğunu haber aldığını belirtmiştir. Vatanın çıkarı için hiçbir Osmanlı ailesinin aile bireylerinden birinin yurt dışına eğitim almaya gönderilmesini reddetmeyeceğini belirterek, bir buçuk yaşında bir kızı olduğunu ve nezaret tarafından verilen 300 frankın geride kalanlara mı yoksa Asım Bey'in kendisine mi yeteceğini sormuştur. Hem maddi yetersizliklerden hem aile düzeninin bozulacağından çekindiğinden olsa gerek, eşi yerine bir başka vatan evladının Avrupa'ya gönderilmesini ve aile düzeninin bozulmamasını istemiştir. Ayrıca eşinin Avrupa'ya gitmesi kesin ise ailenin geçimini sağlayacak paranın verilmesini talep etmiştir (BOA., MF.MKT., Dosya no: 1164, Gömlek no: 54). Buna rağmen Kömürcüoğlu'nun biri I. Dünya Savaşı öncesi, diğeri sonrası olmak üzere iki kez yurt dışına çıktığı bilinmektedir (Arkitekt, 1958, s. 43-44).

Hırsızlık İle Suçlananlar ve Firar Edenler

Avrupa'nın birçok kentinde, özellikle Viyana, Peşte ve Marsilya'da ortaya çıkan çok sayıda soyguna dâhil olduklarından şüphe edilen mimar Niko Dimadis ile arkadaşı Elbiyad Nikolaidis'in(?) durumları ve nerede olduklarının tahkik edilmesinin ricasını içeren, Avusturya Sefareti'nden gelen resmi yazı oldukça ilgi çekicidir (BOA., HR.TH., Dosya no: 165, Gömlek no: 54). Söz konusu resmi yazının geri kalanında Niko Dimadis'in Burgazada'da bir kilise inşa ettiği ifade edilmiştir (BOA., HR.TH., Dosya no: 165, Gömlek no: 54). Niko Dimadis'in Burgazada'daki Aya İoanni Kilisesi'nin yeniden yapımını gerçekleştirdiği bilindiğinden, İstanbul'da Kırmızı Mektep olarak bilinen Fener Rum Erkek Lisesi'nin mimarı Konstantin Dimadis'in oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Niko Dimadis 1908-1912 yılları arasında etkinlik göstermiştir (Şenyurt, 2012, s. 176).

Şekil 1. Asım Kömürçüoğlu (Arkitekt, 1958, s. 43)

Avusturya Sefareti'nden gelen resmi yazı üzerine yapılan araştırmada mimar Niko Dimadis'in Fener'de Kiremit Mahallesi'nde 20 numaralı hanede ailece ikâmet etmekte olduğu ve Burgazada'da yıkılmış bir kilisenin inşasıyla ilgilenip 38 yaşında uzun boylu, kumral, sakallı, altın gözlüklü, gayet nazik ve bakımlı bir adam olduğu kaydedilmiştir. Almanya'da eğitimini tamamladıktan sonra eşiyle beraber İstanbul'a gelmişse de bir ara Atina, Kalos, Korfu'ya ve oradan tekrar Almanya'ya gitmiş, sonra İstanbul'a gelerek Fener'de ikamet etmiştir. Bazen Alman bazen Yunan tabiiyetinde bulunduğunu söyleyen Niko Dimadis'in İstanbul'da bulunduğu sürece kötü bir halinin görülmediği anlaşılmıştır. Arkadaşı Elbiyad Nikola-dis'in de İstanbul'da olup olmadığına dair bir bilgi alınamadığı ifade edilmiştir (BOA., HR.TH., Dosya no: 165, Gömlek no: 54). Avusturya Sefareti'nden gelen ve Niko Dimadis ile arkadaşı hakkında araştırma yapılmasını talep eden yazı sonucunda, her ikisinde suç teşkil edebilecek bir sonuca varılmamışsa da Niko Dimadis'in hırsızlık ile suçlanmış olması

dikkat çekicidir. Niko Dimadis'in Burgazada'da bir kilise inşa ettiği bilgisinin doğru olmasına rağmen aynı isimde bir başka kişiden söz edilebileceği de düşünülmektedir.

Aleks Kakulidi ise İstanbul'dan firar etmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Aleks Kakulidi'nin aslen Trabzonlu Rus tebaasından ve evli olup, İstanbul'da ikamet etmekteyken 1922 yılının Ağustos veya Eylül ayında ordunun yaklaşması üzerine yalnız olarak Yunanistan'a firar ettiği anlaşılmıştır (BOA., HR.İM., Dosya no: 7, Gömlek no: 69).

Prestiji Yüksek Görülen "Mimar" Unvanının Kötüye Kullanımı

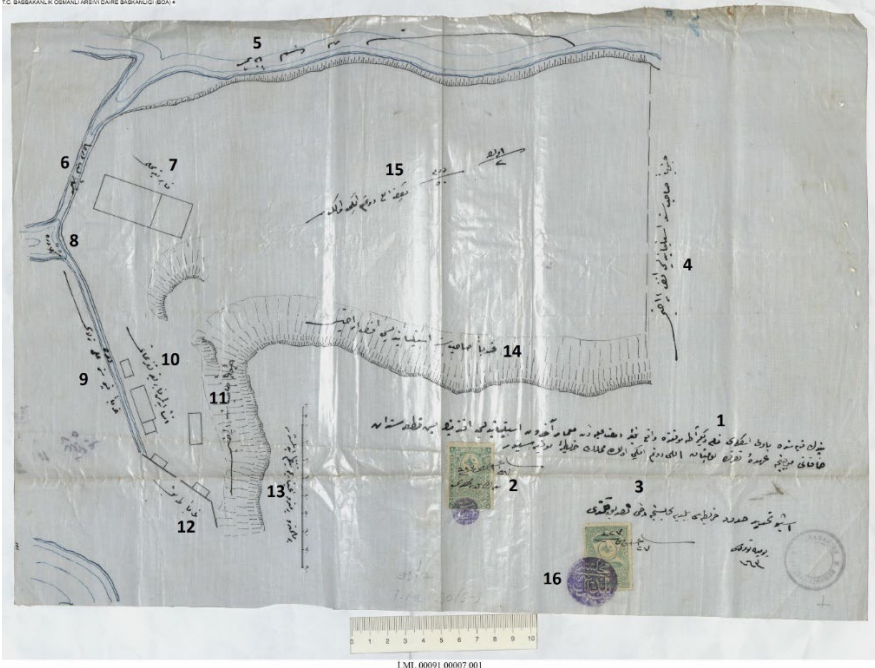
Kendisinin "mimar" olduğunu iddia ederek yasa dışı işlere karışanların sayısı az değildir. "Mimar" unvanının devlet kurumlarını ve halkı ikna etme gücünün yüksek olduğu düşünülerek kötüye kullanılmasının mümkün olduğu söylenebilir. Belgelere göre 28 Nisan 1324/11 Mayıs 1908 tarihinde "kendisine mimar süsü vererek" Hüdavendigâr vilayetinde meşe ormanlarını işletmek üzere bir şirket kurarak dolandırıcılıkta bulunmasından dolayı mahkemeye verilen Fransız Şarl Varlop'un (?), İstanbul'dayken faaliyette bulunduğu ortaya çıkmıştır. İnebolu'da kereste tüccarlarından Alfred Montovani'nin sorgulanması ile ortaya çıkacak ifadelerin ve bu iki şahıs arasındaki yazışma suretlerinin tebliğ edilmesi istenmiştir (BOA., HR.TH., Dosya no: 363, Gömlek no: 12).

Evlerinin ve Arsalarının Peşine Düşenler

Pendik köyü içinde, Pavli İskelesi ile Pavli Dağı yakınında, Osmanlı tebaasından mimar Andon Stilyanos Stilyanidis'in sened-i hâkâni ile tasarrufunda olan ve arsaya dönüştürülmesi istenen mahal üzerine fabrika inşasına izin verilmesi hakkında bir evrak hazırlanmıştır. Alanla ilgili araştırma yapıldığında "Pavli Dağı" adına raslanmamakla birlikte bugün Pendik'te "Pavli Adası" olarak bilinen bir yer bulunmaktadır. Eskiden beri mesire yeri olarak ün kazanan Pavli Adası 1970'te, Pendik Tersanesi'nin inşaatı sırasında, denizin doldurulup karaya bağlanmasıyla Pendik Tersanesi'ni koruyan bir mendireğe dönüştürülmüştür. Bugün İstanbul Tersane Komutanlığı içindedir (URL 2). Miri araziden olan bu alanda müstemilat ile bir fabrika inşası Andon Stilyanos Stilyanidis tarafından talep edilmiştir. Bu fabrika aracılığıyla tuğla üretilmesi ve kum ihraç edilmesi öngörülmüştür. Fabrika için tahsis edilen alanın 50 dönüm 2 evlekten ibaret olduğu ve bunun ancak az miktarının ziraate uygun, bir kısmının kum ve taşlık olması sebebiyle ziraate uygun olmadığı belirlenmiştir.

Ayrıca ziraat yapılsa bile ne sahibine ne de maliye hazinesine hiçbir fayda sağlayamayacağı belirtilmiştir. Söz konusu fabrikanın inşasının sorun yaratmayacağı düşünülmekteyse de fabrikaya 70 beygir kuvvetinde buhar ile çalışan makine yerleştirilmiş ve bu arazinin iki evleği üzerine, A. Stilyanos Stilyanidis tarafından ruhsatsız inşa edilen beş kapılı bir bina yapılmıştır. Bina mahalline ceza olarak iki kat öşür bedeli (yıllık 7 kuruş 30 para) ve kalan 50 dönüm için yılda binde 30 para hesabıyla 38 kuruş 20 para verilmesi gerekmiştir. Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından resmi izin alınması yıllık toplam 46 kuruş 15 para öşür bedeli tahsis edilmesi ve fabrikanın kaçak kullanımına son verilmesi için sultan iradesinin gerekli olduğu bildirilmiştir (BOA., İ.ML., Dosya no: 91, Gömlek no: 7). Andon Stilyanos Stilyanidis'in kurduğu bu kaçak fabrikanın yer kullanımı için Sultan Mehmed Reşad tarafından irade verilmiştir (BOA., DH.İD, Dosya no: 135, Gömlek no: 28).

20. yüzyılın başlarında miri ve vakıf arazilerinin dönüştürülmesi ve çok sayıda bina inşa ederek mahalle haline getirilmesine mimarların da katkı sunduğu söylenebilir. Andon Stilyanos Stilyanidis'in dışında imparatorluk başkentinde mimarlık faaliyetleriyle de tanınan II. Abdülhamid dönemi mülkiye mühendislerinden André (Virgile Paul Marie) Berthier'in (Şenyurt, 2010, s. 53) vakıflara ait arsalarına ev yapabilmek için talepte bulunduğu bilinmektedir. Bir süre kira evinde oturduğu sonrasında kendine bir ev yaptıрма isteğinde olduğu düşünülebilir. İstanbul'da ikamet ettiği 1894 yılında Ortaköy'de Taş merdiven mahallinde, Tophaneli oğlu Serkiz'e ait bir hanenin kiralanması ve bedeli olan 16.000 kuruşun ödenmesi hususunda irade çıkmıştır (BOA, HH.İ., 93/66). Ayrıca 1895 ve 1896 yıllarında kendisine Ortaköy Palanga Sokağı, 11 numarada kayıtlı bir ev kiralanmış olup, bu evin senelik kira ücreti olan 16.000 kuruş Hazine-i Hassa tarafından iki taksit halinde ödenmiştir (BOA, ML.EEM. 225/10, ayrıca bkz. Elemana, 2023, s. 188). Berthier'in kirada kalmaktan vazgeçip ev sahibi olmak istediği ve 1907 yılında Makriköy'deki (Bakırköy) arazisine ev yaptırmak için girişimde bulunduğu görülmektedir. Tasarrufunda bulunan arazisine ev yaptırmasında bir sakınca görülmemişse de o bölgenin "ham arazi" olması nedeniyle sultanın iradesinin çıkması gerektiği kendisine hatırlatılmıştır. Gerçekte bu talebi ile yerleşime açık olmayan bölgenin mahalle haline getirilmesi gündeme gelmiştir (BOA., Y.MTV., Dosya no: 302, Gömlek no: 185).

Şekil 2. 1. Pendik karyesinde Pavli iskelesi nâm-ı diğer Ada mevki'inde vâki' ... ruhsat-ı 'aliyyeden mi'mâr Andon İstiyandili Efendi'nin beş kıt'a senedât-ı hâkâni mücebince 'uhde-i tasarrufda bulunmayan elli dönüm iki evlek mahalın harita-ı mevki'sidir Fi 27 Ağustos sene 1327. 2. Büyük belediye mühri, 3. İşbu tahdîd-i hudûd haritası belediye meclisince dahi tasdîk kılındı fi 27 Ağustos sene 1327. 4. Cenûben sâhib-i sened İstiyandili Efendi arazisi, 5. Şarken leb-i deryâ, 6. Şimâlen leb-i deryâ, 7. Fabrika mahali, 8. Şimâlen dere, 9. Dere - Garben kapusuz Ali tarlası, 10. İnşâ idilmiş fabrika teferru'âtı, 11. Cenûben sâhib-i sened arazisi, 12. Garben tarik, 13. Bir milimetre bir metre i'tibârıyla tanzim edilmişdir, 14. Garben sâhib-i sened İstiyandili Efendi arazisi, 15. 2 evlek 50 dönüm tasarruf elli dönüm iki evlektir, 16. Meclis-i Bandırma (BOA., İ.M.L., Dosya no: 91, Gömlek no: 7).

1 Nisan 1326/14 Nisan 1910 tarihinde Makriköy'de Aksu Caddesi'nde Bezm-i Âlem Valide Sultan vakfından Berthier Paşa'nın sahip olduğu harap bağ ve tarlasının 15'şer ve 25'şer arşın genişliğinde yollar açılarak, okul ve karakol inşası için alanlar ayrılması ve belirlenen sınır gereğince mahalle haline getirilmesi uygun görülmüştür. Ebniye Kanunu'nun 16. maddesi gereğince gerçekleştirilecek bu işlemler için 76. madde hükmünce 4537 kuruş harcın vezneye yatırılması ve gerekli kanuni işlemler yapılmasına karar verilmiştir (BOA., İ.M.L., Dosya no: 91, Gömlek no: 32). Ebniye Kanunu'nun 16. maddesi işlenmeyen arazi, bağ ve bostanlarını, üzerine

bina inşa ederek mahalle oluşturulması için parsellere ayırarak satmak isteyenlerin gerekmesi durumunda, alanda bedelsiz bir karakol ve okul yeri bırakmak ve kaldırım ile kanalizasyon yapmak zorunda olduklarını kaydeder (Ersoy, 2017, 91,98).

Elinde bulunan arazi, iki bağ ve bir tarladan oluşan, Sultan Bayezid-i Veli Han ve Bezm-i Âlem Valide Sultan vakıflarına kayıtlı mülklerdir. Fransa tebaasından André Berthier Paşa tasarrufunda bulunan bu mülkleri, ileride parça parça satılmak üzere arsaya dönüştürme isteğindedir. Fiyatların yükselmesini bekleyerek parça parça satmak suretiyle daha yüksek kazanç elde etmeyi amaçlamış olmalıdır. Konuyla ilgili, nezaret encümeninden düzenlenen mazbataya göre yola terk edildikten sonra toplam 77.788 zira (1 mimar zira: 0,758 metre uzunluğundadır ve 24 parmaktan oluşur. Bkz. Sözen ve Tanyeli, 1996, 260) 12 parmaktan ibaret olan tarla ile iki bağ alanı Sultan Beyazid Han ve Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın icareteynli vakfından olarak paşanın tasarrufundadır (BOA., İ.M.L., Dosya no: 91, Gömlek no: 32). İcareteynli vakıfta, tasarruf sahibi, gerçek kıymetine yakın ya da eşit olarak peşin bir kira bedelinin yanı sıra ayrıca yıl sonu cüz'i bir kira bedeli daha ödemektedir. Peşin ödenen bedel ile taşınmaz üzerinde yer alan bağ, bahçe ve binalar gibi öğeler yeniden yapılmakta ve bu haliyle yararlanana devredilmektedir. Taşınmazın mülkiyeti vakıfta kalmakta, buna karşılık sınırsız bir süre için yararlanma hakkı tasarruf sahibine ve onun ölümünden sonra intikal hakkı sahiplerine geçmektedir. Ayrıca mülkiyeti kendisinde olmamasına karşın tasarruf hakkını başkasına devredebilmektedir (Çınar, 2011, s. 108-109).

Berthier'in tasarrufunda bulunan alanın Müslüman mezarlığı ve diğer Müslüman müesseselerinden herhangi biriyle ilişkisi bulunmamakta ve üzerine bina inşasında bir mahzur görülmemektedir. Mektep, karakol için gereken mahaller haritada gösterildiği gibi parçalara ayrılarak başka kişilere satışında farklı satış bedeli üzerinden mukâta-ı zemîn ve icâre-i tahsis gerçekleşecektir. İnşa edilecek binanın uygun olmayan biçimde kullanılmaması hakkında hükümetin dikkatli davranması gerekmektedir. Tüm araziye vakfı adına toplam 1230 kuruş on para yıllık mukataa ve icâre-i müeccele verilmesi haritası gereği arazinin arsaya dönüştürülmesi uygun görülmüştür (BOA., İ.M.L., Dosya no: 91, Gömlek no: 32, 10 Nisan 1328/23 Nisan 1912).

Diğer taraftan, İstanbul'un işgal altında kaldığı 1918-1923 yılları arasında evlerin yabancı askerler tarafından boşaltılarak işgal edilmesi, halktan pek çok kişiyi zor durumda bıraktığı gibi mimarları da etkilemiştir.

Hükümet ile halk arasında önemli bir sorun teşkil eden bu durum evi işgal altında olan ev sahiplerinin kira ve tazminat talebinde bulunmalarına sebep olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne 12 Aralık 1922'de dilekçe yazan mimar Vedat Bey de Harbiye Caddesi 39 numaralı evinin işgalinden ve gördüğü zarardan söz etmiştir (Şenyurt, 2023, s. 155). 23 Mart 1329/5 Nisan 1913'te Vedat Bey gibi İstanbul'un ünlü İtalyan mimarlarından Guiliamo Semprini evinin işgalinden söz ederek bir dilekçe kaleme almıştır. Semprini'nin Ayastefanos (Yeşilköy) civarında Kalitarya'da (Şenlikköy) bulunan yazlık evine savaş başlangıcında asker yerleştirilerek hastane olarak kullanıldığı ve evde pek çok zarar ve ziyan ortaya çıktığı İtalyan Sefareti'nden bildirilmiş konunun incelenerek gereğinin yapılması istenmiştir. Karargâh-ı 'umûmi ve Sıhhiye Müfettişliği aracılığıyla yapılan tahkikat sonucunda söz konusu binanın, iddia edildiği gibi yazlık ve özel ikametgâh olmayıp 80 lira bedel ile Yunan tebaasından Vangel adlı kişiye kiraya verilmiş bir otelden ibaret olduğu öne sürülmüştür. Geçmiş zamanlardan beri bu yapının sonbahar ve kış mevsimlerinde işletilmekte olduğu, kiracısının savaşın başlangıcında binayı boşaltarak kapılarını açık bıraktığı ortaya çıkmıştır. O sırada köyün ihtiyar heyetinin düzenlediği mazbata üzerine yapının mevcut eşyası kaydedilerek saklanmış ve usul gereği hastane olarak kullanılmıştır. Söz konusu ihtiyar heyeti tarafından tutulan mazbata ile otelin yapısına ve eşyasına zarar verilmediği, kırık cam ve çerçevelerin askerler tarafından tamir edildiği ortaya çıkmıştır. Seferberlik zamanında "konakçılık" bir zorunluluk olduğu gibi Osmanlı Seferiye-i Kânûnnâmesi'nin 494. Maddesinde özel mülkte sabit ve geçici hastane koğuşlarının kurulmasına izin verildiği (yabancılara ait mülkler de olsa) yazmaktadır⁵ (BOA., BEO., Dosya no: 4683, Gömlek no: 351191). Söz konusu durumda şikâyeti geçerli kılacak bir durumun olmadığı anlaşılmıştır (BOA., HR.SYS., Dosya no: 2050, Gömlek no: 3).

⁵ İşgal kuvvetlerinin halka ait hanelere iki türlü el koyduğu görülmektedir. Bunlardan ilki rütbesine göre bir asker için bir veya iki odanın işgali, hane ya da apartmanın diğer mekânlarının hane sahibine bırakılmasıdır. Harp ve manevra zamanlarında ordular tarafından kısa süreli olarak uygulanır. Bir haneye bu biçimde iki misafir verildiği de görülür. Mülazım ve yüzbaşı rütbeleri için genellikle birer oda ve binbaşı veya kaymakam için ikişer oda alınmaktadır. Bu odalara evli subaylar yerleştirilebilir. Odalara çalışma masası ve yatak konulmaktadır. Diğer biçimdeki işgal ise hane sahibinin çıkarılarak tüm meskene el konulmasıdır. İlk biçimdeki işgalin rahatsızlık veren bir yönü bulunmaktaysa da tüm evin işgalinin önemli bir maddi zarar verdiği söylenebilir. Otelleri ve toplu kullanıma açık binaları olan şehirlerde meskenlerin işgal edilmediği görülmeğe bile İstanbul'da konutlara çeşitli biçimlerde el konmuştur (BOA., BEO., Dosya no: 4683, Gömlek no: 351191).

Mukaveleye İmza Atmadan İhaleyi Üstlenenler

Savaş döneminde en zorlayıcı etmen inşaat malzemelerindeki fiyat artışları ve güvenli bir ortam olmaması nedeniyle devam edemeyen inşaat işleriydi. Mukavele şartlarının sağlıklı biçimde oluşturulmaması, yoruma açık olması ve bu sebeplerle yarım kalan inşaatlar dışında bazı ihmaller müteahhitlerin zarara uğraması için bir sebep teşkil etmekteydi. Alaaddin Bey örneğinde olduğu gibi bazı durumlarda mukavele imzalamadan inşa işine başlayan müteahhitler bulunmaktaydı. 19 Nisan 1335/19 Nisan 1919 tarihindeki bir evrakta, Vefa Cami'nin yeniden inşası mimar Alaaddin Bey'e ihale edilerek inşaata başlandığı, ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine inşaatın tatil edildiği kaydedilmiştir. Alaaddin Bey daha önce vermiş olduğu dilekçe ile teminat akçesini reddedip, mukavele yapılmadığı için ihalenin feshedilmesini istemiştir. Savaş sebebiyle ihaleyi takip eden günlerde mukavele düzenlenerek karşılıklı konuşulmamasına rağmen müteahhit tarafından inşaata başlanılmıştır. Bu sebeple ihalenin feshedilmesinin uygun olmayacağı Evkâf Nezareti tarafından karar verilerek kendisine tebliğ edilmiştir. İkinci kez verdiği dilekçesinde savaş durumu sebebiyle inşaata devam edemeyeceğinden tekrar söz ederek ya inşa ücretinin arttırılmasını ya da ihalenin fesh edilmesini ve aksi durumda hiçbir sorumluluk kabul etmeyeceğini ifade etmiştir. Bu gibi taahhütlerde nezarete verdiği dilekçelerden fiilen işe başladığını kabul ettiği ve dolayısıyla ihaleyi kabul ettiği düşünülmektedir. Mukavelenin Alaaddin Bey tarafından imzalanmaması sebebiyle kabul edilen ihale ve yapılan mukavelenin feshi zorunluluğu bulunmamaktaysa da bazı daireler ve nezaret tarafından savaş sebebiyle inşaat malzemesindeki fiyat artışları dikkate alınarak Şura-yı Devlet kararıyla müteahhitlere özel izinler verildiği belirtilmektedir. Bir tarafın arzusu üzerine mukavelenin feshedilmesi uygun bulunmuş bu gibi anlaşmazlıkların mahkeme ile çözülmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 202, Gömlek no: 1). Bu noktadan sonra Vefa Cami'nin tamiratının yapılıp yapılamadığına ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Evkâf Nezareti Mimarı Stefan Efendi'nin Talebi

Evkâf Nezareti mimarı Stefan Efendi'ye 26 Eylül 1338/26 Eylül 1922 tarihli bir evrakta memuriyetten af olunduğu ve kendisine verilen tamirati gerekli biçimde teftiş etmeyerek vazifesini ihmal ettiği söylenmiştir. İnşaatata gideceğini ifade ederek dairede bulunmadığı, ancak görevine de git-

mediği yapılan tahkikat sonucunda anlaşılmıştır. Daha önce de memuriyetinden azledildiği sicil dosyasında kayıtlıdır (ŞD., Dosya no: 3190, Gömlek no: 33). II. Meşrutiyet'i takip eden dönemlerde Yeni Camii sebilinin çatısının inşası amacıyla yapılan münakasaya katılmak için Evkâf Nezareti inşaat heyet-i fennesi müdüriyetine başvurduğunda, müdüriyet tarafından gelen teklif üzerine mimarlığa atanarak ve birinci sınıf mimarlarından olarak savaşa kadar gücünün yettiği kadar çalıştığını, ancak Bâb-ı meşihatten gelen bir sözlü emir üzerine azledildiğini ve seferberlik sebebiyle amele taburuna kaydedilmiş olarak askeri vazifesini İshakpaşa Tevkihhanesi inşaatında ve mimar olarak geçirdiğini ifade etmiştir. Mütareke sonrasında bir dilekçe vererek Evkâf Nezareti'ne başvuru yapmış ve azlinin kanunsuz olduğundan söz ederek memuriyete iade talebinde bulunmuştur. Nezaret tarafından hakkında araştırma yapıldıktan sonra 2 Nisan 1335/2 Nisan 1919 tarihinde eski memuriyetine tayin edilmiştir. Ancak son zamanlarda inşaat dairesi müdürünün yerine vekâleten tayin edilen Bahriye yüzbaşılığında emekli Ferid Bey tarafından aniden görevden azledilmiştir. Stefan Efendi sicil dosyasının kontrol edilmesini önermiş ve yaptığı işlerin noksansız olduğunu belirtmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 3190, Gömlek no: 33).

7 Teşrin-i evvel 1338/7 Ekim 1922 tarihli bir belgede Evkâf Nezareti mimarı Stefan Efendi, Evkâf Nezareti inşaat ve tamirat heyet-i fennesi birinci sınıf mimarlığında istihdam edilirken daire müdürlüğüne vekil tayin edilen, bahriye yüzbaşılığında emekli Ferid Bey'in bilinmeyen sebeplerle ve sorgusuz sualsiz kendisini işten çıkardığını yazmıştır. Mimara göre, Ferid Bey mimarlıktan anlamamakta ve etrafının telkinleriyle hareket etmektedir. Kanunsuz bir biçimde ve haksız yere memuriyetinden azledilmiş olması sebebiyle konunun etraflıca aydınlatılması için başvurularda bulunmuş ancak cevap alamamıştır (BOA., ŞD., Dosya no: 3190, Gömlek no: 33). Kendisine yapılan bu muamelenin haksız olduğunu öne sürerek bir yanlışlık yapıldığını düşünmüş ve Ferid Bey'in vekâletine tesadüf eden ve azli tarihine kadar geçen bir buçuk hafta zarfında hazırladığı keşifnâme ve raporların ibraz edilmek üzere kendisinde olduğunu belirtmiştir. Az zamanda çok iş yaptığının da altını çizmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 3190, Gömlek no: 33). Ancak anlaşılan, Heyet-i fenneye eski mimarlarından Stefan Efendi'nin vazifesi sırasında gevşeklik göstermesi sebebiyle memuriyetine devam etmesi uygun bulunmamıştır (BOA., ŞD., Dosya no: 3190, Gömlek no: 33).

Stefan Efendi memuriyetinin son zamanlarında Üsküdar ve İstanbul tarafında 14 parça, oldukça acil olan tamiratları gerçekleştirmiştir. Serimarlık tarafından aratılıp bulunamayınca jurnal defterinde imzası mevcut olduğu halde “mimar Stefan Efendi yapıları kontrol etmeye gidiyorum diyerek daireden çıkıyor ve nereye gittiği malum değildir” denilerek hakkında müzekkire düzenlenmiş ve maaşının yarısı kesilmiştir. Stefan Efendi sermimarın kendisini aradığı anda yapıda bulunmadığı bir zamanda diğer yapıların birinde bulunduğunu ve bunun çok kez tekrarlandığını ifade etmiştir. Ayrıca teşkilat gereği sorumlu tutulduğu görevleri sebebiyle memurların durumlarını, varsa kötü hallerini kontrol etmek ve ortadan kaldırmak amacıyla çaba sarf ettiğini de dile getirmiştir. Tüm bunların düşünülmeden yarı maaşının kesilmesinden dolayı üzüntü duymuş ve haksız bir ceza karşısında kaldığını nazıra söylemek istemişse bile, süre gelen durumlara göre haksız uygulamanın kendisini istifaya zorlamak için olduğunu ifade etmiştir. Bu olaydan bir ay sonra Evkâf Nazırı Hayri Efendi telefonla arayarak kendisini azlettiğini söylemiştir. Mütarekeyi takip eden dönemde tarafından idare edilen işlerin noksansız yapıldığı, ancak kendisi için bir azil sebebi bulabilmek için devamsızlığının bahane edildiğini ifade etmiştir. Ancak vazifesi sırasında “gevşeklik” göstermesi sebebiyle memuriyetine devam etmesi uygun bulunmamış ve daha önce de bu sebeple azledildiği anlaşılmıştır (ŞD., Dosya no: 3190, Gömlek no: 33). 1917 tarihli bir kararname ile memurların doğrudan veya dolaylı olarak ticaretle uğraşmaları yasaklanmışsa da (Öçal, ty., s. 333) Evkâf Nezareti mimarı Stefan Efendi'nin durumu eski alışkanlıklarla hareket ettiğini düşündürür. Memuriyetine yeteri kadar zaman ayıramamasının en önemli sebebi dışardan aldığı işlerin kontrolü olmalıdır. Maddi sebeplerle memur mimarların gizli saklı sürdürmeye çalıştıkları bu işler asıl görevlerinin yapılmasında önemli bir engeldir.

Ayağının Kaydırıldığını İddia Eden Saray İnşaat ve Tamirat Komisyonu Mimarı Kaspar Nemçeciyan

Kaspar Nemçeciyan (Nemçeci olarak da geçer) Efendi saray mimarlarından Bedros Efendi'nin oğludur. Bedros Efendi bilindiği gibi Agop Balayan'ın yetiştirdiği bir hassa mimarı olarak 1870 yılında Ortaköy'de bir tiyatro binası ve 1886 yılında onarılan Samatya'daki Surp Kevork Kilisesi'nin mimarıdır. Çırağan ve Beylerbeyi saraylarının projelerini çizerek, inşaatlarına nezaret ettiği, ayrıca Karaköy'deki Ziraat Bankası'nın yerinde

daha önceleri bulunan Hallaçyan Hanı'nın da mimarı olduğu bilinmektedir (Pamukciyan, 2003, s. 319). Kaspar Nemçeciyan ise H 1277/1860-1861 yılında İstanbul'da doğmuştur. Ortaköy Ermeni Katolik mektebinde eğitim almış, Mekteb-i Sultani Mühendislik bölümünü bitirmiştir. Babasının denetiminde saray mimarları arasında mühendislik alanında gerek uygulamalarda gerekse teorik alanda katkı sağlamıştır. Türkçe, Fransızca ve Ermenice bilmektedir. 8 Ağustos 1298/20 Ağustos 1882 tarihinde Altıncı Belediye Dairesi'ne mühendis olarak tayin edilmiştir. İkinci, Dokuzuncu, Üçüncü ve kesin olmamakla birlikte Beşinci belediye dairelerinde çalıştığı tespit edilmiştir. Daha sonra Avrupa'ya gitmiş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ülkeye dönmüştür. 5 Mayıs 1325/18 Mayıs 1909 tarihinde 3000 kuruş maaş ile saray tamirat komisyonu heyet-i fenniye üyeliğine tayin edilmiştir. Tamirat işlerinin azalması ve yetersiz görülmesinden dolayı üye sıfatıyla çalışmayı bırakarak 50 kuruş yevmiye ile "mühendis" sıfatıyla istihdam edilmesi kendisine teklif edilmiştir. Ancak kabul etmediği için 26 Teşrin-i sâni 1325/9 Aralık 1909 yılında memuriyetine son verilerek aynı tarihten itibaren maaşının kesilmesine de karar verilir. Nazırın bir işaretiyle söz konusu tarihten itibaren maaşı kesilerek adalet dönemi olarak görülen II. Meşrutiyet döneminde mevcut kanunların ve hiçbir vicdanın razı olmayacağı bir biçimde mağdur olduğunu ifade etmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 3085, Gömlek no: 6).

Memuriyetine iadesini istemiş, iade tarihine kadar geçen süre zarfında maaşının verilmesiyle istihdam edilmesinin karara alınması ve aldığı maaştan bıraktığı aidat karşılığında faydalanması hakkında bir dilekçe yazmıştır. Ancak yazdığı dilekçesine verilen cevapta, saray tamirat komisyonu üyeliğinin resmi bir memuriyet sayılmayıp özel bir hizmet olduğu söylenmiştir. Ayrıca Nemçeciyan'ın söz konusu üyelikten çıkarılması da vazifesi için gereken fen ve bilgiye sahip olmamasından kaynaklı ve lüzumsuz görülmesiyle ilişkilidir (BOA., DH.SAİD d., Dosya no: 191, Gömlek no: 19). Tamirat komisyonunda görevlendirilmişse bile aslında kendisine verilen maaş bütçeye dahil olmayan bir ücrettir (BOA., ŞD., Dosya no: 3085, Gömlek no: 6). Bir başka görüş ise Kaspar Efendi'nin memur olduğu hakkında bir tereddüte mahal olmadığını, ancak memuriyete iadesinin de mümkün görülmediğini gösterir. Hizmet müddetinin maaş hesaplamasına yeterli geldiği takdirde kanunen verilecek azil maaşının verilmesi gerektiği söylenerek iş Maliye Nezareti'ne havale edilmiştir (BOA., DH.SAİD d., Dosya no: 191, Gömlek no: 19).

9 Mart 1327/22 Mart 1911 tarihli bir evrakta Nemçeciyan, detaylı bir açıklama yaparak 3000 kuruş maaş ile saray inşaat ve tamirat komisyonu üyeliğine tayin edildiğini, ancak başmimar Vedat Bey ile komisyon üyelerinden Asaduryan Efendi tarafından kendisinin fenne aşına olmadığı ve gereksizliği bahane edilerek Bâb-ı âli'ye bildirildiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Vedat Bey Kaspar Efendi'yi işten çıkardıktan sonra yerine başka bir kişiyi memur olarak almıştır. Nemçeciyan, bu durumun doğru olmadığını ve Kânûn-ı esâsi ile teminat altına alınan kişisel hukuk kurallarının hiçe sayılarak memuriyetten çıkarıldığını belirtmektedir. Ayağının kaydırılmasından sonra bir kişinin heyet-i fenniye ile inşaat komisyonu üyeliğine alınmasının iyi niyetli bir davranış olmadığını belirtir. Kendisinin gündelikte çalışan zümreden olmadığını 14 yıldan fazla bir süredir devlet memurluğu yaptığını ifade eder (BOA., ŞD., Dosya no: 3085, Gömlek no: 6). 13 Ağustos 1328/26 Ağustos 1912 tarihli bir başka belge Nemçeciyan'ın işsiz kalmadığını ve 1500 kuruş maaşla 18. Daire sermühendisliğine tayin edildiğini göstermektedir (BOA., DH.SAİD d., Dosya no: 191, Gömlek no: 19). Mimar ya da mühendis mimarların kendi aralarındaki iç çekişmelerine rağmen sistem dışında kalmadıkları görülür. Nemçeciyan'a da bir memuriyet bulunarak görevlendirilmiştir. Ancak çalışma şartlarının çok hızlı değişmesi kaygan bir zeminde memuriyet yaptıklarını düşündürür. Öncelikle düzenli ödenen aylık sisteminden sonra önerilen yevmiye usulü dikkat çekicidir. Uzun süre belediyede hizmet vermesine rağmen saray tamirat komisyonu heyet-i fenniye üyeliğine tayin edildikten sonra bilgisinin yeterli bulunmaması ve görev yapmasının lüzumsuz görülmesi, işten çıkarılması için bir bahane olmalıdır. Eğer bu görevde bir kişinin çalışması iddia edildiği gibi lüzumsuz ise bu kez Nemçeciyan'ın ardından neden başka bir kişi göreve alınmıştır? Ayrıca yine bilgisinin yeterli olmadığı iddia edildiği halde 18. Daire sermühendisliğine getirilmesi de çelişkilidir.

Hırant Dikran Manavyan: Mimar Bir Belediye Müdürünün Tekrar Atanma Talebi

Ermeni mimar Hırant Dikran Manavyan'ın Osmanlı arşivine ait bir belgede adı "Hırant" kullanılmaksızın "Dikran" olarak yazılmıştır (BOA., ML.EEM., Dosya no: 951, Gömlek no: 5). Belge içinde mimar hakkında yer alan bilgiler diğer belgelerle tutarlılık gösterdiğinden "Dikran Manavyan" olarak geçen kişinin tam adının "Hırant Dikran Manavyan" olduğu tespit

edilmektedir. Annuaire Oriental kayıtlarında mimarın adlarının baş harflerinin kullanılması ve “H. D. Manavyan” olarak yer alması bu tespiti doğrular niteliktedir. Annuaire Oriental kayıtlarında mimarın 1912’de faaliyet gösterdiği görülmektedir. Ancak tespit edilen belge gruplarına göre mimarlık faaliyetleri daha öncelere dayanmaktadır. Mimar ile ilgili ilk belge grubu İsviçre’nin Neuchâtel kentinde mimarlık eğitimi aldığı döneme rastlamaktadır. 10 Mayıs 1900’de yazılmış bir evrakta Manavyan, Neuchâtel kentinde mimarlık eğitimi alırken İstanbul’daki kardeşine bir kartpostal göndermiş ve burada “komite” kelimesini yazmış olduğundan erkek kardeşinin bir fesat komitesi ile ilişkisi olduğu düşünülmüş ve tutuklanmıştır. Bâb-ı âli Caddesi’nde bir kütüphanenin kiracısı olan Kirkor Faik Efendi’nin matbaası dâhiliye müfettişleri tarafından denetlendiği sırada Manavyan’ın erkek kardeşi Mirican’a ait dolapta Ermenice yazılan bir mektupta yer alan “komite” kelimesi sebebiyle Mirican’ın fesat komitesi ile ilişkisi olduğu düşünülmüştür (BOA., HR.TH., Dosya no: 241, Gömlek no: 75). İsviçre’nin Neuchâtel Cumhuriyeti polis dairesinden gönderilen bir varakada adı geçen komitenin Neuchâtel Cumhuriyeti içinde kurulan ve öksüz çocuklara yardım için uğraşan ve siyasetle ilişkisi olmayan bir kuruluş olduğu, Manavyan’ın da fena bir kişi olmadığı kaydedilmiştir (BOA., HR.TH., Dosya no: 242, Gömlek no: 99).

Manavyan’a ait diğer belge grubu, mimarın yaptığı görevleri ve Makriköy belediye müdürlüğünden azledilmesine ilişkin bilgileri içerir. Makriköy (Bakırköy) kazası belediye müdüriyetinden sebepsiz yere azledilerek mağdur edildiğinden söz ederek arzuhal sunmasına rağmen bir daire müdürü olarak gerekli olan idare biçimini uygulama konusunda bilgisiz olduğu ileri sürülerek işten el çektirilmiştir. 19 Nisan 1913 tarihinde Sadaret’e yazdığı dilekçede batıdaki belediyelerin teşkilatlarını mükemmel biçimde tetkik etmiş olması nedeniyle daha önceleri Mısır Hıdîvliği’nin İskenderiye Şehremaneti Fen Müfettişliği’ne ve ilerleyen hizmetleri sonrasında saray mimarlığına, oradan Mısır Nafia Nezareti başmimar ve mühendisliğine tayin edilerek takdir edildiğini anlatmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanını takip eden süreçte İstanbul’a dönmüştür. 1909-1910 tarihinde defter-i hâkâni nezareti heyet-i fenniye memurluğuna, 1911-1912 tarihinde Maliye Nezareti tahkikât komisyonu üyeliğine tayin edilerek memuriyeti sırasında devlet hazinesine yıllık 200.000 lira gelir sağlayacak bazı önemli harita ve krokiler hazırlamıştır. 1909-1910 yılından itibaren sadık biçimde görev yaptığı ve buna karşılık 1328 yılı Ocak (1913 yılı Ocak/Şubat) ayında

bir irade ile (BOA., DH.MTV., Dosya no: 60, Gömlek no: 57) Makriköy kazası belediye müdüriyetine dört bin kuruş maaşla (BOA., ŞD., Dosya no: 3172, Gömlek no: 15) atanarak kanun ve nizamla uygun olarak görev yapmaya başladığını ifade etmiştir.

Ancak atandıktan sonra sebepsiz yere sözlü tebligat ile işten el çektirildiğini ve kendisinden daha alt kadroda olan birinin göreve getirildiğini belirterek haksızlığa uğradığını dile getirmiştir. Oysa memuriyeti sırasında belediyenin işlerini düzene sokmak ve iş akışını düzenlemek için Şehremaneti'ne sunduğu birkaç teklif dikkate alınmamış ve ülkenin gerçek ihtiyaçlarını ortaya çıkarmak için sunduğu projeler sonuçsuz kalmıştır. Belediye teşkilatının tesis edilmesi amacıyla İsviçre ile çeşitli yabancı ülkelerden memurlar getirtilerek çalıştırıldığı, ancak kendisi gibi bir Osmanlı evladının yabancıardan daha fazla liyakati bulunmasına rağmen işten el çektirilmesinin kendisine üzüntü verdiğini dile getirmiştir (BOA., DH.MTV., Dosya no: 60, Gömlek no: 57).

Yönetim, namuslu bir kişi olduğunu ve Makriköy belediyesine müdür olarak atanmasından sonra gösterdiği mimarlık ve mühendislik becerilerini kabul etmekle birlikte, birkaç aylık süreçte şehrin ihtiyacı olan düzenlemeler ve bunların uygulanmasına dair gereken teşkilatı yapabilmek için bir belediye dairesi müdüründe olması gereken hasletlere sahip olmadığını düşünmektedir. Ayrıca yönetim tarafından Manavyan'ın iddia ettiği gibi bir haksızlık yapılmadığı da belirtilmiştir (BOA., DH.MTV., Dosya no: 60, Gömlek no: 57).

12 Ağustos 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçesinde Makriköy belediyesi müdürü iken Şehremini Cemil Paşa tarafından sebepsiz yere ve inceleme yapılmaksızın azledildiği ve adil davranılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca daha önce verdiği dilekçe hakkında kendisine bir geri dönüş yapılmamıştır. Şurâ-yı Devlet-i Mülkiye dairesi tarafından yapılan incelemelerde azledilmesine ilişkin bir sebep bulunmadığından bir memuriyette istihdam edilme kararı verilmiştir. Gerek bu karar gerekse azledilmiş memurun birikmiş maaşının tam olarak verilmesine dair alınan karara bağlı olarak birikmiş maaşını talep etmiştir. Memûr-ini Mülkiye-i Kânûnu gereğince yalnız mahkemeye verilen memurların maaşlarının kesilmekte olduğuna dikkat çekmiş ve kendisinin mahkemeye alınmadığını belirterek maaşının ödenmesini ve mağduriyetten kurtulmayı talep etmiştir (BOA., DH.MTV., Dosya no: 60, Gömlek no: 57).

Bundan sonraki süreçte yaptığı itirazlara ve yazdığı dilekçelere üç ay boyunca cevap verilmediğini ve mağdur duruma düştüğünü yazar. Eğer

haksızsa mahkemeye alınması ve gerekenin yapılmasını talep etmekte, değilse memuriyete geri dönmeyi istemektedir. Konuyla ilgili olarak yazdığı bir başka dilekçede kendisinin yerine getirilen şahsın kayırılmak istendiğini dile getirir. Vazifesini en iyi biçimde yaptığını ileri sürmesine rağmen görevden azlını Makriköy ahalisinin istediği kendisine iletilmiştir. Oysa iyi hizmetleri sebebiyle ahalinin memnun olduğunu ve memuriyete tekrar iade edilmesi amacıyla ahalinin bir mazbata hazırlayarak Cemil Paşa'ya sunduklarını, ancak bunun dikkate alınmadığını ve ahalinin bu gerekçeyle Cemil Paşa'yı Dâhiliye Nezareti'ne şikâyet ettiğini ifade eder. Dairede kötü davranan bir muhasebecinin azlını istemiş, ayrıca bu kişinin yaptığı işlerin denetimini talep etmiş, ancak bu isteği sonuca varmamış ve söz konusu muhasebeci memuriyette kalmaya devam etmiştir. Belgede "barakalar meselesi" olarak belirttiği konunun detaylarına girmemiştir. Bu konu hakkında fazla bir açıklama yapılmaksızın kayıtların belediye olduğuna değinir. Bunun dışında II. Meşrutiyet dönemindeki böyle kanunsuz işleri memleketin geleceği için tehlikeli görmektedir (BOA., ŞD., Dosya no: 3172, Gömlek no: 15).

10 Eylül 1913'te Makriköy eski belediye müdürü olarak Manavyan Efendi'nin Şehremaneti tarafından bir mühendisliğe tayin edilmesi hakkında karar çıkmıştır (BOA., DH.MTV., Dosya no: 60, Gömlek no: 69). Sonrasında 5 Ekim 1916 tarihli irade ile Adalar dairesi müdürlüğüne tayin edilmiştir (BOA., BEO., Dosya no: 4694, Gömlek no: 351977). Somut bir sebep gösterilmeden Makriköy belediye müdürlüğünden alınan Manavyan'ın tekrar Adalar belediye müdürlüğüne atanması bir başka çelişkili durumdur. Ancak bu durum her türlü olumsuzluklara rağmen mimarların sistemin içinde kalmayı başardığını düşündürür. 21 Eylül 1921'e ait Stamboul Gazetesi'nde Hristiyan nüfusun yoğun olduğu iki ilçe olan Adalar ve Makriköy'ün belediye müdürlerinin Hristiyan olmasının bir gelenek haline geldiğinden söz edilerek, zaman zaman değişiklikler olmuşsa bile bu durumun basında dolaylı itirazların yükselmesine sebep olmadığı ifade edilmiştir. Adalar belediye müdürü olan Manavyan'ın daha önce Makriköy belediye müdürlüğünden ayrılmak zorunda kaldığını belirten gazete haberi, Makriköy'e de bir Müslüman belediye başkanının atandığını ve bu kişinin eski Bilecik Valisi Alaeddin Bey olduğunu yazmaktadır (Stamboul Gazetesi, 1921, sny.). Manavyan, 20 Mayıs 1922'de Adalar belediye müdürlüğünden de azledilmiştir (BOA., BEO., Dosya no: 4712, Gömlek no: 353337).

Sermimar Ekrem Bey'in Azli

Sermimar Ekrem Bey ile mimar İstedaki'nin memuriyetleri dışında inşaat malzemesi ticareti yaptıkları, özellikle demir, kereste, tuğla gibi inşaat malzemelerini alıp sattıkları ortaya çıkmıştır. H. 1274 tarihli Ceza Kanunu'nun bazı yüksek memurlar hakkında tahdidi bir şekilde koyduğu ticaret yasağı, 2 Ekim 1333/2 Ekim 1917 tarihli bir kararname ile doğrudan veya dolaylı olarak ticaretle uğraşılmasını bütün memurlar için yasak kılmıştır (Öçal, ty., s. 333). Bu sebeple saray mimarlığı yapan hem Ekrem Bey hem İstedaki Efendi 1919'da bu durumdan sorumlu tutulmuşlardır. Bununla birlikte sarf edilen paraya karşılık Yıldız Sarayı'nda yapılan inşaat ve tamiratta sermimar Ekrem Bey kural dışı olarak ilk keşfi gerçekleştirmediği gibi münakasa da yaptırmayarak 24.000 kûsur liraya ulaşan inşaat ve tamiratın yapılması sırasında ya da tamamladıktan sonra inşaat defterini istediği gibi düzenleyerek müteahhit olarak belirlediği Nikoli kalfa adında bir kişiye 24.000 lirayı ödettirmiştir. Ebniye-i Seniyye Müdürü Ömer Cemal Bey'in tüm bu olup bitenden haberi olmasına rağmen sermimar Ekrem Bey ve mimar İstedaki Efendi hakkında tahkikat yapmadığı, bu iş sebebiyle ihmali bulunduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Ebniye-i Seniyye Müdürü Ömer Cemal Bey daha önce kendisine verilmiş olan önemli bir layihayı üç yıl sonuçlandırmayarak çekmecesinde saklamış, diğer bir deyişle hasıraltı etmiş ve bununla beraber görevini yapmaktan tamamen aciz olduğu öne sürülerek suçlanmıştır. Ömer Cemal Bey'in işlerine hakim olmadığına ve sermimar Ekrem Bey ile mimar İstedaki Efendi'nin kanunen azil edilmesine ve müdüriyete Şefik Bey'in tayin edilmesine karar verilmiştir (BOA., ML.EEM., Dosya no: 1310, Gömlek no: 18). Bunun ötesinde sermimar Ekrem Bey ile mimar İstedaki efendilerin memurların ticaretle ilgilenmesini men eden kararnamenin birinci ve üçüncü maddeleri gereğince mahkemeye verilmeleri uygun görülmüştür (BOA., ŞD., Dosya no: 488, Gömlek no: 52).

Bu olayda adı geçen mimarlara yöneltilen suçlamalarla ilgili bir belge görülmemekle birlikte kendilerine kanunen yasaklanmış bir hususa aykırı davrandıklarından dolayı mahkemeye verilmeleri uygun görülmüştür. Bu noktadan hareketle yüklendikleri bir iş için harcama tutarlarını fazla gösterdikleri ve farkı zimmethlerine geçirdikleri düşünülmektedir. Bir diğer husus, müteahhit olarak bilinen Nikolali kalfa ile iş birliği yapılarak kendilerine ait inşaat malzemelerini bu işte kullanmış olma ihtimalidir.

Tüm bu işleri kontrol etmekle görevli ebniye-i seniyye müdürü Ömer Cemal Bey'in de sorumluluğunu yerine getirmeyerek iş birliği yapmış olması muhtemeldir. Böylece Yıldız Sarayı'nda yapılan inşaat ve tamirat işlerinde işi üstlenen ve kontrol etmekle yükümlü tüm tarafların görevlerini suistimal ederek kendilerine çıkar sağladıkları ve devleti zarara uğrattıkları sonucuna varılmıştır.

Sonuç

Hassa Mimarlar Ocağı'nın dağılması, yangınlar, depremler, göçler, nizamnameler, kanunnameler, mesleki eğitim sorunları, yabancı, gayrimüslim ve Türk-Müslüman mimarlar arasındaki rekabet, diplomalı veya diplomasız olma hali, kalfa/mimar/mühendis gibi farklı tecrübelerin bir kişide toplanması ya da farklı tecrübelere sahip kişilerin müteahhitlik yapmaları gibi mesleki dinamiklerin ötesinde sıradan insanlar gibi mimarları da etkileyen siyasi sebepler, II. Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı, Ermeni tehciri ve Milli Mücadele yılları olarak belirlenebilir. II. Abdülhamid döneminde ülkeden kaçan ya da eğitime giden bazı mimarların II. Meşrutiyet'in ilanı ile ülkeye döndüğü, ancak bu dönemdeki uygulamaların bazı mimarlar için hayal kırıklığı yarattığı görülmektedir. I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllar, kamu inşaatlarının durduğu, inşaat malzemelerindeki fiyat artışı ve inşaatları sürdürmekte zorluk çeken mimar/mühendis ya da kalfa kökenli müteahhitlerin mukavele şartlarını yerine getirememesi dönemidir. I. Cihan Harbi'nden başlayarak Milli Mücadele yıllarını da kapsayacak biçimde inşaatlar konusundaki anlaşmazlıkların artışından söz edilebilir. Bu zamanlarda tehciri yaşayan Ermeni mimarlar için siyasi kırılma noktaları olarak belirlenirken bazı Rum mimarların da ülkeyi terk ettiği görülür (Şenyurt, 2002, s. 125).

Özellikle II. Abdülhamid döneminde mimar/mühendislerin çeşitli sebeplerle mimarlık eğitiminin yarıda kalmasının ya da yurt dışında faaliyet gösterme durumunun ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Hasan Chany gibi yurt dışına çıkmayı başarabilen bazı mimarlar II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ülkeye dönmüştür. Ancak bu durumun merkez (İstanbul) dışında da farklı mimarlık tecrübelerinin elde edilmesine engel olmadığı görülür. Ayrıca yarım kalan mimarlık eğitiminin bilgilerini kullanarak faaliyet göstermenin ötesinde ayakta kalabilmek için mimarlık dışında başka işler de yapılmaktadır. Çok sayıdaki belge, bir taraftan ayakta

kalma mücadelesi veren mimarların etraflarındaki insanlara da faydalı olmak için unvanlarını kullanarak yönetimden talepte bulduklarını göstermektedir. Özellikle Ermeni mimarların ailelerinden bazı kişileri İstanbul'a getirmek için aracı olduğu ya da hayatta olmayan mimarların akrabaları tarafından isimleri verilerek yardım talebinde bulunulduğu dikkat çeker. Çeşitli sebeplerle suçlananlar ve hükümet karşıtı olmaları nedeniyle firar edenler de bulunmaktadır.

Bilhassa göçler nedeniyle artan nüfusun 20. yüzyılın başında iskânı için kurulmak istenen mahalleler çok sayıda miri ve vakıf arazisinin arsaya dönüştürülmesi ile gerçekleşmiş ve bu dönüşümlerin gerçekleşmesinde mimarlar önemli rol oynamıştır. Mahalle kurulmasına ilişkin faaliyetlerin olduğu son dönemlerde mimarların ellerindeki arsaları değerlendirmek istedikleri ve özellikle tasarrufları altında bulunan atıl durumda olan miri ve vakıf arazilerinin arsaya dönüştürülerek bina inşa edilmesinde öncü rolleri olduğu görülmüştür. Diğer taraftan aynı dönemde savaş yıllarının zorlukları içinde kamu yapılarının inşalarında yaşanan güçlükler inşaat malzemesi fiyatlarının artmasından kaynaklanmakta ve mukavelelerde tarafların haklarını koruyan maddelerin bulunmaması önemli sorunlar ortaya çıkarmaktaydı. Hem savaş yıllarının verdiği telaş hem müteahhitlerin inşaat taahhüdü hakkındaki acemilikleri mukavele yapılmadan inşaa sürecine başlanmasına bile sebep olmuştur.

20. yüzyıl başı memur mimarların azledildiği ve işe iade taleplerinin arttığı bir dönem olarak görülebilir. 1917 yılına ait kanunla tüm memurlara getirilen ticaret yapma yasağı mimarlara hem inşaat malzemesi alıp satma hem müteahhitlik yapmaya sınırlar getirmiş olmalıdır. Kontroller sıkı tutulduğu ve göz yumulmadığı müddetçe iki işi bir arada yürütmenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Evkâf, saray, belediyede çalışan mimarlarla başmimarların işten çıkarılma durumları incelendiğinde, memur mimarın da büyük bir rekabet ortamında ve ast-üst ilişkilerinin zorlayıcı ortamında faaliyet gösterdikleri sonucuna varılabilir. İşe gelmeme, mesleki bilginin yeterli görülmemesi memur mimarın/mühendisin azledilmesi için gösterilen sebeplerdir. Aziller sonrasında ayaklarının kaydırıldığını düşünen mimar/mühendis memurların başka bir göreve atanmak için çok miktarda dilekçe yazdıkları ya da azil maaşı almak için talepte buldukları görülür. Saray mimarlığının memuriyet olup olmadığı bile sorgulanmıştır. Bütçede bu iş için ödenek ayrılmaması bugünkü anlamda saray mimarının "sözleşmeli" eleman statüsünde görülmesine sebep olmuştur. Başmimarların ve diğer memuriyet verilen mimarların ticaretle

uğraşmalarının azil edilmelerine bir başka sebep oluşturduğu görülür. İşe gelmeme bahanesiyle işten çıkarılan memur mimarlar için özel yapıların inşaatlarını ya da tamiratlarını yapma ya da müteahhitliğini sürdürme gibi sebepler önemli rol oynamış olmalıdır. Memuriyetteki ast-üst ilişkilerinin işten azillerde etkili olduğu ve kadrolarda boşalan yerlerin kolaylıkla doldurulduğu ve bu durumun rekabeti arttırdığı söylenebilir. İncelenen dört farklı alanda 20. yüzyıl başlarında hizmet veren ve azledilen memur mimar/mühendisler hak arayışlarını sonuna kadar devam ettirmiş, çalışma koşullarının zorlayıcı olmasına rağmen bazıları devletin başka kadrolarında görev alabilmiştir.

Extended Abstract

Roles and Circumstances of Architects in the Late Ottoman Period with Unknown Aspects

Oya Şenyurt⁶

ORCID: 0000-0002-4837-3960

Although there are many studies on the Hassa Architects' Quarry, little is known about the working conditions of architects working in other public institutions. On the other hand, it can also be said that it is difficult to evaluate the petitions written by architects regarding their personal or family problems beyond their working conditions and to speculate on what situations and events the architect individual may have encountered beyond their profession. In this article, architects are evaluated not only as professionals who construct buildings, set rules and determine the development of the city, but also as individuals who break the rules, whose buildings collapse, who are investigated, who plead, who asks for forgiveness, who deal with competitors, who are conspired against, who have extraordinary experiences, who pursue their land and who want a roof over their heads.

As it is known, in the late 19th century, a considerable number of architects who were invited to the empire or came to the capital of the empire on their own entered into a competition with local journeymen and architects. In the past, the failure of construction works carried out by journeymen or collapsed structures revealed some negative experiences and this situation strengthened the belief that architecture was considered a science and therefore known by architects/engineers with diplomas. It should also be emphasized that architects assigned due to migrations and earthquakes from the Tanzimat period to the beginning of the 20th century traveled to many parts of Anatolia. However, at the beginning of the 20th century, the number of architects with diplomas was not large enough to be sent wherever they were requested, and local architects with diplomas were not being trained. In addition to professional knowledge,

⁶ Prof. Dr., Kocaeli University Architecture and Design Faculty Architecture Department, E-mail: oya.senyurt@kocaeli.edu.tr

architects had to be fully familiar with the building regulations and codes. On the other hand, some architects in Istanbul established bureaus and realized the construction of both state buildings and the residences of the rich with a stronger capital. A closer look at the architects operating in these bureaus reveals that they were diverse not only in terms of ethnicity but also in terms of their countries of citizenship, and that the bureaus established through partnerships created a cosmopolitan structure in business organization.

Undoubtedly, architects are not limited to their profession. Just as political and social changes affect ordinary people today, architects have also been struggling with both professional and non-professional personal problems. Architects' living and working conditions have been affected by international conflicts and internal turmoil. Investigations for strategic posts were based on their education, their own and their family's background, whether they had been exiled to the provinces, and whether they had a history of imprisonment or arrest. On the other hand, architects made requests to the administration for their families or acquaintances for various reasons. Among these requests, petitions written for some members of their families to come to Istanbul or to travel to a different location are at the forefront. In the petitions written by the relatives of the architects, financial requests were made using the names and titles of the architects who patronized their families, regardless of whether they were alive or dead. The number of relatives making requests on behalf of architects is not small. For instance, Mrs. Seniha, the wife of architect Asım Kömürçüoğlu, requested that another person be sent to Europe instead of her husband and that her family's order not be disrupted.

In the early 20th century, it can be said that architects also contributed to the transformation of miri and waqf lands into neighborhoods through the construction of numerous buildings. In a period when there was a succession of wills regarding the use of miri and waqf lands, vineyards and orchards as land for the construction of buildings, it is seen that some architects who realized that owning land was a significant return also existed in this period. On the other hand, the evacuation and occupation of houses by foreign soldiers between 1918 and 1923, when Istanbul was under occupation, left many members of the public in a difficult situation and affected architects as well. The Second Constitutional Monarchy, World War I, the Armenian deportation and the War of Independence can be defined as periods of rupture for architects as well as ordinary people. As it is

known, the period until the declaration of the Second Constitutional Monarchy is called the period of Abdülhamit II's istibdat (oppression). During this period, constitutional rights were restricted and repression increased. As in the case of Hassan Chany, his proposals for improving the administration were met with a backlash and led to his expulsion from the country. In Egypt, Hassan Chany had the opportunity to work in offices established by foreigners and gained work experience outside his field of interest in order to survive. He returned to the country with the declaration of the Constitutional Monarchy II. The most challenging factor for architects during the war period was the price increases in construction materials and the construction works that could not continue due to the lack of a safe environment. In addition to the unfinished constructions due to unsound contract terms and open to interpretation, some negligence also constituted a reason for the contractors to incur losses. In some cases, as in the case of Alaaddin Bey, construction work was started without signing the contract.

Although a 1917 decree prohibited civil servants from engaging directly or indirectly in commerce, the situation of Stefan Efendi, the architect of the Ministry of Awqaf, suggests that he acted in accordance with old habits. The most important reason why he could not devote enough time to his civil service must have been the control of his outsourced works. For financial reasons, these works that civil servant architects try to carry out in secret are an important obstacle in the performance of their main duties. It is seen that architects or engineers did not remain outside the system despite their internal conflicts among themselves. Kaspar Nemchejian was also assigned a civil servant position. However, the rapid change in working conditions suggests that they were working as civil servants on a slippery slope. First of all, after the regular salary system, the daily wage system offered to Nemchejian is remarkable. Although Nemçeciyan had served in the municipality for a long time, after he was appointed as a member of the committee of fenniye of the palace repair commission, his knowledge was deemed insufficient and his position was deemed unnecessary, which must have been a pretext for his dismissal. If Nemçeciyan's presence was deemed unnecessary, it is contradictory that another person was appointed to the position after his dismissal and that Nemçeciyan was appointed as the 18th Department's chief engineer even though his knowledge was claimed to be insufficient. Another contradiction is the reappointment of H.D. Manavian, who was removed from the

Makriköy municipal directorate without any concrete reason, as the municipal director of Adalar.

The architect Ekrem Bey and the architect İstedaki, on the other hand, violated something that was forbidden to them by law and it was deemed appropriate to take them to court. From this point of view, it is thought that they overstated their expenditures for a work they had undertaken and embezzled the difference. It is also possible that they collaborated with Nikoli kalfa, known as the contractor, and used their own construction materials in this work. It is also possible that Ömer Cemal Bey, the director of ebniye-i seniyye, who was in charge of controlling all these works, did not fulfill his responsibility and collaborated. Thus, it is concluded that all parties who undertook and controlled the construction and repair works at Yıldız Palace abused their duties, benefited themselves, and caused the state to incur losses.

Kaynakça/References

- Afyoncu, F. (1998). XVII. Yüzyıl hassa mimarlar ocağı: başbakanlık osmanlı arşivi belgelerine göre. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avcı, Y. (2017). Osmanlı hükümet konakları: tanzimat döneminde kent mekânında devletin erki ve temsili. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bal, K. (2018). Tanzimat'tan II. meşrutiyete osmanlı'da depremler (1839-1908). *Asos Journal*, 72, 526-544.
- Can, S. (2002). Osmanlı mimarlık teşkilatının XIX. yüzyıldaki değişim süreci ve eserleri ile mimar seyyid abdühalim efendi. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Can, S. (2007). XIX. yüzyıl mimarları ve ermeniler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 167, 39-47.
- Çetin, S. (2012). Geç osmanlıdan erken cumhuriyete iç batı anadolu'da kentsel yapının değişimi: manisa, Afyon, burdur ve ısparta kentleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme (1), *METU JFA*, 29/2, 89-126.
- Çınar, Ö. (2011). Taviz bedeli ve icareteynli ve mukataalı vakıfların tasfiyesi. *EÜHFD*, 15(1-2), 105-117.
- Dündar, A. (1999). Osmanlı mimarisinde hassa mimarları. *Dini Araştırmalar*, 2(5), 159-176.
- Eke, F. (2003). Merkezi yönetim seviyesinde planlamanın geçmişi geleceği. *Planlama*, 2003/3, 33-38.
- Elemana, H. (2023). Yıldız sarayı dış avlusundaki şale kasrı, kütüphane ve limonluk binalarının inşaa süreçleri. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Erkmen, A. (2003). Agop boyacıyan'ın istanbul'da bir özel mimarlık okulu kurma girişimi: mektep-i fenn-i mimari'ye. *Arredamento Mimarlık*, 163, 120-125.
- Ersoy, M. (2017). *Osmanlı'dan günümüze: imar ve yasalar*. İstanbul: Ninova Yayıncılık.
- Kafescioğlu, Ç., (1988). The Ottoman architect: a study of ottoman architectural profession and practice. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kohler S. A. ve Carson J. R. (1978). *Sixteenth street architecture*, United States: Commission of Fine Arts.
- Kuruyazıcı, H. (2000). İstanbul'un unutulmuş mimarları-4. *İstanbul Dergisi*, 34, 76.
- Kuzucu, K. (2016). 1892 yılında yaşanan bir inşaat faciası ve devlet. Editörler: Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, *Osmanlı İstanbulu IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri içinde* (171-204).
- Memiş, F. Z. (2013). *İtalyan mimar raimondo d'aronco'nun istanbul yapılarının koruma durumlarının araştırılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Öçal, A. (ty.). Türk hukukunda memurların ticaret yapma yasağı (Devlet memurları kanununun 28. Maddesi üzerinde bir inceleme). <https://dergipark.org.tr>, s. 330-362.
- Pamukciyan, K. (2003). *Biyografileriyle ermeniler*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Salihoğlu, E.F. (2023). *Geç osmanlı döneminde istanbul'a yapılan zorunlu göçlerin kent mekânları üzerinden incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Söğüt S. G. (2016). İstanbul'un imarı ve yangınlar-2: 19. yüzyıl istanbul'unda modern imar uygulamaları: Yangın yeri düzenlemeleri. *Toplumsal Tarih*, 271, 50-62.
- Sönmez, Z. (1999). Osmanlı mimarisinin gelişiminde hassa mimarlar ocağı'nın yeri, örgütlenme biçimi ve faaliyetleri. *Osmanlı: Kültür ve Sanat*, 10, 184-189.
- Sözen M., Tanyeli U. (1996). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şenyurt, O. (2002). *1800-1950 yılları arasında istanbul'da faaliyet gösteren Rum mimarlar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Şenyurt, O. (2011). *Osmanlı mimarlık örgütlenmesinde değişim ve dönüşüm*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şenyurt, O. (2023). *Osmanlı mimarisine dair kısa okumalar*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Tunca, H. (2016). *Sicill-i ahvâl defterlerine göre istanbul doğumlu ermeni devlet adamları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- Turan Ş. (1988). Mimar ainan ve hassa mimarlar ocağı. *Tarih ve Toplum*, 10(56), 9-11.

- YAZICI, N. (2007). *Osmanlılarda mimarlık kurumunun evrimi ve tanzimat dönemi mimarlık ortamı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- _ (1958). Kaybettiklerimiz: Y. mimar Asım Kömürcüoğlu hayatı ve eserleri (1879-1957), *Arkitekt*, 1958-01 (290), 43-45.
- _ (1921). *Samboul Gazetesi*, s.n.y.

İnternet kaynakları

URL 1:

<https://smartbeyoglu.com/rehber/palazzo-corpi-43809.html>

URL 2:

<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/pavli-adasi/#17.1/40.861492/29.255615>

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

A.MKT.NZD., Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Yazışmalarına Ait Belgeler,
BEO., Bâb-ı âli Evrak Odası,
DH.EUM.2Şb, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube Evrakı,
DH.MB.HPS., Dahiliye Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri,
DH.MTV., Dahiliye Mütenevvia,
DH.SAİD d., Dahiliye Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi defterleri,
DH.TMIK.M., Dahiliye Muamelat,
HR.İM., Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı,
HR.SYS., Hariciye Nezareti Siyasi,
HR.TH., Hariciye Tahrirat,
HR.TO., Hariciye Nezareti Tercüme Odası,
HR.UHM., Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdüriyeti,
İ.DH., İrade Dahiliye
İ.ML., İrade Maliye,
MF.MKT., Maarif Nezareti Mektubi Kalemî,
ML.EEM., Maliye Nezareti Emlâk-i Emiriye Müdüriyeti,
ŞD., Şura-yı Devlet
YMTV., Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı.

Oya Şenyurt

1969'da İstanbul'da doğdu. 1991'de Yıldız Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden mezun oldu. 2002'de aynı üniversitede "1800 - 1950 Yılları Arasında İstanbul'da Faaliyet Gösteren Rum Mimarlar" başlıklı tezi ile yüksek lisansını tamamladı. 2006'da "Türkiye'de Yapı Üretiminde Modernleşme ve Taahhüt Sisteminin Olu-

şumu" başlıklı çalışması ile doktora derecesi aldı. 2007'de Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü'ne yardımcı doçent olarak atandı. 2012'de doçent, 2017'de profesör unvanını aldı. Halen aynı üniversitede çalışmalarını sürdürmektedir. Çalışma alanı ağırlıklı olarak Osmanlı mimarlığı ve mimarlık örgütlenmesi üzerinedir.

Oya Senyurt was born in Istanbul in 1969. Graduated from Yıldız University, Faculty of Architecture in 1991. Completed her master's degree at the same university in 2002 with the thesis entitled "The Greek Architects and Their Influences in Istanbul: 1800 - 1950". Received her doctorate in 2006 with the thesis entitled "Modernisation of Structural Production and Formation of Contracting System in Turkey." In 2007, she was appointed as an assistant professor at Kocaeli University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture. Assumed the title of Associate Professor in 2012 and Professor in 2017. Continues to work at the same university. Field of research is mainly Ottoman Architecture and Ottoman architectural organization.

E-posta: oya.senyurt@kocaeli.edu.tr

Mardin Mimarlık Mirasında Mimarbaşı Lole'nin Rolü

İzzetin Kutlu¹

ORCID: 0000-0002-5546-5548

Deryanur Şimşek²

ORCID: 0000-0002-9810-8727

Öz

Mardin'in tarihi dokusu üzerinde en belirgin etkiyi bırakan figürlerden biri olan Ermeni asıllı Mimarbaşı Lole, 19. ve erken 20. yüzyılda birçok önemli eserin inşaa sürecinde aktif rol üstlenmiş ve onarım süreçlerinde yer almıştır. Çalışma, Mardin'in çok katmanlı tarihi dokusu içerisinde yer edinmiş bir yapı ustasının, günümüze kadar ulaşmış ve kendisine atfedilmiş eserlerinin detaylı bir belgelemesini yapmayı amaçlamaktadır. Mimarbaşı tarafından inşa edilen veya onarımı gerçekleştirilen eserleri tespit etmek ve inşaa pratiğini ortaya koymak amacıyla dört aşamalı bir yöntem kullanılmıştır. İlk aşamada literatürden elde edilen veriler doğrultusunda kendisine atfedilen eserler belirlenmiştir. İkinci aşamada Mardin tarihi dokusunda bu eserlerin çevresi ile kurduğu ilişkinin tespiti için harita oluşturulmuş ve üçüncü aşamada özelliklerine göre tablolaştırılmıştır. Son aşamada, ardışık bir yaklaşımla eserler ve özellikleri incelenmiş ve inşaa pratiğinin zaman içinde nasıl evrildiğine dair değerlendirmelere yer verilmiştir. Kentin farklı alanlarında konaklar, kiliseler, eğitim ve idari yapıların da arasında yer aldığı birçok eserde etkin rol aldığı görülmüş ve bölgede belirli bir mimari ve kültürel formasyonun mevcutta yer aldığı, Lole tarafından ortaya konan formasyonun bunun dışında olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mimarbaşı Lole, kültürel miras, Osmanlı mimarlığı, yerel mimari

¹ Arş. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümü,
E-posta: izzetinkutlu@artuklu.edu.tr

² Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümü,
E-posta: deryanursimsek@artuklu.edu.tr

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1456731

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 710 - 746

The Role of Mimarbaşı Lole in the Architectural Heritage of Mardin

İzzettin Kutlu³

ORCID: 0000-0002-5546-5548

Deryanur Şimşek⁴

ORCID: 0000-0002-9810-8727

Abstract

Mimarbaşı Lole, one of the most significant figures in Mardin's historical heritage, played an active role in the construction and repair of many major monuments between the 19th and early 20th centuries. The study aims to provide a detailed documentation of the buildings of a craftsman who has taken a place in the historical heritage of Mardin. A four-stage method was used to identify the built or repaired buildings and to reveal his construction practice. First, the monuments associated with him were determined in line with the data obtained from the literature. Second, a map was prepared to determine the relationship between these monuments and their surroundings in the city. Third, they were categorized and presented in a table according to their features. In the last, the monuments and their qualities were analyzed in a sequential approach and also evaluations on how the construction practice evolved over time were included. It was observed that Lole had an active role, including mansions, churches, educational and administrative buildings in different areas of the city. It was concluded that a specific architectural and cultural formation already exists in the region, and that the construction by Lole is not an exception to this formation.

Keywords: *Mimarbaşı Lole, cultural heritage, Ottoman architecture, vernacular architecture*

³ Research Assist. Dr., Mardin Artuklu Univ. Architecture Depart.,

E-mail: izzettinkutlu@artuklu.edu.tr

⁴ Research Assist., Mardin Artuklu Univ. Architecture Depart.,

E-mail: deryanursimsek@artuklu.edu.tr

Giriş

Fiziksel anlamda yerleşim yeri içerisinde yön, mesafe ve konum tanımlamak adına bir referans noktası niteliğine sahip olan eserler, sosyal anlamda yerel halkın aidiyet duygusunun pekiştirilmesinde önemli rol oynamaktadırlar (Lynch, 2010, s. 15). Özellikle çokkültürlü birikime sahip yerleşimlerde yer alan mimari üretimler, dönemlerine ait üslupları yansıtması ve şehir dokusunun oluşturulması bakımından önemli rollere sahiptirler. Anadolu'da çokkültürlü birikime sahip yerlerden biri olan Mardin'in de gerek mimari zenginliği gerekse farklı dönemlerde inşa edilmiş değerlere sahip oluşu, kenti çok katmanlı bir çalışma alanı halinde ele almayı gerekli kılmıştır. Çerme (2008), tarihi Mardin dokusunun bütünsel bir incelemesiyle ilgili, Mardin tarihinin, kültürünün ve en önemlisi mimarisinin ideolojik veya subjektif bir bakış açısı ile birlikte belgelere dayalı bir şekilde de ele alınması gerektiğini savunmuştur.

Mardin kentinin kuruluşuna dair kesin bir tarih olmamakla birlikte şehir hakkındaki belgelenmiş ilk kayıtlar, dördüncü yüzyıla dayanan Bizanslı tarihçi Amminaus Marcellinus'a aittir (Alioğlu, 2000). Tarih boyunca çeşitli toplumsal hareketler ve istilaların etkisi altında kalmış ve her yeni dönemde katmanlar halinde yeniden inşa edilmiştir (Günenç ve Divleli, 2012). Zamanla, kentin varoluşu bu katmanların birbiriyle iç içe geçmişliği ve ayırt edilemezliği üzerinden tanımlanmıştır. Bu tanımlama temelinde Mardin'in dokusunun kökenine yönelik verilerin belirsizliklerinden kaynaklanmaktadır. Yapılaşmaya dair ilk bilgilerin giriş kapıları üzerinde yer alan kitabelerden elde edilmesi ve bu kitabelerin zamanla tahrip olması, tarihine dair kesin bilgilerin elde edilememesine neden olmuştur. Tarihi dokunun geçmişine ilişkin gerçekleştirilen tespit çalışmalarında Alioğlu (2000), dönemleri birbirinden ayırmak için incelemelerde bulunmuştur. Günenç ve Divleli (2012) çalışmalarında, tarihi dokunun varoluş sürecine dair bilgileri ele alıp oluşumundaki aktörlere değinmiştir. Yeşilbaş (2018), Mardin'deki ticari faaliyetlerin tarihine ve mekânlar arasındaki dönemsel farklılıklara odaklanırken, Dinç (2021) imar ve inşa faaliyetlerinin İslam etkisi ile tarihi mekânlara nasıl yansıdığına dair gözlemlerine yer vermiştir. Akgül (2022) ise tez çalışmasında, tarihi gelişim sürecini kronolojik sırayla ele almış ve bölgede eğitim alanındaki inşa faaliyetlerini dönemsel farklılıklarına göre analiz etmiştir. Bu çalışmalar ışığında Mardin tarihi dokusunun oluşma süreci hakkında dönemsel, kesin bir ayrıma

gidilemeyeceğini, ancak eserler özelinde gerçekleştirilen araştırmalar ve yorumlamalarla tarihinin ilişkin bilgilere erişilebileceği ortaya çıkmaktadır.

Kentlerin tarihine ilişkin analiz yapmak, toplulukların zamanla nasıl geliştiğinin, değiştiğinin ve dönüştüğünün anlaşılmasında yardımcı olmaktadır. Araştırma ve mimari eserlerin incelenmesi süreçleri ile birlikte teknik, malzeme, üslup vb. inşaa özellikleri ile hangi döneme ait olduğu hakkında tespitler veya yorumlamalar gerçekleştirilebilmektedir. Bu süreçte önemli mimarlar/yapı ustaları ve eserleri, kentlerin fiziksel ve kültürel peyzajını şekillendirme konusunda kritik bir role sahiptir. Bir yapı ustasının veya mimarın kente sağlayabileceği katkıların ne derece önemli olabileceği ve kent ile inşaa işlerinde aktif rol alan aktörlerin birlikte özdeşleşebileceği Gaudi ile Barcelona'da (Permanyer ve Levick, 1998), Mimar Sinan ile İstanbul'da (Avşın Güneş, 2013), Frank Gehry ile Bilbao'da (McNeill, 2011) ve Otto Wagner ile Viyana'da (Frisby, 1997; Değirmenci ve Pilehvarian, 2018) görülebilmektedir. Mardin'de ise bu etki, kentin önemli noktalarındaki inşaa ettiği eserleri ile Ermeni yapı ustası Lole⁵ tarafından yaratıldığı söylenebilir.

Lole'yi anlamlandırabilmek için, içine doğduğu kültürel coğrafyadaki zanaat/mimarlık terminolojilerine ve ima edebileceği toplumsal gerçekliklerin ne olabileceğine dair bazı saptamalar yapmak anlamlı olacaktır. Çünkü bugünkü dünyaya hiç benzemeyen bir evrenden konuşabilmek için o çağın kültürel evreninde dolaşmak gerekmektedir. Bu bağlamda, Lole'nin konumunun ve rolünün anlaşılması amacıyla döneminin mimarlık terminolojisi irdelenmelidir. Çağının zanaat/mimarlık terminolojisindeki müphemlik ve bugüne neredeyse hiç benzememe halinin, Osmanlı inşaa faaliyetlerinde aktörlerin kendi sanat alanlarının ötesinde de etkili olmasına yol açtığı ve mesleki kimlik ile toplumsal rol arasında bulanıklıklar yarattığı söylenebilir. Osmanlı'da yaşanan mimari terminolojideki⁶ bulanıklığın görünür olduğu kurumlardan biri "Hassa Mimarlar Ocağı"dır. Bir mimarlık mektebi olarak kavranan Hassa Mimarlar Ocağı'nın, uzun seyahatler, yabancı ülkelere gerçekleştirilen ziyaretler ve yol, köprü, han, hamam, kule gibi yapıların onarım ve inşaa edilmesi gibi faaliyetler aracılığıyla, mesleki bilgi ve becerilerini en verimli şekilde edinebilecekleri bir

⁵ Ermeni Mimarbaşı ve yapı ustası olarak bilinen Lole "*Lole Serkis Gizo, Serkis Lole, Serkis Gizo*" olarak da anılmaktadır.

⁶ Çalışmanın üçüncü bölümü olan "Çağının Sanat-İnşaa İlişkisi Çerçevesinde Mimarbaşı Lole" başlığında terminolojik bulanıklıklara detaylıca yer verilmiştir.

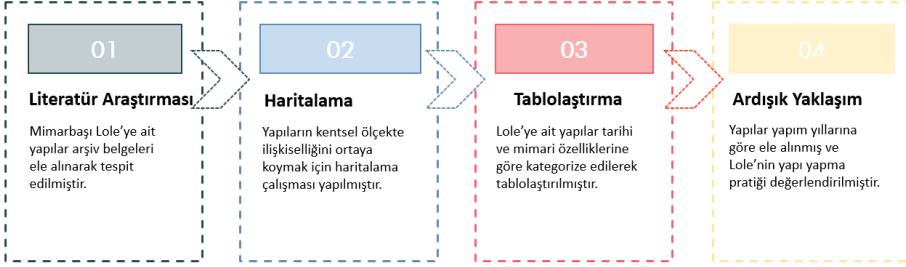
eğitim sistemi sunduğu söylenebilir (Ortaylı, 1976). Bu ocağın başındaki kişiye verilen unvan olan mimarbaşı ise plan hazırlama, inşaat gibi teknik konularda çalıştırılmıştır (Cezar, 1973). Mimarbaşı unvanı, zamanla farklı kurumlarla ilişkilendirilmiş ve kent içerisinde önemli katkılar sunan yapı ustalarına atfedilmeye başlanmıştır (Turan, 2020).

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında, doğu vilayetlerinin çeşitli yerlerinde mimarbaşı unvanı kullanılmıştır. Fakat bu kişilerin statülerinin devlet tarafından atandığından ziyade yerel teamüllere göre belirlendiği düşünülmektedir. Bu olgunun en dikkate değer örneği, 19. yüzyılın sonunda Mardin'de görev yapan, yerel sözlü geleneklerde ve Ermeni kaynaklarında mimarbaşı unvanı ile anılan Lole'dir. Lole'nin bir Osmanlı devlet görevlisi olmadığı, Mardin'deki büyük inşaat işleriyle ilgili Osmanlı belgelerinde kendisinden bahsedilmemesinden anlaşılmaktadır (Dağdelen, 2006; Aktürk, 2019). Buna rağmen tarihi Mardin dokusunun önemli noktalarında gelişen idari, eğitim, konak yapılarının inşa sürecinde etkin rol aldığı görülmektedir. Bu eserleri ile günümüzde halen kendinden söz ettirmekte ve bölge halkı tarafından mimarbaşı unvanı ile tanınmaktadır.

Çalışma kapsamında Mardin tarihi dokusunun oluşmasında ve günümüz kent kimliğinin ortaya çıkmasında etkin rol almış olduğu ve atfedilen eserleri kronolojik şekilde ele alınmıştır. Bir mimarbaşı/yapı ustası olan Lole'nin bu eserleri inşa ederken sahip olduğu pratiği belgelenerek dönemsel analiz edilmiş, tarihi ve mimari özellikleri bakımından tablolaştırılmış ve eserlerin inşa tarihlerine göre bir çizelge oluşturulmuştur. Literatürde genellikle yapılarının tekil bir yaklaşımla değerlendirildiği, üretim sürecinin bütüncül bir perspektiften irdelenmediği söylenebilir. Bu durum, çalışmaların kapsamının genişletilmesi ve yapı yapma eyleminin daha derinlemesine analiz edilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Kent dokusundan kesitler sunan bu çalışma hem eserlerin hem bölgenin sahip olduğu sembolik değerleri için bir arşiv niteliği taşımaktadır.

Yöntem

Kente dair izlerin araştırıldığı ve inşa pratiğine dair tartışmalara yer veren çalışmanın yöntemi dört aşamadan oluşmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışmanın yöntemsel akışına dair temsil

İlk aşama literatür araştırmasını içermektedir. Bu sayede mimarbaşının etkisinin olduğu eserler “inşa sürecinde aktif rol aldığı ve kendisine atfedilen” ve “onarım sürecinde rol aldığı” olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır. Beraberinde hakkında yazılan metinler incelenmiş ve yapıların dönüşümleri kronolojik şekilde temsil edilmiştir. İkinci aşama, eserlerin kentsel ölçekte kurduğu ilişkiselini ortaya koymak amacıyla verilerin haritalandırılmasını içermektedir. Bu sayede, eserlerinin meydanlar, idari ve dini merkezler gibi kentin stratejik konumlarında inşa edildiği ortaya konmuştur. Üçüncü aşamada üretimlerinin tarihi ve mimari özellikleri “türü, tarihi, tekniği, kat adedi, malzeme, özgün ve güncel kullanım” başlıkları altında tablolaştırılmıştır. Son aşamada, tespit edilen ve özellikleri saptanan yapıların, ardışık yaklaşım ile değerlendirmelerine yer verilmektedir. Böylece inşa pratiğinin dönemlere göre nasıl şekillendiği ortaya konmuştur.

Çağının Zanaat-İnşa İlişkisi Çerçevesinde Mimarbaşı Lole

Ortaylı (1987) tarafından “imparatorluğun en uzun yüzyılı” ifadesi ile nitelenen 19. yüzyıl, Osmanlı için oldukça karmaşık bir dönemi temsil etmektedir. Bir yandan, pek çok alanda yeni çabalar söz konusu olmuşken diğer yandan yaşanan siyasi ve ekonomik bunalımlar nedeniyle, imparatorluğun çöküş yılları bu döneme denk gelmiştir. Buna rağmen, mimari faaliyetlere bütçeler ayrılmış ve büyük ölçekli inşai çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Özkurt, 2016). Bu dönemde imparatorluğun imar ve inşa süreçlerinde kullanılan “mimar”, “kalfa”, “mühendis” ve “benna” gibi terimlerin anlamlarının, modern mimarlık disipliniyle önemli farklılıklar gösterdiği ve günümüz anlamlarıyla örtüşmediği açıktır. Tanju (2002), çalışmasında “...bugün mimar sözcüğü ile nitelenen birey ile geleneksel Osmanlı toplumsal yapısı içinde eylemde bulunan ve yine mimar olarak nitelenen birey aynı kişiler mi?” sorusu ile mimarın dönemsel farklılığının tartışmasına dikkat çek-

mektedir. Güncel manasıyla "mimar", profesyonel eğitim almış, inşa sürecinin tasarım ve koordinasyon aşamalarından sorumlu bir uzman şeklinde nitelendirilebilirken; Osmanlı'da daha ziyade bürokratik yapılanmada yer alan, inşa sürecinde aktif rol oynayan, pratikten beslenen deneyimli yapı ustaları şeklinde tanımlanabilir. Bu dönem mimarlık, daha çok usta-çırak ilişkisi üzerinden devam ettirilmiş, mesleki bilgi ve beceriler pratik edinimler yoluyla aktarılmıştır. Göncü (2008), 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığında "kalfa"ya dair *"Sarayı Hümayun Kalfası, Ebniye-i Seniye Kalfası" şeklinde geçen bu kavram, mimar ile aynı anlamı mı ifade etmektedir? Değilse neye karşılık gelmektedir?"* sorusu ile kalfalık ve mimarlık arasındaki müphemliğe işaret etmiştir.

Baydar (2012), günümüze istinaden Osmanlı döneminde "mühendis"in daha çok askeri alanda kullanıldığını ve bu alan dışındaki inşaat sektöründe daha az karşımıza çıktığını belirtmiştir. "Benna", yapı ustası veya inşaat işçisi anlamında kullanılan bir terime karşılık gelmiş ve duvar ustası olarak da kullanılmıştır (Taş, 2003). Mesleki alanların yeterince tanımlanamaması, 19. yüzyıl sonlarında mimarları "yarı resmi statü"ye zorlamış ve aynı anda "mimarlık", "müteahhitlik" ve "kalfalık" görevlerini yerine getirmelerini gerektirmiştir (Şenyurt, 2006, s. 230). Meslek içindeki dinamizm ve uzmanlık alanlarının dönüşümü bir yana, bu kişilerin iş sahaları dışında ekonomi, siyaset gibi alanlara kaymaları ve buralardaki faaliyetleriyle anılmaları, karmaşık durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Şenyurt, 2010). Bu çağ, inşa faaliyetlerindeki aktör tanımlamalarının karmaşık ve muğlak olduğu bir dönemdir. Kalfa, mimar, mühendis olarak nitelendirilen veya halk tarafından atfedilmiş unvanları, günümüz anlamıyla düşünmek, dönemdeki inşa faaliyetleri açısından yanılığa düşürebilmektedir. Burada bahsi geçen aktörler, en temel anlamıyla inşa faaliyetlerinde rol almış eyleyicilerdir. Bu eyleyicilerin çalışma sınırları oldukça belirsizdir ve dahası, nerede ve nasıl yetiştiği, nasıl eğitim süreçlerinden geçtiği veya eğitim süreçlerinden geçip geçmediği gibi konular neredeyse hiç bilinmemektedir (Güneç, 2021).

Belirsizlikler zamanla Osmanlı içerisindeki kurumları etkilemiştir. 1831'de Hassa Mimarları Ocağı kapatılarak yerine Ebniye-i Hassa Müdüriyeti⁷ kurulmuştur. Bu durum, mimarlık eğitimi ve öğrenim pratiklerinde değişimlere sebep olmuştur (Bilgiç ve Avşin, 2023). 1882'de Sanayi-

⁷ Bilgiç ve Avşin (2023), bu müdürlüğün 1849'da Ebniye-i Hâssa Muavinliği'ne çevrilerek Umûr-ı Ticâret ve Nâfia Nezâreti'ne bağlandığını belirtmiştir.

i Nefise Mekteb-i Âlisi'nin (bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) kurulup eğitime başlamasına kadar bağımsız bir mimarlık okulu yoktur (Karaca, 2016). Bu dönemde mimar olmak isteyen gençler ya Avrupa'daki okullarda eğitim almak ya da geleneksel usta-çırak ilişkisi içinde yetişmek durumundadır. Hassa Mimarları Ocağı'nın kapatılmasıyla oradaki aktörler Ebniye-i Hassa Müdüriyeti'ne kaydırılmıştır. Böylece, özellikle büyük ölçekli binaların inşası önce Avrupalı, sonra Osmanlı tebaası olan Levanten, Ermeni ve Rum mimarlara geçmiştir (Özkurt, 2016; Kolay, 2021). Bu dönemde gerçekleştirilen veya planlanmakta olan tüm reform girişimlerinde genellikle, devletin daha görünür bir forma dönüştürülmek çabası var olduğu söylenebilir. Devletin artan görünürlüğü meselesi, beraberinde pek çok alt sorunsalı ve çözüm arayışlarını getirmiştir.

Osmanlı sarayının modernleşme çabalarında Batı kültürüne yöneldiği dönemde, mimarlık mesleği istisnalar dışında⁸ Müslümanların yaptığı bir iş kolu değildir. Şenyurt (2011, s. 215), 20. yüzyılın başlangıcında dahi Türk-Müslüman grupların çocuklarını mimarlık pratiğinden uzak tutmaya çalıştığını öne sürer. Bu sebeple o dönemde mimarların yaygın halde gayrimüslimlerden oluştuğu söylenebilir. Özellikle Tanzimat sonrası başkent İstanbul'da Rum ve Ermeni kökenli ailelerin mimarlık/kalfalık mesleğinde etkin rol oynadıkları gözlemlenmektedir. Bu topluluklar, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden -Kapadokya, Epir, Teselya, Trakya, Makedonya ve Ege Adaları gibi yerlerden Rumlar; Kayseri'den Ermeniler-göç ederek İstanbul'da faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Rum Ioannidisler, Gaytanakisler, Meymaridisler ve Ermeni Balyanlar, bu alanda öne çıkan aile isimleri arasında yer almaktadır (Şenyurt, 2011, s. 211). Balyan aile üyeleri, dört kuşak boyunca Osmanlı sarayına mimarlık hizmeti sunmuşlardır. Babadan oğula, kardeşten kardeşe aktarılan bilgi birikimi Balyan'ların başarısını arttırmış ve zanaatkâr aile geleneği ile yetişen ilk üç kuşağın mimarları, geleneksel yöntemler ile öğrenirken son kuşak Garabed Balyan, kariyerini ailenin geleneksel deneyimiyle sınırlamamış ve Paris'te mimarlık eğitimi almıştır (Hançer, 2007).

Rum mimarların günümüz İstanbul'unda birçok önemli eserleri bulunmaktadır. Heybeliada Ruhban Okulu'nun mimarı Periklis Fotiadis, Özel Fener Rum Lisesi'nin mimarı Kostantinos Dimadis, Çiçek Pasajı'nun

⁸ *İdeal Osmanlı Üslûbu Arayışında Üç Mimar: Montani Efendi, Kemâlettin Bey ve Vedat Bey* (Tutaşı, 2010) ve *1908-1946 Türkiye Mimarlığının Kavramsal Çerçevesi* (Tanju, 1999) isimli çalışmalarda, o dönemde "Türk" mimarlığının özgün unsurlarını kuramsal olarak tanımlama gayreti içinde olan Kemalettin ve Vedat Bey gibi mimarların da olduğu belirtilmektedir.

mimarı Kleanthis Zannos, Şişhane'deki Frej Apartmanı'nun mimarı Konstantinos Kiryakidis ve Bristol Oteli'nin (bugünkü Pera Müzesi) mimarı Ahilleas Manussos İstanbul'un mimari mirasına önemli katkılar sunmuşlardır (Karaca, 2016). Bu örnekler, Osmanlı döneminde gayrimüslim aktörlerin ya da inşaat sektöründeki eyleyicilerin, kent dokusuna kalıcı izler bırakmayı başardıklarını göstermektedir. O dönemlerde Balyan ailesinin ve Rum mimarların/kalfaların İstanbul'da oynadığı aktif rolün, Güneydoğu Anadolu'da Lole ailesinin etkisi ile ortaya çıktığı söylenebilir. Bu ailelerin birbiri ile ilişki kurup kurmadıkları meçhul bir durumdur. Aynı dönemlerde inşai faaliyetlerde bulunmalarına rağmen diyaloglarına dair bir bilgi bulunamamıştır. Ayrıca bu ailelere dair izler bulmak da güçtür. Şenyurt (2011), 1923'e kadar yoğun bir biçimde mimarlık-müteahhitlik yaptıklarını, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Rumların Yunanistan'a, Ermenilerin Fransa'ya döndüklerini saptamıştır.

Ermeniler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da uzun yıllar yaşamışlardır. 20. yüzyılın başlarına kadar bölgedeki diğer kökenlere kıyasla önemli bir konuma gelmiş, şehirleri ve pazarları besleyen ticaret ağlarına hâkim olmuş ve özellikle altın gibi lüks malların ticaretinden zenginleşmişlerdir (Wharton-Durgaryan, 2022). Bu zenginleşme özellikle Mardin gibi küçük ölçekli kentlerde etkisini göstermiştir. İnşa ettirdikleri yapıların merkezi bölgelerde olması bu durumu doğrulamaktadır. Ermenilerin kültürel aktarımında mimariyi bir araç gibi görmeye başlamasında bölgede yer alan önemli Ermeni mimarbaşı, mimar, nakkaş, nahhat gibi zanaatkârlar etkili olmuştur (Hocasaryan, 2010). Hocasaryan (2010)⁹, Mardin'de 1926 yılına kadar yerel halk içerisinde Müslüman mimarın bulunmadığını, kent merkezini Ermeni asıllı mimar ve mimarbaşılardan şekillendirdiğini ifade etmiştir. Çerme (2008), Mardin'de mimarlık mesleğinin daha çok Ermeniler arasında yaygın olduğunu ve Midyat'ta taş ocaklarını keşfederek, o bölgede taş işçiliğini ve mimari üsluplarını öğreten Ermeni mimarların olduğunu belirtmiştir.

Mardin'in Ermeni mimarlarının başında mimarbaşı Lole ve ailesi gelmektedir. Özellikle hemen hemen her sokakta imzası bulunan aile üyeleri Mimarbaşı Selim Gizo (oğlu), nakkaş Corc (kardeşi) ve Josef Gizo (torunu) yaptıkları taş süslemeleri ile tanınmışlardır (Erdem, 2013). Lole ve ailesinin bugünkü anlamıyla bir mimarlık eğitimi aldığı bilinmemektedir.

⁹ Hocasaryan tarafından hazırlanan bu metin, akademik tarih yazınında yer almayıp çevrimiçi bir forumda yayınlanmıştır.

Hatta nasıl ve hangi biçimde yetiştikleri ve kimlerle temas ettiklerine dair bir bulgu da söz konusu değildir. Bu anlamda Lole'nin çağının bir "ben-nası, kalfası ve mimarı" olduğu söylenebilir. İnşa ettiği veya onardığı ko-naklar ve kiliselerin yanı sıra, sembolik açıdan önemli cami ve medrese-lerde müdahalelerini görmek mümkündür. Lole'nin kimi zaman kendi-sine atfedilen kimi zaman kitabelerden anlaşılan toplam 17 eserde etkisi-nin olduğu tespit edilmiştir. Bunlar arasında inşa sürecinde yer almadığı fakat onarımında rol aldığı yapılar bulunmaktadır. Çalışmada, süreci ko-laylaştırmak adına "inşa sürecinde aktif rol aldığı ve kendisine atfedilen" ile "onarım sürecinde yer aldığı" olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır.

İnşa Sürecinde Aktif Rol Aldığı ve Kendisine Atfedilen Yapılar

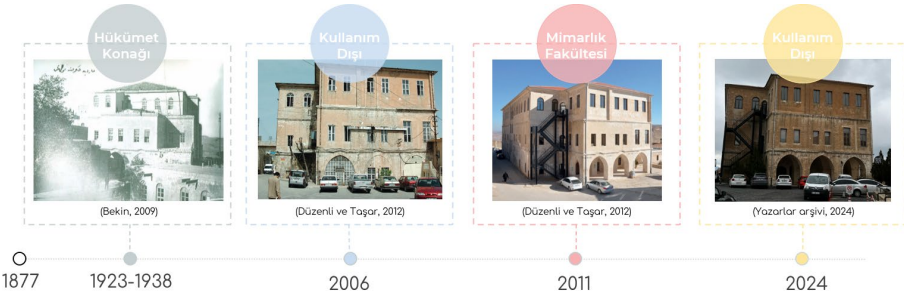
Atfedilen ve inşa sürecini yürüttüğü 14 eser, hakkında yazılan metin-lere dayandırılarak tespit edilmiştir. Tarihlerine göre kronolojik sırayla özgün hallerinde Kendiryan Konağı (mevcut Maridin Otel), Hükümet Ko-nağı (mevcut durumda kullanılmamakta), Mor Efrem Manastırı (mevcut Mor Efrem Manastırı), Tüfenkçıyan Konağı (mevcut Cercis Murat Resto-ran), askeri kışla (mevcut Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi), Şatana Ko-nağı (mevcut Mardin Artuklu Üniversitesi Uygulama Oteli ve PTT Bi-nası), İsmail Efendi Konağı (mevcut Cumbalı Ev Restoran), Abdulkadir Paşa Konağı (mevcut durumda kullanılmamakta), Mimarbaşı Lole Evi (mevcut konut), Surp Yusuf Hosvep Kilisesi (mevcut kilise), Meryem Ana Kilisesi ve Süryani Patrikhanesi (mevcut Mardin Müzesi ve Meryem Ana Kilisesi), Mardin İdadi Mektebi (mevcut Olgunlaşma Enstitüsü), Şahkulu-bey Konağı (mevcut Lolee Restoran) ve Gazipaşa İlköğretim Okulu (mev-cut durumda kullanılmamakta) belirlenmiştir.

Kendiryan Konağı, 1870'li yıllarda inşa edilmiştir (Kalak, Güleç Özer ve Aydın, 2023). Süslemeleri ve taş işçiliğinin yoğun olduğu ve Mezopo-tamya ovasına bakan, kuzey-güney yönünde uzanan "U" plan şemasına sahiptir. Başlangıçta zemin+1 katlı inşa edilmiş, Cumhuriyet döneminde çocuk yetiştirme yurdu (yetimhane) işlevinde kullanılmıştır (Kalak, vd. 2023). Geç dönemde eklenen yığma tuğla kat ile zemin + 2 katlık bir hacme dönüşmüştür. 2013'ten itibaren otel olarak kullanılmakta ve Maridin Otel adıyla bilinmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Kendiryan Konağı'nın geçirdiği dönüşüm

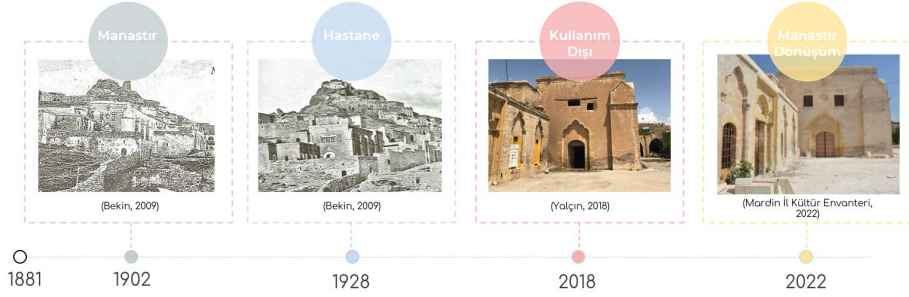
Eski Hükümet Konağı, Aydın vd. (2001)'a göre 1877'de inşa edilmiştir. Farklı kaynaklarda bu tarihin kesin olmadığı ifade edilmektedir (Düzenli ve Taşar, 2012). Özgün halinde bodrum, zemin ve birinci kat olmak üzere üç katlı inşa edilmiştir. Bu dönemde hükümet konaklarının, sade ve simetrik bir cephe tasarımı, açık ve ferah mekânlar ile yapıldığı öne sürülmektedir (Baydaş, 2007). Mardin Hükümet Konağı döneminin genel özelliklerini taşımaktadır. Bodrumdaki avlu duvarlarında bulunan taşlara kazılı ifadeler, bir dönem hapishane kullanımına işaret etmektedir. Üst katlarda hükümet konağına bağlı mekânsal değişiklikler ve dönemsel ilaveler gerçekleştirilmiştir. 2000'li yılların başından 2009'a kadar boş kalmış ve yaklaşık 2 yıllık restorasyon sürecinin ardından, 2011'de Mardin Artuklu Üniversitesi'ne bağlı Mühendislik-Mimarlık Fakültesi binası olarak kullanıma açılmıştır. 2023'te Mardin Müzesi'ne devredileceği gerekçesiyle dönem ortasında boşaltılmış ve atıl durumda varlığını sürdürmektedir (Şekil 3; Aydın, Şimşek ve Kutlu, 2023).

Şekil 3. Eski Hükümet Konağı'nın geçirdiği dönüşüm

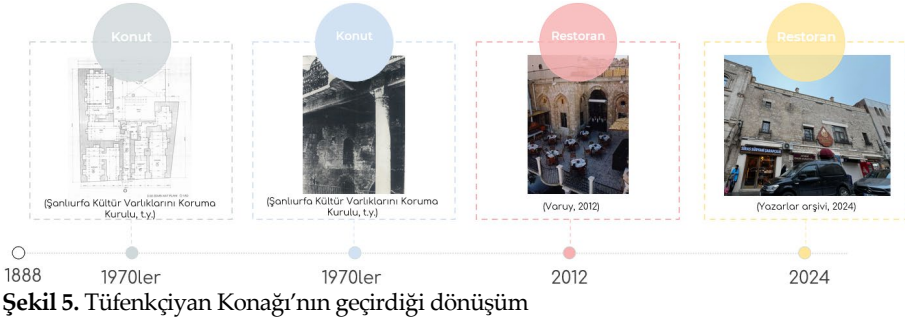
Mor Efrem Manastırı, Süryanilerin Antakya patriği Cercis Şelhet döneminde inşa edilmiştir ve dönemi ile mimari tarzı eşleştirildiğinde Lole'nin inşasında aktif rol aldığı düşünülmektedir (Çerme, 2008). Akyüz (1998)'e

göre, 1881'de başlayan ve 3 yıl süren bir yapım sürecinin ardından 1884'ün Aralık ayında rahipler kullanmaya başlamıştır. Ternon (2013)'e göre, I. Dünya savaşı sırasında 1915'te askerler tarafından ele geçirilmiş ve hastane işlevinde kullanılmıştır. 1985'te Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından tescillenerek Briket İmalathanesi ve Vakıf Öğrenci Yurdu işlevi ile kaydedilmiştir (Aydın, 2019). 21. yüzyılın başlarına kadar müstemilat kısmını Müslüman aileler kiralamış ve 2022'de restore edilerek özgün işlevinde yeniden kullanıma açılmıştır (Şekil 4).

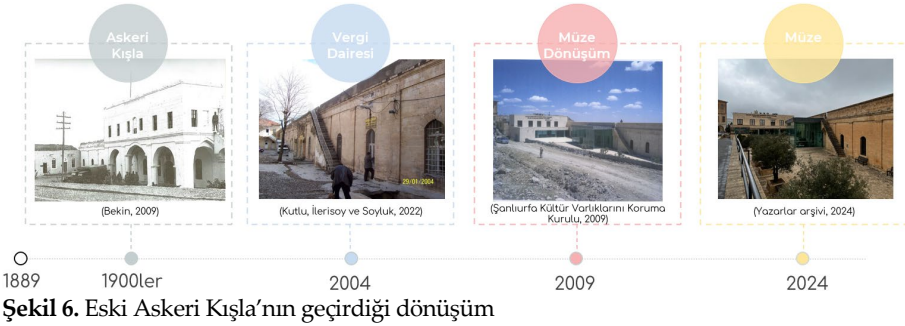
Şekil 4. Mor Efrem Manastırı'nın geçirdiği dönüşüm

Tüfenkçiyen Konağı, mimarbaşının önemli sivil mimari örneklerinden olup, 1888'de Tüfenkçiyen ailesi için inşa edilmiştir (Hocasaryan, 2010). Zemin ve iki kattan oluşan yapı, düzgün kesme taş malzemeden oluşmaktadır. Birinci Cadde üzerindeki kapıdan beşik tonozlu bölüme ve avluya erişim sağlanabilmektedir. Avlunun kuzeyinde, doğusunda ve batısında mekânlar çevrelemiştir ve bu mekânlarda farklı ebatlarda bitkisel ve geometrik motifli süslü nişlere yer verilmiştir. 1956'da bugünkü adını taşıyan Cercis Murat (Dilmener) satın almış ve 1976'ya kadar ikamet etmiştir (Hocasaryan, 2010). 1992-1998 yılları arasında Mardin İl Turizm Müdürlüğü tarafından hizmet binası işlevinde kullanılmıştır. 2001'de Şef Ebru Baybara Demir tarafından satın alınarak restore edilmiş ve Cercis Murat Konağı restoranı hizmete açılmıştır (Şekil 5).

Şekil 5. Tüfenkçiyân Konağı'nın geçirdiği dönüşüm

Eski Askeri Kışla, eski Mardin'deki tarihi ve önemli meydanlardan biri olan Hükümet Meydanı'nın güneyinde yer almaktadır. Kışlanın mimarı hakkında net bilgi olmamakla birlikte bazı kaynaklarda o dönemde aktif rol oynayan Ermeni Mimar Lole ve Cebran Hekimyan'a atfedilmiştir (Olgaç, 2002; AYTEKİN ve GÜLCAN, 2019). L plan şemasına sahip eserin, özgün durumunda bodrum+3 kat halinde 1889'da inşa edildiği düşünülmektedir (DÜZENLİ ve DÜZENLİ, 2020). Zamanla revaklı giriş ve üzerinde yer alan kat yıkılmış ve 1991'e kadar kışla işleviyle kullanılmıştır. 1991-2003 arası Mardin Vergi Dairesi kullanımına tahsis edilmiş ve ardından 6 yıl boş kalmıştır. 2009'da Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi olarak açılan kışla, işlevini devam ettirmektedir (Şekil 6; BEKAR, KUTLU ve ERGÜN, 2024).

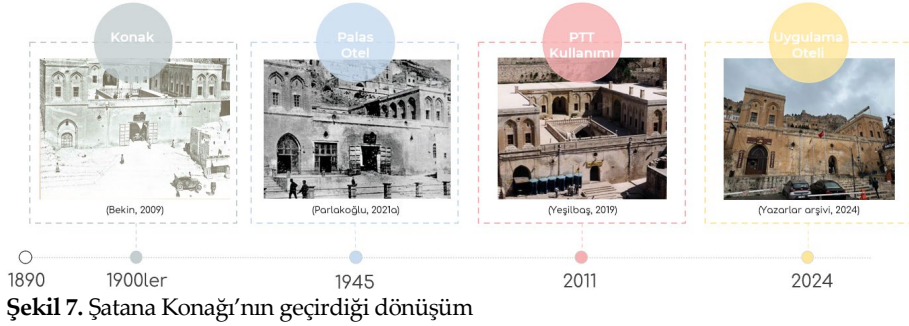

Şekil 6. Eski Askeri Kışla'nın geçirdiği dönüşüm

Şatana Konağı, 1890'da dönemin önemli Ermeni Ailesi Karsaslar için inşa edilmiştir (AYDIN vd., 2001). Şahtana¹⁰ ismi ile de bilinen yapı, avlu etrafında revaklar, odalar ve eyvan gibi yaşam birimlerinin yer aldığı "U" plan şemasına sahiptir ve bodrum üzerine iki kat inşa edilmiştir. Yaklaşık

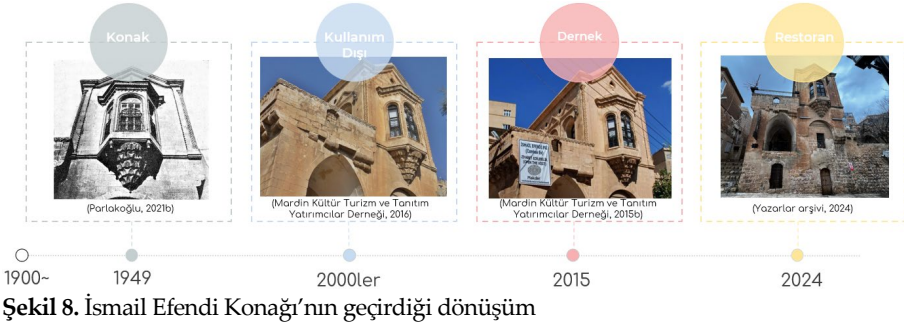
¹⁰ Yerel halk tarafından, aile isminin resmi kayıtlarda Şatana olarak geçtiği; fakat bölgede Şahtanalar olarak tanındığı bilgisi edinilmiştir.

40 yıllık konak işlevinin ardından 1930'da Memleket Hastanesine tahsis edilmiş ve bir dönem Palas Otel ismi ile ticari işlev görmüştür (Acat Akgöl, 2019: 179) Şatanalar ailesi tarafından 1953'te satın alınmasından bir süre sonra mülkiyeti Posta İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir (Yeşilbaş, 2019). Uzun dönem PTT tarafından kullanılmış ve 2011-2013 yıllarında gerçekleşen restorasyon çalışmalarından sonra Mardin Artuklu Üniversitesi'ne Sosyal Tesis ve Uygulama Otel'i'ne dönüştürülmek üzere kiralanmıştır. Günümüzde bu işlevi ile kullanımına devam edilmektedir (Şekil 7).

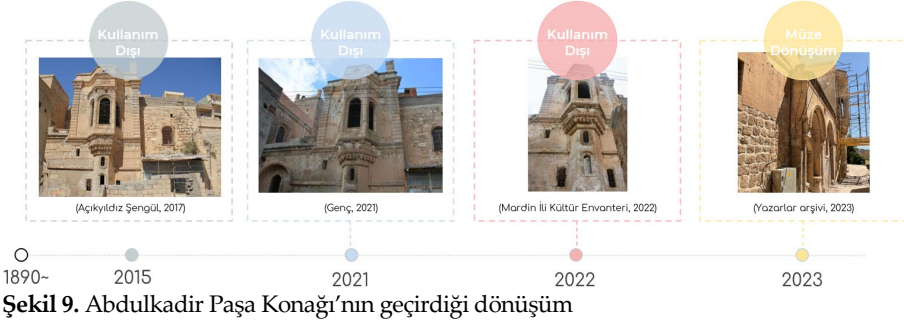
Şekil 7. Şatana Konağı'nın geçirdiği dönüşüm

İsmail Efendi Konağı, 19. yüzyılın sonlarında üçgen alınlıklı pencere söveleri, süslemeleri ve cumbalı olması özellikleri ile İsmail Efendi için inşa edilmiştir (Aykal, Kejanlı ve Erbaş, 2018). Başlangıçta bodrum, zemin+1 kat ve ahşap çatılı yapılmış, sonraki yıllarda birden fazla birime bölünmüştür. Üç ayrı girişe sahip olmasının yanında, bodrum katı ahır ve müştemilat gibi alanlara ayrılmıştır. Birinci kat, eyvan ile cumbalı odadan oluşturulmuştur. Uzun yıllar konut kullanımının ardından mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir (Mardin İli Kültür Envanteri, 2022). 2005'ten sonra yaklaşık 10 yıl boyunca Mardin Kültür, Turizm ve Tanıtım Derneği tarafından ofis işlevinde kullanılmış, günümüzde restoran olarak hizmet vermektedir (Şekil 8).

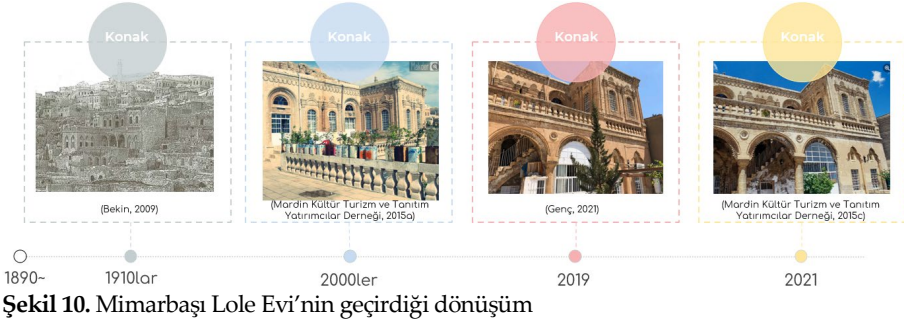
Şekil 8. İsmail Efendi Konağı'nın geçirdiği dönüşüm

Abdulkadir Paşa Konağı, Genç (2021)'e göre, 19. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş ve diğer eserler ile taş işleme, bezeme ve motif benzerliklerinin bulunması nedeniyle Lole'ye atfedilmiştir. Ermeni İncemyan ailesi için yapılmış ve bir süre sonra Meclis-i İdare azası Abdülkadir Paşa tarafından alınmıştır (Genç ve Karadayı Yenice, 2022). Üç katlı konak, doğu-batı yönünde geniş bir alana yayılmaktadır. Güneye bakan cephesi cumbalıdır. Uzun süre boş kalmasının ardından 2021'de Mardin Sabun Müzesi olarak yeniden işlevlendirilmek üzere restore edilmeye başlanmıştır (Şekil 9; Mardin Valiliği, 2023).

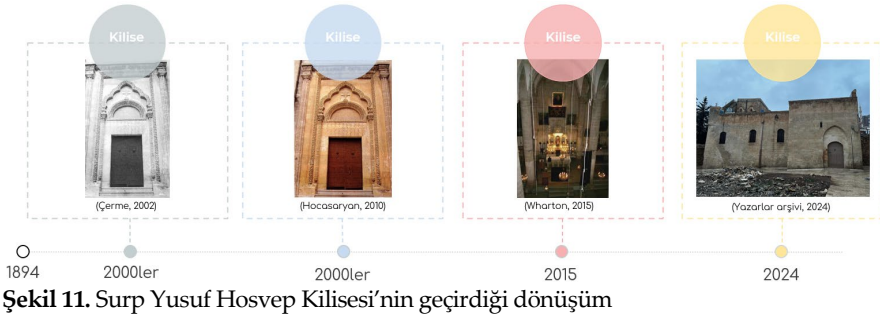

Şekil 9. Abdulkadir Paşa Konağı'nın geçirdiği dönüşüm

Mimarbaşı Lole Evi'nin, ailesi için 19. yüzyılın sonlarında zemin+2 katlı olacak şekilde inşa edildiği düşünülmektedir (Güneç ve Divleli, 2012). 1915'de gerçekleşen zorunlu tehcir sonucu aile fertleri şehri terk edince, PTT binasına tahsis edilmiş ve sonrasında Acem İsmail mülkiyetine geçmiştir (Hocasaryan, 2010). Günümüzde özel mülkiyettir ve mevcut kullanımı işlevsel hale getirmek ve ihtiyaçlara cevap verebilmek amacıyla eklemelerin yapıldığı gözlenmektedir (Şekil 10).

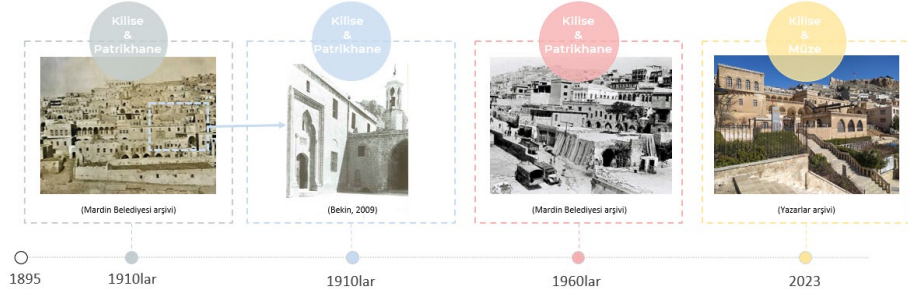

Surp Yusuf Hosvep Kilisesi, 14 Ocak 1894'te hizmete açılmıştır (Deveci, 2006). 1915'de ordunun kontrolüne geçtikten sonra, 1949'da Ermeni Katolik cemaatine geri verilmiştir (Köker, 2005; Hocasaryan, 2010). Cemaate verilmeden, bir dönem Müslümanlaşan Ermeni çocuklar için yetimhane işleviyle kullanılmıştır. Cemaate teslim edildikten sonra yapı ustaları mimarbaşı Selim Giso (Lole ailesi), Cebraail mimar (Hakimyan ailesi) ve Sait Dilli (Sayig ailesi) tarafından onarılmıştır (Deveci, 2006). 30 Temmuz 1954'te Mardinli Patrik Vekili Piskopos Nerses Tayroyan tarafından düzenlenen dini bir törenle tekrar açılmıştır (Aydın vd., 2001). Günümüzde çok sık kullanılmamakla birlikte işlevine devam etmektedir (Şekil 11).

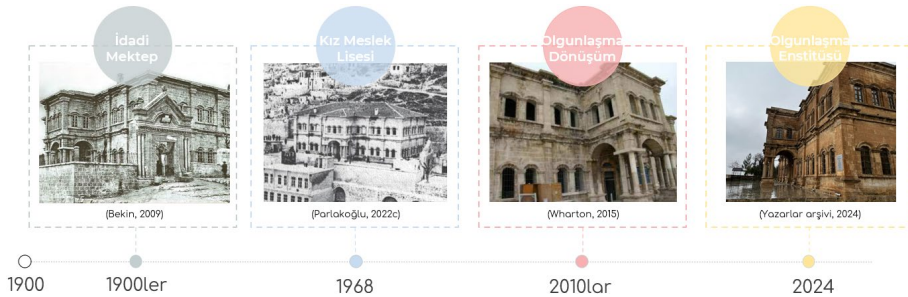
Meryem Ana Kilisesi ve Süryani Patrikhanesi girişinde yer alan kitabe, 1895'te Antakya Patriği İgnatios Behnam Banni tarafından Süryani Katolik Patrikhanesi işlevinde Lole'ye inşa ettirildiği yazılıdır (Olgaç, 2002; Hocasaryan, 2010). Güneye bakan U planlı ve üç katlı görünümü ile geleneksel Mardin mimarisine benzer özellikleri taşımaktadır. Kiliseden 9 yıl sonra inşa edildiği bilinen Patrikhane'nin bir kısmı 1914-1915 yıllarında Birinci Cadde genişletme çalışmalarında yıkılmıştır (Çerme, 2008). Patrik-

hane kısmını Süryani Katolik Vakfı'ndan satın alan Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2000'de gerçekleştirdiği restorasyon çalışmaları sonucunda Mardin Müzesi olarak hizmete açmıştır (Şekil 12).

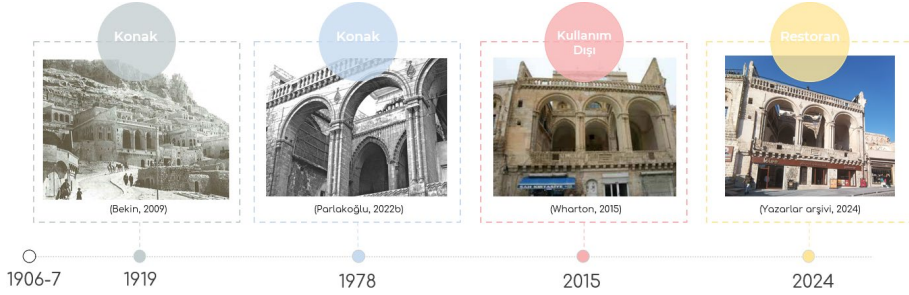
Şekil 12. Meryem Ana Kilisesi ve Süryani Patrikhanesi'nin geçirdiği dönüşüm

Mardin İdadi Mektebi, Kutlu ve Eray (2021)'a göre, 1900'de eğitim amacıyla yapılmış ve Lole, bu süreçte aktif rol almıştır. Geometrik mimari öğeleri ve simetrik tasarımıyla dikkat çekmektedir. Giriş, anıtsal bir taç kapı ile sağlanmaktadır. Büyük bir avlu etrafında gelişen ana bina, iki katlı ve doğu-batı ekseninde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Mezopotamya Ovası manzarasını karşılayacak şekilde inşa edilmiştir. Birinci kattaki çıkma, dairesel kesitli kolonların yer aldığı bir portiko tarafından desteklenmekte ve iç mekânlara giriş buradan sağlanmaktadır. Tarih boyunca eğitim hizmeti sunmak amacıyla çeşitli dönüşümler geçirmiş ve ortaokul, ticaret ve kız meslek lisesi olarak kullanılmıştır. Lole'nin eserleri arasında özgün haline en yakın şekilde günümüze ulaşan bu yapı, halen Olgunlaşma Enstitüsü olarak faaliyet göstermektedir (Şekil 13).

Şekil 13. Mardin İdadi Mektebi'nin geçirdiği dönüşüm

Şahkulubey Konağı, 1906-07 yılları arasında üç katlı ve Mardin'in eğimli topografyasına uygun konumlandırılmıştır. Arazi sahibi Çermeyan ailesinin üye sayısının artmasına paralel inşa süreci üç aşamada tamamlanmıştır (Wharton, 2015). Wharton (2015), özellikle Floransa'da 1376-1382 yılları arasında inşa edilen Loggia dei Lanzi¹¹ ile güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Eski Mardin kent dokusunun ana arteri olan Birinci Cadde üzerinde önemli bir noktada yer alan yapı, Mardin'de çok sık rastlanılmayan özgün revakları ve eyvanları ile dikkat çekmektedir. Uzun yıllar konak kullanımına devam edilmesinin ardından 2022'de başlayan restorasyon çalışmaları neticesinde restoran hizmeti vermek üzere yeniden işlevlendirilmiştir (Şekil 14).

Şekil 14. Şahkulubey Konağı'nın geçirdiği dönüşüm

Gazipaşa İlkokulu, II. Meşrutiyet döneminde 1907'de Ermeni asıllı Dikran Mukettef tarafından mimarbaşı denetiminde konak olarak inşa edilmiştir (Noyan, 2008; Ertuğrul, 2017). Mezopotamya manzarasına hâkim olacak şekilde dört katlı ve 21 odalı düzenlenmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mardin Milletvekili Abdurrezzak Şatana'ya satıldığı ve bir süre sonra Özel İdare Müdürlüğü mülkiyetine geçtiği bilinmektedir (Url-1). 1934'ten günümüze eğitim amacıyla kullanılmış ve 2010'da statik problemlerden dolayı boşaltılmıştır (Şekil 15). Güncel olarak restorasyon ve güçlendirme çalışmaları devam etmektedir.

¹¹ Loggia dei Lanzi, İtalya'nın Floransa bölgesinde yer alan ve içerisinde heykellerin sergilendiği bir galeridir. Dünyadaki ilk açık hava sergi alanı olma özelliği taşımaktadır (Cherichello, 2016).

Onarım Sürecinde Rol Aldığı Yapılar

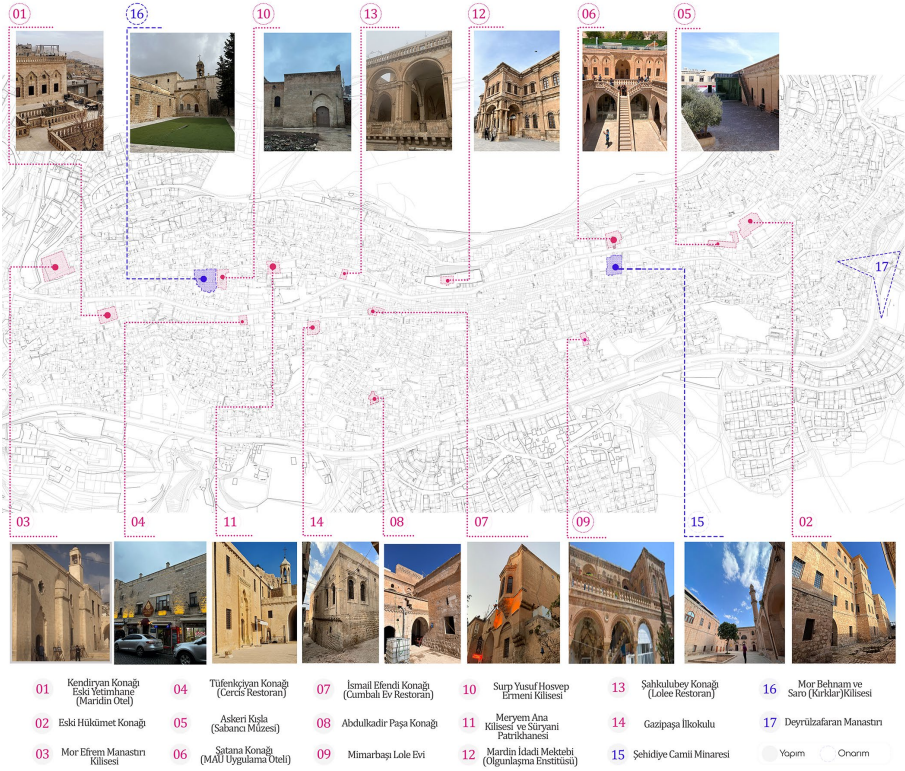
Şehidiye Medresesi, Deyrulzafaran Manastırı, Mor Behnam ve Saro (Kırklar) Kilisesi olmak üzere, onarım sürecinde rol aldığı eserlerin varlığı literatürdeki çalışmalardan tespit edilmiştir (Şekil 16; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2017; Erdoğan, 2013; Hocasaryan, 2010; Çerme, 2008). 1914'te Atatürk'ün Mardin ziyaretinde verdiği talimat üzerine, görevli askerlerin yardımıyla, Lole tarafından Şehidiye Camii'nin minaresi yerel motiflerle bezenerek iki şerefeli inşa edilmiştir (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2017; Erdoğan, 2013). Dikdörtgen plan şemasına sahip Kırklar Kilisesi, tam beşik tonozlu bir yapıdır. Doğu-batı yönünde uzanan ve 12 masif sütun üzerine oturtulmuş kemerlerle desteklenen tavan bölümü, düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Lole'nin 17. ve 18. yüzyılların sonlarında tadilat görmüş kilisenin 20. yüzyıl başlarında geçirmiş olduğu onarımda görev aldığı bilinmektedir (Hocasaryan, 2010). Deyrulzafaran Manastırı'nın ikinci katını ve ihtiyaç duyulan mekânların ilaveleri kendisi tarafından gerçekleştirmiş ve manastır bugünkü görüntüsünü elde etmiştir (Çerme, 2008).

Değerlendirme

Kentin önemli noktalarında eserlerini inşa etmesi üzerine bölgede tanınarak "mimarbaşı" unvanına sahip Lole'yi, Osmanlı döneminin inşai eyleyicilerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür. Hassa Mimarlar Ocağı'nın başındaki kişiyi tarifleyen mimarbaşı gibi tarihi ve mesleki anlamda bir mimarbaşı veya günümüzdeki manasıyla bir "mimar" olmadığı; döneminin önemli bir aktörü olduğu söylenebilir. Şekil 17'deki harita incelendiğinde, inşa sürecinde aktif rol aldığı ve onarım sürecine dahil olduğu eserleri ile kente etkisi anlaşılmaktadır.

Kentsel ölçekte dini, eğitim, idari ve konut gibi farklı işlevlerde birçok eserde aktif rol alması, bölgede önemli yapı ustaları arasında olduğunu göstermektedir. Genel olarak Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan inşaat alanında eyleyici boşluğunu gayrimüslimler kapatmıştır (Şenyurt, 2011, s.211). Bu kişiler arasında ortak bir formasyon yürütme çabasının olup olmadığını tespit etmek ve aralarında bir diyaloga sahip olup olmadıklarını belirlemek oldukça güçtür. Bu doğrultuda, aktörlerin eserlerinin mimari üslup ve tekniğinin detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerekliliği ve varsa ilişkiselliklerinin gün yüzüne çıkarılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda atfedilen eserler ile ilgili elde edilen veriler tablolaştırılmıştır (Tablo 1). Bu tablo, üretimlerinin hem tekil hem genel olarak mimari ve yapısal açıdan değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

Şekil 17. Lole'nin inşa sürecinde rol aldığı veya onarım sürecinde yer aldığı eserlerin Mardin tarihi kent dokusu içerisindeki konumları

Tablo 1, sivil ve kamu yapılarında etkin rol aldığını göstermektedir. Günümüze ulaşan eserlerden en eski 1870'li yıllarda, en yakın tarihteki olanı 1907'de inşa edilmiştir. Yaklaşık 40 yıllık süreç içerisinde 17 eserin inşa pratiğinde veya onarım sürecinde rol aldığı görülmektedir. Yığma sistemli binalar, dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak kat yüksekliğinde kesme taş ile inşa edilmiştir. Mor Efrem Manastırı ile Abdulkadir Paşa Konağı'nda moloz taş kullanımına rastlanılmıştır. Bu durum, yapım süreçlerinde yereldeki mevcut malzeme kullanımından faydalandığını göstermektedir. Mardin kentinin yığma sistem ile inşa edilmiş hali düşünüldüğünde, var teknik ile yerel malzeme kullanımını sürdürmüş olduğu; ailesinden gelen usta-çırak ilişkisi ile ustalık geleneğini edindiği ve devam ettirdiği söylenebilir. Artuklu, Akkoyunlu ve Karakoyunlu gibi Osmanlı dönemi öncesinde uzun yıllar hâkimiyet sürmüş bölgesel güçlerin inşa et-

tiği anıtsal ve sivil mimari yapılarda, yığma sistem ve yerel malzeme kullanımını göze çarpmaktadır. Bu husus, kentnin sahip olduğu miras alanlarının ilk incelemesinden açıkça anlaşılabilir.

Tablo 1. Lole'nin inşa ettiği eserlerin tarihi ve mimari özellikleri.

	Yapı Türü	Tarih	Yapım Tekniği	Kat	Malzeme	Özgün Kullanım	Mevcut Kullanım (Mart/2024)
Kendiryan Konağı	Sivil	1870 ~	Yığma	3	Kesme taş	Konak	Otel
Eski Hükümet Konağı	İdari	1877	Yığma	4	Kesme taş	Hükümet Konağı	Kullanım Dışı
Mor Efram Manastırı	Dini	1881	Yığma	1	Kesme + moloz taş	Kilise	Kilise
Tüfenççiyen Konağı	Sivil	1888	Yığma	3	Kesme taş	Konak	Restoran
Eski Kışla	Askeri	1889	Yığma	2	Kesme taş	Askeri Kışla	Müze
Şatana Konağı	Sivil	1890	Yığma	2	Kesme taş	Konak	Uygulama Otel
İsmail Efendi Konağı	Sivil	19.yy sonu	Yığma	3	Kesme taş	Konak	Restoran
Abdulkadir Paşa Konağı	Sivil	19.yy sonu	Yığma	4	Kesme + moloz taş	Konak	Kullanım Dışı
Mimarbaşı Lole Evi	Sivil	19.yy sonu	Yığma	3	Kesme taş	Konak	Konut
Surp Yusuf Hosvep Kilisesi	Dini	1894	Yığma	1	Kesme taş	Kilise	Kilise
Meryem Ana Kilisesi ve Süryani Patrikhanesi	Dini	1895	Yığma	3	Kesme taş	Kilise	Kilise ve Müze
Mardin İdadi Mektebi	Eğitim	1900	Yığma	2	Kesme taş	İdadi Mektep	Olgunlaşma Enstitüsü
Şahkulubey Konağı	Sivil	1906/7	Yığma	2	Kesme taş	Konak	Restoran
Gazipaşa İlkokulu	Sivil	1907	Yığma	2	Kesme taş	Konak	Kullanım Dışı

19. yüzyıl başlarındaki mevcut inşa pratiklerinin gerektirmiş olduğu yığma sistemli yapıların kalın beden duvarları ve en kesiti büyük boyutlu taşıyıcı ayakları düşünüldüğünde, Lole'nin eserlerinin hangi nedenlerle statik açıdan uzun süre ayakta kalabildiği söylenebilir. Yaşadığı çağın maddi ve alışılmış inşa pratiklerine göre tercih ettiği taşıyıcı sistemlerin

özellikleri ele alındığında, genellikle sivri ve beşik kemerli geçilen açıklıkların, kimi zaman Mardin İdadi Mektebi ve Şahkulubey Konağı'ndaki gibi zarif ayaklarla, kimi zaman Hükümet Konağı, Askeri Kışla ve Şatana Konağı gibi kalın beden duvarlarıyla taşındığı görülmektedir. İnşa sürecinden günümüze önemli strüktürel müdahalenin, Kışla'da yaşanan zemin kayması sonucu güney cephesine eklenen payandalar olduğu tespit edilmiştir (Şekil 18; Kutlu, İlerisoy ve Soyluk, 2022). Gazipaşa İlkokulu'nda 2024 yılı itibariyle güçlendirme çalışmaları devam etmektedir. Diğer eserlerinde bu denli büyük strüktürel müdahale tespit edilmemiştir.

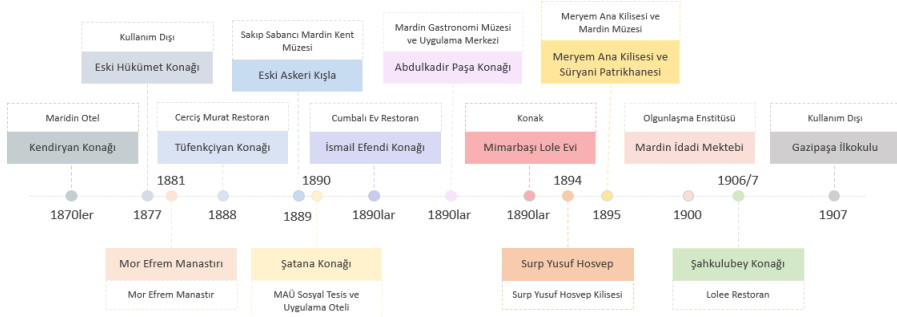

Şekil 18. Eski Askeri Kışla'da yaşanan zemin kayması sonucu eklenen payandalar (Yazarlar arşivi, 2024)

Yapıların geçirdiği dönüşümler ele alındığında, özgün işlevi ile kullanılmaya devam edilen ve yeniden işlevlendirilerek kullanılan eserlere rastlanılmaktadır. Günümüzde kullanılmayan iki eserin yeniden işlevlendirilmesi için çalışmalar devam etmektedir. Mardin'de yapı ustalığı ile gözle görülür bir rolü bulunan Lole'nin, yaşamı boyunca sahip olduğu yapı yapma pratiğini tartışmaya açmak ve yorumlamak üzere inşa ettiği düşünülen ve atfedilen eserlerin kronolojik çizelgesi üretilmiştir (Şekil 19).

Atfedilen konaklarda malzemesi, tekniği, ustalığı ve süslemeleri açısından belirgin bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Fakat her konakta farklı bir özelliğin ve genellikle kendini yinelemeyen bir inşa pratiğinin olduğu düşünülmektedir. İlk konak eserleri olan Kendiryan ve Tüfenkçiyân'da pencere, kapı ve eyvan açıklıklarının etrafında süslemeler yer almaktadır. Bir sonraki Şatana'da süslemelerle birlikte avlunun merkezine konumlandırılmış bir merdiven ön plana çıkmaktadır. Beraberinde İsmail Efendi ve Abdulkadir Paşa'da süslemelere ek olarak cumbalı odalar önceki konaklardan farklı bir düzene sahiptir. Lole Evi'nde süslemeler ile birlikte revaklı bir kompozisyonun bulunduğu, Şahkulubey'de süslemelerin yanı

sıra yüksek ölçülere sahip revakların bulunduğu görülmektedir. Özgün durumunda konak olan ve inşa sürecinde yer aldığı son eseri olarak tarihlendirilebilen Gazipaşa İlkokulu süslemelerle birlikte, terasa bakan açıklıklarının keskin simetrik düzeni hızla algılanabilmektedir. Farklı yapım pratiklerinin gözlemlendiği Lole'nin konaklarında, açıklıklar etrafındaki süslemelerdeki taş işçiliği ve ovaya hâkim olacak şekilde yönlendirilmesi gibi ortak özelliklerin olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 19. Mardin'de Mimarbaşı Lole'nin inşa sürecinde aktif rol aldığı eserlere ait zaman çizelgesi

Geleneksel Mardin konaklarının yanı sıra kentin idari binalarında da aktif rol almıştır (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2017). Hükümet Konağı ile Kışla incelendiğinde, malzeme ve teknik açıdan ortak özelliklere sahip olduğu görülür. Konaklara kıyasla daha yalın düzenleri ile iki idari yapısı kent silüetinde etkin bir büyüklüğe ve görünüme sahiptir. Mardin İdadi Mektebi ile kısa bir dönem sonra eğitim amacıyla dönüştürülen Gazipaşa İlkokulu arasında hem mekânsal hem cephe düzeni açısından çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. İdadi Mektep, cephedeki süslemelerden uzak keskin hatlara, geometrik mimari öğelere ve simetrik bir düzene sahiptir. Gazipaşa Okulu'nda sıkça süslemeler yer almaktadır. Bu durum eserlerin tek bir inşa pratiği ile ortaya çıkmadığını, yaptıranın talepleri ve kültürel ortamdaki mimarlık üretimleriyle birlikte işlev, arazi, konum, kullanıcı özellikleri gibi farklı ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlemelerin benimsenmiş olabileceğini ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Benzer malzeme ve teknik kullanımı ile döneminin ibadet yapılarında da etkin rol üstlenmiştir. İnşa ettiği üç ibadet mekânında yüksek iç hacim, sade bir cephe, az sayıda pencere açıklıkları ve taç kapı girişleri ortak özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında belirgin farklılık bulunma-

makla birlikte, bölgenin ibadet yapıları ile benzer karakterlere sahip olduklarını ve dolayısıyla tarihi dokuda bulunan kültürel birikim ile gerçekleştirdiğini belirtmek mümkündür.

Çerme (2008), Anadolu'daki Ermeni mimarların, genellikle kutsal yerlerin mimarisinin eğitimini almak için Venedik'teki Surp Kazar Adası'nın Manastırına gitmiş olduklarını, fakat Lole ailesi için Venedik'te eğitim alıp almadıklarını tespit etmenin güç olduğunu ifade eder. Doğan Bekin 2013'te Kültür Bakanlığı desteğiyle yayınlanan "Büyükdedem Mimarbaşı Lole" adlı belgeselde, Sicilya adasına gidip oradaki eski Bizans ve İslami eserleri incelediğini, ailenin önemli fertlerinin Kudüs ve Sicilya ziyaretlerinin mimari üsluplarını etkilediğini belirtmiştir (Koçoğlu, 2013). Wharton-Durgaryan (2022), Şahkulubey Konağı ile Floransa'da 1376-1382 yılları arasında inşa edilen Loggia dei Lanzi'nin özellikle güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, Mardin Müzesi ve Süryani Patrikhanesi'ne erişim sağlayan merdivenlerin Michelangelo Laurentian Kütüphanesi'yle, Gazipaşa İlkokulu'nun Floransa'daki Battista Alberti'nin eseri Palazzo Rucellai ile benzerlik gösterdiği görülmektedir (Şekil 20; Wharton, 2015).

Bu özelliklerin Lole'nin yurtdışı gezisinden etkilenecek ortaya çıkıp çıkmadığı kesinleştirilememiştir. Fakat inşa yılları incelendiğinde 1895 itibarıyla yaklaşık 10 yıllık bir dönemde, İdadi Mektebi dışında herhangi bir inşa sürecinde yer almaması, yurtdışına çıkmış olma ihtimalini düşündürmektedir. Özellikle bu dönemden sonra İdadi Mektebi ile birlikte inşa etmiş olduğu Şahkulubey ve Gazipaşa İlkokulu'nun İtalya'da bulunan yapılar ile benzerlik taşıması, bu durumu güçlendirmektedir. Başka bir açıdan, Lole'nin o dönemlerdeki basılı kaynaklara erişimi sonucu ortaya çıkmış olan benimsenme ihtimalidir. Eserlerinin sadece Mardin'de olmadığı, Diyarbakır, Hasankeyf, Silvan, Bitlis, Urfa ve Adana'da mimari açıdan etkili olduğu¹² ve uluslararası alanda eserler inşa ettiği belirtilmektedir (Wharton, 2015). Wharton (2015)'un Lole'nin 19. yüzyılda Lübnan Zahle'deki Hotel America ve Beyrut'ta Amerikan Üniversitesi'nde görev almış olduğuna dair iddiaları bulunmaktadır. Bu durum yaşamı boyunca seyahatlerde bulunduğu ihtimalini arttırmaktadır. İnşa faaliyetleri ve yaşamı ile ilgili belirsizlikler bununla sınırlı değildir. Açıkyıldız (2017), 1927'de

¹² Deveci (2006)'ya göre Mimarbaşı Lole'nin, Mardin, Diyarbakır, Hasankeyf, Siirt, Mayfarkin, Bitlis, Van ve Doğu Beyazıt'ı kapsayan geniş bir alanda yapıtları bulunmaktadır. Çerme (2008) ise "tespitlerime göre, Lole Ailesi üç asırdan beri Mardin, Diyarbakır, Hasankeyf, Mayfarkin, Bitlis, Urfa ve Adana bölgelerine mimari açıdan damgalarını vurmuşlardır" iddiasına yer vermiştir.

vefat edinceye kadar Mimarbaşı olarak çalıştığını belirtirken, Çerme (2008) 1931 yılında vefat ettiğini belirtmiş ve cenaze töreni ile ilgili bilgilere yer vermiştir.

Loggia dei Lanzi
(Wharton, 2022)

Şahkulubey Konağı
(Yazarlar arşivi, 2024)

Laurentian Kütüphanesi (Korey,
2024)

Mardin Müzesi - Süryani
Patrikhanesi (Yazarlar arşivi, 2024)

Palazzo Rucellai (Zucker, 2014)

Gazipaşa İlkokulu
(Yazarlar arşivi, 2024)

Şekil 20. Lole'nin eserleri ve benzerlik kurulan binalar

Sonuç

Geç Osmanlı erken Cumhuriyet'i kapsayan zaman diliminde, Ermeni asıllı Mimarbaşı Lole'nin eserleri ile Mardin'de günümüzde kendinden çokça söz ettirdiğini söylemek mümkündür. 20. yüzyıl Mardin tarihi yapı stoğu incelendiğine, Lole'nin eserlerinin yansira, kentte aslında mevcut bir inşa pratiğinin olduğu görülmektedir. Artuklu Dönemi'ne dayanan, yoğun taş işçiliğine sahip birçok eserin yer alması Mardin'de yetişen yapı ustalarının olduğunu göstermektedir. Bu ustalara dair çok fazla bilgiye rastlanılmaması inşaat alanında Ermeni mimarların baskın olabileceği algısını oluşturmuştur. Mardin için Lole'nin bu denli ön planda olmasının nedeninin, kent yaşamında kurduğu güçlü ilişkiler veya ailesinden gelen ve sürdürmüş olduğu yapı-zanaat geleneği olabileceği düşünülmektedir. Bu anlamda, 19. ve erken 20. yüzyıl Osmanlı'nın inşaat ortamı, aktörleri, kurumları, dönüşümleri saptandığında, bölgede o dönem gayrimüslimlerin aktif rol oynaması, mimarlığın bir meslek olarak hem halk hem yöneticiler tarafından benimsenemediğini düşündürmektedir. Bu dönem aralığı incelendiğinde, belirli bir mimari ve kültürel alışkanlıkların mevcutta yer aldığı, gayrimüslimler ve Lole tarafından ortaya konan pratiklerin bunun dışında olmadığı açıkça okunabilmektedir. Dönemlerarası tekniklerin/usullerin sürdürülmesi, usta-çırak ilişkisi çerçevesinde inşa faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ile bağlantılı olabilir. Lole, ne bugünkü anlamıyla bir mimar ne de güncel biçimiyle yetişmiş bir inşai aktördür. Hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz bu bireye, yetiştiği toplumsallığın içinde bir anlam verilebilir. Bu bağlamda nasıl bir süreçten geçerek inşai faaliyetlerde yer aldığı, nerede eğitim gördüğü veya yaşamı boyunca eğitim görüp görmediği, İstanbul'da ve farklı bölgelerde yer alan gayrimüslim yapı ustaları ile karşılaşmış karşılaşmadığı, kurduğu ilişkilerin oldukça belirsiz olduğu söylenebilir.

Extended Abstract

The Role of Mimarbaşı Lole in the Architectural Heritage of Mardin

İzzettin Kutlu¹³
ORCID: 0000-0002-5546-5548

Deryanur Şimşek¹⁴
ORCID: 0000-0002-9810-8727

Mardin's historical heritage is distinguished by its multicultural characteristics and architectural richness. One of the names that played a significant role in the formation of this heritage was the Armenian Mimarbaşı Lole. In the 19th and early 20th centuries, he played an active role in the construction and repair of numerous significant buildings. He created a deep impression on architectural heritage. This study aims to identify and document his works and construction practices. Interpreting and understanding his role will contribute to the historical development of the city and the preservation of its cultural assets.

Mardin, located in southeastern Turkey, has been a region where diverse cultures, religions and ethnic groups have lived throughout history. The city's architecture reflects the rich texture with its buildings representing a combination of Armenian, Syriac, Arab and Turkish styles. This multicultural context provides the basis for contributions of his works. He showed a productive role in the preservation and development of the architectural identity of the urban area in a period of significant changes and modernization in the Ottoman Empire. He was a recognized master craftsman whose practice went much beyond building.

This study adopted a four-stage documentation was used to identify his physical impacts and to comprehensively document constructional practices. This approach provided an in-depth examination of his contributions and an understanding of his impact on the cultural landscape. The first stage involved a literature review to identify attributed works. It was crucial for the identification of associated buildings based on architectural surveys

¹³ Research Assist. Dr., Mardin Artuklu Univ. Architecture Depart.,
E-mail: izzettinkutlu@artuklu.edu.tr

¹⁴ Research Assist., Mardin Artuklu Univ. Architecture Depart.,
E-mail: deryanursimsek@artuklu.edu.tr

and historic photographs. The second stage demonstrated mapping the location of these buildings within the city. It provided the researchers with the opportunity to analyze the spatial relationships between the buildings and their surroundings. Spatial analysis revealed patterns in his practices, such as preference for specific locations or building types. Additionally, it supplied insights into how buildings interacted with the urban environment and how contributed to the overall architectural integrity of the city. During the third stage, the identified buildings were categorized according to their characteristics and presented in tables. Categorization included details such as function (e.g. religious, residential, administrative), materials, style, and period of construction or restoration. Systematic classification allowed for a detailed comparison of constructions, highlighting common themes and distinctive features. The final stage consisted of a sequential approach for assessing the construction practices and their development over time. Comprehensive method enabled a holistic understanding of his contributions, both as individual projects and as part of Mardin's larger architectural heritage.

He was a craftsman who had a significant impact on the historical fabric of the city, constructing and repairing many notable buildings in the late 19th and early 20th centuries. Notable constructions are Kendiryan Mansion (currently Maridin Hotel), the Old Government House (currently unused), Mor Efrem Monastery, Tüfenkçiyân Mansion (Cercis Murat Restaurant), the Old Military Barracks (Sakıp Sabancı Mardin City Museum), Şatana Mansion (Mardin Artuklu University Hotel), İsmail Efendi Mansion (currently a restaurant), Abdulkadir Pasha Mansion (Mardin Soap Museum), Mimarbaşı Lole House (private property), Surp Yusuf Hosvep Church, the Virgin Mary Church and Syriac Patriarchate (Mardin Museum), Mardin İdadi School (Maturation Institute), Şahkulubey Mansion (currently a restaurant), and Gazipaşa Primary School (currently unused). Additionally, he had a role in the repair of Şehidiye Madrasa, Deyrulzafaran Monastery, and Mor Behnam and Saro (Kırklar) Church. These works have greatly contributed to the architectural environment and have vital touches in the formation of the cultural identity. The techniques, materials, and styles used in his works reflect the architectural understanding of the period and represent the characteristics of Ottoman construction habits.

Although Lole did not hold the official title of "mimarbaşı" in the "Hassa Mimarlar Ocağı", he was an important local figure in the city's construction

activities. Through building practice, his influence extends beyond the physicality he creates, contributing to the cultural and social landscape. Buildings characterized by the use of local materials, such as the distinctive limestone found in the region, and traditional construction techniques passed on through generations. Physical productions often contain ornamentation, geometric patterns and motifs, features that can be associated with the Armenian architectural tradition. These elements not only enhance the aesthetic appearance, but also contribute to the region's wider cultural and historical existence. Consequently, this study highlights the contribution of a local craftsman to Mardin's architectural heritage in the Late Ottoman. The buildings, in which Lole's activity can be seen, should be passed on to future generations as an essential social value. Whether for residential, religious, educational, or administrative functions, these buildings provide valuable insights into the architectural practices of the late Ottoman period and reveal how urban landscape was shaped.

This study not only presents the work of a craftsman, but also emphasizes the importance of preserving the cultural heritage, which plays a role in today's society. The conservation provides a chance for future generations to learn about the historical values reflected in the rich architectural heritage passed on to them. It ensures that they can recognize the historical, socio-cultural and architectural context of the time in which these buildings were built.

Kaynakça/References

- Acat Akgül, F. (2019). Mardin konak mimarisi: şahtana konağı. III. Genç Akademisyenler Sempozyumu Bildirileri, A. Akbaş, Z. Polat, M. C. Acar ve B. Toprak (ed.), Mardin Artuklu Üniversitesi Akademisyenleri Ortadoğu Araştırmaları Derneği, Mardin, 175-205.
- Acat Akgül, F. (2022). *12-15. yüzyıllarda mardin: kültürel ortam, eğitim yapıları ve kasımiye medresesi*. (Yüksek lisans tezi). Türkiye ulusal tez merkezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Açıkyıldız Şengül, B. (2017). Mardin'de kültürlerarası yaşam: konut mimarisi bağlamında bir değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (27), 7-60.
- Aktürk, S. (2019). Sicil-i ahval kayıtlarına göre midyatlı memurlar. *Journal of History School*, 11(XXXV), 726-748.

- Akyüz, G. (1998). *Mardin ilinin merkezinde civar köylerinde ve ilçelerinde bulunan kiliselerin ve manastırların tarihi*. İstanbul: Resim Matbaacılık A.Ş.
- Alioğlu, E. F. (2000). *Mardin: şehir dokusu ve evler*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Artut, A. [Adnan] (2014a, 2 Kasım). [Facebook durum güncellemesi] 10 Mart 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10204275340516778&set=g.625393880891122> adresinden erişildi.
- Artut, A. [Adnan] (2014b, 24 Eylül). [Facebook durum güncellemesi] 10 Mart 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10203974272470265&set=g.625393880891122> adresinden erişildi.
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. (2017). Mardin- From Tales to Legends 8 Mart 2024 tarihinde https://www.eeas.europa.eu/delegations/turkiye/mardin-ales-legends_en?s=230 adresinden erişildi.
- Avşin Güneş, G. (2013). Hassa mimarlar ocağı ve mimar sinan. *Tarih Okulu Dergisi*, 2014(XVII), 375-391.
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O., ve Ünsal, S. (2001). *Mardin (aşiret-cemaat-devlet)*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.
- Aydın, S., Şimşek, D., ve Kutlu, İ. (2023). Exploring the loss of spatial relations and its implications for urban political ecologies: a case study of mardin. A. E. Çölgeçen, D. Şimşek, İ. Kutlu, M. Kırmızı ve S. Aydın (Der.), *Çağdaş kentlerin kurumsuzlaştırılması ya da yeniden kurumsallaştırılması* içinde (ss.247-274), Ankara: İdealkent Yay.
- Aydın, H. (2019). *Mardin mor efrem manastırı kilisesi koruma ve restorasyon önerisi*. (Yüksek lisans tezi), Türkiye ulusal tez merkezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Aykal, F. D., Kejanlı, D. T., ve Erbaş, M. (2018). Mardin kent dokusunda mimari ikonların kent bütünündeki algısının değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 518-528.
- Aytekin, O. ve Gülcan, Ö. (2019). Anıtsal kültür varlıklarının müze olarak kullanılması çerçevesinde mardin müzesi ve sakıp sabancı mardin kent müzesi. G. Yılmaz, R. Çavuşoğlu ve M. Kulaz (Der.), *Arkeoloji ve sanat tarihi araştırmaları: yapılar, buluntular, müzeler, çizim ve fotoğraflar eşliğinde* içinde (ss. 204-238). İstanbul: Hiperyayın.
- Baydar, G. (2012). *Osmanlı – türk mimarlarında meslekleşme*. Ankara: Mimarlar Odası Yayınları.
- Baydaş, Ö. G. (2007). *Diyarbakır ve mardin'deki tarihi kamu yapıları*. (Yayımlanmamış Doktora tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Bekar, İ., Kutlu, I., ve Ergün, R. (2024). Importance performance analysis for sustainability of reused historical building: mardin sabancı city museum and art gallery. *Open House International*, 49(3), 550-573.

- Bekin, D. (2009). *Tarihin ışığında mardin*. Ankara: GenPa A.Ş.
- Bilgiç, U., ve Avşın, A. (2023). Mimar sinan'ın biyografileri ve osmanlı arşiv belgeleri ışığında büyükçekmece (kanuni sultan süleyman) köprüsü onarımları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 32(2), 577-607.
- Cezar, M. (1973). *Sanatta batıya açılış ve osman hamdi bey*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çerme, T. (2008). Zengin eski kent dokuları birikimine sahip mardin. *Arkitekt*, (517), 33-38.
- Dağdelen, İ. (2006). Sicill-i ahval defterleri ve sicill-i ahval defterlerinde kayıtlı mardin doğumlu osmanlı devlet adamları. I Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, İ. Özcoşar ve H. H. Güneş (ed.), Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, Mardin, 609-620.
- Değirmenci, E. ve Pilehvarian, N. K. (2018). 19. yüzyılda viyana ve otto wagner. *GRID-Architecture Planning and Design Journal*, 1(2), 109-138.
- Deveci, Y. (2006). Mardin ermenileri. I Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, İ. Özcoşar ve H. H. Güneş (ed.), Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, Mardin, 553-569.
- Dinç, F. (2021). İslam inşâ hukukunun mardin kent mekânına yansımaları (11.-19. yy). *Mukaddime*, 12(2), 307-346.
- Düzenli, E. ve Düzenli, H. İ. (2020). Mardin'de iki modern inşaa: mardin kışlası ve müzeye dönüşümü. *İdealkent*, 11(30), 648-677.
- Düzenli, H. İ. ve Taşar, E. S. (2012). Mardin'de tarih, bina ve mimarlık katmanları: 19. yy. hükümet konağından 21. yy. mimarlık fakültesine dönüşümün hikayesi. *Arredamento Mimarlık*, (254), 64-78.
- Erdem, N. (2013). Mardin'de Süryani, Ermeni Kültürü ve Bilginin Yokoluşu. 10 Mart 2024 tarihinde <https://www.arkitera.com/gorus/mardinde-suryani-ermenii-kulturu-ve-bilginin-yokolusu/> adresinden erişildi.
- Erdoğan, A. (2013). Mardinli bir plancıdan "mardin'de zaman" üzerine. *İdealkent*, 4(9), 232-265.
- Ertuğrul, A. (2017). Tarihi mardin sivil mimarlık örneği yapılarının yeniden kullanımları ve restorasyon süreçleri. Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu IX, R. F. Atay ve K. Ekinci (ed.), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı, Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü, İstanbul, 193-206.
- Frisby, D. (1997). The metropolis as text: otto wagner and vienna's 'second renaissance'. *Culture, Theory and Critique*, 40(1), 1-16.
- Genç, S. (2021). *Mardin ili artuklu ilçesi ferit koç evi restorasyon önerisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Türkiye ulusal tez merkezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Genç, S. ve Karadayı Yenice, T. (2022). Artuklu'da 19. yüzyıldan günümüze cumbalı bir yapı: ferit koç evi restorasyon önerisi. *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (7), 105-127.

- Göncü, T. C. (2008). Dolmabahçe sarayının mimari kadrosu inşa süresi ve maliyeti üzerine yeni tespitler. *Kültür-Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, 4, 59-72.
- Güvenç, Ö. (2021). *Osmanlı mimarlık dilinin yeniden üretimi*. Ankara: İdealkent Yayınları.
- Güvenç, Ö. F., ve Divleli, A. A. (2012). Atfedilen meslek ve yapıların izinde mardin’li ‘mimarbaşı lole’yi anlamlandırmak, VII. International Sinan Symposium: Trace, V. Özek, G. Dalgıç ve G. Karakaya (ed.), Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Edirne, 197-201.
- Hançer, E. (2007). Sultanın mimarları balyanlar. *Atlas*, 177, 96-108.
- Hocasaryan, A. (2010). Mardinli Mimarbaşı Lole Serkiz Gize. 28 Şubat 2024 tarihinde <https://docplayer.biz.tr/65369720-Mardin-li-mimarbasi-lole-serkiz-gizo-sarkiz-sarkiz-sarkis-serkis-sarkoz-lole-lole-levon-gilo.html> adresinden erişildi.
- Kalak, D., Güleç Özer, D., ve Aydın, S. (2023). Experiencing cultural heritage through gamification: mardin orphanage. Proceedings of the International Conference on Education and Research in Computer Aided Architectural Design in Europe, W. Dokonal, U. Hirschberg ve G. Wurzer (ed.), Graz University of Technology, Graz, 671-680.
- Karaca, R. (2016). Batılılaşan İstanbul’un Rum Mimarları ve Eserleri. 01 Mayıs 2024 tarihinde <https://hyetert.org/2016/03/04/batililasan-istanbulun-rum-mimarlari-ve-eserleri/> adresinden erişildi.
- Koçoğlu, H. (Yönetmen). (2013). *Büyükdedem mimarbaşı lole*. Ankara: GenPa A.Ş.
- Kolay, E. (2021). Batılılaşma dönemi osmanlı mimarlığında bir iktidar imgesi: balkon. *Mimarlık ve Yaşam*, 6(3), 1063-1080.
- Korey, A. (2024). The Architecture of Michelangelo's Laurentian Library. 28 Haziran 2024 tarihinde <https://www.arttrav.com/florence/laurentian-library/> adresinden erişildi.
- Köker, O. (2005). *Orlando carlo calumeno koleksiyonu’ndan kartpostallarla 100 yıl önce türkiye’de ermeniler*. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Kutlu, İ., İlerisoy, Z. Y., ve Soyluk, A. (2022). Sequential approach of the re-using the historical military barrack in the old mardin heritage in turkey. *Conservar Património*, 40, 104-118.
- Kutlu, İ., ve Eray, S. S. (2021). Mardin idadi mektebinin mekânsal ve işlevsel değişimi üzerine bir değerlendirme. *Sanat Tarihi Dergisi*, 30(1), 285-303.
- Lynch, K. (2010). *Kent imgesi*. (İ. Başaran, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mardin İl Milli Eğitim Müdürlüğü. (2019). 1 Mart 2024 tarihinde <https://x.com/mardinilmem/status/1100020573827141632> adresinden erişildi.
- Mardin İli Kültür Envanteri. (2022). 25 Şubat 2024 tarihinde <https://www.dika.org.tr/assets/upload/dosyalar/mardin-kultur-envanteri-1-cilt.pdf> adresinden erişildi.

- Mardin Kültür Turizm ve Tanıtım Yatırımcılar Derneği. (2015a, 20 Ocak). [Facebook durum güncellemesi] 02 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/MMakder/photos/pb.100070650453443.-2207520000/601702673293480/?type=3> adresinden erişildi.
- Mardin Kültür Turizm ve Tanıtım Yatırımcılar Derneği. (2015b, 22 Eylül). Bir Zarafet Simgesi: İsmail Efendi Evi (Cumbalı Ev). [Facebook durum güncellemesi] 02 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/MMakder/photos/pb.100070650453443.-2207520000/712745685522511/?type=3> adresinden erişildi.
- Mardin Kültür Turizm ve Tanıtım Yatırımcılar Derneği. (2015c, 17 Aralık). Taşın Hayat Bulduğu Yapı: Mimarbaşı Lole Evi. [Facebook durum güncellemesi] 02 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/MMakder/photos/pb.100070650453443.-2207520000/740917619371984/?type=3> adresinden erişildi.
- Mardin Kültür Turizm ve Tanıtım Yatırımcılar Derneği. (2016, 27 Haziran). [Facebook durum güncellemesi] 02 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/MMakder/photos/pb.100070650453443.-2207520000/712745685522511/?type=3> adresinden erişildi.
- Mardin Valiliği. (2023). 27 Şubat 2024 tarihinde https://twitter.com/Mardin_Valiligi/status/1724125926659633646 adresinden erişildi.
- Maridin Hotel. (t.y.). 05 Mayıs 2024 tarihinde <http://maridin.com/fotogaleri.asp?id=230&kategori=Foto%20Galeri> adresinden erişildi.
- McNeill, D. (2011). The 'bilbao effect'. S. S. Fainstein and S. Campbell (Der.), *Readings in urban theory* içinde (ss.303-318), West Sussex: Blackwell Publishing Ltd.
- Noyan, S. (2008). *Mardin: bir şehir, bir malikane, sıradışı evler*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Olgaç, F. (2002). *Mardin şehir rehberi*. Mardin Kültür, Turizm ve Tanıtım Derneği, Mardin: Mardinesi Matbaası.
- Ortaylı, İ. (1976). Tarihsel evrimi içinde mimarlar. *Mimarlık*, 76(3), 56-58.
- Ortaylı, İ. (1987). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*, 2. baskı. İstanbul: Hil Yayın.
- Özkurt, M. Ç. (2016). *Tanzimat'tan cumhuriyet'e başkent istanbul'da ekonomi, siyaset ve mimarlık ilişkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Parlakoğlu, M. S. [Mehmet Selim] (2019, 10 Kasım). Bir Zamanlar Mardin Yetiştirme Yurdu. [Facebook durum güncellemesi] 04 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10219308639014334&set=g.677661952305405> adresinden erişildi.
- Parlakoğlu, M. S. [Mehmet Selim] (2021a, 12 Nisan). Bir Zamanlar Mardin Palas Oteli-1945. [Facebook durum güncellemesi] 04 Mayıs 2024 tarihinde

- <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10223690981130148&set=g.677661952305405> adresinden erişildi.
- Parlakoğlu, M. S. [Mehmet Selim] (2021b, 25 Eylül). Bir Zamanlar Mardin'de Cumbalı Ev-1949. [Facebook durum güncellemesi] 04 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10224665752258817&set=g.677661952305405> adresinden erişildi.
- Parlakoğlu, M. S. [Mehmet Selim] (2022a, 26 Şubat). Bir Zamanlar Mardin Yatılı Mektebi-1931. [Facebook durum güncellemesi] 04 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10226381487551127&set=gm.7968573606547500&id=677661952305405> adresinden erişildi.
- Parlakoğlu, M. S. [Mehmet Selim] (2022b, 29 Ağustos). Bir Zamanlar Mardin Şahkulubey Konağı-1978. [Facebook durum güncellemesi] 04 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10226381487551127&set=gm.7968573606547500&id=677661952305405> adresinden erişildi.
- Parlakoğlu, M. S. [Mehmet Selim] (2022c, 28 Ekim). Bir Zamanlar Mardin Kız Öğretmen Okulu-1968. [Facebook durum güncellemesi] 04 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10226746650399970&set=g.677661952305405> adresinden erişildi.
- Permanyer, L., ve Levick, M. (1998). *Gaudi of barcelona*. New York: Rizzoli International Publications, Inc.
- Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu. (2009). Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi / Dilek Sabancı Sanat Galerisi Meydan Düzenlemesi Raporu Fotoğraf Dosyası.
- Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu. (t.y.). Cercis Murat Konağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri.
- Şenyurt, O. (2006). *Türkiye'de yapı üretiminde modernleşme ve taahhüt sisteminin oluşumu*. (Yüksek Lisans Tezi). Türkiye ulusal tez merkezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Şenyurt, O. (2010). II. Abdülhamit döneminde iki ünlü saray mimarının siyasi ilişkileri. *Journal of International Social Research*, 3(11), 539-548.
- Şenyurt, O. (2011). *Osmanlı mimarlık örgütlenmesinde değişim ve dönüşüm*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Tanju, B. (1999). *1908-1946 Türkiye mimarlığının kavramsal çerçevesi*. (Doktora Tezi). Türkiye ulusal tez merkezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Tanju, B. (2002). Osmanlı mimarlık pratiğini çevreleyen zihniyet dünyası. A. U. Peker (Der.), *2000'den kesitler 1: osmanlı'da mekanlar / zamanlar / insanlar* içinde (ss. 1-8). Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

- Taş, M. (2003). Osmanlı'dan günümüze yapı üretiminde mimarlık meslek örgütlenmesinin gelişimi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8(1), 203-214.
- Ternon, Y. (2013). *Mardin 1915 bir yıkımın patolojik anatomisi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Turan, Ş. (2020). Mimarbaşı. TDV İslâm Ansiklopedisi, 02 Mart 2024 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/mimarbasi> adresinden erişildi.
- Url-1: Gazipaşa İlkokulu – Mardin. 02 Mart 2024 tarihinde <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/gezilecekyer/gazipasa-lkokulu> adresinden erişildi.
- Varuy, M. (2012, 6 Ağustos). Mardin'in Şaşırtan Kadınları. 10 Mart 2024 tarihinde <https://meralvaruy-yazgi.com/page/95/> adresinden erişildi.
- Wharton, A. (2015). Localism in the late nineteenth century armenian churches of ottoman upper mesopotamia. *Proceedings of the Christian Art under Muslim Rule*, M. L. Hartmuth (ed.), Netherlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, 19-60.
- Wharton-Durgaryan, A. (2022). Open for business? the stylistic choices and symbolic vocabulary of post-reform armenian mansions in mardin and bitlis. *Études arméniennes contemporaines*, (14), 119-160.
- Yalçın, B. [Burcu] (2018, 6 Mayıs). [Foursquare durum güncellemesi] 10 Mart 2024 tarihinde <https://tr.foursquare.com/v/mor-efremmanastiri/523e9f91498e698439fcb69?openPhotoId=5aaecf0b2632ec002cae551e> adresinden erişildi.
- Yeşilbaş, E. (2018). Mardin çarşılarının tarihî ve mimarî özelliklerine dair tespitler. *Sanat Tarihi Dergisi*, 27(1), 97-117.
- Yeşilbaş, E. (2019). Mardin şahtana konağı ve restorasyonuna dair gözlemler. *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 16-38.
- Zucker, S. [Steven] (2014, 31 Mart). Alberti, Palazzo Rucellai. [Flickr durum güncellemesi] 10 Mart 2024 tarihinde <https://www.flickr.com/photos/profzucker/15876451506/> adresinden erişildi.

İzzettin Kutlu

2017-2018 yıllarında Avrasya Üniversitesi'nde akademik görevine başladı. 2019'dan bugüne Mardin Artuklu Üniversitesi'nde çalışmaktadır. 2016'da Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Mimarlık Fakültesini birincilik ile tamamladı ve aynı yıl Gazi Üniversitesi'nde yüksek lisans programına kayıt yaptırdı. 2019'da tamamladığı yüksek lisans eğitimin ardından aynı yıl doktora eğitimine başlamış ve 2023'te "*Tarihi Yapıların Strüktürel Analizinde Fotogrametrik Modelleme Tekniği Kullanımının Artuklu Dönemi Eserlerinden Melik Mahmut Camii ve Mardin Ulu Camii Örnekleri Üzerinden Değerlendirilmesi*" başlıklı tezi ile doktora eğitimini tamamladı.

Çalışma alanları tarihi çevre, koruma ve tarihi yapıların strüktürel durumlarını kapsamaktadır.

Started his academic career at Avrasya University between 2017-2018. Currently Working at Mardin Artuklu University since 2019. Graduated in 2016 from Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Architecture with the first degree and started his post-graduate education at Gazi University in the same year. After completing master program in 2019, started PhD education in the same year and completed PhD research in 2023 with the thesis titled "Evaluation of the Use of Photogrammetric Modelling Technique in Structural Analysis of Historical Buildings on the Examples of Melik Mahmut Mosque and Mardin Great Mosque of Artuqid Period". Research interests include historical environments, conservation and structural conditions of historical buildings.

E-posta: izzettinkutlu@artuklu.edu.tr

Deryanur Şimşek

Mimarlık lisans programından mezun olduktan sonra 2018'de İstanbul Teknik Üniversitesi Kentsel Tasarım Yüksek lisans programına başladı. Yüksek lisans tezi olarak "Kentsel Kayıp Mekanların Oluşmasında Raylı Sistem Hattının Etkileri: Bakırköy-Kazlıçeşme Hattı Üzerinden Bir Değerlendirme" başlıklı çalışmayı tamamladı. 2022'de yüksek lisans programından mezun olduktan sonra, İTÜ Mimari Tasarımda Bilişim doktora programına kayıt oldu. 2021'den bugüne Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. Kentsel ölçekte çeşitli yarışmalara katılmış, tarihi kentlerin korunması ve güncel araştırmaların yapılmasında bilişim araçlarını kullanmaktadır. Kent, kent tarihi, kentsel politika ve kentsel tasarımda bilişim konularında çalışmalar yürütmektedir.

Started the Urban Design Master Program at ITU in 2018. Completed the master thesis titled "The Effects of the Rail System Line in the Formation of Urban Lost Spaces: An Evaluation on the Bakırköy-Kazlıçeşme Line" and began ITU Architectural Design Computing PhD program in 2022. Currently working as a research assistant at Mardin Artuklu University Department of Architecture since 2021. Participated in various competitions at the urban scale and uses informatics tools in the preservation and current research of historical cities. Fields of study include city, urban history, urban policy and informatics in urban design.

E-posta: deryanursimsek@artuklu.edu.tr

idealkent©

ISSN: 1307-9905E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1487176

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 747 - 775

Çevirmen Bir Mimar: H. Kemali Söylemezoğlu

Hakan Yıldız¹

ORCID ID: 0000-0002-4325-7645

Öz

Kariyeri boyunca tasarımcı, şehirci, korumacı gibi çeşitli mimar rollerini icra eden Kemali Söylemezoğlu, akademisyenliğiyle biliniyor olsa da mesleğiyle çelişen bir şekilde az sayıda metin üretmiş olması onun bir yazar olarak değerlendirilmesini zorlaştırır. Mimarın snurlu yazımsal üretiminin içinde yaptığı çeviriler önenli bir yer kaplar. Alışılmışın aksine, çevirmen kimliğiyle ortaya koyduğu yazımsal üretimi kendi adını taşıyan metinlerden daha hacimlidir. Bu noktadan hareketle, bu araştırmada mimarın kendi düşüncelerini aktarmasının bir aracı olarak çeviri pratiğini kullanmış olup olmadığı tartışılmıştır. Yazar kimliği çevirmenlik yaptığı metinler üzerinden irделenmiştir. Araştırma, kaleminden çıkan en uzun metinler olan “Şehir İnşa Sanatı” ve “İsveç’te İkametgâh İnşası ve Zidlunglar” adlı iki çeviri metni konu etmiştir. Bu bağlamda, çevirmen ve yazar kimliklerinin şekillenmesinde etkili olan Fransız ve Alman dil ve kültürlerini kapsayan habitusu ve çeviri metodolojisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kemali Söylemezoğlu, Theodor Fischer, siedlung, çeviri, çevirmen

¹ Royal Collage of Art, Doktora Öğrencisi, E-posta: hknildizz@gmail.com

idealkent© Kent Araştırmaları Dergisi (*Journal of Urban Studies*)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi/Received Date: 20.05.2024

Kabul Tarihi Accepted Date: 08.07.2024

idealkent©

ISSN: 1307-9905E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1487176

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 747 - 775

A Translator Architect: H. Kemali Söylemezoglu

Hakan Yıldız²

ORCID ID: 0000-0002-4325-7645

Abstract

Even if Kemali Söylemezoglu, who performed various roles of architect such as designer, urbanist, and preservationist throughout his career, has been known as an academician, it isn't easy to position him as a writer since he wrote only a few numbers of texts, in contrast with his major job as an academic. Contrary to the norm, his literary production as a translator is more voluminous than the texts bearing his name. From this point, this research discusses whether the architect used the practice of translation as a means of conveying his thoughts. His identity as a writer was examined through the texts in which he acts as a translator. The research focuses on two translated texts named "Six Lectures on Urban Architecture" and "Housing Construction and New Settlements in Sweden", the longest of his works/texts. In this context, Söylemezoglu's habitus, which includes French and German languages and cultures, and his translation methodology were examined as these factors are effective in shaping his identity as both translator and writer.

Keywords: *Kemali Söylemezoglu, Theodor Fischer, siedlung, translator, translation*

² Royal College of Art, PhD Candidate, E-mail: hknildizz@gmail.com

idealkent© Kent Araştırmaları Dergisi (*Journal of Urban Studies*)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi/Received Date: 20.05.2024

Kabul Tarihi/Accepted Date: 08.07.2024

Giriş

Hamit Kemali Söylemezoğlu uzun kariyeri boyunca mimarlıkla ilişkisini geniş bir yelpazeye yayılan çeşitli pratiklerle kurar. Devlet burslusu olarak gittiği Almanya'daki eğitimi sonrasında zorunlu hizmetini ifa ettiği Millî Eğitim Bakanlığı Teknik Öğretim Müsteşarlığı Yapı İşleri Bürosundaki memurluğun ardından akademiye geçişi, onun mimarlık pratiğinin çeşitlenmesinin önünü açacaktır. Yarışma projelerine katılan bir tasarımcı, imar planları hazırlayan bir şehir plancısı, şantiye alanında bir uygulayıcı, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu üyesi bir korumacı gibi farklı mimarlık rollerini icra eder. Tanyeli'ye göre, kariyerinin büyük bölümünü geçirdiği İTÜ Mimarlık Fakültesindeki akademisyen kimliği, çoğunlukla eş zamanlı olarak yürüttüğü ve birbirini kesen mimar rollerinden en önemlisidir (Tanyeli, 2007, s.286). Ancak üniversitede geçirdiği otuz yılı aşkın süre düşünüldüğünde, yazınsal üretiminin oldukça sınırlı olduğu söylenebilir.

Yayınlarına günümüzden geçmişe doğru bakıldığında, 1987-1995 yılları arasında tarihlenen *Arredamento Mimarlık ve Yapı* dergilerindeki birkaç metin göze çarpar³. Çoğunluğu mimarlara dair bilgiler içeren bu kısa yazılarına ek olarak, 1979'da emekli olmasının hemen ardından Bruno Taut ve Fikret Mualla'nın anılması için yazdığı metinlere *Arkitekt* dergisinde yer verilir (Söylemezoğlu, 1980a; Söylemezoğlu, 1980b). Meslek hayatını sürdürürken *Arkitektte* yayımlanan yazıları ise 1975-1978 yılları arasında kaleme aldığı üç kısa metin, bir "haber" ve iki çeviriden meydana gelir. Tarihi yarımada'nın gelişimini ve alanda yer alan iki yapıyı ele aldığı üç kısa metinde de mimarın ortaya koyduğu argümanlar kısıtlı olmasına rağmen, bu yazılar kendi adıyla mimarlığa dair düşüncelerini belirttiği makaleler olmaları bakımından kıymetlidir (Söylemezoğlu, 1976; Söylemezoğlu, 1975). Çünkü mimarın bu yazılara gelene kadarki süreçte yaptığı çevirilerin dışında kaleme aldığı tek metin "La Haye U.İ.A. (Beynelmül Mimamlar Birliği) 4 Üncü Kongresi" adlı haber yazısıdır (Söyleme-

³ Söylemezoğlu'nun yazılarının listesine yer veren güncel bir kaynak bulunmamaktadır. Arkitera tarafından yapılan ve *Arkitekt* dergisindeki yazıların dâhil edilmediği liste şu şekildedir: Mithat Venen (1908-1987) (*Arredamento Mimarlık*, 07/1995), Anıların İçinden (Yapı, 05/1994), Nezih Eldem (*Arredamento Mimarlık*, 06/1991), Nezih Eldem'in Hocalığı (*Arredamento Mimarlık*, 06/1991), Perşembe Toplantıları Üzerine (Yapı, 09/1990), Sedat Hakkı Eldem Kimdir? (*Arredamento Mimarlık*, 09/1990), Yalılar (*Arredamento Mimarlık*, 06/1990), Anılarda Mimarlık (Yapı, 06/1990), Yapı Malzemeleri Rehberi (Yapı, 04/1987).

zoğlu, 1955). Söylemezoğlu'nun bu "haber" metni, kariyerinin başında kalemeye aldığı çevirilerini nasıl bir amaçla yaptığını ve kendisini konumlandırdığı yeri anlamak için yol gösterici olacaktır.

Kendisinin ve Arkitekt dergisinin Uluslararası Mimarlık Birliğine (UIA) olan ilgisi birliğin kuruluş yıllarına dayanır. Dergide "haberler" başlığı altında UIA'in 1948'de Lozan'da yapılacak ilk toplantısına dair çıkan yazıda, kongrede ele alınacak konu başlıkları detaylı bir biçimde anlatılırken, bu konular hakkında rapor (bildiri) göndermek isteyenler için adres bilgileri paylaşılır. UIA'in ilk toplantısına Emin Onat ve Sedat Hakkı Eldem ile birlikte katılır, ancak bu toplantı hakkında yazmayı tercih etmez (Menteşe, 1963). Arkitekt dergisi de toplantıya dair haber yapmak yerine, toplantıda sunulan bildirilerden Pierre Remaury'nin⁴ "Mimarlık ve Şehircilik" adlı yazısını Türkçe'ye çevirerek 1949'da yayımlar (Remaury, 1949). Derginin UIA'ye ilgisi mimarlar birliğindeki gelişmeleri 1950, 1951 ve 1955 yıllarındaki kısa haberlerle okuyucularına aktarmasıyla devam eder ("Beynelmül Mimarlar Birliğinin (U. İ. A.) Çalışmaları", 1950; "Beynelmül Mimarlar Birliği (U.İ.A.) Addis-Abeba Kıraliyet Sarayı Konkuru Neticesi", 1951). 1955'teki haberin içeriği aynı yıl düzenlenecek UIA'in Lahey toplantısının duyurusudur ("Beynelmül Mimarlar Birliği 4 üncü Kongresi", 1955). Lahey'deki toplantıya Ankara ve İstanbul'dan katılacak 8-10 kişilik bir grubun Türkiye şubesi başkanı olarak katılan Kemali Söylemezoğlu (Söylemezoğlu, 1990), toplantının ardından yazdığı "haber" metninde olay yerinden bildiren bir muhabir rolündedir (Söylemezoğlu, 1955). Toplantıya dair kendi görüşlerine yer vermek yerine, kongrede yaşanan gelişmeleri nesnel bir biçimde aktarmaya çalışır. Bu yazıda ortaya koyduğu haberci tavrı, daha önce deneyimlediği çevirmenlik pratiğiyle aynı amaca hizmet etmesi açısından tanındır. Bilginin bir ortamdan başka bir ortama dolaymsız olarak taşınması olarak tarif edilebilecek bu amaç, çevirmen kimliğinin de en temel referansıdır. Dahası, haberci rolünde de aktarmaya değer gördüğü bir olayı okuyucularla buluşturmak ister, tıpkı çevirmenlikte yaptığı gibi.

Öne çıkan kimliğinin akademisyenlik olduğu düşünöldüğünde, mesleği olan akademisyenlikle çelişir bir şekilde ürettiği az sayıda metin onun bir yazar olarak değerlendirilmesini zorlaştırır. Hatta mimarın metin ya-

⁴ Pierre Remaury, Henri Prost Türkiye'ye gelmeden önce Paris kentsel planlama bürosunda Jean Royer ile birlikte kendisine asistanlık yapmıştır (Roseau, 2008).

zarlığını oldukça üretken kariyerinin en verimsiz alanı olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Ancak, bu araştırmada yazarlık edimi çevirmen kimliğinin arkasına sakladığı çeviri metinleri üzerinden tartışılacaktır. Mimarın çeviri pratiğini kendi düşüncelerini aktarmasının aracı olarak kullanıp kullanmadığı irdelenecektir. Bu bağlamda, görkemli meslek hayatında geri planda kalmış olmasına rağmen kaleminden çıkan en uzun metinler olan Erika Brödner ve Theodor Fischer çevirileri ele alınacaktır. Araştırma, çeviri metinlerin hem Türkçe’de hem Almanca’da zamanla anlam kaybına/kargaşasına uğrayıp, kaynak dilleri olan Almanca’da dahi yeniden yorumlanmaları gerekliliği sebebiyle dilbilimsel analizlerini yapmayı denemeyecektir. Böylesi bir retrospektif analiz yerine, araştırma, mimarlık bilgisiyle kurduğu ilişkinin düşünsel arka planını çevirmen-yazar rolü üzerinden okumaya çalışacaktır.

Çevirmen Bir Özne Olarak Kemali Söylemezoğlu

Söylemezoğlu’nu profesyonel bir çevirmen olarak tanımlamak mümkün değilse bile, çevirilerinde takip ettiği yöntemi çeviri disiplininin sınırları içinde anlamlandırmak onun çevirmen kimliğinin anlaşılması için önem taşır. Çeviride kullanılan stratejilerin genel anlamda iki ana yöntemden türetildiğini söylemek yanlış olmaz. Bunlardan birincisi, “birebir” çeviri yöntemi kaynak metnin mümkün olan en az değişikliklerle; bir başka deyişle aslına sadık kalınarak çevrilmesini amaçlar. Buna karşın “anlamsal” çeviri yönteminde kaynak metnin çevrildiği dile semantik olarak en doğru şekilde taşınması gayesi, çevirmenin kaynak metni yorumlayarak çevrilen dile adapte etmesi sonucunu doğurur (Munday, 2008). Ayrıca, çevirmenin kaynak metinde yer alan kavramların çevrilen dilde hangi kavrama karşılık geldiğine ya da bir karşılığının olup olmadığına dair tercihleri çeviriyi şekillendiren bir diğer faktördür. “Yerlileştirme” yaklaşımında kaynak metindeki kavramlar çevrilen dildeki anlamca en yakın karşılıklarına aktarılarak akıcı üsluplu bir metin ortaya çıkartılırken, “yabancılaştırma” yaklaşımında ise kavramlar çevrilen dile oldukları gibi taşınarak olası anlam kaybının önüne geçilmeye çalışılır (Venuti, 1994).

Çeviride iki dil arasındaki anlamsal eşdeğerlik sorunsalına ek olarak, çevirmen, dillerin ve içinden çıktıkları toplumların sosyal alandaki eşitsizliklerin sonuçlarıyla da başa çıkmaya çalışan bir aktördür. Çoğunlukla, çevirmenin kullandığı metot diller arasındaki kültürel hiyerarşiye göre

değişiklik gösterir. Eğer kaynak metnin dili çevrilecek dilden kültürel olarak daha seçkin bir sınıfa aitse, çevirmen alt kültür dilinin mevcut kalıplarına uyma zorunluluğu hissetmezken, tersi durumda çevirisini üst kültürün dil yapısına adapte etmeye çalışır (Even-Zohar, 2004). Bu minvalde, çevirmenin diller ve kültürler arasındaki üstü kapalı hiyerarşiye dair bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde aldığı pozisyon çevirisini şekillendirir. Pierre Bourdieu'nun habitus kavramı çevirmenin pozisyonunun birey ve toplum ara kesitinden oluştuğunu ortaya koyması açısından kıymetlidir. Bourdieu, bireyin düşünce ve eylemleri açısından özerkliğinin imkânsız olduğunu belirtirken, yapısalcı bir yaklaşım olan ve bireyin edimlerinin toplumun basit bir tezahürü olduğu varsayımına karşı çıkarak toplumla birey arasındaki etkileşimi çift yönlü olarak tanımlar (Bourdieu, 1995; Bourdieu, 2014). Bourdieu, habitus ile birlikte bireyin içine doğduğu ve yaşadığı ortamlarda ekonomik, kültürel, ideolojik gibi etkenlerden meydana gelen normların oluşturduğu "alanlara" işaret eder. Kişinin ve söz konusu alanların habitusunu şekillendiren sayısız faktörün çevirmenin edimlerine doğrudan etkisi olduğundan hareketle, çevirmenin habitus kavramı üzerinden değerlendirilmesi çeviri çalışmalarında ana eksenlerinden bir haline gelmiştir (Simeoni, 1998).

Çevirmen bir özne olarak Söylemezoğlu'nun "birebir" çeviri yöntemini benimsediği ve kullanılan kavramlar açısından da "yabancılaştırma" yaklaşımını tercih ettiği görülür. Mimarın bu tavrının arkasında metne dâhil olmadan dolayumsuz bir aktarım yapmak arzusu yatar ki bu durum çeviri alanında uzmanlaşmış olmaması sebebiyle doğal karşılanabilir. Ancak çevirisi de her çeviride olduğu gibi, çevirmenin kaçınılmaz bir biçimde yorumunu içerir; dolayumsuz bir aktarım değildir. Çevirmenliğin çevirmene belirli sayıda alternatif arasından seçim yapma zorunluluğu yükleyen bir karar süreci olduğu düşünüldüğünde (Levy, 2004), çevirileri içinde kendisinin çok sayıda tercihini barındıran yeniden üretilmiş metinlerdir. Bu noktada, seçimlerinin çeviri sürecini şekillendirmesinin yanı sıra, hangi metni çevireceğini belirlemesi açısından da önemlidir. Bir başka ifadeyle, çevirmen kimliğiyle çeviri esnasındaki tercihleriyle sonuç metnini belirlerken, mimar kimliğiyle karşılaştığı yazılar arasından yaptığı seçkiyle çevrilecek metni tespit eder. Önce karşılaştığı mimari metinleri, ardından onların arasından çevirmek için seçtiklerini, sonrasında da çeviri esnasındaki tercihlerini habitusundan bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Çevirmenin Habitusundaki İki Dil: Fransızca ve Almanca

26 Şubat 1909'da İstanbul Bakırköy'de (eski adıyla Makriköy'de) Osmanlı yönetici sınıfına ait bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Osmanlıca eğitim veren Zükur Numune Mektebi'ndeki ilkokulda geçirdiği altı yılın sonunda 1923 yılındaki mezuniyetinin ardından, kendi deyimiyle Bakırköy'de ortaokul olmaması sebebiyle bir Fransız misyoner okuluna devam eder (Söylemezoğlu, 1990, s. 115). Osmanlıcaya yazışmalarında ve gündelik hayatında yer vermeyecek⁵ olan mimarın annesinin de babası gibi Osmanlı yönetici sınıfına ait bir ailenin mensubu olduğuna dair çeşitli bilgilerin varlığına rağmen, büyüdüğü evde hangi dil(ler)in konuşulduğuna ait bir bilgiye rastlanmaz. Ancak, dönemin Osmanlı elitleri arasında Fransızca okuryazarlığının yaygınlığı göz önüne alındığında, Fransızcaya aile hayatından aşına olduğu ve ortaokul eğitiminde zorlanmadığı düşünülebilir. İki yıllık ortaokul deneyiminin ardından yine Fransızca eğitim veren Galatasaray Lisesine devam etmesi bu savı destekler niteliktedir. Galatasaray Lisesinde hocalarından İsviçreli Ernest Mamboury'den üç yıl süreyle teknik resim dersi alır (Söylemezoğlu, 1990, s. 37). Fransızca ortaokul ve lise eğitiminin ardından üniversiteyi hâkim olduğu dilin anavatanında okumayı düşünür. Bu amaçla, liseden fizik öğretmenin mimar kardeşine mektup yazarak "Beaux Arts'da okumasının mümkün olup olmadığını" sorar ve "önce belirli bürolarda bir süre çalışmak ve sonra sınavlara girmek gerektiği" cevabını alır. İnceoğlu'nun aktardığına göre liseyi yeni bitirmiş bir kişi olarak Paris gibi bir şehirde tehlikeli bir serüvene atılmak istemeyen Söylemezoğlu, Güzel Sanatlar Akademisi'nin (GSA) yolunu tutar (İnceoğlu, 2008, s. 20). Anlaşılan o ki Fransa'da mimarlık eğitimi almak için izlenmesi gereken yol düşündüğünden daha karmaşıktır. İleriki yıllarda yurtdışında mimarlık eğitimi alacak olsa da yolu Fransa'dan geçmeyecektir.

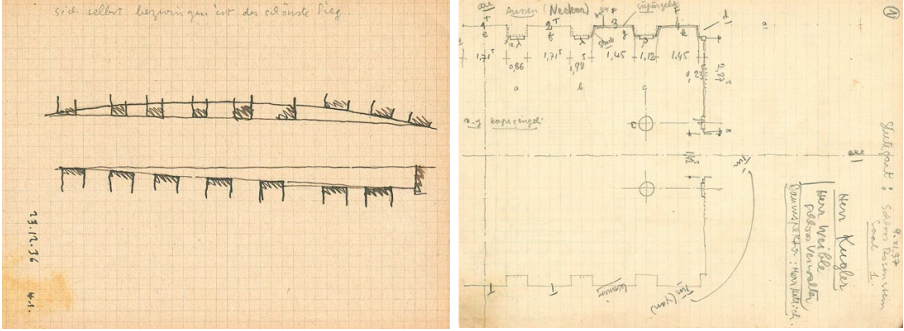
Üniversiteye gelene kadar Fransızca eğitim alan Söylemezoğlu, 1930 yılında GSA'ya başlamasıyla birlikte Almanca'nın hâkim olduğu bir mimarlık ortamına dâhil olur. Beş yıl geçireceği GSA'daki hocaları Ernst Egli ve onun asistanlığını yapan Arif Hikmet Holtay ve Sedat Hakkı Eldem'in yanı sıra, iç mimarlıktan Alman Philip Ginther⁶ ve yapı derslerini yürüten Avusturyalı Schnee'dir. GSA'da bazı derslerin Almanca okutulduğu ve

⁵ Bu tercihi eşi Harika Söylemezoğlu, onun bir Cumhuriyet çocuğu olarak ülkenin kapatılan ve hatta reddedilen bir dönemine asla dönüp bakmaması olarak açıklar (Kayım, 2010, s. 215-216).

⁶ F. Ginter olarak belirttiği kişi Philip Ginther'dir. (Fitöz, 2015)

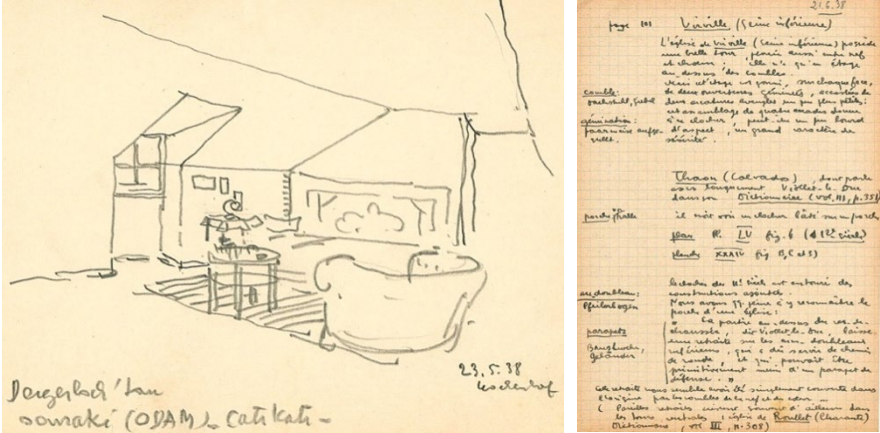
çeviri yapıldığını belirterek, yabancı hocaların da kısa zamanda Türkçe öğrendiklerini ekler (Söylemezoğlu, 1990, s.40). Akademideki eğitimi sırasında Stuttgart Teknik Yüksek Okulunda öğrenim görmüş Arif Hikmet Holtay sayesinde Stuttgart'taki okulun hocası Paul Bonatz'ı duyduğunu "arkadaşlarla aramızda Bonatz'ın yapmış olduğu binalardan konuşurduk" diye anlatır (Söylemezoğlu, 1995, s.122). Bonatz'ın çalışmalarına olan ilgisi yine aynı okuldan mezun olan Bulgar asıllı Türk mimar Ahmet Sabri Oran'ın Stuttgart Mimarlık Okulunda hazırladığı çalışmalarını göstermesiyle artar ve bu durumu "Stuttgart'a gitmeyi aklıma koymuştum" sözleriyle açıklar (Ünsal, 1980, s.93). Akademiden sınıf birincisi olarak mezun olmasının ardından, liseden sonra cesaret edemediği Avrupa yolculuğunu, dilini bilmediği ancak beslendiği mimarlık kültürünün ana vatanı olan Almanya'ya gerçekleştirecektir.

Üniversiteden mezun olmasının ardından Millî Eğitim Bakanlığı'ndan altı aylık dil kursu ve Stuttgart'ta mimarlık okumak üzere burs kazanır (Söylemezoğlu, 1990, s. 41). 1936 yılı Ağustos ayı başından Ekim ayı sonuna kadar süren Berlin'de haftada beş gün, günde sekiz saatlik bir Almanca kursuna katılır. Bu kısa süre sonunda, "Üniversitede dersleri takip edebilir, başarılı olmuştur" şeklinde bir yazı alır (Söylemezoğlu, 1995, s.125). GSA'da geçirdiği beş yılda hem Alman hocalardan aldığı dersler hem mimarlıkla ilişkili Almanca kaynaklarla karşılaşmış olabileceği düşünüldüğünde, Söylemezoğlu'nun Almancaya aşina olmasının bu başarısında etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Dil engelini ortadan kalkmasıyla aynı yılın Aralık ayında Stuttgart Mimarlık Okuluna kaydını yaptırır. Okula başladığı ayda yaptığı 23 Aralık 1936 tarihli eskizinde Almanca not tutması, Almancayı gündelik hayatına almasının da eş zamanlı olarak gerçekleşmiş olduğunu göstermesi açısından kıymetlidir (Söylemezoğlu, 1936). Stuttgart'taki eğitimi sırasında yapılmış 9 Kasım 1937'ye tarihlenen detaylı rölövelerinde de kullandığı dil Almancadır (Söylemezoğlu, 1937) (Belge 1).

Belge 1. Almanca not tuttuğu eskizler
(Kaynak: Salt Araştırma, TSODOC149A011 ve TSODOC156A002)

Almanya’da eğitim gören mimarın yaşadığı yere adapte olarak akademik ve günlük hayatta Almancayı kullanması şaşırtıcı olmamasına rağmen, o yıllarda zihninin ilişkilendiği tek dil Almanca değildir. Stuttgart’taki çatı katındaki odasının 23 Mayıs 1938 tarihli eskizinin altındaki açıklama ise Türkçedir (Söylemezoğlu, 1938a). Öte yandan, mimari anıtlara dair Fransızca bir kitaba ilişkin 15 Haziran 1938’deki detaylı okuma notları Fransızcadır (Söylemezoğlu, 1938b). Çok dilli bir zihinsel ve kültürel dünyaya sahip olan Söylemezoğlu’nun kariyeri boyunca söz konusu melezliğin izleri devam edecektir (Belge 2).

Belge 2. Stuttgart’taki odasının eskizindeki Türkçe açıklama ve Fransızca bir kaynağa dair aynı dilde tuttuğu notlar
(Kaynak: Salt Araştırma, TSODOC153A016 ve TSODOC149A026)

Stuttgart Mimarlık Okulundaki üç yıllık eğitimin ardından mezun olan mimarın Almanya deneyimi, hocası Paul Bonatz'ın mimarlık ofisinde yaklaşık bir yıl süreyle çalışmasıyla devam eder (Söylemezoğlu, 1995, s. 126). Almanya'da geçirdiği dört yılın ardından 1941'de Türkiye'ye dönen mimarın kayıtlara geçen ilk üretimi, yurtdışında edindiği mimari ve linguistik bilgisi sayesinde yaptığı Almanca-Türkçe bir çeviridir. Bu metnin devamında ele alınacak ve şehircilik kuramına dair bilgiler içeren Theodor Fischer kitabının çevirisi, Almanca okuryazarlığında ulaştığı yetkinliği göstermesi bakımından kıymetlidir. Dahası, söz konusu çeviri kariyeri boyunca Almanca bilgisinden ve Almanya bağlantısından sıklıkla faydalanacağını ilk işareti olarak okunabilir.

Çevirmen bir özneye dönüşmesi ise hocası Bonatz'ın Ankara'da çalışmayı kabul etmesiyle gerçekleşir. Bonatz, öğrencisinin 1943 Mart'ında Millî Eğitim Bakanlığı Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı Teknik Bürosunda şef olarak göreve başlamasından altı ay sonra aynı büroya müşavir olarak katılır (Söylemezoğlu, 1995, s. 130). Bonatz'ın davet edilme sürecine Söylemezoğlu'nun dâhil olduğu göz önüne alındığında, ona Ankara'daki çalışmalarını sürdürebilmesi için çevirmen olarak yardımcı olacağını planlanmış olması muhtemeldir. Bonatz ile Ankara'daki meselelerini takiben, önce İller Bankasında sonrasında GSA'da görev yapan Söylemezoğlu'nun uzun yıllar çalışacağı İTÜ Mimarlık Fakültesine geçebilmesini de çevirmen kimliğine borçlu olması bu çıkarımı doğrular niteliktedir⁷. İTÜ'ye geçmenin kendi ifadesiyle "yollarını ararken", bu fırsatı o esnada aynı kurumda akademisyen olarak işe başlamak üzere olan Bonatz'a "en doğal yardımcı olarak seçilmesi" sayesinde bulur. İTÜ'de çalışan bir diğer Alman mimar Clemens Holzmeister'in danışmanlığında hazırladığı doktora tezinin de yardımıyla bina bilgisi kürsüsüne 1946'da "Bonatz'ın doçenti" olarak atanır (Söylemezoğlu, 1995, s. 132).⁸ Bonatz ile

⁷ Kısa süre görev yaptığı İller Bankası'ndan ayrılma nedenini, Bergama'da imar planı çalışması sırasında tarihi kentteki çıkmaz sokakların olduğu haliyle korunmasına dair önerisinin, dönemin Bayındırlık Bakanlığı Şehircilik Mütahhassısı Prof. Gustav Oelsner tarafından yangın talimatına aykırı olması sebebiyle kabul edilmeyişi olarak açıklar. İTÜ Mimarlık Fakültesinde de görev yapan ve Alman mimarlık ekolünün Türkiye'deki temsilcilerinden biri olan Oelsner ile anlaşmazlık yaşaması, Söylemezoğlu'nun bilgisinin kabul görmediğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Benzer şekilde, GSA'dan ayrılmasını da müfredattan kaldırılan resim dersinin Stuttgart'ta olmasına dayanarak tekrar müfredata dâhil edilmesi talebini Sedat Hakkı Eldem'in reddetmesine ve genç hocaların bu yaklaşıma destek vermelerine dayandırır. Eldem de Söylemezoğlu'nun Stuttgart'a referans ile aktardığı bilgiyi reddeder (Söylemezoğlu, 1990, s.44).

⁸ Bu konuya dâhil oluşuna dair ayrıca şu bilgileri verir: "Bir gün Ankara'da Süreyya'da yemektekdyk. Bonatz, Emin Onat ve ben. Emin profesörün İTÜ'de hoca olmasını teklif ediyordu. Profesör teknik büroda zaten böyle bir şey yaptığını söylüyor, fakat Emin de ısrar edip duruyordu. Ben yardımcınız

mesaisi 1946 ile 1954 yılları arasında İTÜ Mimarlık Bölümünde verdiği Almanca derslerin çevirisini yapmasının yanı sıra, bu dönemde birlikte hazırladıkları projelerle de devam edecektir (İnceoğlu, 2008, s. 113).⁹ Bu zamanda yaptığı ikinci çevirisi de şaşırtıcı olmayan bir biçimde yine Almanca bir kaynağa dayanır. Her ne kadar öğrencileri Fransızca kökenli sözcüklerin doğru telaffuzu konusunda ısrarla uyarsa da öğrenciler arasında Almanca'ya hâkimiyeti ve titizliği ile tanınan bir hocadır (İnceoğlu, 2008, s.14-16). Kariyerinin devamında Almanca birinci yabancı dili haline gelir ve Fransızca geri planda kalmış gözükür.

Şehir İnşa San(‘)atı: Kent Mimarlığı Üzerine Altı Ders

İlk çevirisi yüzyıl geçişinde Almanya'nun en önemli mimarlarından biri olan Theodor Fischer'in *Sechs Vortraege über Stadtbaukunst* (Kent Mimarlığı Üzerine Altı Ders) adlı kitabıdır (Fischer, 1941). Fischer, Söylemezoğlu'nun Almanya'da eğitim alacağı Stuttgart Mimarlık Okulunda 1901-1908 yılları arasında görev yapar. Başta müfredatın yenilenmesi olmak üzere okulda köklü değişiklikler yapan Fischer'in Stuttgart'taki asistanı ise daha önce çalıştığı Münih Teknik Üniversitesinden öğrencisi Paul Bonatz'dır (Maciuiika, 2005, s. 49). Bonatz, hocası Fischer'in 1908'de eski okuluna dönmesiyle birlikte onun yerini alır (Oran, 1957, s. 176). Söylemezoğlu'nun Türkçeye çevirmeye değer bulduğu kitabın yazarı Fischer, kendisinin idolü olan Paul Bonatz'ın en önemli hocasıdır (May, 2009, s. 2). Dahası Fischer, o esnada Türkiye'de görev yapan Bruno Taut ve William Schütte gibi Alman mimarların da hocasıdır. "Hocaların hocası" Theodor Fischer'in kitabını Türkçe'ye çevirme tercihi, çevirmenlik rolünün kendisi için nasıl bir amaca hizmet ettiğini anlaşılması için yol göstericidir. GSA'da Alman ekolündeki hocalardan aldığı eğitimle yetinmeyip Stuttgart'a ikinci kez mimarlık okumaya gidişine benzer bir biçimde, Fischer'in tedrisatından geçen Alman hocaların Fischer anlatılarından tatmin olmayarak yine bilginin özünü arar.

Dört parçada yayınlanan *Sechs Vorträge über Stadtbaukunst* (Kent Mimarlığı Üzerine Altı Ders) adlı 1922 tarihli kitabın çevirisinin ilki Arkitekt dergisinin 1941 Ocak-Şubat sayısında yer alır (Söylemezoğlu, 1941a). Bu

olurum deyince, Emin kendine özgü konuşmasıyla 'paşacığım tamam' dedi. Bonatz'ın doçenti olarak III. Bina Bilgisi Kürsüsü'nde göreve başladım." (İnceoğlu, 2008, s. 86).

⁹ Bonatz ile Söylemezoğlu arasındaki ilişkisini anlatan Emine Seda Kayım'ın makalesinde konu ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir (Kayım, 2011).

çeviriden birkaç ay önce, derginin 1940 Eylül-Ekim sayısında Theodor Fischer'e dair iki adet yazı kaleme alınmıştır. Bunlardan ilki, Güzel Sanatlar Akademisi'nde 1938-45 yılları arasında akademisyen olarak görev yapan Wilhelm Schütte'nin "Th. Fischer ve Proporsiyonlar" adlı metnidir (Schütte, 1940). Fischer'in öğrencisi olan mimar Schütte'nin yazısı da bir tercümedir; ancak çeviriyi kimin yaptığının belirtilmesine gerek duyulmamıştır¹⁰. Schütte, Fischer'in *Sechs Vorträge über Proportionen* (Proporsiyonlar Üzerine İki Ders) kitabı hakkında bir değerlendirme yaptığı metnine, onun mimarlık camiası için önemini vurguladığı "Theodor Fischer inşa san'atının bugün tamamen içinde bulunmakta olduğumuz devresinin başlangıcıdır" cümlesiyle başlar. Söylemezoğlu'nun kısa süre sonra yapacağı çevirinin aksine, Schütte'nin metninin Alman mimar Fischer'in söz konusu öğretisini kendi yorumlarıyla, bir başka deyişle algılama biçimiyle aktardığı dolaylı bir bilgi aktarımından oluşması oldukça ilginçtir. Derginin aynı sayısındaki diğer yazı, Fischer'in ölümünün ardından Alman Baumeister dergisinde yayımlanmış Adnan Kolatan'ın¹¹ Türkçe'ye çevirdiği "Mimari Üstadları II: Theodor Fischer" adlı makaledir (Habers, 1940). Fischer'in üretimlerine dair bilgilerin yer aldığı metinde Söylemezoğlu'nun çevirdiği Fischer kitabından da bahsedilir. Çevirmen Kolatan kitabın adını "Şehir İnşacılığı Sanatı" olarak çevirerek Söylemezoğlu'nun çevirisinin başlığını atmış olur. Fischer'in ölümünün ardından Arkitekt'te yayımlanmış bu iki metin, Söylemezoğlu'nu onun öğretisinin en kapsamlı şekilde yer aldığı kitabın Türkçeye çevrilmesi için harekete geçirmiş gözükür. Fischer'in anılması, ülkeye epey zamandır gelmiş öğrencilerinden sonra, kendi sözlerinin doğrudan gelmesine vesile olur.

Fischer'in 1917 yılında Münih Teknik Üniversitesi'ndeki öğrenciler için hazırlanmış derslerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan *Vortraege über Stadtbaukunst* (Kent Mimarlığı Üzerine Altı Ders) kitabının ilk dört dersi Söylemezoğlu'nun çevirisiyle Arkitekt dergisinin farklı sayılarında yayımlanır. Yayımlanan ilk tercümede sonraki derslerin sırasıyla yayımlanacağı haberi verilse de son iki dersin çevirisi yayımlanmaz. Kolatan'ın

¹⁰ William Schütte'nin Arkitekt dergisinde yayımlanan çeşitli makaleleri bulunmaktadır. Bu makalelerin bir kısmının Adnan Kolatan ve Halet Çambel tarafından çevrildiği, bazılarında ise çevirmen bilgisinin yer almadığı görülür. Kolatan ve Çambel'in çevirdiği makalelerden ikisi şunlardır: (Schütte, 1941; Schütte, 1943)

¹¹ Bruno Taut'un "Architekturlehre" başlıklı Almanca kitabı, kendi dilinde yayımlanmadan önce çevirisi 1938 yılında "Mimarlık Bilgisi" olarak ilk kez Türkçe'de yayımlanır. 2021 yılında yeni bir Türkçe çevirisi yapılarak "Mimarlık Öğretisi" başlığıyla yeniden yayımlanan kitabın önsözünde Adnan Kolatan'a dair bilgi yer alır (Köksal, 2021).

bir önceki sayıda kitaptan söz ederken verdiği başlığı küçük bir revizyonla “Şehir İnşa San’atı” olarak kullanmaya devam ederek, orijinal başlıkta bulunan altı ders ibaresine yer vermemiş olur. Aslında Fischer “altı ders” vurgusunu kitabın nasıl oluştuğu hakkında yazdığı birkaç cümlelik önsözünde yineler; ancak Söylemezoğlu çeviri metnine muhtemelen gereksiz bir detay olduğunu düşündüğü önsöz ile başlamayı tercih etmez. Böylelikle Arkitekt dergisinin okuyucularının kitabın kaç dersten oluştuğunu bilme imkânları ortadan kalkar; onlar için kitap ne zaman biteceği belli olmayan ucu açık bir ders dizisine dönüşür¹². Dahası kitabın neden çevirmeye değer olduğunu açıklamaya da gerek duymaz. Bu ihtiyacı derginin editörünün yazdığı anlaşılabilir kısa nottaki “meşhur Alman mimar (Theodor Fischer)e ait kitaptan” ibaresi giderir (Söylemezoğlu, 1941a, s. 24). Kısaca, kitabın meşhur bir Alman mimara ait olması neden çevrildiğini açıklamak için fazlasıyla yeterlidir.

Fischer’in derslerini mümkün olduğunca dolaylı olarak Türkçe’ye aktarmayı amaçlar ve kaynak metni, kelimesi kelimesine çevirir. Kitabın ilk dört dersini herhangi bir kısmını atlamadan eksiksiz bir şekilde çevirmesine yansır; cümlelerin yerini değiştirmez ya da bazılarını gereksiz bulup çıkarmaz. İlk iki tercümede, orijinal kitapta yer alan eskizlerin tümünü çeviri metne yerleştirirken, üçüncü ve dördüncü çevirilerde ise az sayıdaki orijinal çizimleri çeviri esere koymaz. Yer vermediği birkaç eskizin dışında metne dâhil olmamaya çalışır ve bunu da başarmış gözükür.

Kitabın ilk dersi, mimarlık ve sanat arasındaki ilişkiyi ve mimarın şehir inşasındaki rolünün tariflendiği bir dizi kavramsal açıklamadan oluşur (Söylemezoğlu, 1941a). Fischer, birçok defa birbiriyle yakın anlamlı kavramlar arasındaki farklara değinir ve hangi kavramı ne anlamda kullandığını gerekçeleriyle birlikte ortaya koyar. Kitabın geri kalanındaki anlatının zemininin hazırlandığı ilk ders, tercüman olarak hassas tercihler yapmak zorunda kaldığı bir çeviridir. Hemen ilk cümleyle “şehir inşa sanatı” ve “şehircilik” sözcüklerinin Almanca karşılıklarını yanlarına iliştiyerek başlar. Hatta metinde, yazarın bahsettiği savaşın hangi savaş olduğunu “geçen büyük harbi kastediyor” dipnotuyla açığa kavuşturmaya çalışır (Söylemezoğlu, 1941a, s. 26). Ancak bu çevirilerindeki ilk ve son dipnottur. Oysa tercümenin devamında “ideolog, neoklasisizm, historismus,

¹² Dergide yayımlanan ilk iki ders ardışık iki sayısında (1941, 01-02 ve 1941, 03-04) yayınlanırken, üçüncü derse takip eden sayının akabinde (1941, 07-08) yer verilir. Dördüncü ve son ders ancak dört yıl sonra yayınlanabilecektir (1945, 11-12).

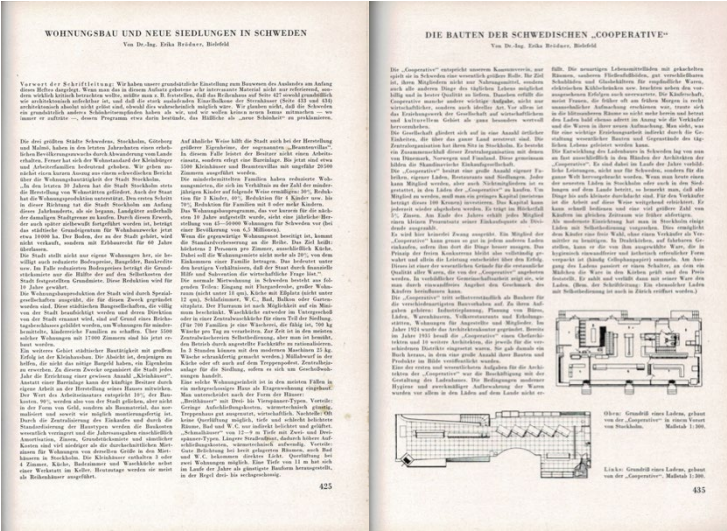
realismus" gibi düşünce akımlarına işaret eden kavramların kaynak metindeki Almanca hallerini kullanır. İkinci çevirisinde de benzer bir yaklaşımı sürdürür (Söylemezoğlu, 1941b). Bazı eski ve yeni Türkçe kavramların daha iyi anlaşılması için parantez içine eş anlamlarını iliştirirken, "points de vue, agoraphobie, polyphonie" gibi yabancı kavramları ise Türkçe karşılıklarından bahsetmeden metne iliştirir (Söylemezoğlu, 1941b, s. 72-73). Bu kavramların Türkçe karşılıklarının mevcut olmaması çevirisinde yabancılaştırma yöntemini kullanması için anlaşılır bir duruma işaret etse de söz konusu kavramlarla yazarın neyi kastettiğini açıklamaya gerek duymaması onun çevirmenlikle ilişkisini anlamak için kıymetlidir.

Üçüncü dersin çevirisine gelindiğinde, artık yabancı sözcüklere ya da eski-yeni Türkçe kelimelere açıklamalar yapmaya devam etmez (Söylemezoğlu, 1941c). Kısıtlı sayıdaki açıklama çabası çeviriler devam ettikçe yok olmaya başlar. Bu durum onun çevirilere verdiği önemin azalması şeklinde okunabilir, ancak bu dersin sonundaki düzeltme notu tam aksine işaret eder. İlk çevirinin metninde yer alan iki kelimenin yerine yanlışlıkla karşıt anlamlılarının yazıldığını belirtir ve ilgili kelimelerin, metinde geçtiği yer tarif edilerek düzeltilir (Söylemezoğlu, 1941c, s. 178). Düzeltme notundan anlaşıldığı üzere, yayımlanan çevirisini okuyarak gözden geçirmiş ve söz konusu yanlışın düzeltilmesi için dergiyi uyarmıştır. Bunun düzeltilmesi için dergiyi uyarması da çevirinin doğru aktarılmasını önemsedini gösterir. Bu onun için öylesine yaptığı bir iş değildir. Dördüncü ve çevrilecek son ders üçüncü dersten dört yıl sonra 1945 yılı sonlarında yayımlanabilecektir (Söylemezoğlu, 1945). Çeviriyi ne zaman yaptığına dair bir bilgi olmasa da ara vermiş olması muhtemeldir. Son çeviride, aradan geçen sürede GSA'da göreve başlayan Söylemezoğlu'ndan profesör olarak bahsedilir (Söylemezoğlu, 1945, s.276). Fischer'in Almanca metinde kullandığı Latince "Vis Inertiae" deyimine olduğu şekliyle çeviri metinde yer verir (Söylemezoğlu, 1945, s. 278). Türkçe'ye "eylemsizlik" olarak çevrilebilecek bu kavramı Latince haliyle kullanması, mimarın Fischer'in metnine atfettiği aşırı önemi göstermesi açısından kıymetlidir. Hocaların hocasının kitabını hatalı yorumlamaktan çekindiği, bir çeşit kutsal kitap olarak değerlendirmiş gibidir.

İsveç'te İkametgâh [Konut] İnşası ve [Yeni] Zidlunglar [Yerleşim Alanları]

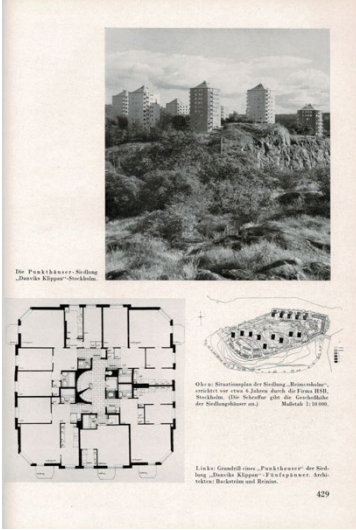
Yayımlanmış ilk metnine benzer, kaleminden çıkan ikinci yazı da düşüncelerini aktardığı bir metin olarak biçimlenmez. İlk metindeki şehircilik alanındaki kültür bir kaynağın yaklaşık yirmi yıl sonra Türkçeye kazandırılmak çabasının yerini, Alman mimarlık dergisi *Baumeister*'de henüz yayımlanmış İsveç'teki "siedlung" deneyimini anlatan güncel bir makalenin paylaşılması arzusu alır (Brödner, 1948b). Makalenin yazarı Erika Brödner'in aynı sayıda yer alan İsveç'teki kooperatif binalarını ele aldığı diğer yazısını çevirmemiş olması (Brödner, 1948a), mimarın özellikle "siedlung" konusunda söz söylemek istediğinin bir göstergesi olabilir (Belge 3).

Bu makalenin çevirisini neden yaptığına dair okuyucuları bilgilendirmemiş olsa bile "siedlung"un anavatanı Almanya dışındaki bir uygulamayı çevirmeye değer bulmuş olması ilginçtir. "Siedlung"un İsveç deneyimini bir uyarlama olmasından ötürü Türkiye'ye örnek teşkil edebileceğini düşünmüş olabilir. Diğer yandan bu çeviri o dönemde Türkiye'de çalışan Alman mimarların "siedlung" hakkında düşünsel ve pratik üretimleriyle ilişkilenecek çabası olarak da okunabilir. Bu doğrultuda, çeviri pratiği Söylemezoğlu'na "siedlung"a dair düşüncesini bir başka yazarın adı altında söyleme imkânını verir. Zaten seçtiği makale de yazar Erika Brödner'in konuya dair yorumlarını değil, İsveç'teki *siedlung*larla ilgili malumatın sıralandığı bir yazıdır. Ne makalenin yazarı ne de çevirmenin söylediği bir sözden bahsetmek mümkün değildir ve makale her iki dilde de fiili durumun tamamen aktarılmasından ibarettir. Bu yönüyle, Türkiye'deki Alman mimarların aktardığı bilgiden hem daha "gerçek" hem daha "yorumsuz" bir çıktıdır.

Belge 3. Erika Brödner'in *Baumeisterin* aynı sayısında ardıcık olarak yer alan makalelerinin ilk sayfaları (Kaynak: Baumeister 45, 1948)

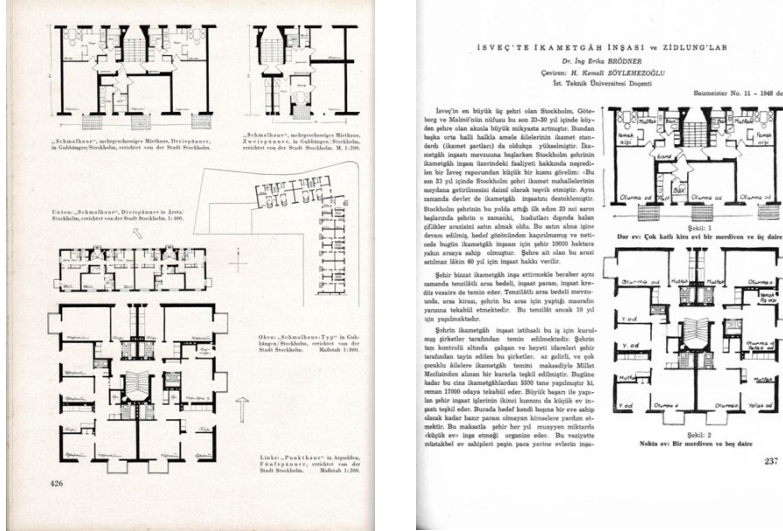
Makalenin başlığında Türkçeye çevirmeden “zidlung” olarak aktardığı kelime, Almanca “siedlung” un Türkçe okunduğu gibi yazılması ile ortaya çıkar (Akan, 2012, s. 233-246). Türkçeye yerleşim alanı olarak çevrilebilecek kavramın Almanca karşılığını kullanılması kişisel tercihi değildir. Arkitekt dergisinde 1930’lu yıllardan başlayarak Ernst Egli, Martin Wagner, Bruno Taut, Gustav Oelsner gibi Alman mimarlarca çokça ele alınan konudan söz konusu metinlerin çevirmenleri de “siedlung” ya da “zidlung” olarak bahsederler (Egli, 1936; Taut, 1938). Dönemin mimarlık ortamında “siedlung” sözcüğünün kullanımı kanıkansmış gözükse bile bu konuya ilişkin itiraz, yine kavramı Türkiye’ye taşıyan Alman mimarlardan olan Gustav Oelsner’den gelir. Söylemezoğlu gibi İTÜ Mimarlık Fakültesi’nde ders veren Oelsner, 1946 tarihli “Modern İskan Kenti ve Şehircilik” adlı makalesinde Türk mimarlara “siedlung” kavramının Türkçe bir karşılığını bulmalarını öğütler (Öelsner, 1946). Hatta “bulacağınız bu Türkçe karşılık biraz da yuva, yurt, ocak gibi bir mana ihtiva etsin, ‘yurtluk’ gibi bir şey olsun” diyerek kavramın hangi kelimelere referans vermesi gerektiğini bile açıklar. Söylemezoğlu, söz konusu makaleden iki yıl sonra yaptığı çeviride Oelsner’in tavsiyesine kulak asmadığını yanı sıra, kavramın popülerliğini kaybettiği 1980 yılına gelindiğinde Bruno Taut’un anılması üzerine yaptığı bir konuşmadan oluşan yazısında “zidlung” kavramının kullanmaya devam eder (Söylemezoğlu, 1980b).

Belge 4. Erika Brödner'in makalesinde arazi kullanımının ve yapılan konutların gösterildiği sayfa (Kaynak: Baumeister 45, 1948)

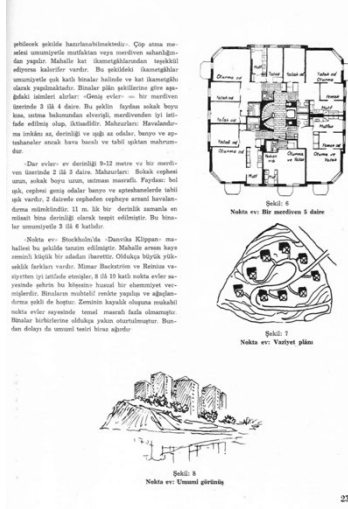
Çevirisini yaptığı Erika Brödner'in *Wohnungsbau und neue Siedlungen in Schweden* (İsveç'te Konut İnşası ve Yeni Yerleşimler) adlı makalesi yalnızca Arkitekt okurları için değil, yayımlandığı Baumeister dergisi ve onun Alman okurları için de yabancı bir ülkeye dair bilgiler veren bir içriktir. Bu nedenle, Baumeister'in editörleri makaleye kısa bir önsöz yazma ihtiyacı duyarlar (Brödner, 1948b, s.425). Ancak bu önsöz makaleye dair bilgilendirme notu olmaktan öte, bir değerlendirme yazısı gibidir. Editörler makalede sunulan materyalin okurlar için ders niteliğinde olabileceğini belirtmelerine rağmen, eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini savunurlar. Ardından ilk eleştiri makalede yer alan ev örneklerinden biri olan "teraslı" evin planının problemlili olduğundan ve "yıldız" evlerin geniş balkonlarının yapılmasının mümkün olabileceğine bile mimari olarak tam çözülmediğinden bahsederek kendileri yaparlar. İsveçlilerin kendilerinden (Almanlardan) temelde farklı bir güzellik anlayışları olduğuna inanmadıklarını ve onların inşa programını yeni bir anlayış olarak nitelemediklerini eklerler. Dahası, bu tarz bir inşa programının nerede olursa olsun çirkinliğinin "yeni güzellik" olarak sunduğunu belirtirler. Alman editörlerinin yabancı bir ülkedeki inşa faaliyetine karşı tutundukları hayli eleştirel tavır, Söylemezoğlu için bir örnek teşkil etmez.

Yaptığı çeviride ne Baumeister editörlerinin yaptığına benzer bir çevirmen önsözü ekler ne editörlerin eleştirel notlarına Türkçe çeviride yer verme gereği duyar. Mimar, metnin Alman versiyonundaki eleştirel önsözü Türk okurlar için kafa karıştırıcı olduğunu düşünmüş gibidir.

Belge 5. Erika Brödner'in makalesindeki orijinal çizimler ve Söylemezoğlu'nun yeniden ürettiği çizimler (Kaynak: Baumeister 45, 1948, Arkitekt, 1948, 09-12)

Brödner'in makalesi, İsveç'in üç büyük kenti Stockholm, Göteborg ve Malmö'nün köyden kente göçün son 20-30 yılda hızlanmasıyla artan konut ihtiyacına dikkat çeker (Brödner, 1948b). Bu doğrultuda, İsveç'te konut üretiminde uygulanan programı başta arazi kullanımı ve inşaat ekonomisi olmak üzere detaylı bir biçimde ele alır (Belge 4). Kentlerin çeperinde dar gelirliler için inşa edilen konut tipolojilerinin yine ayrıntılı bir dökümüne yer verilir. Her ihtiyaca cevap veren bir reçete olarak sunulan konut tipolojileri için "ev tiplerinin standardize edilmesi inşaat masrafını epey düşürmektedir" denilir ve düşük maliyetle inşa edilen toplu konutların, hâlihazırdaki "ev buhranı"na çözüm olarak geliştirildiğini anlatır. Makalenin devamında, söz konusu konut tipolojilerinin uygulandığı çeşitli yeni "siedlung"lar, yani Türkçesiyle yerleşim alanları ele alınır. Makaleyi pratik sebeplerle ihtiyaç duyulan bir bilgi sepeti olarak değerlendirdiğini düşünmek yanlış olmaz. Benzer bir biçimde konut ihtiyacını karşılamakta zorlanan Türkiye için, üretilmiş planlardan faydalanılması ona akıllıca bir fikir olarak gelmiş olmalıdır.

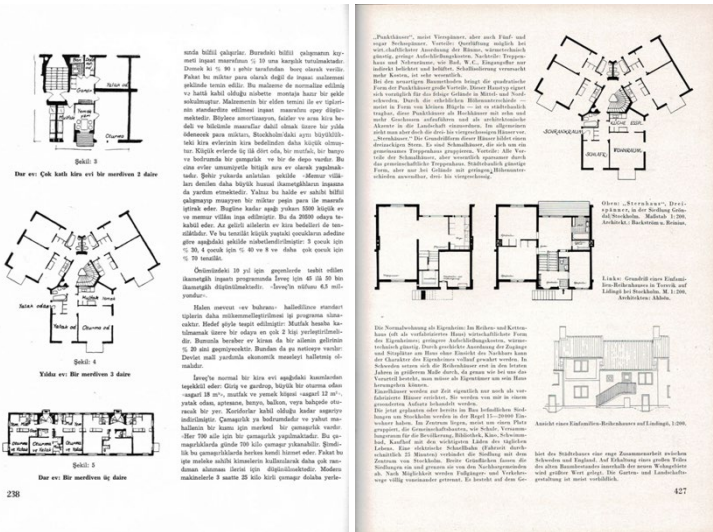

Belge 6. Maket fotoğrafını vaziyet planı çizimine, yapı fotoğrafını perspektif çizimine dönüştürmesi (Kaynak: Baumeister 45, 1948; Arkitekt, 1948, 09-12)

İkinci çevirisindeki tutumu ilk tercümesinden oldukça farklılaşır. Bu anlamda göze çarpan ilk farklılık kaynak metinde yer alan çizimleri kullanılmayarak, söz konusu çizimleri yeniden üretmiş olmasıdır (Belge 5). Bu çabanın nedeninin mekân isimlerini Türkçe yazmak ihtiyacı olması muhtemeldir. Yeniden üretilmiş çizimler içerik olarak kaynak metinden farklı olmasa da çizimler yer isimleri, ölçek gibi referansların dâhil edilmeyerek anonimleştirilen eskizlere dönüşür. Dahası, eskizlere dönüştürme tavrı metinde yer alan bir maket fotoğrafının vaziyet planı eskizine, tamamlanmış bir bina fotoğrafının genel görünümünün anlatıldığı perspektif eskizine dönüştürülmesi şeklindedir. Burada “mimar konuşmaz çizer” düsturundan hareketle çevirmenin dahi çizdiği bir hal ortaya çıkar (Belge 6).

Metne gelindiğinde, İsveç'te uygulanan konut programına dair bilgilerin verildiği giriş kısmı, Fischer kitabı çevirisinde olduğu gibi kelimesi kelimesine çevrilir (Söylemezoğlu, 1948). Makalede “geniş” ve “dar” olarak bahsedilen ilk iki konut tipi dolaylı olarak aktarılmaya devam eder. Ancak “nokta” ev tipinin anlatıldığı kısma gelindiğinde, kaynak metne müdahil olur; başka bir deyişle çevirinin birdenbire sonuna gelinir (Söylemezoğlu, 1948, s. 239). “Nokta” evin özelliklerinin ve plan şemasının anlatıldığı kısmı çevirmez (Brödner, 1948b, s. 427). Bunun yerine, makalenin yeni yerleşimlerden örnekler verilen ikinci kısmında bu ev tipinden bahsedilen

paragraftan birkaç cümlelerin çevirisini yaparak metni sonlandırır. Ancak çevirmenin atladığı tek kısım “nokta” evler değildir. Bu çevirisine dâhil ettiklerinden çok etmedikleri ile konuşan bir çevirmen rolündedir. Kaynak metinde “nokta” evleri, “yıldız” evlerin anlatımı ve bu evlere dair çizimler takip eder. “Yıldız” evden metninde bahsetmemesine rağmen bu evin planını çeviriye dâhil eder (Söylemezoğlu, 1948, s. 238) (Belge 7). Kaynak metindeki bazı fotoğrafların Söylemezoğlu tarafından eskizlere dönüştürülüp çeviriye dâhil edildiği hatırlandığında, çevirmenin ana odağının makaledeki yazınsal bilgiden çok, görsel (fotoğraf ya da çizim) bilginin aktarılması olduğu düşünülebilir.

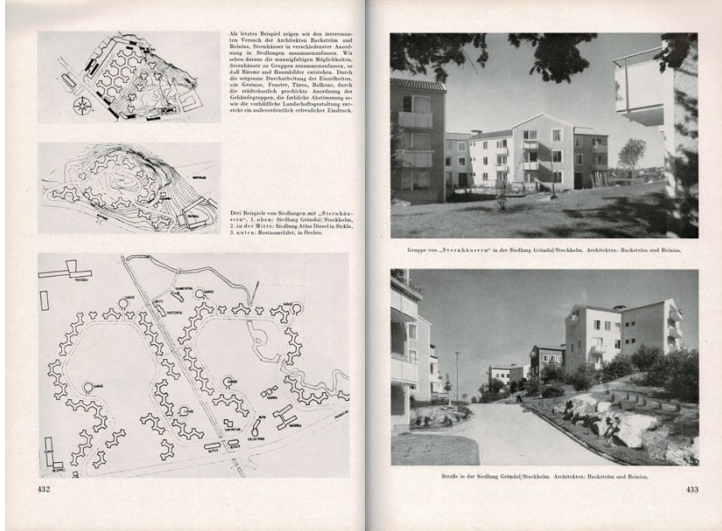

Belge 7. Metnini çevirmediği “yıldız” evlerin plan çizimini yaparak çeviriye eklemesi (Kaynak: Arkitekt, 1948, 09-12)

Belge 8. Metin ve çizim olarak çeviriye dâhil etmediği “teraslı” evler (Kaynak: Baumeister 45, 1948)

Bu yaklaşımı, kendisinin mimarlık bilgisinin sınırlarına dair tasavvuru hakkında ipuçları verir. Mimarlık bilgisi, yalnızca mimarlığın tasarım araçlarıyla üretilen bir görsel bilgi paketi olarak düşünülmüş olması ki çeviride yazınsal olarak bahsedilmeyen alternatif bir konut planına yer vermek sorun teşkil etmemiştir. Bu durum makaleyi neden çevirmek istediğini de açıklar niteliktedir. Konut tipolojileri sunan mimari çizimler olarak algıladığı metni, daha doğru bir ifadeyle çizimleri, Türk mimarlığının kullanımına sunmak ister gibidir. Hem içeriğini hem çizimlerini aktarılmaya

değer bulmadığı bir diğer konut tipi ise Baumeister'ın editörlerinin ön-sözde eleştirdiği "teraslı" evlerdir (Brödner, 1948b, s. 427) (Belge 8).

Belge 9. Brödner'in makalesindeki Söylemezoğlu'nun çevirisini yapmadığı "siedlung"lara dair çizim ve fotoğraflar (Kaynak: Baumeister 45, 1948)

Tartışma ve Sonuç

Çevirmenlik birden fazla dil bilen bir akademisyen için çoğu zaman tali bir pratik olsa bile, Söylemezoğlu için çok daha fazlasına işaret eder. Stuttgart Mimarlık Okulundaki eğitimin ardından Türkiye'ye döner dönmez Fischer'in kitabını çevirerek sahip olduğu Almanca bilgisini mesleki alanda değerlendirmek ister. Bu arzusu, hocası Bonatz'ın önce Yapı İşleri Bürosundaki, ardından İTÜ Mimarlık Fakültesindeki çevirmenlik görevlerine gelmesiyle karşılık bulur. Kariyerini şekillendirecek olan akademisyenliğin de yolunu açar. Dahası, çevirmen kimliği, mimarlık bilgisiyle kurduğu ilişkinin pratik anlamdaki bir yansımasıdır. Söylemezoğlu için çeviri, mimarlık bilgisini kaynağından öğrenip dolayimsız bir biçimde aktarmak olarak özetlenebilecek misyonunu yerine getirmek için kullandığı bir araçtan başka bir şey değildir.

Çeviriyi araçsallaştırması habitusuyla doğrudan ilişkilidir. Ortaokul ve lise eğitimindeki Fransızcanın ardından GSA'da karşılaştığı Alman ekolünün etkisiyle, Stuttgart'ta aldığı mimarlık eğitimi sayesinde Almanca da hayatına dâhil olur. Türkiye'ye dönüşünün ardından çevirdiği iki metnin

de Almanca olması, Fransızca bilmesine rağmen Almanca kaynaklardan beslenmeye devam ettiğine işaret eder. Bu noktada, içinde bulunduğu mimarlık ortamında süregelen hâkim Alman ekolünün bilgisine alternatif arayışına girmez. Söz gelimi Fransızca bir kaynağı literatüre eklemeyi ya da mimarlık tartışmalarına yeni bir soluk getiren kavramsal bir metni Almancadan çevirmeyi tercih etmez. Bunların yerine, Almanya'daki mimarlık bilgisinin Türkiye'ye doğru bir biçimde taşınmasını problem edinerek, *Arkitekt* dergisinde sıklıkla yer verilen Almanca çevirilere yenilerini ekler. Batı menşeli bir bilginin sorgulanmasının, hatta yorumlanmasının bile Türk mimarların haddini aşan bir durum olduğunu düşünen dönemin yaygın anlayışına uygun biçimde davranır. Ona düşen görev ise Almanca kaynakları, metin ya da hoca olarak (Bonatz), o bilgiye dokunmadan Türkçe'ye aktarmanın yolunu bulmaktır. Bu görevi yerine getirmek için bulduğu yöntem ise bekleneneği üzere bire bir çeviridir.

İki çevirisinde konu ettiği kaynak metinlere yaklaşımı birbirlerinden farklı olsa bile iki metinde de bire bir çeviri yöntemini kullandığı söylenebilir. İlk çevirisi olan Fischer kitabında metne en küçük bir müdahalede dahi bulunmayarak bilginin en saf halini aktarmaya çalışır. Brödner'in makalesinde ise çeviriye dâhil etmediği kısımlarla ortaya yeni bir kompozisyon çıkarsa da kaynak metni yorumlamaktan imtina ederek bire bir çeviri yaklaşımını sürdürür. Diğerlerinde olduğu gibi bu çeviri yönteminde de çevirmen, belli sayıdaki tanımlı fonksiyonları takip eden bir teknisyen olarak tarif edilemeyeceğinden dolayı, Söylemezoğlu'nun iki çeviride de yaptığı tercihler sonuç metninin ortaya çıkmasında belirleyicidir. Bunun yanı sıra, tercümesi yapılacak metinlerin editöryel bir merkezden belirlenmediği ve doğrudan kendi tercihleri olduğu düşünüldüğünde, mimarın söz konusu metinlerin çevirisini, sözünü söylemenin bir aracı olarak kullandığı görülür. İronik bir biçimde bir yandan çevirmen rolüne gizlenmiş bir yazma pratiği icra ederken, öte yandan yazmaya çalıştığı bilgiyle ilişki kur(a)mamakta ısrarcıdır. Oysa çevirdiği metinlerin ikisi de ona yapması gerekeni hemen ilk satırlarında anlatıyor gibidir. Brödner'in metninin başında yer alan Baumeister'in editörlerinin bir paragraflık önsözü metne dair eleştirilerinden ibarettir. Fischer kitabının ilk paragrafında Söylemezoğlu'nun çevirisiyle şöyle der: "Fikrime göre şehir inşa sanatına dair söz söylemek demek şehirciliğin estetik kanunlarını sıralamak gibi bir şey yapmak değildir. 'Sanat şunu yapmalıdır, sanat bunu yapmak mecburiyetindedir' demeyi âdet edinmiş olan kimselerin sözüne uymak kadar tabiatıma aykırı bir şey tasavvur edemem. Sanat tek bir şahsın değil hattâ

birçok eşhasın (kişilerin) müşterek arzularına bile uymak mecburiyetinde değildir” (Söylemezoğlu, 1941a, s. 24). Kendisi de şehir inşa sanatına dair didaktik bir anlatı kuracak olan Fischer, kitabın hemen başındaki bu cümlelerle kendi anlatısının faniliğini ve öznelliğini ortaya koyarak okuyucuları (öğrencileri) için bir tabuya dönüşmemesi için çabalamış gözükür. Hem Fischer’in giriş paragrafı hem Baumeister editörlerinin eleştirel ön-sözü metinlerin dokunulmaz kutsallar olmadığını ortaya koysalar dahi söz konusu satırlar Söylemezoğlu’na dokunamayan, ya da başka bir deyişle kendisinin dokun(a)madığı, bilgiler olarak kalırlar.

Extended Abstract

A Translator Architect: H. Kemali Söylemezoglu

Hakan Yıldız¹³

ORCID ID: 0000-0002-4325-7645

Even if Kemali Söylemezoglu, who performed various roles of architect such as designer, urbanist, and preservationist throughout his career, has been primarily known as an academician, it isn't easy to position him as a writer even he wrote only a few numbers of texts, in contrast with his major job. Contrary to the norm, his literary production as a translator is more voluminous than the texts bearing his name. From this point forth, this research discusses whether the architect used the practice of translation as a means of conveying his thoughts. His identity as a writer was examined, in which he acted as a translator. The research focuses on two translated texts: "Six Lectures on Urban Architecture" and "Housing Construction and New Settlements in Sweden", the longest of his works/texts. In this context, his habitus, which includes French and German languages and cultures, and his translation methodology were treated as these factors are effective in shaping his identity as both translator and writer.

Though it is not possible to define Söylemezoglu as a professional translator, defining the method he follows in his translations within the boundaries of the translation discipline is crucial for understanding his identity as a translator. He adopted the literal (word to word) method and preferred the foreignization approach, preserving the terms of source language in the translations. This attitude of the architect stemmed from his desire to make an unmediated transfer of source text without being involved in it. However, his translation, similar to any other same practices, inevitably included the translator's interpretation and cannot be understood as an unmediated transfer. Considering that translating is a decision process that obliges the translator to choose among a certain number of alternatives, Söylemezoglu's translations were reproduced texts that contain many of his own preferences. In addition to forming the final text with his preferences during the translations within his translator role, he, as an

¹³ Royal College of Art, PhD Candidate, E-mail: hknyildizz@gmail.com

architect, also selected the text to be translated by making a selection from the articles he acknowledged.

He studied French until his university education and joined an architectural school, namely Academy of Fine Arts (GSA), dominated by German professors in 1930. After graduating from GSA, he received a scholarship from the Ministry of National Education of Türkiye consisting of a six-month language course and studying architecture in Stuttgart, Germany. Having graduated after spending three years at Stuttgart School of Architecture, his experience in Germany continued through working at the architecture office of his professor Paul Bonatz for about a year. He returned to Türkiye in 1941 and began his translation work when Bonatz first agreed to work as a consultant in Ankara and then as a professor at Istanbul Technical University. Aside from working as a translator of Bonatz, he also translated the papers of Theodor Fischer and Erika Brödner from German to Turkish.

His first text was the translation of the book, *Six Lectures on Urban Architecture*, written by Theodor Fischer, one of the most significant architects of Germany at the turn of the century. Söylemezoğlu, as a translator, aimed to translate the text of Fischer's lectures word to word into Turkish as unmediated as possible. He translated the first four lectures of the book entirely, without ignoring any part i.e. not changing the place of the sentences or removing some of the paragraphs. Whereas he placed all the sketches in the book into his translation in the first two lectures, he did not include a small number of drawings of the third and fourth lectures' translation. Aside from the few sketches that he did not include the translation, he attempted not to intervene in the translation and appears to have been successful.

Second text was the translation of a recently published article at that time in the German architecture magazine *Baumeister*, describing the "siedlung" experience in Sweden. This translation can be read as an effort to engage with the intellectual environment of German architects in Türkiye who discussed "siedlung". In this regard, the translation gave him the opportunity to implicitly express his own thoughts about "siedlung" under the name of another author. In terms of translation, the approach was quite different from his first translation. He did not use the drawings of the source article; but rather, reproduced them in the form of well-drawn sketches. Among these reproduced drawings, he transformed a

model photograph to a site plan sketch and a photograph of an erected building to a perspective sketch. Although he included all the drawings of the source article in the translation, he ignored text of the second part of the source article, where information about "siedlungs" was given. The translator's central focus was on conveying visuals (photographs or drawings) rather than the textual knowledge of the article. In this translation, he became a translator who rewrote the text by removing unnecessary parts and drawings from the source article in contrast to his first translation in which he desired to convey the most accurate knowledge to the reader by making the purest translation.

As a result, although Söylemezoglu's approach was slightly different from each other in these two translations, he used the word to word translation method in both texts. While he tried to convey the purest form of knowledge in his first translation, he formed a new composition in the second translation by removing some parts of the source text. Since the translator cannot be described as a technician who follows a certain number of defined functions in the literal translation method, his choices in both translations are decisive in the emergence of the final text. Considering that the texts to be translated by him were not determined by an editorial center but rather directly chosen by himself, we can infer that he used the translation of these texts as a means of expressing his own perspective.

Kaynakça/ References

- Akcan, E. (2012). *Architecture in translation: germany, turkey, and the modern house*. Duke University Press.
- Beynelmîlel Mimarlar Birliği 4 üncü Kongresi. (1955). *Arkitekt*, 1(279), 44.
- Beynelmîlel Mimarlar Birliği (U.İ.A.) Addis-Abeba Kıralityet Sarayı Konkur Neticesi. (1951). *Arkitekt*, 1-2(229-230), 43.
- Beynelmîlel Mimarlar Birliğinin (U. İ. A.) Çalışmaları. (1950). *Arkitekt*, 11-12(227-228), 248.
- Bourdieu, P. (1995). *Pratik nedenler* (H. Tufan, Çev.). Kesit Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2014). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar* (N. Ökten, Çev.; 7. bs). İletişim Yayınları.
- Brödner, E. (1948a). Die bauten der schwedischen "cooperative". *Baumeister*, 11(45), 435-440.
- Brödner, E. (1948b). Wohnungsbau und neue diedlungen in schweden. *Baumeister*, 11(45), 425-434.
- Egli, E. (1936). Şehirlerde mesken ve iskân meselesi. *Arkitekt*, 07(67), 191-195.

- Even-Zohar, I. (2004). The position of translated literature within the literary polysystem. İçinde L. Venuti (Ed.), *The translation studies reader* (2nd ed, ss. 192-197). Routledge New York; WorldCat.
- Fischer, T. (1941). *Sechs vorträge über stadtbaukunst* (2nd bs). Verlag Von R. Oldenbourg.
- Fitoz, I. (2015). Interior design education programs during historical periods. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 174, 4122-4129.
<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.1248>
- Habers, G. (1940). Mimari üstatları II: theodor fischer. (A. Kolatan, Çev.). *Arkitekt*, 09-10(117-118), 226-228.
- İnceoğlu, N. (2008). *Anılarda yalnızlar*. İstanbul: YEM Yayın.
- Kayım, E. S. (2010). 1920 – 1960: İstanbul – stuttgart hattı kemali söylemezoğlu'nun kariyeri üzerinden türk – alman mimarlık ilişkilerinden okumak [Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Kayım, E. S. (2011). Bonatz ve söylemezoğlu: on yıllık bir “öğretmen- öğrenci” ilişkisi. *Arredamento Mimarlık*, 07-08, 71-77.
- Kemali Söylemezoğlu. (t.y.). Arkiv. Geliş tarihi 30 Nisan 2018, gönderen
<http://v2.arkiv.com.tr/m1028-kemali-soylemezoglu.html>
- Köksal, A. (2021). Sunuş. H. Tüzün (çev.), *Mimarlık öğretisi* içinde (ss. 7-13). İstanbul: Arketon Yay.
- Levý, J. (2004). Translation as a decision process. içinde L. Venuti (Ed.), *The Translation studies reader* (2nd ed, ss. 148-159). Routledge New York.
- Maciuika, J. V. (2005). *Before the bauhaus: architecture, politics, and the german state 1890-1920*. Cambridge University Press.
- May, R. (2009). Remigration postponed the architect paul bonatz between turkey and germany. *New German Critique*, 108, 1-38. JSTOR.
- Menteşe, E. (1963). U. İ. A. (Beynelmillel Mimarlar Birliği). *Mimarlık Dergisi*, 1, 18-19.
- Munday, J. (2008). *Introducing translation studies: theories and applications* (2nd ed). Routledge.
- Oran, S. (1957). Üstad mimar paul bonatz. *Arkitekt*, 04(289), 176-177.
- Öelsner, G. (1946). Modern iskan semti ve şehircilik. *Arkitekt*, 07-08(175-176), 168-170.
- Remaury, P. (1949). Mimarlık ve şehircilik. *Arkitekt*, 1-2(205-206), 37-38.
- Roseau, N. (2008). *L'imaginaire de la ville aérienne architecture aménagement de l'espace* [Doktora Tezi]. Université Paris Est-Ecole des Ponts ParisTech.
- Schütte, W. (1940). Th. Fischer ve proporsiyonlar. *Arkitekt*, 09-10(117-118), 224-225.
- Schütte, W. (1941). Sefalet mahalleleri (A. Kolatan, Çev.). *Arkitekt*, 09-10(129-130), 221-224.
- Schütte, W. (1943). Meşhur mimarlar VI: adolf loos (H. Çambel, Çev.). *Arkitekt*, 01-02(133-134), 41-45.
- Simeoni, D. (1998). The Pivotal status of the translator's habitus. *Target International Journal of Translation Studies*, 10(1), 1-39. <https://doi.org/10.1075/target.10.1.02sim>
- Söylemezoğlu, H. K. (1936). *Kemali söylemezoğlu'na ait içinde notlar olan defter*. Salt Araştırma. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/78497?locale=tr>

- Söylemezoğlu, H. K. (1937). *Kemali söylemezoğlu'na ait, içinde eskiz ve notlar bulunan bir eskiz defteri*. Salt Araştırma. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/68431>
- Söylemezoğlu, H. K. (1938a). *Kemali söylemezoğlu'na ait, içinde eskiz ve notlar bulunan bir eskiz defteri*. Salt Araştırma. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/79513>
- Söylemezoğlu, H. K. (1938b). *Kemali söylemezoğlu'na ait içinde notlar olan defter*. Salt Araştırma. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/78497>
- Söylemezoğlu, H. K. (1941a). Şehir inşa san'atı. *Arkitekt*, 01-02(121-122), 24-27.
- Söylemezoğlu, H. K. (1941b). Şehir inşa san'atı. *Arkitekt*, 03-04(123-124), 69-73.
- Söylemezoğlu, H. K. (1941c). Şehir inşa sanatı. *Arkitekt*, 07-08(127-128), 175-178.
- Söylemezoğlu, H. K. (1945). Şehir inşa sanatı. *Arkitekt*, 11-12(167-168), 276-280.
- Söylemezoğlu, H. K. (1948). İsvç'te ikametgâh inşası ve zidlung'lar. *Arkitekt*, 09-12(201-202-203-204), 237-239.
- Söylemezoğlu, H. K. (1955). La Haye U.İ.A. (Beynelmîlel Mimarlar Birliği) 4 üncü Kongresi. *Arkitekt*, 2(280), 83-83, 93.
- Söylemezoğlu, H. K. (1975). Tarihi çevrenin oluşumu ve sinan. *Arkitekt*, 2(358), 51-52, 93.
- Söylemezoğlu, H. K. (1976). Darüşşafaka binasının tarihi üzerine. *Arkitekt*, 3(363), 134-135.
- Söylemezoğlu, H. K. (1978). Mimar kemalettin ve dördüncü vakıf hanı. *Arkitekt*, 1(369), 17-19, 21-22.
- Söylemezoğlu, H. K. (1980a). Ressam mustafa fikret mualla (Moualla). *Arkitekt*, 4(380), 135-136.
- Söylemezoğlu, H. K. (1980b). Ünlü bir sanatçının anılması. *Arkitekt*, 2(378), 69-70, 79.
- Söylemezoğlu, H. K. (1990). Anılarda mimarlık. *Yapı Endüstri Merkezi*, 103, 36-47.
- Söylemezoğlu, H. K. (1995). H. kemali söylemezoğlu. içinde K. A. Arû (Ed.), *Anılarda Mimarlık* (1. baskı). YEM Yayın.
- Tanyeli, U. (2007). *Mimarlığın aktörleri: türkiye 1900-2000* (1. baskı). İstanbul: Garanti Galeriler Yay.
- Taut, B. (1938). Teknik. *Arkitekt*, 10-11(94-95), 317-323.
- Ünsal, B. (1980). Meslek öyküsüyle kemali söylemezoğlu mimarlık hocası. *Arkitekt*, 03(379), 93, 102-103.
- Venuti, L. (1994). *The translator's invisibility: a history of translation*. Taylor and Francis Hoboken.
- Wagner, M. (1937). İstanbul nüfusunun yayılışı ve münakale. *Arkitekt*, 04(76), 112-114.

Hakan Yıldız

Mimarlık lisans eğitiminin ardından, Yıldız Teknik Üniversitesi Rölöve-Restorasyon yüksek lisans programını bitirdi. University College London, Bartlett School of Architecture'da mimarlık tarihi yüksek lisans eğitimi aldı. Mardin Artuklu Üniversitesi'nde araştırma görevlisi, Ravensbourne University London'da yarı zamanlı öğretim görevlisi olarak çalıştı. Halen Royal College of Art'ta doktora eğitimine devam etmektedir.

After his undergraduate education in architecture, graduated from Yıldız Technical University's Historic Preservation master's program. Received his master's degree in Architectural History at Bartlett School of Architecture, University College London. Worked as a research assistant at Mardin Artuklu University and as a part-time lecturer at Ravensbourne University London. Currently continues his doctoral studies at the Royal College of Art.

E-posta: hkn yıldız@gmail.com

Notlar

Makalenin hazırlanma aşamasında Kemali Söylemezoğlu'na ait üçüncü derse ait kaynağa ulaşmam için verdiği destekten dolayı İTÜ Mimarlık Fakültesi'nden Ar. Gör. İsrail Kırmızı'ya; Baumeister'in ilgili sayısına ulaşmamı sağlayan Köln Libro-Colonia Kitapevi ve Baumeister dergisi ilgililerine teşekkür ederim. Bu yayının Milli Eğitim Bakanlığı'nun desteği ile hazırlanmıştır.

Bir Karşılaşma Hikâyesi: Turgut Cansever ve Ernst Diez¹

Nurcan Güneş²

ORCID: 0000-0002-1117-8301

Öz

Makalede, Turgut Cansever'in entelektüel yolculuğunda, Avusturya-Alman sanat tarihi ekolünün önemli temsilcilerinden Ernst Diez'in etkisi incelenmiştir. Diez'in Türkiye'deki akademik çalışmalarında İslam ve Türk sanatı üzerine verdiği dersler ve yazdığı "Türk Sanatı" kitabı, Cansever'in entelektüel gelişiminde büyük rol oynamıştır. Karşılaştığı bu aktörün eserlerini ve metodolojisini Mazhar Şevket İpşiroğlu'nun da desteği ile derinlemesine incelemiş, düşünce dünyasına büyük bir yakınlık geliştirmiştir. Alman sanat tarihçisinin kitabı üzerine yazdığı değerlendirme yazısı, sanat tarihi yaklaşımlarını ve Türk sanatı üzerine getirdiği yenilikçi perspektifleri anlamaya yönelik bir çabayı yansıtmaktadır. Bu çalışma Cansever'in, Diez'in etkisiyle Viyana Ekolünün bağlamsal ve yapısal analiz yöntemlerini benimsemesine ve sanat eserlerinin arkasındaki düşünce sistemlerini irdelemesine odaklanmıştır. Aynı şekilde kendine özgü mimarlığının kuramsal 'menşei' olarak okunabilecek bu karşılaşma anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bunun için öncelikle Viyana Ekolünün yaklaşımı ve yöntemi incelenmiş, sonrasında Cansever'in bu süreçte nasıl dâhil olduğu sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turgut Cansever, Ernst Diez, sanat tarihi, Viyana ekolü

¹ Bu makale Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Doktora programında hazırlanan Turgut Cansever'in entelektüel yolculuğunu konu alan bir tezden üretilmiştir. Makale iki bölümden oluşmaktadır. Burada sadece ilk bölümüne yer verilmektedir.

² Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

E-posta: nurangunes@artuklu.edu.tr

A Story of Encounter: Turgut Cansever and Ernst Diez

Nurcan Güneş³

ORCID: 0000-0002-1117-8301

Abstract

The influence of Ernst Diez, one of the influential representatives of the Austro-German school of art history, on Turgut Cansever's intellectual journey was examined in the study. Diez's lectures on Islamic and Turkish art during his academic studies in Turkey and his book "Turkish Art" played a major role in his intellectual development. With the support of Mazhar Şevket İpşiroğlu, Cansever studied his works and methodology in depth and developed a great affinity for his world of mind. The review on Diez's book reflects an effort to understand the approaches to art history and the innovative perspectives he brought to Turkish art. This article focused on Cansever's adoption, under Diez's influence, of the Viennese school's methods of contextual and structural analysis and his exploration of systems of thought behind works of art. Likewise, it is tried to examine this encounter, which can be read as the theoretical 'origin' of Cansever's distinctive architecture. For this purpose, the study first analysed the approach and methodology of the Vienna School and then explained how Cansever internalized this encounter.

Keywords: *Turgut Cansever, Ernst Diez, art history, Vienna school*

³ Research Assistant, Mardin Artuklu University Faculty of Engineering and Architecture Department of Architecture, E-mail: nurcangunes@artuklu.edu.tr

Giriş

Bu makale, 1940'lı yıllarda Türkiye sanat ve mimarlık tarih yazımında yolları kesişen iki olağan aktörün hikâyesine odaklanmaktadır. Avusturya-Alman sanat tarihi ekolünün, "Doğu Sanatları" kürsüsünün üyesi Ernst Diez (1878-1961) ile mimarlık bölümünden yeni mezun Turgut Cansever'in yollarını birleştiren entelektüel ortam, kolayca simbiyotik bir ilişkinin doğmasını sağlamıştır. Diez'in kabaca üç metnini okuyan ve birkaç dersini alan Türkiye'deki tek doktora öğrencisi Cansever (Deniz, 2010, s. XIII-XV; Düzenli, 2009, s. 107), bu süreç içerisinde Diez'in ve mensubu olduğu ekolün düşünce ve kavram dünyasına ciddi bir yakınlık geliştirmiştir. Viyana Ekolünün⁴ -çeşitli nedenlerle en bilinen temsilcilerinden olmasa da- mensuplarından Prof. Diez ile onu düşünsel olarak anlamaya en yakın öğrencinin rastlantısal karşılaşmasının Türkiye sanat ve mimarlık tarihindeki yeri kritik edilmeye değerdir.

Viyana ekolünün temel savları ve metodolojileri, Cansever'in entelektüel yolculuğunda büyük bir rol oynamıştır. Bu rolün etkilerini anlamak adına öncelikle ekolün tarihsel süreçteki varlığına ve tartışmalarına bakılmalıdır. Ekole göre, sanat eserinin onu meydana getiren kültürlerin ve dünya görüşlerinin bir ifadesi olduğu anlaşılmaktadır (Wood, 2000). Bu yaklaşım, eserlerin bağlamına ve zamanına özgü yorumları mümkün kılan bir tür bağlamsal simya olarak görülmüştür.

Üç bölümden oluşan bu çalışma, Diez'in ve Viyana Ekolünün Cansever'in sanatsal ve mimari bakış açısını nasıl etkilediğine ve Türk sanat tarihi bağlamında nasıl anlamlandırdığına odaklanmaktadır. İlk bölümde, Viyana ekolü ve Cansever için neden önemli olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, iki aktörün ortaklaştığı entelektüel aralık tariflenirken, üçüncü bölümde Cansever'in Diez'in metnini değerlendirme ve anlama süreci ele alınmıştır. Sonucun yerini alan başlıkta ise Cansever'in sanat tarihi yazımında deneyimlediği yeni perspektifin önemi üzerinde durulmuştur.

⁴ Christopher S. Wood, 2000 yılında yayımladığı "The Vienna School Reader: Politics and Art Historical Method in the 1930s" kitabıyla Viyana Ekolünü sanat tarihi bağlamında kuramsal olarak tanımlamakta ve öncülerinin fikirlerini kritik etmektedir. Bu makalede Wood'un kavramsallaştırdığı Viyana Okulu tanımı üzerinden hareket edilmektedir.

Viyana Ekolü

Viyana Ekolü 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Viyana'da faaliyet gösteren bir grup sanat tarihçisi ve sanat eleştirmeni tarafından temsil edilen bir sanat ve kültür hareketidir. Sanatın bilimsel bir şekilde analiz edilmesini savunan ve onu tarihsel bir bakış açısıyla ele almayı amaçlayan kuramsal bir akımdır. Ekolün genel yaklaşımı, sanat eserlerini tarihsel ve kültürel bağlamları içinde analiz etmeye yöneliktir (Schlosser, 2009). Okulun o dönemdeki kuramsal yapısını ve önemli kuramcılarının kimi metinlerini bir araya getiren Wood (2000), okulun 1920'lerin sonları ve 1930'ların başlarında iki genç üniversite öğretim üyesi Hans Sedlmayr (1896-1984) ve Otto Pächt (1902-1988) etrafında şekillendiğini dile getirmektedir. Wood, Sedlmayr ve Pächt'i, "figüratif hayal gücünün bağımsızlığı, sanat eserinin tercüme edilemezliği ve sanat yapma sürecinin herhangi bir ampirist (deneyimsel) yeniden inşasının anlamsızlığı konusunda ısrar eden radikal formalistler" olarak tanıtırken aslında okulun temel argümanlarına işaret etmektedir (Wood, 2000, s. 9). Onların temel savlarından olan "bir sanat eseri doğru şekilde okunduğunda onu üreten dünyanın derin yapısını ortaya çıkaracağını" savlayan bakış açısının, nasıl bir epistemik dönüşüme sebep olduğunu anlatmaktadır. Viyana okulunun sanat tarihi bağlamında gerçekleştirdiği teorilerin, anti-ampirist kültür tarihleri ile benzerliklerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Ekolün genel tutumu sanatsal sürecin özerkliği ve indirgenemezliğine dayanmaktadır. Sanat eserinin, onu meydana getiren kültürlerin ve dünya görüşlerinin ifadesi olduğuna inanmaktaydılar. Bu yaklaşım, eserlerin bağlamına ve zamanına özgü yorumları mümkün kılan bir tür bağlamsal simya olarak görülmektedir. Yaklaşımlarında merkezi bir rol oynayan "strüktür" kavramı da sanatın dünya ile ilişkisini ifade eden ve derinlemesine biçimsel niteliklerini belirleyen bir öğedir.

Sedlmayr ve Pächt, Viyanalı müze küratörü ve üniversite profesörü Alois Riegl'in (1858-1905) formalist sanat tarihi anlatısından etkilenmişlerdir. Riegl, geç Roma sanatı ve Hollanda grup portresi üzerine yazdığı incelemelerinde, "biçimsel analiz yöntemini" ve "dünya sanatının evrimsel şemasını" birleştirerek sanat tarihi çalışmalarını genel bir kültür bilimi haline getirme vaadinde bulunmuştur. Riegl'in bakışı, resme veya herhangi bir sanat yapıtına algısal nitelik kazandırırken, tüm bir dünya görüşüyle yeniden bağlantı kurma umudunu sunmuştur. Sedlmayr ve Pächt, eser ile dünya görüşü arasındaki bu ilişkinin irdelenmesine, "Strukturanalyse"

[yapı analizi] veya Strukturforschung [yapı araştırması] adını vermişlerdir (Wood, 2000). 1934'te Julius von Schlosser, Viyana Okulunun tarihinde Riegl'in çalışmalarına ekspresyonist nitelikler atfetmiştir. Schlosser, bu yaklaşımı, geniş içsel ve evrensel tarihsel bağlantıları tanımaya yönelik bir çaba olarak tanımlamıştır (Schlosser, 2009; Tonbul, 2018). Riegl'i meslektaşları Franz Wickhoff ile karşılaştırırken Wickhoff'u izlenimcilikle, Riegl'i daha yapısal ve teorik bir ekspresyonizm ile ilişkilendirmiştir. Wickhoff'un izlenimcilikle (impressionism) ilişkilendirilmesinin nedeni, bu sanat akımıyla akademik olarak etkileşim içinde olmasıdır. Gençlik yıllarında izlenimcilikle olan deneyimini "sinnlich anschauend" [duyusal olarak algılama] şeklinde tarif etmesi, sanat tarihini anlama ve yorumlama şeklini önemli ölçüde etkilemiştir (Schlosser, 2009, s. 41). Bu yaklaşım, onu, sanatı analiz ederken entelektüel ya da biçimsel analizler yerine duyuşsal bir temsil yapmaya yönlendirmiş ve sanatı, hissedilen ve deneyimlenen bir fenomen olarak ele almasına neden olmuştur. Buna karşın Riegl'in yaklaşımı, sanatı tarihsel ve kültürel bağlamları içinde değerlendiren, böylelikle açığa çıkmasını sağlayan "ifade" ile ilgilenmeye odaklanır. Sanatın kendi var oluşunu dışa vurduğu için ekspresyonist kabul edilen bu bakış, 20. yüzyıl başında ortaya çıkan ekspresyonizm ile benzerlikler gösterse de tamamen farklıdır. 20. yüzyıl ekspresyonizmi sanatın ve sanat eserinin olağan öznelliğini ve buna bağlı olarak çoğalmasını gösterirken, Viyana ekolünün ekspresyonist tavrı bir topluma, bir millete, bir zamana ait sanat eserlerinde ortaya çıkan, kendini her koşulda gösteren, topluluğun sahip olduğu kültürel donanım nedeni ile kendiliğinden "dışavurulan" bir görselliği (biçimi) işaret eder. Bu nedenle sanat eserlerinin yalnızca estetik değerleri üzerinden değil, aynı zamanda kültürel ve tarihsel bağlamları içinde incelenmesi gerektiğini vurgular.

Okulun karakteristik özelliği, sanat tarihi yargılarını estetik tercih ve beğeni sorunlarından uzaklaştırarak tüm sanat eserlerinin anlaşılabilirliği analiz yöntemleri kullanarak sanat tarihini "bilimsel" (wissenschaftlich) bir değerlendirmeye tabi tutmaktır. Asıl problem de tam olarak böyle bir yerden başlamış ve belki de en ciddi yarılma bu noktada ortaya çıkmıştır. Hatta bu durum sanat tarihi kürsüsü içinde ikinci bir kürsünün kurulmasına neden olmuştur (Tonbul, 2018). Jas' Elsner (2002), bu yarılmanın temelini oluşturan 1901 tarihli iki metne (Riegl, 1901; Strzygowski, 1901) atıf yaparak Alois Riegl ile Josef Strzygowski'nin sanat tarihi yaklaşımlarını karşılaştırır. Elsner, Strzygowski'nin sanatın kökenleri üzerine farklı bir

bakış açısı sunduğunu ve sanatın doğu kökenlerine odaklandığını dile getirir. Bu çalışmaya göre Strzygowski, *Orient oder Rom*'da geç Antik ve erken Hristiyan sanatının kökenlerini savunarak, sanatın bu dönemlerde Doğu etkisi altında şekillendiğini, sanat tarihinde birçok merkez olduğunu ve Greko-Roman geleneğinin Doğu karşısında zayıf düştüğü gerçeğini dile getirir. Elsner, onun sanat tarihini yalnızca Avrupa sanatına odaklanmaktan ziyade genel bir bakış açısıyla (dünya sanatını) ele aldığını vurgular. Buna rağmen Strzygowski'nin sanat tarihi çalışmalarının, okulun diğer üyelerinden daha fazla ırkçı görüşler içerdiği ve bu görüşlerin, Nazi ideolojisiyle örtüşen unsurlar taşıdığı düşünülmüştü. Strzygowski, bir taraftan Nazizm ile suçlanırken öte taraftan Batı sanatının kökenlerinde ve gelişiminde Doğunun etkisini abarttığı, Batılı anlatıları küçümsediği, sanat tarihindeki mevcut paradigmalara meydan okuduğu ve hatta "knocking copy"⁵ yaptığı iddia edilmişti (Elsner, 2002).

Bu çalışmanın başrollerinden biri olan Diez, Graz Üniversitesinde Strzygowski'nin doktora öğrencisiydi ve 1911'de Viyana Üniversitesinde asistanı olmuştu. Strzygowski'nin Doğuya dair çalışmalarına dayanarak kurduğu ikinci enstitünün, İslami sanat tarihçiliği konusundaki ilk öğretim üyesiydi (Tonbul, 2018, s. 57). 1930'ların başında Strzygowski'nin Doğu Sanatları Enstitüsü, kütüphanesi ve yayımlıyla önemli bir varlık göstermiş olmasına rağmen 1933'te emekli olması, Diez'in o sırada Amerika'da bulunması ve enstitünün önemli mirasçısı Glück'ün vefat etmesi nedeni ile çalışmalarını sürdürememiştir. Sedlmayr, 1937'de birleşmiş olan enstitünün başına geçtiğinde, her iki enstitünün mirasını önemsemiş ve Doğu üzerine çalışmaları sürdürme niyetini belirtmiştir. Ancak aynı yıl Diez ile olan yazışmaları, doğu ajandasının esas olarak Balkanların sanat tarihine odaklandığını göstermektedir. Mektupta Diez, Sedlmayr'dan üniversitede bir pozisyon talep etmiş, İslam, Hint ve Çin sanatı üzerine çalışmaların azalmasını ve Amerika Birleşik Devletleri'ne olan kaçıışı dile getirmiştir (Tonbul, 2018, s. 74). Fakat Sedlmayr, Diez'in "Doğu Sanatı" için talep ettiği akademik pozisyonu bir ütopya olarak nitelendirmiş ve bu alana ayıracak kaynağın yetersizliğini sebep göstererek reddetmiştir. Bu engellemelere rağmen 1939'da üniversitede "Oryant ve Uzak Doğu Sanat

⁵ Deyimin anlamı 'başka bir şirketi veya onun ürün veya hizmetlerini eleştiren reklamlar' anlamına gelmektedir. Bkz. Knocking copy. (t.y.). *Cambridge dictionary* içinde. 15 Haziran 2024 tarihinde, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/knocking-copy> adresinden erişildi.

Tarihi" konusunda "bütçe dışı profesör" olarak işe başlamıştır. Diez'in Viyana'daki çalışmaları, Türkiye'ye gittiği 1943 yılına kadar sürmüştür (Tonbul, 2018, s. 75-78).

Cansever'in Düşünce Dünyasını Diez'e Hazırlayan Süreç

Cansever'in resme olan ilgisi, ailesinin ve çevresinin sağladığı entelektüel ortam, onun için alternatif bir zenginlik ve ilham kaynağı haline gelmiştir. Lise yıllarında tanıştığı birçok ressam ve katıldığı sergiler, akademik çevredeki yeni düşüncelere daha kolay uyum sağlamasını ve olağan mimarlık öğrencisinden daha farklı görme-anlamlandırma yöntemleri elde etmesini sağlamıştır. Empresyonist akımın Türkiye temsilcisi Çallı kuşağı ressamlarından Ali Sami Boyar (1880-1967)'dan ve lise yıllarında hocası olan Halil Dikmen (1906-1964)'den ders almış (Tanyeli ve Yücel, 2007) ve bu bağlamda resimle ilgili düşüncelerini şekillendirmiştir.

Lise döneminde bir sergi için yaptığı bilinen birkaç örnekten (Şekil 1, 2) anlaşılacağı üzere, empresyonist bir yaklaşımla resim yapan Cansever'in resimleri döneminde ciddi övgüler alırken nitelikli bir kritiğe konu olmamıştır. Fakat resimlere bakıldığında kolayca fark edilecek şey görsel deneyimlerini ve duygularını renk ve ışık efektleriyle tuvale aktarmaya, anlık izlenimi vermeye çalıştığıdır (Şekil 3, 4, 5, 6, 7). Dolayısıyla bir duyumsama ve hassasiyet geliştirdiği söylenebilir. Bu süreç kentsel ya da doğal manzaraya -daha sonra edineceği mimari bakıştan önce- başka türlü bakmayı mümkün kılan görme biçimlerini deneyimlemesini sağlamıştır. Akademiye başladıktan sonra Sanat Tarihi kürsüsünde görev yapan Mazhar Şevket İpşiroğlu'ndan (1908-1985) aldığı derslerin ve D Grubu⁶ ressamlarıyla tanışmasının (Zeki Faik İzer 1905-1988, Cemal Tollu 1899-1968) etkisiyle, resim anlayışında zamanla değişiklikler yaşar. Bu ortamla birlikte, sanat ve sanat nesnesi ile ilgili üretilen yeni yaklaşımlara ilgi duyar (Tanyeli ve Yücel, 2007, s. 28-30). Özellikle sanat nesnesinin bir şeylerin (kültürün, öznenin, ırkın, tarihin, vs.) ifadesi, dışavurumu olduğunu söyleyen yaklaşımı benimser.

⁶ Empresyonistlerden büsbütün ayrı bir yolda ve modern resmin muhtelif kollarında denemeler yapan bu ressamlar, açtıkları sergilerde kübist ve konstrüktivist çalışmalara yer vermişlerdi ("D Grubu | Milliyet Sanat", t.y.).

Şekil 1. İstanbul, Turgut Cansever'in yağlıboya tablosu (Ayvazoğlu, 2015, s. 23)

Şekil 2. Babıali ve Alay Köşkü, Turgut Cansever'in yağlıboya tablosu (Ayvazoğlu, 2015, s. 24)

Şekil 3, 4, 5. 16 yaşında yapmış olduğu sergiden çeşitli portre çalışmaları (Şehir Mimarlık Tasarım, 2018)

Şekil 6,7. Peyzaj Çalışmaları (Şehir Mimarlık Tasarım, 2018)

Cansever, sanat anlayışındaki bu yeni farkındalığı, kendi ifadeleriyle şöyle özetlemektedir: "... doğrusu o resim sanatının, Batı Avrupa resim sanatının inceliklerini öğrenmeye başlayınca, yaptığım bu işlerin hiçbir şey olmadığını fark etmeye başladım. Tabi buna Sami Bey çok üzüldü" (Tanyeli ve Yücel, 2007, s. 30). Cansever'in daha fazla açıklama yapmadığı bu ifade Batı Avrupa resim sanatının derinliklerini kavramaya başladığı süreçte, kendi eserlerini yeniden değerlendirdiğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkar. O günün empresyonist ressamlarının çalışmaları kadar başarılı çalışmalar ortaya koyan Cansever'in kendi tablolarına getirdiği eleştiri, yeni bir tahayyülün oluştuğunu göstermektedir. Belki de Cansever Batı Avrupa resim sanatının inceliklerini kavramaya başladığında bunların öğrenebileceğini fakat bu öğrenmenin o kültür vahasına, o strüktürün içine yerleşme anlamına gelemeyeceğini fark eder. Bir bakıma strüktürün ancak taklit edilebildiği, ne kadar o strüktüre ait üretim yapılırsa yapılsın ona dâhil olunamayacağını düşünür. Bu elbette hayatını empresyonist resme adanmış Sami Bey'i üzen bir durumdur ve belki de Cansever'i resim yapmaktan zamanla alıkoyar.

Batı Avrupa resmini öğrenme sürecinde yaşadığı farkındalık, resim sanatına bakış açısının değişmesine ve kendi zihin dünyasındaki paradigmatları yeniden yapılandırmasına neden olmuştur. Resim ve sanat tarihi alanındaki bilgi birikiminin derinleşmesinde Mazhar Ş. İpşiroğlu'nun etkisi, onun doktora önerisiyle daha da belirginleşmiştir. Yukarıda sözü edilen Avusturya-Alman sanat tarihi anlatısına yabancı olmayan bir aktör olarak İpşiroğlu'nun sanat tarihi, resim ve felsefe alanlarındaki geniş bilgi birikimi, Diez'in uzmanlığını kavramasında Cansever açısından belirleyici olmuştur. Yükseköğrenimini Hamburg, Berlin ve Bonn Üniversitelerinde yapan İpşiroğlu doktorasını 1933'te, "Tarihsel Bağlamı İçinde Hegel'in Estetiği" adlı teziyle tamamlamıştır. 1934'te Türkiye'ye dönmüş ve aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde estetik doçenti olarak göreve başlamıştır. 1943'te Edebiyat Fakültesinde Diez başkanlığında, ayrı bir dal olarak Sanat Tarihi Bölümünün kurulmasında etkili olmuştur (Yücel, 1988).

Heidegger çevirileri⁷ de yapan İpşiroğlu, Alman sanat tarihçisi Wilhelm Worringer (1881-1965)'in *Formprobleme der Gotik* (1911) eserini "Gotik" başlığıyla Türkçeye çevirir⁸. Sanat tarihini tıpkı diğerleri gibi bir kültür tarihi olarak görmüş, sanat eserinde "ifade" olunan "muhtevanın" ne olabileceği sorusu üzerinde durmuştur. 1954'te çektiği "Hitit Güneşi" belgesel filminde bu soruyu kültürün sürekliliğine göndermeler yaparak cevaplamaya çalışacaktır: "Bu su, bu toprak bu güneş hep aynı olduğuna göre Boğaz Köyün gündelik hayatında Etilerle ortak çok şeyler olsa gerek. Eti kadınları da acaba buğdayı böyle mi seriyordu. Böyle mi hamur açıyorlardı..." (Hitit Güneşi [1956], 2023).

İpşiroğlu, Batı sanat tarihi araştırmalarında, sanat eserlerine ilk defa üslûp yorumu açısından yaklaşan ve kuramsal yönden katkısı olan Heinrich Wölfflin'in (1864-1945) üzerinde çokça durmuş, *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe* (1915) çalışmasını "Sanat Tarihinin Temel Kavramları" başlığıyla Türkçeye çevirtmiştir⁹. Yalnız sanat tarihinin klasik kuramlarını tanıtmakla kalmamış, bu konudaki en yeni kuram ve araştırmaları öğrencilerine tanıtmak, çok yönlü bir bakış açısı kazandırabilmek için Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinden en yetkili profesörleri konferans ve ders vermek üzere davet etmiştir (Atasoy, 1988). İpşiroğlu'nun temel sorunsalı, sanatın ne olduğu ve sanat eserlerinin anlamı üzerinedir. Sanatın şekil mi, yoksa muhteva mı, olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durmuştur. Wölfflin'in formel analizinin yöntemsel olarak sanat eserinin muhtevasını anlamak için geçerli bir yol olduğunu söylemiştir. Ona göre, şekil ve muhteva arasındaki ilişki, sanatın anlamı ve ifadesi konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Genel olarak sanatkârların, sanatın özünün şekil olduğunu düşündüklerini, bu nedenle muhteva ile şekil arasındaki ilişkiyi görmezden geldiklerini söyler. Buna karşılık, Wölfflin gibi sanat tarihçilerinin sanatı anlamak için muhtevaya odaklandığını belirtmektedir. Onlar için sanat eserinin şekli, içinde taşıdığı anlamın bir yansıması veya kalıbıdır (İpşiroğlu, 1947).

⁷ Metafizik Nedir? (Heidegger, 1935). Ayrıca doçentlik tezi için hazırladığı konu da Heidegger üzerinedir (İpşiroğlu, 1939).

⁸ Worringer, W. (1939). Gotik. (M. Ş. İbşir, Çev.) *Güzel Sanatlar*, C.1, 79-84. (Orijinal eserin yayın tarihi 1911).

⁹ Wölfflin, H. (1973). *Sanat tarihinin temel kavramları*. (H. Örs, Çev.) İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1915)

“Burada bir nevi fenomenolojik ‘mahiyet görüşün’ (Wesensschau)den bahsedebiliriz. Wölfflin’in sanat tarihi malzemesiyle olan münasebetine bakılır ve çalışırken bir sanat eserini nasıl kıymetlendirdiğine dikkat edilirse, kategorileri “bulma” tarzıyla matematikçilerin çalışma tarzı arasında bir benzerlik görülür. Bir üçgenin mahiyetine ait bir vasfı, meselâ zaviyeleri yekûnunun 180 derece olduğunu bize tecrübe göstermez. Mahiyet bilgisi, burada tek bir misalde kavranılır. Aynı şeyi Wölfflin’in çalışma tarzı için de söyleyebiliriz. Wölfflin de Barok yahut Rönesans üslûplarının mahiyet vasıflarını kaorayabilmek için, tek misali kıymetlendirmenin yolunu biliyor. Riyaziyecinin elinde olduğu gibi, onun da elinde bu misal âdeta “şeffaf” bir hale getiriliyor, göz içeriye nüfuz ederek bütün bir üslûp fenomeninin mahiyetini burada buluyor (İpşiroğlu, 1947, s. 32)”

Burada, dönemin birçok tarih metninde de sıkça rastlanan, “muhteva” ve “mahiyet” kelimelerinin anlamları üzerinde durmak, İpşiroğlu’nun sanat tarihi ve felsefe bağlamında nerede durduğunu anlamak için önemlidir. Arapça hwy kökünden gelen muhtawā محتوی “ihtiva olunan” sözcüğünden alıntıdır. Kelime anlamıyla bir şeyin içindeki(ler) veya içeriği anlamına gelir (“Muhteva”, t.y.). “Sanat eserinin muhtevası” ister istemez içeriğinin analiz edilmesi gereken bir eseri mecburi kılar. Bu içeriği anlamak için bir yöntem ihtiyacı vardır. Formel analiz ya da Reigl’in strüktür analizi bu noktada anlamlı olmaya başlar. Aynı şekilde sanat eserinin mahiyeti sorusu ve mahiyet kavramının anlamı da bu düşünme yönteminde yerini bulur. Mahiyet kelimesi Arapça māhiyya(t) ماهية «ne-lik», nitelik” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Arapça mā huwa ما هو “o nedir?” deyiminin +iyya(t)² ekiyle yapay mastarıdır (“Mahiyet”, t.y.). Bu noktada sözlük bizi “hüviyet” kavramına yönlendir ki bu kelimde Arapça huwīya(t) هوية “o-luk, kim-lik” sözcüğünden alıntıdır (“Hüviyet”, t.y.).

Bu kavramlar göz önünde bulundurulduğunda “sanat eserinin mahiyeti” sorusu, eserin kimliğinin bilgisini verecek bir bakış açısını olağanlaştırır. Böylelikle eserlerin üslupları analiz edilebilir ve hangi topluma, zamana, millete ya da dine ait oldukları pek tabi(!) bilinebilirdi. Burada zor ve yapılması gereken kültürün sürekliliği içinde eserin anlamını, taşıdığı “muhtevayı” anlamaktır. Arkeoloji çalışmalarına çok önem veren İpşiroğlu, kazılarda çıkan eserler ile bugünün kültürü arasındaki ilişkinin kurulması gerektiğine inanır. Belgesel film çalışmalarını da bu bakış ile yönetmiştir. Nurhan Atasoy’un (1988) “öğrencileri ile mezuniyetlerinden sonra da ilgilenir, araştırmalarını kuramsal bir temele dayandırmalarını öğütler, ele aldıkları konularla çok yönlü bir hesaplaşmaya çağırır ve onların bilimsel bir kimlik

kazanmalarına büyük önem verirdi" (Atasoy, 1988, s.1) dediği İpşiroğlu'nun, Cansever'in sanata olan ilgisini, özellikle Batı resim sanatının ilkelerini anlamaya çalışan merakını önemseddiği görülmektedir. Onu akademik anlamda sürekli desteklediği, akademik kadroya dâhil olması için referans olduğu bilinmektedir (Deniz, 2020). Bu nedenle önceden tanıdığı ve ilgisini bildiği öğrencisi Cansever'e o tarihlerde sanat tarihi kürsüsünün en yetkin ismi Diez'le çalışmayı önerir. Cansever'in ilk karşılaşması, 1943-44 bahar döneminde Diez'in Emeviler üzerine verdiği bir derste gerçekleşmiştir. Bu sırada Cansever henüz bir mimarlık öğrencisidir. Cansever, bu karşılaşmasına ve sonrasına dair anekdotu bir röportajında şöyle dile getirir:

"Tabii Diez'i ilk 1944 'te dinledim. Emevi sanatını anlatıyordu. Müthiş! 1946'da geldi Diez artık devamlı hoca olarak... Doktoramı yapacağım, gene Emevi sanatını anlatıyor. "Ben bunu dinledim" dedim. Mazhar Bey, "Gene sen birkaç derse git, sonra karar ver, tekrar dinlemek ister misin, istemez misin" dedi. Üç-dört derse gittim. Ben hiçbir şey anlamamışım meğerse adamın ilk anlattıklarından! (Tan-yeli ve Yücel, 2007, s. 38)

Diez'in enterne edildiği dönemler arasında Cansever, akademide lisans eğitimini tamamlamıştır. Aralık 1945'te üniversiteye geri dönmesiyle, Cansever de 1946 yılının Kasım ayında doktora eğitimine başlar. Deniz'in araştırmalarına göre Diez, Cansever'in iki sömestr "İslam Sanatı" ve "Batı Sanatı" derslerini almasını ister (Deniz, 2010). 1947 Nisan ayında bu dersleri başarıyla tamamlar ve aynı yılın ilerleyen aylarında, Diez'in tartışma yaratan kitabı "Türk Sanatı" üzerine Felsefe Arkivi'nde bir değerlendirme yazısı yazar. Bu süreç ve etkileşimler önemli bir zemin teşkil eder ve sonraki çalışmalarını şekillendiren temel taşlarından olur.

Türk Sanatı; Yazan Prof. Diez, Değerlendiren Turgut Cansever

Türkiye'de sanat tarihi bölümleri kurulmadan önce kültür tarihi üzerine çalışmalar, tarih, antikite, Türkiyat ve Şarkiyat araştırmaları gibi bilgi alanları çerçevesinde şekillenmekteydi. 1924'te Darülfünun bünyesinde kurulan Türkiyat Enstitüsü uzun bir süre Türk kültürü araştırmaları için önemli bir merkez olmuştur. 1933'te Darülfünunun İstanbul Üniversitesine dönüşmesinin ardından, üniversite bünyesinde ayrıca bir Şarkiyat Enstitüsü kurulmuştur. Enstitünün, Viyana Üniversitesinde bulunan

Strzygowski'nin enstitüsü ile olan ilişkileri ekolün özellikle de Türk ve İslam Sanatları üzerine çalışan isimlerin Türkiye'de tanınır olmasını sağladığı anlaşılmaktadır (Verbowski, 2015). Aslında Türkiye'de kurulmak istenen sanat tarihi bölümü için ilk yazışmalar 1939'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (DTCF) adına Kültür Bakanlığı tarafından yapılmıştır. Şarkiyat Enstitüsünün dikkatini çekmiş olan Strzygowski ve Glück bu yıllarda artık hayatta değildir. Enstitü başkanı Hans Sedlmayr, Ernst Diez'i önermiş, ancak sonrasında görüşmelere devam edilmemiştir. Diez 1943'te DTCF yerine, bu sırada üniversitede yeni göreve başlayan ve Viyana'da öğrencisi olan Oktay Aslanapa'nın girişimleriyle İstanbul Üniversitesine davet¹⁰ edilmiştir (Dogramaci, 2008, s. 330).

Diez'in bilimsel çalışmaları geç antik dönem, İslam ve Orta Çağ Avrupa sanatını içermektedir ancak araştırmaları, kendi deneyimlerinden bildiği Doğu'ya odaklanmaktadır. 1912-1914 yıllarında Doğu Pers'e seyahat etmiş, ayrıca Irak, Hindistan, Mısır, Anadolu ve İstanbul'da İslami anıtları incelemiştir (Tonbul, 2018). Aslında Strzygowski'nin öğrencilerinden Türk sanatını çalışan isim Glück'tür. Fakat Glück, erken yaşta vefat edince kürsünün Doğu sanatları çalışan tek temsilcisi Diez olmuştur. Türkiye'nin daveti ve kendisinden beklenen çalışmalar nedeni ile ilgisinin Türk sanatına doğru kaydığı görülmektedir. İstanbul'a gelir gelmez araştırmalarına başlayarak çeşitli geziler düzenlemiş, envanter toplamaya başlamıştır.

Türk Sanatı¹¹ çalışmasını, kendi (ve diğer yabancı profesörlerin) derslerine eşlik edecek bir ders kitabı hazırlama yükümlülüğünün bir parçası olarak hazırlamıştır. Kitabı Kırşehir'deki gözaltı süresi boyunca yazmış ve gözaltından sonra Aslanapa tarafından hızlıca Türkçeye çevrilerek 1946'da yayımlanmıştır (Eyice, 1997). Alt başlığı "Başlangıcından Gün-

¹⁰ Yapılan son bir çalışma, Diez'in Türkiye'ye geliş sürecinde, daha farklı karar mekanizmalarının da devrede olduğunu göstermektedir. Verda Bingöl'ün tezine göre Ankara Üniversitesinde sanat tarihi bölümünün kurulması, Nazi hükümetinin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki propagandasının bir sonucudur. Alman subayı Herbert Scurla'nın Türkiye'deki mülteci akademisyenlere ilişkin raporu, DTCF'de bir arkeoloji ve sanat tarihi bölümü açılmasını öneriyordu. Ancak bütçe sorunları nedeniyle Türk yetkililer bu kürsünün kurulmasına karar vermiştir. Dört yıl sonra, bu girişim İstanbul Üniversitesi için yenilenir. Almanya, İngiltere'nin kurduğu Bizans Sanatı Kürsüsünü dengelemek amacıyla, "siyaseten kusursuz" bir sanat tarihçisini İstanbul Üniversitesine göndermek ister. Almanya ve Avusturya'daki akademik çevrelerin tavsiyesiyle, Batı dışı sanatlar konusunda uzman olan Ernst Diez seçilir, ancak Türk sanatı konusunda uzman değildir (Bingöl, 2023, s. 97-98).

¹¹ Türk Sanatı (Diez, 1946).

müze Kadar" olan kitap, Türk sanatının kronolojik gelişimini yazma girişimidir. Önsözde belirtildiği gibi, kitabın amacı, İslam sanatı semsiyesi altındaki Türk unsurlarını ayırt etmek ve anıtların ulusal özelliklerini göstererek Türk sanatının kendi başına var olduğunu göstermektir (Dogramaci, 2008). Diez, bu görev için karşılaştırmalı bir yaklaşım benimsemiştir: Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada Türk sanat ve mimarisinin kökenlerini ararken, Türklerin çeşitli halklar ve milletlerle (Çinliler, Persler, Araplar, Ermeniler, Bizanslılar veya Avrupalılar gibi) kültürel etkileşimlerini ve bu etkileşimlerin sanatsal üretimlerini nasıl etkilediğini göstermeye çalışmıştır. Bu karşılaştırmalı yaklaşım, bazı mimarlar ve uzmanlar tarafından Türk kimliğine bir hakaret olarak değerlendirilmiş, Türk sanatı ve mimarisi hakkındaki görüşlerinin Türk sanatının kendi karakteri olmadığını, diğer milletlerin sanatlarından türediği iddia edilmiştir. Yanlış planlar, çizimler ve fotoğraf açıklamaları hakkında da şikâyetler vardır. Bu suçlamalar gazetelerde düzenli yer aldığından, üniversiteyi harekete geçmeye zorlamıştır (Bingöl, 2023, s. 106). Ele aldığı bazı konular ulusalcı bakış açısına sahip bazı kişiler ve çevrelerce hoş karşılanmamıştır. Aleyhine bir karalama kampanyası yürütülmüş ve neticede üniversiteden ayrılmak zorunda kalmıştır (Tonbul, 2018).

Türkiye'de sanat tarihinin ilk ve en büyük tartışması olan, hatta 1950'lerin¹² ortalarına kadar süren, hem akademik ortamlarda hem günlük gazetelerde gündeme gelen eleştiri yağmuru, son yıllarda birçok araştırmacının dikkatini çekmekte ve detaylıca irdelenmektedir (Dogramaci, 2008; Tonbul, 2018; Verbowski, 2015). Bu çalışmanın kapsamında üzerinde durulmak istenen ise tartışmaların ortasında Cansever'in (1947) Felsefe Arkivi'nde yayımlanan metninin Diez'in anlatmak istediklerini açıklamaya yönelik çabasıdır. Felsefe Arkivi'nin bu sayısında aynı kürsüden Diez'in iki (her ikisi de Almanca ve Türkçe olmak üzere toplamda dört metin), İpşiroğlu'nun bir yazısı yayımlanır (Diez, 1947a, 1947b; İpşiroğlu, 1947). Diğer yazarlar İstanbul Üniversitesi'nin farklı bölümlerinde görev yapan çoğunluğu yabancı uyruklu, alanlarında uzman isimlerin metinleridir. Cansever, bu yazarlar içinde en genci ve öğrenci olanıdır. Metni, o günlerde gündelik siyasi tartışmaların gündeminde olan Diez'in, tecrit altında yazdığı "Türk Sanatı" kitabının kişisel değerlendirmelerini de içeren bir tanıtımıdır.

¹² 1956'da Türk Sanatı kitabının yeniden basılması için çalışmalara başlanması üzerine Ali Saim Ülgen bir değerlendirme metni yazmıştır (Ülgen, 1956).

Ciddi eleştirilerin yapıldığı bir ortamda, Türk sanatı varlığını İslam sanatı içinden eleyerek müstakil bir alana kavuşturma ideasını öne çıkararak istemektedir. Türk sanatı tanımını yapan bir başlangıç eser¹³ olduğunu ve bu konuda Diez'in de belirttiği gibi bir deneme olarak başlangıç yaptığını, kitabın içinden alıntılar yaparak gösterir. Yazı tonundan anlaşılacağı üzere metin, bir değerlendirme olmaktan ziyade Türk Sanatı kitabının içeriğinin açıklamasıdır. Sırası ile kitabı oluşturan bölümlerin neleri kapsadığını anlatmaktadır. Kitabın niyeti ile eleştiriler arasında denge kurmaya çalışır. Metin, yapılan tartışmaların üzerine daha objektif, biraz daha ayrıntılı ve daha ortada bir noktayı yakalama çabasıdır.

Türk sanatına ilişkin daha önce yapılan çalışmalardan söz ederken, Celal Esat Arseven, Prof. Gabriel ve F. Sarre gibi isimlerin çalışmalarına değinmekte ve Türk sanatı çalışmalarına katkılarının ne yönde olduğunu açıklamaktadır. Söz gelimi, Arseven'in, genel bir tutum benimseyerek sanat tarihi kataloğu yapma eğiliminde olduğunu, Gabriel'in çalışmalarının coğrafi bağlamda belirli bir bölgeye odaklandığını söylemektedir. Oysa ki Diez'in, Türk sanatını menşinden itibaren ele alarak bir sentez çalışması yaptığını, bu nedenle diğerlerinden farklı bir yaklaşım sergilediğini vurgulamaktadır. Sanat tarihçisinin görevini tanımlarken Viyana ekolünün izinden gider. Ona göre, sanat tarihi sadece olguları göstermekle kalmamalı, aynı zamanda bu olguları yorumlamalıdır. Sanat tarihçisinin olayları sıralamaktan ziyade, bu olayları anlamak ve kapsamlı bir bağlam içinde değerlendirmekle sorumlu olduğunu vurgular. Bu yorumlama sürecinin sanat tarihinin temel unsurlarından biri olduğuna inanır. Bu nedenle de Diez'in bilgileri değerlendirip yorumlamasını son derece özgün bir yaklaşım olarak nitelendirir.

Diez'in betimleme geleneğinin ötesine geçtiğini ifade ederek, sıradan bir katalog hazırlamak yerine sanat eserlerini daha derinlemesine anlama ve yorumlama amacıyla olduğunu belirtir. Yani, onun yaklaşımı yalnızca görsel özellikleri açıklamaktan öteye giderek, eserlerin kültürel, tarihsel

¹³ Aslında bu iddiayı içeren ilk eser Celal Esat Arseven'in Türk Sanatı (1928) kitabıdır. Arseven'in bu eseri daha kapsamlı bir şekilde ve zengin görsellere yer verilerek 1939 yılında *L'art Turc* adıyla yeniden yayımlanır (Eyice, 1972). Diez, Arseven'in çalışmasının ilk eser olma özelliğini dile getirirse de referans verme konusunda daha temkinli davranır. Kitapta çok az yerde Arseven'e gönderme yapar. Esasen iki eser arasında temel farklılıklar vardır. Söz gelimi yazarlarının akademik ve kültürel arka planları, metodolojileri, içerik ve odak noktaları farklıdır. Yazarların amaç ve hedef kitlesi de ayrışır. Cansever'in ilk eser olarak tanıtma nedeni Diez'in yapmış olduğu Türk Sanatı anlatısına eklenme isteğidir. Buna rağmen metninde, Diez'i tartışmalar karşısında meşrulaştırmak için Vâlâ Nureddin'in (1946) de röportajında yer alan Arseven'in iddialarının devamı olduğu görüşünü ön plana çıkarır.

ve estetik bağlamdaki derinliğine odaklanmayı amaçlar. Onu, sanat eserlerinin ve üsluplarının hayatını takip ederek ve tarih içindeki seyrini gözlemleyerek onları oluşturan yapıyı, örneğin Türk Sanatını, strüktür olarak tanımladığı için önemsemektedir. Bu yapıyı bütün sanat dallarını bir arada inceleyerek, üslupların yayılışlarını takip ederek ve bütün bunları da ortak (umumi) bir tarihin akışı içinde anlatarak kurduğunu söyler. Bütün sanat dallarını bir arada incelerken, en küçük sanat nesnesinin taşıdığı anlamı her bir sanat eserinde takip edebildiği bir yapıyı önermesini anlamlı bulur. Böylelikle en küçük sanat nesnesinden, anıtsal eserlerin “milli” dediği “daha Türk” kaynaklarını bulmak mümkün olmaktadır. Bu yüzden Riegl’in dediği gibi monumental sanatın dışındaki her bir sanat nesnesi kültürel yapıyı gösterdiği için en az monumental eser kadar kıymetlidir (Riegl, 1996, s. 70). Önemsemiği bu durumu kitabın önsözündeki cümleleri metnine taşıyarak gösterir (Cansever, 1947, s. 252).

“Şimdi neşretmekte olduğumuz bu kitap mütevazı ölçüde mimari ve küçük san’atlar sahasından seçilen eserlere dayanarak, monumantal san’atın milli kaynaklarını göstermek ve umumî bir tâbirle İslâm san’atı denilen bir san’at kompleksi içinden Türk unsurlarını ayırt etmek isteği ile yazılmıştır” (Diez, 1946, s. II).

Metinde genel olarak Diez’in metnini onaylayıcı bir ton hâkimken, üzerinde durduğu ve kişisel görüşünü söylediği birkaç nokta dikkat çekicidir. Tartışmalara sebep olan eleştirilerden¹⁴ sadece ikisi üzerinde durur; bunlardan ilkinin olumlarken ikincisinde eleştirilere hak verir. İlk mesele Selçuklu sanatının kökeni olarak Ermeni sanatından etkilenmiş olması iddiasının başını çektiği köken tartışmalarıdır. İkincisi, Ayasofya’nın Osmanlı camilerine mihmandarlık yapmış olduğu, bu nedenle taşıdığı kültürel ifadenin neyin ifadesi olduğu sorusudur. Cansever ilk mesele ile ilgili şu cümleleri sarf etmiştir:

“Daha evvelki devirlerin Anadolu san’at eserleri ve kalmış san’at çevreleri vasıtası ile bazı tesirler icra etmiş olması mümkündür. Mevcudiyeti iddia edilen bu

¹⁴ Diez’in metni birçok açıdan eleştirilmiştir. Söz gelimi bazı eleştiriler Bizans, İslam, Ermeni ve Türk (virgül ya da ve) sanatıyla bağlantılarını tasvir etmesine yöneliktir. Bazıları ise Türk mimari eserleri ve Türk sanatıyla olan ilişkisinin ancak Türkiye’ye geldikten sonra başladığına dikkat çekerek iddialarının gerçekliği hakkında soruları gündeme getirmiştir (Tonbul, 2018).

gibi tesirlerin ise büyük bir kültür ve tarih devri için gayet tabii ve o devrin kıymetine halel getirmeyecek bir husus olduğu aşikârdır. Bu meselelerin anlaşılmasında bu bakımdan dikkatli olmak icap eder” (Cansever, 1947).

Bu onaylama Cansever'i Türkiye bağlamında düşünüldüğünde birkaç yönden farklılaştırmaktadır. Öncelikle ortamdaki ajitasyondan uzak durduğu ve kendini rahat bir şekilde ifade ettiği görülmektedir. Çok net bir şekilde bunun bir “saldırı” olmadığını altını çizer. Ortamdaki eleştirilerden etkilenmemesinin ve bu rahatlıkla konuşmasının en başat nedeni, Diez'in tilmizi olarak Viyana'da yürütülen sanat tarihi tartışmalarından o ya da bu şekilde haberdar olmasıdır. Viyana okulunda yürütülen ve bazen ciddi kutuplaşmalara neden olan bu tartışma kabaca erken Hıristiyan sanatının kökenlerinin nereye dayandığına uzanan önemli bir tartışmadır. Türkiye'yi çok ilgilendirmeyen bir mesele gibi görünse de aslında buradaki melezlenmeyi görünür kıldığı için önemlidir.

Diez'in hocası Stryzowski, erken Hıristiyanlığın kökenlerini Greko-Romen mahreçli Güneyli Akdeniz geleneğine bağlayan anlatının tarih yazımının üzerinde ağır bir hegemonyası olduğunu öne sürer ve bu hümanist hegemonyanın kırılması gerektiğini savunmaktadır. Stryzowski'ye göre yeni bir dünya tarihi yazılmalı, erken Hıristiyan sanatının ari ırka dayanan kaynakları ortaya çıkarılmalıdır. Böylelikle kuzeyli kabilelerin bu tarihe eklemelenmeleri sağlanmalıdır. Bunun yöntemi, ancak kültürel ifadelerin sanat bağlamında yorumlanması ile mümkün gözükmektedir. Bunun için tarihsel bağlama, yazılı kaynaklara çok fazla iltifat etmeden - çünkü yeterli miktarda yoklar- kuzeyli kabilelerin halis, ruhsal ifadeleri olduğuna inandığı bazı formları, bazı motifleri, tarih içindeki hareketlerinin, devinimlerinin uzun dönemli haritasını çıkartmak niyetiyle yola çıkmıştır (Ersoy, 2014).

Özetle bu tartışmaya göre Sami bölgelerde ortaya çıkan erken Hıristiyan sanatına Kuzeylilere etki edebileceği tek koridorun Kafkasya (Transkafkasya)¹⁵ olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Viyana'da süre gelen erken Hıristiyan ve geç antik sanatın kökenlerine dair bir tartışmanın Ermenistan

¹⁵ Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti (TDFC), Transkafkasya Federasyonu veya Kafkasardı Federatif Cumhuriyeti, Rus İmparatorluğu'nun çöküşü sonucunda 1918'in Ocak ayından itibaren başlayan hazırlıkların ardından 22 Nisan'da bugünkü Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan topraklarında oluşturulmuş federatif devlettir. 26 Mayıs 1918 tarihinde Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin ve 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi ile TDFC'nin varlığı sona ermiştir (“Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti”, 2024).

boyutu ve vurgusu Diez'e kadar gelir. Diez'in, Strzygowski'nin önerdiği sanat tarihi yöntemini Türkiye bağlamına taşıdığında Türk entelijansiya-sının ideolojik radarına kaçınılmaz olarak takılmıştır. Viyana'da dahi birçok görüş ayrılığına konu olan mesele benzer asabiyetlere sahip Türkiye sanat tarihçiliğinde farklı soruları ve sorunları ortaya çıkarmaktadır.

Sürekli kendi muhalifini oluşturan Viyana Okulu o güne değin çatalla-nan sürecin son temsilcisini Türkiye'ye göndermiştir. Daha anlaşılabilir ol-ması adına şöyle bir indirgeme yapılabilir. Riegl'dan sonra onu takip eden ve daha merkezde konumlanan, erken Hristiyan sanatının kökenlerini Roma'ya bağlayan, Max Dvořák (1874-1921) ve Julius von Scholsser'in (1866-1938) kurduğu enstitüye karşı, Strzygowski'nin kurduğu, erken Hristiyan sanatın kökenlerini Doğu'ya ve Bizans'a bağlayan ikinci sanat tarihi kürsüsüdür (Tonbul, 2018, s. 64). Diez, ikinci sanat tarihi kürsüsü-nün de ötekisidir. Nazi ideolojisine yakınlığı ile bilinen Strzygowski'nin özellikle ırksal bir tarih anlatısı ile şekillendirdiği bu yaklaşıma Diez'in bazı itirazları vardır¹⁶ (Verbowski, 2015, s. 37). Strzygowski'ninki kadar güçlü bir ırksal söyleme işaret etmeyen Diez, ister istemez daha karmaşık bir kurgu ile yazmaktadır. Ersoy, Diez'in metni için dağınık yazılmış, çok katmanlı ve çok sesli bir metin ifadesini kullanmaktadır. Her ne kadar or-taya çıkış koşullarının buna sebep olabileceğini söylese de asıl meselenin daha karmaşık olduğunu ima eder. Metinde, en fütursuz şarkiyatçılar gibi merkezde Bizans'ı gören Martin Charles gibi bazen de Celal Esat veya Mehmet Ağaoğlu gibi konuştuğunu söyler (Ersoy, 2013).

Ersoy'un işaret ettiği bu dağınıklık Diez'in kaçınmadığı bir durum-dur. Çünkü zaman içinde değişmeyen devamlılıklar aramak konusunda, Strzygowski kadar tutkulu ve ısrarcı değildir. Senkronik birleşmeleri, et-kileşimleri, kümeleşmeleri, bölgesel karşılaşmaları ve bu doğrultuda or-taya çıkan üslup kristalleşmelerini daha çok önemsemektedir. Söz gelimi form ve üsluplara yaklaşırken ırki temellükten kaçınılması gerektiğini vurgular. Bu nedenle metninde Türk sanatını beklenen şekilde ve milli-yetçi argümanları tatmin edebilecek kadar sistematize edemez, çünkü edilebilir değildir. Üstelik Selçuklu sanatı ile Ermeni kaynaklar arasında yu-karıda sözü edilen nedenlerle ilişki kurmaktadır. Cansever, bu durumu

¹⁶ "Diez'in aktardığı bir olaya göre, Strzygowski, kendi yönlendirmesiyle Şeria Nehri'nin doğusundan Berlin Kraliyet Müzesine taşınan Mşatta Sarayının tarihinin tespiti konusunda yaşanan akademik tartışmada, asistanı Diez'in kendisini desteklemeyip yapının Emevi döneminden olduğunu yaz-masını affetmemiştir (Diez, 1947c)" (Verbowski, 2015).

olağanlaştırmak adına Diez'in metnine Türk sanatı meselelerini ayrı ayrı ele alan bir derleme olarak bakılması gerektiğini söyler:

"Bu şekilde programını tayin etmiş olan eser "İçindekiler"den sonra Türk san'atının muhtelif meselelerini ele almaktadır. Bir el kitabı olarak hazırlanmış olan bu eser kendisinden daha fazlası istenmeyecek kadar yüklü ve teksif edilmiştir. Bu bakımdan belki ona bir Türk san'atı meseleleri mecmuası demek bile mümkündür"(Cansever, 1947).

Kökenlerin Ermeniler ile ilişkilendirilmesi meselesinde Diez'i onaylayan pozisyonunun yukarıda sözü edilen tarihsel anlatıyı biliyor olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Diez'in Türklerin yol hikâyesine bakarken belli safhalarda oluşan üslup yönelimlerini ve bunların kültürel etkileşimini bir çeşitlenme olarak görmesine hak verir ve bundan övgü ile söz eder. Çünkü bu çeşitlenme bir tarafı ile izleri takip edilebilecek evrensel bir sanata da işaret etmektedir. Burada Cansever'in önemseydiği şey, Diez'in ne anlattığı ve onun kendi içinde yaşadığı tutarsızlıklar ve savrulmalar değil, yazma biçimi ve sanat tarihi yapma yöntemidir. Bu yöntem, kültürün dışavurumu ile oluşan sanatsal ifadelerin analiz edilmesi ile mümkün olmaktadır. Bu ekspresyonist bakış açısı, kültürün ifadesi olan sanat, ontolojik ve evrensel bir tarih oluşturması için araçsallaşmaktadır. Burada kullanılan ekspresyonist kavramı¹⁷, sanat ile kültürlerin veya dönemlerin varsayılan psikolojik özellikleri arasındaki müteakabiliyet ilişkisini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Sanat tarihi, bir sanat eserinin biçimsel yönleri ile bir kültürün fenomenleri (edebiyat, din, politika vb.) arasında tutarlı olduğu varsayılan manevi veya entelektüel dünya görüşünün bütünlüğü arasında geniş, çıkarımsal bağlantılar kurmaya odaklanır. Böylece o sanat nesnesinde de ifade edilir (Smith, 2014). Ekspresyonist sanat tarihi yazımını, geniş kültürel gerçeklere ve biçimin ifade edilebilirliğine dayanan ortak bir neo-idealist ve anti-pozitivist sanat tarihi bilgisi modeli olarak anlamak gerekir (Tonbul, 2018). Dolayısıyla evrensel bir tarih anlatısı varsa, söz gelimi Hristiyanlık gibi, onun kendini dışavurduğu bir Hristiyanlık sanatından söz edilebilir. Tabi bu kaçınılmaz olarak Hristiyanlık sanatının ne olduğu sorusu ile de ilişkilidir. Bir şeyin ne olduğu sorusu önceki bölümde sözü edilen muhtevanın ne olduğu sorusunu akıllara getirmelidir. Viyana

¹⁷ Daha detaylı bilgi için bkz. (Tonbul, 2018, s. 106-117)

ekolü bağlamında söz konusu olan ekspresyonist episteme tam da bu noktada bir çikmaza ve çelişkiye düşer.

Kıta Avrupa felsefesinden beslenen bu episteme, yapıp etme süreçlerinin sadece bireysel ve zihinsel süreçler olmadığı, aynı zamanda kolektif, entelektüel ve kültürel süreç olduğunu vurgular. Kabaca bir Wikipedia araştırmasında görüleceği üzere, Kıta felsefesi, olağan deneyimlerinin (bu her türlü yapıp etme pratiğinin) koşullarını mekân ve zaman, dil, kültür veya tarih gibi değişken faktörlere bağlamaktadır. Dolayısıyla tarihselci-liğe de eğilimlidir. Genel olarak, insan eylemlerinin olası deneyim koşullarını değiştirebileceğini savunur ("Kıta felsefesi", 2024). Bu ise her türlü pratiğin öznellediği ve dolayısıyla çoğaldığı (anlamaların çokluğu da denilebilir) bir dünya-tarihsel duruma işaret eder. Bu episteme içinde oluşan anlam çokluğu temelde iki farklı reaksiyona sebep olur. Görece diğerinden daha erken gerçekleşen reaksiyon bu çokluğu bir şekilde sistematize edecek strüktürlerin arayışı ile kendini gösterir. Yukarda yapıp etme pratiklerinin değişenleri olarak gösterilen mekân-zaman, dil, kültür veya tarih gibi faktörlerden en az biri idealize edilerek oluşturulan strüktürler "doğru anlamı" yeniden oluşturmayı amaçlamaktadır. Çoğunlukla zamanın idealize edilmesi ile tarihsellik eğiliminde olması bu nedenledir. Bu kriz, "anlamın kaybı" korkusu ile özleştiginde "ne-lik" sorusu bağlamında tanımını yapacak soruların sorulmasını sağlar. Burada yine yukarıdaki "mahiyet ve muhteva" arayışını hatırlamak gerekir. Viyana ekolü, Diez ve Cansever, temelde bu arayışın peşindedir. Diğer reaksiyon ise bu çoğalmayı olağan gören ve bunu arttırmanın anlamlı olduğunu savunan, ama bu makale özelinde daha fazla açılması gerekmeyen arıyapısalcı felsefe içinde anlam bulan bir reaksiyondur.

İlk reaksiyondaki doğru anlamı yeniden tesis etmeyi sağlayan en güçlü ve yaygın yöntem ise tarihin (zamanın) idealize edilmesidir. Bu, bir şeyin geçmişten bugüne değin bütün anlamlarının toplamı (muhteva) ile ne (mahiyet) olduğunun anlaşılmasını sağlayan bir yöntemdir. Bir şeyin kökenlerinden (menşeyinden) bugüne değin geçirdiği yolculuğa bakmak hem ekolün hem Cansever'in anlatımında önemli bir yer bulmuştur. Cansever, metninde üç yerde menşe¹⁸ kelimesini kullanır. Bu kullanım Hilmi Yavuz'un yıllar sonra işaret edeceği ("Hilmi Yavuz'dan", 2011) bir öz ya da

¹⁸ Metinde geçen üç cümle şöyledir:

"Prof. Diez'in bu son eseri ise Türk san'atını **menşeyinden** itibaren ele almayı ve tasviri mahiyet te bir san'at tarihi kataloğu çerçevesini aşmayı kendisine gaye edinmiştir. San'at eserlerinin ve ustuların hayatını takip etmek' ve tarihi akıcı ve canlı seyrinin her anında daha iyi anılabilmek

muhteva arayışı değildir. İki kavramın birbiri yerine kullanılması çok sık rastlanan bir durum olduğu için 'menşe' kavramını açmakta yarar vardır. Menşe Arapça 'n ş A' kökünden gelen manşa' منشأ "suyun kaynadığı yer, kaynak" sözcüğünden gelmektedir. Bu sözcük Arapça naşa'a نشأ "doğdu, çıktı, (su) kaynadı" fiilinin ism-i zaman ve mekân veznidir ("Menşe", t.y.) Cansever'in metinde kullandığı menşe kavramları da ilk örnekleri işaret etmektedir. Burada bahse konu olan mesele sanatın neşet ettiği yer veya zamanın çakışmasıdır. Kaynağından çıkan eserin zaman izdüşümü ile sahip olduğu anlamlar bütünlüğüdür. Kaynağın sahip olduğu şartlar (menşe) eserin muhtevasını etkileyebilir, fakat eserin özünün ne olduğuna veya bütün muhtevasının neleri içerdiğine cevap veremez. Metinde Cansever'in ontolojik bir varoluş anlamı yüklediği kavram "vuku bulan, ortaya çıkan, zuhur eden" ilk örnek(ler) olarak dile getirilmiştir. Ancak daha sonraki dönemde yukarıda bahsi geçen ekspresyonist eğilimlerle Cansever de Diez gibi kavramı "kaynağından neşet eden anlamından" Hilmi Yavuz'un da işaret ettiği "geleneğin değişmeden devam eden özü" anlamına taşır ("Hilmi Yavuz'dan", 2011).

Cansever metninde Diez'i eleştirdiği tek meseleyi de yine benzer bir yerden kurar. Ayasofya ve Osmanlı camilerinin mimari özelliklerinin karşılaştırılmasını tartışırken Ayasofya'nın yapısal şemasının ve konstrüksiyonunun Türk mimarları tarafından bir varyasyon oluşturulmak üzere alındığını ve bu şemanın Ayasofya'nın üslubunu taklit etmek anlamına gelmediğini vurgular. Ayasofya'nın bir mimari eser olarak ortaya çıktığı zaman-mekânı (menşe) anlatan dünya-tarihsel durumu ya da Diez'in deyişi ile "dünyevi ruhun" onun üslubu üzerindeki etkisini, İstanbul camileri için kurmamasını, hatta iki farklı "dünya telakkisinin" ürünü olan eserlerin birini diğerine öncül kılmasını eleştirir ve çalışmanın eksik yönü olarak gösterir.

için dikkatle müşahade etmek bir san'at tarihçisinin vazifesi olduğuna göre meseleyi bu bakımdan ele alması Prof. Diez'in bu eserini diğerlerinden ayırmak icab eder."

"İslamiyetin tesiri ile bütün diğer İslâm memleketlerinde âdet olduğu gibi, evlerin harem ve selâmlık diye ikiye ayrıldığı ve Rumeli ve Anadolu'dan bir birlerinden ayrı an'aneleri takip eden eski tiplerin alındığı, bunların kuzey ve güney tipi diye tefrik edildiği, menşelerinde önünde revaklarile Tarma evine ve kulevari çıkıntı yapan iki kanadın arasındaki giriş salonu ile Hilanî evine dayandıkları izah edilmektedir."

"Menşe Selçuklara kadar giden şadırvanlardan, sebiller ve fiskiyelerden, muhtemelen Bizans'tan intikal eden süslü kemer nişi ile duvar çeşmelerinden, 3.Ahmed zamanında büyük bir inkişaf gösteren pavyon sebil çeşmeler ve nihayet Sinan'ın ilk defa fazla cemaat için camilere ilâve ettiği sıra çeşmelerden bahsedilmekte ve şadırvanların san'at dolu maden tezyinatı için iyi bir fırsat verdiği söylenerek bu bahse son verilmektedir."

"Büyük camilerin Ayasofya ile mukayesesine tahsis edilmiş bir bahiste ise bunların konstruktif şeması Ayasofyada gösterilmiş veya hiç olmazsa işaret edilmiş olup Türk mimarları kendilerini doğrudan doğruya bu mevzu üzerinde varyasyonlar inşa etmeye verebilmişlerdir, denilip teknik bir mesele olan konstrüksiyon ile üslûbun hiç bir alâkası olmadığı, şemanın örnek alınması üslûbun taklit edilemeyeceği, "Ayasofya pnömatik dünyevi ruhun açık bir ifadesi olduğundan her türlü elle tutulur plastikliği mümkün merteye gidermek, onun en yüksek, üslûb kanunudur." cümlesile Ayasofyanın hangi dünya telâkkisinin mahsulü olduğu anlatılmış oluyor. Buna mukabil Osmanlı camileri için bu tahlilin yapılmasından şimdilik sarfınazar edildiği kaydedilmiştir"(Cansever, 1947, ss. 255-256).

Cansever ile Diez'in ifadesinin iç içe geçtiği bu bölümde teknik ile üslubun arasındaki farkın ne derece hayati olduğu vurgulanmaktadır. Cansever, farklı dünyevi ruha sahip kültürlerin, sanatların, mimarilerin ve diğer yapma biçimlerinin birbirlerinden etkilenebileceğini, fakat bu etkinin ancak belli bir "teknik" ile açıklanabileceğinin altını çizer. Tekniklerin taklit edilebileceği ama üslubun taklit edilememesi bundandır. Diez ise metninde "Konstrüksiyon teknik bir meseledir fakat üslup dünya görüşü ve ruhla ilgilidir" (Diez, 1946, s. 193) cümlesi ile değindiği bu ayrım, Ziya Gökalp (1876-1976)'in medeniyet ve kültür ayrımını akıllara getirir. Gökalp, medeniyet ve hars (kültür) arasında benzer bir ayrım yapar. Ona göre, kültür bir milletin kendine özgü değerleri, inançları, gelenekleri ve yaşam biçimidir, tıpkı dünyevi ruhta ve üslupta olduğu gibi. Medeniyet ise evrensel bir kavramdır ve teknik, bilim, hukuk gibi alanlarda milletlerarası ortak değerleri ifade eder (Gökalp, 2019, s. 26). Dolayısıyla Ayasofya'dan alınan teknik veya şema, camilerde dışarıya vurulan, ifade edilen ya da ortaya çıkarılan dünya telakkileri ile ilişkili değildir. Oysa ki Ayasofya'yı meydana getiren dünya telakkisini dile getirirken bunu Osmanlı camileri için yapmaz. Haliyle Cansever'in yönelttiği eleştiri, Diez'in yaptığı çalışma bağlamında diğerlerine göre daha ciddidir. Bir bakıma çalışmasını eksik bıraktığını söylemektedir. Zamanla Cansever'in bu eksik kalan yeri tamamlamak istediği ve bunu bir misyon edindiği görülmektedir.

Sonuç Yerine

Cansever sırası gelen her ortamda Diez'e olan hayranlığını ve kendisinden çok şey öğrendiğini dile getirmiştir. Özellikle biyografisine yer veren metinlerde bu etkilenme durumu sıklıkla tekrar edilir. Bu metnin amacı iki aktörün yollarını kesiştiren süreci ve ortam şartlarını birbiriyle ilişkilendirerek bu etkileşimin izlerini takip etmektir. Bir bakıma Cansever'in Türk sanatının menşesine odaklanması gibi, bu metin de onun mimarlık söyleminin menşesine yapılan bir yolculuk olarak değerlendirilmelidir.

Diez'in bağlamsal ve strüktürel analiz yöntemleri, Cansever'in metinlerinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Cansever, sanat eserlerinin sadece maddi özelliklerine değil, aynı zamanda bu eserlerin yaratıldığı dönemin dünya görüşünü ve kültürel ifadelerini de ele alarak daha derin bir anlayış geliştirmiştir. Diez aracılığıyla Viyana okulundan temellük ettiği sanat nesnesinin ya da herhangi bir üretimin, bir şeylerin ifadesi olduğu kabulü, Cansever için yıllar sonra "Sanat eseri varlık-kâinat tasavvurunun yapılarına yansımadır" (Cansever, 2001, s. 118) cümlesine varır. Tanyeli'nin "Cansever, yaşam biçimini, kültürü, sanatı, mimarlığı, yani toplumsal ve kişisel yaşamın tüm bileşenlerini İslam dininin belirlediği eksen çevresinde biçimlenen sağlam bir bütünsellik içinde düşünmek ve yaşamak istiyor" (Tanyeli, 2007, s. 192) cümlelerinde yer alan "İslam dinin belirlediği eksenini"ni henüz oluşturmamışken, en azından bunu Türk sanatı için inşa edenlere ve yapıp etme yöntemlerine aşına olduğu ortadadır.

Cansever o yıllarda gerçekleşen tartışmaların ortasında diğerlerinin aksine "kimden alındı?", "kim kimi etkiledi?", "kimin medeniyeti önce?" sorularından ziyade "nasıl inkişaf etti?", "neyin ifadesine dönüştü?" soruları ile ilgilenir. Sanat eserlerinin sadece maddi özelliklerine değil, bunların arkasında yatan düşünce sistemlerine ve kültürel ifadelerine odaklanarak, sanat tarihi yazımında ve sanat eserlerinin analizinde yeni bir yaklaşımın yöntemlerini keşfeder. Böylece sanat tarihi yazımında bireysel eserlerin yanı sıra, o eserlerin yaratıldığı dönemin dünya görüşü ve estetik anlayışı gibi yeni kavramlarla ilişkilendirilmesi ile ilgilenmiş, sanatın ve mimarlığın daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına kapı aralamıştır.

Özetle Cansever'in sanat ve mimarlık tarihini daha geniş bir dünya görüşü çerçevesinde değerlendirme eğilimi Diez ile tanıştığı günlerden gelir. Bu yaklaşım onun sanat ve mimarlık eserlerinin yanı sıra kültürel ve düşünsel olguları da içeren bir tarihyazımını savunmasını sağlamıştır. Bu

metinden sonra Diez'in kavram dünyasına daha çok ilgi duyar ve 1947 yazında Diez'in *Ars Islamica*'da yayımlanan üç makalesini okur. Bu üç metin Cansever'in 70'ler sonrasında özellikle İslam mimarisini kavramsallaştırması bağlamında metin üretimine ciddi katkılar sağlayacaktır.

Extended Abstract

A Story of Encounter: Turgut Cansever and Ernst Diez

Nurcan Güneş¹⁹

ORCID: 0000-0002-1117-8301

Turgut Cansever's intellectual journey was profoundly influenced by Ernst Diez, a prominent figure of the Austro-German school of art history. The meeting of these two intellectuals in the 1940s within the Turkish art and architectural history landscape resulted in a profound symbiotic relationship. Diez's lectures on Islamic and Turkish art and his book 'Turkish Art' played a crucial role in shaping Cansever's intellectual development. This influence was facilitated by Mazhar Şevket İpşiroğlu, who helped him to delve deeply into Diez's works and methodologies, fostering a strong intellectual affinity.

The Vienna School of Art History, which was active in the late 19th and early 20th centuries, emphasized the scientific analysis of art within historical and cultural contexts. It is exemplified by scholars such as Hans Sedlmayr and Otto Pächt, who argued that art could reveal the deep structures of cultures. This theoretical framework greatly influenced Cansever, who encountered Diez's work during his formative years. The School's methodologies offered a new lens through which to view and analyze art, leading him to adopt a more holistic approach that considered the cultural and philosophical underpinnings of artistic works.

His initial exposure to art came through his family and educational environment, which introduced him to influential Turkish painters and the broader art world. His academic journey further enriched this foundation, particularly by his interactions with Mazhar Şevket İpşiroğlu, a scholar well-versed in the Austro-German art historical tradition. His teachings and connections facilitated Cansever's engagement with Diez, marking a pivotal point in his intellectual development.

¹⁹ Research Assistant, Mardin Artuklu University Faculty of Engineering and Architecture Department of Architecture, E-mail: nurcangunes@artuklu.edu.tr

Cansever's transition from an impressionistic approach to a more analytically rigorous method is evident in his shift from visual art to architecture and art history. His deep diving into Diez's lectures on Islamic art and subsequent studies equipped him with a profound understanding of the Vienna School's analytical techniques. This period was characterized by a critical reassessment of his artistic practices and a growing appreciation for the structural and contextual analysis. Diez's "Turkish Art" (1946) aimed to distinguish Turkish elements within Islamic art and highlighted the national characteristics of Turkish art. This comparative approach faced criticism for allegedly undermining Turkish art's uniqueness by suggesting its derivation from other cultures. Despite these controversies, Cansever's review on Diez's book in "Felsefe Arkivi" reflects an effort to bridge the gap between Diez's intentions and the nationalistic criticisms, emphasizing the innovative aspects of his comparative methodology. His review was an attempt to navigate these debates, offering a nuanced perspective that acknowledged the book's innovative approach while addressing the critiques it faced. It underscored his commitment to understanding Turkish art as a distinct entity within the broader Islamic art tradition. He appreciated Diez's comparative method, which traced the cultural interactions and influences shaping Turkish art from Central Asia to Anatolia.

Under Diez's influence, he adopted the contextual and structural analysis methods of the Vienna School. This approach, focusing on the systems of thought behind artworks, allowed him to scrutinize the cultural and intellectual basement of art and architecture. His subsequent works reflect this methodological changes, showing a deeper engagement with the cultural and philosophical dimensions of architectural practice.

It was aimed to trace the process, their interaction and circumstances that brought Cansever and Diez together. Diez's contextual and structural analysis methods are prominently reflected in Cansever's writings. He developed a deep understanding by considering not only the material aspects of artworks but also the worldview and cultural expressions of the period in which they were created. Adopting the methodologies of the Vienna School, he understood that artworks are expressions of certain things, which led him to develop a new approach to art history writing. His tendency to evaluate art and architectural history within a broader worldview stems from his early interactions with Diez. He advocated his

torigraphy including not only art and architectural works but also cultural and intellectual phenomena. This encounter played a significant role in his conceptualization on Islamic architecture.

Kaynakça / References

- Atasoy, N. (1988). Hocamız İpşiroğlu. *Sanat Tarihi Yıllığı*, (13), 1-4.
- Ayvazoğlu, B. (2015). Turgut Cansever İstanbul'un nasıl imar edildiğini anlatıyor. *Antik çağ'dan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. 22 Temmuz 2024 tarihinde, <https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/turgut-cansever-istanbulun-nasil-imar-edildi-gini-anlatiyor-361.pdf> adresinden erişildi.
- Bingöl, V. (2023). *The establishment of art history as a discipline in Turkish universities (1870s-1960s)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Cansever, T. (1947). Ernst Diez: "Türk sanatı". *Felsefe Arkivi*, 2(1), 251-259.
- Cansever, T. (2001). Mimari üzerine düşünceler, Meral Ekincioğlu (Ed.), *Çağdaş Türkiye mimarları dizisi 1* içinde. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- D Grubu (t.y.). *Milliyet Sanat*. 24 Temmuz 2024 tarihinde, <http://www.milliyetsanat.com/haberler/sanat-terimi/d-grubu/177> adresinden erişildi.
- Deniz, F. (2010). "Sonsuz mekânın peşinde" bir tezin 60 yıl sonra yayınlanışının hikayesi. Faruk Deniz (Ed.), *Sonsuz mekânın peşinde Selçuk ve Osmanlı sanataında sütun başlıkları* içinde. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Deniz, F. (2020). "Velhasıl bir doçentlik tezi yazdım!" Turgut Cansever'in modern mimarlığın temel meseleleri'nin hikayesi. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 48, 127-159. doi:10.20519/divan.811960
- Diez, E. (1946). *Türk sanatı*. (O. Aslanapa, Çev.). İstanbul: İ.Ü. Edeb. Fakültesi Yayınları.
- Diez, E. (1947a). Josef Strzygowski. *Felsefe Arkivi*, 2(1), 1-12.
- Diez, E. (1947b). Endosmos'lar. *Felsefe Arkivi*, 2(1), 221-229.
- Diez, E. (1947c). Josef Strzygowski-biografisches. *Felsefe Arkivi*, 2(1), 19-25.
- Dogramaci, B. (2008). *Kulturtransfer und nationale identität: Deutschsprachige architekten, stadtplaner und bildhauer in der Türkei nach 1927*. Berlin: Gebr. Mann.
- Düzenli, H. İ. (2009). *İdrak ve inşa: Turgut Cansever mimarlığının iki düzlemi*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Elsner, J. (2002). The birth of late antiquity: Riegl and Strzygowski in 1901. *Art History*, 25(3), 358-379.
- Ersoy, A. (2013). Türkiye'de mimarlık tarihi yazımı ve Ali Saim Ülgen. [Video] Ali Saim Ülgen ve sonrası: Türkiye'de koruma, restorasyon ve mimarlık tarihi.

- Salt Online içinde. 24 Haziran 2024 tarihinde, <https://www.youtube.com/watch?v=zryrcaqEJBM&list=PLKU7ETbPIdf5ST60xTZLIBP0jQ-EtX73f&index=6> adresinden erişildi.
- Ersoy, A. (2014). Ernst Diez, Türk sanatı ve melezlik meselesi. [Video] Osmanlı Mimarlık Kültürü Sempozyumu, sunulmuş bildiri. 22 Haziran 2024 tarihinde, <https://www.youtube.com/watch?v=WForo4y18pw&t=1528s> adresinden erişildi.
- Eyice, S. (1972). Celâl Esad Arseven. *BELLETEREN*, 36(142), 173-202. doi:10.37879/ttkbelleten.1172523
- Eyice, S. (1997). İÜ Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Kürsüsü'nün kurucusu: Prof. Dr. Ernst Diez (1878-1961). *Sanat Tarihi Yıllığı*, (14), 3-15.
- Eyüboğlu, S. (Yönetmen), İpşiroğlu, M. Ş., (Yönetmen). (1956). *Hitit Güneşi* [Belgesel Film]. Türkiye: İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi ve Arkeoloji Enstitüleri ile Ankara Hitit Müzesi. 20 Haziran 2024 tarihinde, <https://www.youtube.com/watch?v=qcqdg1pEbqc> adresinden erişildi.
- Gökalp, Z. (2019). *Türkçülüğün esasları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Heidegger, M. (1935). *Metafizik nedir?* (M. Ş. İpşiroğlu ve S. K. Yetkin, Çev.). İstanbul. (Orijinal eserin yayın tarihi 24 Temmuz 1929).
- Hilmi Yavuz'dan: Doğan Kuban ve 'ulusal mimari'. (2011, 25 Mayıs). *Türkiye Yazarlar Birliği* içinde. 20 Haziran 2024 tarihinde, <https://www.tyb.org.tr/hilmi-yavuzdan-dogan-kuban-ve-ulusal-mimari-2935h.htm> adresinden erişildi.
- Hüviyet. (t.y.). *Nişanyan sözlük* içinde. 15 Haziran 2024 <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/h%C3%BCviyet> adresinden erişildi.
- İpşiroğlu, M. Ş. (1939). *Martin Heidegger ve Max Scheler'de insan*. (Yayımlanmamış doçentlik tezi). İstanbul.
- İpşiroğlu, M. Ş. (1947). Uslup-tarihi olarak sanat-tarihi: Heinrich Wölfflin'in eseri. *Felsefe Arkivi*, 2(1), 26-39.
- Kıta felsefesi. (2024, 24 Mayıs). *Vikipedi* içinde. 20 Haziran 2024 tarihinde, https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=K%C4%B1ta_felsefesi&oldid=32894576 adresinden erişildi.
- Knocking copy. (t.y.). *Cambridge dictionary* içinde. 15 Haziran 2024 tarihinde, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/knocking-copy> adresinden erişildi.
- Mahiyet. (t.y.). *Nişanyan sözlük* içinde. 30 Nisan 2024 tarihinde, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/mahiyet> adresinden erişildi.
- Menşe. (t.y.). *Nişanyan sözlük* içinde. 17 Mayıs 2024 tarihinde, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/men%C5%9Fe> adresinden erişildi.
- Muhteva. (t.y.). *Nişanyan sözlük* içinde. 17 Mayıs 2024 tarihinde, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/muhteva> adresinden erişildi.

- Riegl, A. (1901). *Die spätrömische kunst-industrie*. Wien: Druck Und Verlag Der Kaiserlich-Königlichen Hof- Und Staats Druckerei doi:10.11588/diglit.1272
- Riegl, A. (1996). The modern cult of monuments: Its essence and its development. *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*, 69, 83.
- Schlosser, J. von. (2009). Julius von Schlosser, The Vienna school of the history of art-review of a century of Austrian scholarship in German. *Journal of Art Historiography*, (1).
- Smith, K. A. (2014). *The expressionist turn in art history: A critical anthology*. Surrey: Ashgate Publishing, Ltd.
- Strzygowski, J. (1901). *Orient oder Rom*. Leipzig: Hinrichs. doi:10.11588/diglit.18087
- Şehir Mimarlık Tasarım. [sehir_arch_dsgn]. (2018, 12 Eylül). Turgut Cansever 1936'da "On altı yaşında sergi yapan çocuk ressamımız" başlıklı söyleşi-haberde, "İlk çalışmaya başladığım zaman natüromort yapmasını seviyordum. Fakat şimdi en büyük sevdiğim peyzaj. Peyzaj yapmaya bayılıyorum. Portre de yaptım amma. Peyzajı tercih ediyorum" diyor. [Twitter]. 8 Nisan 2024 tarihinde, https://twitter.com/sehir_arch_dsgn/status/1039805723734106112 adresinden erişilmiştir.
- Tanyeli, U. (2007). *Mimarlığın aktörleri: Türkiye 1900-2000*. İstanbul: Garanti Galeri.
- Tanyeli, U. ve Yücel, A. (2007). *Turgut Cansever: Düşünce adamı ve mimar*. İstanbul: Garanti Galeri ve Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını.
- Tonbul, Z. (2018). *The art historiographical odyssey of Ernst Diez*. (Yayımlanmamış doktora tezi) Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti. (2024, 21 Mayıs). *Vikipedi* içinde. 20 Haziran 2024 tarihinde, https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Transkafkasya_Demokratik_Federatif_Cumhuriyeti&oldid=32843141 adresinden erişildi.
- Ülgen, A. S. (1956). Bibliyografya (Türk sanatı-başlangıçtan günümüze kadar, Prof. Dr. Ernst Diez). (Oktay Aslanapa, Çev.). *Vakıflar Dergisi*, 3(3), 265-281.
- Vâlâ Nureddin. (1946, 10 Nisan). Beğenmediğimiz profesör Diez'le konuştum. *Akşam Gazetesi*. 24 Mayıs 2024 tarihinde, <https://www.gastearsivi.com/gazete/aksam/1949-04-10/3> adresinden erişildi.
- Verbowski, C. (2015). *Türkiye'de sanat/mimarlık tarihi disiplininin kuruluşunda Ernst Diez ve "Türk sanatı"*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Wood, C. S. (2000). *The Vienna school reader: Politics and art historical method in the 1930s*. New York: Zone Books. 26 Mayıs 2024 tarihinde, <https://books.google.com.tr/books?id=roRrQgAACAAJ> adresinden erişildi.
- Yücel, Ü. (1988). Ord. Prof. Dr. Mazhar Şevket İpşiroğlu. *Sanat Tarihi Yıllığı*, (13), 5-10.

Nurcan Güneş

2008’de Selçuk Üniversitesi Mimarlık Bölümünden mezun oldu. 2013’de “Kimlik Üzerine Yeni Bir Okuma Denemesi: Kimliğin Söylemsel İnşası ve Mardin Örneği” başlıklı tezi ile Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Yüksek Lisans Programını tamamladı. Aynı yıl Mardin Artuklu Üniversitesinde doktora eğitimine başladı. Mimarlık tarihi ve kuramı, mimarlık eleştirisi, mimarlık tarihyazını çalışma alanları arasındadır. 2011’den bu yana Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

Graduated from architecture in Selçuk University in 2008. In 2013, completed the master program in architecture at Karadeniz Technical University with the thesis titled "A New Reading Attempt on Identity: Discursive Construction of Identity and The Sample of Mardin". In the same year, started doctoral studies at Mardin Artuklu University. Her research interests include architectural history and theory, architectural criticism, and the historiography of architecture. Currently working at Mardin Artuklu University Department of Architecture as a research assistant since 2011.

E-posta: nurcangunes@artuklu.edu.tr

Bir Osmanlı Paşası ve Mimar Oğlu: Şevket Seyfi Paşa (1880-1948) ve Toğan Düzgören (1914-2008)

Elif Tektaş¹

ORCID: 0000-0001-5722-1320

Neşe Gurallar²

ORCID: 0000-0001-9697-7980

Öz

Bireylere ait bilgilerin arşivlenmesi ve günümüze aktarılması, tarihin içinde örtük kalan isimleri tanımamız için olanak sunar. Tarihsel süreçteki ortamları, değişimleri ve bu süreçlere etki eden aktörleri ortaya çıkarır. Osmanlı son döneminin paşalarından Şevket Seyfi Düzgören ve oğlu mimar Toğan Düzgören, yaşamlarına ait toplamda 2500'ü aşan yazılı ve görsel belgeler bırakmıştır. Toğan Bey, babasından kalan terekeyi resimleri, fotoğrafları ve günlükleriyle zenginleştirmiş ve bu arşiv kızı aracılığıyla günümüze gelmiştir. Bu biyografik analizin amacı, Cumhuriyet döneminde meslek yaşamı şekillenen mimarın babası, babası ile ilişkileri, ailesi, kişilik özellikleri, duygu dünyası, sosyal hayatı, arkadaşlıkları, emeklilik yılları ve yansıttığı ruh hallerini anlamlandırmaktır. Bu amaç dönemin ortamı, toplumsal değerleri, ideolojileri ve mücadeleleri ile ilgili okumayı da içermektedir. Resim, fotoğraf, saat tamiri, spor gibi alanlarda aktif yer alan mimar Toğan Düzgören üzerinden yapılan bu değerlendirme, sosyal ve kültürel çevreleri içinde kendisinin ve etkileşimde olduğu aktörlerin kendilerini var etme biçimlerini, dış dünyaya yanıt verme alışkanlıklarını, yaşadıkları kentleri ve mekânları nasıl yansıttıkları ve değişen gündelik yaşam biçimlerini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Biyografi, mimar, geç Osmanlı, cumhuriyet

¹ Ar. Gör., Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Bölümü,

E-posta: eelftektas@gmail.com

² Prof. Dr., TED Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü,

E-posta: nese.gurallar@tedu.edu.tr

idealkent©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1480400

Biyografi / Biography

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 806 - 850

An Ottoman Pasha and His Architect Son: Şevket Seyfi Pasha (1880-1948) and Toğan Düzgören (1914-2008)

Elif Tektaş³

ORCID: 0000-0001-5722-1320

Neşe Gurallar⁴

ORCID: 0000-0001-9697-7980

Abstract

Archiving information about individuals and transferring it to the present day allows us to recognize names that remain hidden in history. It also reveals the environments, changes, and actors affecting these processes. Şevket Seyfi Düzgören, one of the pashas of the last period of the Ottoman Empire, and his son, Architect Toğan Düzgören, left a total of more than 2500 written and visual documents about their lives. Düzgören enriched the archive inherited from his father with his paintings, photographs, and diaries. The archive survives to the present day through his daughter. This biographical article aims to detail and understand the architect's "father, relationships with father, family, personality, emotional world, social life, friendships, and the mood" whose professional life took shape during the Republican period. This purpose also conveys information about the period's environment, social values, ideologies, and struggles. This evaluation focuses on Pasha's son, an individual active in fields such as painting, photography, watch repair, and sports. It examines how he and the individuals he interacts with in their social and cultural environments construct their identities, respond to the external world, reflect the cities and places they inhabit, and adapt their daily lifestyles over time.

Keywords: *Biography, architect, late Ottoman, the republic*

³ Research Assist., Gazi University Graduate School of Natural and Applied Sciences Architecture Department, E-mail: eelftektas@gmail.com

⁴ Prof. Dr., TED University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture, E-mail: neşe.gurallar@tedu.edu.tr

Giriş

Kişilere ait verilerin günümüze aktarılması ve tarihin özneler üzerinden de okunması tarihyazımı için gereklidir. Mimarlık tarihini aktörleri aracılığıyla aktarmak, sonsuz sayıda bireyin içinde rol oynadığı, her birinin farklı gelişmeleri, dönüşümleri tetiklediği bir dünyayı anlamayı sağlar (Tanyeli, 2007; Tekeli, 2001). Evlerin bir köşesinde, depoda ya da arşivlerde yer alan fotoğraflar, resimler, mektuplar, günlükler nostaljik bir gezintiden öte, geçmişe bugünden bakmanın ve farklı aktörler ile ilgili yeni bilgiler edinmenin bir aracıdır. Bu bilgiler kimi zaman tarihin içine gömülmüş adını hiç duymadığımız isimleri gün yüzüne çıkartabilir.

Ressam, fotoğrafçı, saat tamircisi, sporcu, gibi çeşitli rollerle karşımıza çıkan, İstanbul Teknik Üniversitesi mimarlık bölümünden 1950 yılında mezun olan, mesleki deneyimini (1950-1979) kamuda sürdüren Toğan Düzgören (1914-2008) bu isimlerden yalnızca biridir. Düzgören, aile üyelerini, arkadaşlarını, yaşadığı ve seyahat ettiği yerleri betimleyen resimler çizer, birçok fotoğraf çeker ve çektirir. Fotoğrafları bobinler halinde hazırlayarak, üzerinde tarihlerini tutar, kendi yaşamını belgeler. Ardında bıraktığı arşiv, şahsi belgelerini, günlüklerini, şiirlerini, “hatıra defterlerinin birer sayfası” gibi nitelendirdiği resimlerinin yanında, babası asker milletvekili Şevket Seyfi Düzgören’den (1880-1948) kalan tereke ile birlikte bir dizi fotoğraf seçkisinden oluşan iki kuşak aile albümünü içerir. Osmanlı’nın son döneminde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında askeri ve siyasi alanlarda önemli görevlerde yer alan Paşa’nın terekesinde belgeler, mektuplar, görevleri dolayısıyla bulunduğu kentlere dair görseller yer alır. Paşa’dan kalan terekeyi kendi yaşamına ait görseller ve belgelerle zenginleştirdiği arşiv, kızı Ayşe Şeyda (Düzgören) Özbudun aracılığıyla günümüze kadar gelir.

Bu metne konu olan aktör, ilk olarak “Kamuda Çalışan Bir Ressam Mimarın [Foto]Biyografisi: Toğan Düzgören (1914-2008)”⁵ başlıklı çalışmamızda incelenmiştir. Değindiğimiz çalışmada aldığı eğitim, meslek hayatı ve resim geçmişi ile tartışılırken, bu yazıda bir Osmanlı Paşası oğlu, erken Cumhuriyet Döneminde yetişen, mimarlık ve sanat ortamlarında bulu-

⁵ Bu araştırma, başka bir dergide değerlendirme/yayın sürecinde olduğu için künye bilgisi verilememiştir. Ayrıca bu çalışmada kullanılan görseller aksi belirtilmedikçe Ayşe Şeyda Özbudun Arşivinden alınmıştır.

nan, kişilik özellikleri ile detaylandırılan bir birey olarak konu edilmektedir. Ayrıca burada özellikle babasına ait biyografik veriler, yakın aile ortamı ile birlikte tartışma kapsamına alınmıştır. Babası ile ilişkilerini, ailesini, duygu dünyasını, sosyal hayatını, arkadaşlıklarını, emeklilik yıllarını ve yansıttığı ruh halini detaylandırmak ve anlamak amaçlanmıştır. Günümüze aktarılan arşivde yazılı ve görsel olmak üzere toplam sayısı 2500'ü aşan belge bulunmaktadır. Bu metin için kendisine ait 1965 ve 1997 yıllarını içeren farklı boyut ve renklerdeki 34 günlük (Fotoğraf 1.1) incelenmiş, 1521 fotoğrafın değerlendirilmesi yapılmıştır. Fotoğraflardan 399'u Seyfi Paşa'nın da içinde olduğu ailenin, dönemin önemli paşalarının, askerlerinin, arkadaşlarının, gittiği kentlerin fotoğraflarıdır. Ayşe Şeyda Özbudun ve eşi Nihat Özbudun ile yapılan sözlü tarih çalışması, aile kütüphanesi ve Paşa'nın yakın arkadaşı Kazım Karabekir (1882-1948) hakkındaki kaynaklarla araştırma desteklenmiştir. Ayrıca, Galatasaray Lisesi Tevfik Fikret Kütüphanesi, Devlet Arşivleri, İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlüğü Personel Arşivi ve Çevre Şehircilik ve İklim Bakanlığı Arşivlerinde yapılan taramalar çalışma için önemli veriler sağlamıştır.

Fotoğraf 1.1. Toğan Düzgören'in 1965-1997 yılları arası yazdığı günlükleri (I,II). Fotoğraf Makinesi (III). Portatif resim malzemeleri (IV, V). (Kolaj, 2022 tarihinde çekilen fotoğraflarla yazarlar tarafından hazırlanmıştır.)

İnsan ilişkisi içinde var olabilen ve kendine bir yaşam var edebilen bir varlıktır (Geçtan 2002; Tekeli, 2022). Düzgören'in eylemlerinin ardındaki

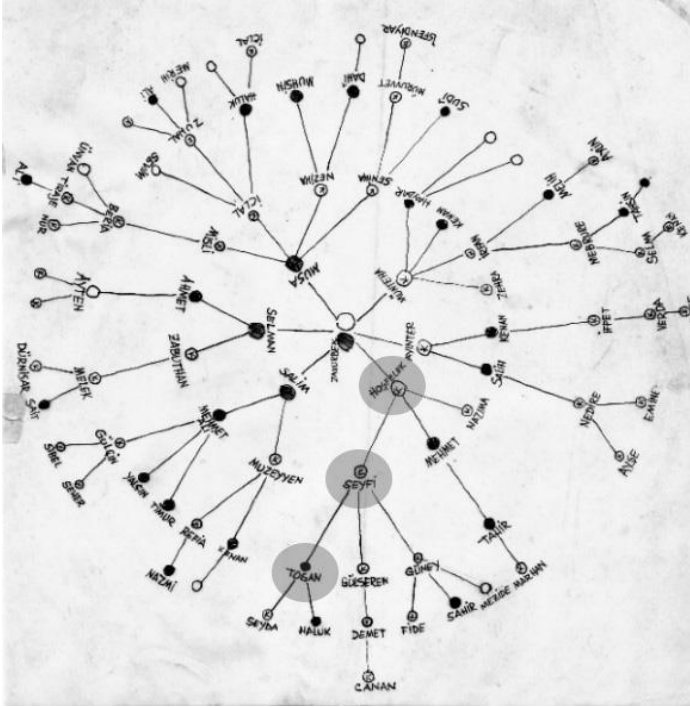
motivasyonları ve duygusal durumlarını anlamak, içinde yaşadığı dönemin kültürel, sosyal ve aile ilişkilerinin bilinmesine bağlıdır. Bu anlama çabası, zamanın toplumsal değerleri, ideolojileri ve mücadeleleri hakkında bilgilere de yer verir. Toğan Düzgören aracılığıyla yapılan bu değerlendirmede, sosyal ve kültürel çevreleri içinde kendisinin, yakınlarının (baba Seyfi Paşa, anne Mezide Hanım, çocukları, arkadaşları vb.) kendilerini nasıl var ettikleri, dış dünyaya nasıl yanıt verdikleri, buldukları kentleri, mekânları nasıl yansıttıkları ve değişen gündelik yaşam biçimleri görülmektedir. Bireyi anlamak üzerine şekillenen bu tür biyografik çalışmalar aracılığıyla tarihsel süreçlerdeki dönüşümler, süreklilikler, kesintiler izlenebildiği gibi bu süreçlere etki eden aktörlerin ve etkilerinin de anlaşılması sağlanmaktadır. Düzgören ailesine ait zengin birikimin günümüze aktarılması ve değerlendirilmesi tarih, mimarlık tarihi, kent tarihini ilgilendiren detaylı verilerin bir arada sunulma ve analizine olanak sağlamaktadır. Mimarın bireyselliği kadar, yaşamış olduğu sosyal çevre ve zaman içinde, aile ve diğer aktörlerle olan münasebetleri, üretim biçimleri, gündelik deneyimlerinin anlaşılması ve günümüze aktarımı önemlidir. Böylesine bir değerlendirme sosyal, kültürel ve politik tarih açısından dikkate değer veriler sunmaktadır. Bu çalışma baba ve oğulun kendilerine özgü geliştirdikleri ifade ve bakma biçimleri (günlük, mektup, fotoğraf, resim, suluboya, eskiz vb.) ile belgeledikleri kentleri ve mimari yapıları sunarak literatüre bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Baba Miralay Şevket Seyfi (1880-1948), Anne Mezide Hanım (1888-1956) ve Aile

Şevket Seyfi Düzgören, 1880 yılında Rıza Bey ve Hoşfelek Hanım'ın ilk çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelir. Aile arşivinde yer alan soyağacından (Şekil 2.1) çiftin Mehmet ve Nazıma adında iki çocukları daha olduğu görülür. Aile bireyleri Hoşfelek Hanım'ı köklü bir aileden gelen, güçlü ve otoriter bir Çerkez kadın olarak anlatır. Rıza Bey ile ilgili bilgi kısıtlıdır.

Paşa, 1905'te Harp Akademisinden (Erkan-i Harbiye) Mümtaz Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olur (Yarar ve Delialioğlu, 1999, s. 561-562). Kazım Karabekir (1882-1948) ile Kuleli Askeri İdadisinde (Lise) başlayan yakınlıkları, Erkan-i Harbiye'de eğitim gördükleri yıllarda da devam eder

(Çiftçi, 2019). Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı gibi birçok mücadelede birlikte önemli görevlerde yer alırlar (Fotoğraf 2.1). Karabekir'in anılarında Harbiye'de 1000 kişiyi aşan sınıf mevcudunun sekiz kısma ayrıldığı, tek kısımların Almanca, çift kısımların Rusça eğitimi gördüğü anlatılmaktadır. Harbiye birinci sınıfın en güç dersleri Rusça ile Hendese-i resmiyedir (Çiftçi, 2019). Şeyda Hanım dedesinin Rusça bilgisi nedeni ile 1921'de TBMM'yi temsil etmek üzere giden Moskova heyetinde yer aldığını belirtir (Fotoğraf 2.2). Karabekir'in anılarında yer alan bilgilere göre Paşa, Rusçayı okulda öğrenmiş olabilir. Aile bireyleri onun oğlu gibi resme ilgisi olduğunu ve resim yaptığını söyler. Harbiye'nin verdiği resim dersleri ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Harbiye Nezareti İstihbarat daireisi Reisi Miralay Seyfi Paşa'nın Şişli atölyesindeki katkıları (Arseven, 1993) göz önüne alındığında, kendisi resme ilgi duymuş olabilir.

Şekil 2.1. Şevket Seyfi Düzgören'in Annesi Hoşfelek Hanım tarafını gösteren soy ağacı

Fotoğraf 2.1. Öğrencilik yıllarından: Sol tarafta oturan Kazım Karabekir ve sağ tarafta oturan Seyfi Düzgören (Çavaş, 2008 ed.) (I). Sarıkamış'ta eğitim sırasında: İkinci sıra sol baştan dördüncü sırada Seyfi Paşa ve yanında Kazım Karabekir (II). Kazım Karabekir, solunda Ali Sait Akbaytogan ve karşısında Seyfi Paşa ile yemek masasında - 10. 02. 1928 / Sarıkamış (III). Ali Sait Akbaytogan, Kazım Karabekir ve Seyfi Paşa, bir arada - 14.02.1928 / Sarıkamış (IV)

Paşa, Erkan-ı Harbiye Mektebinden mümtaz yüzbaşı rütbesiyle mezun olduktan sonra 31 Mart İsyânının (1909) bastırılmasında görev alır, Yemen'e (1910) gider (Fotoğraf 2.3). Osmanlı-İtalya (1911-1912), Balkan (1912-1913), Birinci Dünya (1914-1918) savaşlarına katılır. Osmanlı döneminde Harbiye Nezareti İstihbarat Şube Müdürü olarak çalışır. Alman İstihbarat Teşkilatını incelemede ve Danimarka'da Üsera (Tutsaklar ve Esirler) Mübadele Kongresinde Türk delegesi olarak görev alır (Fotoğraf 2.3). Milli mücadele yıllarında çoğunlukla Doğu Cephesi'nde bulunur. 1932'de Gümrük Muhafaza komutanı olur. 20 Şubat 1939'da emekli olana kadar bu görevi sürdürür. 3 Nisan 1939'da meclise katılır (Yarar ve Delialioğlu, 1999). 6., 7. ve 8. dönemlerde Cumhuriyet Halk Partisi Mardin Milletvekili

olarak⁶ 1948'e kadar görev yapar. 27 Aralık 1948'de yaşama veda eder (Yarar ve Delialioğlu, 1999) (Fotoğraf 2.4). Gençlik yıllarından ileri yaşlarına kadar üniformalı fotoğrafları, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden bir askeri kariyeri resmeder (Fotoğraf 2.5). Seyfi Bey'in önemli görevleri üstlenmesine rağmen, isminin yeterince duyulmaması dikkat çekicidir.

Fotoğraf 2.2. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile TBMM Hükümeti arasında 16 Mart 1921'de imzalanan antlaşma sırasında: Soldan Sağa (?), Fırat Carım (1892-1972), Seyfi Düzgören (1880-1948), Dr. Rıza Nur (1879-1942), Yusuf Kemal Tengirşenk (1878-1969), Ali Fuat Cebesoy (1882-1968), Saffet Arıkan (1888-1947), (?),(?), karşıda Sovyet yetkilileri (?), (?), Celalettin Korkmazov (1877-1937), Georgi Vasilyeviç Çiçerin (1873-1936), (?),(?) - Kremlin Sarayı'nda.

Mezide Hanım, II. Abdülhamit döneminin vali ve kumandanlarından Arnavutluk Bodgoriçe'li İsmail Hakkı Paşa'nın⁷ kızıdır. Edebiyat tarihinde şiirleri, nesirleri ve yayıncılığıyla önemli bir rolü olan, "Servet-i Fünun, Fecr-i Ati, Milli Edebiyat ve Cumhuriyet dönemi edebiyat hareketleri" içinde yer alan şair Celal Sahir Erozan'ın (1883 - 1835) da kız kardeşidir (Karaca, 1992). Paşa iki evlilik yapar. İlk evliliğini Fehime Nüzhet

⁶ 6 Nisan 2024 tarihinde <https://vekillerimiz.com/vekil/seyfi-duzgoren-2233/> adresinden erişildi.

⁷ İsmail Hakkı Paşa Arnavutluk Bodgoriçe'de doğar. Küçüklüğünde İstanbul'a gelir. Eniştesi Sadrazam Fuat Paşa'nın himayesinde yetişir (Karaca, 1992).

Hanım ile gerçekleştirir. Bu evlilikten Celal Sahir Erozan (1883) dünyaya gelir. İkinci evliliğini saraylı Canseza Hanım ile yapar. İkinci evliliğinden iki kız ve bir erkek çocuk sahibi olur. Büyük kızı Mezide Hanım'dır (Fotoğraf 2.6). Oğlu İzzettin'i ve küçük kızını erken yaşlarda kaybeder (Karaca, 1992). Anneleri ayrı, babaları ortak olan Celal Sahir Erozan ve Mezide Hanım'ın ileri yaşlarda görüştükları Toğan Düzgören'in fotoğraflarından izlenebilmektedir (Fotoğraf 2.7). Celal Sahir Erozan da 1928'de III. Dönem Zonguldak Milletvekilliği yapar. Mustafa Kemal Atatürk'ün "zaferden sonra memleketin bütün fikir, ilim, sanat sahalarını temsil eden insanlardan mürekkep bir Millet Meclisi kurmak istemesi" ülkenin en tanınmış şairlerini, filozoflarını, ressamalarını, doktorlarını, kumandanlarını bünyesinde toplamasını sağlamıştır (Ağaoğlu, 1978; Aktaran Karaca 1992). Atatürk'ün ölümünden sonra da devam ettirilen bu amaç "aşk ve kadın şairi", "feminist şair" gibi isimlerle anılan Celal Sahir Erozan ve Miralay Seyfi Paşa (1939-1948) gibi farklı alanlarda yetkin olan aile üyelerinin farklı dönemlerde mecliste yerini almasına vesile olur (Fotoğraf 2.8).

Fotoğraf 2.3. Seyfi Düzgören Yemen'de (I). 1917 Kopenhag'ta kongrede, arkası dönük Seyfi Düzgören

Seyfi Paşa'nın Mezide Hanım ile evliliğinin ilk zamanlarına ait fotoğrafları (Fotoğraf 2.9) arasında stüdyoda gerçekleşen özel çekimler yer alır. Saray eğitimi aldığı söylenen eşi de Paşa'nın annesi Hoşfelek Hanım gibi otoriter bir kadın olarak tanımlanır. Bu evlilikten bir erkek, iki kız olmak üzere üç çocuk dünyaya gelir. Çiftin ilk çocukları Toğan (9 Ekim 1914) ile kız kardeşi Gülseren (14 Eylül 1916) Osmanlı'nın son döneminde doğar ve çocuklar dadı (Nevater ve Zernisar Dadılar) eşliğinde büyür. Mezide Hanım'ın çocuklarını yetiştirirken evdeki dadıların varlığı, aldığı saray eğitimi ve kültürünü devam ettirdiğinin izleri olarak okunabilir.

Fotoğraf 2.4. Mardin Milletvekili Seyfi Düzgören İsmet İnönü'nün kardeşi ile yemekte (I). Seyfi Düzgören Mardin Milletvekili olduğu yıllarda evinde balkonda, Demirtepe / Ankara (II).

Fotoğraf 2.5. Çocukluk yıllarından ileri yaşlarına kadar üniformalı fotoğrafları ile Şevket Seyfi Düzgören (Kolaj Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi'ndeki fotoğraflarla yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

Toğan Düzgören, (9 Ekim 1914) hassas ve naif bir çocukluk dönemi geçirir. Geçirdiği sıtma nedeni ile 10 yaşına kadar evde kapalı bir hayat sürer. Şeyda Hanım, erkek çocuk olarak babasının özellikle şımartıldığını, kız kardeşleri Gülseren ve Güney'den üstün tutulduğunu halalarından dinler. Tecrit altında, anne sevgisine ekstra maruz kaldığı yıllarda zamanını resim yaparak geçirir, evde özel dersler alır. Aile bireyleri, Mezide Hanım'ın çocuklarına karşı titiz ve korumacı bir tavrı olduğunu anlatır ve bu tavrını, küçük yaşta iki kardeşini kaybetmesi ile ilişkilendirirler. Mezide hanım'ın yaşadığı kayıplar, tehdit altında çocuklarını dış dünyadan izole eden bir tutum takınmasına neden olur. Güney'in (14 Şubat 1924)

doğumu ile birlikte artık Cumhuriyet kurulmuştur ve değişen yaşam biçimleri gözlemlenir. Dadıların yerini evde aile ile birlikte yaşayan yardımcı, evlatlık Sevim alır.

Fotoğraf 2.6. Mezide Hanım'ın bebeklik yılları (I). Mezide Hanım ve kardeşi Celal Sahir Erozan (II). Mezide Hanım'ın öz kardeşi İzzettin (III). "Sevgili Mezide ve Seyfi'ye Celal Sahir Erozan" (IV). Erozan ve Mezide Hanım yakınlarıyla bahçede (V). Celal Sahir Erozan'ın kızları gazeteci Berin Nadi ve Ablası (VI).

Mesleği boyunca Seyfi Paşa dış dünyaya ketum, sert ve ciddi bir görünüş sergiler. Bu görünüşün ardında, ailesi tarafından kibar, eşine ve çocuklarına düşkün biri olarak tanımlanır. Eşlerin verdiği pozlarda kendilerine has kurdukları bağ okunabilmektedir (Fotoğraf 2.10). Bu fotoğraflarda Paşa duruşundaki ciddiyeti koruyor olsa da eşine duyduğu yakınlık hissedilebilmektedir. Davetlerde, kutlamalarda, savaş döneminin çetin koşullarında bile gidebildiği her yerde eşinin kendisini bırakmadığı görülür (Fotoğraf 2.11). Şeyda Hanım'ın anlatımlarına göre Seyfi Paşa görevleri nedeniyle ailesinden uzak kaldığı zamanlarda bile mektuplar aracılığıyla eşine, çocuklarıyla iletişim kurmayı ihmal etmez, ihtiyaçları ile yakından ilgilenir. Yazdığı mektuplarda oğlunun eğitimini, kızlarının özel

dönemlerini, çocuklarına dair her gelişmeyi takip ettiği ve sıkıntılara çözümler sunduğu izlenebilmektedir. Görevde olduğu zamanlarda, eşi ailenin koruyucusudur. Vazifeleri, ailenin ülkenin çeşitli kentlerinde yaşamasını sağlayacak ve dönemin farklı simaları arasında bulunmasında etkili olacaktır.

Fotoğraf 2.7. Ayaktakilerden soldan 2. Celal Sahir Erozan, üniformasıyla Seyfi Paşa ve önünde oturan Mezide Hanım yakın çevresiyle. **Fotoğraf 2.8.** Seyfi Paşa yanında Celal Sahir Erozan ile birlikte.

Fotoğraf 2.9. "Sevgili Muhsineciğime (Salih Paşanın kızı) yadigârımdır-326 Teşrin-i sâni 4"

Fotoğraf 2.10. Mezide Hanım ve Seyfi Paşa bir arada

Fotoğraf 2.11. 16 Nisan 1928 Karakaya’da Seyfi Paşa ve Mezide Hanım, Fahrettin Altay, Kazım Dirik ve aileleri (I).1926 yılında İzmit’te Seyfi Paşa, dönemin askeri ve siyasi isimlerin arasında bir törende. Mezide Hanım sağda (II)

Seyfi Paşa’nın Görev Aldığı Kentler ve Cumhuriyet ile Değişen Gündelik Yaşam Biçimleri

Şeyda Hanım’ın anlatımları, Seyfi Bey’in aktardığı fotoğraflar ve hakkındaki kaynaklar aracılığıyla uzun yahut kısa süreli görevler (tayin, savaş, anlaşmalar, toplantı, eğitim vb.) nedeniyle yurtdışında Yemen, Kopenhag/Danimarka, Moskova/Rusya gibi kentlerde (Fotoğraf 2.3) ve yurtiçinde çeşitli bölgelerde bulunduğu görülmektedir. Bu vesileyle İstanbul (Maslak, Şile, Yeşilköy, Tarihi Yarımada, Taksim), Ankara, İzmir, İzmit, Yalova, Kars (Sarıkamış), Erzurum, Trabzon, Muğla (Milas, Fethiye), Manisa, Aydın (Kuşadası) gibi yurdun farklı kentlerinde çekilmiş fotoğrafları arşivine katar. Bu görseller, ülkemizin kentlerine, yapılarına ait 1920’lerin

1930'ların durumunu gösteren, kent ve mimarlık tarihi açısından değerli bilgiler sunmaktadır.

Fotoğraf 3.1. Seyfi Paşa, Meziye Hanım ve köpekleri (I). Toğan ve kardeşi Gülseren (II). Sarıkamış'taki evlerinde Seyfi Paşa ve Meziye Hanım (II).

İstanbul'da kurulan aile önce Samsun'a ardından Sarıkamış'a sürüklenir. Sarıkamış'ta kalacakları evi Kazım Karabekir ayarlar. Şeyda Hanım'ın anlatımlarına göre Kazım Karabekir, aileyi Sarıkamış'a geldikleri ilk gün evinde ağırlar. O günün akşamında savaşın sıkıntılı atmosferine rağmen piyano çalarak ortamı yumuşatmayı ihmal etmez. Sarıkamış'ta Seyfi Paşa silah arkadaşı Kazım Karabekir ile birlikte zorlu bir mücadelede yer alır. Paşa, Sarıkamış'taki çalışma ortamını, ev içi dekorasyonunu, aile hayatını yansıtan görsellerin yanı sıra (Fotoğraf 3.1), Sarıkamış, Kars, Erzurum'a ait son derece değerli fotoğraflar bırakır (Fotoğraf 3.2). 1924'te aile İzmit'tedir. Buradaki mesaisi de arşivine İzmit kenti ve yapılarına ait önemli görseller katar. Topçu ölçme bölüğü olduğu düşünülen ve (toplarn menziline göre ölçülüp harita üzerinde koordinatlarının çıkarıldığı ve ona göre toplarn ayarlanıp atış yaptıklarını öğreten) eğitim sırasında çekilmiş görsellerde arkada askeriye ait yapılar izlenebilmektedir (Fotoğraf 3.3). Arşivinde İzmit'e ait kartpostallar ve arkasında kente dair tuttuğu kısa notlar yer alır. Bu görseller arasında, arkasında İslam mahallesi ve yanmış olan Ermeni mahallesi yazan notlar bulunmaktadır (Fotoğraf 3.4, 3.5). Kartpostalın arkasında notunu aldığı "yanmış olan Ermeni Mahallesi"nde 27 Ağustos 1915'te çıkan yangında yaklaşık 600 hanenin yandığı ifade edilmektedir (Balancar, 2015). Görselde de Ermeni Mahallesi'ne ait birçok

evin yanıp yok olduğu görülebilmektedir (Fotoğraf 3.5). Bu mahalle yangından sonra “Talat Bey” ve “Mazhar Bey” olarak ikiye bölünmüş, günümüzde bu bölge “Kozluk” olarak tanımlanmıştır (Balancar, 2015).

Fotoğraf 3.2. Sarıkamış Bebek Gölü Köprüsü ve Çevresi (I). Önde Seyfi Paşa ile askerler bir arada, arkada devam etmekte olan inşaatlar (II)

Fotoğraf 3.3. Seyfi Paşa İzmit’te atış mesafe ölçme cihazının başında askerle birlikte.

Fotoğraf 3.4. İzmit sahilinden bir silüet (I). “1927 Kanunisani (Ocak) İzmit İslam Mahallesi”⁸(II).

19. yüzyılın ikinci yarısında balonların gökyüzüne çıkmasıyla başlayan ve sonrasında yerini uçakların almasıyla yapılan hava fotoğrafçılığı özellikle I. ve II. Dünya Savaşlarında askeri amaçlarda ve haritacılıkta kullanıldı.

⁸ Seyfi Bey’in kartpostalın arkasına Latin harfleri ile yazdığı kendi notu olduğu gibi aktarılmıştır.

nılır (Ozaner, 1986). Özel uçaklarla amacına göre 1/500 ve 1/130.000 ölçekleri arasında çekilen bu hava fotoğrafları, havadan yeryüzünü düşey alacak şekilde yahut belli bir açıyla eğik çekilir (Ozaner, 1986). Askeri amaçlarla güvenliği sağlamak, düşman askerlerinin yerini tespit etmek, uçakların bombardıman için gerekli noktalarını belirlemek gibi ihtiyaçlardan dolayı havadan kentlere dair farklı noktalardan fotoğraflar çekilir. Seyfi Paşa'nın arşivinde yer alan hava fotoğrafları bu amaçlar için çekilmiş olmalıdır. İstanbul'un 1930'lu yıllarını gösteren bu görseller üzerinden Tarihi Yarımada'nın dokusu izlenebilmektedir (Fotoğraf 3.6, 3.7, 3.8).

Fotoğraf 3.5. "1927 Kanunisani yanmış bulunan Ermeni Mahallesi ve diğer İslam Mahalleleri".

Kentlere dair önemli simgesel ve tarihi yapılar, kimi zaman Paşa'nın fotoğraflarında arka fonda yerini alır. 1859–1860 yıllarında Fransız Fenerler İdaresi tarafından yapılmış olan Şile'deki (İstanbul) Ters Çita Deniz Feneri (Şile Belediyesi), 1886-1894 yılları arasında dönemin valisi tarafından yaptırılan, Millî Mücadele döneminde Türk ordusunun subay ihtiyacını karşılayan, "Sınıf-ı Muhtelif Zabit Namzetleri Talimgâhına ev sahipliği yapan" Ankara Abidin Paşa Köşkü⁹, 1926 yılında İzmir Valisi Kazım Dirik tarafından yaptırılan Zafer Takı (Çinili Tak)¹⁰ bu yapılardan bazılarıdır (Fotoğraf 3.9).

⁹ Bkz. Atatürk Ansiklopedisi, Abidin Paşa Köşkü Maddesi.

¹⁰ 01.03.2024 tarihinde <https://www.erolsasmaz.com/?oku=1806> adresinden erişildi.

Fotoğraf 3.6. Ayasofya, Sultan Ahmet Camisi'ni ve yanan Adliye Sarayı'nı gösteren havadan çekilmiş kuş bakışı fotoğraf, 1930.

Fotoğraf 3.7. Ayasofya, önünde yanan Adliye Sarayı ve Sultan Ahmet Camisi'ni gösteren havadan çekilmiş perspektif fotoğraf, 1930.

Fotoğraf 3.8. Topkapı Sarayı ve Aya İrini Kilisesi'ni içine alan bölgenin hava çekimi.

Fotoğraf 3.9. 1926 yılında Şile Ters Çita Deniz Feneri önünde at üzerinde Seyfi Paşa ve arkasında askerler (I). Ankara Abidin Paşa Köşkü önünde Levazım Kursu (II). Çinili Tak önünde Seyfi Paşa ve Paşalar bir arada (III). Tak üzerindeki yazı (IV).

Fotoğraf 3.10. Solda Afet İnan (1908-1985), Şükrü Saraçoğlu (1887-1953), Abdülhalik Renda (1881-1957), Mustafa Kemal Atatürk ve Seyfi Paşa, Ankara İstasyonu, 1936. Seyfi Paşa'nın Mustafa Kemal Atatürk ile tokalaştığı karede Afet İnan'ın bakışları onların üzerindedir.

Fotoğraf 3.11. Solda Sabiha Gökçen (1913-2001), Türk Hava Kurumu Başkanı Seyfi Düzgören.

Fotoğraf 3.12. Seyfi Düzgören Demirtepe'deki evlerinde balkonda sigarasını içerken, arkasında yeni Ankara silueti izlenebilmektedir. (I). Balkonun aynı köşesinde bu kez Mezide Hanım vardır. (II) Mezide Hanım kahvesini yudumlarken, arkasında el işlemleri yastıklar, yerdeki dokuma halı, üzeri dantel ile örtülmüş vitrin dikkat çekmektedir (III). Mezide Hanım'ın sağ tarafında aynalı bir vitrin, üzerinde Toğan Düzgören ve Habibe Hanım'ın nişan resmi, arkasındaki duvarda kızı Gülseren Hanım'ın da olduğu portre fotoğraflar görülmektedir (IV) (Kolaj Ayşe Şeyda Özbudun Arşivindeki fotoğraflarla yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

Fotoğraf 3.13. Mezide Hanım günlük kıyafeti ile bahçede. (I). Çarliston giyim tarzı ile cloche şapka takan kızı Güney ile birlikte özel bir davette (II). Elinde fötr şapkasıyla Gülseren ve Güney ile alışverişte (III). Geleneksel kıyafetleriyle (IV). Afyon gezisi sırasında kızı Güney ile birlikte (V). Büyükdere'deki evde sabahlığıyla (VI, VII). (Kolaj, Ayşe Şeyda Özbudun arşivindeki fotoğraflarla yazarlar tarafından hazırlanmıştır.)

Fotoğraf 3.14. Toğan Düzgören'in kadrajında annesinin gündelik halleri.¹¹

Mustafa Kemal Atatürk'ün Ankara'nın nüfusunu çoğaltmak ve başkent yapabilmek için davet ettiği İstanbul'un önemli simaları arasında Seyfi Paşa da vardır. Ailesi ile birlikte Ankara'ya yerleşir. Demirtepe'de yeni inşa edilen evde ikamet ederler. Afet İnan da bu binada Paşa'nın dairesinin alt katında yaşamaktadır. İnan ile milletvekilliği öncesinde de bir araya geldikleri 1936 yılında Ankara İstasyonunda çekilmiş bir fotoğraftan görülebilmektedir. (Fotoğraf 3.10). Yaşamının son dönemlerinde (1947-1948) Türk Hava Kurumunda Genel Başkanlık yapar. Türkiye'nin ilk kadın savaş pilotu ve Türkkuşu Uçuş Okulunun başöğretmeni Sabiha Gökçen gibi önemli isimlerle burada bir aradadır (Fotoğraf 3.11).

Mardin milletvekili olduğu yıllarda (1939-1948) Cumhuriyet döneminin siyasi, kültür ve sanat ortamından önemli isimlerle yakın ilişkiler içindedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra devrim niteliğinde yaşanan değişimler, Cumhuriyet'in olmasını istediği modern bireyin ve yaşamın oluşmasına (Uludağ, 1998) yöneliktir. Kendi ve ailesinin yaşantısında yeni

¹¹ Çiçek desenli perdeyi araladığı pencere ve önündeki divan annesinin kendine has yeri gibidir. Divan üzerinde otururken, yemek yerken, kahvesini yudumlarken, sohbet ederken, sigarasını içerken yanından ayırmadığı kutusu dikkat çeker (I, II, III, IV, V, VI). Kalın perdelerin kapalı olması bir akşam yemeği sonrasına işaret etmektedir. Otoriter kimliğini temsil eden duruşu ile ön plandadır. (VII). Balkonda (VIII). Salonda otururken (IX). Yatakta ve başucunda kaybettiği eşinin fotoğrafı ile (X) (Kolaj Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi'ndeki fotoğraflarla yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

Türkiye Cumhuriyeti'nin amaçladığı modern birey, modern yaşamın izleri fotoğraflar aracılığıyla okunabilmektedir. Çoğunluğunu Toğan Düzgören'in çektiği bu fotoğraflarda aile bireylerine ve yakın çevresine yer vererek değişen gündelik deneyimleri aktarır. Mezide Hanım üzerinden takip edilebilen fotoğraflar arasında, 1910'lardan 1970'ler Türkiye'sine üst düzey bir asker ailesinin evi, dekorasyonu (Fotoğraf 3.12.), kadının günlük yaşamı, giyimi ve beden dili (Fotoğraf 3.12, 3.13, 3.14.) hakkında pek çok bilgi taşır.

Aile Anlatısında, Günlüklerinde, Resimleri ve Fotoğraflarıyla Mimar Toğan Düzgören

Toğan Düzgören çocukluk yıllarından itibaren etkinliklerde, evde, hatta tatillerde bile babası Seyfi Paşa'yı çoğunlukla askeri üniforma içinde görür (Fotoğraf 4.1). Babasının konumu, dönemin askeri, siyasi ve sanat dünyasından tanınmış isimlerin Düzgören ailesi ile yakın ilişkiler içinde olmasında etkilidir. Paşa'ya ithaflı verilen fotoğraflar arasında Kazım Karabekir (1882-1948), Mehmet Emin Koral (1881-1959), Behiç Erkin (1876-1961), Fahrettin Altay (1880-1974), Cemal Paşa (1872-1922), Recep Peker (1889-1950), Mehmet Nuri Conker (1882-1937), Saffet Arıkan (1888-1947), Kazım Dirik (1881-1941) gibi Milli Mücadele döneminin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kilit isimleri yer alır (Fotoğraf 4.2). Görseller arasında paşa olduğu bilinen ama isimleri tespit edilemeyenler de vardır. Seyfi Paşa bu isimlerle ailecek bir araya gelir ve çocukları büyüdüğünde de görüşmeye devam ederler (Fotoğraf 4.3). Bu ilişkilerin sağladığı ortamlar hayatına yön verici koşullar yaratır.

Aile dostları Mehmet Emin Koral'ın eşi Hakiye Hanım'ın, Mezide Hanım'ı ziyaretleri esnasında onun yastığa yaptığı bir yağlıboya resmini görmesi ve Galatasaray Lisesi'ne gitmesine vesile olması bu ortamlardan yalnızca biridir. Çocukluk yıllarından itibaren içinde olduğu bu çevre, ona sanat ve siyaset dünyasından önemli kişiliklerle birarada olacağı yaşamın kapısını açar.¹² Babasının görevleri nedeniyle çoğunlukla uzakta olması ve sonraki yıllarda kendisinin Galatasaray Lisesi'nde yatılı olarak okula başlaması baba ve oğlun birlikte az zaman geçirmesine sebep olur. Buna

¹² Babasının Toğan Düzgören'e çocukluk yıllarında sunduğu ortamlar, ileri yaşlarında çeşitlenerek genişleyecektir. Hakiye Hanım'ın kız kardeşleri (grafik sanatçısı, ressam) Aliye Berger, (ressam) Fahrünnisa Zeyd, kızı (seramik sanatçısı) Füreya Koral, oğlu Şakir Koral, Şakir Koral'ın kızı Sara Koral ile kurduğu yakın ilişkiler günlüklerinde geçen örneklerdendir.

rağmen aralarındaki ilişki oldukça samimi ve yakındır. Babasının vefatı onu günlerce yatağa bağlayacak kadar etkiler.

Fotoğraf 4.1. Sağ tarafta üniformasıyla babası, yanında annesi, arkalarında kolları açık ayakta duran Toğan Düzgören, annesinin önünde yerde oturan kız kardeşi Güney, sol tarafta sandalyede oturan kız kardeşi Gülseren ve yakınları, 1935.

Fotoğraf 4.2. Sol Üstten: Mehmet Emin Koral “Kardeşim Seyfi İthafı” (I). Kazım Karabekir Paşa “İzmir İktisat Kongresi” (II). Fahrettin Altay “Kardeşim Seyfi Pş. Hz. 18-11-929” (III). Behiç Erkin “Pek Sevgili Kardeşim Seyfi Paşa Hazretlerine 22.2.29, Behiç, Peste1 (IV). Sağ Alttan: Saffet Arıkan “Seyfi Ağabeğime” (V). Recep Peker (VI). Nuri Conker (VII). Cemal Paşa (VIII). (Kolaj Ayşe Şeyda Özbudun Arşivindeki fotoğraflarla yazarlar tarafından hazırlanmıştır.)

Fotoğraf 4.3: Kazım Karabekir'in ikiz kızları Emel, Hayat ve küçük kızı Timsal, Toğan Düzgören'in kadrajında.

Çocukluğunda sıtma nedeni ile yıllarca eve kapalı kalmasının ardından, sağlıklı, spora düşkün bir yetişkine dönüşür. Yüzme, kayak, kürek, tırmanma ve dalış sporlarına meraklıdır (Fotoğraf 4.4). Aile bireyleri arasında yüzme, kürek ve dalış maceraları efsaneleştiği gibi günlüklerinde de yaptığı sporları sıklıkla not eder. Babasının himayesinde büyüyen kuzeni (amcası Mehmet Bey'in oğlu) Tahir Düzgören'in Toğan Bey'in spora yönlendirilmesinde payı olduğu aile ile yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır (Fotoğraf 4.5).

Fotoğraf 4.4. Toğan Düzgören, Afif Akdağ, DüNDAR Arif ile birlikte Garmisch Partenkirchen'te dağda kayak yaparken, 1939 (I). Adnan Kunt, Toğan Düzgören, Orhan Sağay 1941 Yazı Suadiye plajı önünde yüzmeye hazırlanırken (II).

Üsküdar'da dünyaya gelen¹³ Tahir Düzgören'in liseyi okumak üzere İzmit'e geldiği ve ilk kez bisiklet dalı ile spora burada başladığı aktarılmaktadır. Bahçecik ASİS isimli Ermeni kulübünde ve İzmit'teki Rum takımında "Çolak Andonları, Panayotları" izleyerek futbolu öğrendiği ifade edilir (Ulugün, 2021). Futbol, bisiklet, atletizm, voleybol, yelken ve yüzme dallarında dereceleri olan ve bu alanda milli sporcuları yetiştiren Tahir Düzgören, İzmit'e adını yazdırmış önemli simalardandır (Güler, 1969; Ulugün, 2021). Toğan Bey'in de spora yönelmesinde rol model olur. Arkadaşları arasında hassas karakteri ile 'haminne' olarak anıldığı söylenen paşa oğlu, aktif sporcu yapısı ve maceraları ile 'kuş' ve 'tarzan' lakaplarını alır (Özbudun ve Şerifoğlu, 2014). Aile anlatısına göre hırslı ve iddialı bir karakter olmayan Toğan Bey, spor söz konusu olduğunda değişir (06/03/2019 tarihli görüşme). Spor dallarında oldukça iddialı ve vücut gücüne düşkündür.

Fotoğraf 4.5. Tahir Düzgören (I). Tahir Düzgören ve eşi (II).

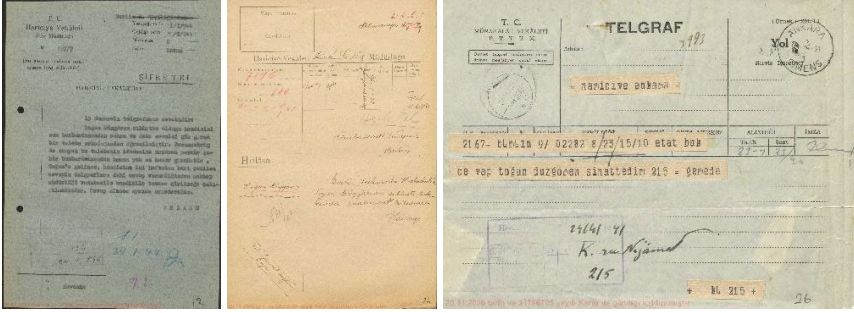
Galatasaray Lisesinden (1927-1937) arkadaşlarının¹⁴ bir kısmı ile babasının sağladığı imkânlarla lisans eğitimi almak için gittiği Almanya'da bir aradadır. Galatasaray'da aldığı Almanca ve Fransızca eğitimi, Avrupa'da kolay iletişim kurmasını sağlar. Giyim, konuşma, düşünce vb. birçok yönüyle ailede aldığı görgünün yanı sıra, okuduğu okulun sunduğu batılı

¹³ Ulugün (2021)'e göre 1896'da, Türkiye Atletizm Federasyonu'ndaki kayıtlara göre ise 1902 yılında dünyaya gelmiştir. Dolayısı ile Toğan Düzgören'den 12 ile 18 yaşları arasında büyük olmalıdır.

¹⁴ Bu isimlerle ömür boyu görüşmeye devam edeceği arkadaşlıklar kurar: Selçuk Milar, Nejat Temizer, Cihat Burak, Orhan Sagay, Kamil Mama, Feyyaz İnceer, Nezih Rona, Dünder Arf, Müfit Erenli, Mualla Yar, Muzaffer Sağışman, Mahmut Resne, Vedat Erim, Ragıp Özgencer, Fethi Berker, Orhan Tolon, Zühtü Mürtoğlu, Avni Arbaş, Nejad Devrim bu isimler arasındadır.

anlayışın etkisindedir. Almanya’da makine mühendisliği ile başladığı lisan eğitimini (1939) yarıda bırakarak mimarlık eğitimine geçer. Bu yıllarda İkinci Dünya Savaşı başlar. Savaşın getirdiği zorluklara rağmen gezer, gezdiği yerleri resmeder, fotoğraf çeker, arkadaşları ile vakit geçirir. Şeyda Hanım’ın anlatımlarına göre İkinci Dünya Savaşının Almanya’daki kötü etkileri hızla yayılırken, kaldığı sığınağa bomba atılır. Şans eseri bisikleti ile yanlış saptığı yol onu ölümden kurtarır. Günlerce sığınakta kalmak zorunda olduğu anlarda bile resim yapmaya devam eder. Bu kaos ortamında bile parklarda, özel olarak seçtiği bölgelerde çektiği fotoğraflar dikkatlerden kaçmaz. SS subayları (Schutzstaffel) tarafından casus şüphesi ile gözaltına alınır. Bombalar atılır, insanlar sığınaklarda gizlenirken tehlike altında fotoğraf çekmeye, resim yapmaya devam edebilmesi dikkat çekicidir. Uzun süre ondan haber alınamaz. Devlet arşivlerinde Berlin Büyük Elçiliği ile Hariciye Vekâleti (Dış İşleri Bakanlığı) ve Münakalat Vekâleti (Ulaştırma Bakanlığı) arasında geçen yazışmalar (General Seyfi Paşanın oğlu notuyla) bu bilgileri destekler niteliktedir (Belge 4.1). Oğluna uzun süre ulaşılamaması babasını endişeye düşürür ve sağlığı hakkında haber almak için bu yazışmalar gerçekleşir. Belgelerde Seyfi Paşa’nın yakın arkadaşı Saffet Arıkan’ın (1888-1947) Berlin Büyük Elçisi (1942-1944) olduğu görülmektedir. Yazışmalarda “Bu yazının mahrem tutulmasına itina edilecektir” bilgisi yer alır. 2020 yılına kadar belgelerin gizliliği devam eder. Bu gizlilik ancak ileride yapılabilecek başka araştırmalarla açıklanabilir. Ailenin verdiği bilgiye göre geçirdiği rahatsızlıklar ve babasının ısrarı üzerine ülkeye geri döner. 1939’da başlayan Avrupa macerası 1947’ye kadar sekiz yıl sürmüştür. İstanbul Teknik Üniversitesinde mimarlık eğitimini 1950’de tamamlar.

Kardeşi Güney Hanım’ın sınıf arkadaşı Habibe Bursa ile tanışır. Ortak ilgi alanları olan spor yakın ilişki kurmalarını sağlar. Seyfi Paşa’nın vefatından 3 ay önce çift sözlenir. Paşa’nın ölümüyle sarsılan oğlu, bir müddet hayatla bağlarını koparır. Habibe Hanım ile birlikteliği yaşama kaldığı yerden devam etmesini sağlar. İstanbul Teknik Üniversitesi’nde eğitim aldığı son yılda 36 yaşındadır ve evlidir. Milli Savunma Bakanlığı İnşaat Emlak Dairesi’nde mimar olarak mesleğe ilk adım attığı yıllarda (Fotoğraf 4.6) çift, Demirtepe’deki (Ankara) apartmanda ikamet eder. Bir müddet sonra bu ev sobalı olduğu için eşinin isteğiyle Mithatpaşa Caddesindeki Birlik Apartmanına taşınırlar.

Belge 4.1. “Almanya’da eğitim gören Toğan Düzgören’in sağlık durumu hakkında istenilen malumat” (I). “Toğan Düzgören hakkında istenilen akıbet tahkikatı” (II, III) (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi).¹⁵

Fotoğraf 4.6. Toğan Düzgören Milli Savunma Bakanlığı’nda (I). Mesai arkadaşıyla birlikte çalışırken (II).

Ankara’daki yılları başkentin sosyal ve kültürel anlamda hareketli olduğu zamanlardır. Sanat, edebiyat, mimarlık, politika üzerine yapılan tartışmalar, oynanan oyunlar ile dostlarıyla bir aradadır (Fotoğraf 4.7). Eşinin annesi, babası, akrabaları, evleri ve gündelik yaşamları da Düzgören’in kadrajında sıklıkla yerini alır. Fotoğraflar arasında gündelik yaşamı aktaran, art arda çektiği, mekânın 360 derece algılanmasını sağlayan oldukça yaratıcı ve sanatsal kolajlar oluşturan kareler de yer alır (Fotoğraf 4.8). Dostları arasında meraklı, mizah anlayışı yüksek, ortamların aranan kişisi olarak tarif edilir. Sosyal ve meraklı kişiliğine rağmen tartışma ortamlarına girmez, politika ve siyasete dair her şeyi dinler ama yorum yapmaktan uzak durur.

¹⁵ Bu belgelere Devlet Arşivlerinin online tarama sistemiyle erişilmiştir.

Fotoğraf 4.7. Nazım Berk, Celal Bey, eşi Nezihe Hanım ve Habibe Hanım yemekte, 1954 (I). Nezihe Hanım (II). Nazım Berk, Afif Akdağ, Dünder Arf ile (III). Türkan Hanım, Habibe Hanım ve Enver Bey (IV). Türkan Hanım ve eşi Enver Bey, Toğan Bey'in kadrajında (V). Toğan ve Habibe Düzgören, Enver Bey'in evlerinde (VI) (Kolaj Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi'ndeki fotoğraflarla yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

Fotoğraf 4.8. Aynı odada yer alan kayınvalidesi (I), kayınpederi (II) ve kızı Şeyda'nın (III) bir arada gösterimi. (Kolaj Ayşe Şeyda Özbudun Arşivi'ndeki fotoğraflarla yazarlar tarafından hazırlanmıştır.)

Çiftin ilk çocukları Ayşe Şeyda 25.08.1951 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelir. Bu yıllarda Düzgören'in kadrajı kızı "Hoppala" Şeyda'nın üzerindedir (Fotoğraf 4.9). Habibe Hanım'ın babası İbrahim Fevzi Bey'in Topkapı'daki çiftliklerinde, ailesine ait Yeniköy'deki evlerinde, Florya'da denize girmek için gittikleri sahilde, Ankara Esat Pazarı'nda ailesinin her anını belgeleyecek kadar fotoğraflarını çeker (Fotoğraf 4.10). Özenle kurduğu tripotu, pozometre ile yaptığı hassas ayarlar, beğenmediğinde yeniden aynı kadrajı yakalamaya çalışması kızının zihninde yer eder. Babasının bu fotoğraf tutkusu Şeyda Hanım'ı bıktırılmış olmalı ki 30'lu yaşlarına kadar bir müddet fotoğraf çekirtmekten uzak durduğunu anlatır. Milli Eğitim Bakanlığındaki mesaisi devam ederken (1952 – 1959), 14 Nisan

1955'te ikinci çocukları Haluk'un dünyaya gelmesiyle aile artık dört kişidir. Kızına göre babasının enerjik, maceracı, tutku dolu karakteri, zamanla annesinin disiplinli, pratik, baskın ve düzenli kişiliği ile ters düşer.

Fotoğraf 4.9. Toğan Düzgören'in kadrından ilk eşi Habibe Hanım ve kızı "hoppala" Şeyda'nın farklı yaşlarına ait çeşitli ışık, renk ve pozlarda fotoğrafları (Kolaj Ayşe Şeyda Özbudun Arşivindeki fotoğraflarla yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

Babası durağanlığı sevmeyen, evde olduğu vakitlerde de devamlı bir şeyler üretmekle meşgul olan bir figürdür. Bir iş ile meşgul olduğu vakitlerde dış dünya ile ilişkisini kesecek seviyeye gelir.¹⁶ Şeyda Hanım, babasının resme ve saat tamirine beslediği tutkunun, onun çoğu kez ortadan kaybolmasına, kendini dış dünyaya kapatmasına sebebiyet verdiğinden bahseder. Annesi Habibe Hanımın babasının bu sanatçı ruhuna yetişemediğini ifade eder. Annesinin kuralcılığı, planlı-programlı, birlikte hareket etme isteğine babasının karşılık veremediğini anlatır. Oysa kızına göre babasının kendini sanatına kaptırdığı anlar olağan bir durumdur. Benzer bir durumu kendisinin ilk eşi Fikret Kızılok ile yaşadığını, eşinin de zaman zaman andan koptuğu hatta ortadan kaybolduğunu, böyle zamanlarda onu rahatsız etmediğini, kendi yaşamına devam ettiğini söyler.

Şeyda Hanım'ın anlatımına göre babası ve annesi arasında devam eden anlaşmazlık bir müddet sonra boşanma ile sonuçlanır (19/09/2019 tarihli görüşme). Anne ve babası ayrıldıklarında 13 yaşındadır. O sıralar Ankara Kolejinde yatılı okuyan Şeyda Hanım, okulu bırakmamak için bir yıl babasıyla Ankara'da kalır ve sonra annesinin yanına İstanbul'a gider. Çocuklar anneleri ile İstanbul'da kalırken, İmar ve İskân Bakanlığındaki görevi nedeniyle Toğan Bey Ankara'da yaşamaya devam eder. Bir süre sonra ikinci eşi Ülker Hanım ile evlenir. Günlüklerinde resme olan tutkusundan, sosyalliğinden dolayı ikinci eşinin şikâyet ettiğini, onu zaman zaman azarladığını, çoğu kez küs kaldıklarını anlatır. Her iki eşinin de onun ruh dünyasını, sanata düşkünlüğünü kızı Şeyda Hanım gibi anlama çabası içine girmediği düşünülebilir. Şiirlerinde şair de olsa, ressam da olsa kadınların onu anlayamadığını dile¹⁷ getirir.

Boşanma sonrası bir müddet çocukları ile uzaktan ilgilenir. Çocuklarını görmek için İstanbul'a gittiği zamanlar Kızıltoprak'taki evlerinde kalır. Nazım Plan Bürosunda başlayan mesaisi (1970) ile İstanbul'a taşınır ve çocukları ile görüşmeleri böylelikle sıklaşır. Günlüklerinde çocuklarına zaman ayırmaya çalıştığı, onlarla ilgilenme çabası, çocukları için kaygılandığı anlar okunabilmektedir¹⁸. Çocuklarına, eşine, kız kardeşleri Gül-

¹⁶ Resim yaptığı bir gün yanındaki küçük oğlu Haluk'un sigara izmaritini ağzına atıp boğulma tehlikesini göremeyecek kadar kendini dünyaya kapatmıştır (06/03/2019 tarihli görüşme).

¹⁷ "Ne olursan ol. İster şair, ister ressam. Yaranamazsın ki geçerse cicim ayları. Sen ne zalimsin. Sen ne gaddarsın. Sen ne anlayışsızsın. Ne acayip şu kadınlar..." Heybeliada /1996

¹⁸ Oğlu Haluk'a gönderdiği paralar, kızı Şeyda ile buluşmaları, torunlarına suluboya öğrettiği anlar okunabilmektedir. 1986'da kızının ikinci evliliği yaptığı, kızını ve eşini düşündüğünden uyuyamadığını belirten endişeleri izlenebilir. Eşi Nihat Özbudun ve ailesine dair her detay ile ilgilidir. Damadı

seren ve Güney'e, yeğenlerine, arkadaşları Cihat Burak'tan Füreyya Koral'a, akrabaları Berrin Nadi (Celal Sahir Erozan'ın kızı), eşi Nadir Nadi, Nüzhet Erozan'a kadar sevdiklerinin önemli günlerine (doğum günü, evlilik yıl dönümleri vb.) yer verir, onlarla ilgili detayları takip eder.

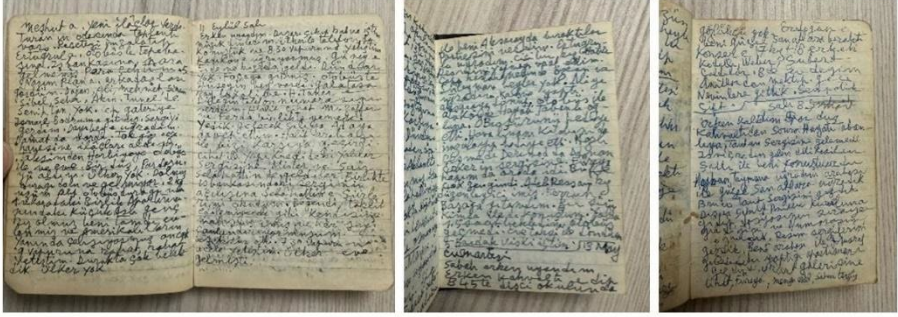
Fotoğraf 4.10. Habibe Hanım, ailesi Yeniköy'de (I). Habibe Hanım'ın annesi, teyzesi, yeğenleri bir arada mısır yerken (II). Esat Pazarı'nda (III). Habibe Hanım ve kızı Ayşe Şeyda Florya'da (IV). Mezide Hanım, Güney Hanım, Gülseren Hanım ve Kızı Fide (V). İbrahim Fevzi Bey'in çiftliğinden ördekler (VI). (Kolaj Ayşe Şeyda Özbudun Arşivindeki fotoğraflarla yazarlar tarafından hazırlanmıştır.)

Emekliliğinden sonra da Nazım Plan Bürosuna gitmeye devam eder, mesai arkadaşları¹⁹ ile görüşür. Günlüklerinde Mimarlar Odası toplantılarını, Anıtlar Kurulu ziyaretlerini, mimarlık camiasından yakın arkadaşları Ayhan Tayman, Hayati Tabanlıoğlu ve Turgur Cansever ile buluşmalarını anlatır (Belge 4.2). İstanbul Teknik Üniversitesi ve Güzel Sanatlar Akademisinde düzenlenen mimarlık ve sanat etkinliklerini takip eder. Güzel Sanatlarda Bruno Taut için düzenlenen serginin (22 Şubat- 1 Mart 1983) kokteylinde, Bülent Özer yönetiminde düzenlenen konuşmalarda Emin Necip Uzman, Asım Mutlu, Kemal Ahmet Aru, Mehmet Ali Handan, Maruf Önal, Rebi Garbon, Kemali Söylemezoğlu ve Affan Kırım ile

Nihat'ın taksi ile gelip kendisini alması, annesinin görüntüsü ve karakterine dair yorumları, evlerinin şato gibi olmasına kadar damadını ve yaşantısını gözlemlemiştir. Oğlu Haluk'un işlerini yakından takip ettiğini, 1996 yılında çıkan yazılarını okuduğunu yazar. Zor günler geçirdiği zamanlarda oğlu Haluk'a gösterdiği maddi/manevi desteği cümlelerine yansır.

¹⁹ Günlüklerinde Nazım Plan'dan Kutlu ile Almanya üzerine yaptığı sohbetlerini, yine Nazım Plan Bürosu'ndan Doğan, Mehmet Ali, Sinan, Seher, Akın, Suphi, Sencer, Ünal, Erol, Şükran isimli arkadaşları ile görüşmelerini anlatır.

bir aradadır. 90'larda Abdurrahman Hancı'nın bürosu sık uğradığı yerlerden biridir. Emeklilik yıllarında bilirkişilik yapar. Meslektaşlarıyla iyi ilişkiler kurar, özverili ve hırslı olmayan tavrı arkadaşlarının yanında rahat etmesini sağlar.

Belge 4.2. Toğan Düzgören'in günlüklerinden sayfalar.²⁰

Ziyaret ettiği sergilerde, katıldığı etkinliklerde dönemin ünlü edebiyatçıları, ressamaları, fotoğrafçıları, heykeltıraşları ve sanat tarihçileri ile aynı ortamı paylaşır. Şeyda Hanım'a göre genellikle sanatçıların birbirlerini kıskandığı bu ortamlarda, sanatçıların pek kayda değer olmayan eserlerinin bile güzel bir yanını görmeye çalışır. Kötü bir resme "mavileri ne güzel kullanmış" diyerek olumlu bakar. Eski damadı Fikret Kızılok'un da kurucuları arasında olduğu Çekirdek Sanat evinde vakit geçirir, torunu Yağmur ile sık sık suluboya yapar. Heybeliada Burakreis Sokak'taki evleri ile Nişantaşı Hacı Emin Sokak'taki evleri arasında gündelik rutinlerini yaşar. Çam Limanı, Şafak Tesisleri, Alman Koyu, eşi Ülker Hanım ve yakın arkadaşları ile birlikte sıklıkla vakit geçirdiği yerlerdir. Doktorundan, dışçisine, sanatçı arkadaşlarından, akrabalarına, eve gelen misafirlere kadar hemen hemen herkesin resimlerini yapar, hediye eder (Resim 4.1). Resimleri çok beğenilirse aynısını yapar verir, aslını vermez. Geçmişe çok önem

²⁰ "... Nazım plana arkadaşları gördüm. Doğan, Ali, Mehmet, Sinan, Sibel, Seher, Akin..." / 10 Eylül 1984 (I). "...Ali'ye uğradım. Kahve yaptı. aksaraya dönüp otobüs ile ataköyde Hayati Tabanlıoğluna. Broşürünü hediye etti. Havalimanı Katalogunu da imzalayıp hediye etti... Adnan çokerin sergisine. Fürey Hanım da orada idi..." / 12 Mayıs 1984 (II). "...Kahvaltıda Sonra Hayati Tabanlıya, Tautun sergisine gelemedi... Ayhan Taymana uğradım arabası ile güzel sanatçılara uğradık Bruno Taut sergisini gezdik... Resim sergilerini gezdik... yaptığı apartmanı gezdirdi. urat galerisine Cihat, Fürey, mengü ertel..." / 8 Şubat 1983 (III). Cümleler yazıldığı biçimiyle, imla hataları düzeltilmeden aktarılmıştır.

verir. Günlerini resim yapma hazzıyla geçirirken, resim bir hobinin ötesinde zamanı ve mekânı yaşama, aktarma ve belgeleme biçimi de olur. Aynı yerin resmini farklı açı ve zamanlarda yapar, değişimi aktarır. Çalışkanlığı ve enerjisi ile fotoğraf çeker gibi resim yapar. İleri yaşlarında daha figüratif ve soyut çizimler üzerinde denemeler üretir.

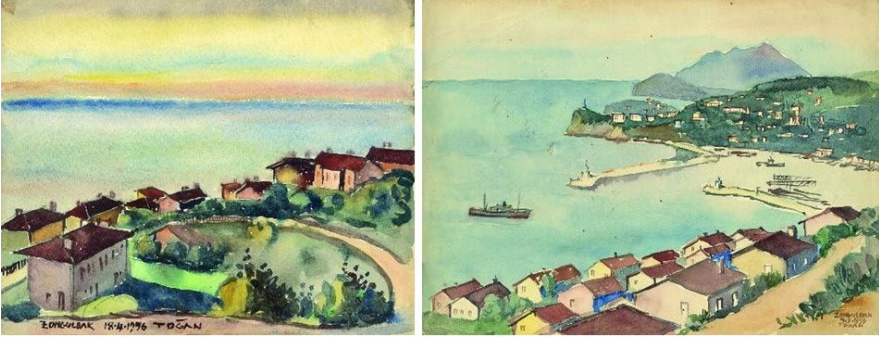

Resim 4.1. Yakınlarına çizdiği portrelerden bazıları.

Resim 4.2. Isparta geleneksel konutları ve sokak dokusu, 1953 (I). Aksaray geleneksel konutları, Haziran 1955 (II).

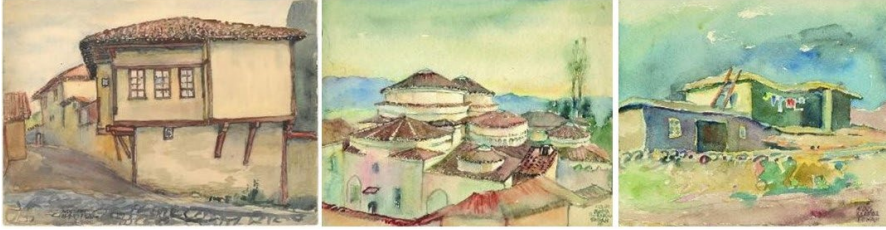
Saatlere olan merakı onu bozulmuş saatlerin tamiri ile ilgilenmeye yönlendirir. Tamir ettiği saatlerin eksik parçalarını bizzat kendisi üretir. Günlüklerinde tarihi saatçi Ahmet Güngenci (1984) ve Doğu İş Hanı'ndaki Saatçi Sadık (1990), sıklıkla uğradığı yerler olduğu görülmektedir. Bu hobisi yakınlarının saatlerini tamir ettikçe duyulmaya başlar ve İsviçre'deki saat firmalarından iş teklifi alır. Firma çocuklarına okul imkânı dahi sunar. Anılarında bu tekliflere gülerek cevap verdiği yazmaktadır. Yaşamı boyunca sanatını paraya çevirmekten uzak duran tavrıyla bu işi de sadece kendisi için yapar. Kendine ait özel bir alan olarak gördüğü sanatını resim ve fotoğrafta da yapmadığı gibi saate olan yetisini de para getirisi olan bir işe dönüştürmez. Günlüklerinde yer verdiği duygularıyla, tamir ettiği her şeyde sanki kendi yaşamını da tamir eder gibi olduğunu yansıtır.

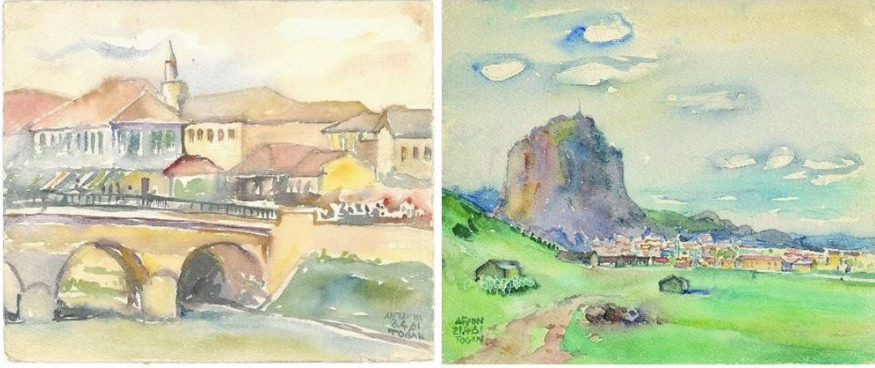
Resim 4.3. Zonguldak evleri 18.04.1956 (I). Zonguldak Limanı içine alan kent silueti 04.09.1956 (II).

Dayısı Celal Sahir Erozan'ın şiir sevgisi onda da görülür. Gençlik dönemlerinde ilgilendiği şiirle emeklilik yıllarında tekrar meşgul olmaya başlar. Yolda yürürken, resim yaparken düşündüğü şiirlerini defterlerine aktarır. Ata Karatay (1976 günlüğü), Selahattin Birkan, Necati Cumali gibi şair arkadaşları yazdığı şiirleri destekler. Günlüklerinde Süha Yıldız (tiyatro sanatçısı), Kamuran Evren ve Selahattin Bey'in şiirlerinin bir kısmını okuduğunu, beğendiklerini ve bastırması yönündeki önerilerini yazar. Bu yorumlara tepkisi "daha neler? (28.04.89)" olur ve bu yönünü de sergilemeyi istemez. Dizelerinde "duyguları", "hisleri", "sitemleri" ve "değişken ruh halleri" ön plandadır. Son dönemlerinde yazmaya başladığı şiirler, hataları, yarım kalmışlıkları, yanılırları, hastalıkları ile geçen yaşamını aktarımı ve teselli yeri gibidir. Yaşlılığın getirdiği değişimin hüznü ve ölümün artık kendisine daha yakın olduğunu aktarır. Defterlerinde Yaşar Nuri Öztürk isminin ve düşüncelerinin yer alması, "Kuran'ı anlamaya doğru yazılır" şeklindeki notları, İslam'ı sorgulamaya başladığı, dinle ilgilendiği süreci aktarır. Aile anlatılarında din konusu ile ilgilendiğine ve merak ettiğine yer verilir. Dindar bir insan olmasa da yaratıcının varlığına inanır. 1980'li yıllarındaki günlüklerinde eşi Ülker'in oruç tuttuğu, Süheyl Ünver ile iftara gittiği, Regaip Kandili nedeniyle içki içmediğine dair notları vardır. Siyaseti sorgulamaz ama dini sorgular. Dindarların yaşamına olan merakı bir dönem Necip Fazıl Kısakürek'in peşine takılmasına neden olur. Kumar oynadığını belirttiği bir insanın, kendi ifadesiyle "feci kumarbaz bir insanın" nasıl bu kadar dindar olduğunu merak eder. Kısakürek'in evine gider, toplantılarına katılır. Fakat ondan gördüğü tavır, sorularına cevap olmaz.

Şeyda Hanım, çocuk yaşlarda uzakta kaldığı babası ile yaşlılığında bir müddet aynı evi paylaşır. Kızının gözünde dönemin diğer babalarına benzemeyen, yetenekli, öğretici, şakacı, ses tonunu dahi yükseltmeyen, karşı-sındaki kişileri kırmayan, verici bir tarafı olmasa da görev verildiğinde yahut rica edildiğinde zamanında yapan bir insandır. Baş edemediği olaylarda depresyona giren babasının herkesten uzaklaşarak yalnızlaştığını, uzunca bir süre sorunlarını çözmeden depresyonda kaldığını, sonra kendiliğinden çıktığını anlatır.

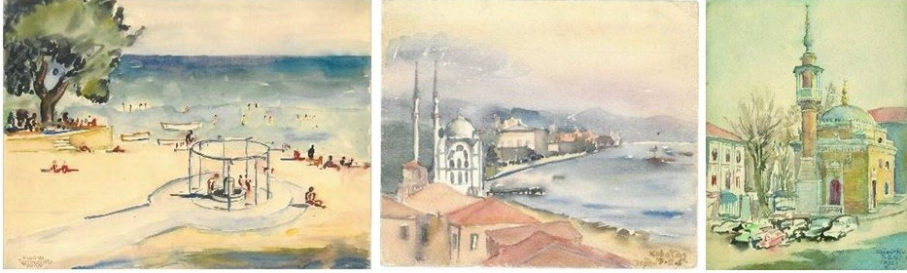
Resim 4.4. Merzifon evleri ve sokak dokusu, 13.09.1957 (I). Bursa Eski Kaplıca, 15.02.1960 (II). Malatya Aldüş köy evleri, 21.10.1962 (III).

Resim 4.5. Antakya köprüden evlere doğru, 08.04.1961 (I) Afyon kent silüeti 21.04.1961 (II).

Toğan Bey'in ifadesine göre "girdiği kuyu ne kadar derinse o kadar yükseğe çıkar", oldukça neşeli bir hal ile topluluğa katılır. Kızına göre babası özel hayatında iş ile ilgili konuşmaz, daha çok hobileri (resim, fotoğraf, saat tamiri) ile ilgilidir. Mimarlığa, tarihi yapılara merakını, bilgisini paylaşır fakat kamudaki mesaisini ailesine ve çocuklarına sorulmadıkça aktarmaz. Hiçbir zaman para kazanmaya kafa yormaz. İlk evliliğinde de ikinci evliliğinde de kendine ayırdığı cep harçlığı dışında maaşını, kamu

kurumundan aldığı harcırahları eşlerine verir, evin idaresini ve sorumluluğunu onlara bırakır, sorumluluk almaz. Keşfetmeye düşkün, meraklı ruhu şehir dışı gittiği görevlerde 4-5 günde halledilebilecek işlerin bir aya uzamasına sebep olur. Bu süreçte gittiği yerleri gezer, kentleri, sokakları, mimari yapıları inceler, farklı açılardan fotoğraflar ve resimlerle belgeler²¹.

Resim 4.6. Florya Plajı 1957 yazı (I). Kabataş 15.08.1962 (II). İstanbul "Cağaloğlu vilayet" 14.03.1967 (III).

Fotoğraf 4.11. Cunda'dan (Balıkesir) bir silüet: Solda 1862 yılında inşa edilmiş olan Despot (din adamı) Evi (Arkiv) ve II. Abdülhamit tarafından yaptırılan Hamidiye Camisi'nin minaresi, 1953.

Milli Eğitim Bakanlığındaki (1952-1959) ve İmar ve İskân Bakanlığı Planlama İmar Müdürlüğü (1959-1965) ile Planlama Keşif Denetim birimindeki görevleri (1965 -1970) ülkenin birçok kentine seyahat etmesini sağlar. Tüm gezileri ile Isparta'dan Aksaray'a (Resim 4.2) Zonguldak'tan (Resim 4.3) Malatya'ya (Resim 4.4), Antakya'dan Afyon'a (Resim 4.5) Anadolu'nun dört bir tarafını resimlerine (1950'lerden 1980'lere) aktarır. Yaşamı boyunca İstanbul'un da farklı zaman dilimlerini gösteren çeşitli

²¹ Ankara'daki mesaisi Milli Savunma Bakanlığında sonra Bakanlıklarda devam etmiş ve buradaki görevleri sırasında da fotoğraf ve resim, mesaisinin bir parçası olmuştur.

bölgelerine ait sayısız resim yapar (Resim 4.6). Belge niteliğindeki tüm bu resimler ülkenin birçok kentinin (dönemi içinde) özgün dokusunu, sokaklarını ve mimari yapılarını günümüze sunmaktadır.

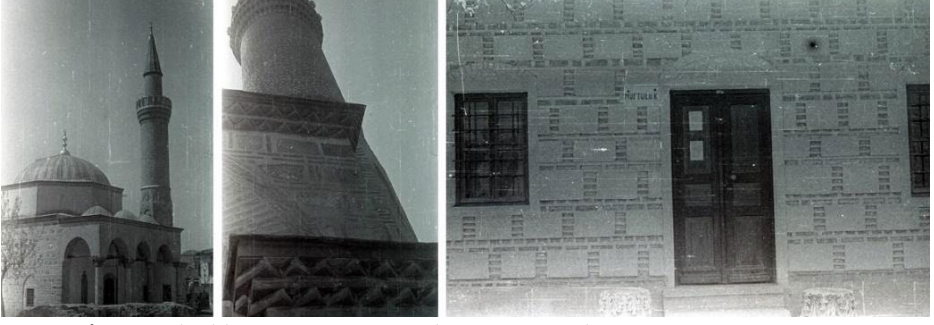

Fotoğraf 4.12. Balıkesir Yeni Çarşı'nın Ali Hikmet Paşa Meydanı'ndan görünüşü ve Zağnos Paşa Camisi (I). Başka bir meydandan gündelik yaşama ait bir görüntü (II).

Fotoğraf 4.13. 1879 yılında Rumlar tarafından yaptırılan okul: Erdek (Balıkesir) Atatürk ilkokulu (Erdek) (I). Ayvalık'a ait bir görünüş: Solda büyük taş yapı Ayvalık'ın ilk Belediye Başkanlarından Şevket Osman Karaca'nın Sabun ve Zeytinyağı Fabrikası, (Ayvalıkzade) 1953 (II).

Bu görevleri İstanbul'dan Ankara'ya, İzmir'den Balıkesir'e, Yozgat'tan Van'a ülkemizin çeşitli kentlerine ve tarihi yapılarına ait 1950'lerdeki durumunu gösteren değerli fotoğrafları arşivine katmasını sağlar. Despot Evi, Hamidiye Cami (Fotoğraf 4.11), Balıkesir Yeni Çarşı (Fotoğraf 4.12), Erdek Atatürk ilkokulu, Ayvalık Sabun ve Zeytin Yağı Fabrikası (Fotoğraf 4.13), Edremit Kurşunlu Cami (Fotoğraf 4.14), Kaiser Wilhelm Köşkü, Çapanoğlu Cami (Fotoğraf 4.15), Ahlat Selçuklu Mezarlığı ve Kümbetleri (Fotoğraf 4.16) kadrajına aldığı yapılardan bazılarıdır.

Fotoğraf 4.14. Selçuklu Dönemi yapısı Edremit Kurşunlu Camisi: Cami minaresine ve cephesine ait detay çekimler.

Fotoğraf 4.15. Mimar Raimondo D'Aranco tasarımı olan İzmit'teki Kaiser Wilhelm Köşkü (I). Yozgat Çapanoğlu Camisi'ni içine alan sokak çekimi (II).

Seyfi Paşa ve oğlu arasındaki ilişki gibi Şeyda Hanım da çoğunlukla babasından uzakta bir yaşam geçirmiştir. Buna rağmen baba kızın diyalogları muzip, yakın ve arkadaşçadır. Şeyda Hanım'ın yazarlarının arasında yer aldığı *Sıradışı Ressam Toğan Düzgören* isimli kitap ve hazırladığımız metinlerde bize sağladığı destek, Toğan Düzgören'i kamuoyuna tanıtmanın ötesinde babasını anlamak ve onun anlaşılmasını sağlamak için verdiği çabanın bir göstergesi olarak da okunabilir.

Fotoğraf 4.16. Van-Ahlat çeşitli açılardan görseller.

Sonuç

Geçtan (2019), bireyi içinde bulunduğu an ve kişisel geçmişiyle incelemenin, toplumsal olgularıyla yaşanan zaman kesiti içinde anlamaya çalışmanın bazı boşluklar yarattığını ve boşlukların biraz da sezgi yoluyla giderilebileceğinden bahseder. Seyfi Paşa'nın oğlu mimar Toğan Düzgören'i döneminin aktörleri ve ilişkileri içinde anlamaya çalışırken bu durum kaçınılmazdır. Dolayısıyla eksiksiz ve kesin çizgilerle bir çerçeve yaratmaktan öte Seyfi ve Toğan Düzgören'i ele alan bu çalışma Osmanlı'dan Cumhuriyete bir baba ve oğlunu tanıma, geçmişi biraz daha erişilebilir kılma, geçmişe yeni bir pencere açma, görülmeyeni ortaya çıkarma ve değerlendirme şansını doğurur.

Seyfi Paşa'nın askeri kimliği ülkenin, hatta dünyanın farklı bölgelerinde geçmiş bir ömrü inşa eder. Bu yazı, üstlendiği görevlere rağmen hakkında az şey bilinen kendisi ve ailesi ile ilgili veriler de sunmaktadır. Paşa'nın arşivi Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait askeri, siyasi, mimarlık ve kent tarihi içeren dokümanlarının yanında adını duymadığımız tarihi figürleri günümüze aktarmaktadır. Görseller arasında paşa olduğu bilinen fakat ismi tespit edilemeyen kişiler yer almaktadır. Milli Mücadele yılları, ülkenin inşası ve Cumhuriyetten sonraki

dönemde askeri ve siyasi gelişmelerde önemli yeri olan bu kişilerin çalışılmasına ihtiyaç vardır. Bu isimler hakkında bilinmeyenleri ortaya çıkarmak, kendilerini, bulunduğu ortamları ve çalışmalarını anlamak, değerlendirmeye çalışmak tarihin farklı alanlarına yeni pencereler açacaktır.

Yaşamı boyunca bulunduğu konum, görevlerinin getirdiği güç, nihai noktada sunulan itibar Seyfi Paşa'yı dönemin önemli simaları arasına yerleştirmiştir. Henüz çocuk yaşlarda giymeye başladığı üniformayı uzun yıllar üzerinde taşımış, bu konum ailesi ve çocuklarının yaşamını kolaylaştıran gücün bir simgesi olmuştur. Önemli görevlerde bulunan bir asker olmasına rağmen Kazım Paşa (Karabekir), Fevzi Paşa (Çakmak) ve Enver Paşa gibi görünür olamamış ve sessiz bir dünya içinde etkin kalmıştır. Bu sessiz ve geride olma hali kendi tercihi olabileceği gibi bulunduğu görevlerin sonucu da olabilir. Tıpkı babası gibi Toğan Düzgören de görünür olmaz. Sanat ve mimarlık ortamının merkezinde yer almasına rağmen resimlerinin, fotoğraflarının sergilenmesi, satılması, kendini ressam yahut fotoğrafçı olarak tanıtmak için herhangi bir girişimde bulunmaz, ismi bilinmez. Eserlerinin beğenilmesine karşın sergileme yönündeki talepleri reddeder. Sanatı sadece kendisi için yapmayı tercih eder ve bunu parasal bir değere dönüştürmeyi istemez. Mimarlık mesleğine verdiği emek dahi görünür olmaz.

Adler, (1985) insanı tanıma sanatında çocukluktaki yaşantının, izlenim ve davranışları ile bireyi daha ilerideki durum ve davranışlarıyla karşılaştırarak, "çocukluktaki ruhsal yaşamla daha sonraki ruhsal yaşam arasında bağlayıcı bir ilişkinin" olduğunu öne sürer (Adler, 1985). Adler'e göre kişilerin ruh hali, duygu dünyası, "erişkinlik döneminde de aynı temel çizgi üzerinde seyrederek", şekillenir; ister çocukluk ister yaşlılıkta olsun bireyin temel yaşam amacının kendini koruduğu görülür. Toğan Düzgören, şahsına özgü tutum ve davranışlarıyla, yaşamı kendi belirlediği sınırları içinde uçlarda yaşayan (olumsuz durumlarda içine kapanan, insanlardan uzaklaşan, olumlu hallerde hiperaktif, üretken), naif, ağır sorumlulukları üstlenmekten, ciddi meseleleri tartışmaktan kaçınan, bir o kadar meraklı, eğlenceli bir karakterdir. Savaş ortamı ve geçirdiği hastalık dolayısıyla uzun süre evde kapalı kalarak, babanın desteği ve gücü; sarayda yetişmiş, otoriter, kaybetme korkusu yaşayan bir annenin oğluna düşkünlüğü ve şımartan ilgisi ile büyür. Çocukluğu sürekli kent değiştirdiği, evde kendi başına resim yaptığı, çoğunlukla kardeşleri ile vakit geçirdiği bir dönemi içerir. Ergenlik yılları aileden uzak, yatılı kaldığı Galatasaray Lisesinde resim ve arkadaşlarıyla kurduğu sanatsal, sportif ve maceralı etkinliklerle

dolu bir süreci kapsar. Ailenin ve çevrenin yarattığı tüm bu koşullarda onun naif, maddiyattan ve meslek hürsından uzak, bir yere devamlı bağlı kalamayan, serüveni ve macerayı seven, resim sanatının merkezinde ama sessiz, kendine özgü dünyasını yaratmış görünüyor. Babasının sunduğu olanaklar içinde yetişmesi, mücadele ihtiyacı duymadığı bir dünyanın zeminini şekillendirmesinde etkili olabileceği gibi, babasının görevlerinin arka planı, onun sessiz bir dünya içinde kendini var etmesine neden olmuş olabilir. Çocukluk yıllarındaki hassaslığı, kendine dönük ruh hali yetişkinliğinde de devam eder. İçine doğduğu aile, büyüdüğü kültür, arkadaşları, mesleği, izlemiş olduğu her sergi, kurduğu/kuramadığı diyaloglar onda bir iz bırakır ve nasıl birine dönüşeceğini belirler. Bu deneyimler yazdığı günlükler, yaptığı resimler ve çektiği fotoğraflar aracılığıyla kendine özgü bir dünyayı görme ve aktarma biçimi kazandırır.

İnsanın kendisini ve başkalarını anlama, anlatma eğilimi ve merakı insanın varoluşuyla başlar. Kendisini gerçekleştiren bir insan olarak paşa çocuğu, tuttuğu günlüklerle, çizdiği resimlerle, çektiği fotoğraflarla her an değişme ve gelişme içinde bir var oluş sürecini belgeler. Bu belgelemenin dönemin sanat, mimarlık, kent, askeri ve siyasi tarihi ile ilgili bilgileri günümüze aktarması çalışmanın önemli bir unsurudur. Her birey genlerinin ve deneyimlerinin yönlendirmesiyle kendi çizgisi üzerinde yol almakta, her beyin kendi içsel yaşamını kurmakta, kendine özgü yaşama katılma şekillerini geliştirmektedir (Eagleman, 2016). Bu bakış açısı doğumdan ölüme kadar işlenip gelişmeye devam eden insanın, deneyimleri ve kendini var etme biçimleri üzerine yoğunlaşır. Böylece kişiden kişiye değişen yaşama bakma, katılma ve üretim pratikleri aracılığıyla bireylerin yaşadıkları dönem, toplum, mimari yapılar ve kentler kendi pencerelerinden aktarılmıştır. Baba-oğul yaşam deneyimleri üzerine odaklanan bu çalışma kent ve mimarlık tarihi yanı sıra politik tarihe katkı sağlayabilecek veriler de sunmuştur. Benzer biyografik çalışmaların artması mimarlık ve kent tarihine yönelik yeni verilerin gün yüzüne çıkmasına yardımcı olacaktır.

Extended Abstract

An Ottoman Pasha and His Architect Son: Şevket Seyfi Pasha (1880-1948) and Toğan Düzgören (1914-2008)

Elif Tektaş²²

ORCID: 0000-0001-5722-1320

Neşe Gurallar²³

ORCID: 0000-0001-9697-7980

Archiving information about individuals and transferring it to the present day allows us to recognize names that remain hidden in history. It reveals the environments, changes, and actors affecting social relations. Şevket Seyfi Düzgören, one of the pashas of the last period of the Ottoman Empire, and his son, Architect Toğan Düzgören, left a total of more than 2500 written and visual documents about their lives. Düzgören enriched the archive inherited from his father with his paintings, photographs, and diaries. The archive survives to the present day through his daughter. This biographical article aims to detail and understand the architect's "father, relationships with father, family, personality, emotional world, social life, friendships, and the mood" whose professional life took shape during the Republican period. This purpose also conveys observations about the environment, social values, ideologies, and struggles of the period. This evaluation focuses on Pasha's son, an individual active in fields such as painting, photography, watch repair, and sports. It examines how he and the individuals he interacts with in their social and cultural environments construct their identities, respond to the external world, reflect the cities and places they inhabit, and adapt their daily lifestyles over time.

Toğan Düzgören graduated from Istanbul Technical University Department of Architecture in 1950 and worked in the public sector from 1950 to 1979. He recorded his entire life in diaries, documenting emotions, loves, family, children, friends, work, and art/architecture activities. The architect

²² Research Assist., Gazi University Graduate School of Natural and Applied Sciences Architecture Department, E-mail: eelftektas@gmail.com

²³ Prof. Dr., TED University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture, E-mail: neşe.gurallar@tedu.edu.tr

illustrated and took photographs of family members, friends, locations, cities, and architectural structures. His father, Şevket Seyfi Düzgören (1880-1948), was a soldier and a member of parliament during the Early Republic Period. Seyfi Pasha held significant positions in the military and political field during the final years of the Ottoman Empire and the early years of the Republic. He, like his son, is also passionate about photography and painting. Even during the First World War, Pasha involved with the Şişli Atelier, which focused on painting. He participated in key roles in numerous conflicts including the First World War and the War of Independence. His responsibilities allowed the family to experience life in different cities across the country and interact with various prominent figures of the era. Pasha's archives contain documents, letters, and city photographs, which show experience in various parts of the country and even around the world. Toğan's daughter, Ayşe Şeyda Özbudun, transfers the family archive to the present day.

The architect was first examined in our study titled “[Photo]Biography of a Painter Architect Working in the Public: Toğan Düzgören (1914-2008)”. In the first study, his education was discussed in relation to his professional life and painting background. In this article, he was presented in architectural and artistic environments, and his personality traits are also detailed. In this study, the discussion includes biographical data, especially concerning his father, and family environment. 34 diaries belonging to the architect, with varying sizes and colors, spanning the years 1965 to 1997, were reviewed. A total of 1521 photographs were examined. 399 of the photographs depict Seyfi Düzgören, the important pashas of the period, his soldiers, friends, and the cities he visited, alongside family members. The research was supported by the oral history conducted with Ayşe Şeyda Özbudun and her husband Nihat Özbudun, the family library, and sources on Pasha's close friend Kazım Karabekir (1882-1948). Researching at Galatasaray High School Tefik Fikret Library, State Archives, Istanbul Technical University Rectorate Personnel Archives, and Ministry of Environment, Urbanization and Climate Archives provided crucial data for the study.

The architect documented many sections from his complicated existence that constantly changed and developed through diaries, paintings, and photographs. Understanding his practices depends on examining the cultural, social, and family context of the period in which they lived. This evaluation explores how he and his family members created their social and

cultural surroundings. It also scrutinizes how they interacted with the outside world, depicted the cities and places they lived in, and adapted to changing daily lifestyles. The study also contains observations about the social values, ideologies, and struggles of the period.

This text focuses on the family history and experiences that shape a person's identity in his lifetime. Individuals' perspectives on the period, society, architectural structures, and cities in which they live are conveyed through observing, engaging, and creating, which vary from person to person. These types of biographical studies also provide an understanding of transformations, continuities, interruptions in historical processes, the actors, and the effects. Evaluation of the extensive archive owned by the Düzgören family provides a comprehensive presentation and assessment of detailed data related to history, architectural history, and urban history. These research, which focuses on the life experiences of father and son, contribute to political history and also to the literature by presenting the cities and architectural structures documented by father and son through their unique forms of expression and perspective.

Kaynakça/References

- Adler, A. (1985). *İnsanı tanıma sanatı*. (K. Şipal, Çev.). İstanbul: Say Yay.
- Arkiv. *Cunda Despot Evi*. 19 Nisan 2024 tarihinde <https://www.arkiv.com.tr/proje/cunda-despot-evi/11399> adresinden erişildi.
- Arseven, C., E. (1993). *Sanat ve siyaset hatıralarım*. İstanbul: İletişim Yay.
- Arşivler
- Atatürk Ansiklopedisi. *Abidinpaşa Köşkü*. 21 Nisan 2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/abidinpasa-kosku/> adresinden erişildi.
- Ayşe Şeyda (Düzgören) Özbudun Arşivi: Togan Düzgören ve Şevket Seyfi Düzgören'den
- Ayşe Şeyda Özbudun ve Nihat Özbudun ile 06.03.2019, 19.09.2019, 04.12.2022 tarihlerinde üç ayrı görüşme gerçekleştirilmiştir.
- Ayvalıkzade. *Eski Ayvalık Fotoğrafları*. 14 Nisan 2024 tarihinde <https://www.ayvalikzade.com/post/eski-ayvalik-foto%C4%9Fraflari> adresinden erişildi.
- Balancar, F. (2015). *Soykırımın tamamlayıcı unsuru olarak 'yangın'*. 15. Nisan2024 tarihinde <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/10657/soykirim-tamamlayici-unsuru-olarak-yanin> adresinden erişildi.
- Çavaş, R. (Ed.). (2008). *İnsan ve asker Kazım Karabekir*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Çiftçi, E. (Ed.). (2019). *Kazım Karabekir hayatım*. İstanbul: Kronik Kitap.

- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (I): 10 Nisan 2024 tarihinde <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=104677032&Hash=4A934BF0FDC63B2C1E8E16E03F3C34A19E831E055FA16B082DFAC3AEE3A2C5EB&A=3&Mi=0> adresinden erişildi.
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (II): 10 Nisan 2024 tarihinde <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=104607984&Hash=D83E9625B0253D6E0A8E727E60A4C5C748B469A6F2933037DA2D8340D48BF8E1&A=3&Mi=0> adresinden erişildi.
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (III): 10 Nisan 2024 tarihinde <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=104675514&Hash=77F0BDA5656777F04C691A6A6895DA39ED9C88192BD8B6829ACFE4565A097A0E&A=3&Mi=0> adresinden erişildi.
- Eagleman, E. (2016). *Beyin senin hikâyen*. (Z. A. Tozar, Çev.). İstanbul: Domingo Yay.
- Erdek. *Atatürk İlk Okulu*. 16 Mart 2024 tarihinde <https://www.erdek.com/sayfa/ataturk-ilkokulu/> adresinden erişildi.
- Geçtan, E. (2002). *Varoluş ve psikiyatri*. İstanbul: Metis Yay.
- Geçtan, E. (2019). *İnsan olmak*. İstanbul: Metis Yay.
- Güler, Ş. (1969). Sporun Her Dalında Kocaeli’de İsmi Olan Adam Tahir Düzgören. *Sesim*, c.1, s.15, s. 27.
- İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlük Personel Arşivi: Toğan Düzgören Öğrenci Dosyaları.
- Karaca, T., N. (1992). *Celal Sahir Erozan*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Kültür Envanteri. *Hamidiye Camii Cunda*. 12. Nisan 2024 tarihinde <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/hamidiye-camii-cunda/#17.1/39.330599/26.662688> adresinden erişildi.
- Ozoner, F. S. (1986). *Hava Fotoğraflarımı Tanıyalım*. [PDF belgesi]. 20 Nisan 2024 tarihinde <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf?jsessionid=cc4S9BvMakRMs6KCsjSONpMF?dergi-Kodu=4&cilt=19&sayi=219&sayfa=31&yaziid=3697> adresinden erişildi.
- Özbudun, Ş., Şerifoğlu, Ö., F. (2014). *Sıradışı bir ressam: Toğan Düzgören*. İstanbul: Turkuaz Kitapçılık.
- Şile Belediyesi. *Şile Feneri*. 18 Nisan 2024 tarihinde <https://www.sile.bel.tr/kesfet/tarihi-yapilar/sile-feneri> adresinden erişildi.
- Tanyeli, U. (2007). *Mimarlığın aktörleri Türkiye 1900-2000*. İstanbul: Garanti Galeri Yayınları
- Tekeli, İ. (2001). Bireyin yaşamı nasıl tarih oluyor?. *Toplumsal Tarih Dergisi*. 95, 13-20.
- Tekeli, İ. (2022). Önsöz. G. Argun (Ed.), *İlhan tekeli kalkınmaya katkı verenler 5*. içinde (ss. 5-9). Ankara: Kalkınma Atölyesi.

- Uludağ, Z. (1998). Cumhuriyet döneminde rekreasyon ve gençlik parkı örneği. (Y. Sey ve D. Özkan, ed.). *75 yılda değişen kent ve mimarlık*. içinde (ss. 65-74). İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Ulugün, F. Y. (2021). *Kent ve bisiklet*. Kocaeli: İzmit Rotary Kulübü Kültür Yay.
- Yarar, H., Delialioğlu, M. (1999). *Cepheden meclise*. Ankara: T.C. Milli Savunma Bakanlığı.

Elif Tektaş

2011'de Çukurova Üniversitesi Mimarlık Bölümünden lisans, 2018'de Gazi Üniversitesi Mimarlık Bölümünden yüksek lisans derecesini aldı. 2011-2014 yılları arasında Ragıp Buluç Mimarlık, Soydemir Mimarlık ve ER-BU İnşaat'ta çalıştı. 2015'ten itibaren Gazi Üniversitesinde Araştırma Görevlisi olarak çalışmakta ve mimarlık bölümünde doktora çalışmasına devam etmektedir. Başlıca araştırma alanları şunlardır: mimarlık tarihi, kent tarihi, mimar biyografileri ve mimarlık için nörobilim.

Received her B. Arch in architecture from Çukurova University (2011); and M. Arch from Gazi University (2018). Worked at Ragıp Buluç Architecture, Soydemir Architecture, and ER-BU Insaat between 2011 and 2014. Currently working as a research assistant and PhD candidate in architecture at Gazi University. Major research interests include the history of architecture, urban history, biographies of architects, and neuroscience for architecture.

E-posta: eliftektas@gazi.edu.tr

Neşe Gurallar

2017-2018 yılları arasında Harvard Üniversitesi'nde Ağa Han İslam Mimarisi Programında yer aldı. *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık ve Emergence of Modern Public Space from a Traditional Mosque Courtyard: Early Nineteenth Century İstanbul- Beyazıt* kitaplarının yazarıdır. Çalışma alanları: İdeoloji, siyaset, kamusal alan, mimarlık ve kent tarihi.

Associate of Aga Khan Program for Islamic Architecture at Harvard University, Cambridge, MA, US in 2017-2018. Author of the books Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık and Emergence of Modern Public Space from a Traditional Mosque Courtyard: Early Nineteenth Century İstanbul- Beyazıt. Research area: ideology, politics, public space, modernity, architecture, and urban history.

E-posta: nese.gurallar@tedu.com.tr.

Teşekkür

Toğan Düzgören'in arşivini bizlere açan ve desteklerini sunan Ayşe Şeyda Özbudun ve Nihat Özbudun'a; İstanbul Teknik Üniversitesinin arşivleri için rehberliğini esirgemeyen Doç. Dr. Aras Neftçi ve Doç. Dr. Vesile Gül Cephaneçigil'e; süreç boyunca katkıları ve varlığı için Gizem Saka'ya, çalışmalarımız boyunca destek olan tüm arşiv çalışanlarına çok teşekkür ederiz.

Dosya Dışı Makaleler

Biyoihtimamın Mülkiyet Üzerinden Organizasyonu ve Güvenliğin Eşitsiz Dağılımı¹

Kamile Batur²

ORCID: 0000-0002-7378-6986

Öz

6 Şubat Depremleri akabinde afet hazırlığı olarak kentsel dönüşüm tekrar gündeme geldi. İskenderun'da riskli alan kararlarının iptal edilmiş olması devletin vatandaşlarının güvenliği için göstermesi gereken ihtimamın eksikliğine delil olarak sunuldu. Gölcük Depreminden bu yana devlet ve yaşam arasında kurulan yeni biyopolitik ilişki (biyoihtimam), yaşama iliştirilen toplumsal duygular ve hassasiyetlerle beraber şekillenerek, yaşamı kırılganlığı üzerinden tanımlamakta ve devleti bu kırılganlığın tespiti, giderilmesi konusunda sorumluluk ve inisiyatif sahibi haline getirmektedir. Fakat bu hassasiyet ve duygular belli araçlar ile rasyonelize edilmektedir. Bu araçlar risklerin ve ihtimamın eşitsiz dağılımını ve hatta bazı yaşamların kırılganlaştırılması doğallaştırılmaktadır. Risk odaklı kentsel dönüşüm ve bina yenilemelerine odaklanarak, bu makalede, bu rasyonelleştirme ve doğallaştırma mekanizmalarından birinin, sürecin mülkiyet odaklı organize edilmesi olduğunu göstereceğim. Depremlere ve diğer afetlere karşı kent sakinlerinin güvenliğini sağlamak, eşitsizlikleri merkeze alan alternatif mimari ve kentsel ihtimam pratikleri ile mümkün olabilir.

Anahtar Kelimeler: Biyopolitika, deprem, kentsel dönüşüm, eşitsizlik, mülkiyet

¹ Bu araştırma Avusturya Bilimler Akademisi DOC Programı tarafından desteklenmiştir.

² Dr., E-posta: kamile.batur@tuwien.ac.at

Organization of Biocare through Property and Uneven Distribution of Safety³

Kamile Batur⁴

ORCID: 0000-0002-7378-6986

Abstract

After the earthquakes of February 6, urban transformation as an instrument of disaster prevention was put back on the agenda. The cancellation of decisions on risky areas in İskenderun was presented as evidence of the state's lack of care for the safety of its citizens. Since the Gölcük earthquake, the new biopolitical relationship established between the state and life (biocare) has been formed together with the affects and sentiments attached to life, defining life in terms of its vulnerability and making the state responsible for detecting and eliminating this vulnerability. However, these sentiments and emotions are rationalized through certain tools and mechanisms. These tools and mechanisms also naturalize the unequal distribution of risk and care, even the production of vulnerability for some lives. Focusing on risk-based urban transformation and building renewal, I will show in this article that one of these rationalization mechanisms is the organization of the process around private property. Ensuring the safety of city dwellers against earthquakes and other disasters may be possible through alternative architectural and urban practices of care that center inequalities.

Keywords: *Biopolitics, earthquake, urban renewal, inequality, property*

³ This research has been supported by the Australian Academy of Science's DOC Program.

⁴ Dr., E-mail: kamile.batur@tuwien.ac.at

Giriş

6 Şubat Depremlerinin akabinde depremde ağır yıkım yaşayan İskenderun'da 2013 yılında riskli alan ilan edilen altı mahallede depremden bir sene önce riskli alan kararlarının kaldırılmış olması (Kırmızıtaş, 2023) devletin vatandaşına karşı olan ihtimam eksikliğine kanıt olarak sunuldu. Bu mahallelerin riskli alan kararları mülk sahiplerinin itirazı üzerine Danıştay tarafından 2015 ve 2017 yıllarında iki defa bozulmuş ve kentsel dönüşüm süreci tıkanmıştı. Bu mahalleler İskenderun'un depremde yıkımı en çok yaşayan mahalleleri arasında değillerdi (Bursalı&Güleç, 2023). Riskli alan kararı da 2016 yılında Kentsel Dönüşüm Yasası olarak bilinen 6306 sayılı yasaya eklenen maddelere dayanarak %65 ruhsatsız yapılardan oluşması üzerine alınmıştı. Bu kadar çatışmalı olmasına rağmen kentsel dönüşüm bir ihtimam pratiği olarak hiçbir şekilde eleştirilmemiş; tersine yapılmamış olması devletin vatandaşına göstermesi gereken ihtimamda kusuruna kanıt olarak gösterilmişti.

Bu makalede Gölcük Depreminden bu yana afete hazırlık pratiği olarak kodlanan risk bazlı kentsel dönüşüm ve riskli bina yenilemelerine odaklanarak afet hazırlığının biyopolitikasını inceleyeceğim. Yaşamın gereksinimlerinin politikanın alanına girmesi (Arendt, 1998), nüfusun biyolojik süreçlerinin üretiminin yönetimi (Foucault, 1978, 2003) veya yaşamın potansiyel olarak egemenin öldürme kapasitesi üzerinden çıplak hayat olarak üretilmesi (Agamben, 1998) gibi biyopolitika kuramları içindeki yaklaşımlara eklenen başka bir makalede (Batur, 2023) daha detaylı tartıştığım biyoihtimam kavramı, yaşamın özellikle son yirmi yılda afetlere karşı kırılğanlığı üzerinden üretimine ve bu üretim sırasında risklerin ve güvenliğin eşitsiz dağılımına odaklanıyor. 1999 yılında yaşanan ve yaklaşık 18.000 kişinin öldüğü Gölcük depreminden bu yana yaşama ilişkin duygu ve hassasiyetlerin politikanın merkezine oturması ve devlet ile yaşam arasında kurulan yeni biyopolitik ilişki yaşamı kırılğan yaşam olarak yeniden üretirken; devleti kırılğanlığın tespiti ve giderilmesi konusunda sorumluluk ve inisiyatif sahibi olarak konumlandırıyor. Devletin meşruiyetini yeniden üretirken müdahale alanını da genişletiyor.⁵

⁵ Bu makale biyoihtimam kavramsallaştırmasının işaret ettiği dönüşümü inceleyen "Biyoihtimam: Afete Hazırlığın Biyopolitikası ve Kırılğan Yaşamın Üretimi" (Batur, 2023) makalesi üzerine bina edilmiştir.

Biyoihtimamı tartışırken en çok dikkat çeken adımlardan biri Van depreminin hemen akabinde 7 ay gibi rekor bir sürede çıkarılan Kentsel Dönüşüm Yasası ya da Afet Yasası olarak anılan 6306 sayılı Kanundur. Bu kanun istisnai maddeleri ile mülkiyet hakkı da dahil olmak üzere kişisel hakları ihlal ettiği şeklinde eleştirilmiş, afet riskini istisnai bir konuma yerleştiren, üstü kapalı bir olağanüstü hal yasası olarak değerlendirilmiştir (Çavdar & Tan, 2013; Şahin, 2013).⁶ Yasa özellikle acele kamulaştırma, imar ve yapılaşma işlerinin durdurulması, riskli bina yenilemesinde anlaşmayan mülk sahiplerinin mülklerinin diğer mülk sahiplerine satılması, kentsel hizmetlerin durdurulması gibi bir dizi madde dolayısıyla mülkiyet hakkının askıya alındığı şeklinde eleştirilmiştir (Avcı, 2013). Bu eleştirilere yasanın ‘yaşam hakkı’nu koruduğu gerekçesi ile cevap verilmiş ve bu Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından soru cevap formunda yayınlanan dokümanda da yerini bulmuştur:

SORU: Vatandaşların evlerini “zorla yıkmak” insan haklarına aykırı değil mi?

CEVAP: Öncelikle belirtilmelidir ki; 6306 sayılı Kanun kapsamında vatandaşın evinin zorla yıkılması gibi bir durum sözkonusu olmayıp, *can güvenliği* bakımından riskli olduğu ilmî verilere göre tespit edilen yapıların yıkılarak yerlerine sağlıklı ve güvenli konutların yapılması sözkonusudur. 6306 sayılı Kanun’un özünde, en önemli insan hakkı olan “*yaşama hakkı*”nı güvence altına almak vardır. Kanun kapsamında “*yaşama hakkı*” temin için “*mülkiyet hakkına*” müdahale edilmesi gerekmekte ise de, “*yaşama hakkı*”nın “*mülkiyet hakkı*”ndan önce geldiği tartışmasızdır (ÇŞB, 2012, s. 4, vurgu eklenmiştir).

Peki gerçekten yaşam mülkiyetten önce mi gelmektedir?⁷ Asıl söz konusu olan sadece yaşam hakkı mıdır? Yaşam hakkının korunması için mülkiyet hakkı ihlal mi edilmektedir? Yaşamın korunması ya da mülkiyet hakkının ihlali herkes için mi geçerlidir? Hem kanun yapımcıların hem de bahsi geçen eleştirilere yönelik iddialarının tersine bu makalede yaşama gösterilen ihtimamın ne özel mülkiyeti askıya aldığını ne de onu yaşam hakkından geri planda değerlendirdiğini göstereceğim. İddia edildiği gibi

⁶ Ayrıca millet vekili Mahmut Tanal’ın TBMM’de yaptığı konuşmasında benzer ifadeler için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 107. Oturum, 16 May 2012, 45-46. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanak/donem24/yil2/bas/b107m.htm>

⁷ Bu tartışmayı bu şekilde yürütmek liberalizmin güvenlik ve liberal haklar arasında bir denge varsayımı çerçevesine hapsedmekte ve aralarındaki karşılıklı kurucu ilişkiyi eleştiriye kapatmaktadır (Neocleous, 2008).

yaşam ve özel mülkiyet birbirini dışlayan ikili olarak kurgulanmamaktadır: Tersine bir beden kırılganlığı ancak bir özel mülkiyet ile ilişkilendirildiğinde tanınmaktadır ve mülkiyet, biyopolitik ihtimamın eşitsiz dağılımını rasyonelleştiren ve doğallaştıran biyopolitik bir araçtır. Biyo ihtimam kavramı yaşama ilişkin duyguları odağına alır fakat, her yaşama ihtimam gösteren safi bir ihtimam istenci olarak okunamaz. Tersine yaşama ilişkin bu duygu ve hassasiyetler bir dizi araç ile rasyonelleştirme sürecinden geçer ve eşitsizliklerle şekillendirilir; riskleri ve güvenliği eşitsiz dağıtır, hatta bazı yaşamları kırılganlaştırır. Bu makalede bu araçlardan birine, yani sürecin mülkiyet üzerinden organizasyonuna odaklanıyorum.

Mülkiyet, birer afet riski azaltma pratiği olarak uygulanmakta olan ve ihtimam pratiği şeklinde kodlanan kentsel dönüşüm ve riskli bina yenilemelerinde biyo ihtimamı organize eden ve rasyonelleştiren tekniklerden biridir. Ne Lockçu doğal haklar perspektifinin sunduğu gibi hukukun doğal olarak oturduğu temeldir, ne de basitçe liberal kapitalist devletin ideolojisidir (Keenan, 2015): Bugün kullandığımız mülkiyet kavramı, anakronik, nötr ve evrenselmiş gibi ele alınan ama aslında tarihi çok da gerilere gitmeyen, modern hukuk ile şekillenmiş sahiplik modeline dayanır ve neredeyse özel mülkiyet ile özdeşleştirilir (Blomley, 2004; Joseph William, 2000). Biyo ihtimam mülkiyet üzerinden organize edildiğinde kırılganlık ile mülkiyet arasındaki ilişkiyi legal özne/mülkiyet ilişkisine indirger. Bu organizasyon şekli bir taraftan ikamet ettikleri yer ve binalar nedeniyle kırılgan olmalarına rağmen kiracılar ve malik olmayan sakinleri ihtimam pratiklerinin dışında bırakır diğer taraftan da ihtimamı mülkiyet ilişkilerine içkin eşitsizliğin üzerine bina eder ve bu eşitsizlikleri yeniden üretir.

Bu çalışma kentsel dönüşüm mevzuatı, İstanbul'da deprem riski azaltımı için üretilmiş raporlar gibi bir dizi dokümanın analizi ile İstanbul'un çeşitli mahallelerinde başka araştırmacılar tarafından yapılmış ampirik çalışmaların verilerine ve yüksek lisans ve doktora araştırmalarım sırasında İstanbul'un çeşitli mahallelerindeki sakinlerle, bürokrat ve uzmanlarla yaptığım görüşmeler ve mekânsal analizlere dayanmaktadır.

Makale de önce biyopolitika teorilerinin eşitsizlik ve şiddet ile ilişkilerine değinip neden biyo ihtimam kavramına başvurduğumu açıklayacağım. Akabinde ampirik veriler eşliğinde kırılganlığın temelde yapı ve beden arasındaki ikamet ilişkisi iken bir legal özne/mülkiyet ilişkisine dönüştürülerek sürecin özel mülkiyet üzerinden organize edildiğine ve ilk etapta basitçe kiracıların ve mülk sahibi olmayan diğer sakinler için

ihtimam pratiklerinden dışlama olarak şiddet üreten potansiyel sonuçlarına değineceğim. Daha sonra mülkiyet üzerinden dahil edilmenin mülkiyetin karakteri ve kategorisi itibari ile bir dizi farklı sonuçlar ürettiğini, şiddetin sadece dışlama ile değil dahil etmeyle de üretildiğini ve şiddet ve ihtimamın aynı alanı paylaşabildiğini göstereceğim. Son olarak da bu makaledeki tespitlerin alternatif ihtimam pratikleri üretmede dikkatle eğilmemiz gereken hangi noktalara işaret ettiğine değineceğim.

Biyoihtimam

Bugün biyopolitika üzerine araştırma yaparken karşımıza genelde iki kuramcı çıkmaktadır. Foucault (1978, 2003, 2007) yaşatma için geliştirilen bilgi üretimi ve yönetsel mekanizmalar ile çalışan, egemen iktidarın öldürme/hayatta bırakma pratiğinden farklı yaşatan/ölmeye bırakan, biyoiktidar (*biopower*) olarak adlandırdığı yeni iktidar teknolojisinin ortaya çıkışından bahseder. Agamben (1998) ise biyopolitikayı egemen iktidarın yaşamı hukukun korumasından çıkararak çıplak hayat olarak üretmesi şeklinde tarif eder. Her iki kuramcı da bugün eşitsizlik üzerine çalışan araştırmacılar tarafından kullanılsa da makale içinde de ampirik veriler eşliğinde tartışacağımız gibi bir dizi kısıtlılık üretmektedir.

Bu kısıtlılıklardan ilki iki kuramcının da eşitsizliğin üretimi üzerine direkt bir şey söylememeleridir. Agamben (1998) hukukun korumasından dışlanan ve çıplak hayata dönüştürülenlerin kim oldukları ile ya da nasıl çıplak hayata indirgenir olarak inşa edildikleri ile ilgilenmez; çünkü asıl ilgilendiği her vatandaşa içkin olan çıplak hayattır. Foucault'nun (2003, 2007) odağı, her ne kadar hiyerarşi ürettiğinden ve karın farklı tahsis edilmesini mümkün kıldığından bahsetse de (Foucault, 1978, s. 141), normalize eden tekniklerdir. İktidar teknolojileri ister yaşatmaya ister öldürmeye odaklansın, ister dışlama ister dahil etme mekanizmalarıyla işlesin, hangi şekilde kavramsallaştırılsa kavramsallaştırılsın, yaşamlar üzerine etkileri farklılaşır ve onlar arasında eşit dağıtılmaz (Fassin 2018). Bunları ikili zıtlıklar olarak ele almak bu çoklu ve eşitsiz dağıtılan etkileri gözden kaçırmamıza neden olmaktadır (Aradau & Tazzioli, 2020; Povinelli, 2011, 2016). Biyoihtimam kavramı bu noktada bugün afetler bağlamında sadece yaşamın yönetim tekniklerine nasıl bağlandığını tanımlamakla kalmaz, bu bağlanışın aynı zamanda eşitsizliğe dayandığını ve eşitsizlik ürettiğine dikkat çekmeyi amaçlar. Aşağıda göreceğimiz gibi kentsel dönüşüm ve riskli bina yenilemesi prosedürleri ve bunların mülkiyet üzerinden organizasyonu bir dizi farklılaşan sonuç üretmekte; hem güvenliği hem de

riskleri eşitsiz dağıtmaktadır. Biyoiktimum yaşamı merkezine alırken aynı zamanda bir eşitsizlik mekanizması olarak karşımıza çıkar ki, bunu paradoksal değil de birbirini kuran bir ilişki olarak okumaya davet eder.

Biyoiktimum kavramının dikkat çekmeye çalıştığı ikinci sorun da bu kuramların şiddet ile ilişkileridir. Foucault (2003) *Toplumunu Savunmak Gerekir* seminerinin son bölümünde yaşatmayı amaçlayan biyoiktimumun nasıl olur da aynı zamanda tarihte şiddetin ve öldürmenin bu kadar sistematikleştiği bir dönemi ürettiğini sorar. Foucault'nun cevabı biyoiktimumun egemen iktidarla beraber çalışmasıdır ve eskisinden farklı olarak artık toplumu yaşatmak için bir kısmının öldürüldüğünden bahseder. Agamben (1998) ise zaten egemen iktidarı şiddet üretiminin önkoşulu olarak görür. Toplama kampındaki şiddet oradakilerin önce hukukun korumasından dışlanması ile mümkün olmaktadır. Aşağıda ampirik verilerle göstereceğim gibi, biyoiktimum kavramı şiddetin sadece dışlama mekanizmaları ile değil yaşatmaya çalışan mekanizmalara dahil etme ile de vuku bulabileceğine dikkat çeker. Biyoiktimumun yaşamı yönetime bağladığı pratiklerde ihtimum ve şiddet birbirini dışlamaz, aynı mekânda vuku bulabilir.

Biyoiktimum kavramının çıkış sorusunu şöyle ifade etmek mümkün: İhtimum pratikleri olarak kodlanan risk bazlı kentsel dönüşüm ve riskli bina yenilemeleri kırılğan yaşamları güvenliğe kavuşturmayı ve ölümleri engellemeyi hedefliyorsa; nasıl yerinden etme, mülksüzleştirme ve yaşamın idamesini sağlayan sosyo-materyal şartları ortadan kaldırma yoluyla yaşamı daha kırılğanlaştırır ve şiddet üretir (Batur 2023)? Bu soruyu sormamızı engelleyen en belirgin argüman rant argümanıdır: Bu çerçevelenmeye göre kırılğan yaşam etrafında oluşan toplumsal hassasiyet ve duygular kapitalist kentsel rant üretimine maske görevi görmektedir (örneğin Güney 2024). Bu şekilde kurulan bir ilişki hem afet risk azaltımının biyopolitikasına, onun şiddetle ilişkisine, onun dayandığı ve yeniden ürettiği eşitsizliğe hem de biyoekonomik rasyonalitesine derinlemesine bakmamızı engellemektedir. Hatta biyoiktimumun şiddeti meşrulaştırma, eşitsizliği doğallaştırma, bazı yaşamları değersizleştirme gibi sonuçlarını tamamen gözden kaçırmamıza neden olmaktadır.

İkamet İlişkisinin Askıya Alınması

Deprem söz konusu olduğunda bedenlerin kırılğanlıklarının ana kaynağı ikamet ettikleri riskli yapılardır (Alexander, 1985). Türkiye'de özellikle kırılğanlığın kaynağı inşaat malzemelerinin ve mühendislik yapısının kalitesi olduğu (Gunes, 2015), risk azaltma pratiklerinin de bu

nedenden dolayı bedenlerden çok binalar ve yapılar çevre üzerinden organize edildiğini söylemek mümkün görünmektedir. Ne de olsa ihtimam binanın risklerine bağlanmış, çözüm de yıkıp yeniden yapmak şeklinde öngörülmüştür. Mimari ihtimam pratikleri olarak riskli bina yenilemesi veya riskli alanlarda kentsel dönüşüm, yaşamı yönetimsel tekniklere bağlayan mekanizmalar olarak ortaya çıkmaktadır ve bu pratikler yıkım/yeniden inşa olarak organize edilmektedir. Enformel bir görüşmede üst düzey bürokratlardan biri, daha önce başka mecralarda da karşılaştığım, her riskli binayı potansiyel “mezarlık” olarak gördüklerini ve yıkılan her riskli binanın onları memnun ettiğini söylemişti. Bu bakış açısından yıkım ile asıl tehdit ortadan kaldırılmaktaydı. Peki bu pratik, kırılabilir yaşamlara güvenlik sağlamakla eş anlamlı mıdır? Mülk sahipliğinin organizasyon prensibi olarak alınması beden ve bina arasındaki ikamet yolu ile kurulan kırılabilirlik ilişkisini, legal özne ve özel mülkiyet ilişkisine dönüştürerek koparır. Biyo ihtimam kavramı yaşam ve ölümün odağa alınmasını dikkate alır fakat yaşamın legal özne/ mülkiyet ikilisiyle ve basitçe yıkma/inşa etme pratikleriyle güvenceye alındığı fikrini sorunsallaştırır, eşitsizliği ve potansiyel olarak barındırdığı şiddeti tartışmanın içine almayı amaçlar.

Legal özne/mülkiyet ve yıkma/yeniden inşa etme pratiği ile organize edilen bu süreçte kimlerin yaşamı güvence altına alınmaktadır? Riskli binayı ikametleri dolayısıyla ile kırılabilir bedenler olan mülk sahibi olmayan sakinler ve kiracılar ihtimam mekanizmalarından dışlanırlar. Pérouse’un (2013, s.51) formüle ettiği gibi burada işleyen “hak=mülkiyet” tir. Yani risk bazlı kentsel dönüşümün legal öznesi ile güvenceye alınması gereken yaşamlar her zaman örtüşmez. Kentsel dönüşüm yasası tüm prosedürleri ve yeni proje alanındaki hak dağıtımını mülkiyet sahipliğinin statüsüne ve mülkiyetin karakterine göre organize eder. Ayrıca mülkiyet sahipleri vergi ve haçlardan muafiyet, kira yardımı veya kredi faiz desteği gibi bir dizi istisnai hakkın da muhatabıdır. Mevzuat kiracılara da kira yardımı verilmesinden bahsetse de bu daha çok – taşınma yardımı gibi düşünülen – iki aylık kira bedeline denk gelir. Kiracılar kendileri konut satın almak istedikleri takdirde kredi faiz desteği alabilmektedir – zira kimse konut sahipliği vaadinden dışlanmaz. Kiracılar yeni güvenli alan ve binalarla, potansiyel mülk sahibine dönüşebildikleri takdirde ilişkilendirilir.

Kiracıların, kiralarda olacak ciddi artış ve eklenen yüksek aidatlar düşünüldüğünde, yenilenen bir binada veya riskli alanda tekrar kiracı olabilmeleri mümkün görünmemektedir. Alanın potansiyel kiracısı

olamamakta, süreç onlar için hem evlerinden hem de mahallelerinden edilme ile sonuçlanmaktadır. Mahalle yakınlarında bir konuta taşınmaları büyük oranda sismik kırılgenlıklarının devamı anlamına geldiği gibi, dayanışma ağlarının yok edilmesi sebebiyle yeni sosyal risklerin ortaya çıkması da demektir. Sismik kırılgenlık binanın sismik direncine bağlı olabilir fakat yaşam sismik risklerin ötesinde birçok faktör nedeniyle kırılgen olabilir ve dayanışma ağları bu kırılgenlıklara karşı geliştirilmiş dirençlilik mekanizmalarıdır. İkamet ilişkisi basitçe binanın veya bir konutun içinde oturmak değildir, binanın çevresine taşan, birçok insan ve insan olmayan varlığı ve bunlarla kurulmuş ilişkileri kapsar. Bu ilişkiler bütünü nün kendisi çeşitli riskler barındırır da başka bir dizi sosyal ve materyal riske karşı hayatın idamesini mümkün kılmakta ve güvencesizliklere karşı hayatı koruyan mekanizma ve pratikleri barındırmaktadır. İkamet ilişkisini kırmak, bu çeşit pratikleri ve mekanizmaları yok etmekte ve sosyal ve materyal güvencesizlikleri artırmaktadır. Biyoiktimum hâlihazırda uzun süreçlerde üretilmiş gündelik ihtimum pratiklerini yok ederek; hayatın idamesini mümkün kılan sosyo-materyal çevreyi yıkması sebebiyle bazı yaşamları güvencesizleştirerek ve kırılgen yaşamlara dönüştürerek şiddet üretmektedir.

İhtimumun Eşitsiz Dağılım ve Şiddet Üretimi

Agamben'in (1998) biyopolitika kuramı egemen şiddete maruz kalmanın şartı olarak dışlama mekanizmalarını, Foucault'nun (2003) yaşatmayı merkezine alan biyoiktidar kavramı ise bir normalizasyon mekanizması olarak dahil etmeyi öngörür. Kiracıların ve mülk sahibi olmayan diğer sakinlerin mülkiyet üzerinden organize edilen prosedürler vasıtasıyla dışarıda bırakılması ilkinde açık bir örnek teşkil etse de ihtimum mekanizmalarına dahil edilmek direk olarak risklerin ve kırılgenlığın ortadan kaldırılması sonucunu doğurmaz. Diğer yandan Kentsel Dönüşüm Kanunu (6306) ile kişisel hakların askıya alınması ve ihlal edilmesine maruz kalmak da mülk sahipliği ile organize edilen belirli bir ihtimum formuna dahil edilmeyi öngörür, yani hukuki alandan dışlanmayı değil dahil edilmeyi gerektirmektedir. Türkiye'de karmaşık mülkiyet ilişkileri hâlihazırda ki eşitsizliklerin de kurucu bir pratiği olması sebebiyle ihtimum mekanizmalarına mülkiyet üzerinden dahil edilmek söz konusu mülk sahipleri için çok farklı sonuçlar doğurmaktadır ve Duman'ın (Duman, 2015, s.418) ifadesi ile "süreç... kazananlar ve kaybedenler üretmektedir."

Enformelliğin yönetim biçimi değişen ve güvencesiz mülkiyet ilişkilerinin üretilmesinin temeli olduğu için kırılabilirlik ve riskleri terkip edicidir. Afet çalışmalarındaki yoksulların ve marjinal grupların ikamete elverişli olmayan yerlere yerleştiğini (Kates & Haarmann, 1992) ve bu sebeple de enformel yerleşimlerin afetlere daha kırılabilir olduğunu (Adekan et al., 2015; Murray, 2009; UN-Habitat, 2009) varsayan yaygın kanunun tersine düşük katlı binalar, düşük yoğunluk, mahallelerdeki sosyal ilişkilerin sık dokusu ve barındırdığı dayanışma ağları ve pratikleri hesaba katıldığında gecekonduların sakinlerinin hepsinin sismik tehlike karşısında kentten diğer sakinlerinden daha kırılabilir olduğunu söylemek zor görünmektedir. Riskli alan ilan edilen gecekonduların mahalleleri vakalarında direk sismik risklerle özdeşleştirilen kırılabilirlik kavramı güvencesizlik kavramı ile değiştirilmelidir. Her güvencesiz yaşam zorunlu olarak beklenen depreme diğer yaşamlardan daha kırılabilir olmak zorunda değildir. Gecekonduların sakinlerini kentsel dönüşüme dahil eden onların sismik kırılabilirliklerinden çok mülkiyetlerinin güvencesizlikleridir. Diğer bir değişle güvencesizlikleri onları kentsel dönüşüm riskine maruz bırakır. Bir ihtimam mekanizması olarak kodlanan kentsel dönüşüm bu nüfus parçaları için kırılabilirlik üreten ve dağıtan bir teknolojiye dönüşmektedir.

Yerinden etmeme düsturu ile planlandığı savunulan kentsel dönüşüm projelerinin finansal matriksi özellikle de tapu sahibi olmayan gecekonduların sahipleri için yerinden etme ve mülksüzleştirmeye sebep olmaktadır. Gecekonduların sahipleri mülklerinin legal statüsüne göre farklı finansal seçeneklerle karşı karşıya kalmaktadır. Tapu sahibi olmayanlar çoğunlukla mülklerinin pazardaki değerinin bir kısmına tekabül eden, inşaat malzemesinin değeri olarak görülen, enkaz bedeli almakta ve bu bedel projelerden alacakları yeni konutun değerinden düşülmektedir. Yeni konut sahipliği ancak uzun süreli borçlanma kapasitelerine bağlı olabilmektedir. Hiçbir legal dokümana sahip olmayan gecekonduların sahipleri görece az kalmış olsa da tapu tahsis belgeli mülk sahipleri bu alanlar için marjinal bir durum değildir. 1984 yılında çıkarılan 2981 sayılı kanuna göre gecekonduların sakinleri, belediyeler tarafından bölge için bir ıslah imar planları hazırlanana kadar mülkiyet haklarını kayda geçen geçici bir doküman olan tapu tahsis belgeleri almaktaydılar. Bazı mahalleler affa uğramış ve legalleştirme sürecinden geçmiş olsa bile bir dizi faktör tapuların verilmesini engellemiştir. Gaziosmanpaşa ilçesinde riskli alan ilan edilen Sarıgöl Mahallesi bunu iyi örneklendirebilir. Hardal ve Kılıç'ın (2019, 350) çalışmasına göre mülk sahiplerinin yarısı sadece toprak için tapu veya tapu tahsis

belgesine sahiptir. Görüşmecilerinin sadece 26% hem toprak hem de gecekonduları için tapuya sahiptir (Kılıç & Hardal, 2014). Alanda tapu tahsis belgeli mülk sahiplerine mülkleri için evlerinden daha küçük daireler verilmekte ya da oturabilecekleri büyüklükte ev için borçlanma ile karşı karşıya bırakılmaktadırlar (Töre et al., 2017, s. 3). Her şekilde süreç yerinden edilmeye sonuçlanabilmektedir. Töre vd. (2017) Sarıgöl mahallesindeki görüşmecilerinin ilk etap inşa edilen yeni yapılarda alandan kimsenin oturmadığını ve tapu tahsis belgelilerin çoğunun acele kamulaştırma korkusu ile evlerini ucuza belediyeye satıp gittiklerini belirttiklerini aktarmaktadır.

Proje alanından bir konut edinme, yerinden edilme riskini ortadan kaldırmamaktadır. Tapu sahibi yani kanun tarafından tanınmış hak sahipleri borçlanmadan konut sahibi olabilse bile daha önce yaşamlarında olmayan güvenlik, asansör, peyzaj bakımı, bazen Sarıgöl'deki gibi yarı olimpik havuz (Töre vd., s.4) gibi kalemleri içeren aidat giderleri ve doğal gaz ile ısınmanın yüklediği maddi yük finansal kapasitelerini kolayca aşmakta; dayanışma ağlarının ortadan kaldırılması, mutfak masraflarını indiren kendi üretim imkânlarının ortadan kalkması gibi bir dizi sebepten yeni konuttaki yaşam karşılanamaz hale gelebilmektedir. Bu finansal sıkıntılara ek olarak yeni davranış kodları, disiplin mekanizmaları yeni çevrelerde sakinlerin yaşamlarını etkileyebilmektedir (Uzuncarsili Baysal, 2013). Bu çevreler ortaya çıkan yeni risklerle satüre olabilmekte ve dolaylı yerinden etme mekanizmalarını gönüllü ayrılma kılıfına büründürmektedir (Duman, 2015, s.417). Kılıç ve Hardal'ın (2014, s.5) görüşmelerindeki bulgular gecekondular sahiplerinin dönüşüm öncesinde bile bunları öngördüklerini göstermektedir: Görüşmecilerinin %73'ü kentsel dönüşümü istese de bunların çoğu yeni yaşama uyum sağlayamayacaklarını ve bu yaşamın onlara finansal yükler getireceğini öngördükleri için yeni konutlarda ikamet edeceklerini düşünmemektedir.

Eğer bu durumu sadece rant ile açıklamak kolaylığına kaçmazsak daha zor bir soru ile karşı karşıya kalırız: Nasıl olur da şiddet ve ihtimam bu şekilde bir arada olabilir? Yaşama ihtimam nasıl bu kadar merkezde olup da ihtimam mekanizması olarak kodlanan pratiklerle şiddet üretilebilmektedir? Gupta (2012) Agamben'in biyopolitikasındaki dışlamanın istisna durumundaki şiddetin temeli olduğuna dair tek yönlü yaklaşımını eleştirir: Nazi toplama kamplarına gönderilenler önce vatandaşlıktan çıkarılıp, hukukun korumasından dışlandıktan sonra ölüme maruz bırakılıyorken, Hindistan'da yoksullar ise onların "egemenlik projesine dahil

edilmelerine ve demokratik siyaset ve devlet meşruiyeti için çok merkezi konumda olmalarına *rağmen* öldürülmektedir” (Gupta, 2012, s.7). 2.08.2024 16:22:00 Bizim konumuzda ise gecekondulu sahipleri biyoihtimam mekanizmalarına *dahil edilmelerine rağmen değil, dahil edilmeleri nedeniyle* kendileri için yerinden edilme, mülksüzleştirme, ve potansiyel olarak da sismik kırılabilirliği içeren bir şiddete maruz bırakılıyorlar. Wisner v.d.’nin (1994, ss. 238-9) formüle ettiği gibi insanlar “siyasetçilerin eylemleri ve eylemsizlikleri nedeniyle” de risk altındadır. Risk azaltma pratiklerinin kendileri, ürettikleri kırılabilirlikler, hem sismik hem de sosyal riskler üretme potansiyelleri, ihtimam ve şiddetin her zaman birbirini dışlayan mekanlarda vuku bulmak yerine bazen de aynı mekânı paylaştıklarını göstermektedir.

Biyoihtimamın Mülkiyet Üzerinden Organizasyonunun Hesabi Çevreleri (*Calculative Environments*)

Biyoihtimam kavramı tam da hep zıtlıklar olarak değerlendirilen ihtimam ve şiddetin ilişkisindeki yakınlığa dikkat çekmeye çalışır. Yönetim rasyonalitesi hukukun şiddetini biyoihtimamın zorunlu bir kurucu parçası olarak kabul eder. Biyoihtimamı her kırılabilir yaşamı hedef alan saf bir ihtimam istenci olarak görmek ya da ihtimamın ve şiddetin eşitsiz dağılımını bir egemen keyfilik şeklinde yorumlamak risk tespitinden risk azaltımına uzanan teknopolitik pratiklerin, düzenleyici mevzuatın ve pazarın kar-zarar hesaplamaları ile birleşerek biyoihtimamın eşitsizliklere dayanmasını ve eşitsizlik üretmesini mümkün kılan ve doğallaştıran hesabi çevreler (*calculative environments*) yarattığını gözden geçirir. Bu çoğunlukla binaların materyal risklerinin hesaplanmasının ötesine geçen bir hesap meselesidir. Kırılabilir yaşamları haritalayan çizgiler sadece deprem tehdidi, mikro-bölgeleme, risk tespiti metotları ve araçları ile değil, aynı zamanda kar-zarar hesapları, yatırım mantığı ve var olan eşitsizlikleri görmezden gelen depolitize bir yönetim modu ile çizilir. Hangi yerleşim için hangi müdahale uygundur sorusu daha geniş bir politik ekonomi içinde kar-zarar hesapları ile verilir. Risk yoluyla yaşam “biyoekonomik bir rasyonalitenin içine alınır” (Aradau ve Tazzioli, 2020, s.10).

Risk azaltma pratiklerini yönlendirmek için erken dönemde yapılan bazı çalışmalar, ki bunları bu makalede detaylı ele almak mümkün değil, risklerin ve kırılabilirliklerin yanında kaynakların da farklı yerleşim kategorileri arasında eşitsiz dağılımını dikkate alır. Örneğin İstanbul İçin

Deprem Mastır Planı'nda (IBB, 2003) gecekondı sakinlerinin düşük gelırlı olmaları nedeniyle risk azaltma için kendi kaynaklarına sahip olmasa da, düşük yoğunlukları ve çekici konumları ile kendi kendini finanse etme konusunda fırsatlara sahip oldukları belirtilmiştir. İlan edilen riskli alanlar arasında büyük paya sahip gecekondı mahalleleri sadece kendi dönüşümlerini finanse etmekle kalmamaktadır risk azatlımı pratikleri için kaynağa dönüştürülmektedir.

Eğer yeni yaşam çevreleri ve konutlar gecekondı sahipleri için ekonomik olarak karşılanabilir değilse kimler bu konutlarda yaşayacaktır? Kimlerin yaşamı korunur? Kimlere ihtimam gösterilir? Sonunda kime güvenli konut sağlandığı, enformaliteyi ortadan kaldırıp bu çevreleri güvenli konutlarla donatmayı hedefleyen bu mantığın çok ilgilendiği bir soru gibi görünmemektedir. Her bir yeni bina daha güvenli bir kent için bir adım gibi algılsa da ilan edilen riskli alanlarda inşa edilen konut sadece bu çevrelerde yaşayan nüfusu hedeflemez. Risk enformel düşük yoğunluklu gecekondı mahallelerini genel risk azatlımı için bir kaynağa dönüştürerek hem karşılayabilecekler için güvenlik üreten hem de enformaliteden değer çıkartan (*extract*) ve bu yerleri değerleyen bir tekniğe dönüşür. Basitçe gecekondı sahipleri ihtimam olarak kodlanan süreçten dışlanarak, ya da dahil edilmelerine rağmen şiddete maruz kalıyor değildırler; daha çok biyoihtimama dahil edilerek bir yandan risk azatlımını finanse ederken diğer yandan şiddete maruz kalırlar.

Benzer bir şekilde düşük gelırlı ve özellikle Tozkopran gibi erken dönem sosyal konutlarda çok küçük konutların sahipleri, mülk sahibi olarak ihtimamın muhatabı olsalar da ciddi negatif sonuçlarla karşı karşıyadır. Kentsel dönüşüm sürecinde yeni yapılan konutlar çoğunlukla sahip olunan konutun büyüklüğünü aştığından, karşılayacak gücü olsa da olmasa da mülk sahipleri farkı ödemek zorundadır. Bir aile 50 ya da 70m2 konuta sahipse borçlanma dışında bir seçenek kalmaz. Tozkoparan'daki gibi, çoğunlukla düşük gelırlı işçi sınıfı küçük konut sahipleri için borçlanma çimlerine ciddi tehdit oluşturabilir. Kentsel dönüşüm burada sismik riski ortadan kaldıracak olsa bile buradaki nüfus için yeni sosyal riskler üretme potansiyeli çok yüksektir.

Riskin hesabı çevresi yolu ile biyoihtimamın belli nüfusları kendi kaderine terk etmesinden yani ihtimamın üzerlerinden çekilmesinden de bahsedebiliriz. Özellikle enformel olarak ortaya çıkmış daha sonra yasallaştırılarak yüksek yoğunluğa ulaşmış kent parçaları, Sümer Mahallesiindeki kentsel dönüşüm sürecinin de gösterdiği gibi, özellikle dar alanda

çok fazla hak sahibinin varlığı nedeniyle risk azatlımı için en zor kategori teşkil ettiği düşünülmektedir. Bu yerleşim yerleri söylemde ciddi bir yer işgal etseler de aslında kendi kaderlerine terkedilmektedirler. Riskli bina bazı yenileme tamamen yasallaştırılmış mahallelerde teorik olarak mümkün olsa da işçi sınıfı mülk sahiplerinin finansal kaynaklarının sınırlı olması, kredi faiz indirimine rağmen borçlanmanın büyük bir yük getireceği gözden kaçırılmaktadır. Yenileme halinde mülklerinin değerlerinin artacağı bilgisinin sınırlı finansal imkanlara sahip sadece oturdukları konutun sahibi ailelerin böyle bir yenilemeye teşvik edeceğini varsaymakta fazla iyimser görünmektedir. Ayrıca her mahalle Zeytinburnu kadar avantajlı ve arsa değeri yüksek konumda olmadığından müteahhitlere imar hakkı artırımı olmadığı sürece piyasanın ilgisi ve ailelerin borçlanma miktarları arsa değerine göre değişmektedir. Fassin'in (2009, s.53) de belirttiği gibi yaşam siyaseti, "kimin yaşayacağı, ne kadar ve nasıl bir hayat yaşayacağı üzerine açık veya dolaylı seçimleri gerektirdiğinden" her zaman aynı zamanda da ölüm siyasetidir. Biyoihtimam mekanizmalarının nerede uygulamaya geçirildiğini seçmek aynı zamanda kimlerin onun tarafından terkedildiği, yani ihtimamdan mahrum bırakıldığının da seçimidir (Fassin, 2009; Reid-Henry, 2014).

Biyoihtidar bireylere her zaman ihtimam ve güvenlik getirmedeği gibi, Ann Stoler, Katharyne Mitchell, Aiwa Ong ve Mona Fawaz gibi bir dizi araştırmacının da gösterdiği üzere egemen iktidar da her zaman sadece çıplak hayat üretmez – istisna sadece haklardan yoksun bırakmak için işlemez. Fawaz'ın (2017, s.1944) Beyrut'ta kentsel gelişme ve planlamada istisnanın rolünü gösterdiği çalışması istisnayı, mevzuat dışı teknikler ile "yoksun bırakmaktan çok teşvik ve ayrıcalık sunarak" ve farklı zamansal çerçevelerle işleyen bir nüfus yönetimi olarak ortaya koymuştur. Aynı şekilde kolonilerde istisna sadece nekropolitik bir araç (Mbembe, 2003) olarak işlememiş aynı zamanda ayrıcalıklı nüfusları da üretmiştir. Ann Stoler'ın (2006, 2016) "egemenliğin dereceleri" ve "hakların kademeleri" kavramları tam da bu yasallığın yaşamları farklılaştıran esnek emperyal iktidarını açıklamaktadır:

Emperyal oluşumlar açıkça sınırları çizilmiş ve sınırlandırılmış yönetimler değildir ve nadiren olmuşlardır. Onları daha ziyade farklı egemenlik dereceleri ve hak kademeleri üreten ve bunlara dayanan ölçekli yönetim türleri olarak düşünebiliriz. Gölge nüfuslar üreten bulanık taksonomiler ve ortak yararı tehdit olarak görülenlere karşı korumak için sürekli

geliştirilen zorlayıcı önlemlerle gelişirler. Son olarak, emperyal oluşumlar hem yeni dışlama alanlarına hem de yeni ayrıcalıklı muafiyet alanlarına ve sosyal gruplara yol açar (Stoler, 2006, s.128).

Stoler emperyal formasyonlardan bahsederken arşiv kaynakları üzerinden yazsa da bu formasyonların tarihin bir yerinde kalmış bir geçmişe ait olmadığını da söyler. Yakın zaman üzerine bir çok çalışma da (Easterling, 2005; Mitchell, 2006; Ong, 2006) istisnanın mekânı ve nüfusların karmaşık organizasyon yöntemlerini ürettiği ve bu yolla neoliberalizm ve istisnacılığın içiçe çalışıp birbirlerini ayakta tuttuklarını göstermiştir. İstisnanın asıl işlevinin çıplak hayat üretme olduğunu salık veren Agambenci okumaya karşı, Katharyne Mitchell (2006, s. 98) istisnanın aslında bir “çifte izlek” ile karakterize edilebileceğini belirtir: bir taraftan göçmen işçiler gibi ırksallaştırılmış ve cinsiyetlendirilmiş bedenleri haklarından yoksun bırakırken diğer taraftan küresel iş adamları gibi bedensizleştirilmiş ve mekansızlaştırılmış erkek bedenlerini istedikleri gibi hareket edebilme ayrıcalıkları ile donatır. Bu çalışmalardaki farklı nüfuslar için farklı işleyen teknik ve mekanizmalar bizim konumuzda yoksa da, burada farka ve mekânsallığa çekilen dikkat özellikle önemlidir: Bu çoklu eşitsizlik ve risk ekolojileri, kanun (ya da istisna) eşitsizlik ve farklara kayıtsız olduğu için, kentsel dönüşümün ve bina yenilemesinin tehlide mi kaynağa mı dönüşeceğini belirlemektedir.

Kanun mülk sahiplerini kendi binalarının risk tespitini yaptırmada, yıktırmada ve yenilemede aktive etmekte ve bu konuda mülk sahipleri için kredi faiz desteği, inşaa maliyetinin 10%nuna varabilecek vergi ve harçlardan muafiyet ve bürokratik zorunluluklarda kolaylık gibi bir dizi istisnai avantajlar sunmaktadır. Arsa değeri yüksek varlıklı formel mahalleler hâlihazırda İstanbul İçin Deprem Mastır Planı'nda (İBB, 2003) binaların yenilenmesinin serbest piyasa mekanizmaları içinde gerçekleştirebileceği bir kategori olarak öngörülmüştür. Yeniden inşanın bedelinin farklı toprak değerine sahip mahallelerde aşağı yukarı aynı olduğu düşünülürse, müteahhittin elde edeceği gelir toprak değerine göre ciddi farklılık göstermektedir. Fakat Kentsel Dönüşüm Yasası farklı finansal kaynaklara ve piyasa değerine sahip farklı konumlardaki mahallelere eşit uygulanır ve aynı istisnai araçları sunar. Haklar ve vatandaşlık perspektifinden bakıldığında risk, mülk sahiplerini kaynak dağıtımında eşit konumlandırırken, uygulamada bir mahallede tehdit anlamına gelebilir ve diğerinde değer üreten bir kaynağa dönüşebilir.

Yukarıda bahsedilen sürece bir örnek olarak, Kadıköy ilçesinde en çok riskli bina tespit edilen mahallelerden biri olan Caddebostan'daki (Özler et al., 2015; ayrıca bkz. Berkmen & Turgut, 2019) bina yenileme süreci verilebilir. Bu mahallede riskli bir binanın yenilenmesi süreci, şehirdeki diğer mahallelere benzer şekilde ilerlemektedir: Risk değerlendirmesi, riskli bina ilanı, mülk sahiplerinin hisseleri oranında salt çoğunluğunun anlaşması, bir müteahhitle sözleşme yapılması, kira yardımı gibi sübvansiyonların sağlanması vb. Ancak bu mahalle bazı ekstra avantajlara sahiptir: Bayurgil (2019), aralarındaki yoğun rekabet nedeniyle, geliştiricilerin mülk sahiplerine ekstra sübvansiyonlar da sağlayabildiğini bildirmektedir. Burada mülk sahipleri, konutlarını daha güvenli olanlarla değiştirerek hiçbir ödeme yapmadan mülklerinin değerini artırmaktadır. Ayrıca yüzde otuz imar hakkı elde edebilir (Bayurgil, 2019) veya mevcut bir imar hakkı boşluğunu hayata geçirirler (Özler vd., 2015), ki bu her zaman tüm mahalleler için mümkün değildir. Örnek olarak, fay hatlarına yakınlık ve sorunlu zemin yapısı gibi jeofiziksel koşullar nedeniyle Kadıköy'den daha yüksek sismik risk taşıyan Avcılar ilçesi verilebilir. Örneğin, sahada gördüğüm (Eylül 2020) ilçeden bir mülk sahibi Caddebostan'dakiler kadar hevesli değildi, çünkü riskli mülkünün yerine yenisini almak için 300.000 TL ödemek zorunda kalacak ve kredi desteği almasına rağmen uzun vadeli borçlanacaktı. Bana mantık yürütme şeklini şöyle açıkladı: Mülkünü satması halinde eline 300.000 TL geçecekti, bu da ilçede başka bir daire almak için yeterli değildi ve bu nedenle başka bir ilçede arsa değeri daha düşük olan riskli bir binaya taşınmak zorunda kalacaktı. Ayrıca, yeni konutun yaklaşık 1 milyon TL değerinde olacağını da hesaba katıyordu. Yenilenen binalardaki emlak fiyatları tüm şehir genelinde artmakta, muhtemelen Kadıköy gibi daha düşük sismik risk taşıyan semtlerde yoğun yenilemeye yol açarken, maliklerin fayda-maliyet hesapları Avcılar ve hatta Bakırköy gibi yüksek riskli mahallelerde her zaman yenileme kararıyla son bulmamaktadır. Yukarıda bahsettiğim görüşmeci riskli binalarının yenilenmesi yönünde karar verebilmişti çünkü haneye her iki eş tarafından ortalama birer aylık gelir giriyordu.

Bu bölümdeki örneklerin de gösterdiği gibi, herkes biyoihtimamın korumasına aynı derecede güvenemez ve Kentsel Dönüşüm Yasası da herkes için haklardan mahrumiyet ve egemen şiddete maruz kalma anlamına gelmez. Mülkiyete dayalı risk azaltımının ihtimama mı yoksa terk edilmeye mi, kâra mı yoksa kırılğanlığa mı yol açacağı mevcut eşitsizliklere bağlıdır. Kentsel dönüşüm ve bina yenilemeye dayalı bir risk azaltma

siyaseti, var olan eşitsizliklere kayıtsız kalarak, piyasa mantığıyla yönlendirildikleri taktirde ve homojen bir şekilde uygulandığında ihtimam ve kırılganlıkları eşitsiz dağıtmakta ve yenilerini üretmektedir.

Sonuç

Bu makale 1990lardan beri gerek Türkiye’de gerekse uluslararası alanda ortaya çıkan biyoihtimam diye adlandırdığım ve başka bir makalede (Batur, 2023) daha detaylı incelediğim yeni biyopolitik ilişkinin riskleri ve güvenliği nasıl eşitsiz dağıttığını, ihtimam gösterirken aynı zamanda nasıl şiddet ürettiğini ampirik veriler eşliğinde incelemiştir. Ana argümanı ise sürecin özel mülkiyet ile özdeşleşmiş mülkiyet anlayışı ile organizasyonunun bu eşitsiz dağılımı ve kimileri için şiddet üretmesini hem mümkün kıldığı hem de doğallaştırdığıdır. İhtimam olarak kodlanan mekanizmalar kentlin bazı sakinleri için şiddet üretmekte ve öngörülen depremin üreteceği şiddeti gölgede bırakabilecek şekilde tehdide dönüşebilmektedir.

Kentsel dönüşüm uygulandığı şekliyle alanda hâlihazırda var olan ve yaşamın devamını sağlayan ihtimam mekanizmalarını tahrip etmekte ya da tamamen yok etmektedir. Alternatif bir risk azaltımı ve güvenlik yaklaşımı bu mekanizmalara dikkatle eğilmelidir. Ayrıca bedenleri ve yapıları liberal kapitalist hukuka ve piyasaya bağlayan legal özne/mülkiyet ilişkisi yerine bu ilişkinin yıktığı ve görünmez kıldığı ikamet ile kırılganlık arasındaki ilişkiye odaklanılmalıdır. Konut sahipleri ve kiracılara yapılan yardımların farklılık göstermesi ve konutun mülkiyet durumuna göre yaşanan bir dizi soruna kaynaklık eden mülkiyet odaklı yaklaşımı, 6 Şubat depremleri sonrası yeniden inşaa pratiklerde de gözlemek mümkündür. Hem risk azaltma pratikleri hem afet sonrası yeniden inşa süreçleri kiracılık oranlarının çok yüksek olduğu Türkiye’de, kiracıları ve mülk sahibi olmayan sakinleri odağa almak, mülkiyet vaadine dahil etme yerine risk azaltımını ikamet/bina ilişkisi üzerinden yeniden düşünmek elzemdir. Bununla birlikte riskleri özel hanelere ve bedenlere yüklemek yerine (Mitropoulos, 2020) eşitsizliği merkezine alıp biyoihtimamın ötesinde riskleri ve güvenliği toplumsallaştıran ihtimam pratikleri üretilmeli ve var olan pratiklere de gerekli özen ile yaklaşılmalıdır.

Makale mülkiyeti, yaşama ilişkin duygu ve hassasiyetleri rasyonelleştiren ve risklerin ve güvenliğin eşitsiz dağılımını doğallaştıran bir biyopolitik teknik olarak incelemiş ve bununla yaşam ve mülkiyet arasındaki

kurucu ilişkiye dikkat çekmiştir. Mülkiyet rejiminin temelindeki sınıf, ırk, cinsiyet ve din bazı eşitsizliklere eğilme noktasında yetersizdir. Mülkiyetin yönetimi ile yaşamın yönetsel pratiklere bağlanması arasındaki ilişkiyi anlamada bir bakış noktası sunsa da eşitsiz dağılımın hem tarihsel hem de bugünkü işleyişini anlamada elzem olan sınıf, ırk, cinsiyet ve din temelli kesişimsel ilişki üzerine detaylı bilgi sunamaz. Modern mülkiyet rejiminin biyopolitik bir teknik oluşu şüphesiz bugünle sınırlı değildir. Arşiv araştırmaları ile etnografik araştırmaların birbirini desteklediği çalışmalar şüphesiz biyoihtimamın yeniden ürettiği eşitsizlik ile mülkiyet rejiminin tarihsel mirası olan eşitsizlik arasındaki ilişki hakkında daha bilgilendirici olacaktır.

Diğer bir araştırma ihtiyacı da öngörülen afet ve kentsel dönüşüm ilişkisinde risk ekolojileri ve hesap çevrelerinin alanda insanların pratiklerini ve kararlarını nasıl şekillendirdiğinin liberal rasyonel özne varsayımı ve risk algısı/farkındalığı çalışmalarının ötesinde ele alacak etnografik incelemeler oluşturmaktadır. Neyin ihtimam neyin tehdit olduğu her bir beden bu risk ekolojisi içindeki yerine bağlı olarak yapmak zorunda oldukları öngörü pratiklerine ve hesaplarına dayanmaktadır ve sismik kırılabilirlik bazen evini kaybetmek gibi çok yakın hissedilen tehditlere tercih edilebilir bir şeye dönüşebilmektedir.

Extended Abstract

Organization of Biocare through Property and Uneven Distribution of Safety⁸

Kamile Batur⁹

ORCID: 0000-0002-7378-6986

After the earthquakes of February 6, urban transformation as an instrument of disaster preparedness was put back on the agenda. The cancellation of decisions on risky areas in İskenderun was presented as evidence of the state's lack of care for the safety of its citizens. Since the Gölcük earthquake, the new biopolitical relationship established between the state and life (biocare) has been formed along with the affects and sentiments attached to life, defining life in terms of its vulnerability and making the state responsible for detecting and eliminating this vulnerability. However, these sentiments and emotions are rationalized through certain mechanisms. These mechanisms also naturalize the unequal distribution of risk and care, even the production of vulnerability for some lives. I show in this article that one of these rationalization mechanisms is the organization of the process around private property.

This article is based on the analysis of a series of documents such as urban transformation legislation, reports prepared for earthquake risk mitigation in Istanbul, data from empirical studies conducted by other researchers in different neighborhoods of Istanbul, and interviews with residents, bureaucrats, and experts, as well as spatial analyses I conducted in different neighborhoods of Istanbul during my master's and doctoral research. I discuss these empirical data in the context of biopolitical theories and the concept of biocare.

Foucault (1978, 2003, 2007) writes about the emergence of a new technology of power, biopower, which works with knowledge production and administrative mechanisms developed to make live or let die, as opposed to the sovereign power that kills or lets live. Agamben (1998) describes

⁸ This research has been supported by the Australian Academy of Science's DOC Program.

⁹ Dr., E-mail: kamile.batur@tuwien.ac.at

biopolitics as the sovereign power's production of life as naked life, removing it from the protection of law. Agamben (1998) is not interested in who is excluded from the protection of the law and reduced to bare life, or how they are constructed as bare life, because he is interested in the bare life inherent in every citizen. Foucault's (2003, 2007) focus is on the technologies of normalization, even though he mentions that they produce hierarchies and make it possible to distribute profit differently (Foucault, 1978, p. 141). Whether technologies of power focus on keeping alive or killing, whether they operate through mechanisms of exclusion or inclusion, however they are conceptualized, their effects on lives are differentiated and not equally distributed among them (Fassin 2018). Treating them as binary opposites leads us to overlook these multiple and unequally distributed effects (Aradau & Tazzioli, 2020; Povinelli, 2011, 2016). This is where the concept of biocare comes into play in the context of disasters, not only to describe how life is attached to technologies of governance, but also to emphasize that this link is also based on and produces inequality (Aradau & Tazzioli, 2020; Povinelli, 2011, 2016).

The second problem that the concept of biopower seeks to draw attention to is the relationship between these theories and violence. Foucault (2003), in the last chapter of his seminar *Society Must Be Defended*, asks how it is possible that biopower, which focuses on fostering life, has also produced a period in history in which violence and killing have become so systematized. Foucault's answer is that biopower works in tandem with sovereign power and that, unlike before, some are now killed in order to keep society alive. Agamben (1998) already sees sovereign power as a precondition for the production of violence. The violence in the concentration camp was only made possible by excluding the inhabitants from the protection of the law. As I show with empirical data in this article, the concept of biocare draws attention to the fact that violence can occur not only through mechanisms of exclusion, but also through inclusion in practices of care that seek to sustain life. In practices where biocare links life to governing techniques, care and violence are not mutually exclusive, but can occur in the same space.

The series of cases presented in this paper sometimes exemplify classical Agambenian (1998) and Foucaultian (1978, 2003, 2007) theories of biopolitics. For example, when biocare is organized through property, it reduces the relationship between vulnerability and inhabitation to a legal subject/private property relationship, and excludes tenants and non-

owner occupants from practices of care, despite the fact that they are vulnerable due to their place and buildings of residence. While this is a direct example of violence being produced through exclusion (Agamben 1998), inclusion through ownership produces a range of different outcomes due to the character and category of property. Another example is that informally emerged, later amnestied and densely built neighborhoods are left to die (abandoned) (Foucault 1978, 2003) because they are not included in the areas declared as zone of risk and although theoretically possible, building based renewal is difficult for a number of reasons. However, it is worth mentioning two cases that are not included in either Agambenian or Foucaultian theories. The first of these is the gecekondü neighborhoods, which constitute the majority of the zone of risk decisions. In these neighborhoods, owners with title deed allocation certificates (*tapu tahsis belgesi*) and those without any title deeds face dispossession, displacement or indebtedness. Thus, violence is not always produced by exclusion from practices of care (Agamben 1998) or abandonment (Foucault 1978, 2003), on the contrary, care and violence share the same space. In other words, violence can also be produced by inclusion in care. Likewise, legal exception (Agamben 1998) does not only function to suspend rights and produce bare life, on the contrary, it can also turn into a technique that both produces security for property owners in neighborhoods with higher rent value and increases the economic value of their properties.

The Notion of biocare focuses our attention to the uneven distribution of vulnerability and care, as well as the production of violent consequences for some parts of population which are naturalized by the organization of risk reduction practices through the legal subject/property relationship.

Ensuring the safety for all may be possible through alternative architectural and urban practices of care that center inequalities and the vulnerability/inhabitation relationship.

Kaynakça/References

- Adelekan, I., Johnson, C., Manda, M., Matyas, D., Mberu, B., Parnell, S., Pelling, M., Satterthwaite, D., ve Vivekananda, J. (2015). Disaster risk and its reduction: An agenda for urban Africa. *International Development Planning Review*, 37(1), 33–43. <https://doi.org/10.3828/idpr.2015.4>
- Agamben, G. (1998). *Homo sacer: Sovereign power and bare life*. Stanford: Stanford

University Press.

- Alexander, D. (1985). Death and injury in earthquakes. *Disasters*, 9(1), 57–60. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7717.1985.tb00911.x>
- Aradau, C. ve Tazzioli, M. (2020). Biopolitics multiple: Migration, extraction, subtraction. *Millennium: Journal of International Studies*, 48(2), 198–220. <https://doi.org/10.1177/0305829819889139>
- Arendt, H. (1998). *The human condition*. University of Chicago Press.
- Avcı, A. (2013). 6306 Sayılı afet riski altındaki alanların dönüştürülmesi hakkında kanun açısından mülkiyet hakkının sınırlandırılması. M. Yasin ve C. Şahin (Der.), *Kentsel Dönüşüm Hukuku* içinde (ss. 187-203). İstanbul: İstanbul Üniversitesi S. S. ONAR İdare Hukuku ve İlimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Batur, K. (2023). Biyoihtimam: Afete hazırlığın biyopolitikası ve kırılgan yaşamın üretimi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 765–784. <https://doi.org/10.18506/anemon.1362892>
- Bayurgil, L. (2019). Dönüşen “cadde”de mahalle ilişkileri: Ev sahibi ve kapıcılar. *Beyond.Istanbul*, 04/İstanbul Yollarında Kentsel Politik Ekoloji, 151–155.
- Berkmen, N. H. ve Turgut, S. (2019). Kentsel dönüşüm kısıcında “Bağdat Cadesi.” *MEGARON*, 14(1), 155–166. <https://doi.org/10.14744/MEGARON.2019.35467>
- Blomley, N. (2004). *Unsettling the city: Urban land and the politics of property*. Routledge.
- Çavdar, A. ve Tan, P. (2013). Sunuş. A. Çavdar ve P. Tan (Der.), *İstanbul: Müstesna şehrin istisna hali* içinde (s. 7–14). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- ÇŞB (2012). Kentsel dönüşüm hakkında 50 soru 50 cevap. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Duman, B. (2015). Kentsel dönüşümde riskler ve beklentilere dair ilk tespitler: İstanbul’da bir saha çalışması. *MEGARON / Yıldız Technical University, Faculty of Architecture E-Journal*, 10(3), 410–422.
- Easterling, K. (2005). *Enduring innocence: Global architecture and its political masquerades*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Fassin, D. (2009). Another politics of life is possible. *Theory, Culture & Society*, 26(5), 44–60. <https://doi.org/10.1177/0263276409106349>
- Fassin, D. (2018). *Life: A critical user’s manual*. Cambridge: Polity.
- Fawaz, M. (2017). Exceptions and the actually existing practice of planning: Beirut (Lebanon) as case study. *Urban Studies*, 54(8), 1938–1955. <https://doi.org/10.1177/0042098016640453>
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality. Volume I: An Introduction*. (R. Hurley, Trans.). New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (2003). *Society must be defended. Lectures at the Collège de France, 1975–76*. New York: Picador.
- Foucault, M. (2007). *Security, territory, population. Lectures at the Collège de France*,

- 1977-78. New York: Palgrave Macmillan.
- Gunes, O. (2015). Turkey's grand challenge: Disaster-proof building inventory within 20 years. *Case Studies in Construction Materials*, 2, 18–34. <https://doi.org/10.1016/j.cscm.2014.12.003>
- Gupta, A. (2012). *Red tape: Bureaucracy, structural violence, and poverty in India*. Durham: Duke University Press.
- Hardal, S. ve Kılıç, T. (2019). İstanbul Gaziosmanpaşa'da tamamlanan kentsel dönüşüm projelerinin sosyo mekansal etkileri. / *SBAD / Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 699–716.
- İBB (2003). *İstanbul için deprem mastır planı*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Joseph William, S. (2000). *Entitlement: The paradoxes of property*. New Haven: Yale University Press.
- Kates, R. W. ve Haarmann, V. (1992). Where the poor live: Are the assumptions correct? *Environment*, 34, 4–28.
- Keenan, S. (2015). *Subversive property: Law and the production of spaces of belonging*. London: Routledge.
- Kılıç, T. ve Hardal, S. (2014). Kentsel dönüşümün sosyal ve mekansal yansımalarına bir örnek: Sarıgöl Mahallesi (Gaziosmanpaşa-İstanbul). *Türk Coğrafya Dergisi*, 62, 1–7. <https://doi.org/10.17211/tcd.33157>
- Kırmızıtaş, D. (2023, 17 Şubat). Erdoğan ve Danıştaya göre İskenderun "riskli alan" değilmiş. *Evrensel*. 18 Şubat 2023 tarihinde, <https://www.evrensel.net/haber/482572/erdogan-ve-danistaya-gore-iskenderun-riskli-alan-degilimis-adresinden-erisildi>.
- Mbembe, A. (2003). Necropolitics. *Public Culture*, 15(1), 11–40. <https://doi.org/10.1215/08992363-15-1-11>
- Mitchell, K. (2006). Geographies of identity: The new exceptionalism. *Progress in Human Geography*, 30(1), 95–106. <https://doi.org/10.1191/0309132506ph594pr>
- Mitropoulos, A. (2020). *Pandemonium: Proliferating borders of capital and the pandemic swerve*. London: Pluto Press.
- Murray, M. J. (2009). Fire and ice: Unnatural disasters and the disposable urban poor in post-apartheid Johannesburg. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(1), 165–192. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2009.00835.x>
- Neocleous, M. (2008). *Critique of security*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ong, A. (2006). *Neoliberalism as exception: Mutations in citizenship and sovereignty*. Durham: Duke University Press.
- Özler, Ö. A., Tayfun, S., ve Salihoğlu, G. Ö. (2015). The effects of new urban transformation law on upper-class housing prices: The case of Caddebostan, İstanbul. R. Efe, B. Carmen, İ. Cüberal ve N. Gulnara (Der.), *Environment and Ecology at the Beginning of 21st Century* içinde (ss. 47–60). Sofya: St. Kliment

- Ohridski University Press.
- Pérouse, J.-F. (2013). Kentsel dönüşümün yaygınlaştırılması ya da suskun çoğunluğun acımasız zaferi... T. Bora (Der.), *Milyonluk Manzara. Kentsel Dönüşümün Resimleri* içinde (ss. 49–55). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Povinelli, E. A. (2011). *Economies of abandonment: Social belonging and endurance in late liberalism*. Durham: Duke University Press.
- Povinelli, E. A. (2016). *Geontologies: A requiem to late liberalism*. Durham: Duke University Press.
- Reid-Henry, S. M. (2014). Humanitarianism as liberal diagnostic: Humanitarian reason and the political rationalities of the liberal will-to-care. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 39(3), 418–431. <https://doi.org/10.1111/tran.12029>
- Stoler, A. L. (2006). On degrees of imperial sovereignty. *Public Culture*, 18(1), 125–146. <https://doi.org/10.1215/08992363-18-1-125>
- Stoler, A. L. (2016). *Duress: Imperial durabilities in our times*. Durham: Duke University Press.
- Şahin, C. (2013). Afet riski altındaki alanların dönüştürülmesi hakkındaki kanun'a yönelik bazı eleştiriler. M. Yasin ve C. Şahin (Der.), *Kentsel Dönüşüm Hukuku* içinde (ss. 51–72). İstanbul: İstanbul Üniversitesi S.S.ONAR İdare Hukuku ve İlimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Töre, E., Gökşin, Z. A. ve Yazıcı, Y. E. (2017). Gecekondu alanlarında dönüşümü yönetmek: Gaziosmanpaşa Sarıgöl-Yenidoğan örneği. *mimar.ist*, 2017(1), 90–100.
- UN-Habitat. (2009). *Global report on human settlements 2009: Planning sustainable cities, united nations human settlements programme*. London: Earthscan.
- Uzunçarşılı Baysal, C. (2013). Civilizing the Kurdish population of Ayazma: Ayazma / Tepeüstü urban transformation project -Küçükçekmece İstanbul. *Journal of Planning*, 23(2), 83–94. <https://doi.org/10.5505/planlama.2013.88597>
- Wisner, B., Blaikie, P., Cannon, T., ve Davis, I. (1994). *At risk – natural hazards, people's vulnerability, and disasters*. London: Routledge.

Kamile Batur

Lisans ve yüksek lisans eğitimini (birleşik sistem) 2015 yılında Viyana Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Planlama Fakültesi Mimarlık bölümünde tamamladı. Yüksek lisans tezi Rudolf Wurzer Ödülü aldı. Avusturya Bilim Akademisi DOC Programı tarafından finanse edilen doktora tezini aynı üniversitede kent çalışmaları alanında 2022 yılında tamamladı. Doktora tezine Viyana Belediyesi tarafından Doktora Tez ödülü verildi. 2017-2020 yılları arasında Viyana Teknik

Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Bağımsız araştırmacı olarak kentsel politika ve afet riski ile ilgili çalışmalarına Türkiye'de devam etmektedir.

She completed her bachelor's and master's degree (combined system) in 2015 at the Department of Architecture, Faculty of Architecture and Planning, Vienna University of Technology. Her master thesis received the Rudolf Wurzer Prize. She completed her doctoral thesis in the field of urban studies at the same university in 2022, funded by the DOC Program of the Austrian Academy of Science. Her doctoral thesis was awarded the Doctoral Dissertation Prize by the City of Vienna. Between 2017-2020, she worked as a research assistant at the Technical University of Vienna. She continues her research on urban politics and disaster risks as an independent researcher in Turkey.

E-posta: kamile.batur@tuwien.ac.at

Teşekkür

Sibel Yardımcı'ya *biocare* kavramını çevirirken destek ve önerilerinden dolayı teşekkür ederim.

Radikalleşme ile Mücadelede Yerel Yönetimlerin Rolü- Londra Örneği

Kaan Kılıç¹

ORCID: 0000-0002-7926-1662

Öz

Radikalleşme ile mücadelede farklı kurum ve aktörlerin katılımı, uzun soluklu bir mücadele stratejisinin başarıya ulaşması açısından önemlidir. Halk Sağlığı Modeli ile kademelendirilebilecek olan radikalleşme ile mücadele seçeneklerinde yerel yönetimler, icracı ve yardımcı unsurlar olarak görev yapabilmektedir. Buna göre birincil ve ikincil önlemede etkili olarak faydalana-
bilecek olan yerel yönetimler, geliştirecekleri sosyal projeler ile toplum arasında ötekileştirme, damgalama gibi radikalleşmeyi tetikleyen olumsuzlukları azaltabilecek ve sosyal uyumu arttı-
rabilecek kapasiteye sahiptir. Çalışmanın temel iddiası, radikalleşme ile mücadelenin birincil önleme seviyesinde yerel yönetimlerin icracı, uygulayıcı olarak etkili olabileceği ve ikincil ön-
leme seviyesinde tamamlayıcı, yardımcı unsur olarak görev alabileceğidir. Çalışmada bu iddiayı
test etmek amacıyla İngiltere örneği Londra ölçeğinde incelenecektir. İngiltere'nin radikal-
leşme ile mücadele yöntemleri, yayımlanan strateji belgelerinin analiz edilmesiyle ele alınacak
ve Londra örneği, uygulanmakta olan Şiddet İçeren Aşırıcılığa Karşı Koyma Programına yö-
nelik raporların eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmesi ile açıklanmaya çalışılacaktır.
Ayrıca Londra genelinde Kanal programı ile ilgili sayısal verilerin yorumlanması ile yerel yö-
netimlerin rolü ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Radikalleşme, yerel yönetimler, Londra, halk sağlığı modeli, önleme

¹ Arş. Gör. Dr. Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstihbarat Çalışmaları Anabilim Dalı, E-posta: kaan.kilic@msu.edu.tr

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1423826

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 877 - 905

The Role of Local Governments in Countering Radicalization: The Case of London

Kaan Kılıç²

ORCID: 0000-0002-7926-1662

Abstract

The participation of different institutions and actors in countering radicalization is important for the success of a long-term challenging strategy. Local governments can serve as executive and auxiliary elements in countering radicalization options, which can be graded with the Public Health Model. Accordingly, local governments, which can effectively benefit from primary and secondary prevention, can reduce negativities that trigger radicalization such as marginalization and stigmatization among the society and increase social harmony with the social projects they will develop. The main claim of the study is that local governments can be effective as practitioners at the primary prevention level of countering radicalization and can serve as complementary and auxiliary elements at the secondary prevention level. To test this claim, the study will examine the UK example on a London scale. England's methods of countering radicalization will be discussed by analyzing published strategy documents, and the London example will be explained by examining the reports regarding the ongoing Countering Violent Extremism Program using critical discourse analysis. Also, the role of local governments will be discussed by interpreting the numerical data related to the Channel program across London.

Keywords: Radicalization, local governments, London, public health model, prevention

² Arş. Gör. Dr. Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstihbarat Çalışmaları Anabilim Dalı, E-posta: kaan.kilic@msu.edu.tr

Giriş

Radikalleşme ve şiddet içeren aşırıçılıkla mücadele, kavramların sahip olduğu muğlaklık ve tanımsal uzlaşmazlık nedeniyle başlı başına tartışmalı bir alandır. Pek çok ülke radikalleşme ve şiddet içeren aşırıçılığı terörle mücadele kapsamında, kolluk kuvvetleri ve güvenlik bürokrasisi ile aşmayı hedeflemektedir. Ancak yalnızca kolluğun uygulamakta olduğu caydırıcı tedbirler ile radikalleşme ve şiddet içeren aşırıçılığın üstesinden gelebilmek mümkün değildir. 11 Eylül Saldırılarına kadar terörle mücadele yasaları kapsamında ele alınan ilgili alan, Saldırıların akabinde daha geniş bir perspektifte değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bireylerin ve grupların neden ve nasıl radikal akımlara kapıldığını, bu tesirin ne şekilde gerçekleştiğini anlamaya çalışan yeni anlayış ile kolluk haricindeki diğer aktörler de meseleye dâhil olmuştur. Radikalleşme ve aşırıçılığın yıkıcı etkilerine karşı toplumsal dayanıklılığın geliştirilmesi, sosyal uyumun kuvvetlendirilmesi ve radikalleşmenin etkilerini arttırmaya yönelik katalizör vazifesi gören ayrımcılık, dışlanma ve damgalama gibi unsurlar ile mücadelede yerel yönetimler önemli bir rol oynamaktadır.

Yerel yönetimler vasıtasıyla toplumda dezavantajlı konumda olan ve radikalleşmenin etkilerine karşı savunmasız durumda bulunan kişi ve gruplara yönelik kapsayıcı programlar geliştirilebilmektedir. Köklü bir yerel yönetim anlayışına sahip olan Birleşik Krallık özelinde bakılacak olursa, Birleşik Krallık'ın terörle mücadele yaklaşımı çok kapsamlı olmakla birlikte radikalleşme ve aşırıçılıkla mücadele hususları da hükümet tarafından yayımlanmakta olan Terörizmle Mücadele Stratejisi (Counter-Terrorism Strategy- CONTEST) belgelerinde ele alınmaktadır. Hükümetin farklı düzeylerinden kurumları içeren bu stratejide yerel yönetimlerin de önemli görevleri bulunmaktadır. CONTEST'in önleme stratejisi içerisinde toplumsal uyumun ve sosyal entegrasyonun sağlanmasına katkıda bulunan yerel yönetimler, okullar, dini kurumlar ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliğini teşvik etmektedir. Önleme stratejisinin en önemli unsurlarından birisi olan erken tanı ve müdahalenin yerine getirilmesinde önemli bir role sahip olan yerel yönetimler, bireylerin aşırılaşmaya varan yollardan uzaklaştırılması için destek sağlamaktadır. Aşırıçılığın etkilerinin azaltılması ve aşırılaşmış kişilerin şiddete varan eylemleri uygulamasının önüne geçmek için kurumlar arası iletişim ve dayanışmaya önem veren strateji içerisinde yerel yönetimler, merkezi hükümet ile iletişimin

sağlanmasına ve ilgili vakalar hakkında gereken bilgilerin iletilmesine yardımcı olmaktadır. Kritik alt yapıların korunması ve kaçınılamaz olarak değerlendirilen bir saldırı sonrası yapılacak olan hazırlıklara öncülük edilmesi hususunda yine yerel yönetimlerin önemli katkıları bulunmaktadır.

Çalışmanın amacı, radikalleşme ve şiddete varan aşırıcılıkla mücadelede yerel yönetimlerin rolü ve işlevini İngiltere örneği üzerinden anlatmaktır. Çalışmanın temel iddiası, yerel yönetimlerin gerek radikalleşen ve aşırı uçlara yönelen bireylerin tespit edilmesinde gerekse de radikalleşmenin yıkıcı etkilerine karşı toplumsal direnç ve uyumun geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığıdır. Çalışmada İngiltere örneği, Londra ölçeğinde incelenecektir. Çalışmanın ilk bölümünde, yerel yönetimlerin radikalleşme ile mücadele süreçlerine katılımıyla ilgili teorik çerçeve “Halk Sağlığı Modelini” açıklamak suretiyle çizilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde gelişmiş bir yerel yönetim anlayışı olan İngiltere’nin yerel yönetim yapısı kısaca açıklanacak akabinde aşırıcılıkla mücadelede İngiltere’nin izlemiş olduğu stratejiler, yayımlanan strateji belgelerinin incelenmesi ile yerel yönetimlerin dahilî çerçevesinde ele alınacaktır. Çalışmanın dördüncü bölümünde Londra örneği üzerinde durulacak ve Londra’daki sorumlu belediyelerin göstermiş olduğu çabalar ve somut faaliyetler üzerinden aşırıcılık ile mücadele stratejilerinde yerel yönetimlerin rolü anlaşıl-maya çalışılacaktır.

Yöntem

Çalışmada radikalleşme ile mücadelede yerel yönetimlerin rolü, Londra örneği üzerinden incelenmektedir. Çalışmanın kapsamı, Londra ile sınırlı tutulmuş ve İngiltere’deki diğer yerel yönetim bölgeleri çalışmaya dahil edilmemiştir. Bunun iki gerekçesi bulunmaktadır. İlk olarak Londra’nın yerel yönetim yapısının diğer yerel yönetim yapılarından ayrışması, ikinci olarak ise örneklemin daraltılması ile daha tutarlı sonuçlara varılabileceğinin düşünülmesidir.

Çalışmada ilk olarak radikalleşme ile mücadele konusu, sağlık, eğitim, refah çalışmaları gibi birçok alanda kullanılmakta olan “Halk Sağlığı Modelinin” önleyici yöntemi ışığında ele alınmıştır. Teorik çerçevesi Halk Sağlığı Modeli ile çizilen çalışmada, modelin radikalleşme ile mücadeleye uyarlanması ve modele yönelik eleştirilerin incelenmesi maksadıyla literatür taraması yöntemiyle belirli örnekler seçilmiştir. Bu kapsamda Weine

ve Eisenman'ın, Connor ve Flynn'in çalışmaları, modelin açıklanmasında temel kaynaklar olarak değerlendirilmiştir. Güçlü Şehirler Ağı (*Strong Cities Network*) ve Radikalleşme Farkındalık Ağı (*Radicalisation Awareness Network- RAN*) tarafından yayımlanan raporlar ve belgeler, belge analizi yöntemiyle ele alınmış ve modele yönelik pratik uygulamalar, yerel yönetimlerin radikalleşme ile mücadele süreçlerine müdahilliği hakkında değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın ikinci kısmında, radikalleşme ile mücadelede İngiliz yerel yönetim sisteminin rolünü açıklamak için evvela İngiltere'deki yerel yönetim yapısı, açık kaynaklardan derlenen bilgiler ve yerel yönetimler tarafından yayımlanan belgelerin analiz edilmesi suretiyle incelenmiştir. Anglosakson kültürünün raporlama konusundaki titizliği sayesinde ilgili kurumların internet sitelerinden elde edilen raporlar analiz edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü kısmında aşırılıkla mücadelede İngiliz modeli, yayımlanan strateji belgelerinin belge analizi yöntemiyle değerlendirilmesiyle ele alınmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Terörizmle Mücadele Strateji (*Counterterrorism Strategy- CONTEST*) belgeleri incelenmiş daha sonra radikalleşme ile mücadele kapsamında "savunmasız" olarak değerlendirilen kişilerin radikalleşme ile mücadele programlarına sevk edildikleri "Kanal Programı" ele alınmıştır. Kanal programı ile ilgili belgelerin analiz edilmesinin akabinde Kanal kapsamında önleme programlarına sevk edilen kişiler ile ilgili yayımlanan yıllık sayısal verilerin mukayese edilmesiyle, yerel yönetimlerin önleme programlarına yönlendirme süreçlerine (İngiltere genelinde) yüzdesel olarak katkıları incelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Londra genelinde yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilen aşırılıkla mücadele çabaları değerlendirilmiştir. 2017 yılında Londra Belediye Başkanı Sadiq Khan tarafından yayımlanan Şiddet İçeren Aşırılığa Karşı Koyma Programı hakkında 2019 yılında bir inceleme raporu yayımlanmıştır. Yayımlanan raporda, uygulanmakta olan programın artıları ve doğrularının yanı sıra programda geliştirilmesi gereken hususlara da değinildiği ve şeffaf bir raporlama yapıldığı eleştirel söylem analizi yönteminin uygulanması ile anlaşılmıştır. Çalışmanın bu kısmında üçüncü bölümde açıklanan Kanal Programının Londra bölgesine uyarlanması ele alınmış ve açıklanan sayısal veriler Londra genelinde değerlendirilmek üzere sınıflandırılmıştır. Sınıflandırılan veriler, Kanal programındaki yönlendirme süreçlerine göre incelenmiş ve farklı sektörler ile yerel yönetimlerin yönlendirme programlarına oranları arasında mukayese yapılmıştır. Buna göre İngiltere genelinde Kanal programına

yapılan yönlendirmelerdeki yerel yönetim katkısının, Londra bölgesinde de benzer bir oranda çıktığı görülmüştür.

Makale boyunca açık kaynaklardan elde edilen verilerin analiz edilmesi yöntemiyle, yerel yönetimlerin radikalleşme ile mücadele süreçlerine katkısı anlaşılmaya çalışılmıştır. Ancak yayımlanan raporların ve belgelerin sübjektif değerlendirmelerde bulunabileceği de akılda tutulmalıdır. Her ne kadar niceliksel yöntemlerin niteliksel yöntemlerden daha isabetli veriler ortaya sunduğu düşünülse de sayısal verilerin işlenmesinde belirlenen faktörler vurgulanmak ya da savunulmak istenen önermelerin çıkarımında tutarsızlık yaratabilmektedir. Bu da salt sayısal verilerin ortaya koyduğu gerçeklikle, 'yorumlanmış' verilerin doğruluğu arasında yanlış olasığını arttırmaktadır. Makalede bu yanlış olasığını azaltabilmek amacıyla önleme programlarına yönelik eleştirel çalışmalar da değerlendirilmiş ve önleme programlarına yönelik eksiklikler de ele alınmaya çalışılmıştır. Bu maksatla belge analizindeki inceleme yetersizliğinin, eleştirel söylem analizinde değişken olarak kullanılan kelimelerin ötekileştiren yanı irdelenerek aşılması hedeflenmektedir.

Radikalleşme ile Mücadelede Yerel Yönetimler

Radikalleşme kısaca bireyler ya da gruplar tarafından aşırı fikirlerin süreç içerisinde benimsenmesi olarak tanımlanabilmektedir (Borum, 2011, s.9). Kavramın gelişim süreci ve mücadele yöntemleri ile ilgili tartışmalar süregelmektedir. Kavramın sahip olduğu muğlaklık nedeniyle radikal bireylerin kimler olduğu ve nasıl tespit edildikleri de tartışmalı hale gelmektedir. Radikal bireyler ile kastedilen yaygın toplumsal normların dışında kalan kişiler ise toplumsal normların nasıl ve kime göre belirlendiği de yine tartışmalı olacaktır. Öyleyse radikalleşme ile mücadele etmek için hedefin ne olduğunu belirlemek önemli bir hale gelmektedir. Birey ya da grupların yaygın toplumsal normları benimsemesini sağlamak mı yoksa birey ya da grupların radikal fikirleri şiddet içeren eylemlere dönüştürmesini engellemek mi hedeflenmelidir, buna karar vermek gerekmektedir.

Önceleri suç ve terörle mücadele yasaları kapsamında ele alınan radikal hareketler ile ilgili, yeni anlayış ve yöntemlerin gelişmesine yönelik ihtiyaç devam etmektedir. Buna göre, kapsamlı bir mücadele yöntemi belirleyebilmek için farklı alanlardan uzmanlıklara ve farklı sektörlerin sürece katılımına ihtiyaç bulunmaktadır. Yalnızca kolluk kuvvetleri ve ya-

sama yoluyla yapılacak radikalleşme ile mücadele programları eksik kalacaktır. Yerel yönetimler, eğiticiler ve sosyal hizmet görevlileri gibi toplumun birçok kesiminden uzmanın, radikalleşme ile mücadelede rol alması gerektiği düşünülmektedir. Bu açıdan radikalleşme ile mücadele yöntemlerinin ölçeklendirmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Weine ve Eisenman, radikalleşme ve mücadelenin ölçeklendirilmesi için “Halk Sağlığı Modelinin” dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedir (2016).

Halk Sağlığı Modeli, birincil, ikincil ve üçüncül müdahale seçenekleri olarak sıralanmaktadır. Farklı uzmanlar tarafından radikalleşmeye uyarlanan modeli, kalp hastalıkları metaforu üzerinden açıklamak gerekirse, birincil müdahale seçenekleri hastalığa karşı önleyici müdahaleler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada amaç, hastalık bireylerde henüz ortaya çıkmadan hastalığa yönelik nedenleri teşhis ederek ona yönelik önlem alabilmektir. Kısacası birincil önlemenin muhatabı bireyler değil toplumun tüm kesimleridir. İkincil önlemede risk grupları içerisinde yer alan bireylere yönelik seçenekler geliştirmek hedeflenmektedir. Burada hedef kitle, kalp ve damar hastalıklarına yatkın olan kişilerdir. Bu kişilere yönelik geliştirilecek diyet ve egzersizler ile hastalık gelişmeden ona karşı önlem almak düşünülmektedir. Üçüncül önlemede ise doğrudan hastalığa sahip kişilerin tedavisi planlanmaktadır. Bu aşamada risk durumundan ziyade kişilerin hasta olduğu bilinmekte ve buna göre tedavi seçenekleri geliştirilmektedir (Connor ve Flynn, 2016, s.13).

Halk Sağlığı Modelini, radikalleşme ile mücadeleye uyarlamak gerekirse, ilk seviyede toplumda radikalleşmeye neden olan etkenler tespit edilmeli ve bu etkenleri giderebilmek için sosyal ve toplumsal politikalar geliştirilmelidir. Birincil önleme, radikalleşme ve şiddet içeren aşırılık sorunları ortaya çıkmadan önce gerçekleşmelidir (Poinsot, 2023, s.4). Yerel yönetimlerin buradaki rolü, tamamlayıcı ve yardımcı bir niteliğin yanı sıra bizzat uygulayıcı olmaktadır. Birincil önlemenin amacı, yerel yönetimin sorumlu olduğu bölgeyi radikalleşmeye karşı direnci arttırarak sosyal olarak daha uyumlu hale bir yapıya dönüştürmek ve nefret, aşırılık, kutuplaşma gibi tehditlerle alakalı zayıf noktaları azaltacak eylemlerde bulunmaktır (Strong Cities Network, 2023, s.35).

Topluluk katılımının önemsendiği birincil önleme faaliyetleri ile yerel yönetimlerin geliştirdiği sosyal girişimler vasıtasıyla toplumda sosyal uyumun inşa edilmesi, toplumlar arasındaki farklılıkların çatışma nedeni olmaktan ziyade bir zenginlik olarak kabul edilebilmesi amaçlanmakta-

dır. Bu politikalar vasıtasıyla birbirini tanıyan ve yaklaşan birey ve topluluklar arasında damgalanma ve ötekileştirmeler azalacaktır. Birincil önleme, daha geniş bir yelpazedeki becerileri ve ortakları içerdiğinden, kolluk kuvvetleri, adalet sistemi ve istihbarat örgütleri tarafından yürütülmemelidir (Poinsot, 2023, s.4). Bu alanlara yönelik atılan adımlarda radikalleşme ile mücadele kavramına atıfta bulunmadan radikalleşme ile mücadele etmek önemlidir. Aşırılığa ve ideolojiye yapılacak olan vurgu, muhatap birey ve gruplar tarafından tehdit unsuru olarak algılanabilecektir. Önemli olan birey ve grupların yapılacak faaliyetlere karşı direnç göstermelerine yol açmadan ve radikalleşme gibi kavramları öne çıkarmadan mücadele etmektir (RAN, 2023c, s.1). Bu açıdan yerel yönetimlerin düzenlemiş olduğu etkinlik ve organizasyonların içerisinde radikalleşme ile mücadele lafzı geçmese bile buralardan elde edilecek sonuçlar, radikalleşmeye karşı dolaylı bir etki verecektir.

Birçok yerel yönetim için birincil önleme, en fazla fark yaratabileceklerini hissedecekleri alanı oluşturmaktadır. Bunun nedeni olarak, birincil önlemenin, sorun yaratan daha geniş yapısal ve toplumsal sorunları ele alınmasını içermesi gösterilmektedir (Strong Cities Network, 2023, s.14). Ancak spor, eğitim, uyuşturucu rehabilitasyonu, sanat etkinlikleri gibi birincil önleyici müdahaleleri oluşturan atılımlar, kamuoyunda aşırıcılığın önlenmesine yönelik zihinsel bir bağlantıyı hemen oluşturamadığı için genellikle yerel yönetimlerin bu alanlara yönelik finansman sağlaması hususunda belirli çekinceler bulunmaktadır (RAN, 2023b, s.2).

İkinci önleme, şiddet içeren radikal fikirlere maruz kalan veya aşırılık yanlısı sosyal bir ağa yakınlık hisseden risk altındaki bireylere yönelik stratejileri içermektedir (Weine ve Eisenman, 2016). Yerel yönetimler, belirlenen risklere bağlı olarak, şiddete yönelik davranışsal radikalleşme belirtileri gösteren belirli birey ve grupları hedef alan ikincil önlemenin bir parçası olabilmektedir (Strong Cities Network, 2023, s.14). Ancak ikincil önlemeye katılım süreçleri, bireysel rızaya dayalı olduğu için yerel yönetimler için en büyük zorluklarından birisi bu rızanın geliştirilmesidir (Strong Cities Network, 2023, s.54). İkincil önleme araçlarına örnek olarak, mentorluk, danışmanlık gibi müdahale seçenekleri, topluluk katılımının sağlanmasına yönelik projeler ve aşırılıkçı öykülemeye yanıt amacıyla karşı bir öykülemenin oluşturulması verilebilmektedir (Connor ve Flynn, 2016, s.15).

Yerel yönetimler üçüncül önlemede uygulayıcıdan çok yardımcı unsur olarak görev yapmaktadır. Üçüncül önlemede daha çok merkezi hükümetler, kolluk ve istihbarat teşkilatlarının etkili olduğu görülmektedir. Halihazırda radikalleşmiş ve şiddet eylemlerine karışmış kişileri hedefleyen üçüncül önlemede yerel yönetimler, merkezi hükümetin çizmiş olduğu çerçevede yardımcı unsur olarak görev yapmaktadır. Ancak polislik faaliyetlerini bünyesinde barındıran bazı yerel yönetim anlayışlarının üçüncül önlemede de önemli görevleri dolaylı olarak icra ettikleri görülebilmektedir. Üçüncül önleme araçlarına örnek olarak, halihazırda radikalleşmiş kişilerin şiddet içeren gruplardan uzaklaştırılmaları, radikallikten arınma programları aracılığıyla aşırı fikir ve eylemlerden kurtulmaları hedeflenmektedir (Connor ve Flynn, 2016, s.16).

Birincil önlemede bireylere odaklanılmadığı için kişisel verilerin kaydedilmesi ve paylaşılmasına gerek duyulmamaktadır. Ancak ikincil ve üçüncül önleme mevzubahis olduğunda kişisel veriler paylaşılırken hassas davranmak gerekmektedir. Kolluk ve istihbarat kurumları, yerel yönetimlerden gelen bilgi paylaşımı isteğini bazen yanıtızsız bırakmakta bazen de hangi verinin ne ölçüde lazım olduğunu anlayamadıkları için paylaşım ile ilgili verim düşmektedir (Strong Cities Network, 2023, s.17). Ayrıca paylaşımı değerlendirecek personelin etik ve yeterlilik açısından eğitilmesi de önemlidir.

Radikalleşme ile mücadele programları genellikle merkezi hükümetlerin sınırlarını çizdiği, yerel yönetimlerin ise bu sınırlar dahilinde iştirak edeceği şekilde yürütülmektedir ancak ulusal düzeyde tasarlanan programların yerel olarak sahada yaşananlardan ilham alması gerekmektedir (RAN, 2023b, s.3). Yereldeki yöneticiler, halkın günlük hayatta karşılaştığı sorunları ve tehditleri daha yakından ölçme şansına sahip oldukları için merkezi yönetimleri, verecekleri tavsiyeler ve uygulayacakları programlarla desteklemelidir. Sosyal hizmet uzmanları, sanatçılar, yerel yetkililer ve yerel aktörler, kaygıları ve istekleri en iyi anlayacak kişiler konumunda oldukları için birincil önlemede genellikle önemli bir rol oynarlar (Poinot, 2023, s.5).

Bütüncül yaklaşıma dahil olacak tüm birimlerin radikalleşme süreçlerini tanıması hayati önem taşıdığı için (RAN, 2023a, s.2) kurumlararası koordinasyon ve bilgilendirmeye dikkat edilmelidir. Yerel yönetimler, sürece katılacak aktörler arasında koordinasyon kurulmasında da önemli roller oynayabilmektedir. Yerel yönetimler tarafından belirlenmiş olan koordinatör, farklı ortakları bir araya getirerek ilgili ortakların kime, ne

zaman ve nasıl ulaşacakları konusunda bilgilendirebilecek kişi olabilir (RAN, 2022, s.4). Örneğin İngiltere’de Kanal programı kapsamında işletilen yönlendirme süreçlerine (Kanal Panellerine) yerel makamlar başkanlık etmektedir.

İngiltere’nin Yerel Yönetim Yapısı ve Yerel Yönetimlerin Görevleri

Güçlü bir yerel yönetim geleneğine sahip olan İngiltere’nin yerel yönetim sistemi karmaşık bir yapıdadır (İnaç ve Ünan, 2006, s.125). İngiliz sisteminde yerel yönetim yapısı, bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Kısacası yurt çapında genel geçer bir yerel yönetim anlayışı bulunmamaktadır. Bunda en önemli etken olarak sık sık yapılan reformlar ile melez bir yerel yönetim anlayışının geliştirilmesi gösterilmektedir (Arslan, 2018, s.2872). İngiltere genelinde her bir bölgedeki yerel yönetim sistemleri, birbirlerine paralel olarak kurulmuş olsalar da bu sistemler farklı bir şekilde ayrı ayrı gelişmiştir (Sandford, 2022, s.6). İlk etapta anlaşılması zor olan bu farklılıklar tarihsel süreçte³ ihtiyaca binaen inşa edilmiştir.

İngiltere’de iki farklı konsey yapısı bulunmaktadır. Bunlar, yerel yönetimlerin her türlü hizmetinden bir organın sorumlu olduğu 'tek kademeli' konseyler ile yerel yönetimlerin sahip olduğu sorumlulukların daha büyük ve daha küçük bir konsey tarafından paylaşıldığı 'iki kademeli' konseylerdir (Stowers, 2023).

Tek kademeli konseyler kendi içlerinde üçe ayrılmaktadır. Bunlar, Üniter Konseyler (*Unitaries*), Metropolitan Bölge Meclisleri (*Metropolitan Districts*) ve Londra İlçeleri (London Boroughs) olarak sıralanmaktadır. İngiltere’de Londra Belediyesinin diğer belediyelerden farklı bir statüsü bulunmaktadır. 32 ilçesi bulunan Londra’da, ilçeler kendi bölgelerinde tüm hizmetlerin sağlanmasından sorumlu olmakla birlikte, Büyük Londra Otoritesi (*Great London Authority- GLA*) polislik, itfaiye, stratejik planlama ve ulaşım için özel sorumluluk da dahil olmak üzere Londra genelinde hükümet sağlamaktadır (Department for Levelling Up, Housing and Communities and Ministry of Housing, 2016).

İngiltere’nin genelindeki iki kademeli konsey yapısını ise ilçe (*County Council*) Konseyleri ve Bölge (*District Council*) Konseyleri olarak adlandırılmak mümkündür (Department for Levelling Up, Housing and Communities and Ministry of Housing, 2016). Adı anılan konseylerin haricinde az

³ İngiltere’de yerel yönetim sistemlerinin gelişmesi hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Müzehher Yamaç, "Tarihsel Gelişim İçinde Üniter Yapıda Yerel Yönetim: İngiltere Örneği"

nüfuslu bölgelerde temsili sağlamak adına köy ve kent meclisleri olarak Türkçe'ye çevrilebilen *Parish* isimli idari yapılar bulunmaktadır. ⁴

Yerel yönetimler, yereldeki öncelikleri belirleyebilmek ve bu öncelikleri gerçekleştirebilmek adına kolluk kuvvetleri, yerel işletmeler, hayır kurumları gibi yerel ortaklarla birlikte çalışmaktadırlar (Local Government Group, 2012, s.3). Yerel yönetimlerin sorumlu oldukları hizmet ve görevler aşağıdaki tabloda özetlenmektedir (Local Government Group, 2010, s.5).

Tablo1. İngiltere'deki Yerel Yönetimlerin Görev ve Sorumlulukları

	Shire Bölgeleri		Metropolitan Bölgeler		Londra	
	Üniter Konseyler	İlçe Konseyleri	Bölge Konseyleri	Metropolitan Bölge Meclisleri	Londra İlçeleri	Büyük Londra Otoritesi
Eğitim	X	X		X	X	
Otoyollar	X	X		X	X	X
Ulaşım	X	X		X	X	X
Planlama						
Yolcu Taşıma	X	X		X		X
Sosyal Hizmetler	X	X		X	X	
Barınma	X		X	X	X	
Kütüphaneler	X	X		X	X	
Sosyal Aktiviteler	X		X	X	X	
Çevre Sağlığı	X		X	X	X	
Atık Toplama	X		X	X	X	
Atıkların İmhası	X	X		X	X	
Planlamaların Uygulanması	X		X	X	X	
Stratejik Planlama	X	X		X	X	X
Yerel Vergilerin Toplanması	X		X	X	X	

Kaynak: Local Government Group (2010), Local Government Structure Overview, 5.

<https://www.local.gov.uk/sites/default/files/documents/local-government-structur-634.pdf>

Tablodan anlaşılacağı üzere İlçe ve Bölge Konseyleri farklı alanlarda birbirlerinin görev sahalarını tamamlamaktadır. Bunun haricinde Üniter Konseyler ile Metropolitan Bölge Meclisleri hizmet alanlarının hepsinde faaliyet göstermektedir. Londra genelinde ise durum farklılık arz etmek-

⁴ Parishler ve Kasaba Konseyleri hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Mark Sanford, *Parishes and Town Council: Recent Issues*, (London: House of Common Library, 2021), <https://research-briefings.files.parliament.uk/documents/SN04827/SN04827.pdf> Erişim Tarihi 31.07.2023.

tedir. Londra ilçelerinin her birinin tek tek gerçekleştirmiş oldukları hizmete ek olarak GLA, polislik ve koruma sektörünü de içeren stratejik planlama alanında faaliyet göstermektedir.

İngiltere genelinde merkezi bir polis teşkilatı bulunmamaktadır. Polislik hizmetleri yerel otoriteler eliyle sağlanmaktadır. İngiltere’de Londra Belediye Başkanı dahil 38 Polis ve Suç Komiserliği (Police and Crime Commissioners- PCC) bulunmaktadır (Sandford, 2022, s.7). PCC’nin eşdeğeri olan *Mayor’s Office for Policing and Crime* (MOPAC) Londra’da Belediye Başkanı’nın öncülüğünde asayişini sağlamak ve kamu düzenini tesis etmekle görevli bir kurumdur (MOPAC, 2022). MOPAC tarafından yayımlanan bir rapora göre, şiddeti azaltmak ve önlemek, vatandaşlar arasında güveni tesis etmek, bir suçun mağduru olan kişileri desteklemek ve insanların zarar görmesini önlemek öncelikli hedef olarak belirlenmiştir (MOPAC, 2022).

Metropolitan Polis Teşkilatı (Metropolitan Police Service- MPS) MOPAC’a karşı hukuki yönden sorumlu olan bir kolluk teşkilatıdır. MPS, İçişleri Bakanı ve Londra Belediye Başkanı tarafından polislik hizmetlerinin yerine getirilmesinden sorumlu tutulmaktadır. İçişleri Bakanı ve Londra Belediye Başkanı’nın istişaresi sonucu alınan kararlar, MPS’ye komiser ataması yapılmaktadır.⁵ MPS’nin finansal ve idari açıdan denetlenmesi MOPAC tarafından yapılmaktadır.

Güvenlik, alt yapı ve stratejik planlama gibi konular her ne kadar yerel yönetimlere devredilmiş olsa da İngiltere’de merkezi hükümetin, yerel yönetimlere müdahale etme, gerektiğinde yerel yönetimlerin yetkilerini kısıp ilgili yerel yöneticileri değiştirme hakkı bulunmaktadır. Ancak bu yetkilerin kullanımına genellikle nadiren başvurulmaktadır (Sandford, 2022, s.9).

Aşırılıkla Mücadelede İngiliz Modeli ve Yerel Yönetimlerin Rolü

İngiltere geçmişten günümüze, terörizm ve aşırılıkla ilgili tehditlerin odağında olan bir ülke konumundadır. Rappoport tarafından dört dalga (Rapoport, 2004, ss. 46-73) şeklinde incelenmiş olan terörizmin bütün dalgalarında İngiltere hedef ülkelerden birisi olmuştur. 19. yüzyılın sonunda başlamış olan anarşik dalga, II. Dünya Savaşı’nın bitiminde sömürge ül-

⁵ MET hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Governance*, Metropolitan Police Service Official Website, <https://www.met.police.uk/police-forces/metropolitan-police/areas/about-us/about-the-met/governance/> Erişim Tarihi: 31.07.2023.

kelerde bağımsızlık hareketlerini desteklemek için ortaya çıkan anti-kolonyal dalga, 1960ların sonundan itibaren etkili olan sol ideolojik dalga ve İran İslam Devrimi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ile başlamış olan Radikal Dinci dalgalarda İngiltere terörizm ve aşırıçılık tehditlerinin odağında yer almıştır. Bahsi geçen ilk üç dalgada IRA (Irish Republican Army- İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu) ve bağlıları İngiltere'de terör eylemleri düzenlemişken, IV. Dalgadan itibaren El- Kaide ve bağlıları ile günümüzde DEAŞ (*ed-Devlet'ül İslâmiyye fi'l Irak ve's Şam*) ve bağlıları İngiltere'yi hedef almaktadır.

İngiltere tarafından düzenlenen ilk kapsamlı terörizmle mücadele stratejisi evvela 11 Eylül Saldırıları sonrası 2003 yılında CONTEST adı altında hazırlanmış ancak ilgili stratejinin gözden geçirilerek geliştirilmesi ve kamuoyuyla paylaşılması 2005 Londra Saldırılarının akabinde 2006 yılında gerçekleşmiştir (Shawcross, 2023, s.6). Yıllar içerisinde CONTEST'in var olan tehdidi karşılayamaması ve ihtiyacın artmasıyla birlikte strateji 2009, 2011, 2018 ve son olarak 2023 yılında güncellenmiştir.

CONTEST'in son versiyonu olan 2023 yılındaki güncellemede stratejinin amacı, insanların hayatlarını özgürce ve güvenle sürdürebilmeleri için Birleşik Krallık'a, vatandaşlarına ve denizaşırı çıkarlarına yönelik terör riskini azaltmak olarak açıklanmıştır (The Secretary of State for the Home Department, 2023, s.17). CONTEST'i bir öğrenme sistemi olarak değerlendiren 2023 CONTEST belgesine göre, strateji esnek ve karşılaşılan yeni sorunları aşabilmek adına yeniden uyarlanabilir bir yapıdadır (The Secretary of State for the Home Department, 2023, s.17).

CONTEST'in genel yapısına bakıldığında zaman, stratejinin dört ayak üzerine inşa edildiği görülmektedir. Bunlar, Takip (*Pursue*), Koruma (*Protect*), Hazırlık (*Prepare*) ve Önleme (*Prevent*) stratejileridir. Stratejilerin orijinal dilde P harfiyle başlaması nedeniyle CONTEST kısaca 4P stratejisi olarak da adlandırılmaktadır.

Takip, İngiltere'ye saldırı yapmayı planlayan teröristlerin tespit edilerek durdurulmalarını amaçlayan bir stratejidir (Malik, Wilson, Orton, Rushchenko, 2017, s.7). Takip'in merkezinde terörist grupların izlenerek, İngiltere'de organize olmalarının ve topluluklar içerisinde eleman kazanmalarının istihbarat vasıtasıyla önlenmesi bulunmaktadır. Dolayısıyla istihbarat faaliyetleri Takip'in merkezinde yer almakta ve Takip'in yürütülmesinden kolluk kuvvetleri ve istihbarat teşkilatları sorumlu olmaktadır. Yerel yönetimlerin Takip içerisindeki rolü, kolluğun stratejiye müdahilliği üzerinden gerçekleşmekteyse de oldukça sınırlıdır.

Koruma Stratejisi, İngiltere içerisindeki terör eylemlerine karşı ülkenin savunmasının kuvvetlendirilerek, toplumu terörizmden korumak ve terörizmi önlemeye yönelik zayıflıkları tespit ve tedavi etmektir. Bu stratejinin de başlıca uygulayıcısı kolluk kuvvetleri ile istihbarat teşkilatlarıdır.

Hazırlık Stratejisinin amacı, kaçınılmaz bir terör eyleminin gerçekleşmesinin akabinde hayatta olan kişileri kurtarmak, altyapı ve üstyapıya yönelik zararları mümkün olduğunca azaltmak ve oluşan zayıflığı ivedi bir şekilde tamir etmeye yardımcı olmaktır. Özellikle 2005 Londra Saldırıları ile ulaştırma sektöründe ciddi bir tahribat yaşayan İngiltere, Hazırlık Stratejisine daha fazla önem vermiştir. Altyapı ve ulaştırma alanında yapılacak düzenlemeler için yerel yönetimler, Hazırlık Stratejisi içerisinde önemli bir rol oynamaktadır.

Önleme, İngiltere'nin aşırı gruplara katılma tehlikesine karşı savunmasız konumda olan kişileri korumayı ve bu kişilerin terörizme bulaşmasını önlemeyi hedefleyen aşırıçılıkla mücadele planıdır. Önleme stratejisinin üç temel hedefi bulunmaktadır:

- Radikalleşmenin nedenleriyle mücadele etmek ve terörizmin ideolojik meydan okumasına yanıt vermek,
- Radikalleşmenin etkilerine karşı savunmasız durumda olan kişileri erken müdahale yoluyla korumak ve desteklemek,
- Halihazırda terörizme karışmış olanların terörist faaliyetlerden uzaklaşmalarını ve rehabilite edilmelerini sağlamak.

Önleme Stratejisi ile ilgili bağımsız bir rapor hazırlayan Shawcross'a göre, radikalleşme ile mücadelede ideoloji, birey ve grupların aşırılaşmasında ana belirleyici etken olarak ele alınmamaktadır (Shawcross, 2023). Radikalleşmenin diğer nedenlerine daha fazla atıf yapıldığını öne süren raportöre göre, ideoloji tamamlayıcı bir unsur olmaktan ziyade radikalleşme hususunda bağımsız ve ana etkenlerden birisini oluşturmaktadır. Krulganski ve meslektaşları, kişilerin ve grupların radikalleşme nedenlerini inceledikleri eserlerinde 3N olarak özetlenebilecek bir model ortaya koymuşlardır. Buna göre kişiler ve gruplar, ihtiyaçlar (*needs*) doğrultusunda, doğru bir ideolojik öykülemeyle (*narratives*) uygun bir sosyal ortam (*networks*) vasıtasıyla radikalleşmektedirler (Kruglanski, Bélanger, Gunaratna, 2019, s.4). Buradan hareketle denilebilir ki ideolojinin toplulukları damgaladığı gerekçesiyle radikalleşme ile mücadelede ana etken olarak ele alınmaması, radikalleşmenin nedenlerine yönelik gerçekliğin tam olarak anlaşılmasına neden olacaktır. Nitekim bunu vurgulamak

üzere raportör, Önleme'nin Bağımsız İncelemesi Raporuna şu notu düşmüştür: "Önleme Stratejisi, uygulayıcı personele kişilerin basit fikir ve inançlarla radikalleştirilebileceğini veya ideolojik olarak motive edilebileceğini fark etmesini sağlamalıdır" (Shawcross, 2023). Ancak radikalleşmenin ideolojik meydan okumasına yanıt vermek yerel yönetimlerin değil merkezi hükümetin uğraş vermesi gereken bir alandır. Yerel radikalleşme ile mücadele girişimleri belirli aşırı ideolojilerle ilgilenmemelidir (RAN, 2021, s.4).

3N modelinden hareketle kişilerin ve grupların radikalleşmesinin önlenmesi ve radikalleşen kişilerin aşırıcı fikirlerden arındırılması için bir yol haritası çizilebilmektedir. Hükümetler yerel yönetimlerle işbirliği yaparak, kişilerin ya da grupların radikalleşmesine yol açan ve yoksunluğu halinde radikal fikirlerin büyümesine ortam oluşturan "ihtiyaçları" tespit ederek bu ihtiyaçları gidermek için çalışmaktadır. Buna mukabil hükümetler, terör örgütlerinin kullandıkları ideolojik anlatıya yanıt verebilecek güçlü bir karşı anlatı geliştirerek radikalleşmenin topluluklar üzerindeki baskısını ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Radikalleşmenin önlenmesi ve radikalleşenlerin rehabilitasyonu için atölye çalışmalarının düzenlenmesi ve böylelikle alternatif sosyal ağların yaratılmasında ise yerel yönetimler etkili olmaktadır. Önleme Stratejisinin hedefleri arasında yer alan alternatif sosyal ağların yaratılabilmesi için sivil toplum kuruluşlarına ve yerel makamlara projelerde kullanılmak üzere ciddi maddi destekler sağlanmaktadır (Shawcross, 2023).

İngiltere'nin sık sık tartışmalara konu olan Kanal (Channel) Programı, Önleme Stratejisinin ana bileşenlerinden birisidir. Kanal, radikalleşme riski taşıyan kişileri belirlemeye ve onları aşırılık yanlısı faaliyetlerden uzaklaştırmak için yardımcı olmaya çalışan çok kurumlu ve çok aktörlü bir projedir (London Assembly, 2015, 18). Kanal Programı aracılığıyla aşırıcı fikirlere kapılma açısından savunmasız durumda olan insanlar belirlenmekte ve risk altında bulunan insanlara destek sağlamak amacıyla bireyler önleme programlarına yönlendirilmektedir (Home Office, 2019,4). Bu yönlendirmeler, kolluk kuvvetleri, eğitimciler, hastane görevlileri gibi toplumun birçok kesiminden gerçekleşebildiği gibi yerel yönetimlerin içerisinde görevli olan personel⁶ tarafından da yapılmaktadır.

⁶ Çalışmanın dördüncü bölümünde Londra Belediyesinin Kanal Programına yönlendirme süreçleri hakkında bilgi aktarımı yapılacaktır.

Kanal Programı ilk olarak 2007 yılında pilot bir program olarak denemeye başlanmış ve 2015 senesinde programın yasal zemini oluşturularak, Kanal ülke çapında uygulanmıştır. Program, yönlendirmelerde bulunan kurumlardan temsilcileri içeren Kanal Panelleri tarafından yerel olarak çalıştırılmaktadır (Thornton ve Bouhana, 2019, 333). Kanal Panellerine, programın etkin olmasını sağlamakla görevli yerel bir makam başkanlık etmektedir (HM Government, 2020, s.7).

Bir kişinin Kanal Programına bir kurum ya da birey tarafından yönlendirilmesinden itibaren vaka, Kanal sürecini tamamlayana kadar farklı aşamalardan geçmektedir. İlk olarak söz konusu şahsın aşırı fikirlere kapılmasıyla ilgili endişeyi tespit eden personel ya da kurum, şahıs hakkındaki endişeyi kolluk personeline iletmektedir. Kolluk personeli, birey ile ilgili bir güvenlik açığı değerlendirme çerçevesi oluşturarak (HM Government, 2012, s.2.) lüzum gördüğü vakayı Kanal'da görevli vaka personeline aktarmaktadır (Ali, 2015, s.5).

Kanal'da görevli olan vaka personeli, kolluktan gelen değerlendirme raporunun ışığında yönlendirilen kişiyi tekrar değerlendirir ve eğer kişinin Kanal Panellerinde değerlendirilmesi gerektiğine yönelik bir kanaat bildirirse ilgili kişi kanal panellerine yönlendirilmektedir. Aksi halde kişinin ihtiyaç duyduğu sosyal yardımlar tespit edilmekte ve kişi terörizme yönelik bir zayıflık barındırmadığı düşüncesiyle oluşturulan destek ünitelerine aktarılmaktadır (Department of Education, 2022).

Panele aktarılan vaka, Çok Aktörlü Panel tarafından incelendikten sonra bireyin destek almaya ihtiyacı olup olmadığı analiz edilir ve eğer desteğe ihtiyacı varsa desteğin türü ve niteliği tespit edilmektedir. Bu aşamadan sonra birey için destek planları düzenlenir ve ihtiyaç duyulan desteğin türüne göre kişi, ilgili kurumlarda yardım almaya başlamaktadır (HM Government, 2020, s.22). Kanal süreçlerinin hemen hepsinde Kanal Panellerinin paydaşı olan yerel yönetimlerin rolü bulunmaktadır. Yerel yönetimler tarafından sağlanan destekler sayesinde, Panellere aktarılan veya aktarılmasına lüzum görülmediği halde destek alması uygun görülen bireyler, içerisinde buldukları sıkıntılı süreçleri daha kolay aşabilmektedirler.

Kanal Programına aktarılan kişiler ile ilgili sayısal veriler, 2017 yılından itibaren bir önceki periyodu kapsayacak şekilde yıllık olarak yayımlanmaktadır. 2021-2022 dönemini kapsayan sayısal veriler, 2023 yılının başında yayımlanmıştır. Tablolar (toplam 18 tablo) halinde yayımlanan

verilerin içerisinde yönlendirmeyi yapan kurumlar ile ilgili bilgiler, yönlendirilenlerin yaş, cinsiyet, bölge ve endişe kaynağına göre sayısal bilgileri yer almaktadır. Örneğin 2023 yılında yayımlanan verilere göre yerel yönetimler tarafından Önleme Programlarına yönlendirilen kişilerin (621) toplam yönlendirmelere (6406) oranı %9,69'tur. Yerel yönetimler tarafından yönlendirilen kişilerden 135 tanesi Kanal Panellerine sevk edilmiş ve bunlardan 85 tanesinin Kanal kapsamında desteğe ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir.⁷ Önleme programlarına sevk eden kuruluşlar içerisinde doğal olarak kolluk kuvvetleri ve eğitim kurumları öne çıkmaktadır. Yerel yönetimler önleme programlarına sevk etmede başlıca kuruluşlar olmaktan ziyade Kanal süreçleri neticesinde kişilerin radikalleşmenin etkisinden kurtulmasında yardım eden, kişilere yönelik destek planlarını uygulayan aktörler konumundadır.

Londra'da Aşırılıkla Mücadele Çabaları

İngiltere'de yerel yönetimlerin aşırılıkla mücadelede önemli görevleri bulunmaktadır. Bilhassa Londra gibi özel statüye sahip yerel bölgelerde aşırılıkla mücadele, ulusal güvenlik için kritik bir rol oynamaktadır. Aralık 2017 tarihinde Londra Belediye Başkanı Sadiq Khan tarafından Şiddet İçeren Aşırılığa Karşı Koyma Programı (*Countering Violent Extremism-CVE*) yayımlanmıştır. Program aşırı sağ gruplar ve DAES kaynaklı şiddet içeren aşırılıkla mücadeleyi daha da geliştirmeye ve mevcut çabaları iyileştirmeye odaklanmaktadır. Khan'ın ifade ettiği üzere CVE programının üç temel hedefi bulunmaktadır (Londra Belediyesi Resmi İnternet Sitesi, 2023):

- Londra'da azınlık statüsünde bulunan toplulukları güçlendirmek,
- Aşırılığa karşı risk grubunda bulunan kişileri korumak,
- Aşırılık yanlısı ideolojilerin yayılmasını engellemek

2019 yılında Aşırılığa Karşı Koyma programı hakkında bir inceleme raporu yayımlanmıştır. Raporun ön sözünde Belediye Başkanı Khan raporun, kolluk kuvvetleri, yerel yönetimler, topluluklar ve Önleme Stratejisinin diğer paydaşlarının daha iyi ve eşgüdümlü bir mücadele gösterebilmesi için tavsiyeler sunduğunu ifade etmektedir (Great London Authority, 2019, s.7). Rapor niye böyle bir programın oluşturulması gerektiğine

⁷ Veriler için bkz. *Individuals referred to and supported through the Prevent Programme, April 2021 to March 2022*, (London: Home Office, 2023). <https://www.gov.uk/government/statistics/individuals-referred-to-and-supported-through-the-prevent-programme-april-2021-to-march-2022>.

değinerak, 2017 yılında İngiltere genelinde yaşanan terör saldırılarına atıf yapmaktadır. Önleme Stratejisinin kıymetli olduğu ancak mevcut haliyle işlerlik kazanması için yerelde de desteklenmesi gerektiğini belirten Khan, Londra genelinde çeşitli topluluklar, kurumlar ve aktörlerle istişareler sonucu CVE programını tasarladıklarını belirtmektedir.

Londra genelinde tasarlanan CVE programı, toplumun her kesimini dinlemeyi ve herkesten birtakım bilgiler öğrenmeyi mücadele stratejisinin tam merkezine koymaktadır. Bu açıdan topluluk üyeleriyle kurulan diyalog, uzmanlar ve programın paydaşlarından elde edilen bilgiler, programın değerlendirilmesinde ve güncellenmesinde kıymetli kabul edilmektedir (Great London Authority, 2019, s.19).

Program beş bileşenden oluşmaktadır. İlk olarak programı tasarlayan kişiler, Londra'da mevcut aşırıçılıkla mücadele programlarına aktif bir şekilde katılan kilit paydaşları belirlemiş ve onları özel toplantılara katılmaya davet etmiştir. Kilit paydaşlar arasında merkezi hükümet yetkilileri, kolluk kuvvetleri, MOPAC, yerel makamlardan yetkililer ve sivil toplum kuruluşları gibi toplum hemen her kesimine temas eden kurumlar yer almaktadır (Great London Authority, 2019, s.20).

İkinci bileşeni, paydaşlarla yapılan özel oturumların, daha geniş katımlı stratejik oturumlara dönüşmesi oluşturmaktadır. Londra genelindeki paydaşlar ve topluluklarla yapılan 50'den fazla toplantıda 1400'den fazla kişi toplantılara katılım göstermiştir (Great London Authority, 2019, s.21). Program toplumun çeşitli katmanlarından insanların toplantılara katılmasında başarılı olmuştur ancak uygulayıcılar herkesin toplantılara katılmak için gönüllü olmadığını ve bunu sağlamak için topluluk liderliğindeki katılım yaklaşımının hayata geçirilmesi amacıyla sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliğinin derinleştirilmesi gerektiğini idrak etmiştir.

Üçüncü bileşen olarak sivil toplum kuruluşlarıyla daha yakın ilişkiler geliştirmeyi öngören program, Ağustos 2018'de sivil toplum kuruluşlarına yönelik olarak topluluk liderliğindeki katılımı sağlamak için hibe sürecini başlatmış ve üç kuruluş (Aşiretçilik Karşıtı Hareket, Londra İçin İnanç Forumu ve Küçük Adımlar Topluluğu) Londra Belediyesinden hibe almıştır (Great London Authority, 2019, s.23).

Programın dördüncü bileşeni, Londra Belediyesinin Talk London platformu aracılığıyla tüm Londralılara sunulan altı haftalık bir danışma fırsatı başlatmasıdır. Londralıların nefret suçları, terörizm ve aşırıçılık konularındaki görüşlerini merak eden çevrimiçi platform aracılığıyla 1342 kişi

10 dakikalık bir anketi doldurarak CVE'nin geliştirilmesine katkı sağlamıştır (Talk London Resmi İnternet Sitesi, 2023a) Günümüzde Belediye tarafından Talk London platformu üzerinden Londra'da yaşayan insanların fikirlerini paylaşması ve sorularını yöneltmesi önemsenmektedir. Talk London üzerinden yayınlanan verilere göre son bir yılda (2022-2023 döneminde) platforma 1449 yeni üye katılmış ve 30839 görüş/soru paylaşılmıştır (Talk London Resmi İnternet Sitesi, 2023b).

Programın beşinci bileşeni, küresel ölçekte bir kamuoyu şirketi olan YouGov'un, Londralılardan oluşan bir grupla araştırma yapması için görevlendirilmesidir. Bu araştırma vasıtasıyla, programın, ilgi alanına giren belirli konularda Londralıların görüşüne istatistiksel olarak sağlam bir kesinlik düzeyinin belirlenmesi sağlanmıştır (Great London Authority, 2019, s.26).

Aşırıcılığın bireyler ve toplumlar arasında yayılmasının nedenlerinden birisi olarak gösterilen kötü yaşam koşullarına sahip olmak ve evsizlik ile mücadele, Londra Belediyesinin öncelik alanlarından birisidir. 2018 yılından itibaren "Evsizlikle Mücadele Eylem Planı"⁸ olarak kamuoyuna duyurulan plan ile birlikte evsiz insanların yaşam koşullarını düzeltmek için gayret sarf edilmektedir. 2018 yılında yayımlanan planda esasen aşırıcılığın önlenmesine yönelik bir vurgu bulunmamakla birlikte evsiz insanların suç örgütlerinin işleyeceği cürümlerin nesnesi haline gelebileceklerine yönelik endişeler paylaşılmıştır (Great London Authority, 2018, s.21). Plan kapsamında evsiz kalan insanların sokaklardan kurtarılması ve belediye desteğiyle inşa edilen sosyal konutlara yerleştirilmeleri gibi faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Belediyenin internet sitesinde belirtildiği üzere 2016 yılından 2023 yılına kadar 12.000'den fazla kişi sokaklarda yaşamaktan kurtarılmıştır (Great London Authority Resmi İnternet Sitesi, 2023). Kişilerin sokaklarda yaşamaktan kurtarılması, kurtarılan kişilerin suç ve terör örgütleri tarafından manipüle edilmelerini ve bu kişilerin organ mafyası, insan kaçakçıları gibi suç işleyen gruplar tarafından zarar görmelerini engellemektedir.

Kanal Programının Londra genelindeki yansımalarına sayısal olarak bakmak gerekirse, 2021-2022 periyodunu kapsayan süreçte önleme programlarına yönlendirilen 6406 endişe bildiriminin 992 tanesi Londra bölgesinden yapılmıştır. Bu vakalardan 153 tanesi (Yönlendirilenlerin %15'i)

⁸ Plan orijinal dilde Rough Sleeping olarak kullanılmaktadır. Rough Sleeping'in birebir çevirisi yerine ifade edilmek istenen çevirisinin kullanımı yazar tarafından uygun görülmüştür.

Kanal Panellerinde tartışılmış ve 102 kişinin (Yönlendirilenlerin %10,2'si) Kanal kapsamında destek alması uygun görülmüştür. 992 vakadan 117 tanesi yerel yönetimler tarafından önleme programlarına yönlendirilmiş ve bu vakaların 18 tanesi (Yerel Yönetimler tarafından yönlendirilenlerin %15,3'ü) Kanal Panellerinde tartışıldıktan sonra 10 kişinin (Yerel Yönetimler tarafından yönlendirilenlerin %8,54'ü) Kanal kapsamında destek alması uygun görülmüştür. Sayısal veriler incelendiğinde kanal desteği alması uygun görülen kişilerin toplam yönlendirmelere oranı %10,2'yken, yerel yönetimler tarafından yönlendirilip Kanal desteği alması uygun görülen kişilerin toplam oranı %8,54 olarak ortaya çıkmaktadır. Kısacası, yerel yönetimler tarafından yapılan yönlendirmelerin Kanal süreci ile tamamlanmasının oranı, genel yönlendirmelerin Kanal süreci ile nihayetlenmesinin oranına göre düşük kalmaktadır. Bu durumun nedenleri arasında personelin aşırılığı kavramada yeterli eğitiminin olmaması, bazı hal ve hareketlerin yanlış yorumlanması ve belirli topluluklara yönelik ön yargıların bulunması nedeniyle normalde aşırılık emaresi olarak algılanmayan davranış kalıplarının sübjektif bir şekilde değerlendirilmesi etkili olabilmektedir.

Örneğin eğitim sektöründen yapılan yönlendirmeler-ideal bir oran vermemekle birlikte-daha isabetli sonuçlar verebilmektedir. Londra genelinde okullar vasıtasıyla önleme programlarına yönlendirilen vakaların, toplam vakalara oranı %22,98'ken (toplam 228 vaka), bu vakaların Kanal Panellerine sevk edilme oranı %19,73'dir (45 vaka). Kanal desteği almaya karar verilen kişilerin oranı ise %14,03 (32 vaka) olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun oluşmasında öğretmenlerin sürekli gözlem altında tutabildikleri bir kitleye sahip olmaları, pedagojik formasyonları sayesinde çocuk ve gençlerin normalin dışındaki davranışlarını kavrayabilmeleri gibi hususlar etkili olmaktadır. Öte yandan ergenlik dönemlerinde basit gençlik isyanları gösteren gençlerin bile aşırılığa belirtisine sahip oldukları gerekçesiyle önleme programlarına yönlendirildikleri ve hatta ideolojik nedenlerle bile çocuk ve gençlerin öğretmenleri tarafından Kanal kapsamında kolluk kuvvetlerine ihbar edildikleri vakalar da bulunmaktadır. Örneğin anaokulunda 4 yaşında bir çocuk salatalık (*cucumber*) kelimesini "*cocker bomb*" olarak yanlış telaffuz ettiği için Kanal programına yönlendirilmiştir (BBC, 2016). Ancak bütün bu hususlara karşın eğitim ve kolluk tarafından yapılan yönlendirmelerin gerek Londra'da gerekse de ülke çapında daha isabetli sonuçlar verdiğini söyleyebilmek mümkündür.

Bu nedenle bir kez daha ifade edilebilir ki yerel yönetimler, aşırılık ile mücadelede yönlendirme yapan kurumlar olmakla birlikte bu fonksiyonlarından daha çok aşırılık şüphesiyle önleme programlarına sevk edilen kişilerin, aşırı fikir ve eylemlerden uzaklaşmaları için tasarlanan destek programlarının yürütülmesinden sorumlu kurumlardır. Öte yandan İngiliz yerel yönetim sisteminde kolluk kuvvetleri de yerel yönetimin başı olan Belediye Başkanı'na karşı sorumlu oldukları için kolluk tarafından yapılan yönlendirmeler de yerel yönetimlerin katkı hanesine yazılabilmekteyse de bu durumda dolaylı bir katkıdan bahsetmek isabetli olacaktır.

Sonuç

Radikalleşme ile mücadele çok aktörün katılması gereken, uzun ve istikrarlı bir süreçtir. Yalnızca kolluk kuvvetleri ve istihbarat örgütlerinin katılımıyla radikalleşmenin şiddete varan etkilerinden kurtulmak mümkün değildir. Halk Sağlığı Modelinin işaret ettiği gibi radikalleşme ile mücadeleye çok katmanlı bir yapıyla hazırlanılması gerekmektedir. Yalnızca Kolluk kuvvetleri ve istihbarat vasıtasıyla radikalleşme ile mücadele edilmeye çalışılırsa, birincil önleme basamağı ihmal edilecek ve şiddet öncesi alan ile ilgili atılması gereken adımlar atılmamış olacaktır. Oysaki başta yerel yönetimler olmak üzere farklı uzmanlıkları olan aktörlerin de önleme programlarında yer almasıyla radikalleşmenin şiddete varan etkileri azaltılabilecek ve bu sayede şiddet eylemlerine karışma ihtimali olan bireyler farklı etkinliklere yönlendirilerek radikal fikirlerin şiddete dönüşmesi engellenecektir.

Londra örneğinde anlaşılabilceği üzere yerel yönetimler, radikalleşme ile mücadele önemli bir role sahiptir. Radikalleşme öncesi alanla ilgili sosyal programlar düzenleyen Londra belediyesi, uygulamış olduğu programlar vasıtasıyla toplumun radikalleşmeye karşı direncini arttırmayı, sosyal uyumu sağlamayı ve bireylerin/grupların şiddet eylemlerine karışmalarını engellemeyi hedeflemekte bu sayede birincil önlemenin gereklerini yerine getirmektedir.

Londra belediyesi, aşırılığa varan ideolojilere maruz kalmış kişilere ve topluluklara yönelik projelere öncülük ederek toplumda dezavantajlı birey ve grupları desteklemekte böylelikle risk altındaki bireylerde geliş-

mesi muhtemel radikal fikirlere yönelik hedefli müdahale seçenekleri geliştirmektedir. Örneğin Aşiretçilik Karşıtı Hareket, Londra İçin İnanç Forumu ve Küçük Adımlar Topluluğu gibi topluluklara maddi destek sağlayarak risk altındaki bireylere yardım etmeyi hedeflemektedir. Bu uygulamalar vasıtasıyla ikincil önlemeye yönelik hamleler gerçekleştirilmektedir.

Yerel yönetimlerin üçüncül önleme çalışmalarına katılımı nadir de olsa rastlanan bir durumdur. Genellikle polislik faaliyetlerinin yerel yönetime idari olarak bağlı olması nedeniyle yerel yönetimlerin üçüncül önleme çalışmalarına dahil oldukları görülse de burada doğrudan bir etki yerine dolaylı bir etkiden söz etmek daha isabetli olacaktır. Nitekim Kanal sürecine yönlendirilen kişiler ile ilgili veriler incelendiğinde yönlendiren kurumlar olarak kolluk kuvvetleri ve yerel yönetimlerin ayrı girdileri olduğu kabul edilmektedir. Üçüncül önleme halihazırda radikalleşmiş veya şiddet eylemlerine karışmış kişilere yönelik doğrudan müdahaleleri kapsadığı için yerel yönetimlerin buradaki rolü sınırlı olmalıdır. Kolluk kuvvetleri, istihbarat örgütleri ya da yargı sistemi tarafından talep edilen yardıma yanıt verilmeli ve icra edilecek operasyonlarda ilgili kurumlar, yerel yönetimler tarafından desteklenmelidir. Ancak doğrudan bireyler ile ilgili kişisel verilerin yerel yönetimler ile paylaşılması ve bu konuda yeterli eğitime (uzmanlık ve etik açısından) sahip olmayan yerel yönetim personelinin bu bilgilere erişmesi sakıncalı durumların yaşanabilmesine neden olacaktır. Sonuç olarak ifade edilebilir ki yerel yönetimler, birincil önleme seviyesinde doğrudan ve icracı olarak hareket etmeli, ikincil önleme seviyesinde tamamlayıcı bir görev üstlenmeli ve üçüncül önleme seviyesinde ise gerek görüldüğü takdirde yardımcı bir unsur olarak görev yapmalıdır.

Extended Abstract

The Role of Local Governments in Countering Radicalization: The Case of London

Kaan Kılıç⁹

ORCID: 0000-0002-7926-1662

Studies on radicalization have been increasing rapidly in recent years. Since the definition of radicalization is vague, who a radical is and how they are determined is a controversial issue. If the person defined as a radical is thought to be an individual who does not comply with common social norms, how and by whom acceptable social norms are determined is also an area that needs to be considered. Accordingly, it should be clearly stated what is meant to combat radicalization, without ignoring that the definition of radical is created by the dominant culture and elites. In short, in combat radicalization, it is necessary to decide whether the aim is for individuals and groups who do not comply with social norms to adopt these norms or not to engage in violent actions.

The participation of different institutions and actors is important in the fight against radicalization. Local governments' involvement in anti-radicalization programs within the boundaries drawn by the central government is effective in preventing the spread of radical ideas and movements. The study aims to explain the role of local governments in the fight against radicalization through the example of London. To achieve this aim, in the first part, the general roles of local governments in the fight against radicalization were examined from a theoretical perspective. In the second part, the UK's local government structure is briefly explained, and in the third part, the UK's strategy to combat radicalization and the Channel program is analyzed with statistical data. In the fourth part of the study, the activities carried out by the City of London are discussed from the perspective of combating radicalization. Accordingly, it was concluded in the study that local governments can undertake important duties in combat radicalization.

⁹ Arş. Gör. Dr. Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstihbarat Çalışmaları Anabilim Dalı, E-posta: kaan.kilic@msu.edu.tr

According to the model that can be described as the public health model in the fight against radicalization, combat radicalization takes place in three stages. Accordingly, primary prevention is the steps that concern every segment of society and are taken before signs of radicalization have yet to occur. Local governments can take an active role in primary prevention efforts. Primary prevention aims to transform the area for which the local government is responsible into a more socially harmonious structure by increasing resistance to radicalization and taking actions to reduce weak points related to threats such as hatred, extremism and polarization. Primary prevention activities may include social activities prepared by local governments, charity events and events that bring together people from different segments of society. It is important not to mention the concept of combating radicalization in the activities carried out by local governments. At this stage, struggling with the concept without mentioning it will yield more accurate results. If the concept is mentioned, resistance to the concept may be shown by the people who are the addressees of the activities. The second stage of the public health model includes secondary prevention activities for individuals and groups at risk. At this stage, local governments can serve as complementary and supporting elements. Examples of secondary prevention tools include mentoring, consultancy, projects to ensure community participation, and the creation of a narrative against extremist narratives. Because secondary prevention efforts are efforts that require voluntary participation, developing participant consent is a challenging process. Tertiary prevention efforts aim to purify people who have already been radicalized by radical and extremist ideas. Central governments, law enforcement and intelligence agencies, and members of the judicial system are at the centre of tertiary prevention efforts, as the individuals in question may be in prison or have completed criminal proceedings for committing acts of violence. Tertiary prevention efforts include removing already radicalized people from groups that engage in violent activities and getting rid of extreme ideas and actions through de-radicalization programs.

As can be understood from the London example, local governments have an important role in combating radicalization. The City of London, which organizes social programs related to the pre-radicalization area, aims to increase society's resistance to radicalization, ensure social harmony and prevent individuals/groups from engaging in violent acts

through the programs it implements, thus fulfilling the requirements of primary prevention.

The City of London supports disadvantaged individuals and groups in society by leading projects for individuals and communities exposed to extremist ideologies, thus developing targeted intervention options for radical ideas that are likely to develop in individuals at risk. For example, the Anti-Tribalism Movement aims to help at-risk individuals by providing financial support to communities such as the Faith Forum for London and the Small Steps Community. Through these practices, moves towards secondary prevention are carried out.

As a result, it can be stated that local governments should act directly and executively at the primary prevention level, undertake a complementary task at the secondary prevention level, and serve as an auxiliary element, if necessary, at the tertiary prevention level.

Kaynakça/References

- Ali, R. (2015). De-radicalization and integration the United Kingdom's channel programme. *Program on Extremism, Araştırma Raporu*.
- Arslan, E. (2018). İngiltere'de yerelleşme politikaları ve yerel yönetimler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (4). 2868-2884.
- Borum, R. (2011). Radicalization into violent extremism I: A review of social science theories. *Journal of Strategic Security*. 4(4),7-36. <https://doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.1>.
- Connor, J., ve Flynn, C. (2016). Countering violent extremism applying the public health model. 20 Aralık 2023 tarihinde <https://georgetownsecuritystudies-review.org/wp-content/uploads/2016/10/NSCITF-Report-on-Countering-Violent-Extremism.pdf> adresinden erişildi.
- Department for Levelling Up, Housing and Communities and Ministry of Housing, Communities & Local Government. (2016). Local government structure and elections, 20 Aralık 2023 tarihinde <https://www.gov.uk/guidance/local-government-structure-and-elections#structure> adresinden erişildi.
- Department of Education (2022). Guidance making a referral to prevent. 20 Aralık 2023 tarihinde <https://www.gov.uk/guidance/making-a-referral-to-prevent#how-a-referral-is-assessed> adresinden erişildi.
- Governance, *Metropolitan police service official website* (2023). 17 Aralık 2023 tarihinde <https://www.met.police.uk/police-forces/metropolitan-police/areas/about-us/about-the-met/governance/> adresinden erişildi.

- Greater London Authority (2018). Rough sleeping plan of action. 15 Aralık 2023 tarihinde <https://www.london.gov.uk/programmes-strategies/housing-and-land/homelessness/rough-sleeping-plan-action> adresinden erişildi.
- Greater London Authority (2019). A shared endeavour working in partnership to counter violent extremism in London the London countering violent extremism programme report 2018-2019. 15 Aralık 2023 tarihinde https://www.london.gov.uk/sites/default/files/a_shared_endeavour_working_in_partnership_to_counter_violent_extremism_in_london.pdf adresinden erişildi.
- Greater London Authority Resmi İnternet Sitesi (2023). What the Mayor is doing to tackle rough sleeping. 15 Aralık 2023 tarihinde <https://www.london.gov.uk/programmes-strategies/housing-and-land/homelessness/what-mayor-doing-tackle-rough-sleeping> adresinden erişildi.
- HM Government (2012). Channel: Vulnerability assessment framework. 16 Aralık 2023 tarihinden <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7a36bee5274a34770e50fe/vul-assessment.pdf> adresinden erişildi.
- HM Government (2018). CONTEST The United Kingdom's strategy for countering terrorism (CONTEST 2018). 15 Aralık 2023 tarihinde <https://www.gov.uk/government/publications/counter-terrorism-strategy-contest-2018> adresinden erişildi.
- HM Government (2020). Channel duty guidance: Protecting people vulnerable to being drawn into terrorism. 15 Aralık 2023 tarihinde https://assets.publishing.service.gov.uk/media/651e71d9e4e658001459d997/14.320_HO_Channel_Duty_Guidance_v3_Final_Web.pdf adresinden erişildi.
- Home Office (2019). Counter-terrorism and border security act 2019 prevent and channel panel measures fact sheet. 16 Aralık 2023 tarihinde https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5f463b5dd3bf7f699b486d08/2019-02-12_Channel_Panel_Fact_Sheet_RA.pdf adresinden erişildi.
- Home Office (2023). Individuals referred to and supported through the Prevent Programme, April 2021 to March 2022. 20 Aralık 2023 tarihinde <https://www.gov.uk/government/statistics/individuals-referred-to-and-supported-through-the-prevent-programme-april-2021-to-march-2022> Adresinden erişildi.
- İnaç, H., ve Ünan, F. (2006). İngiltere'de yerel yönetimler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 125-140.
- Kruglanski, A., Bélanger, J., Gunaratna, R. (2019). *The three pillars of radicalization: Needs, narratives, and networks*. New York, NY: Oxford University Press.
- Local Government Group (2010). Local government structure overview. 20 Aralık 2023 tarihinde <https://www.local.gov.uk/sites/default/files/documents/local-government-structur-634.pdf> adresinden erişildi.

- Local Government Group (2012). A quick guide to local government for health commissioners and providers. 20 Aralık 2023 tarihinde www.local.gov.uk/sites/default/files/documents/quick-guide-local-governm-6c7.pdf adresinden erişildi.
- London Assembly (2015). Preventing extremism in London. 20 Aralık 2023 tarihinde https://www.london.gov.uk/sites/default/files/preventing_extremism_in_london_report.pdf adresinden erişildi.
- Londra Belediyesi Resmi İnternet Sitesi (2023). Mayor unveils new plans for countering violent extremism in London. 20 Aralık 2023 tarihinde <https://www.london.gov.uk/press-releases/mayoral/major-new-programme> adresinden erişildi.
- Malik, N., Wilson, T., Orton, K., Rushchenko, J. (2017). 'Understanding CONTEST: The Foundation and The Future'. *The Henry Jackson Society*. 13 Aralık 2023 tarihinde <http://henryjacksonsociety.org/wp-content/uploads/2017/07/FINAL-CONTEST.pdf> adresinden erişildi.
- MOPAC (2022). Building a safer London police and crime plan for London 2022-25. 20 Aralık 2023 tarihinde <https://www.london.gov.uk/publications/building-safer-london> adresinden erişildi.
- Poinsot, E. (2023). Mapping of primary prevention approaches in Southern EU member states. RAN Practitioners, 10 Aralık 2023 tarihinde https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2023-05/mapping_primary_prevention_approaches_in_southern_eu_member_states_052023_en.pdf adresinden erişildi.
- Radicalisation fear over cucumber drawing by boy, 4. BBC. 30 Aralık 2023 tarihinde <https://www.bbc.com/news/uk-england-beds-bucks-herts-35783659> adresinden erişildi.
- RAN Practitioners (2021). The changing landscape of polarisation, radicalisation and extremism. 10 Aralık 2023 tarihinde https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-01/ran_local_changing_landscape_25-26_112021_en.pdf adresinden erişildi.
- RAN Practitioners (2022). How to deal with the local impact of online (extremist) activities. 10 Aralık 2023 tarihinde https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-08/ran_local_deal_impact_of_online_extremist_activities_16-17062022_en.pdf adresinden erişildi.
- RAN Practitioners (2023a). The future and position of local P/CVE strategies and approaches. 10 Aralık 2023 tarihinde https://home-affairs.ec.europa.eu/whats-new/publications/ran-local-working-group-meeting-future-and-position-local-pcve-strategies-and-approaches-budapest-08_en adresinden erişildi.
- RAN Practitioners (2023b). How to prevent and mitigate anti-government extremism at the local level? Restoring normality, rebuilding trust and networks

- at the local level. 10 Aralık 2023 tarihinde https://home-affairs.ec.europa.eu/whats-new/publications/ran-local-online-meeting-how-prevent-and-mitigate-anti-government-extremism-local-level-restoring_en adresinden erişildi.
- RAN Practitioners (2023c), How can arts, civic pride and culture contribute to boosting local resilience and democracy against extremism, hate crimes and other threats to democracy? 10 Aralık 2023 tarihinde https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2023-11/ran_local_arts_civic_pride_culture_boosting_local_resilience_democracy_against_extremism_28-29092023_en.pdf adresinden erişildi.
- Rapoport, D. (2004). The four waves of modern terrorism. Ed. Cronin, A. & Ludes, J. *Attacking Terrorism*, Washington D.C.: Georgetown University Press, 46-73.
- Sandford, M. (2022). Local government in England: Structures. London: House of commons Library. 12 Aralık 2023 tarihinde <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN07104/SN07104>. adresinden erişildi.
- Sanford, M. (2021). Parishes and town council: Recent issues. London: House of common library. 12 Aralık 2023 tarihinde <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN04827/SN04827.pdf> adresinden erişildi.
- Shawcross, W. (2023). Independent review of prevent. *House of Commons*.
- Stowers, S. (2023). Local government in England, Scotland and Wales. *UK in A Changing Europe Resmi İnternet Sitesi*, 11 Aralık 2023 tarihinde <https://ukandeu.ac.uk/explainers/local-government-in-england-scotland-and-wales/#:~:text=There%20are%20two%20different%20structures,larger%20and%20a%20smaller%20council> adresinden erişildi.
- Strong Cities Network (2023). A guide for cities for preventing hate, extremism & polarisation. 15 Aralık 2023 tarihinde <https://strongcitiesnetwork.org/resource/a-guide-for-cities/> adresinden erişildi.
- Talk London Official Website (2023a). Countering violent extremism, 17 Aralık 2023 tarihinde <https://www.london.gov.uk/talk-london/police-fire-safety/countering-violent-extremism> adresinden erişildi.
- Talk London Official Website (2023b). Talk London your city, your say. 17 Aralık 2023 tarihinde <https://www.london.gov.uk/talk-london/> adresinden erişildi.
- The House of Commons Home Affairs Committee (2009). Project CONTEST: The government's counterterrorism strategy. 10 Aralık 2023 tarihinde <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7cbb48e5274a38e5756683/7703.pdf> adresinden erişildi.
- The Secretary of State for the Home Department (2023). Counter-terrorism strategy (CONTEST 2023). 15 Aralık 2023 tarihinde <https://www.gov.uk/government/publications/counter-terrorism-strategy-contest-2023> adresinden erişildi.

- Thornton, A. ve Bouhana, N. (2019). Preventing radicalization in the UK: Expanding the knowledge-base on the channel programme. *Journal of Policy and Practice*. 13(3), 331–344.<https://doi.org/10.1093/police/pax036>.
- Wiene, S., ve Eisenman, D. (2016). How public health can improve initiatives to counter violent extremism. 15 Aralık 2023 tarihinde <https://www.start.umd.edu/news/how-public-health-can-improve-initiatives-counter-violent-extremism> adresinden erişildi.

Kaan Kılıç

Işık Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nden 2015 yılında mezun olmuştur. Yüksek lisans derecesini Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstihbarat Bölümünden 2018 yılında almıştır. Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Anabilim Dalında yazmış olduğu "Radikalleşme ile Mücadelede İstihbaratın Rolü ve Kapsayıcı Güvenlik" teziyle doktora derecesini almıştır. Radikalleşme, terörizm ve istihbarat alanında çalışmalarına devam etmektedir. Milli Savunma Üniversitesi İstihbarat Çalışmaları Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

He graduated from Işık University, Department of Political Science in 2015. He received his master's degree from Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Intelligence in 2018. He received his doctorate with his thesis "The Role of Intelligence and Inclusive Security in Combating Radicalization" at the National Defense University Atatürk Strategic Research and Graduate Education Institute, Department of Strategy and Security Research. He continues his work in the field of radicalization, terrorism and intelligence. He works as a research assistant at the Department of Intelligence Studies at the National Defense University.

E-posta: kaan.kilic@msu.edu.tr

Bir Şehrin Hafızasını Aralamak: Prusias Ad Hypium (Konuralp) Antik Kenti¹

Pınar Pınarcık²

ORCID: 0000-0002-6757-1719

Evrensel Barış Berkant³

ORCID: 0000-0003-4023-1244

Öz

Eskiçağ'da Bithynia bölgesinin sınırları içinde yer alan Prusias Ad Hypium (Konuralp) antik kenti, günümüzde Düzce il merkezinin 8 km kuzeyine lokalize edilir. Anadolu'daki sayısız antik kentten biri olan Konuralp; antik tiyatrosu, atlı kapısı, su kemerleri, Roma köprüsü, surları ve Osmanlı dönemine ait yapı kalıntılarıyla tarihsel süreci gözlemlediğimiz bir yerleşimdir. Bu çalışmada 2017-2018 yılları arasında gerçekleştirilen "Prusias Ad Hypium'dan Konuralp'e Düzce'nin Kültürel Mirası" adlı projeden elde edilen verilerle, antik kentin geçmişinin günümüze yansımaları, Eskiçağ tarihine ait mekânların toplumsal hafıza, kolektif bellek oluşumundaki rolü, inşa sürecindeki kentin kültürel kimliğinin oluşumuna katkıları irdelenmiştir. Bu makalede kullanılan yöntem özellikle günümüzde tarih bilimi tarafından sık kullanılan ancak Eskiçağ alanında kullanımına çok rastlanılmayan sözlü tarih çalışması olmuştur. Çoğunlukla yerel halktan 50 yaş üstü kişilerle yapılan görüşmelerde anılar, mekânsal alanlarda yaşanan anılar, ritüeller, söylenceler, kısacası hafızalarında kalanları satır aralarına kaydedilmiştir. Bu çalışma ile anlatıların kaybolmadan kayıt altına alınması ve bölge insanında tarih bilinci oluşturarak kültürel mirasın korunmasına yönelik adımların atılması hedeflenmiştir. Aynı zamanda ortak hafıza mekânları da tespit edilmiştir. Toplumsal süreklilik için geçmişten günümüze taşıdığımız ortak hafıza kentleşme sürecinde çok önemlidir. Hem somut hem somut olmayan kültürel mirasa ait kayıt altına alınan veriler ışığında arkeolojik mekânlar ve eserlerle ilgili o dönemde yaşatılan ancak günümüzde yaşatılmayan ritüellerin, söylencelerin ortaya çıkarılması da diğer bir amacı oluşturmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antik kent, bellek, kültürel miras, toplumsal hafıza, sözlü tarih

¹ Bu çalışma Düzce Üniversitesi BAP kapsamında yürütülen "Prusias Ad Hypium'dan Konuralp'e Düzce'nin Kültürel Mirası" adlı 2017.05.08.529 no'lu proje çerçevesinde hazırlanmıştır. Proje kapsamında sunulan "Konuralp Örneğinde Eskiçağ Tarihine Dair Sözlü Tarih Çalışması" ve "Bir Antik Kent ve Kültürel Mirasın İzdüşümü: Konuralp" adlı bildirimlerde özellikle kaynak kişilerle yapılan görüşmelerden yararlanılmıştır.

² Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: pinarpinarcik@duzce.edu.tr

³ Dr. Arkeolog, İzmir / Türkiye, E-posta: evrenselbaris@gmail.com

Unlocking the Memory of a City: Prusias Ad Hypium (Konuralp) Ancient City

Pınar Pınarcık⁴

ORCID: 0000-0002-6757-1719

Evrensel Barış Berkant⁵

ORCID: 0000-0003-4023-1244

Abstract

The ancient city of Prusias Ad Hypium (Konuralp), located in the Bithynia region in ancient times, is located 8 km north of the city centre of Düzce today. Konuralp is a settlement where we observe the historical process with its ancient theatre, atlı kapı, aqueducts, Roman bridge, city walls and the ruins of the Ottoman period. In this study, with the data obtained from the project titled "Cultural Heritage of Düzce from Prusias Ad Hypium to Konuralp" carried out between 2017-2018, the reflections of the ancient city's past to the present, the role of the places belonging to the ancient history in the formation of social memory and collective memory, and their contribution to the formation of the cultural identity of the city in the construction process were examined. The method used in this article is oral history, which is frequently used in the field of History today, but not in the field of Antiquity. In the interviews with mostly local people over the age of 50, their memories, memories experienced in spatial areas, rituals, rumours, in short, what remains in their memories were recorded between the lines. With this study, it is aimed to record the narratives before they are lost and to take steps towards the protection of cultural heritage by creating historical awareness in the people of the region. At the same time, common memory places were also identified.

Keywords: Ancient city, memory, cultural heritage, social memory, oral history

⁴ Assoc. Prof., Duzce University, Faculty of Science and Letters, Department of History, E-mail: pinarpinarcik@duzce.edu.tr

⁵ Dr. Archaeologist, İzmir / Türkiye, E-mail: evrenselbaris@gmail.com

Giriş

“Kent nedir ve nasıl ortaya çıkmıştır? Kentlerin oluşumunda kendisinden önce var olan ve bünyesinde barındırdığı tarihsel süreç ne kadar etkili olmuştur? Geçmişten izler taşıyor mu? Yaşadığımız kent bizi anlatıyor mu?” vb. gibi daha birçok soru kent çalışmaları ile ilgilenen araştırmacılar tarafından sorulmaktadır. Kentler; sosyoloji, mimarlık, ekonomi, arkeoloji, tarih, sanat, mühendislik vb. gibi birçok farklı disiplinin ilgi alanına girer (Öz Baysal, 2017, s. 5). Doğal olarak da her disiplin için farklı kent tanımları ortaya çıkar. “*Kent, kolektif belleğin mekânsal olarak üretildiği bir alan olarak karşımıza çıkar. Bir başka deyişle kent, toplumsal belleğin olduğu fiziksel düzlemdir...*” (Ünlü, 2017, s. 76). Tarih boyunca çeşitli kültür ve uygarlıkları birleştiren, geliştiren ve yayılmasına öncülük eden merkezler olan kentler (Taşlı, 2022, s. 16); sosyal, kültürel, ekonomik ve politik anlamda sürekli dönüşüm halinde olmuştur.

Disiplinlere göre değişen kent kavramı için değişmeyen tek şey yaşayanların ve yaşananların ortak hikâyesidir. Her kentin kendine has bir hikâyesi, dokusu, hafızası ve sesi vardır (Öz Baysal, 2017, s. 6). Kentler, hatırlayarak yaşar (Mumford, 2013, s. 124). Kuruluşundan beri farklı katmanlardan oluşan ve her katmanda kendi kültürel izlerini taşıyan kentler, en erken yerleşim evresinden günümüze kadar harmanlanarak toplumsal hafızalarını biriktirir (Savrum Kortanoğlu, 2007, s. 105). Kentlerin hafızası ve tarihsel geçmişten gelen mekân kalıntıları kentlerin özünü oluşturur. Ancak değişen yaşam şartları ile kentler birtakım dönüşümlere uğrar (Öz Baysal, 2017, s. 7). Modern yaşamın dayattığı hızlı kentleşme ile kentin artan ihtiyaçlarının sonucunda ulaşım, yapılaşma vb. gibi birçok konuda yapılan yatırımlar bu dönüşümde rol oynar. Sürekli etkileşim halinde olan kent, mekânsal anlamda değiştikçe kentin arkeolojik varlıkları zarar görür. Yaşayan kentlerin hafızası olan bu arkeolojik alanlar aynı zamanda o kentin insanların ortak geçmişi (Savrum Kortanoğlu, 2007, s. 105-106). Bununla birlikte her değişim kentin sahip olduğu birikime eklenir hem kent hem kentli dönüşür (Öz Baysal, 2017, s. 10). Bu konu hakkında Öz Baysal (2017), günümüzde pek çok kentin kalkındırma projeleri altında kendisinden önceki uygarlıkları, katmanları harmanlamayan belleğinden öte, politik kurumların yaklaşımı ile kentin hafızası ve dolayısıyla toplumların hafızasının sekteye uğradığını ve bunun da kentin özünü, özgünlüğünü yitirmesine dolayısıyla

silinmesine yol açtığını belirtir. Kentsel dönüşüm projeleri kapsamında kentlerin bellek mekânları yıkılmakta ve kentler tarih ve kültürel bağlamından kopartılmaktadır. Bu yıkım toplumsal yapı ve kültürel alışkanlıkları hiçe saydığı gibi kültürel miras ve koruma ilkelerini de gözetmemektedir. Tek tipleşen mimari yapılar, tarihin arasına kondurulan yeni yapılar yüzünden kentlerin özgünlüğü göz ardı edilmektedir. Bunun sonucunda yaşam pratikleri değişmekte ve beraberinde hafızaları silikleşmektedir (Öz Baysal, 2017, s. 16-21). İşte bu yüzden kentsel arkeoloji, kendi kapsamını geliştirmek zorunda kalmıştır. Eskiden daha çok kent içindeki arkeolojik alanlar ve buralarda yapılan arkeolojik çalışmalar ele alınırken, zamanla daha bütüncül bir bakış açısıyla önceki dönemlere ait bulgular göz önünde tutularak geleceğe dair çıkarımlar yapılmaya başlanmıştır. Bu sebeple kurtarma kazıları, sondaj kazıları, kentin tarihi dokusunu oluşturan eski sokaklar, tarihi yapılar ve bunun yanında kent hakkında ele geçirilen yazılı belgeler ile kentin geçmişinin yeniden yorumlanmasına başlanmıştır (Savrum Kortanoğlu, 2007, s. 105-106).

Kentlerin görünen bu fiziksel kalıntılarının yanı sıra bir de ötelenen dil, ritüel gibi maddi olmayan izleri de kentin kimliğini oluşturur. L. Mumford (2013), bu izleri irdelemenin gerekliliğinden bahseder. İşte bu noktada bellek ön plana çıkar. Ö. Sir Gavaz (2020)'a göre, insanlar bellek sayesinde geçmişinden taşıdığı kültürel kimliği ritüelistik döngüler ile tekrarlayarak yaşatabilir. Nasıl ki insanların hafızası öz kimliğiye, toplumsal kimliğin oluşmasında da toplumsal hafızanın önemli olduğuna vurgu yapar. *"Ne kadar hatırlarsak o kadar varız"* cümlesi her şeyin özeti olsa gerek. Geçmişte yaşanan ortak acılar, sevinçler vb. duygular nasıl bizleri birbirimize bağlıyorsa, binlerce yıldır paylaşılan ortak coğrafyada yapılan her türlü kolektif ve geleneksel eylemler tekrarlandıkça, hatırlandıkça kuşaktan kuşağa aktarılacaktır (Gavaz, 2020, s. 13). Bir kentin hafızası, o kentin insanların ortak toplanma alanlarında düzenli aralıklarla bir araya geldikleri festival, bayram, tören gibi aktivitelerle pekişir, anıları taze kalır ve gelecek nesillere aktarılır; böylelikle o kentin hafızası oluşur. Hiç farkına varmadan süregelen bu döngü, şehirleri sadece bir coğrafi terim olmaktan çıkarıp, tarihsel bağlamı göz ardı edilmeden, ruhu olan şehirlere dönüştürür (Gavaz, 2020, s. 13). İşte bu yüzden bellek, kentlerin mihenk taşıdır. Hatırladıklarımızın toplamı olan bellek, yeri gelince bu olayların geri çağrıldığı, korunduğu, depolandığı alandır ve bu yönüyle geçmiş ile gelecek arasında köprü görevini üstlenir (Kurtyiğit, 2022, s. 19). Aslında bellek, disiplinler arası bir çalışma alanı-

dır. Sözlük anlamına göre, “öğrenilen konuların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü” diye tanımlanır. Hatırlama; kodlama, saklama, geri çağırma aşamaları ile bireysel ve toplumsal hatırlama (ve unutmama) süreçlerini içerir. Tarihçiler, belleğin daha çok yazılı ve sözlü aktarımlar ile hem resmi hem de yaşanmış verileriyle ilgilenir (Öz Bay-sal, 2017, s. 21-22). Günümüzde sözlü tarih çalışmalarının ve bu sayede kayıt altına alma yöntemlerinin yaygınlaştığı görülür. Böylelikle toplumsal hafıza/bellek arşivlenir. Tüm bunların ışığında bu çalışmada Anadolu’da hemen hemen her yerde karşılaşılan, tarihi çok eskilere giden ve günümüzde de yerleşim gören birçok kentten biri olan Konuralp antik kentinin geçmişine dair bir çalışma yürütülmüştür. Tarih bilimi tarafından sıkça kullanılan ancak Eskiçağ alanında çok rastlamadığımız sözlü tarih yöntemi ile antik kentte yaşayan, elli yaş üstü kaynak kişilerle görüşülmüştür. Onların, kentte bulunan Eskiçağ’a ait kalıntılar ile ilgili görüşleri, hikâyeleri ve efsaneler kayıt altına alınmıştır. Çünkü kayıt altına alınmayan hiçbir şey korunamaz. Bu çalışmada diğer bir hedef olarak insanların üzerinde yaşadıkları antik kent ile ilgili farkındalığı sağlanmaya çalışılmıştır. Ve yine kentteki arkeolojik-tarihi yapılar ile ilgili orada yaşayanlarda oluşturulacak farkındalıkla koruma yönünde atılacak adımlara vesile olmak hedeflenmiştir.

Yöntem

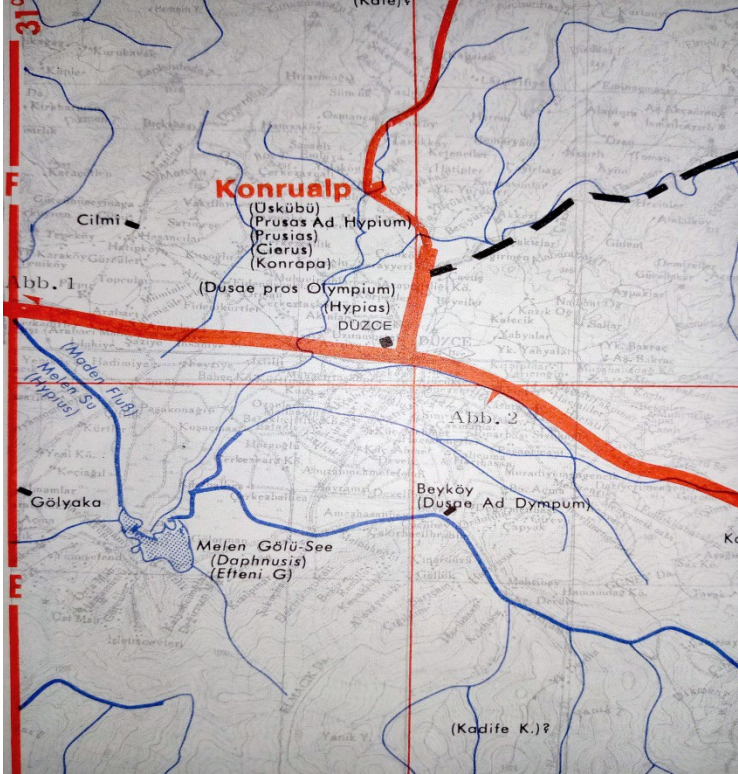
Çalışmada Prusias Ad Hypium (Konuralp) antik kentinin geçmişinin günümüze yansımaları, Eskiçağ tarihine ait mekânların toplumsal hafıza, kolektif bellek oluşumundaki rolü, inşa sürecindeki kentin kültürel kimliğinin oluşumuna katkıları irdelenmiştir. Bu makalede kullanılan yöntem özellikle günümüzde tarih bilimi tarafından sık kullanılan ancak Eskiçağ alanında kullanımına çok rastlanılmayan sözlü tarih çalışması olmuştur. “Sözlü tarih, toplumsal tarihten siyasi ve ekonomik tarihe uzanan geniş bir yelpazede, geçmişin belleklerde kalan bilgisini bugünden derleyen, disiplinlerarası bir yaklaşımdır (...) Sözlü tarih çalışmaları, belli bir olay veya döneme ilişkin kişisel tanıklık ve/veya yaşantıların kaydedilerek derlenmesi yoluyla toplumların tarihlerini dinamik bir ekseninde -eleştirel bir gözle- yeniden kurmalarına katkıda bulunmaktadır...” (URL 1). Türkiye’de son 15 yıl içinde gelişen sözlü tarih çalışmaları tarih, antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, iktisat, edebiyat ve belgesel sinema alanlarında yaygın olarak kullanıl-

maya başlanmıştır (URL1). Önemli bir veri toplama aracı olan bu yöntemin yanında nitel araştırma yöntemlerinden bir diğeri olan doküman incelemesine başvurulmuştur. Bu yolla araştırma konusu ile ilgili yazılı materyaller toplanmış, analizler yapılmıştır. Çalışma Prusias ad Hypium antik kentinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu çoğunlukla yerel halktan 50 yaş üstü kişiler oluşturmuştur.

Bulgular

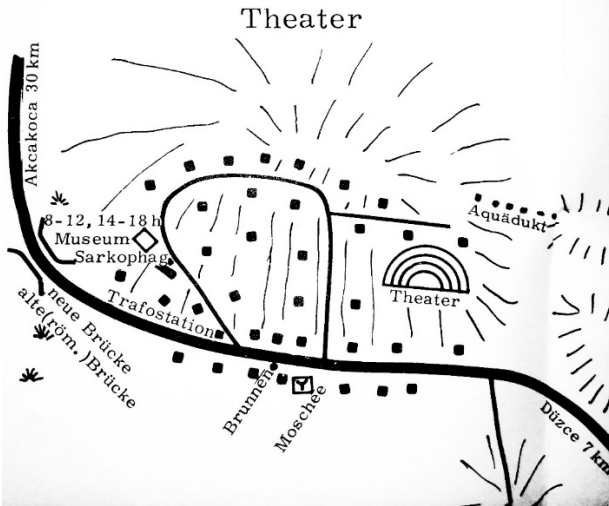
Konuralp Antik Kentinde Bulunan Arkeolojik/Tarihi Yapılar ile İlgili Aktarımlar

Eskiçağ'da Bithynia bölgesinin sınırları içinde yer alan Prusias Ad Hypium antik kenti, günümüzde Düzce il merkezinin 8 km kuzeyine lokalize edilir (Şekil 1).

Şekil1. Düzce il merkezi ve Konuralp (Fritz, 1965)

Düzce'nin en eski yerleşimi olan Konuralp (Şekil 2), Anadolu'daki sayısız antik kentten biridir. Antik yazarların eserlerinde kentin adından çok bahsedilmemektedir. Pseudo Skylax, Rodoslu Apollonios, Strabon, Herakleialı Memnon, Ptolemaios, Plinius, Stephanos Byzantios gibi antik yazarlar, daha çok kentin lokalizasyonu ve Hypios nehri kıyısında yer almasından bahsetmiştir (Taşlı, 2022, s. 105-106). Bunun yanında 17., 18. ve 19. yüzyıllarda kenti ziyaret eden seyyahlar, yazdıkları metinlerde kentin Eskiçağ'ına dair bilgi vermiştir. Bunlar arasında C. Cellarius, R. Pocke, J. Cramer, C. Texier, E. Boré, William F. Ainsworth, X. Hommaire de Hell, G. Perrot, E. Guillaume ve J. Delbet, M. Ramsay gibi gezginler sayılabilir (Taşlı, 2022, s. 105-106). Kentin kuruluşunda Kieros adı ile anıldığı görülür (Memnon. Per. Her., XLII. 2; Memnon. Per. Her., XLVII. 1). Daha sonra Bithynia Kralı I. Prusias'ın kenti ele geçirmesi ile kendi adını verdiği üç kentten biri olarak karşımıza çıkar. Aynı bölgede Prusa adı ile bilinen diğer kentlerin varlığından dolayı Hypios (günümüzde Melen) nehri yakınındaki Prusias anlamına gelen Prusias ad Hypium (Yun. *Prusias pros to Hypio*) adını almıştır (Okan vd., 2022, s. 34; Karakuş, 2018, s. 21). Kent, tarihsel süreç içerisinde farklı adlarla karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde Üskübü adını alan yerleşim, Orhan Gazi'nin komutanlarından Konur Alp Bey'in gösterdiği kahramanlıklara istinaden "Konrapa ve Konur Alp" ili olarak adlandırılmıştır (Özlu, 2015, s. 85).

Şekil 2. Konuralp antik kent planı (Fritz, 1965)

Konuralp antik kentinde bulunan arkeolojik-tarihi yapılar arasında antik tiyatro, sur duvarı, Roma köprüsü, su kemerleri, kentte ele geçen ve daha sonra İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Tykhe heykeli, Konuralp Müzesi'nin bahçesinde sergilenen bukranionlu lahit, gerek bilimsel araştırmalar gerek halk tarafından tesadüf eseri bulunan birçok mimari parça, sikke, yazıtlar ve ayrıca müzede sergilenen diğer eserler yer alır. Antik kent, -Tepecik ve Doğancık höyüklerinin varlığı göz önünde tutulunca- MÖ 3500'lere kadar inen tarihiyle⁶ günümüzde de yerleşim görmektedir. Hellenistik Dönem'e ait kalıntıların bulunduğu Konuralp, antik kentin üstünde kurulmuştur. Burada gerçekleştirilen kazı ve araştırmalar, Roma Dönemi'nde kentin zenginleştiğini ve bunun da imar faaliyetlerine yansıdığını göstermektedir. Ele geçen yazıtlar, sikkeler ve mimari parçalar da bu görüşü desteklemektedir. Antik kentin yerleşiminin günümüzden daha küçük bir alanda kurulduğu zamanla güneye, ovaya doğru genişlediği görülmektedir. MS 2. ve 3. yüzyıllarda önemli bir merkez olan Konuralp, Osmanlı Dönemi'nde bir takım imar faaliyetlerine sahne olsa da mekânsal yapısı çok değişmemiştir (Dikmen ve Toruk, 2017 s. 182). Bu da kentin kültürel devamlılığını göstermesi açısından önemlidir. Mekânlar yaşanmışlıklarıyla, anılarıyla hafızanın yaşatılması ve korunmasını sağlarlar. Bu açıdan baktığımızda kentler, fiziksel çevresi ve toplumsal yapısıyla hafıza modeli olarak var olurlar. Kentlerde yaşanan her fiziki değişim toplumsal değişimi beraberinde getirir (Sevinç, 2019, s. 47). Bu yüzden kent mekânlarının varlığını sürdürmesi toplumsal anıların, yaşanmışlıkların aktarımı ve korunması açısından önemlidir (Kurtyiğit, 2022, s. 20). Pierre Nora, hafıza mekânlarının önemine vurgu yaparken hafıza mekânlarının çok farklı işlevselliğinden bahseder. Tarihin bu mekânlarla oluştuğunu, bunların etnografik ve psikolojik boyutunu anlatır. Etnografik olarak gelenekselliği ve bizzat hafıza coğrafyasının haritasını çizdiğini belirtirken, psikolojik boyutunda bilinçaltı, simgeleştirme, sansür, transfer gibi kavramların aktarımına değinir (Nora, 2006, s. 10). P. Nora, bu mekânlar için insanların iradesi ve zamanın ilerlemesiyle toplulukların ortak hafızasına ait simgesel, ritüelistik vb. her türlü anlamlı birim olarak bahseder (Nora, 2006, s. 171).

⁶ 2014 yılında Nurperi Ayengin tarafından Düzce ili kapsamında başlatılan yüzey araştırması sırasında Prehistorik Dönem'e ait arkeolojik verilerin ele geçtiği belirtilmiştir (Ayengin, 2015a; Ayengin, 2015b).

Antik Tiyatro / Kırk Basamaklar

Konuralp antik kenti özelinde ele alındığında söz konusu hafıza mekânlarından birisi olarak karşımıza çıkan ve halk tarafından “Kırk Basamaklar” olarak bilinen antik tiyatro (Şekil 3), yine halk arasında en çok anlatıya sahip olan tarihi mekândır. Antik kentin en iyi korunan yapısı olan tiyatronun Hellenistik Dönem’de inşa edildiği (Dikmen ve Toruk, 2017, s. 190) ve Roma Dönemi’nde genişletildiği kabul görür (Okan vd., 2022, s. 41-42; Okan, 2022, s. 81). 2013 yılında Konuralp Müzesi başkanlığında ve Düzce Üniversitesi Arkeoloji Bölümü bilimsel danışmanlığında başlatılan kazılar günümüzde devam etmektedir. Kullanımı açısından tipik bir Roma tiyatrosu olan Prusias ad Hypium tiyatrosunun, teatral-kültürel ve ritüel gösterilerden daha çok spor müsabakaları ve kanlı gösterilere sahne olduğu belirtilir. Aphrodisias antik kentinde ele geçen bir yazıtta, Aphrodisiaslı bir boksörün (M. Aelius Aurelius Menander) müsabakaya katıldığı kentler yer almaktadır. Yazıtta Bithynia bölgesinde; Nikomedia, Nikaia, Prusias ad Hypium ve Claudiopolis gibi kentlerin isimleri geçmektedir. Bu kentler arasında adı geçen Prusias ad Hypium’da, müsabakanın antik tiyatrodaki yapılmış olma ihtimali yüksektir. Antik tiyatronun diğer bir kullanımını gösterebilecek bilgi, Konuralp Müzesi envanteri içinde bulunan bir mezar yazıtından gelir. Yazıtta Atinalı bir tragedya oyuncusunun (Tiberius Claudius Philoxenos) Prusias’ta öldüğü anlatılır (Okan vd., 2022, s. 43).

Antik tiyatro, kentin en tepe noktasında kente hâkim bir şekilde kurulmuştur. Yerel halkın anlatıları arasında antik kentte Aslanlı Kapı, Yılanlı Kapı ve Selamet Kapısı olmak üzere üç tane kapı olduğu rivayet edilir. Aslanlı Kapı’nın Kırk Basamaklar’da bulunduğu, amfitiyatroda gösterilerin yapıldığı anlatılmaktadır. Kırk Basamaklar’ın altında tüneller bulunduğu ve altından suların aktığı aktarılan anlatılardandır. Görüşülen kaynak kişiler çocukken merak edip ya da oyun amaçlı bu tünellerde girerlermiş (İ. Topçuoğlu, kişisel iletişim, 2017). Kırk Basamaklar’ın altındaki tünellerde tutulan esirlerin bir kapıdan, aslanların da diğer kapıdan meydana bırakıldığı ve aslanlardan kurtulamayanların aslanlara yem olduğu şehir efsanesi olarak çoğu kişi tarafından bilinmektedir (İ. Odabaş kişisel iletişim, 2017; Pınarcık ve Sütçü, 2018, s. 75). Bir rivayete göre de esirler değil suçlu insanlar aslanlara atılıyormuş, cezalandırılıyormuş (İ. Özcanım, V. Çakmakçı, kişisel iletişim, 2017;). Suçluların üç kapıdan birini seçme hakkı olduğu; Yılanlı Kapı’yı seçerse yılanlara yem olacağı, Aslanlı Kapı’yı seçerse aslanlara yem olacağı, Selamet Kapısı’nı

seçerse, o kapıdan çıkıp özgürlüğüne kavuşacağı anlatılar arasındadır (İ. Topçuoğlu, kişisel iletişim).

Ortak bellekte yerel halk, eskiden Kırk Basamaklar'da saklambaç, ebeleme, kalecilik, çizgi, esir gibi oyunlar oynadığını, yukarıdan aşağıya herkesin katılımıyla kızakla kayıldığını anlatmıştır. Kırk Basamaklar'daki tünellere ve kuyuya girdiklerini, burada eğlencelik oyunlar oynadıklarını aktarmışlardır. Taş ile bayır aşağı yolda oynanan "Hot Hot oyunu" eskilerin anlattıkları oyunlardandır. Hot Hot, çizgi çizilip çizgiye taşın konulması ve bir tane ebenin taşın başında durması, yukarıda bulunan bir kişinin taşı atması, ebenin de taşı almak için gitmesi ile diğerlerinin çizginin diğer tarafına geçmeye çalışması şeklinde oynanan bir oyundur (İ. Odabaş, M. Güney, N. Güney, C. Aksöz, kişisel iletişim, 2017). Hot Hot oyunu ismen çok bilinen bir oyun olmayıp, yapılan çalışmada ortaya çıkarılan kentin kültürel mirasına yapılan katkılardan biridir.

Görüşmeler sırasında Kırk Basamaklar'ın çevresinde tarım yapıldığı aktarılmıştır. Yine bu mekânda bayramlarda buluşulduğu, çocukken oyunlar oynama alanı olarak seçildiği, yakında bulunan bir mezarın çevresinde çeşitli inanışların yaşatıldığı somut olmayan kültürel mirasın ortaya çıkarılması adına son derece önemlidir (Pınarcık ve Sütçü, 2017, s. 389).

Şekil 3. Kırk Basamaklar

Atlı Kapı

Kentin antik mekânları ile ilgili kayıt altına alınan anlatılardan bir diğeri halk arasında Atlı Kapı olarak adlandırılan yere dair olandır. Kentte kısmen korunabilmiş ve savunma yapısı olarak değerlendirilen batı ve güney surlarının Akropolis'i çevrelediği düşünülür (Karakuş, 2017a, s. 59). Güney sur üstünde küçük bir sokak arasında at kabartmalı kapı lentosu olan devşirme malzemenin (Şekil 4), döneminde tali bir giriş için kullanıldığı ileri sürülmüştür. Aynı zamanda üzerinde tespit edilen Grekçe yazıtta geçen ibareye göre bir Prusiaslı'nın annesine yaptırdığı bir mezar steli olduğu ileri sürülür (Dikmen ve Toruk, 2017, s. 189).

Atlı Kapı'nın adının, orada yaşayanlar tarafından, üzerinde at tasvirinin bulunmasının ve bu kapıdan atlıların geçmesiyle ilgili olduğu düşünülmektedir (R. Polat; kişisel iletişim, 2017). Üzerinde at tasviri olan bu kapı lentosu, atlı araçların geçebileceği genişliktedir. Kentin batı ve güneyinde kısmen korunan surların günümüzde yok olma tehlikesi altında olduğu görülür. (Dikmen ve Toruk, 2017, s. 190).

Şekil 4. Atlı Kapı

Su Kemerleri

Günümüzde Konuralp'in Kemerkasım köyünde Roma Dönemi'nden kalma su kemeri kalıntıları bulunmaktadır. Romalı kent sakinlerinin o su kemerini, Kozluk köyü, Dokuzpınarlar mevkisinden çıkan kaynak suyunun, Kemerkasım köyünde kemer kullanılmak suretiyle Konuralp'e su getirmek için inşa ettiği ileri sürülmüştür (Bilir, 2013, s. 278). Moloz taş

ile yapılmış, 11 ayağı bulunan su kemerinin kısmen korunmuş bir bölümü günümüze kadar ulaşmıştır (Dikmen ve Toruk, 2017, s. 193).

Yerel halk tarafından su kemerlerinin yapılışı ile ilgili aktarımlar da olmuştur. Buna göre, varlıklı bir kişi kızına talip olan kişiden buraya su getirmesini istemiş, adam da kemerlerle su getirmiş, ondan sonra adamın kızını alabilmiş şeklinde rivayet edilmektedir (İ. Odabaş, kişisel iletişim, 2017). Suyun, Romalılar zamanında Kemerkasım'dan geldiği, gâvur ya da padişahın suya “köpek gibi nasıl geliyor” demesi ile suyun kesilip bir daha akmadığı anlatılardandır (R. Odabaş, C. Aksöz, V. Çakmakçı, kişisel iletişim, 2017).

Roma Köprüsü ve Surlar

Konuralp'in kuzeybatısında Akçakoca yolu üzerinde Tabak çayı yatağında olan Roma Köprüsü toprak altında kalmaya yüz tutacakken, 2017 yılında Konuralp Müzesi tarafından yeniden kazılarak ortaya çıkarılmıştır. Köprü 3 kemerli ve 10 metre boyundadır (Özlu, 2008, s. 17). Bazı araştırmacılar tarafından antik tiyatro ile aynı dönemde yapıldığı ileri sürülen köprünün bazı taşlarının devşirme malzemelerden oluştuğu görülmektedir (Karakuş, 2017a, s. 64). Günümüzde köprünün hemen bitiminde yakın dönemde yapılmış modern köprü yapısı bulunmaktadır. 1973 yılında bir kanal çalışması sırasında kente doğru uzanan sütunlu bir caddenin izlerine rastlanmış hatta bu caddeye ait olabileceği düşünülen sütun parçaları, arşitrav ve kemer parçaları Konuralp Arkeoloji Müzesi'ne taşınmıştır (Dikmen ve Toruk, 2017, s. 192). O. Karakuş, ele geçen buluntulara göre köprüden antik kente giriş yapılan güzergâh üzerinde sütunlu caddenin olduğunu kabul eden araştırmacıların olduğunu belirtir. Ancak kendisi, sütunlu cadde için eski Konuralp Belediye binasının bulunduğu Ali Hamza Sokak adlı yerin olabileceğini önerir (Karakuş, 2017a, s. 64).

Roma Köprüsü yörede “Çöplük Köprüsü” diye de bilinmektedir (N. Kısacık, kişisel iletişim, 2017).

Nekropol Alanı/Lahit/Mezar/Türbe

Konuralp antik kentinin nekropol alanı olarak kentin kuzeyinden surlara 1 km. mesafede açığa çıkartılan bir mezar yapısı ile Binbir Tepe olarak adlandırılan mevkiye ikinci bir nekropol alanı bulunmuştur. Yine Tepecik Mevkii'nde ele geçen birçok kiremit parçasının mezar yapımında kullanılma olasılığı üzerine kentin Roma Dönemi nekropolü olabile-

ceği ileri sürülmüştür. Kent için önemli bir diğer mezar buluntusu, Tepecik nekropolünde bulunan ve Konuralp Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde sergilenen MÖ 1. yüzyıla tarihlenen mermer lahittir (Şekil 5) (Dikmen ve Toruk, 2017, s. 197). Günümüzde aile mezarlıklarının önemli olduğu Konuralp'te yapılış itibariyle bizim için de önem arz eden bir diğer mezar Topçuoğlu Mehmet Bey'e aittir. Topçuoğlu ailesi Konuralp'in en eski ailelerinden biridir. Bu aile Osmanlı Dönemi'nde bu bölgenin vergisini toplamakla görevli âyandan dolayı günümüzde Topçuoğlu sülalesi olarak tanınıyor. Aile mezarlığı içinde yer alan ve lahit şeklinde yapılmış bir mezar dikkat çekicidir. Çalışma için bu mezarın önemi, 19. yüzyıl Osmanlı bezeme üslubunu yansıtmıştıdır (Dikmen ve Toruk, 2017, s. 198). Diğer taraftan bu mezarın, yukarıda bahsedilen Konuralp Müzesi'nin bahçesinde sergilenen lahite benzer biçimde yaptırılmış olması (üzerinde girland motiflerinin, baş ve ayak kısmında işlemeli mezar taşının bulunması) yöre insanının belki bilinçli belki de bilinçsiz olarak Eskiçağ geleneklerinden etkilendiklerini göstermektedir. Kentin müzesinde uzun yıllar çalışan Züleyha Kartal, bu duruma dikkat çekerek antik kent üzerinde yaşayan yöre halkının, antik kentten etkilenecek bunu mezar taşlarına yansıttığını aktarmıştır (Z. Kartal, kişisel iletişim, 2017). Yine Konuralp merkezi ve civarında yapılan bilimsel çalışmalarda ele geçen ve günümüzde Konuralp Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde sergilenen çok sayıda mezar steli, adak yazıtı, orthothekler (ölü küllerinin bulunduğu küçük taş lahitle) ve pithoslar (depolama kapları) kentin ve bölgenin ölü gömme gelenekleri hakkında bilgi vermektedir (Dikmen ve Toruk, 2017, s. 198).

Konuralp'te kent için önemli bir tarihi rolü olan Konuralp Bey'in türbesi bulunmaktadır. Yerel halkın aktarımlarında "Bolu yanacak, Düzce batacak, Konuralp ayakta kalacak" derlermiş, bunu da türbelere bağlamışlar. Burayı fetheden kumandan Konuralp Bey ve onun silah arkadaşı Ali Hamza Dede gibi muhterem zatların Konuralp'i koruyacağına inanılmaktadır. Düzce kent merkezinin, Konuralp'ten daha alt seviyede ve bataklık üzerinde olduğu için batacağını, Konuralp'in ayakta kalacağını yöre halkının büyükleri hep söylemiş (A. Şengül, kişisel iletişim, 2017). Sokak arasında bulunan ve insanlar tarafından türbeleştirilen bir mezarın, bir eren veya evliyaya ait olduğu düşünülüp, mezara çaput bağlanıp, mum dikildiği anlatılmıştır (Z. Kartal, kişisel iletişim, 2017).

Şekil 5. Konuralp Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde sergilenen lahit mezar

Tarihsel Süreçte Kentin Adı ile İlgili Aktarımlar

Kentin adı ile ilgili Prusias Ad Hypium'den, Kasaba-Üskübü'ye, Üskübü'den Konuralp'e evrilisinin halk tarafından aktarımları da kayıt altına alınmıştır. Prusias ad Hypium (Konuralp) antik kenti Bithynia egemenliğine girmeden önce Kieros adıyla anılmıştır. Kral Prusias'ın fethi sonrası, Hypios kıyısındaki Prusias yani "Prusias ad Hypium" adını almıştır (Pınarcık ve Sütçü, 2017, 387). Osmanlı Dönemi'nde Purusyan Kasabası "Üskübü" adını almıştır. Orhan Gazi'nin komutanlarından olan Konur Alp Bey'in kent için gösterdiği kahramanlıklara istinaden "Konrapa ve Konur Alp" olarak adlandırılmıştır (Özlü, 2015, s. 85). Halk arasında Kasaba, Üskübü, Üsküba, Eskibağ olarak bilinen antik kent, yöre insanının anlatılarında bu isimlerle anılmaktadır (Şekil 6). Anlatılarda I. Prusias ve II. Prusias'ın burada kral olduğundan bahsedilmiştir (C. Aksöz; kişisel iletişim, 2017). Yöreye verilen adlar etrafında çeşitli hikâyeler anlatılmaktadır. Hikâyelerden ilki Skopi'den Üskübü, ikincisi Eskibağ'dan Üskübü, üçüncüsü Üçküp'ten Üskübü olduğu üzerinedir. Konuralp'in eskiden bağlık olduğu, sonraları terk edildiği aktarılmıştır (H. Ergen, kişisel iletişim, 2017). Üçküp adı ile ilgili söylence, altından yapılmış küplerin bulunmasından ileri geldiği üzerinedir. Üçküp'ten Üskübü, nahiye olunca Kasaba, nüfusu artınca orayı fetheden Konur Alp

Gazi'den dolayı da Konuralp adını aldığı kabul edilmektedir (İ. Odabaş, kişisel iletişim, 2017).

Şekil 6. Kaynak kişilerle yapılan görüşme

Hafızalardaki Âdetler ile İlgili Aktarımlar

Konuralp'te günümüzde yöre insanının hafızalarında antik mekân ve eserleri içine alan uygulamalar yaşamaya devam etmektedir. Bayramlarda Kırk Basamaklar'da toplanılırmış (İ. Özcanım, kişisel iletişim, 2017). Orada çocuklar, gençler tarafından tiyatro gösterileri sergilenirmiş (H. Ergen, kişisel iletişim, 2017). Günümüzde bazı ailelerin sünnet düğünü gibi aktiviteleri bu tarihi mekânda yaptıkları aktarılmıştır (E. Demirel, kişisel iletişim, 2017).

Konuralp'te Hidrellez eğlenceleri sırasında cambazlar hünerlerini sergiler, gençler güreş tutarmış. Yine Hıdırellez'de yumurta boyama gelenekleri arasındaymış. Yumurtlar haşlanır, hamurlar kızartılır, Kırk Basamaklar'da yenirmiş (Şekil 7) (H. Ergen, Ö. Kısacık, V. Çakmakçı, kişisel iletişim, 2017).

Kimlik-Köken ile İlgili Aktarımlar

Yaşanılan mekânlar ya doğadaki varlıklarla ya da kentte yaşayan insanların adları, soyadlarıyla veyahut tarihsel bir olayla/kişilikle adlandırılmıştır. Konuralp'te de bu yaklaşımı görmekteyiz. Örneğin tarihi ha-

mam olduğu için bir sokağa Hamam Sokak, türbesi orada bulunduğu için dolayı bir sokağa Ali Hamza Sokak adı verilse de en çok Gürel Sokak, Topçu Sokak gibi aile adları karşımıza çıkmaktadır (A. Şengül, kişisel iletişim, 2017). Bunların dışında gazi ve şehitlerin adları ya da kişilerin lakapları da sokaklara isim olarak verilmektedir: Hacı Salih Sokak, Terzi Aliler Sokak, Şehit Hüseyin Kıl Mahallesi⁷ vb... Mekânda pınar varsa mahalle pınardan ötürü Çiftepınarlar adını almıştır (H. Ergen, İ. Odabaş, İ. Özcanım kişisel iletişim, 2017). Göçmenlerden oluşan mahalleye de Muhacirler Mahallesi denmiştir (Ö. Kısacık, kişisel iletişim, 2017). Kentin tarihinde önemli rol oynayan bu figürler ve olaylar, kentin cadde ve sokaklarına isimlerinin verilmesiyle kolektif hafıza açısından oldukça önemli bir süreklilik sağlamıştır (Işık ve Gezgün, 2019, s. 36). Kentlerin köklü ailelerinin isim/soyadlarının sokak, cadde vb. gibi ortak kullanım alanlarına verilmesi de çok yaygın kullanılan bir yöntemdir. Tarihsel süreçte ve günümüzde de kentte önemli olan sülalelerden biri Topçuoğlu sülalesidir. Bu sülaleye mensup olan İrfan Topçuoğlu kentteki önemlerinin geçmişten geldiğini vurgulamıştır. Konuralp'te yaşayan bu sülale, Türklerin Anadolu'ya gelişinden beri orada yaşadıklarını, önceleri Yığılca'da obalarını kurduklarını, o dönemlerde Prusias derebeyinin; yol kesen, halka zulüm eden bir eşkıyadan rahatsız olduğunu aktarmıştır. Bu kişi, eşkıyanın kellesini getirene ne dilerse yapacağını ve Topçuoğulların dedelerinin eşkıyanın kulaklarını keserek bir çıkına koyup Atlı Kapı'dan geçerek getirdiği, bu sülalenin ataları ile ilgili anlatılan söylencelerden biridir. İ. Topçuoğlu anlatılarında dedelerinin iri kulaklarıyla ünlü olan eşkıyanın kellesi yerine kulaklarıyla derebeyinin huzuruna çıktığını ve dedelerinin para pul istemeyip derebeyinin maiyetine geçmek istediğini belirtmiştir (İ. Topçuoğlu, kişisel iletişim, 2017; Pınarcık ve Sütçü 2018, s. 72). Yine İ. Topçuoğlu yöreden bahsederken, burasının Doğu Roma İmparatorluğu'nun bir uç derebeyliği olduğunu, Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce bu bölgede Prusias medeniyetinin olduğunu, İpek Yolu'nun bölgeden geçtiğini, yörenin bağlarıyla meşhur olduğunu, günümüzde çok ekilmeyen pirinç ve tütünün o dönemlerde geçim kaynağı olduğunu aktarmıştır (İ. Topçuoğlu, kişisel iletişim, 2017). Topçuoğlu

⁷ Konuralp'in yerleşim planı üzerine çalışmaları olan Ç. Dikmen ve F. Toruk, tarihsel süreç içinde farklı planlama kararlarıyla mahallelerin yapılaşmaları ve mekânsal yansımalarının farklılaştığından bahseder. Bunlar arasında Şehit Hüseyin Kıl, Çiftepınarlar ve Terzialiler mahalleleri, antik tiyatro, Bizans Dönemi hamamı, cami yapısı ve çarşı etrafında odaklanmış organik biçimlenmiş sokaklarıyla tarihi merkezi oluşturduklarını belirtirler (Dikmen ve Toruk, 2017, s. 183).

sülalesinin isminin kente dair birçok ortak kullanım alanında bulunması kentteki önemlerini göstermektedir. Kentsel hafıza ile ailelerin tarihsel geçmişleri, hatıraları ilişkilendirilerek simgesel anlamda önem kazanır. Böylece bu köklü ailelerin isimleri toplumsal hafızada her zaman canlı tutulur (Işık ve Gezgin, 2019, s. 38).

Toplumsal hafıza ve kent kimliği kentleşme sürecinde dinamo taşı görevi görmüştür. Düzce, tüm kültürlerin etnografik zenginlikleriyle yaşatıldığı kentlerden biridir. Tarihi boyunca göçle gelenler tarafından kurulan kentte, diğer topluluklar yerleştikleri köylerde beraberlerinde getirdikleri kendi kültürlerini muhafaza etmişler, gelenek ve göreneklerini yaşatmışlardır. Göçle gelenlerin geldikleri yerleri, kökenlerini unutmamak amacıyla kendilerinden sonra gelen kuşaklara bunları aktarma amacını güttükleri görülür. Lakaplar ve soyadları bu işlevi ile bu araçlardan biri olmuştur (Işık ve Gezgin, 2019, s. 37). Soyadı Kanunu kabul edilmeden önce toplumda insanların ayırt edici özelliği olarak sülale adları ya da lakapları kullanılırdı. Bu kanundan sonra her ailenin soyadı aldığı ancak aile ve kişilerin toplumda halen sülale adları ya da lakaplarıyla anılmaya devam ettiği bilinir (Boyras, 1998, s. 109). Konuralp'te de kişiler; Hacı İbrahim, Hafız Raşit, Telli (asabiliğinden ötürü), Çilimlili Mehmet Efendi, Deli Haliller, Kalaycı İbrahim, Cambaz Mehmet, İmaoğulları, Kirazların Mustafa, Muhtarın Oğlu, Kulaksızlar, Köklü, Güdüllü (Ankara'dan gelmişler), Kozurağalar gibi sülale adları ya da lakaplarla anılmaktadır (C. Aksöz, F. Odabaş, İ. Odabaş, İ. Özcanım, R. Odabaş, kişisel iletişim, 2017).

Şekil 7. Kaynak kişilerle yapılan görüşme

Hafıza ve Mekân İlişkisi

Kolektif hafızanın bir araştırma alanı olarak önem kazanması, kimliklere yönelik ilginin artışı, toplumsal tarih, kültür tarihi gibi araştırmaların çoğalması, tarihçilik alanında yeni alternatif yöntemleri beraberinde getirmiştir. Günümüzde bazı tarihçilerin/araştırmacıların, resmi belgeler, arşivlere dayalı tarihçiliğin yanı sıra yeni yöntem arayışı içine girerek, tarihsel antropoloji ve sözlü tarih gibi olayın kendisinden çok, olayların hafızalarda bıraktığı izlere, deneyimlere, hatırlanma biçimlerine odaklanan hafıza tarihçiliğine yönelimindeki artış dikkati çeker (Işık ve Gezgin, 2019, s. 37). Kolektif hafıza/toplumsal hafıza üzerine çalışan araştırmacılar, hafızanın her zaman toplumsal olduğunu, hatırlananların kişisel olsa da gerçekte toplumsal bir bağlamda geliştiğini ve hafızanın çoğulluğunu kabul ederler (Işık ve Gezgin, 2019, s. 37). M. Sevinç, hafızanın toplumsal çevre ile ilişkili olsa bile her bireyin hatıralarının farklı olduğunu ve bellekte kalan hatıraların tekrar canlandırılması için mekânlara ihtiyaç duyulduğunu belirtir (Sevinç, 2013, s. 51-52). Yine günümüzün, geçmişteki mekânlarla bağlantısını hafızadan çok tarihsel yönüne bağlı olduğunu P. Nora'yı referans vererek: *"Dönemin arşivcisi, tarihsel kayıt mekanizması etrafında biçimlenen soyut/somut mekânları 'hafıza mekânları' olarak nitelendirir. Canlı bir hafızanın var olmadığı 'müzeler, arşivler, mezarlıklar, koleksiyonlar, bayramlar, yıldönümleri, anlaşımlar, tutanaklar, anıtlar, kutsal yerler' hepsi birer hafıza mekânıdır"* bahseder (Nora, 2006, s. 23). İşte bu sürecin iç içe geçerek, yaşanan olayların geriye bıraktıkları, kentin bilincini, tarihini, hafızasını oluşturduğuna vurgu yapar (Sevinç, 2013, s. 52-53). Işık ve Gezgin ise iletişimsel hafızanın yakın döneme dair olayları, anıları kapsarken, kültürel hafızanın bayramlar, törenler, mitler gibi hatırlama figürleri ile toplumsal kimliğin oluşumunda rol üstlendiğini, her yeni yaşanan olayın geçmişin hafızasıyla geleceğin hafızası arasında köprü oluşturduğunu ve kentlerin mimari yapısının tüm bu zaman dilimine şahitlik eden, insanoğlunun yaşam öyküsünü dile getiren sabit bir sahne olduğunu anlatır. (Işık ve Gezgin, 2019, s. 38). Dolayısıyla kentler, yaşamsal varlıklarıyla kişilerin ve toplumların hafızalarının zamansal yolculuğuna eşlik eder. Kentin hikâyesi, kişilerin ve grupların hikâyeleriyle katman katman birleşerek sürer gider. Mutlu vd. (2019), *"Kentin kendisi orada yaşayanların kolektif belleğidir"* diye bahsederken, yaşanan her anının, birikimin kentin belleğini oluşturduğunu, oraya bağlılığın ya da o yerle kurulan anlamlı ilişkinin kentsel hafızanın kapsamı içinde ele alındığını belirtir. Bazı durumlarda kentte yaşayanların aidiyet duygusu,

yaşam öyküleri kentlerin zorunlu olarak yaptıkları değişim ile unutmaya döngüsü içinde kentin geçmişine, kökenine, tarihine zarar verir. Sürekli değiştirilen sokak isimleri, yapısal düzenlemeler geçmişin izlerini siler. Sokaklar, meydanlar, binalar kolektif belleğin mekânsal alanlarıdır. Özellikle kent meydanları kentin öz hafızasının oluştuğu, net bir biçimde görünürlük kazandığı yerlerdir. İşte bu yüzden kent için önemli olan mekânlar tespit edilmelidir. Çünkü geçmiş ve gelecek arasında kurulan bağ bu mekânlar üzerinden sürdürülmektedir (Mutlu vd., 2019, s. 45). “Sosyal anlamda belleği kaybetmek kimliği kaybetmek anlamına gelmektedir” (Halaç ve Demir, 2017, s. 1431).

Konuralp gibi antik kent üzerinde kurulmuş yerleşimler (Şekil 8), tarihsel süreç içerisinde farklı uygarlıklar tarafından iskân edilmiş ve günümüzde de üzerinde halen yaşanmaktadır. Bu çok katmanlı kentlerde çoğu kez arkeolojik alanların önemi yaşayanlar tarafından fark edilmiş ve kentin ortak hafızasında içselleştirilmemiştir. Bunun yanı sıra bir de kentleşme yönünde atılan hızlı adımlar, tarihi kentlerdeki kültürel mirasın korunması, arkeolojik alanların kent yaşamıyla bütünleştirilmesi gibi konularda eksik kalmıştır. Özellikle çok katmanlı kentlerdeki geçmiş uygarlıklara ait maddi kültür buluntuları ile günümüz insanının kimlik bağlantısı konusunda bir takım sıkıntılar yaşanmaktadır (Savrum Kortanoğlu, 2020, s. 123-124). Yapılan çalışmada yerel halkın günümüze daha yakın dönemlere ait –Osmanlı Dönemi- tarihi kalıntılarını daha çok sahiplendiklerini ancak daha erken Yunan ve Roma uygarlıklarına ait kalıntılara karşı daha yabancı/mesafeli oldukları gözlemlenmiştir. İşte bu sahiplenilmeme, o dönemlere ait alanların korunması konusunda sıkıntı yaratmaktadır (Savrum Kortanoğlu 2020, s. 123-124).

Şekil 8. Prusias ad Hypium tiyatrosu hava fotoğrafı güneyden bakış (Okan 2022, s. 88)

Tartışma ve Sonuç

2017-2018 yılları arasında sürdürülen “Prusias Ad Hypium’dan Konuralp’e Düzce’nin Kültürel Mirası” adlı çalışmada çok erken dönemlerden beri yerleşime sahne olmuş ve bu dönemlere ait birçok arkeolojik bulgu, yazılı kaynak ele geçmiş olan Düzce’nin Konuralp mahallesi (Prusias Ad Hypium) araştırma sahası olarak seçilmiştir. Çalışmada anlatılar sesli ve görüntülü olarak kayıt altına alınmıştır. Yerel halkla yapılan görüşmelerde tarih bilinci konusunda eksiklik hissedilmiştir. Bu noktada ileriki zamanlarda kültürel mirasın korunmasına yönelik adımların atılması hedeflenmiştir. Somut kültürel mirasa dair kentte son dönem yapılan kazılardan dolayı artan bilinç gözlenmektedir. Somut olmayan kültürel mirasa ait arkeolojik mekânlar ve eserlerle ilgili o dönemde yaşatılan ancak günümüzde yaşatılmayan ritüellerin, söylencelerin varlığı irdelenmiştir. Çünkü toplumların gelenek görenekleri, nesilden nesile geçen sözlü aktarımlar, uygulamalı törenler (ritüel), kişilerce ya da toplumlarca kutsallaştırılmış davranışlar, kutlamalar kültürel devamlılığı taşıyan diğer öğelerdir (Pınarcık ve Sütçü, 2017, s. 389).

Anadolu, kültürel çeşitliliğimizin harmanlandığı birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Konuralp antik kentinin tarihsel gelişiminde, çevresindeki yerleşimlerle kurduğu ticari, siyasi ve kültürel ilişkiler etkili olmuştur. Konuralp antik kentinde şöyle bir gezinildiğinde geçmişten beri orada yaşayan insanların bu mekânlarda gelişigüzel değil de tamamen kültürel devamlılığın sonucunda toplandıkları -kendilerinin bile bunun farkında olmadan yaptıkları- gözlemlenir. Yerleşim yerinde kullanılan mekân ve kişi adlarında Eskiçağ ve Ortaçağ etkileri izlenir. Yeni yapılan birçok siteye “Üskübü, Prusias Evleri, Atlı Kapı Sitesi” gibi isimlerin verilmesi bu izleri yansıtmaktadır. Somut olmayan kültürel mirasa dair antik mekânlarla ilgili yerel halkın günümüzde uyguladığı âdetlerin bir kısmı yaşatılırken bazıları maalesef değişen yaşama alışkanlıklarına ayak uyduramayıp yitip gitmiştir. Ancak bayramlar gibi toplu olarak bir arada bulunulan etkinliklerde, insanların yer olarak Kırk Basamaklar’ı seçmeleri manidardır ve kültürel mirasın yöre insanında bıraktığı gayri ihtiyarı yapılan eylemler olarak görülebilir. Yapılan görüşmelerde kaynak kişilerin çocukluklarında oyun oynama sahası olarak Kırk Basamakları seçtikleri gözlenmiştir. Hem yazılı kaynaklar hem arkeolojik veriler Konuralp antik kentinin Eskiçağ’da ve Ortaçağ’da önemli

bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir (Pınarcık ve Sütçü, 2018, s. 83).

Tüm bunlara ek olarak yapılan çalışma sırasında gözlemlenen bazı eksiklikler için öneriler geliştirilmiştir. Bunu yaparken benzer nitelikteki çalışmalardan (Işık ve Gezin, 2019; Savrum Kortanoğlu 2020) yararlanılmıştır. Görüşmelerde yerel halkın antik kent üzerinde yaşıyor olduklarının yeterince farkında olmadığı gözlenmiştir. Bu bağlamda, “tarihi kent” vurgusu, başta belediye olmak üzere kentin temsilcilerinin, akademisyenlerinin, aydınlarının, gazetecilerinin, yazarlarının, sivil toplum örgütlerinin gerek yerel yayımlarla gerekse bilimsel projelerle öne çıkarılmalı ve kültürel mirasın korunması yönünde halka eğitim verilmelidir. Bu yolla “okuryazarlar” olarak adlandırılan sınıftan ilgili kişilerin öncülüğünde ortak hafıza oluşturma, halkta farkındalık yaratma hedefi konulmalıdır. Ancak görülen kadarıyla gerek Konuralp gerekse Düzcü’de bu farkındalığı yaratacak kurum ve kuruluşlar eksiktir. Bununla birlikte yeri gelmişken şu da belirtilmelidir; neredeyse iki yıldır yerel bir gazetede kentin tarihi ve kültürel miras ile ilgili yazılar yazılmaktadır⁸. Bu yazılar bahsedilen eksikliğin giderilmesi konusunda öncü olacak adımlardan biridir. Bu gibi örnekler çoğaltılmalı ve geliştirilmelidir. Düzcü 1999 yılında yaşanan depremden sonra Bakanlar Kurulu’nun kararıyla Türkiye Cumhuriyeti’nin 81. ili olmuştur. Konuralp antik kenti, yakın bir zamanda kent olan Düzcü’nin, kimliğinin oluşturulmasında geçmişten gelen yönü ile ön planda olmalıdır. Çünkü kentlerin kimliğinin inşa sürecinde kentin Eskiçağ’ı önemli bir yer tutar. Bir kentin geçmişi ne kadar eskiye dayanıyorsa o kent o kadar önemli bir yere sahip olur.

Kentin kimliğinin ve toplumsal inşanın yaratılması için ortak hafıza oluşturulmalıdır. Yerel halkın anıları, mekânsal alanlarda yaşanan anılar, deneyimler, ritüeller, söylenceler ortak hafızanın oluşturulmasında ve geleceğe taşınmasında önem arz eder. Halkın genelinde kaynaştırıcı rolü olduğu görülen Kırk Basamaklar gibi hafıza mekânları tespit edilip, tarihsel sürecinden getirdiği bu önemini ve sürekliliğini gelecek nesillere aktarmak vasıtasıyla buraların korunması yönünde adımlar atılarak kalıcılığı sağlanmalıdır. Geçmişi eskiye dayanan kentlerin, orada yaşayanlar için aidiyet, kimlik gibi kavramlar ile öz benliklerini güçlendirdikleri ve

⁸ Düzcü Postası adlı gazetede Arkeolog Dr. Güzin Bilir tarafından yazılan bu yazılar kentin tarihi, kültürel miras ile ilgilidir.

günümüzde de kolektif hafızanın oluşumuna yol açtığı görülür. Bu da tarih bilincinin gelişmesinde rol oynar ki, bu bilinç kente dair tüm dönemlerin sahiplenilip korunmasını sağlar. Bununla birlikte ortak hafızanın oluşturulması için yapılabilecek bir diğer önemli gereklilik, toplumsal hafıza müzelerinin ve kent müzelerinin açılmasıdır. Bu müzelerde ve kent meydanı ya da hafıza mekânı olarak tespit edilen yerlerde kente dair gerek yazılı gerek görsel arşiv sergileri düzenlenmelidir. Çünkü olaylar mekânlarda şekillenir ve geçtiği yerler de tarihsel kimliğini alır. Mekânlarla insanlar arasında sürekli değişen, gelişen bir etkileşim vardır. Her yerleşim/kent, tarihin en büyük tanığıdır. Özellikle bu sebepten bile kentlerin Eskiçağ'ına dair kalıntıları korunmalı ve gelecek nesillere bırakılmalıdır. Bu yapılırken bu tür alanların öncelikle korunması göz önünde tutularak, yerel halk ile bütünleştirici planlamalar yapılmalıdır. Bu konuda gerek yurt içinde gerekse yurt dışında benzer yerleşimlerdeki koruma ve halk ile bütünleştirme örnekleri incelenmeli, yasal zorunlulukların yanında bilinçli sahiplenme ve koruma önerileri geliştirilmelidir. Bu konuda sosyal sorumluluk projelerinden de faydalanılabilir. Belki de yine Eskiçağ uygarlıklarını örnek alınarak kentte aidiyet, kolektif bellek oluşturmak için festivaller, bu gibi eylemlerle bir araya gelmeler/toplanmalar düzenlenmelidir. Yaşadığımız kentler biziz ve biz olgusu ne kadar derin olursa o kadar güçlü olur. O yüzden tarihin katman katman var olduğu kentlerimizde bunun zenginlik olduğunu bilerek yaşayıp onlara sahip çıkılmalıdır. Toplumsal süreklilik için geçmişten günümüze taşınan ortak hafıza ve kültürel mirası korumak bir görev sayılmalıdır. Geçmişini kaybeden toplumlar geleceğini kuramaz.

Extended Abstract

Unlocking the Memory of a City: Prusias Ad Hypium (Konuralp) Ancient City

Pınar Pınarcık⁹
ORCID: 0000-0002-6757-1719

Evrensel Barış Berkant¹⁰
ORCID: 0000-0003-4023-1244

In our project entitled as "The Cultural Heritage of Düzce from Prusias Ad Hypium to Konuralp", which we carried out between 2017-2018, we chose the Konuralp region of Düzce (Prusias Ad Hypium), which has been settled since very early times and has many archaeological findings and written sources from these periods, as the research environment. Konuralp, our study region, is important as it is one of the numerous ancient cities in Anatolia. In addition to its geographical importance, its location - its proximity to large cities that have been commercially and politically powerful since ancient times - is one of the factors that contribute to the cultural accumulation of the city with its cultural, political and commercial interactions with these large cities. The Konuralp ancient city contains cultural motifs and traces in the historical process. In this journey through the ancient historical places of Konuralp, we have determined that the people who have lived there since the past have gathered in these places not randomly, but as a result of cultural continuity - without even realizing it themselves. It is meaningful that people choose the Kırk Basamaklar (Forty Steps) as a place for activities such as festivals and circumcision feasts, and these are the involuntary actions left by the cultural heritage on the local people. Kırk Basamaklar (Forty Steps) is also the place where especially children gather and play various games. During our study, we identified a children's game known as "Hot Hot" by the local people, which is not played much today, which is our contribution to folklore.

Konuralp is an ancient city where we observe the historical process that carries the past to the present with its bridge, theater, equestrian gate, aqueducts, city walls, Ottoman period building remains. This pro-

⁹ Assoc. Prof., Duzce University, Faculty of Science and Letters, Department of History, E-mail: pinarpinarcik@duzce.edu.tr

¹⁰ Dr. Archaeologist, İzmir / Türkiye, E-mail: evrenselbaris@gmail.com

ject we have done is important in terms of contributing to the cultural process of the present and future days by capturing the traces of the Ancient Age and the Middle Ages in the cultural heritage of the city of Konuralp in the time period we are in. We have developed our suggestions for some of the deficiencies we observed during our study. In our interview, the local people were not aware that they were living in an ancient city, and the historical aspect of the emphasis on the historical city should be emphasized by the authorized representatives of the city, academics, intellectuals, journalists, writers, non-governmental organizations, especially the municipality, both in local publications and scientific projects, and the public should be educated on the protection of cultural heritage. In this way, there should be an effort to create a common memory under the leadership of the relevant people from the class called literates and to raise awareness among the public. However, as far as we can see, both in Konuralp and Düzce, organizations that will create this awareness are deficient. However, in recent years, local newspapers have taken pioneering steps in this regard, albeit to a lesser extent. Such examples should be increased and developed. After the earthquake in 1999, Düzce became the 81st province of the Republic of Turkey with the decision of the Council of Ministers. The Konuralp ancient city should be at the forefront with its aspect from the past in the creation of the identity of the settlement, which has recently become a city. Because the ancient past has an important place in the process of building the identity of cities. The more ancient a city's past is, the more important that city becomes. Even for this reason, the legends of the founding of cities were created in the Ancient Age and the history of cities was based on the past with mythological stories.

In order to create a city's identity and social construction, a collective memory must be created. The memories of the local people, memories, experiences, rituals, and myths experienced in spatial areas are important in the creation of a common memory and carrying it to the future. Memory places such as the Kırk Basamaklar (Forty Steps), which we see to have a unifying role in the general public, should be identified and steps should be taken to protect these places and ensure their permanence by transferring their historical importance and continuity to future generations. It is seen that cities with a long history strengthen the self-identity of their inhabitants with concepts such as belonging and identity and lead to the formation of collective memory today. This also

plays a role in the development of historical consciousness, which ensures that all periods of the city are embraced and protected. Another important requirement for the creation of a collective memory is the establishment of collective memory museums and city museums. Both written and visual archive exhibitions about the city should be organized in these museums or in places identified as city squares or places of memory. Because events take shape in places and the places where they take place take on their historical identity. There is a constantly changing and developing interaction between places and people. Every settlement/city is the greatest witness of the history. Especially for this reason, the ancient ruins of cities should be preserved and left to future generations. While doing this, plans should be made to integrate such areas with the local people, taking into account the protection of such areas first. In this regard, examples of conservation and integration with the public in similar settlements both in Turkey and abroad should be examined, and conscious ownership and conservation proposals should be developed in addition to legal obligations. Social responsibility projects can also be utilized in this regard. Perhaps we should take ancient civilizations as an example and organize festivals and gatherings to create a sense of belonging and collective memory in the city. The cities we live in are us, and the deeper the sense of us, the stronger it becomes. Therefore, we should live in our cities where history exists layer by layer, knowing that this is our richness, and we should protect them. For social continuity, we should consider it a duty to protect the common memory and cultural heritage we carry from the past to the present. Societies that lose their past cannot build their future.

Kaynakça/References

Antik Kaynaklar

Memnon. (2007). *Herakleia Pontike Tarihi (Περί Ηρακκλειας)* (Çev. Murat Aslan), İstanbul: Odin Yayıncılık.

Modern Kaynaklar

Ayengin, N. (2015)a. Prusias ad Hypium tiyatro kazısı 2014 yılı çalışmaları. 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt II*, 287-300.

Ayengin, N. (2015)b. Düzce ili yüzey araştırması. 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt. I*, 425-436

- Bilir, A. (2013). Prusias Ad Hypium (Konuralp) su kemerleri. 3. Uluslararası Bursa Su Kongresi, 278-284.
- Boyras, Ş. (1998). Lakaplar konusunda bazı dikkatler ve bir yöre örneği. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, VII. Sayı, 107-138.
- Dikmen, Ç. B. ve Toruk, F. (2017). Prusias ad Hypium antik kenti üzerinde bir yerleşim: Konuralp. *Researcher*, 5 (4), 176-210.
- Fritz, F. (1965). *Codex Kultur ATLAS*, Turkei 5. Grundholzen
- Gavaz Sir, Ö. (2020). Şehir ve kültürel bellek ilişkisine dair, *Şehir Defteri*, 12-13.
- Halaç, H. H. ve Demir, İ. (2017). Toplumsal hafızamız kültürel mirasımız. *Journal Of International Social Research*, 10 (52), 1430-1434. DOI: 10.17719/jisr.2017.1993.
- Işık, S. Y. ve Gezgin, U. B. (2019). Kentsel kimliğin inşası bağlamında toplumsal hafıza ve tarih yazımı: Bartın örneği. *Antropoloji*, (37), 35-49. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.478940>
- Karakuş O. S. (2017b). Düzce ili antik dönem toponimisi (yer adları) üzerine bir inceleme. *Düzce'de Tarih Kültür ve Sanat*, Ed. İsmail Yaşayanlar, 241-245.
- Karakuş, O. S. (2017a). *Roma İmparatorluk Döneminde Prusias ad Hypium*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Karakuş, O. S. (2018). Severus Hanedanı Dönemindeki Parth seferleri sırasında Prusias Ad Hypium kenti. *Uluslararası Konur Alp Gazi ve Düzce Tarihi*, 15-37.
- Kurtyığıt, S. (2022). *Günümüz sanatında kent-bellek ilişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Mumford, L. (2013). *Tarih boyunca kent: Kökenler, geçirdiği değişimler ve geleceği*. (Gürol Koca, Tamer Tosun, Çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Mutlu, E. vd. (2019). Kent kimliğinin korunması ve kolektif bellek mekânlarının tespiti. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 8(2), 42-50. ISSN:2147-3455
- Nora, P. (2006) *Hafıza Mekânları*. (Mehmet Emin Özcan, Çev.) Dost Kitapevi, Ankara.
- Okan, E. (2022). Prusias Ad Hypium tiyatrosu 2019-2020 yılı kazı çalışmaları. *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, Cilt 2, Ankara, 75-98.
- Okan, E. vd. (2022). Prusias Ad Hypium antik tiyatrosu: Yeni kazılar, ilk veriler. *Höyük Dergisi*, Sayı: 9, 33-66. DOI: 10.37879/hoyuk.2022.033
- Öz Baysal, E. (2017). *Kent-bellek ilişkisinde güncel sanat pratikleri: İstanbul'u belgelemek*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Işık Üniversitesi, İstanbul.
- Özlu, Z. (2008). *Batı Karadeniz'de antik bir Osmanlı kenti: Prusias ad hypium*, Üskübü (Konuralp), İtalik Yayınları.
- Özlu, Z. (2015). *İlk çağdan Cumhuriyet'e bir Batı Karadeniz kenti Düzce (ahali-yi sadıka/sefi ne-i nuh)*, Fırat Basım, İstanbul.
- Pınarcık, P. ve Sütçü, Ç. (2017), Konuralp örneğinde Eskiçağ tarihine dair sözlü tarih çalışması. *Düzce'de Tarih Kültür ve Sanat*, Ed. İsmail Yaşayanlar, 387-391.

- Pınarcık, P. ve Sütçü, Ç. (2020), Bir antik kent ve kültürel mirasın izdüşümü: Konuralp. *Uluslararası Konur Alp Gazi ve Düzce Tarihi Sempozyumu*, Ed. Ali Ertuğrul, Fırat Yaşa, 67-85.
- Savrum-Kortanoğlu, M. (2017). Kent uzamında arkeoloji. *Colloquium Anatolicum*, No. 16, 105-121.
- Savrum-Kortanoğlu, M. (2020). Kentsel arkeolojinin kent yaşamına katılımı: Roma Largo Argentina arkeolojik alanı. *Amisos*, 5(8), 122-137. ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
- Sevinç, M. (2019). Bir hafıza mekânı olarak kent meydanı ve dönüşümü: Otto Herbert Hajek'in Ankara Hergelen meydan projesi örneği. *Akdeniz Sanat*, 13(24), 47-62.
- Taşlı, İ. (2022). *Bithynia kentlerinin kuruluşu ve kuruluş efsaneleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Düzce Üniversitesi, Düzce.
- Ünlü, T. S. (2017). Kent kimliğinin oluşumunda kentsel bellek ve kentsel mekân ilişkisi: Mersin örneği. *Planlama*, 27(1), 75-93. doi: 10.14744/planlama.2017.06078

İnternet Kaynakları

URL1: <https://tarikhvakfi.org.tr/proje/sozlu-tarih-calismalari/sozlu-tarih-nedir/>
(Erişim Tarihi 28.10.2023)

Kaynak Kişiler

- Ali Şengül, 1976 doğumlu, Düzce-Konuralp.
Cevat Aksöz, 1947 doğumlu, Düzce-Konuralp.
Enes Demirel, 11 yaşında, Düzce-Yeniaynalı.
Fatma Odabaş, 1959, Düzce-Konuralp.
Hakkı Odabaş, 1952, Düzce-Konuralp.
Halil Ergen, 1942 doğumlu, Beçi-Düzce.
Hüseyin Avni Başol, 1959 doğumlu, Düzce-Konuralp.
İrfan Topçuoğlu, 62 yaşında, Düzce-Konuralp.
İsmail Odabaş, 1945, Düzce-Konuralp.
İsmail Özcanım, 1928 doğumlu, Düzce-Konuralp.
Mehmet Güney, 53 yaşında, Düzce-Konuralp.
Mükerrem Özdemir, 1934 doğumlu, Düzce-Konuralp.
Müzeyyen Köklü, 1948 doğumlu, Düzce-Konuralp.
Nermin Kısacık, 1969 doğumlu, Düzce-Konuralp.
Nevin Güney 1953 doğumlu, Düzce-Konuralp.
Osman Köklü, 1936 doğumlu, Düzce-Konuralp.
Ömür Atik, 1953 doğumlu, Düzce-Konuralp.
Özer Kısacık: 1966 doğumlu, Düzce-Konuralp.
Perihan Aygün, 1941 doğumlu, Düzce-Konuralp.

Ramis Polat, 78 yaşında, Düzce-Konuralp.

Rukiye Odabaş, 1942, Düzce-Akçakoca.

Selahattin Devay, 1955 doğumlu, Düzce-Konuralp.

Sevim Devay, 1942 doğumlu, Düzce-Konuralp.

Tarık Aksöz, 1985 doğumlu, Düzce-Konuralp.

Vildan Çakmakçı, 1947 doğumlu, Düzce-Konuralp.

Züleyha Kartal Önemli, 1974 doğumlu, İzmir.

Pınar Pınarcık

Lisans eğitimini 1999 yılında Ege Üniversitesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bölümü'nde, yüksek lisansını 2005 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde tamamlamıştır. 2012 yılında yine aynı üniversitede Tarih Bölümü'nde doktorasını bitirmiştir. 2013 yılında Düzce Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi olarak göreve başlamış ve halen aynı üniversitede Doç. Dr. olarak görevine devam etmektedir. Eski Anadolu tarihi, Eski Önasya tarihi, tarihi coğrafya ve kent araştırmaları, kültürel miras vb. konularda çalışmalarını sürdürmektedir.

She, completed her undergraduate education at Ege University, Department of Protohistory and Near Eastern Archaeology in 1999, her master's degree at Dokuz Eylul University, Department of Archaeology in 2005, her doctorate at the Department of History at the same university in 2012. In 2013, she started her career as a member of assistant professor in the Department of Ancient History at Duzce University and she currently continues her duty as a member of Assoc. Prof. at the same university. She has continued to work about Ancient Anatolian history, Ancient Near East history, historical geography and urban research, cultural heritage, etc.

E-posta: pinarpinarcik@duzce.edu.tr

Evrensel Barış Berkant

Lisans eğitimini 1999 yılında Ege Üniversitesi Klasik Arkeoloji bölümünde, yüksek lisansını 2005 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji programında, doktorasını ise 2020 yılında yine aynı enstitü ve programda tamamladı. Herhangi bir akademik kurumda görev almamıştır. Araştırmalarını, bağımsız araştırmacı olarak sürdürmektedir. Sibiryaya Üst Paleolitik Çağı, Mezolitik Çağ Avrasya'sı, Türklerin atalarının da dahil olduğu Kuzey Avrasya'nın prehistorik halklarının arkeolojik kültürleri, onun araştırma alanlarından başta gelenleridir.

He, completed his undergraduate education in the Department of Classical Archaeology at Ege University in 1999, his master's degree in the Archaeology program of Dokuz Eylül University Social Sciences Institute in 2005, and his PhD in the same institute and program in 2020. He has not worked in any academic institution. He continues his research as an independent researcher. His primary research areas are the Siberian Upper Paleolithic Age, Mesolithic Eurasia, and the archaeological cultures of prehistoric communities of Northern Eurasia, including the ancestors of the Turks.

E-posta: evrenselbaris@gmail.com

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1487189

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 935 - 966

Türkiye’de Siyasal Aktörlerin Kentsel Gelişime Etkisi ve Siyasal Benliğin İnşası

Mazlum Ar¹

ORCID: 0000-0003-3937-1637

Öz

Toplumsal, kültürel ve siyasal normların korunması ve geleceğe aktarılmasında mekân önemli bir role sahiptir. Bu özelliğinden ötürü mekânsal dokuya yönelik her türlü müdahalenin planlı, organize edilmiş ve çıkar çatışmasından soyutlanarak ortaya konulması gerekmektedir. Fakat özellikle modern dönemde mekân bir tür hegemonik mücadele alanına dönüşmüştür. Sanayileşmeyle birlikte kırsal nüfusun kentlere yığılmasıyla da bu mücadele daha çok kentsel mekânlarda ortaya çıkmıştır. Böylece kentler bir yandan çağın temel yaşam alanlarına evrilirken diğer yandan siyasal aktörlerin/gücün ve sistemlerin ideolojik açıdan yeniden üretim mekânları olmuştur. Bu noktada çalışmada, Türkiye’nin kentsel mekânsal dönüşümünde siyasal aktörlerin rolleri ve bunun toplumun siyasal dinamiklerinde (politik bilinç, kimlik, katılım, eylem vb.) ortaya çıkarttığı değişim sorunsallaştırılarak incelenmiştir. Karma (mixed) araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada, amaçlı/homojen örneklem çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşmeye başvurulmuş katılımcıların öznel ifadeleri alınmış ve içerik analiz tekniğiyle çözümlenerek sayısallaştırılmıştır. Elde edilen nitel veriler ayrıca nicel analize tabi tutularak SPSS uygulamasıyla istatistiksel anlamlılık düzeyi ölçülmüş ve değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda, iktidar aktörleri tarafından sosyokültürel ve siyasal dinamiklerin göz ardı edilmesiyle kentsel alanlara yönelik ortaya konulan pratiklerin sosyal yapının siyasal bilinç, kimlik, katılım, eylem vb. olgularında çözümler meydana getirdiği, toplumun hegemonik yapının lehine mankurtlaştırıldığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel siyaset coğrafya, kent, kentsel jeopolitik, siyasal aktör, siyasal kimlik

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü,

E-posta: mazlum.ar@ahievran.edu.tr

idealkent © Kent Araştırmaları Dergisi (Journal of Urban Studies)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi Received Date: 20.05.2024

Kabul Tarihi Accepted Date: 30.07.2024

The Impact of Political Actors in Turkey on Urban Development and Building Political Self

Mazlum Ar²

ORCID: 0000-0003-3937-1637

Abstract

The space has an important component in the preservation of social, cultural, and political norms and their transmission to the future. Due to this feature, all kinds of interventions to the spatial texture should be planned, organized, and abstracted from conflicts of interest. However, especially in the modern period, space has turned into a kind of hegemonic struggle area. With industrialization and the accumulation of rural populations in cities, this struggle has emerged mostly in urban areas. Thus, while cities have evolved into the basic living spaces of the age, they have also become the ideological reproduction areas of political actors/power and systems. At this point, the study problematizes and analyses the roles of political actors in Turkey's urban spatial transformation and the changes this has brought about in the political dynamics of society (political consciousness, identity, participation, action, etc.). In the study in which mixed research method was used, the subjective expressions of the participants were taken by applying semi-structured interviews within the framework of purposeful/homogeneous sampling and analyzed and digitized by content analysis technique. The qualitative data obtained were also subjected to quantitative analysis, and the level of statistical significance was measured and evaluated by the SPSS application. As a result of the study, it is understood that the practices put forward by the power actors for urban areas by ignoring the sociocultural and political dynamics cause dissolution in the political consciousness, identity, participation, action, etc. of the social structure, and the society is mankurtization in favour of the hegemonic structure.

Keywords: Critical political geography, urban, urban geopolitics, political actor, political identity

² Asst. Prof., Kırşehir Ahi Evran University, The Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, E-mail: mazlum.ar@ahievran.edu.tr

Giriş

Coğrafya disiplininin temel araştırma dinamiği olarak dağılıp ve ilişkisellik ilkeleri (Özgüç ve Tümertekin, 2021) insanın sosyal inşasını ve buna göre şekillenen mekânsal kozmolojinin kültürel, siyasal, fiziksel vb. çeşitliliğinin anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü birey ve onun kültürel dünyasını şekillendiren toplumların sosyopolitik kurgulamaları zamana ve mekâna göre sürekli olarak değişmektedir. Bundan ötürü coğrafya bilimi, sosyal olguların mekânsal üretimleri kadar bunun mekânsal sosyal dokuya etkilerini çözümlemektedir (Pain, 2003). Dönüşümün kronolojik ve korolojik bütünselliğini sistematik olarak vermenin çabası içerisinde yer almaktadır. Bu noktada politik bir varlık olarak bireyin medenileşmesinde, medeniyet ve kültür oluşturmada en önemli coğrafi birim kent ve kentleşme olgusudur. Kentleşme, heterotopik özellikleriyle (Stavrides, 2006) geçmişten günümüze değin farklı coğrafyalarda, yine farklı dinamiklere göre tüm medeniyetlerin mekânsal üretim ve yaşam alanı (*Modus Vivendi*) olmuştur. Özellikle sanayi devrimiyle ortaya çıkan üretim tarzının değişimi ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle de geleneksel dönemin sosyo-mekânsal dokusundan ayrılmıştır. Ayrıca kırsal nüfusun göçü ile evrilen kentler modern döneme geçişin öncül coğrafi birimi olarak kabul görmüştür (Yücel, 1960; Koçak Turhanoglu, 2017). Demografik dönüşüm neticesinde kentlerde ortaya çıkan sorunlar ise sosyolojiden felsefeye, iktisattan mimariye, tarihten arkeoloji ve antropolojiye birçok disiplinin inceleme alanı içerisinde yer almıştır. Fakat diğer disiplinlerin aksine [beşerî] coğrafya bilimi sistematik ve bütüncül paradigmatik özellikleriyle insan ve mekân temelli ilişkiselliği ortaya koyarak bu sorunları çok boyutlu olarak ele almıştır. Bu noktada coğrafya, disiplinler dönüşüm neticesinde beliren hâkim bilimsel inceleme metodolojisiyle diyakritik ya da paralel olacak şekilde kent çalışmalarının analitik çerçevesini belirlemiştir.

Klasik dönem idiografik araştırmalardan modernitenin kantitatif modeline ve postmodern sürecin eleştirel araştırma dinamiğine kadar coğrafyada kent araştırmalarının merceği sürekli olarak değişim göstermiştir. Coğrafyanın politikaya dönüşü olarak da ayrıca tarif edilebilecek güncel eleştirel kent araştırmalarında ise coğrafyacılar (Martin, 2001, s. 190) siyaset (aktör) ve siyasal (mekân) arasındaki karşılıklı inşanın arkeolojisini deşifre etmeye çalışmaktadır. İktidar yapılarının bilgi, pratik uygulamalar, söylem ve temsil vasıtasıyla sosyokültürel, ekonomik açılarla coğrafi ya-

zımı nasıl gerçekleştirdiği incelenmektedir. Bu mekânsal yazımdan hareketle politik karar mekanizmalarını yeniden nasıl kurguladığını ortaya çıkartmaktadır. Bilginin bir türü olarak söylemden söylem dışına kayarak peyzajın ve üretimin iktidar ilişkilerini açığa çıkartmaktadır (Ar, 2020). Genel anlamda [beşerî] coğrafya, özel bağlamda şehir coğrafyası araştırmalarındaki politik dönüş özellikle eleştirel siyasi coğrafya çalışmalarında daha da yoğunluk kazanmıştır. Eleştirel siyasi coğrafya, kentsel mekanlarda kurulu bulunan sosyal yaşamın nasıl yapılandırıldığını çözümlemektedir. Böylece şehir coğrafyasında gömülü bulunan siyasi ideolojinin pratiklerini ortaya koymaya çalışmaktadır (Boano, 2016). Postyapısal ve postkolonyal teoriden yararlanarak klasik siyasi coğrafyanın kentleri devlet gücü ve bölgesel kontrolün geleneksel jeopolitik odak noktaları olarak görme anlayışına karşı çıkmaktadır (Graham, 2004; Fregonese, 2009; Sidaway, 2009). Daha ziyade siyasal aktörlerin kentsel mekanlardaki sosyokültürel ve ekonomik rasyonelleştirmelerini anlamaya ve yapıbozuma uğratmaya çalışmaktadır (Dalby, 1994). Kentsel jeopolitik olarak ayrıca kavramsallaşan eleştirel siyasal coğrafyada kent araştırmaları temelde iki ana bağlam üzerinden incelemelerde bulunmaktadır: Birincisi; kentsel alanların militarizasyonu, gözetim, güvenlik (Graham, 2004) ve asimetrik dikey kent mücadeleleri (Weizman, 2012). İkincisi, şehir coğrafyası ve siyasi planlama arasında gelişen uygulamaların karşılıklı ilişkisi (Hepburn, 2004; Bollens, 2012). Bu genel çerçevede kentsel (jeopolitik) siyasi coğrafyanın inceleme alanında şu araştırma olguları yer almıştır: gelişen küreselleşme, neoliberalizm, etno-nasyonalizm ve göç sürecinde kentsel alanlarda ortaya çıkan sosyopolitik sorunlar, siyasal aktörlerin kent mekanlarına yönelik uygulamaları, toplumsal yapıda ortaya çıkan değişimler (toponimi, bellek, kimlik, kültür, sınıfsal çözülme vb.), çatışmalar ve eşitsiz gelişim (Fregonese, 2012, s. 298).

Kentleşmenin tarihsel gelişim sürecinde siyasal yapının rolü ve bunun sosyal oluşumlar üzerindeki etkileri metropolitenleşme dönemi olarak kapitalizmin ileri aşamasında daha da belirleyici olmuştur. Türkiye’de ise kademeli olarak 1923-1950 arası “*Ulus Devletinin Topraksallaşması ve Kentleşmesi*”, 1950-1980 arası “*Emeğin Şehirleşmesi*” (Şengül, 2009), 1980-2000 arası “*Neoliberal Kentleşme*” ve 2000 sonrası “*Kentsel Dönüşüm*” süreci (Tuğaç, 2021) olarak dört dönemde gelişimini tamamlayan bu süreç bir yandan kentleşme sistemini, diğer yandan kentsel mekânsal dokuyu ve kent nüfusunun sosyokültürel yapısını ve ilişkilerini yeniden biçimlendirmiştir. Özellikle 1980 sonrasında kırsal alanlardan kentlere yaşanan göçler ile

kentleşme oranı kırsal nüfusu aşmıştır. 2000 yılında ise kentsel nüfus %64,9 oranla (TÜİK, 2024) kırsal nüfusun iki katını geçmiştir. Bu durum nüfusun dağılımı, ekonomik üretimin, dağıtımın ve değişimin düzenlenmesi, toplumsal ve kültürel yaşamın yapılandırılması noktasında kentlerin siyasal aktörlerin ekonomik, kültürel ve toplumsal politika uygulama mekanlarına dönüşmesine neden olmuştur. Bu noktada siyasal aktörler kentleri modernleşme adı altında ortaya koydukları neoliberal politikaların uygulama alanı ve bu doğrultuda sürekli büyüme hedefinin gerektirdiği finansman ihtiyacını karşılayacak yapılaşma (inşaat) mekanları olarak görmüştür. Siyasi ve ekonomik sermayenin yoğunlaştığı Ankara Çukurambar (Akçaoğlu, 2018) ve İstanbul’un Üsküdar ilçesi sınırlarında yer alan Fikirtepe’de ortaya konulan kentsel rant/sömürü pratikleri (Köseoğlu & Sönmez, 2022) vb. örnekler de bu neoliberal politikaların kentsel mekâna yönelik pratikleri arasında yer almıştır. Bu bağlamda Türkiye’de iktidar uygulamaları bir yandan kentsel dokuyu değiştirirken, diğer yandan kentli nüfusun sosyokültürel ve siyasal dinamiklerinde önemli dönüşümlere neden olmuştur. Türkiye coğrafya disiplininde ise kentsel değişimin bu sosyal süreçlerini ortaya koyan eleştirel kent analizleri daha ziyade 2000 sonrası süreçte yoğunluk kazanmıştır (Özgüç ve Mitchell, 2000; Şahin, 2000; Yıldız ve Bayram, 2008; Arı ve Hurley, 2010; Karakaş, 2013; Temurçin ve Keçeli, 2016; Turut ve Özgür, 2018; Toprak, 2022; Dinç, 2023). Fakat gelişen bu literatür siyasal coğrafyanın kentsel jeopolitik incelemelerine dayalı bir araştırma çerçevesine sahip olmamıştır. Bu noktada bu makalede, eleştirel siyasal coğrafya kapsamında kent araştırmalarını sürdüren kent jeopolitiği temellendirilerek Türkiye’de siyasal aktörlerin kentsel gelişime etkisi analiz edilecektir. Bu kapsamda çalışmada, ideolojik siyasal öznelerin kentsel gelişime yönelik pratiklerinin nasıl gerçekleştiği ve bunun bir sonucu olarak bireylerin siyasal dinamiklerinde (kimlik, katılım vb.) ne tür bir değişimin meydana geldiği sorularına yanıt aranacaktır. Böylece araştırma bir yandan kent analizlerine dair betimsel yönelimi aşarak eleştirel sorgulamanın bağlamını genişletmektedir. Diğer yandan siyasal coğrafyanın tarihsel, apolitik ve genelleyici jeopolitik temellerde konu edinilen ve var olan yapıları meşrulaştıran klasik dönem sorgulamalarından ziyade siyasalın mekânsal dokuya yönelik uygulamalarını sorgulayarak eleştirel coğrafi analize katkı sağlamaktadır.

Kuramsal Çerçeve

Kentsel jeopolitik

Eleştirel kentsel coğrafya yaklaşımı; kenti anlama arayışı ile bağlam ve olumsuzluğun, zaman ve mekân özgüllüklerinin, kültür ve ekonominin di-yalektiği etrafında bir ayağını teoride, diğerini pratikte tutma kaygısı taşıyan kent coğrafyacıları tarafından çeşitli şekillerde incelenen sosyo-mekânsal bağlamlar, uygulamalar, yaşam tarzları vb. ile karakterize edilmektedir (Berry, 2001). Kimlik, farklılık, çeşitlilik, yaşam tarzı vb. kavramların sürdürülebilir kentlere ilişkin çeşitli politika analizlerinin temelini de oluşturan eleştirel kentsel coğrafya (bkz. Imrie, 1996), iktidar/güç aktörleri ve ekonomik, kültürel ve toplumsal etkileşimin ana hatlarını yansıtan jeopolitik birimler olduğundan siyasi coğrafya ile ayrıca kesişmektedir.

Eleştirel siyasal coğrafya, eleştirel kentsel coğrafyanın da teorik bağlamını oluşturan postyapısalcı temellerden hareketle kültürel dönüşün yönlendirdiği yeni, kritik bir jeopolitik biçimi olarak 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başında ortaya çıkmıştır. Klasik dönem siyasal coğrafyanın kültürel deterministik kurulumunu reddetmekte ve coğrafyanın küresel karar verme sürecinde pasif bir ortam olarak algılanmasına karşı çıkmaktadır (Toal ve Agnew, 1992; Agnew, 2003; Doods, 2007). Siyaset ve mekân arasındaki ilişkiden etkilenen her türlü beşerî ve sosyal olgunun farklı açı-larla (Antroposen, feminist, popüler, pratik, formel, oryantalist jeopolitik vb.) (Toal ve Agnew, 1992; Agnew, 2003; Ar, 2020; Ar, 2023b) incelendiği eleştirel siyasal coğrafyada kent araştırmaları temel inceleme alanı olarak önemli bir yer edinmiştir. Eleştirel siyasal coğrafya kapsamında “*kentsel jeopolitik*” olarak kavramsallaşan araştırmalar, kapitalizm ve sömürgecilik gibi küresel fenomenlerdeki köklü eşitsizliklere odaklanan, bir dizi farklı faktörün müdahale edebileceği ve evrenselleşmeyen baskıların belirli çap-raz noktalarını yaratabileceği kentleri analiz etmektedir (Challand & Bottici, 2021, s. 6). Kentlerde iktidar ilişkilerinin gündelik karmaşık uygulamaları ve bunların küresel, ulusal ve bölgesel siyasi şiddet ve mekânsal kontrol ölçekleriyle bağlantılarını ortaya çıkarmaktadır. Göç, konut, sınıfsal ayrışma, mekânsal sömürü, yoksullaştırma, eşitsiz kentsel gelişim, kentsel toponimi ve siyaset, ekonomik ve çevresel sorunlar gibi kentsel egemenlik ve çatışma alanlarına dikkat çekmektedir (Barber, 2017). Kent-sel mekanlardaki altyapı, hareketlilik, erişilebilirlik ve etnik, ırk, cinsiyet ve sınıf çatışmaları gibi kimlik sorunlarının arkeolojisini deşifre etmeye çalışmaktadır (Rokem, 2016). Daha genel bağlamda siyasi coğrafyacılar

kent ve egemenlik mücadelesi, idari ve resmi aktörlerle gündelik yaşam pratikleri arasındaki ilişki ve şiddetin coğrafyası ile barış arasındaki üç temel ilişkiye odaklanarak kentsel coğrafi çerçevenin açıklanmasında rol oynayan bağlamlara odaklanmaktadır. Böylece disiplinlerarası bir açıyla kent planlama sistemi, iktidar yapıları arasındaki rekabet ve çatışma, mekânsal ideolojik inşa ve bunun kültür, kimlik ve coğrafi bellek gibi toplumsal dinamiklere etkisi incelenmektedir. Ayrıca kent nüfusuna yönelik biyopolitik pratikler, formel ve pratik siyasal aktörlerin politik ekolojik uygulamaları, sosyal ve siyasal aktörler arasındaki güç ilişkileri gibi kentin dokusuyla şekillenen olguları ve mekânsal inşasına yönelik uygulamaları analiz etmektedir. Dolayısıyla kentsel jeopolitik aynı zamanda bireylerin siyasal, kültürel edinimleri ve kimlik kurulumlarını kentlerin coğrafi inşası ve bu semiyolojiye yönelik iktidar uygulamaları araçsallığında ele almaktadır. Çünkü bireysel ve toplumsal eylemler mekânda ortaya çıktığından kimliklerin ve siyasal olguların da mekânsal bir boyutu olduğu söylenebilir (Häkli & Paasi, 2003).

Siyasal kimlikler ve siyasal olgular ideolojik olarak üretilen mekânın mücadele alanında önemli bir bileşen olarak yer almaktadır. Keza mekânsal kimlik söylemlerinin, üretimlerinin ve temsillerinin nasıl oluşturulduğu ve sosyal grupların temsil edildiği anlatılara kimin “olay örgüsünün” hâkim olduğu ve “biz” fikirlerinin yaratıldığı üzerine düşünmek önem arz edecektir. Burada söz konusu olan, mekânsal ölçeklerde meydana gelen sosyal güç ilişkileriyle bağlantılı olan siyasal kimlik temsillerinin ve siyasal olgulara yönelik müdahalelerin sosyal kontrole nasıl ilişkili olduğudur (Paasi, 1999). Bu anlamda ideoloji, sosyo-mekânsal yaşamda anlamlar, işaretler ve değerler üretme sürecine işaret eder (Paasi, 1995). İdeoloji ile mekânsal kimlik söylemleri ve dolayısıyla bu söylemlerin somutlaştığı toplumsal pratikler arasındaki bağlantı, bu söylemlerin toplumsal bütünleşme ve kontrolün önemli araçları olduğu gerçeğine dayanır. Dolayısıyla yalnızca bir dizi fikir ya da inanç sistemi olarak değil, modern toplumlarda işleyen kurumsal düzenlemelerde kendini gösteren karmaşık toplumsal pratikler ve ritüeller bütünü olarak ideolojik aktörlerin mekânsal pratikleri (Häkli & Paasi, 2003) siyasal kimliklerin şekillenmesinde etkin bir konumda yer almaktadır. Bu noktada siyasal coğrafyacılar kentsel jeopolitik araştırmalarında kimlik politikalarının kentsel niteliklerini (yani kimliğin kentsel alanlarda nasıl mekansallaştırdığı ve bu kentsel alanlara yönelik iktidar müdahalelerinin kimlik edinimlerini nasıl

değiştirdiğini) analiz ederek (Gallaher, 2009) kimliklerin mekânsal ilişkiler çerçevesinde ve bu ilişkiler aracılığıyla nasıl inşa olduğunu iktidar uygulamaları merceğinde ortaya koymaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada karma (*mixed*) yöntem kullanılmıştır. Araştırmacının analiz seçeneklerini kısıtlamaktan ziyade değerlendirme aşamasında çoklu yaklaşımlar kullanmasına olanak tanıyan karma yöntem, nitel ve nicel yöntemler arasında köprü vazifesi görerek verilerin aynı anda fakat bağımsız olarak kullanılması (üçgenleme), bir yöntemden elde edilen bulguların analiz edilmesinde diğer yöntemin sonuçlarından faydalanılması (tamamlayıcılık) özellikleriyle (Greene vd., 1989) bütüncül bir yaklaşım sağlar. Böylece salt sayısal veriye dayanan nicel yöntemin derinlemesine yorumlama yapma ve nitel yöntemin küçük bir örneklemden genellemeye gitmedeki kısıtlılığı aşılmış olur. Bundan ötürü sadece bir yöntemin kullanılmasıyla elde edilecek verinin yetersiz olacağı ve bunun araştırma bulgularının kapsamını daraltacağı gerçekliğinden hareketle katılımcıların nitel ifadeleri sayısallaştırılarak frekans dağılımları ortaya çıkartılmış ve değişkenlerin anlamlılık test düzeyini ölçmek amacıyla (Ayçin ve diğerleri, 2021) Ki-kare nicel analiz tekniğinden faydalanılarak nitel veriler incelenmiştir.

Araştırmanın örneklem grubu

Araştırmanın cevabını aradığı sorularla bağlantılı amaçlara doğrudan dayanan ve hem nitel hem de nicel yöntemlerde tercih edilen (Teddle & Yu, 2007) amaçlı örneklem çalışmada kullanılmıştır. Ayrıca amaçlı örneklem kapsamında çeşitliliği minimize ederek derinlemesine odaklanmaya olanak tanımak amacıyla benzeşik (homojen) örneklem (Strauss & Corbin, 1998) temellendirilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'deki kentsel değişim ve dönüşümün siyasal yansımalarını analiz etmek amacıyla 1970-1980 yılları arasında doğan akademisyenler araştırmanın amaçlı-homojen örneklem grubu olarak tercih edilmiştir. Bu tür bir örneklem grubunun tercih edilme gerekçesi, Türkiye'de 2000 yılı sonrasında değişen kentleşme sürecini 2000 öncesi dönemle kıyaslayabilecek fenomenolojik bir edime sahip katılımcıların olmalarıdır. Ayrıca bu evrilmenin ortaya çıkarttığı dinamikleri akademik mercekte daha özgün bir şekilde yorumlama kabiliyetine haiz olunmasıdır. Bu kapsamda çalışmanın örneklem

çerçevesi olarak 10 katılımcı belirlenmiştir. Temel gerekçe ise nitel araştırmalarda katılımcı sayısından ziyade veri doygunluğunun belirleyici faktör olmasıdır (Saldana, 2022, s. 17). İlgili bağlamda veri doygunluğunu sağlayan katılımcılar K1, K2, K3 vb. kısaltmalar ve cinsiyet değişkenine (Kadın-K, Erkek-E) göre kodlanarak araştırmada (K1-K, K2-E, K3-K vb.) değerlendirilmiştir. Ayrıca araştırmanın bulgular kısmının analiz edilmesi amacıyla sadece cinsiyet değişkeninin tercih edilmesinin temel gerekçeleri; (a) katılımcıların siyasal kimliğini (milliyetçi, sosyalist, İslamcı vb.) vermek istememesi ve (b) katılımcıların etnik ve dinsel/mezhepsel kimlik tanımlamalarının çalışmada beklenen farklılığı yansıtacak bir çeşitliliğe sahip olmamasıdır.

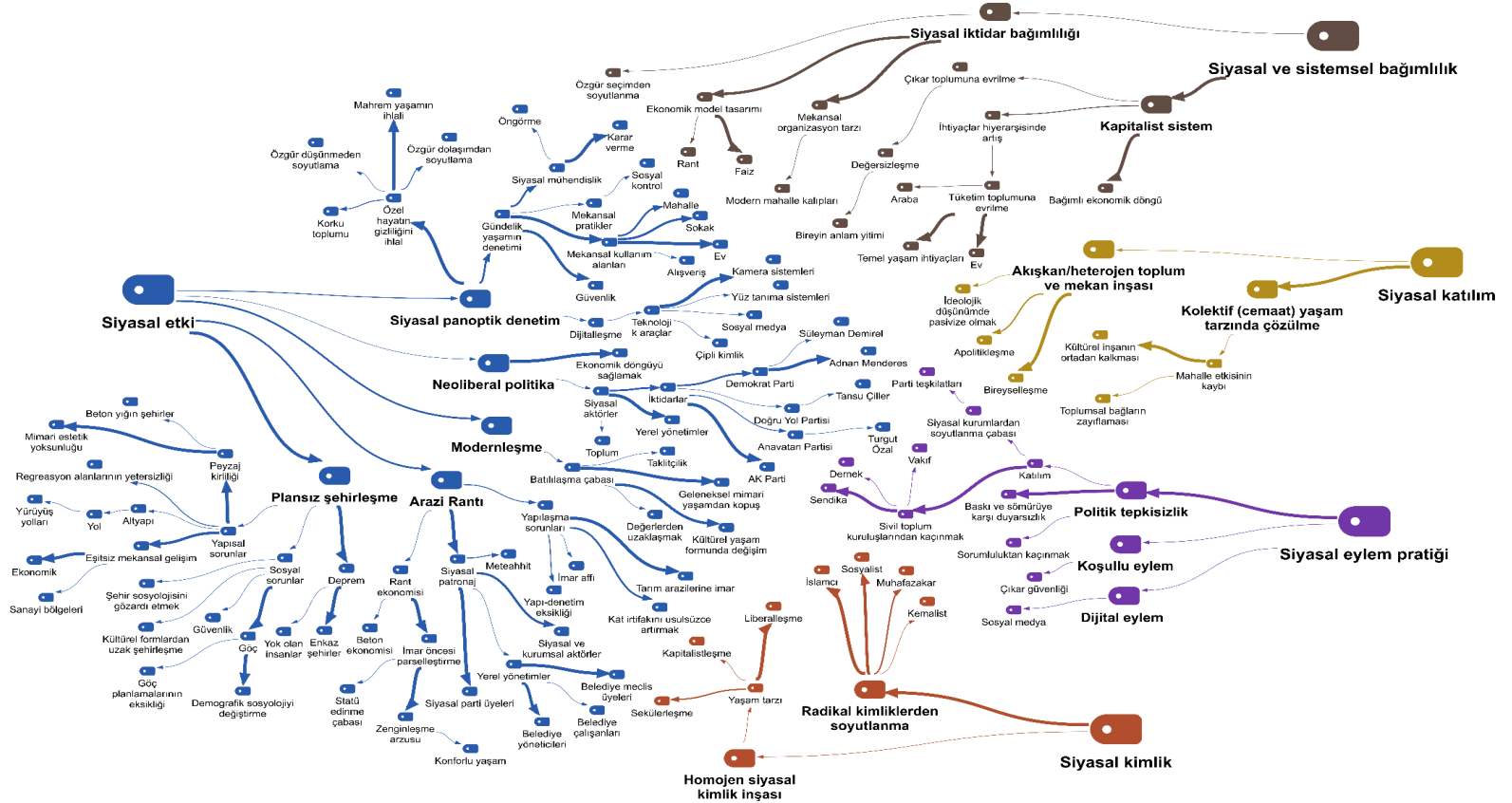
Verilerin toplanması ve analizi

Araştırmanın amacına uygun olarak katılımcıların görüşlerini elde etmek amacıyla çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu kapsamda gerekli etik kurul izni alındıktan sonra her bir katılımcıyla ön bir görüşme yapılmış, görüşmenin yapılacağı gün ve saat belirlenmiş, bilgi onam formu imzalatılmış ve ortalama iki saat sürecek 10 soruluk görüşme süreci hakkında bilgilendirmede bulunulmuştur. Bu doğrultuda, çalışmanın K1 (Kadın), K2 (erkek), K3 (kadın), K4 (erkek), K5 (kadın), K6 (erkek), K7 (kadın), K8 (Kadın), K9 (erkek) ve K10 (erkek) örneklem grubuyla 01.08.2023-26.09.2023 tarihleri arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. *Sonda sorularla* ayrıca desteklenen görüşmelerde katılımcılardan gerekli izinler alınarak mülakatlar ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır. Görüşme sonrasında her bir katılımcı için mülakat kayıtları yazıya dökülerek görüşme formları numaralandırılmış, sahadan elde edilen notlar sistematize edilmiş ve böylece 73 sayfalık veri seti elde edilmiştir. Araştırmanın veri analiz süreci ise üç aşamada tamamlanmıştır. *Birinci aşamada* her bir katılımcıdan elde edilen veriler ayıklanmış, çalışmanın amacı ve problemi göz önüne alınarak ön okumaları gerçekleştirilmiştir. *İkinci aşamada* veriler içerik analiz tekniği ile analiz edilmiştir. Bu noktada içerik analiz tekniğine uygun olarak veriler sadece kavram, sözcük öbeği ya da cümle sınırlılığıyla kodlanabildiği gibi tümü bir arada kullanılarak da kodlama işlemi gerçekleştirilebilmektedir. Çalışmada içerik kodlaması hem kavram hem de sözcük öbeği ve cümle yapılarındaki anlamsal derinlik göz önüne alınarak veriler öncelikle açık kodlama tekniği ile daha sonra eksensel ve son aşamada seçici kodlama tekniği ile kodlanarak kod-

alt kod sistematığı oluşturulmuştur. Üçüncü aşamada, verilerin analiz araçları belirlenmiştir. Bu kapsamda görselleştirme, temalaştırma, senkronize düzeltme, ilişkisel yorumlama, nitel veriyi nicelleştirmeye olanak tanıdığından (Ar, 2023a) Maxqda 2024 yazılım programı kullanılmıştır. Ayrıca bu programdan elde edilen frekans verilerinin nicelleştirilmesi ve Ki-kare analizinin gerçekleştirilmesi amacıyla SPSS programına başvurulmuştur.

Analiz ve Bulgular

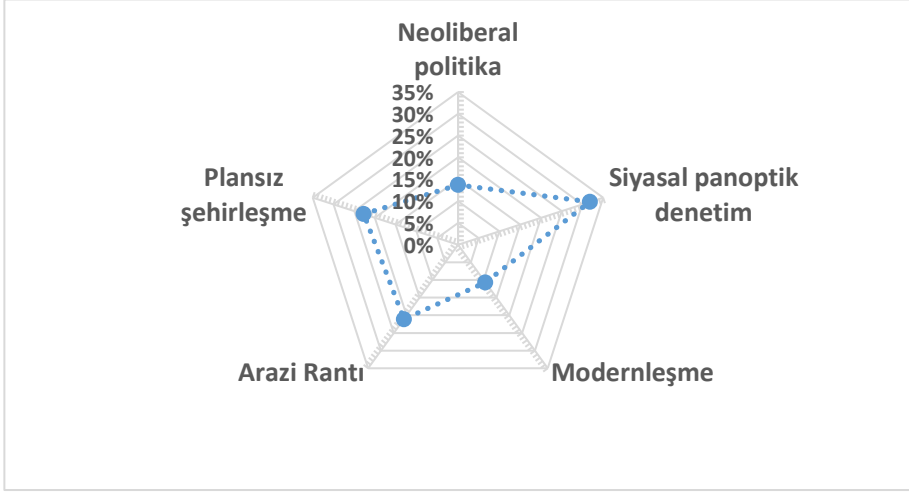
Türkiye’de siyasal aktörlerin kentsel gelişime ilişkin pratikleri ve bu doğrultuda bireylerin siyasal edinimlerinde (kimlik, katılım, eylem vb.) meydana gelen değişimleri analiz etmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme tekniği aracılığıyla katılımcılardan (n=10) elde edilen veri seti içerik analiziyle incelenmiştir. Bu kapsamda araştırmanın problemi ve amacına uygun olarak çalışmanın kurgusu iki boyut üzerinden tasarlanmıştır. Siyasal aktörlerin kentsel dokuya yönelik uygulamaları ve bu uygulamaların altında yatan ideolojik, politik ve ekonomik bağıntıları birinci boyutta ele alınırken, ikinci boyutta birinci boyut ile bağlantılı olarak kentleşme-deki gelişimin ve mekânsal dokuda meydana gelen değişimin bireylerin siyasal edinimlerine etkileri değerlendirilmiştir. Çalışmada verilerin analiz edilmesiyle tanımlanan kavramlar içerik analizinin kod-alt kod sistematığına uygun olarak oluşturulmuştur. Katılımcıların öznel değişkenlerine göre verilerin ayrıca analiz edildiği çalışmada toplam 3934 frekans sayısı elde edilmiştir. Araştırmanın bütünsel kavram ağını gösteren Şekil 1 incelendiğinde ise şu sonuçlar ortaya çıkmıştır: Verilerin çözümlenmesiyle 5 ana kategori (*siyasal etki, siyasal kimlik, siyasal katılım, siyasal eylem pratiği, siyasal ve sistemsel bağımlılık*) 14 alt kategori (*plansız şehirleşme, arazi rantı, modernleşme, neoliberal politika, siyasal panoptik denetim, homojen siyasal kimlik inşası, radikal kimliklerden soyutlanma, akışkan/heterojen toplum ve mekan inşası, kolektif yaşam tarzında çözülme, dijital eylem, koşullu eylem, politik tepkisizlik, siyasal iktidar bağımlılığı, kapitalist sistem*) ve 147 kavram tespit edilmiştir. Analizler neticesinde siyasal pratikler ve kentsel dokuda meydana gelen değişim ile bireylerin siyasal dinamikleri arasında anlamlı bir bağıntının olduğu belirlenmiştir.

Şekil 1: Ana kategori, alt kategori ve ilişkili kavramları gösteren kod-alt kod ağı

Siyasal aktörlerin kentsel gelişim pratiklerine yönelik bulgular

Ana kategorilere ilişkin frekans yoğunluğunu gösteren Şekil 2 incelen-

Şekil 2: Katılımcıların ana kategoriler itibarıyla ortaya koydukları görüşlerin oransal dağılımı

diğinde katılımcıların siyasal aktörlerin pratiklerine yönelik ifadelerinin en fazla *siyasal panoptik denetim* (%31,80) temel kategorisinde yoğunlaştığı belirlenmiştir. Bununla birlikte %22,70 frekans oranıyla *plansız şehirleşme* ana kategorisi ikinci sırada yer alırken, onu üçüncü sırada %21,10 frekans oranıyla *arazi rantı* ana kategorisi takip etmiştir. *Neoliberal politikalar* temel kategorisinin %13,70 frekans oranıyla dördüncü sırada yer aldığı kavramsal dağılımda, *modernleşme* ana kategorisi %10,70 frekans yoğunluğu ile son sırada yer almıştır. Bu noktada Türkiye'nin kentsel gelişim pratiğine yönelik siyasal aktörlerin rollerini katılımcı ifadeleri ayrıca özetlemektedir:

Siyasal aktörler Türkiye'de bu neoliberal politikalarla şehirselleşmeye geçişe etki ettiler. Menderes'le başlayan süreç sonra Özal'la devam etti ve asıl neoliberal politikaların aktörü Özal'dır. Çünkü her köşe başında milyoner yapacağız. Her yeri küçük Amerika yapacağız falan mantığıyla gerçekleştirildi bu politikalar. (K8-K)

Maalesef ülkemizdeki en önemli sorunların başında şehirleşmenin ve mekânsal üretimin doğrudan ranta dayalı olarak ilerlemesi olarak karşımıza çıkıyor. Özellikle arsa ve daire rantının yüksek olması Türkiye'de şehirleşmenin ve mekânsal üretimin kapitalist bilince kurban edilmesine neden olmuştur. (K9-E)

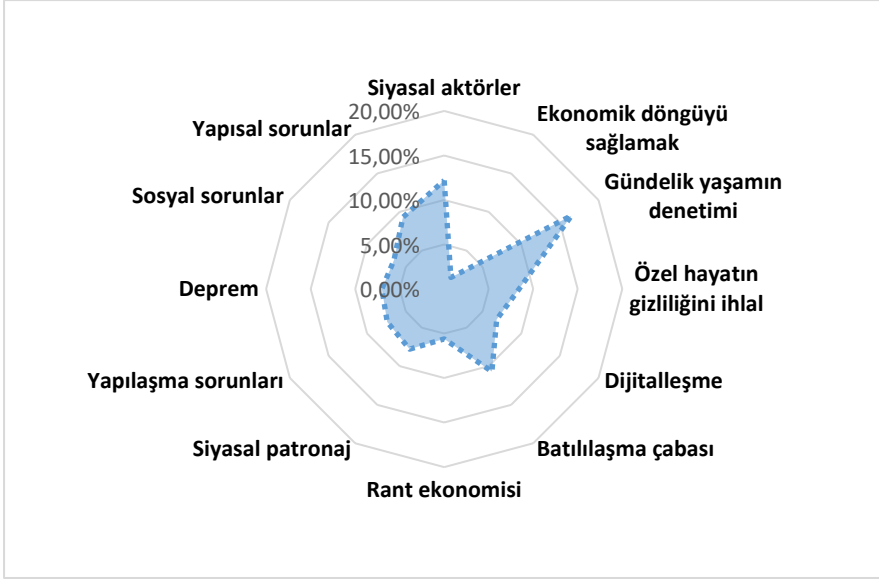
Tablo 1: Ana kategoriler ile cinsiyet arasındaki bağıntının Ki-kare analizi

Ana Kategori	Kadın (f; %)	Erkek (f; %)	Toplam (f; %)
Neoliberal politika	129 46,4%	149 53,6%	278 100%
Siyasal pa-noptik de-netim	280 43,4%	365 56,6%	645 100%
Modern-leşme	91 41,7%	127 58,3%	218 100%
Arazi Rantı	169 39,5%	259 60,5%	428 100%
Plansız şe-hirleşme	229 49,6%	233 50,4%	462 100%
Toplam	898 44,20%	1133 55,8%	2031 100%

Chi-Square (χ^2) = 10,495^a; df = 4; P < 0,033

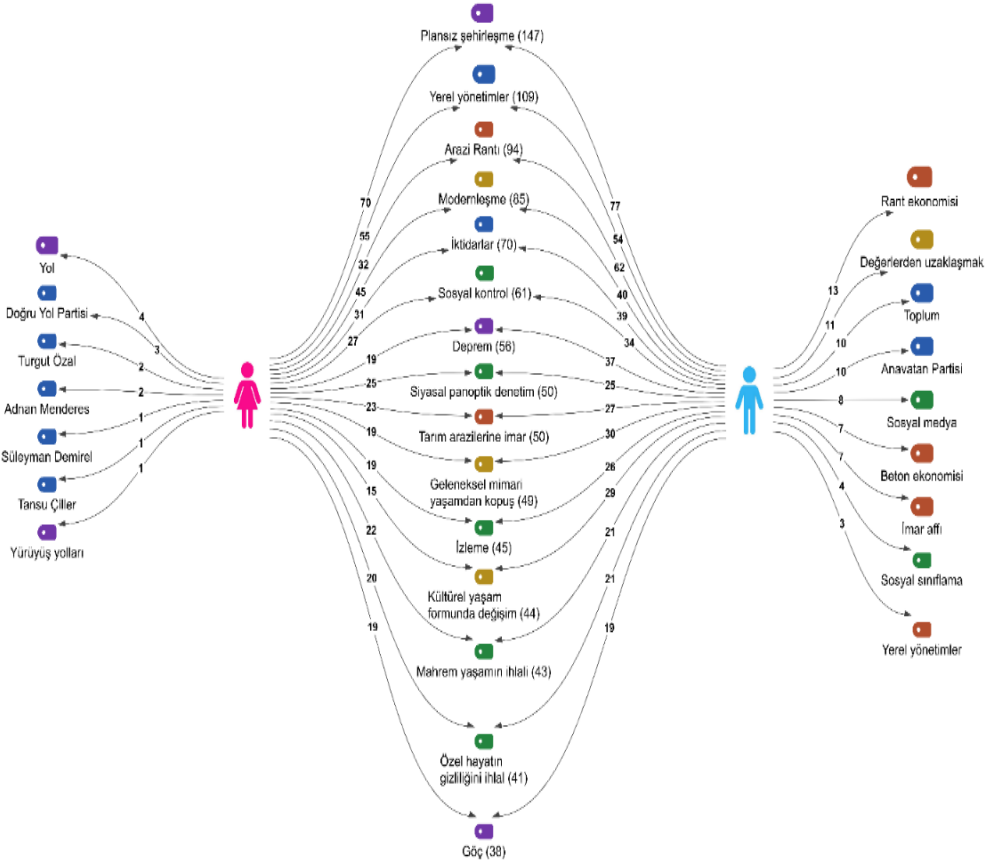
Siyasal aktörlerin uygulamalarına ilişkin ortaya çıkan ana kategoriler ile cinsiyet arasındaki bağıntının ne derecede anlamlı olduğunu belirlemek amacıyla Ki-kare analiz testi uygulanmıştır (Tablo 1). Bu noktada sayısallaştırılan verilerin Ki-kare sonuçlarından hareketle erkek katılımcıların tüm ana kategoriler itibarıyla siyasal aktör uygulamalarına dair tematik konularda daha fazla ifade ortaya koydukları belirlenmiştir. Ayrıca erkek katılımcıların en fazla *arazi rantı* (%60,5), en az ise *plansız şehirleşme* (%50,4) ana kategorilerinde görüş ve düşüncelere sahip oldukları saptanmıştır. Bununla birlikte kadın katılımcılar erkek katılımcıların en az ifadeye sahip oldukları *plansız şehirleşme* (%49,6) temel kategorisinde görüş beyan ettikleri, yine erkek katılımcıların en fazla ifade yoğunluğuna sahip oldukları *arazi rantı* (%39,5) temel kategorisinde en az ifade vurgusuna sahip oldukları anlaşılmıştır. Ki-kare analiz sonucuna göre -frekans dağılımı noktasında- ana kategoriler ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir bağıntının (χ^2)=10,495^a; df=4; P < 0,033) olduğu ifade edilebilir. Fakat bu anlamlı bağıntının cinsiyet değişkenine göre ters bir orantıya sahip olduğu belirtilebilir. Bu bağlamda, erkek katılımcıların yüksek anlamlılık düzeyine sahip olduğu ana kategorilerde kadın katılımcıların düşük anlamlılık düzeyine sahip olduğu fakat erkek katılımcıların düşük

anlamlılık düzeyine sahip olduğu temel kategorilerde ise kadın katılımcıların daha fazla anlamlılık düzeyine sahip olduğu anlaşılmıştır.

Şekil 3: Alt kategoriler itibarıyla katılımcıların kullandığı kavramların oransal dağılımı

Katılımcıların alt kategoriler bağlamında ortaya koydukları ifadelerin frekans oranını gösteren Şekil 3 analiz edildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır: Ana kategoriler dağılımında (Şekil 2) en yüksek frekans yüzdesine sahip olan *siyasal panoptik denetim* ana kategorisi altında yer alan *gündelik yaşamın denetimi* kavramının alt kategoriler dağılımında %16,50 frekans oranıyla ilk sırada yer aldığı belirlenmiştir. *Gündelik yaşamın denetimi* alt kategorisini sırasıyla *neoliberal politikalar* temel kategorisi altında yer alan *siyasal aktörler* (%12,20) ve *modernleşme* ana kategorisinde yer alan *batılılaşma çabası* (%10,70) alt kategorileri takip etmiştir. Buna karşın, ana kategoriler dağılımında (Şekil 2) sırasıyla en fazla frekans oranına sahip olan *plansız şehirleşme* ve *arazi rantı* temel kategorileri altında yer alan *rant ekonomisi* (%5,60) ve *sosyal sorunlar* (%6,50) alt kategorileri sondan ikinci ve üçüncü sırada yer alırken, *neoliberal politikalar* temel kategorisinde yer alan *ekonomik döngüyü sağlamak* alt kategorisi %1,50 frekans oranıyla son sırada yer almıştır. Katılımcı ifadelerinden çıkan diğer bir sonuç siyasal uygulamaların *deprem*, *yapılaşma sorunları*, *siyasal patronaj* ve *yapısal sorunlar* alt kategorileri üzerinde tanımlanmış olmasıdır (Şekil 3).

Şekil 4: Cinsiyet değişkenine göre en sık ve en az ortak vurgulanan kavramları gösteren iki vaka modeli

Cinsiyet değişkenine göre katılımcıların (n=5 kadın ve n=5 erkek) hangi ana kategoride daha fazla kavram vurgusuna sahip olduğunu, bu kavramlardan hangilerinin ortak vurgu sıklığı gösterdiğini ve hangi kavramların birlikte vurgulanmadığını gösteren iki vaka modeli Şekil 4’te gösterilmiştir. Bu noktada en sık ortak kullanılan 15 kavram cinsiyet değişkenine göre analiz edildiğinde *siyasal panoptik denetim* ana kategorisinin 5 ortak kavram (*sosyal kontrol*, *siyasal panoptik denetim*, *izleme*, *mahrem yaşamın ihlali*, *özel hayatın gizliliğini ihlal*) vurgusuyla ilk sırada yer aldığı belirlenmiştir. Eşit kavram vurgusuyla *modernleşme* (*kültürel yaşam formunda değişim*, *geleneksel mimari yaşamdan kopuş*, *modernleşme*) ve *plansız şehirleşme* (*göç*, *deprem*, *plansız şehirleşme*) temel kategorilerinin ikinci sırada yer aldığı

ve son olarak *neoliberal politika (yerel yönetimler, iktidarlar)* ve *arazi rantı (tarım arazilerine imar, arazi rantı)* ana kategorilerinin de yine iki eşit kavram vurgusuyla en sonda yer aldığı belirlenmiştir. Hem kadın hem de erkek değişkenine göre en yüksek ifade frekansına sahip ilk beş kavram *plansız şehirleşme* (147), *yerel yönetimler* (109), *arazi rantı* (94), *modernleşme* (85) ve *iktidarlar* (70) kavramları olurken; en az ifade vurgusuna sahip 5 kavram ise sırasıyla *göç* (38), *özel hayatın gizliliğini ihlal* (41), *mahrem yaşamın ihlali* (43), *kültürel yaşam formunda değişim* (44) ve *izleme* (45) kavramları olmuştur. Değişken bazında en dengeli ortak kavram vurgusu ise sırasıyla *siyasal panoptik denetim* ana kategorisi (kadın değişkeni 25, erkek değişkeni 25), *plansız şehirleşme* temel kategorisi altında yer alan *göç* (kadın değişkeni 19, erkek değişkeni 19), *siyasal panoptik denetim* ana kategorisinde yer alan *özel hayatın gizliliğini ihlal* (kadın değişkeni 20, erkek değişkeni 21) ve *mahrem yaşamın ihlali* (kadın değişkeni 210, erkek değişkeni 22) kavramları olmuştur. Son olarak cinsiyet değişkenine göre en az 16 ortak kavram kullanımı ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Kadın değişkeni tarafından vurgulanan *yürüyüş yolları*, *Tansu Çiller*, *Süleyman Demirel*, *Adnan Menderes*, *Turgut Özal*, *Doğru Yol Partisi* ve *yol* kavramları erkek değişkeni tarafından hiçbir şekilde vurgulanmamışken, erkek katılımcılar tarafından vurgulanan *yerel yönetimler*, *sosyal sınıflama*, *imar affı*, *beton ekonomisi*, *sosyal medya*, *Anavatan Partisi*, *toplum*, *değerlerden uzaklaşma* ve *rant ekonomisi* kavramları ise kadın değişkeni tarafından hiçbir surette belirtilmemiştir. Bu noktada bazı kavramların cinsiyet değişkenine göre ifade edilmemiş olması her ne kadar araştırmanın örneklem grubu tarafından belirtmek istenen temel bir değişken olmasa bile ideolojik ve siyasal yönelim ile bağıntılı olduğu ifade edilebilir.

Kentsel gelişimin siyasal boyuta etkisine ilişkin bulgular

Katılımcıların kentsel coğrafi dokuda meydana gelen/getirilen değişimin siyasal boyuta etkisine yönelik ifadelerinden elde edilen kavramlar aynı zamanda mekânsal müdahalenin sosyopolitik yapıda meydana getirdiği dönüşümü ve bunun kültürel coğrafi inşaya etkisi hakkında önemli bir perspektif ortaya koymaktadır. Bu noktada katılımcıların (n=10) siyasal boyuta ilişkin bağıntılarının Ki-kare analizi Tablo 2’de belirtilmiştir.

Tablo 2: Alt kategoriler ile cinsiyet değişkeni arasındaki bağıntının Ki-kare analizi

Ana Kategori	Alt Kategori/Cinsiyet	Kadın (f; %)	Erkek (f; %)	Toplam (f; %)
Siyasal kimlik	Homojen siyasal kimlik inşası	131 54,8%	108 45,2%	239 100%
	Radikal kimliklerden soyutlanma	40 33,1%	81 66,9%	121 100%
Siyasal katılım	Akışkan/heterojen toplum ve mekân inşası	136 48,4%	145 51,6%	281 100%
	Kolektif (cemaat) yaşam tarzında çözülme	125 57,9%	91 42,1%	216 100%
Siyasal eylem pratiği	Dijital eylem	7 100%	0 0,0%	7 100%
	Koşullu eylem	10 43,5%	13 56,5%	23 100%
	Politik tepkisizlik	97 41,3%	138 58,7%	235 100%
Siyasal ve sistemsel bağımlılık	Siyasal iktidar bağımlılığı	127 48,8%	133 51,2%	260 100%
	Kapitalist sistem	161 45,7%	191 54,3%	352 100%
Toplam		834 48,1%	900 51,9%	1734 100%

Chi-Square (χ^2) = 36,527^a; df = 8; P<0,000

Kategoriler ile cinsiyet değişkeni arasındaki bağıntının anlamlı olup olmadığını gösteren Tablo 2 analiz edildiğinde, erkek katılımcıların *siyasal kimlik* ana kategorisi altındaki *radikal kimliklerden soyutlanma* (%66,9), *siyasal katılım* temel kategorisinde bulunan *akışkan/heterojen toplum ve mekân inşası* (%51,6), *siyasal eylem pratiği* ana kategorisi altında yer alan *politik tepkisizlik* (%58,7), *koşullu eylem* (%56,5) ve *siyasal ve sistemsel bağımlılık* temel kategorisinde bulunan *kapitalist sistem* (%54,3), *siyasal iktidar bağımlılığı* (%51,2) alt kategorilerinde daha fazla görüş ve ifadeye sahip oldukları be-

lirlenmiştir. Buna karşın kadın değişkeni incelendiğinde katılımcıların *siyasal kimlik* ana kategorisi altındaki *homojen siyasal kimlik inşası* (%54,8), *siyasal katılım* temel kategorisinde bulunan *kolektif (cemaat) yaşam tarzında çözüme* (%57,9), *siyasal eylem pratiği* ana kategorisi altında yer alan *dijital eylem* (%100) alt kategorilerinde daha yoğun ifadeye sahip oldukları saptanmıştır. Bu noktada erkek ve kadın katılımcıların kavramlara yönelik anlamlılık düzeyinin gündelik yaşam pratiği ile paralel bir bağlama sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Ki-kare analiz bulgularından alt kategoriler ve cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olduğu belirtilebilir.

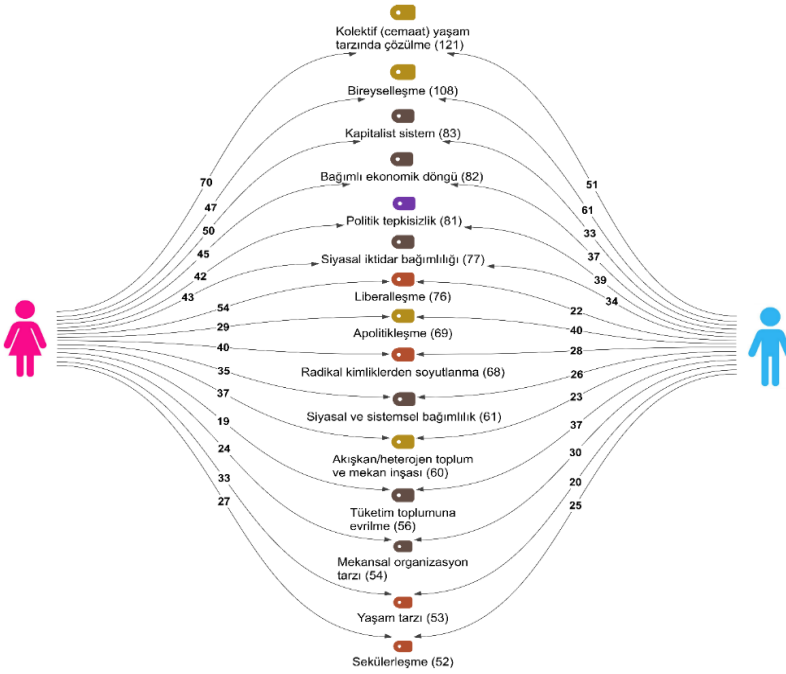
Tablo 3: Kavramlar arasındaki bağıntıları gösteren kod ilişkiler tarayıcısı

Kod Sistemi	Apolitikleşme	Bireyselleşme	Mahalle etkisinin kaybı	Sivil toplum kuruluşlarından kaçınmak	Bağımlı ekonomik döngü	Siyasal kurumlardan soyutlanma çabası	Tüketim toplumuna evrilme	Ekonomik model tasarımı	Faiz
Siyasal kimlik									
Homojen siyasal kimlik inşası									
Radikal kimliklerden soyutlanma									
Siyasal katılım									
Akışkan/heterojen toplum ve mekân inşası									
Kolektif (cemaat) yaşam tarzında çözüme									
Siyasal eylem pratiği									
Dijital eylem									
Koşullu eylem									
Politik tepkisizlik									
Siyasal ve sistemsel bağımlılık									
Siyasal iktidar bağımlılığı									
Kapitalist sistem									

Katılımcı ifadelerinin incelenmesi aşamasında ortaya çıkan diğer bir analiz göstergesi kavramlar arası ilişkiler olmuştur. Bu noktada katılımcılardan elde edilen veriler arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 3 analiz edildiğinde *apolitikleşme* ve *bireyselleşme* kavramları ile *mahalle etkisinin kaybı* kavramının katılımcılar tarafından *akışkan/heterojen toplum ve mekân inşası* ve *kolektif (cemaat) yaşam tarzında çözüme* alt kategorileri ile yoğun bir şekilde ilişkilendirdiği belirlenmiştir. Yine *bağımlı ekonomik döngü* kavramı yoğun bir şekilde *siyasal iktidar bağımlılığı* ve *kapitalist sistem* alt kategorileriyle ilişkilendirilirken, kısmen de olsa *siyasal eylem pratiği* ana kategorisi altında yer alan *politik tepkisizlik* kavramıyla birlikte vurgulanmıştır. Benzer şekilde *tüketim toplumuna evrilme*, *ekonomik model tasarımı* ve *faiz* kavramları *siyasal iktidar bağımlılığı* ve *kapitalist sistem* alt kategorileriyle sıkça birlikte geçtiği saptanmıştır. Son olarak *sivil toplum kuruluşlarından kaçınmak* ve *siyasal kurumlardan soyutlanma çabası* alt kavramlarının *siyasal eylem pratiği* ana kategorisi altında yer alan *politik tepkisizlik* alt kategorisiyle yoğun bir şekilde ifade edildiği belirlenmiştir.

Şekil 5 cinsiyet değişkenine göre katılımcıların (n=5 kadın ve n=5 erkek) kategorik bazda 15 ortak kavram vurgusunu göstermektedir. İlgili şekil

analiz edildiğinde *siyasal ve sistemsel bağıllık* ana kategorisinin 6 ortak ifade (*kapitalist sistem, bağımlı ekonomik döngü, siyasal iktidar bağımlılığı, siyasal ve sistemsel bağımlılık, tüketim toplumuna evrilme, mekânsal organizasyon tarzı*) ile ilk sırada yer aldığı anlaşılmıştır. *Siyasal katılım (kolektif (cemaat) yaşam tarzında çözülme, bireyselleşme, apolitikleşme, akışkan/heterojen toplum ve mekân inşası)* ve *siyasal kimlik (liberalleşme, radikal kimliklerden soyutlanma, yaşam tarzı, sekülerleşme)* ana kategorilerinin dörder ortak kavram vurgusuyla ikinci sırada yer aldığı, *siyasal eylem pratiği (politik tepkisizlik)* temel kategorisinin de bir ortak kavram vurgusuyla son sırada yer aldığı belirlenmiştir. Cinsiyet değişkenine göre en yüksek ortak frekans sayısına sahip ilk üç kavram sırasıyla *siyasal katılım* temel kategorisi altında yer alan *kolektif (cemaat) yaşam tarzında çözülme* (121) ve *bireyselleşme* (108) kavramlarıyla *siyasal ve sistemsel bağımlılık* temel kategorisinde yer alan *kapitalist sistem* (83) ifadesinin olduğu saptanmıştır. Ortak kategorik dağılımda en az frekans sayısına sahip kavramlar ise *siyasal kimlik* temel kategorisinde yer alan *sekülerleşme* (52) ve *yaşam tarzı* (53) kavramlarıyla *siyasal ve sistemsel bağımlılık* temel kategorisi altında bulunan *mekânsal organizasyon tarzı* (54) kavramının olduğu anlaşılmıştır. Cinsiyet değişkeni açısından en dengeli ortak kavram vurgusu ise sırasıyla *siyasal kimlik* ana kategorisi altında yer alan *sekülerleşme* (kadın değişkeni 27, erkek değişkeni 25) ve *siyasal eylem pratiği* temel kategorisinde bulunan *politik tepkisizlik* (kadın değişkeni 42, erkek değişkeni 39) kavramlarının olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda cinsiyet değişkeni açısından katılımcıların kentsel/mekânsal dokuda meydana gelen değişim ile siyasal pratik ve kimlik değişimi arasındaki ilişkiyi vurguladıkları ve bu ortak zeminde kavram sıklığı ifade etmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Şekil 5: Cinsiyet değişkenine göre siyasi boyutta en sık ve en az ortak vurgulanan kavram ağı

Tartışma

Medeniyetleşmenin temel dinamiklerini bünyesinde barındırarak siyasi bir rasyonaliteye dayanan kent mekanları, bir yandan birey ve toplumların sosyokültürel, dinsel, ekonomik vb. üretimini, aktarımını ve yapısallığını inşa ederken, diğer yandan siyasi ve toplumsal müdahaleye bağlı olarak sürekli olarak şekillenebilmektedir. Dahası yönetimin, yönetişimin, planlı veya plansız mekânsal kurulumun, kimliğin, belleğin, yer aidiyeti ya da yersizleşmenin dikotomik varoluş alanı olabilmektedir (Ar, 2021). Bundan ötürü siyasi aktörlerin meşruiyetini dayandırdığı yönetim yapısı, kent ile ilgili ortaya koydukları uygulamalar ve bu uygulamaların birey ve toplumun kültürel, sosyal, politik, psikolojik vb. gündelik yaşamına etkilerinin eleştirel siyasi coğrafya merceğinden ele alınması önemlidir. Bu doğrultuda araştırmada kentsel gelişim ve dönüşüme yönelik si-

yasal aktörlerin rolleri ve bunun bireylerin siyasal edinimlerinde meydana getirdiği değişim incelenmiştir. Çalışmada katılımcı görüşlerinden elde edilen bulgular bu değişimi destekler niteliktedir.

Özellikle kurucu rejimin ulus devlet inşasına uygun olarak tasarlamaya çalıştığı kentsel inşa sürecinden (birinci dönem, 1923-1950) sonra Türkiye’de kentleşme olgusu önemli bir değişim yaşamıştır. Kırsal alanlardan kentlere olan göçler, kent nüfusunda yaşanan hızlı artış, kentsel dokunun, yapılaşmanın değişimi vb. sonuçlar ise özellikle çok partili hayata geçişle yaşanan siyasal aktör değişimi ve bu bağlamda benimsenen politikalarla şekillenmiştir. Bu durum Türkiye’de ikinci (1950-1980), üçüncü (1980-2000) ve dördüncü dönem (2000 sonrası) kentleşmenin kaderini de ayrıca belirlemiştir. Bu noktada katılımcı ifadelerine yansıyan *siyasal aktörler* (Şekil 3) ve ilgili kavram altında vurgulanan *iktidarlar*: *Demokrat Parti, Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi, Ak Parti* (Şekil 1) ifadeleri 1950 sonrası kentleşmede sağ siyaset içerisinde yer alan siyasal aktörlerin öncül unsurlar olduğunu kanıtlar niteliktedir. Araştırmanın bu temel bulgusu alan yazındaki çalışmalarla (Doğan, 2005; Öktem, 2006; Demirkanoglu ve Özdemir, 2013; Mutlu, 2017) paralel bir bağlama sahip olmuştur. Keza süreci domine eden iktidarların ortak özelliği Avrupa’da 19. yüzyılda başlayan ve kent olgusunu ortaya çıkartan kapitalist sürecin ve neoliberal politikaların Türkiye’nin de ekonomi politik yaklaşımının merkezine konumlandırılmış olmasıdır. Özellikle 1950’de kısmen başlayan, 1980 sonrası süreçle somutlaşan ve 2000 sonrası dönemde tamamen kurumsallaşan neoliberal politikalar neticesinde ortaya konulan uygulamalar kentsel mekânsal görünümün ve ilişkili sosyokültürel dinamiklerin dönüşümünde ana etken olmuştur (Şekil 2). Neoliberal politikalarla kentlerdeki yapılaşmanın ekonomik döngüyü sağlayacak itici kuvvet olarak görülmesi (Şekil 1) ve bu zeminde ortaya konulan pratiklerin modernleşmenin (Şekil 2) bir tezahürü olarak addedilmesi katılımcıların ifadelerine ayrıca yansımıştır. Yine de her ne kadar siyasal iktidarların merkezi karar alma politikaları ikinci ve üçüncü dönem kentsel gelişim ve dönüşümün genel yapısını etkilemiş olsa da özellikle yerel yönetimlerin uygulamaları kentsel dokuyu şekillendirmiştir. Bu noktada Öztürk (1996) ve Sala (2016)’nın ortaya koyduğu gibi Türkiye’de temsili demokratik meşruiyet üzerinden kentsel yönetimi elinde bulunduran yerel yönetimlerin bu meşruiyeti suistimal ederek karar verme aşamasında sivil toplum oydaşmasından uzaklaşması ve kent yönetiminin ideolojik inşanın bir aracı olarak

görülmesi kaotik sorunları beraberinde getirmektedir. Araştırmada cinsiyet değişkenine göre en sık ortak vurgulanan ilk beş kavram arasında ikinci sırada *yerel yönetimler* ve beşinci sırada *iktidarlar* ifadelerinin (Şekil 4) yer almış olması siyasal aktörlerin bu etki derecelerini özetler niteliktedir. Dahası Güler ve Soyer (2022), Bal (2015) ve Tekeli (2009)'nin çalışmalarında belirttiği esaslarla ilişkili olarak ana kategoriler bağlamında en yüksek frekans oranına sahip temel kategorilerin *plansız şehirleşme* ve *arazi rantı* (Şekil 2) olarak bulgularda ortaya çıkması bu etkinin ideolojik taassuba gömülü uygulamaların ve ekonomik siyasal patronaja dayalı hegemonik inşanın bir çıktısı olduğunu göstermektedir. Fakat literatürde her ne kadar bu iki ana kategorinin siyasal patronaj (Özkanan & Erdem, 2014), rant ekonomisi (Hamamcı, 1996) alt kavramlarını analiz eden çalışmalar olsa da bu araştırma özellikle *enkaz şehirler*, *müteahhit*, *siyasal parti üyeleri*, *yapı-denetim eksikliği* (Şekil 1) ilişkisel kavram vurgularıyla literatürdeki çalışmalardan ayrılmıştır.

Siyasal uygulamaların bir sonucu olarak sosyal dinamiklerden yoksun olarak gelişen plansız kentlerin artan göçlerle sürekli olarak genişlemesi bir yandan eşitsiz gelişime karşı ortaya çıkan direnç mekanlarının, diğer yandan bireylerin gündelik yaşam pratiklerinin denetlenmesini zorunlu kılmıştır. Kentsel jeopolitik alan yazında (Fregonese, 2012; Graham, 2004; Weizman, 2012; Doods, 2007; Agnew, 2003) güvenliğin siyasal aktör ve toplum rezonansına dayalı analizlerinin aksine bu çalışmanın özgün bulgularından bir diğeri kentsel müdahale kaynaklı gündelik yaşamın denetimi ve bu zeminde ortaya çıkan panoptik inşa olmuştur. Kategorik kavramlar bağlamında araştırmada *siyasal panoptik denetim* (Şekil 2) temel kategorisinin en yüksek frekans oranına sahip ana kategori olarak ön plana çıkması ilgili bulguyu desteklemektedir. Katılımcılar tarafından kent ve denetim arasındaki ilişkinin *özel hayatın gizliliğinin ihlali* ve *dijital kontrol* kavramları ile bağlı ifadeler üzerinden ayrıca ortaya konulması (Şekil 1), bireylerin kentsel mekanlardaki gündelik pratiklerinde bedeli ödenmiş ya da ödenmesi gereken sahici olmayan özgür bir dolaşıma sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Siyasal aktörlerin kentsel mekanlara yönelik uygulamaları aynı zamanda birey ve toplumun sosyopolitik dinamiklerinde önemli değişimlere neden olmaktadır. Coğrafyanın beşerî inşanın üretim alanı olduğu gerçeği göz önüne alındığında buna yönelik her türlü müdahale beşerî yapının ve bağlı olgularının da dönüşümünde etkili olmaktadır. Sosyoekonomik ve kültürel düzeylerdeki bu değişim coğrafi literatürün (Massey,

1985; Haverluk, 1998; Alba ve Nee, 2003; Clark, 2003; Harvey, 2022) inceleme odağında yoğun olarak yer almaktadır. Bu noktada kent mekanlarındaki dönüşümün bireylerin siyasal dinamiklerini nasıl etkilediği sorusu araştırma kapsamında çözümlenmeye çalışılan diğer bir problem olmuştur. Bu bağlamda araştırmada iki temel sonuç ortaya çıkmaktadır: Birincisi, siyasal iktidarlar tarafından uygulanan neoliberal politikalar neticesinden kırsal alanlardan kentlere göç eden ve toprağından koparak yurtsuzlaşan bireylerin gündelik yaşamlarını sürdürmelerine olanak tanıyacak konut, ulaşım, vb. ihtiyaçları ile faiz arasında kurulan ilişkinin iktidarın sürekliliğini sağlamaya yönelik olarak kurgulanmasıdır. Radikal coğrafyacıların (Castells, 2014; Harvey, 2022) “yaratıcı yıkım” olarak kapitalizme ve aktörlerine göndermede buldukları devinim kentlerde artı değer olarak üretilen rant sistemi üzerinden bireylerin yüksek miktarda ücretlerle bankalara mecbur kılınması, ipotek altına alınmış bedenleri iktidarın istikrarı için araçsallaştırılmasıdır. Ayrıca bu durum bireyin karar alma mekanizmasının siyasal hegemonyaya devredilmesine neden olmaktadır. İkincisi, yine neoliberal politikalarla şekillenen coğrafi dokuyla bağıntılı olarak kent mekanlarının birer tüketim alanına dönüştürülmesidir. Sosyal ve kültürel açıdan benliğine yabancılaşan bireyin kapital ekonomik yapı tarafından dayatılan “ihtiyaçlar” hiyerarşisini karşılamak amacıyla fetişe edilmesidir. Böylece kentsel mekanlar toplumun medeniyet kodlarının aksine iktidar ve ekonomik kapitalist sistem lehine sürekli olarak yeniden kurgulanırken birey, siyasal iktidar(lar)ın ve yapının sürekliliğini sağlamada “şey”leştirilmiş olur (Şekil 1 ve Tablo 3).

Araştırmada, katılımcılar tarafından ortaya konulan diğer bir yönelim ise siyasal kimlik, katılım ve eylem pratiği ile ilgili ana kategoriler arasında kurulan ilişkidir. Bu ilişkiyi ortaya koyan çalışmalarla (Hamamcı, 1981; Güler, 2011; Çelik ve Demirci, 2013; Özer, 2013) paralel olarak araştırma bulgularında frekans sayısı açısından ikinci sırada en yüksek yüzdeye sahip olan *siyasal katılım* (Şekil 1) ana kategorisiyle *akışkan/heterojen toplum ve mekân inşası* ve *kolektif (cemaat) yaşam tarzında çözülme* bağlı kavramları kentsel dokuya yönelik müdahalenin katılımcı ifadelerine yansımaları olarak belirlemiştir. Özellikle Türkiye’de 2000 sonrası süreçte ekonomik döngünün yapılaşma rantı endeksli işleyişine bağlı olarak ortaya konulan kentsel dönüşüm politikaları, inşaat özel müteşebbisler ile yerel yönetim ve iktidar arasındaki siyasal ve ekonomik patronaj ilişkisi (Şekil 1 ve Şekil 3) ömür/imar verilerek/edilerek kültürel (etnik, dinsel mezhepsel vb.) dokulara göre tarihsel süreçte birikerek inşa edilen kentsel

dokunun çok hızlı bir şekilde değişmesine neden olmuştur. Bu süreç bir yandan sürekli hareket halinde olan, yersizleşen, kolektif (cemaat) yaşam tarzından kopan, diğer yandan bu yaşam tarzını sürekli olarak yeniden üreten kültürel mekânsal peyzajdan uzaklaşan kitlelerin oluşması ile sonuçlanmıştır. Cinsiyet değişkenine göre en sık vurgulanan ortak kavramın *kolektif yaşam tarzında çözülme* ifadesi olması (Şekil 5) da göz önüne alındığında cemaat ve cemiyet aidiyetini kaybederek kültür üretmeyen ve ömürlü olmayan yani yapısal olarak palyatif bir zemine sahip olan akışkan kentsel mekanlarda bireylerin siyasal katılım davranışlarının önemli oranda zayıfladığı ortaya çıkmaktadır. Siyasal katılımı bağlantılı olarak gerçekleşen bir diğer durum ise bireylerin siyasal kimliklerinde ve siyasal eylem pratiklerinde meydana gelen değişimdir. Kentsel jeopolitik ve kimlik araştırmalarında Håkli ve Paasi, (2003), Gallaher (2009) ve Nagel (2009) tarafında vurgulanan kimliğin kentsel alanda siyasal müdahaleye bağlı olarak yeniden mekansallaşması yaklaşımı çalışmada katılımcılar tarafından ikinci derecede yüksek frekans sayısı ile ortaya konulmuştur (Şekil 1). *Siyasal kimlik* ana kategorisi altında *homojen siyasal kimlik inşası (sekülerleşme, liberalleşme)* ve *radikal kimliklerden soyutlanma (İslamcı, sosyalist, muhafazakâr, Kemalist)* kavram vurgusuyla katılımcılar kentsel mekânsal dokunun ve ekonomik yapının bireyleri ideolojik siyasal kimliklerinden soyutlayarak yabancılaştırdığını ve neoliberal toplum düzenine entegre ettiğini ortaya koymuşlardır (Tablo 3). Bu durum aynı zamanda iktidar pratikleri karşısından toplumun siyasal eylem pratiğini önemli oranda değiştirmektedir. Zira araştırmada yer alan katılımcılar *siyasal eylem pratiği* ana kategorisi altında *politik tepkisizlik, koşullu eylem* ve *dijital eylem* kavramlarını (Şekil 1) sıkça vurgulayarak ve özellikle alt kavramlar düzeyinde ilişkilendirerek (Tablo 3), bireyselleşerek ayrışan bireylerin siyasal açıdan bir yandan iktidar uygulamaları karşısında diğer yandan bu uygulamaları değiştirecek siyasal eylem noktasında duyarsızlaştığını göstermektedir.

Sonuç

Çalışmada elde edilen veriler kentin, siyasal iktidarın/gücün bilgi, temsil, söylem ve pratik dinamikleriyle ideolojik yapısallığını inşa ettiği mekanlar olarak yeniden nasıl üretildiğini açıklamaktadır. Bu yeniden üretim

içerisinde kentler, siyasal aktörler ve bununla ilişkili mikro iktidar aygıtlarının rasyonel ya da irrasyonel uygulamalarıyla doğal süksesyonunu yitirmekte ve sosyokültürel/politik mirası hızlı bir şekilde dönüştürmektedir. Özellikle Türkiye’de kentsel gelişme hem siyasal düşüncenin ideolojik inşa mekanları olarak hem de sosyal ve ekonomik sermaye coğrafyası olarak siyasal aktörlerin etkisine bu bağlamda maruz kalmıştır. Rant, siyasal patronaj ve neoliberal ekonomik döngünün işleyişinde katalizör mekanları olarak görülen kentler bir yandan kültürel peyzaj özelliğini hızlı bir şekilde yitirirken diğer yandan plansız kentleşme uygulamalarıyla doğal ve çevresel problemlerle yüzleşmiştir. Kent mekânlarına yönelik her türlü müdahalenin ortaya çıkarttığı sosyopolitik ve kültürel etkinin göz ardı edilmesiyle de sosyal yapının ve siyasal bilinç, kimlik, katılım, eylem vb. olguların çözülerek yitirilmesine neden olunmuştur. Bu temel sonuçlar ışığında araştırma, siyasal coğrafyanın alt inceleme alanı olarak kentsel jeopolitiğin ele aldığı iktidar pratiklerinin girift ve kompleks uygulamalarından hareket ederek eşitsiz kentsel gelişimi, bunun bir sonucu olarak sosyopolitik yapıdaki değişimi ve kimlik sorunlarını (Rokem, 2016; Barber, 2017) eleştirel perspektifte ortaya koyarak öncüllerinden ayrılmıştır. Ayrıca siyasal coğrafyanın mekânsal sermayeyi siyasalın bir aracı olarak kodladığı (Agnew, 2003) geleneksel yaklaşımı aşılmıştır. Böylece politik olanın coğrafi ve dolayısıyla kentsel tahakküme yönelik kurgulamalarını çözümlenmesiyle kent araştırmalarına farklı bir yönelim kazandırmaya çalışmıştır.

Extended Abstract

The Impact of Political Actors in Turkey on Urban Development and Building Political Self

Mazlum Ar³

ORCID: 0000-0003-3937-1637

Urbanization, with its heterotopic characteristics (Stavrvides, 2006), has been the spatial production and living space (Modus Vivendi) of all civilisations in different geographies and according to different dynamics from past to present. It has diverged from the socio-spatial texture of the traditional period, especially with the change in the production style that emerged with the industrial revolution and the impact of technological developments. In addition, cities, which evolved with the migration of the rural population, have been accepted as the pioneer geographical unit of the transition to the modern period (Yücel, 1960; Koçak Turhanoğlu, 2017). The problems arising in cities as a result of demographic transformation have been within the field of study of many disciplines, from sociology to philosophy, economics to architecture, history to archaeology, and anthropology. However, unlike other disciplines, the science of [human] geography, with its systematic and holistic paradigmatic features, has addressed these problems in a multidimensional manner by revealing the relationality based on human and space. From the classical period of idiographic research to the quantitative model of modernity and the critical research dynamics of the postmodern process, the lens of urban research in geography has constantly changed. In contemporary critical urban studies, which can also be described as the return of geography to politics, geographers (Martin, 2001, p. 190) try to decipher the archaeology of the mutual construction between politics (actor) and the political (space). They examine how power structures realise geographical inscription in sociocultural and economic terms through knowledge, practices, discourse, and representation. Based on this spatial writing, it reveals how political

³ Asst. Prof., Kırşehir Ahi Evran University, The Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, E-mail: mazlum.ar@ahievran.edu.tr

decision-making mechanisms are reconstructed. In the historical development process of urbanisation, the role of the political structure and its effects on social formations have become more decisive in the advanced stage of capitalism as the metropolitanisation period. In Turkey, this process, which gradually completed its development in four periods as ‘Territorialisation and Urbanisation of the Nation State’ between 1923-1950, ‘Urbanisation of Labour’ between 1950-1980 (Şengül, 2009), ‘Neoliberal Urbanisation’ between 1980-2000 and ‘Urban Transformation’ process after 2000 (Tuğaç, 2021), has reshaped the urbanisation system on the one hand, the urban spatial texture and the sociocultural structure and relations of the urban population on the other.

In Turkey, especially after 1980, the rate of urbanisation has exceeded the rural population due to migration from rural areas to cities. In 2000, the urban population more than doubled the rural population with a rate of 64.9% (TUIK, 2024). This situation has led to the transformation of cities into economic, cultural and social policy implementation spaces of political actors in terms of the distribution of population, the organisation of economic production, distribution and change, and the structuring of social and cultural life. At this point, political actors have seen cities as the implementation area of neoliberal policies they have put forward under the name of modernisation and as construction sites that will meet the financing needs required by the goal of continuous growth in this direction. At this point, in this article, the impact of political actors on urban development in Turkey will be analysed by grounding urban geopolitics, which continues urban studies within the scope of critical political geography. In this context, the study will seek answers to the questions of how the practices of ideological political subjects towards urban development are realised and what kind of change occurs in the political dynamics (identity, participation, etc.) of individuals as a result of this. Thus, on the one hand, the research expands the context of critical enquiry by going beyond the descriptive orientation of urban analyses. On the other hand, it contributes to critical geographical analysis by questioning the practices of the political towards the spatial texture rather than the classical period of political geography that legitimises the existing structures on historical, apolitical and generalising geopolitical grounds.

The data obtained in the study revealed how the city is reproduced as spaces where political power/power constructs its ideological structure

through the dynamics of knowledge, representation, discourse and practice. Within this reproduction, cities lose their natural succession and rapidly transform their sociocultural/political heritage through the rational or irrational practices of political actors and related micro-power apparatuses. Especially in Turkey, urban development has been exposed to the influence of political actors in this context, both as the ideological construction spaces of political thought and as the geography of social and economic capital. Cities, which are seen as catalysts for rent, political patronage and the functioning of the neoliberal economic cycle, have rapidly lost their cultural landscape characteristics on the one hand, while on the other hand, they have faced natural and environmental problems with unplanned urbanisation practices. Ignoring the sociopolitical and cultural impact of all kinds of interventions in urban spaces has led to the dissolution and loss of social structure and political consciousness, identity, participation, action, etc. In the light of these basic results, the research differs from its predecessors by critically analysing the uneven urban development, the change in the sociopolitical structure as a result of this, and identity problems (Rokem, 2016; Barber, 2017) by moving from the intricate and complex practices of power practices addressed by urban geopolitics as a subfield of political geography. In addition, the traditional approach of political geography that codifies spatial capital as a tool of the political (Agnew, 2003) has been overcome. Thus, it has tried to bring a different orientation to urban studies by analysing the constructions of the political towards geographical and thus urban domination.

Kaynakça/References

- Agnew, J. (2003). *Geopolitics: Re-visioning world politics*. London: Routledge.
- Akçaoğlu, A. (2018). The transformation of space and social class: The past and present of Çukurambar. *İdealkent*, 9(25), 782-799.
- Alba, R. D., ve Nee, V. (2003). *Remaking the American mainstream: Assimilation and contemporary immigration*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ar, M. (2020). Jeopolitik söylemde paradigmatic değişim ve eleştirel söylem analizi. *International Journal of Geography and Geography Education* (42), 278-290.
- Ar, M. (2021). Mekân, yer ve yersizlik kavramları üzerine bir inceleme. *Şehir ve Medeniyet Dergisi* 7(14), 8-25.
- Ar, M. (2023a). Relational space: Football as a meta fetishism. *Journal of Geography*, (47), 223-240.

- Ar, M. (2023b). Millî Görüş Hareketi’nin toplumsal cinsiyet politikası: Bir feminist jeopolitik denemesi. *International Journal of Geography and Geography Education*, (50), 221-246.
- Arı, Y., ve Hurley, P. T. (2010). Doğal zenginlikler ve şehirselleştirme politik ekolojik dönüşümler: Edremit körfezi örneği. *TUCAUM, VI. ulusal coğrafya sempozyumu bildiriler kitabı* (s. 345-353.). Balıkesir: TUCAUM.
- Ayçin, E., Maruf, M., Güçlü, P., ve Özveri, O. (2021). *Excel ve SPSS uygulamalı işletme istatistiği*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Bal, E. (2015). Neoliberal kentleşmenin mekansal tezahürlerinden biri olarak rezidanslar: İstanbul örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi* 17(51), 176-190.
- Barber, B. (2017). *Cool cities: Urban sovereignty and the fix for global warming*. New Haven: Yale University Press.
- Berry, B. (2001). The Chicago School in retrospect and prospect. *Urban Geography* 22(6), 559-561.
- Boano, C. (2016). Jerusalem as a paradigm: Agamben's 'whatever urbanism' to rescue urban exceptionalism. *City* 20(3), 455-471.
- Bollens, S. (2012). *City and soul in divided Societies*. London: Routledge.
- Castells, M. (2014). *Kent, sınıf, iktidar*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Challand, B., ve Bottici, C. (2021). Toward an interstitial global critical theory. *Globalizations*, 1-23.
- Clark, W. (2003). *Immigrants and the American dream: Remaking the middle class*. New York: Guilford Press.
- Corbin, J., ve Strauss, A. (1990). Grounded theory research: Procedures, canons, and evaluative criteria. *Qualitative sociology* 13(1), 3-21.
- Çelik, C., ve Demirci, M. (2013). *Geleneksel şehir dindarlığından modern kent dindarlığına*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Dalby, S. (1994). Gender and critical geopolitics: Reading security discourse in the new world disorder. *Environment and Planning D: Society and Space* 12(5), 595-612.
- Demirkanoğlu, Y., ve Özdemir, H. (2013). Türkiye’de merkez sağ partilerin kentsel toprak politikaları: Turgut Özal dönemi anavatan partisi (ANAP) örneği. *Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 35*, 1-19.
- Dinç, Y. (2023). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrası yeniden yapılanma sürecinde yere bağlılığın değerlendirilmesi: Antakya (Hatay) örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, (83), 45-57.
- Doğan, A. E. (2005). Neo-liberal belediyeciliğin çelik zırhı: Yerel kalkınma. *Mülkiye Dergisi*, 29(246), 77-88.
- Doods, K. (2007). *Geopolitics: A very short introduction*. London: Oxford University Press.
- Fregonese, S. (2009). The urbicide of Beirut? Geopolitics and the built environment in the Lebanese civil war (1975–1976). *Political Geography* 28(5), 309-318.

- Fregonese, S. (2012). Urban geopolitics 8 years on. Hybrid sovereignties, the everyday, and geographies of peace. *Geography Compass* 6(5), 290-303.
- Gallaher, C. (2009). Identity: Introduction. In C. Gallaher, ve C. Dahlman, *Key concepts in political geography* (p. 273-276). London: SAGE.
- Graham, S. (2004). Cities as strategic sites: Place annihilation and urban geopolitics. In S. Graham, *Cities, war, and terrorism: Towards an urban geopolitics* (p. 31-53). New Jersey: Blackwell Publishing.
- Greene, J. C., Caracelli, V. J., ve Graham, W. F. (1989). Toward a conceptual framework for mixedmethod evaluation designs. *Educational evaluation and policy analysis* 11(3), 255-274.
- Güler, M. (2011). Kentsel haklar, kapitalizm ve katılım. *SBF Dergisi* 66(1), 49-71.
- Güler, M., ve Soyer, B. (2022). Türkiye’de toprak ve konut rantı: Ruşen Keleş okumaları üzerinden değerlendirme. *İdealkent* 13(37), 1269-1301.
- Häkli, J., ve Paasi, A. (2003). Geography, space and identity. Voices from the North, 2018. In J. Öhman, ve K. Simonsen, *Voices from the North* (p. 141-155). Routledge.
- Hamamcı, C. (1981). *Merkezi yönetim-yerel yönetim ekseninde belediyelerimizin yapısı ve demokratikleşme eğilimi*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Hamamcı, C. (1996). Kent, zengin gettolar, yerel yönetimler. *Adakentliyim*, Y:2, S:5.
- Harvey, D. (2022). *Sermayenin mekanları: Eleştirel bir coğrafyaya doğru*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Haverluk, T. W. (1998). Hispanic community types and assimilation in Mex-America. *The Professional Geographer* 50(4), 465-480.
- Hepburn, A. C. (2004). *Contested cities in the modern west*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Imrie, R. (1996). Transforming the social relations of research production in urban policy evaluation. *Environment and Planning A*, 28(8), 1445-1464.
- Karakaş, E. (2013). Suç mekân ilişkisi açısından Elazığ şehrinde hırsızlık suçları 2001- 2007. *E-Journal of New World Sciences Academy, E-dergi*, C. 8(1), 1-25.
- Koçak Turhanoğlu, F. A. (2017). *Türkiye’nin kentleşme deneyimi: 1923-2000*. F. Güneş içinde, Kent sosyolojisi (s. 215-233). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Köseoğlu, F. G., ve Sönmez, N. Ö. (2022). Fikirtepe kentsel dönüşüm projesi kente karşı işlenmiş bir suç mudur? *İdealkent*, 13(37), 1963-1980.
- Martin, R. (2001). Geography and public policy: The case of the missing agenda. *Progress in Human Geography*, Vol. 25, 189-210.
- Massey, D. (1985). Ethnic residential segregation: A theoretical synthesis and empirical review. *Sociology and social research* 69, 315-350.
- Mutlu, A. (2017). Neoliberalizm ve kentleşme: Dün, bugün ve gelecek. *Uluslararası Kentsel Politikalar Konferansı* (s. 2-60). KKTC: Kentsel Politikalar.

- Nagel, C. R. (2009). Rethinking geographies of assimilation. *The Professional Geographer* 61(3), 400-407.
- Öktem, B. (2006). Neoliberal küreselleşmenin kentlerde inşası: AKP’nin küresel kent söylemi ve İstanbul’un kentsel dönüşüm projeleri. *Planlama dergisi* 2(36), 53-64.
- Özgüç, N., ve Mitchell, W. A. (2000). Şehirlerin alternatif alışveriş mekanları: İstanbul’da haftalık pazarlar. *Tasarım+Kuram Dergisi*, (2), 35-58.
- Özgüç, N., ve Tümertekin, E. (2021). *Coğrafya: Geçmiş, kavramlar, coğrafyacılar*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Özkanan, A., ve Erdem, R. (2014). Yönetimde kayırmacı uygulamalar: Kavramsal bir çerçeve. *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, 179-20.
- Öztürk, A. (1996). Türkiye’de halkın yönetime katılması mevcut yerel yönetim anlayışı ve çözüm bekleyen temel sorunlar. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4(4), 105-116.
- Paasi, A. (1995). *Territories, boundaries and consciousness: The changing geographies of the finnish-Russian border*. New Jersey: John Wiley ve Sons Inc.
- Paasi, A. (1999). Nationalizing everyday life: Individual and collective identities as practice and discourse. *Geography Research Forum*, 19, 4-21.
- Pain, R. (2003). "Social geography: On actionorientated research." . *Progress in Human Geography* 27(5), 649-657.
- Rokem, J. (2016). Learning from Jerusalem: Rethinking urban conflicts in the 21st century Introduction. *City* 20(3), 407-411.
- Sala, B. (2016). Yeni demokrasi arayışları ve Türkiye’de yerel yönetim politikaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5(6), 1716-1728.
- Saldana, J. (2022). *Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı*. Ankara: PEGEM.
- Sidaway, J. D. (2009). Shadows on the path: Negotiating geopolitics on an urban section of Britain's South West Coast Path. *Environment and Planning D: society and space* 27(6), 1091-1116.
- Stavrides, S. (2006). *Heterotopias and the experience of porous urban space*. In F. Karen, ve Q. Stevens, *Loose space*. 174-192: Routledge.
- Strauss, A., ve Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research techniques*. New York: Sage Publications.
- Şahin, K. (2000). Altınkaya baraj gölü suları altında kalan köylerden göç edenlerin karşılaştıkları sorunlar ve Vezirköprü şehrine etkileri. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 85-100.
- Şengül, H. T. (2009). *Kentsel çelişki ve siyaset, kapitalist kentleşme süreçlerinin eleştirisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Teddle, C., ve Yu, F. (2007). Mixed methods sampling: A typology with examples. *Journal of mixed methods research* 1(1), 77-100.
- Tekeli, İ. (2009). *Modernizm, modernite ve Türkiye’nin kent planlama tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Temurçin, K., ve Keçeli, K. (2016). Bir davranışsal coğrafya çalışması: Isparta şehri örneğinde uluslararası öğrencilerin kentsel mekân algısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), 1-22.
- Toal, G., ve Agnew, J. (1992). Geopolitics and discourse: Practical geopolitical reasoning in American foreign policy. *Political geography*, 11(2), 190-204.
- Toprak, M. A. (2022). Üniversitization periods in Turkey: Regional policies and cities. In A. Çatalcı Ceylan, N. İyit, ve Y. Akyıldız, *Theory and Research in Social, Human and Administrative Sciences* (s. 26-44). İzmir: Serüven Yayınevi
- Tuğaç, Ç. (2021). Tarihsel gelişim süreci içinde Anadolu'daki yerleşimler ve konut tipolojileri üzerine bir değerlendirme. *Mimarlık ve Yaşam*, 6(1), 223-248.
- TÜİK. (2024). Nüfus verileri. <https://data.tuik.gov.tr/> adresinden 20.01.2024 tarihinde alındı.
- Turut, H., ve Özgür, E. M. (2018). Bir kente göçün hikâyesi süreçler bütünleşme ve aidiyet. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 16(1), 153-180.
- Weizman, E. (2012). *Hollow land: Israel's architecture of occupation*. New York: Verso books.
- Yıldız, M. Z., ve Bayram, S. (2008). GAP Bölgesinde kentleşme hareketleri (1927-2000). *Doğu Coğrafya Dergisi*, (19), 301-324.

Mazlum Ar

2006 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nden mezun oldu. 2020 yılında Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. 2017 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beşerî ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisansını tamamlamasının ardından aynı anabilim dalında doktora eğitimini 2022 yılında tamamladı. 2023 yılından itibaren Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmalarına devam etmektedir.

He, graduated from Fırat University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography in 2006. In 2020, he started to work as a Research Assistant at Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography. In 2017, after completing his master's degree in Ankara University Institute of Social Sciences, Department of Human and Economic Geography, he completed his doctorate education in the same department in 2022. Since 2023, he has been working at Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography as an Asst. Prof.

E-posta: mazlum.ar@ahievran.edu.tr

Sosyal Konutların Toplu Taşıma Sistemi ile Entegrasyonu: Diyarbakır Örneği

Gül Şebnem Tural¹

ORCID: 0000-0002-1871-287X

Canan Koç²

ORCID: 0000-0003-0992-2290

Öz

Türkiye’de sosyal konutlar genellikle kent merkezinden uzak ve düşük maliyetli arazilere Toplu Konut İdaresi tarafından inşa edilmektedir. Bu durum toplu konut alanlarında yaşayan kullanıcıların toplu taşıma hizmetlerine yüksek bağımlılıklarının olmasına neden olmaktadır. Toplum-sal eşitliğin sağlanması noktasına etkili olan kamusal hizmetlerden biri de toplu taşımadır. Toplu taşımanın sosyal konutlarla entegrasyonu kullanıcıların toplumun bir parçası olarak kalmasını ve sosyal yaşamda var olmasını sağlayacaktır. Çalışmada Diyarbakır’da yer alan Şilbe, Üçkuyu, Memursen ve Çölgüzeli toplu konut alanları ele alınmıştır. Bu alanlardan kentin tarihi ve ticari merkezlerinden biri olan Dağkapı’ya mevcut toplu taşıma sistemi ile ulaşımın nasıl sağlandığı araştırılmıştır. Çalışmada sosyal konutlar, kent içi ulaşım ve erişilebilirlik ilişkisi ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra belediye otobüslerinin güzergahları ile ilgili bilgiler Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi’nden alınmış ve Moovit uygulamasıyla seçilen alanlardan varış noktasına giden en kısa rota belirlenmiştir. Rotalar karşılaştırılmış görselleştirilerek değerlendirme yapılmıştır. Diyarbakır’daki toplu konut alanlarının mevcut ulaşım sistemiyle entegrasyonunda sorunlar olduğu görülmüş ve geleceğe yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Toplu taşıma, toplu konut, ulaşım sistemleri, erişilebilirlik

¹ Yüksek Mimar, Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı,
E-posta: sebnemtural@gmail.com

² Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
E-posta: canan.koca@dicle.edu.tr

Integration of Social Housing With Public Transportation System: The Case of Diyarbakır

Gül Şebnem Tunalı³

ORCID: 0000-0002-1871-287X

Canan Koç⁴

ORCID: 0000-0003-0992-2290

Abstract

In Turkey, social housing is generally built by the Mass Housing Administration on low-cost land far from the city center. This leads to a high dependency on public transportation services for users living in public housing areas. Public transportation is one of the public services that are effective in ensuring social equality. Integration of public transportation with social housing will ensure that users remain a part of society and participate in social life. In this study, Şilbe, Üçkuyu, Memursen, and Çölgüzeli mass housing areas in Diyarbakır are analyzed. It was investigated how the existing public transportation system provides transportation from these areas to Dağkapı, one of the historical and commercial centers of the city. Information on the routes of municipal buses was obtained from Diyarbakır Metropolitan Municipality and the shortest route from the selected areas to the destination was determined with the Moovit application. The routes were compared, visualized and evaluated. It was observed that there are problems in the integration of mass housing areas in Diyarbakır with the existing transportation system and suggestions for the future were presented.

Keywords: Public transportation, public housing, transportation systems, accessibility

³ MSc. Architect., Dicle University Institute of Science, Department of Architecture, E-mail: sebnemtunal@gmail.com

⁴ Assoc. Prof., Dicle University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, E-mail: canan.koca@dicle.edu.tr

Giriş

Sosyal konut kavramı ülkelere göre farklılaşan tanımlara sahiptir. Türkiye’de sosyal konut genellikle toplu konut ve Toplu Konut İdaresi (TOKİ) ile ilişkili olarak ele alınmaktadır. Ülkemizdeki sosyal konut üretiminde TOKİ’nin önemli görev ve sorumlulukları bulunmakla beraber, TOKİ, yoksul, dar ve orta gelirliilere yönelik konut projeleri, kentsel dönüşüm projeleri, afet konut uygulamaları, tarım köy projeleri ve sosyal nitelikli konut projelerinin üretilip uygulanmasını amaçlamaktadır (Toplu Konut Dairesi Başkanlığı [TOKİ], 2019, s.28). Toplu Konut Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle 1984 yılı sonrasında toplu konut üretiminde aktif rol almaya başlayan TOKİ günümüze kadar olan süreçte özellikle dar ve orta gelirli hanelerin konut ihtiyacının karşılanmasında önemli bir paya sahip olmuştur. Türkiye’de konut sektörüne destek olan TOKİ 13 Eylül 2022’ye kadar toplam 1 milyon 170 bin konut ürettiğini açıklamıştır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı [ÇŞB], 2022, s.1). 2019 yılı verilerine göre Toplu Konut İdaresi konut üretiminin %46,65’ini dar ve orta gelir grubu projeleri, %17,97’sini yoksul gelir grubu projeleri oluşturmuştur (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı [ÇŞB], 2019, s.28). Yapmış olduğu konut üretimi ile ülke çapında büyük öneme sahip olan TOKİ, çoğu zaman kent merkezine uzak konumda yer seçmesi gibi nedenlerle eleştirilmektedir. Dolayısıyla, toplu konut alanları ile merkezi bölgeler arasında erişimi sağlayacak etkin ulaşım politikalarına ve toplu taşıma sistemi başta olmak üzere çeşitli ulaşım türleri ile entegrasyonu sağlayacak düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, TOKİ yerel yönetimlerle entegre olarak sosyal konut kullanıcılarının toplu taşıma sistemlerine erişilebilirliğinde ve kentteki diğer bireylerle aynı fırsatlara sahip olmasında dolaylı yoldan etkili olmaktadır. Toplu konut ile kent merkezi ve kullanıcının ihtiyaç duyduğu mekanlar arasındaki bağda toplu taşıma sistemi önemli bir etken olmaktadır.

Sosyal konut alanları genel olarak düşük maliyetli arsaların bulunduğu, kent çeperlerinde ya da kentsel gelişim bölgelerinde inşa edilmektedir. Bu politika ulaşım sorunlarını beraberinde getirmektedir (Çelikkol, 2020, s.4). Dünya genelinde birçok büyük şehirde yüksek konut talebi ve sınırlı alan nedeniyle düşük gelirli kullanıcılar için tasarlanan sosyal konutlar kent çeperine yakın alanlara itilmiştir (Hoshstenbach ve Musterd, 2018, s.29). Ülkelerin kamu politikalarının yalnızca ihtiyaç olan ko-

nut sayısının sağlanması noktasında değil aynı zamanda sosyal konutların hizmetlere, sosyal tesislere, kent merkezine erişilebilirliğinde önemli bir rolü vardır (Talen ve Kosdchinsky, 2011, s.4). Kent içi ulaşımında erişilebilirlik sosyal adalet ile ilişkilidir. Her gelir grubundan kullanıcının kolaylıkla ulaşım ihtiyacını giderememesi zamanla sosyal bir sorun haline gelebilmektedir.

Hizmetlere erişim yalnızca yaşam kalitesi ile ilgili olmayıp, zamanla sağlık, kişisel gelişim fırsatları, sosyalleşme gibi temel gereksinimleri de etkilemektedir (Paez vd., 2010, s.1418). Uluslararası literatürde; kent çeperlerinde yer alan erişilmesi güç yerlere uygun fiyatlı konut yerleşimlerini (sosyal konutları) konumlandırmanın yoksulluğun yoğunlaşması, suç oranının artması, hizmetlere erişimin azalması gibi birçok sosyal soruna yol açabileceği üzerinde durulmaktadır (DeKeseredy vd., 2003, s.393).

Toplu taşıma, insanların kent içinde bir noktadan diğer noktaya gidebilmelerini sağlamayı amaçlayan bir kamu hizmetidir. Bu hizmetin kalitesi ve kullanım sıklığı kentin ulaşım sistemi açısından önemlidir. Toplu taşıma sistemlerindeki bütünleştirici politikalar sosyal ve çevresel avantajlar sağlanmasında etkili olmaktadır. Ek olarak, bireysel araç kullanımına kıyasla toplu taşıma sisteminin sosyo-ekonomik ve ekolojik açıdan küçümsenmeyecek düzeyde faydası bulunmaktadır. Attoh (2017)'ye göre "toplular taşıma sistemleri, kişinin o topluma ait olup olmadığına karar veren sistemler" olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada her bireyi toplumun bir parçası olarak hissettirmek ve bu fırsatı sağlamak önemlidir. Fakat sosyal konutların bulunduğu kent merkezinden uzak alanlarda toplu taşıma hizmetlerine yüksek bağımlılığın olması dezavantaj yaratmaktadır. Bu durum sosyal konutlarda ulaşım planlamasını kentin diğer bölgelerine kıyasla daha önemli hale getirmektedir.

Belirli hatlarda belirli zaman aralıklarıyla işletilen, esnek, konforlu ve yüksek kapasiteli toplu ulaşım sistemlerinden biri olan otobüs sistemleri özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde ulaşım altyapısının geliştirilmesi ve konforlu bir toplu taşıma sisteminin kurulmasında uygun çözümlerden biri olarak görülmektedir (Cirit, 2014, s.23). Küçük kentlerde ana ulaşım türü, orta ve büyük ölçekli kentlerde ise ana ulaşım türü olmasının yanı sıra raylı sistemleri besleyen tür olarak kullanılan otobüsler (Cirit, 2014, s.23), kent içinde toplumun farklı noktalara erişiminde kolaylık sağlamaktadır. Bu anlamda otobüs sistemi, özellikle kentin çeperlerinde yer alan toplu konut alanlarından çeşitli bölgelere olan

seyahatlerde dar ve orta gelirli gruplar tarafından tercih edilen toplu taşıma sitemlerinden biri olarak görülmektedir.

Bu bağlamda çalışmada, Diyarbakır'da kent içinde ve kent çeperlerinde bulunan toplu konut alanları incelenerek turistik ve ticari merkez niteliğinde olan tarihi Suriçi bölgesine ulaşımı sağlayan toplu taşıma hizmeti olan otobüs sisteminin mevcut durumunun değerlendirilmesi ve sorunlara yönelik önerilerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Çoğu kentte olduğu gibi Diyarbakır'da da kent çeperlerinden merkeze olan ulaşım imkânları sınırlı kalmakta, var olan ulaşım sistemi kullanıcı ihtiyaçlarını karşılamada genellikle yetersiz olmaktadır. Dolayısıyla, çalışmada Diyarbakır örneklemini üzerinden toplu taşıma imkânlarının yeterliliği sefer sayısı ve sefer süresi kapsamında ele alınmaktadır.

Materyal ve Yöntem

Toplu taşıma ve toplu konut ilişkisi, kent içi ulaşım ve erişilebilirlik bağlamında çalışmalara konu olmuştur. Sosyal konutların genellikle kent merkezinden uzak alanlarda toplu taşıma hizmetlerine yüksek bağımlılık olan yerlerde inşa edilmesi hem kentsel ulaşım açısından hem de sosyal açıdan bütünleştirici politikalara ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu kapsamda uluslararası ve ulusal literatürde sosyal konut ve toplu taşımayı değerlendiren çalışmalar önem kazanmıştır. Radzimski (2023), Polonya Poznan'daki sosyal konut projelerinin kentteki diğer konutlara kıyasla ulaşımında erişilebilirlik seviyesinin nasıl olduğunu araştırmıştır. Aynı zamanda konuyu sürdürülebilirlik açısından da incelemiş toplu taşıma ve bisiklet rotalarının iyileştirilmesi için öneriler sunmuştur. Martinez vd. (2018), Şili Santiago'daki toplu taşıma ve konut politikalarını toplumsal eşitsizlik ve erişilebilirlik kapsamında değerlendirmiş, Şili'deki kamu politikalarının sosyal sonuçlarına değinmiştir. Delbose ve Currie (2011), Avustralya'nın Melbourne kentinde toplu taşıma hizmetinin eşitliğini değerlendirmeye yönelik yeni bir yaklaşım sunmuş, yatay ve dikey eşitlik kavramlarına değinmiştir. Özdemir ve Özdemir (2018), kent içi toplu taşımada trafik yükünü azaltmak için coğrafi bilgi sistemlerinden nasıl yararlanılabileceğini Ordu örneği üzerinden incelemiştir. Çalışmada, toplu taşıma sistemi durak yerlerinin ve hat güzergâhlarının belirlenmesinde CBS'nin sunduğu olanakların önemli olduğu ortaya koyulmuştur (Özdemir ve Özdemir, 2018, s.159). Aydın ve Kemeç (2021),

Covid-19 pandemisi bağlamında toplu taşımaya erişilebilirliğin uluslararası standartlara uygunluğunu Van kenti üzerinden değerlendirmiştir. Çalışmada, Van kentinde toplu taşıma servislerinin tek merkezde yığıldığı ve kent çeperinde hizmetin sınırlı olduğu ortaya konmuş, yeterli ve dengeli hale getirilmesinde yerel yönetimler ile diğer paydaşların çalışmalarına ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır (Aydın ve Kemeç, 2021, s.43).

Literatürde Diyarbakır'daki toplu taşıma sistemini değerlendiren çalışmalar sınırlı olmakla beraber, Kayan ve Baran (2019), Diyarbakır'daki ulaşım sisteminin Avrupa Kentsel Şartına uygunluğunu ele almış ve bu ilkelerle çok uygun olmadığını ortaya koymuştur. Çeçen ve Bolakar Tosun (2024), 2022 yılına ait Diyarbakır ili otobüs kullanım istatistiklerini inceleyerek en fazla otobüs seferinin Mayıs ve Haziran aylarında olduğu, en az sefer sayısı ve yolcu taşımacılığının ise Şubat ayında olduğunu belirtmiştir.

Yapılan literatür taraması sonucunda kent içi toplu taşımada otobüs yolculuklarının büyük bir payı olduğu, erişilebilirliğin ve ulaşımında sosyal adaletin sağlanmasının kentlilerin yaşantısındaki önemi görülmüştür. Bu bağlamda konuyu genellikle kent çeperinde inşa edilen ve dezavantajlı grupların kullandığı sosyal konutlar üzerinden incelemenin çok yönlü fayda sağlayacağı düşünülmüştür. Diyarbakır'da farklı bölgelerde sosyal konutların bulunması ve bu konunun daha önce bir çalışmaya konu olmaması örnek alan olarak seçiminde etkili olmuştur.

Çalışma alanı olarak seçilen sosyal konutlar Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Diyarbakır kentinde bulunmaktadır. Diyarbakır, Dicle Nehri kıyısında tarihi İpek Yolu üzerinde kurulmuştur. Hem verimli araziler üzerinde bulunması hem de topografik yapısının yerleşime uygun olması sebebiyle her dönem insanların yerleşmeyi tercih ettiği, birçok uygarlığın dikkatini çeken bir konuma sahip olmuştur. Bu sebeple kentin geçmişi binlerce yıl önceye dayanmaktadır (Kayan, 2019, s. 771). Diyarbakır'da yapılan araştırmalar kentin Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olduğunu, ilk yerleşimin İçkale'deki Amida Höyüğüyle başladığını göstermiştir. Hurri-Mittaniler, Urartular, Persler, Romalılar, Emeviler, Abbasiler, Mervaniler, Selçuklular ve Artuklular gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapan Diyarbakır'ın karakteristik kent dokusu Osmanlı Döneminde son haline gelmiştir (Kejanlı ve Koç, 2020, s.20). Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Suriçi'nde kalan Diyarbakır 1940'lı yıllardan sonra aldığı göçler ve yeni idari yapılar nedeniyle tarihi surların

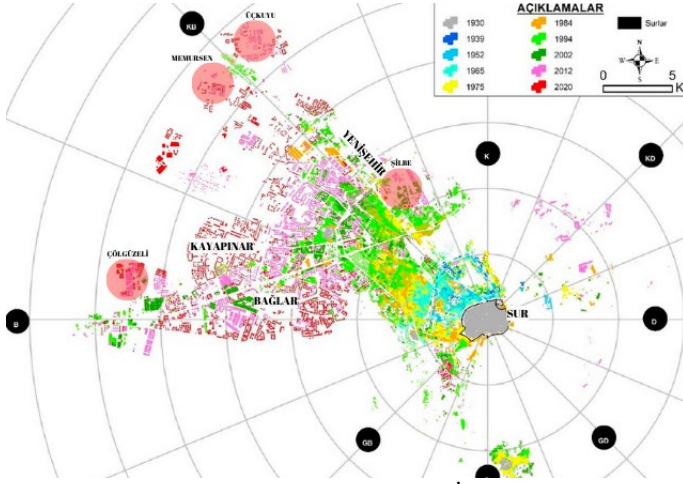
çevrelediği Suriçi'nden çıkararak Yenişehir bölgesine doğru gelişim göstermiştir (Dalkılıç ve Halifeoğlu, 2011, s.6). Bu süreçte kentin geleneksel ticari merkezi Suriçi'ndeki Melik Ahmet Caddesi ve Gazi Caddesi üzerinde oluşturulmuş, burada dükkanlar sıralanmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Diyarbakır Suriçi Bölgesi Yerleşim Planı (Gabriel,1940)

Kentin daha sonra sur dışına yerleşme süreci başlamasına rağmen buradaki ticari hareketlilik sürmüş ve günümüze kadar devam etmiştir. Kamu yapılarının etrafında şekillenen yeni konut alanları ise başta Yenişehir'de, daha sonra da yeni göçler sebebiyle Bağlar'da oluşmuştur. 1950-2000 yılları arasında hızla artan nüfusun konut ihtiyacını gidermek için bu bölgelerde yapılaşma devam etmiştir. 1970'li yıllarda Huzurevleri bölgesinde, 1975 sonrasında ise Seyrantepe'de kentleşme sürmüştür. 2000 yılı sonrasında kent kuzey-kuzeybatı yönünde Elâziğ Caddesi-Şanlıurfa Bulvarı arasında gelişmiştir. Günümüzde de bu gelişim devam etmektedir (İl Afet Risk Azaltma Planı [IRAP], 2021, s.33).

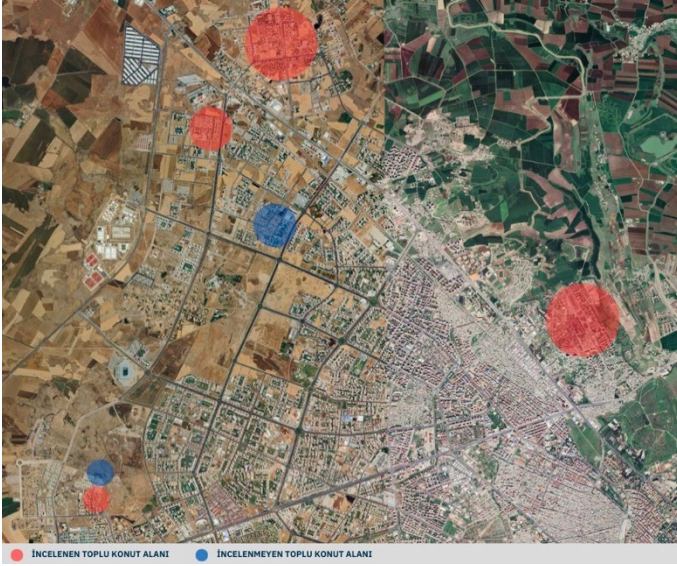
Çalışmada, Diyarbakır'da farklı yıllarda inşa edilen dört sosyal konut alanından (Şilbe, Üçkuyular, Memursen, Çölgüzeli) kentin ana ulaşım merkezlerinden biri olan tarihi Suriçi bölgesindeki Dağkapı'ya toplu taşıma ile ulaşılabilme imkânları araştırılmıştır. Bu sosyal konut alanlarından Şilbe kent içinde ve Dağkapı'ya daha yakın konumda iken, diğer sosyal konut alanları kentin gelişme yönlerinde ve çeperlerde konumlanmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Diyarbakır'ın Kentsel Gelişimi ve İncelenen Toplu Konut Alanlarının Konumu (Dağlı ve Çağlayan, 2021, s.226)'den düzenlenerek alıntılanmıştır.

Şilbe toplu konut alanı yapıldığı dönemde kent içinde olmasa da zamanla kent içinde kalmıştır. Üçkuyular ve Memursen toplu konut alanları Elazığ yolu üzerinde kuzey-batı gelişme yönünde yer alırken, Çölgüzeli toplu konut alanı Şanlıurfa yolu üzerinde kentin batıya doğru olan gelişim aksı içinde bulunmaktadır. Seçilen toplu konut alanları ile toplu taşıma sistemi arasındaki etkileşimi ortaya koymak amacıyla çoğu kullanıcının gitmek durumunda olduğu Dağkapı'ya olan ulaşım-incelemiştir. Dağkapı sosyal konut kullanıcılarının birçok ihtiyacını aynı anda giderebileceği ticari, tarihi ve turistik bir merkez olmasının yanı sıra geçmişten beri kent içi ulaşım sisteminin merkezlerinden biri olması sebebiyle seçilmiştir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de büyük öneme sahip olan tarihi Suriçi bölgesi turistik değerleri ile ön plana çıkmasına karşın, özellikle orta ve alt gelir grubunun ticari ihtiyaçlarını karşıladığı, farklı ürünlere bir arada ulaşabildiği merkez niteliğini korumaktadır. Bu anlamda, kullanıcı toplu taşıma ile Suriçi'ne ulaşabilmek için Dağkapı'da yer alan durakları kullanmak durumundadır.

Diyarbakır'da 6 tane toplu konut alanı bulunurken, birbirine yakın konumda olmalarından dolayı çalışma sınırlandırılmış ve Şilbe, Üçkuyular, Memursen, Çölgüzeli toplu konut alanları değerlendirilmiştir. Çölgüzeli 2 ve Muhasebe konutları değerlendirilmeye alınmamıştır (Şekil 3).

Şekil 3. Çalışma alanı

Diyarbakır’da 2022 yılı ortalama hanehalkı büyüklüğünün 4,2 olduğu görülmüş (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2022) ve yerleşkelerdeki yaklaşık nüfusun hesaplanmasında dikkate alınmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Sosyal Konut Alanlarının Sayısal Bilgileri

Sosyal Konut Adı	Yapım Yılı	Konut Adeti	Tahmini Nüfus
Şilbe	1994	3.586	15.060
Üçkuyu	2005	4.790	20.110
Memursen	2014	1.124	4.720
Çölgüzeli	2018	736	5.340

Çalışmada öncelikle sosyal konutlar, kent içi ulaşım ve erişilebilirlik ilişkisi ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi’nden otobüs güzergahları ile ilgili bilgiler alınmış, Google Earth’ten çalışma alanı olarak belirlenen sosyal konutların görüntüleri elde edilmiştir. Alana ait gözlem ve fotoğraflardan yararlanılmıştır.

Moovit uygulamasıyla alandan Dağkapı’ya giden otobüslerin sayısı, sefer sayısı, durak sayısı, seferin süresi, başlangıç ve varış noktalarının mesafesi karşılaştırılıp değerlendirilmiştir. Araçların kent içinde kesiştikleri odak noktaları belirlenmiştir. Moovit telefon, tablet ve bilgisayar gibi

internete erişimi olan cihazlarda kullanılabilen toplu taşıma, taksi, scooter gibi ulaşım araçlarını kullanarak seyahat etmek isteyenlere seyahatin süresini, rotasını, sıklığını gösteren bir uygulamadır. Diyarbakır'da da kullanıma açık olan bu uygulama ile belirlenen başlangıç noktalarından varış noktasına hangi araçlarla en kısa sürede gidilebileceği belirlenmiştir. Çalışma kapsamında incelenen toplu konut alanlarından kent merkezindeki varış noktasına ulaşmak için kullanılan araçlar ile ilgili Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nden ve Moovit uygulamasından elde edilen verilerle tablo ve harita oluşturulmuştur. Çalışmanın sonucunda, Diyarbakır'daki sosyal konut kullanıcılarının kent merkezine hızlı ve kolay ulaşmasını sağlayacak eşitlikçi bir anlayışla ulaşım hizmetlerine erişimi arttıracak öneriler geliştirilmiştir.

Bulgular

Toplu taşıma, belirli bir güzergahı olan, fiyat tarifesi bilinen, kullanmak isteyen herkesin yararlanabileceği kent içi yolcu taşıma sisteminin genel adıdır. Toplu taşımada amaç, kent içinde insanların bir noktadan diğer noktaya ekonomik bir şekilde ulaşmasının kamu hizmeti olarak sağlanmasıdır.

Kent içi ulaşımında kullanılacak toplu taşımanın türü kentin coğrafi yapısı, nüfusu, kaynakları, mevcut ulaşım sistemi ve ekonomik özellikleri gibi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Genel anlamıyla dolmuş, otobüs, tramvay, banliyö ve deniz ulaşımı kent içi toplu taşıma türleri olarak değerlendirilmektedir (Odabaşı, 2018, s.5). Bu ulaşım türlerinin çeşitlendirilerek birbirleriyle entegrasyonunun sağlanması, kent içi erişilebilirliğin ve kullanıcı konforunun artırılması kent içi toplu taşıma araçlarının teşvik edilerek yaygınlaştırılması özel araç kullanımını azaltarak trafik sorunlarını azaltacak, daha çevreci bir yaklaşım sunacaktır. Diyarbakır kent içi ulaşım sisteminde toplu taşıma dolmuş ve otobüsler kanalıyla yapılmakta olup, bunların dışında alternatif ulaşım türleri henüz bulunmamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde incelenen toplu konut alanlarının Dağkapı'ya toplu taşıma sistemi olarak otobüs ile erişimleri ayrı ayrı ele alınmıştır.

Şilbe Toplu Konutlar

1994 yılında Diyarbakır'ın Yenişehir ilçesinde inşa edilen Şilbe Toplu Konutlar 3 etaplı 3586 konuttan oluşmaktadır (Özyılmaz, 2022, s.36). Yaklaşık 15.060 nüfusa sahip olan yerleşke çalışmada şehir merkezindeki varış noktası olarak seçilen Dağkapı'ya 6 km mesafede yer almaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Şilbe Toplu Konut Yerleşkesi

F2 hattıyla belediye otobüsleri 20 dakika sıklıkla sefer yapmaktadır. 18 durak giderek 17 dakikada varış noktasına ulaşmaktadır. Sefer sıklığı ve süresi kullanıcı açısından sorun teşkil etmemektedir.

Üçkuyu Toplu Konutlar

2005 yılında Diyarbakır'ın Yenişehir ilçesinde inşa süreci başlayan günümüzde de yeni etapların yapımına devam edilen Üçkuyu Toplu Konutlar'ın tamamlanmış 4 etabında 4790 konut bulundurmaktadır. Yaklaşık 20110 nüfusuyla kentin en büyük toplu konut alanını oluşturan yerleşke Dağkapı'ya 13 km mesafede yer almaktadır (Şekil 5).

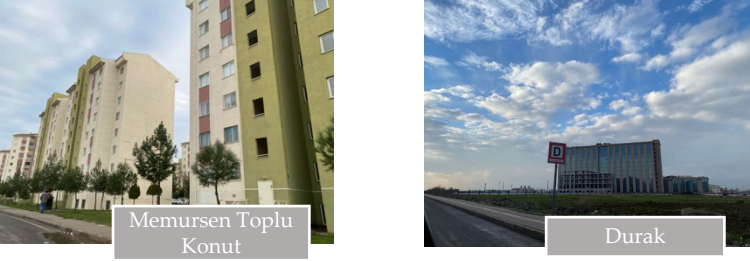

Şekil 5. Üçkuyu Toplu Konut Yerleşkesi

22 dakika sıklıkla sefer yapan CE2 hattı ile 64 durak giderek 1 saat 3 dakikada varış noktasına ulaşılmaktadır. Sefer sıklığı ideal karşılanmasına karşın, varış süresi kullanıcı açısından uzun bulunmaktadır.

Memursen Toplu Konutlar

2014 yılında Diyarbakır'ın Kayapınar ilçesinde inşa edilen Memursen Toplu Konutlar 35 bloklu 1124 konuttan oluşmaktadır (Koç, 2018, s.16). Yaklaşık 4720 nüfusa sahip yerleşke Dağkapı'ya 13 km mesafede yer almaktadır (Şekil 6)

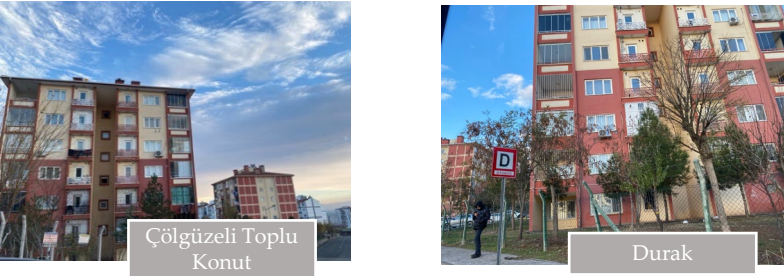

Şekil 6. Memursen Toplu Konut Yerleşkesi

14 dakika sıklıkla sefer yapan A3 hattıyla 24 durak giderek 39 dakikada varış noktasına ulaşılmaktadır. Sefer sıklığı ve süresi kullanıcı açısından sorun teşkil etmemektedir.

Çölgüzeli Toplu Konutlar

2008 yılında Diyarbakır'ın Kayapınar ilçesinde inşa edilen Çölgüzeli Toplu Konutlar 2 etaplı 1272 konuttan oluşmaktadır (Koç ve Kejanlı, 2021, s.231). Yaklaşık 5340 nüfusa sahip yerleşke Dağkapı'ya 13 km mesafede yer almaktadır. Belediye otobüslerine ulaşım A1R ringi ile sağlanmaktadır. Daha sonra varış noktasına ulaşabilmek için A1 ve AZ hatları kullanılabilir (Şekil 7)

Şekil 7. Çölgüzeli Toplu Konut Yerleşkesi

A1 hattı 16 dakika sıklıkla sefer yapmaktadır. 37 durak giderek 41 dakikada varış noktasına ulaşılmaktadır. AZ hattı ile 17 dakika sıklıkla sefer yapmaktadır. 47 durak giderek 51 dakikada varış noktasına ulaşıl-

maktadır. Farklı hat alternatiflerinin olması kullanıcıyı memnun ederken, varış sürelerinin uzun olduğu düşünülmektedir. Aktarmasız ulaşım imkanının olmaması kullanıcı açısından dezavantaj olarak görülmektedir.

Alanların varış noktası olan Dağkapı'ya uzaklığına bakıldığında kent'in ilk toplu konutu olan Şilbe toplu konutları alana 6 km uzaklıkla diğer üç toplu konuta kıyasla kent içinde kalmaktadır. Üçkuyu, Memursen ve Çölgüzeli toplu konutlarının Dağkapı'ya uzaklığı 13 km'dir. Üç toplu konut alanı aynı uzaklıkta olsa da toplu taşıma güzergahının farklılığından dolayı varış süreleri değişmektedir.

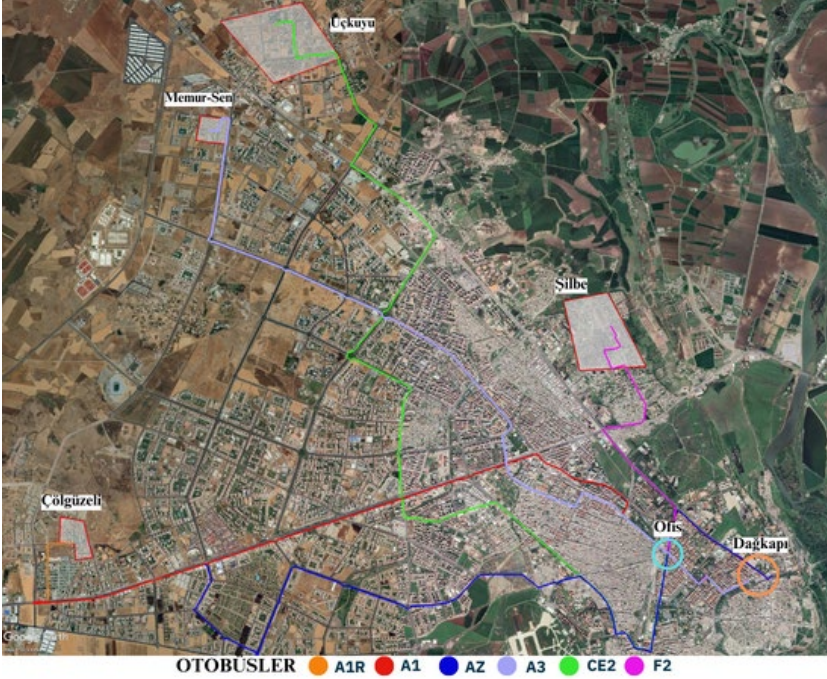
Yenişehir Belediyesi sınırları içinde kalan toplu konutlara hizmet eden otobüslerin sefer sıklığı Kayapınar sınırında kalanlara oranla daha azdır. Merkez ilçeler arası böyle bir farklılık olduğu görülmüştür (Tablo 2).

Tablo 2. Toplu Konut Alanlarının Toplu Taşıma Bilgileri

Sosyal Konut Adı	İlçe	Aktarma	Otobüs	Durak Sayısı	Süre	Sefer Sıklığı
Şilbe	Yenişehir	-	F2	18	17 dk	20 dk
Üçkuyu	Yenişehir	-	CE2	62	1 saat 3 dk	22 dk
Memursen	Kayapınar	-	A3	34	39 dk	14 dk
Çölgüzeli	Kayapınar	5 dk A1R ring	A1	37	41 dk	16 dk
		5 dk A1R ring	AZ	47	51 dk	17 dk

Kentin en yeni toplu konut alanı olan Çölgüzeli'nden Dağkapı'ya ulaşım için direkt otobüs bulunmamaktadır. Toplu konut sakinlerinin toplu taşımaya ulaşması için ring kullanması gerekmektedir. Otobüs güzergahlarının zaman zaman kesiştiği noktalar olsa da hepsinin aynı noktada karşılaştığı ilk yer kentin önemli ticari merkezlerinden biri olan Ofis'tir.

Haritada görüldüğü gibi kentin dört farklı noktasından merkeze ulaşım sağlanırken AZ kentin güneyinden, F2 doğusundan, A1 batısından, A3 ve CE2 ise kuzeyinden Dağkapı'ya bağlanmaktadır (Şekil 8). Bu ulaşım sistemine alternatif bir sistem yoktur. Ancak dolmuşlarla da belirli noktalardan aktarmayla ya da direkt olarak Dağkapı'ya ulaşma imkânı bulunmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Toplu Konut Alanlarından Kent Merkezine Ulaşım Güzergahları

Toplu konut alanlarında yaşayanlar direkt ya da aktarmalı olarak Dağkapı'ya ulaşmaktadır. Sefer sayısı ve durak sayısı gibi faktörler erişim süresini etkilemektedir.

Tartışma ve Sonuç

Çalışmada Diyarbakır'daki seçili toplu konut yerleşkelerinde yaşayanların toplu taşıma ile kent merkezine seyahat etme imkanları araştırılmıştır. Sonuçta incelenen dört toplu konut alanında da birbirinden farklı erişilebilirlik sorunları olduğu görülmüştür.

Yapılan gözlemlere göre Şilbe ve Memursen toplu konut alanındaki toplu taşımaya ait sefer sıklığı ve süresi kullanıcı açısından önemli bir sorun teşkil etmezken, Çölgüzeli toplu konut alanında farklı hat alternatiflerinin olması kullanıcıyı memnun etmekte, ancak varış sürelerinin uzun olduğu düşünülmektedir. Üçkuyu toplu konut alanında ise sefer sıklığı ideal karşılanmasına karşın, varış süresi kullanıcı açısından uzun bulunmaktadır.

Toplu konutların yapım tarihi ve Diyarbakır'ın kentleşme süreci karşılaştırılabilir olarak değerlendirildiğinde Şilbe toplu konutlarının zamanla kent içinde kaldığı ve bu sebeple ulaşım açısından daha avantajlı hale geldiği tespit edilmiştir.

Farklı yıllarda yapılan Üçkuyu, Memursen ve Çölgüzeli toplu konutların kent merkezine eşit uzaklıkta olduğu ama toplu taşıma sisteminin eşit imkanlar sunmadığı görülmüştür. 2018 yılında tamamlanan Çölgüzeli yerleşkesine direkt bağlantı sağlanamadığı, kentin ana ulaşım aksı olan Şanlıurfa Bulvarı'na ringlerle aktarma yapıldığı oradan toplu taşıma hizmetlerine erişilebildiği belirlenmiştir.

Şilbe'den sonra en eski yerleşke olan Üçkuyu toplu konutların ulaşım hattında kentin gelişim yönünde olmamasının etkisiyle de yenilikler yapılmadığı görülmüştür. 1 saat 3 dakika seyahat süresi ve 62 durak ile en uzun sürede kent merkezine erişilen toplu konut alanı olmuştur. Bu durumun nüfus olarak en kalabalık toplu konut yerleşkesinde çözülmemiş olması mağduriyet yaratmaktadır.

Memursen toplu konutlar yapım yılı olarak Çölgüzeli'nden sonra en yeni yerleşke olsa da bulunduğu konum sebebiyle Şilbe'den sonra kent merkezine en hızlı ulaşımın sağlandığı toplu konut olma özelliğini taşımaktadır. Kentin önemli merkezlerinden biri olan Diyarbakır Gazi Yaşargil Eğitim ve Araştırma Hastanesi'ne yakınlığı diğer toplu konut alanlarına kıyasla gelişmiş bir toplu taşıma hizmeti almasını sağlamaktadır. En sık seferler bu alanda yapılmaktadır.

Toplu konut kullanıcılarının ulaşım açısından kentteki diğer konut kullanıcıları ile eşit fırsatlara sahip olması gerektiği düşünülürken toplu konut alanlarının birbirleriyle bile eşit imkanlara sahip olmadığı görülmüştür. Özellikle 20.110 nüfusla kentin en kalabalık toplu konut yerleşkesi olan Üçkuyu'da toplu konutlara yönelik alternatif ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi gerektiği belirlenmiştir. İlk olarak ring sistemi ile kentin ana ulaşım aksı olan Şanlıurfa Bulvarı ve Elâzığ Caddesi'nin kesiştiği Seyrantepe'ye direkt ulaşım sağlanması ve böylece seyahat süresinin kısaltılması, daha sonra uzun vadede raylı sistem geliştirilmesi önerilmektedir. Bu sistemin Memursen toplu konutlarla da bağlantısının sağlanması ulaşım sorununu azaltacağı, CE2 hattının yeniden düzenlenmesinin ise kısa vadede hızlı bir çözüm olacağı görülmüştür.

Çölgüzeli toplu konutların ilk olarak mevcut ulaşım sistemine entegre edilmesi ve direkt seferlerin başlatılması, buna ek olarak tüm toplu konut alanlarına durak sayısının azaltıldığı kent merkezinin önemli nokta-

larına hızlı ve sık sefer yapan yeni hatlar oluşturulması önerilmektedir. Şilbe toplu konutlar için de sefer sıklığının artırılmasının ulaşımı daha da rahatlatacağı düşünülmektedir.

Suriçi bölgesi sahip olduğu tarihi ve kültürel değerlerinin yanı sıra ticari merkez olması nedeniyle günümüzdeki önemini gelecekte de korumaya devam edecektir. Dolayısıyla, genellikle, dar gelirlilerin tercih ettiği toplu konut alanları ile Suriçi bağının iyi kurgulanması gerekmektedir.

Tüm bu veriler ışığında yeni yapılacak toplu konut alanlarının belirlenmesinde kentin mevcut ulaşım sistemine dahil olabilme potansiyeli ve ulaşım ana planında gelecek için öngörülen gelişim yönü göz önünde bulundurulmalıdır. İleride yapılacak olan yer seçimlerinde bu planlamanın bir sosyal politika getirilmesi ve toplu konutlara adil ulaşım sağlanmasının öneminin üzerinde durulması önerilmektedir.

Extended Abstract

Integration of Social Housing With Public Transportation System: The Case of Diyarbakır

Gül Şebnem Tural⁵

ORCID: 0000-0002-1871-287X

Canan Koç⁶

ORCID: 0000-0003-0992-2290

The concept of social housing has different definitions depending on the country. In Turkey, social housing is generally associated with the Mass Housing Administration. Social housing areas are often built in urban development areas where low-cost land is available. This policy creates transportation problems. In many major cities around the world, high housing demand and limited space have pushed social housing designed for low-income users to the urban periphery (Hoshstenbach and Musteerd, 2018). The public policies of countries have an important role not only in providing the required number of housing units but also in the accessibility of social housing to services, social facilities, and the city center (Talen and Kosdchinsky, 2011). Accessibility in urban transportation is related to social justice. The inability of users from all income groups to easily meet their transportation needs can become a social problem over time.

Public transportation is a public service that aims to enable people to move from one point to another in the city. The quality of this service is important for the city's transportation system. Policies to ensure social justice in public transportation systems are effective in providing social and environmental advantages.

Academics from all over the world have studied the importance of the relationship between public transportation systems and social housing. They have also touched upon the social aspects of the issue and mentioned the problems that can be experienced in the city with a holistic approach. After reviewing the studies indicating that transportation is a more important problem in social housing than in normal housing in

⁵ MSc. Architect., Dicle University Institute of Science, Department of Architecture, E-mail: sebnemtural@gmail.com

⁶ Assoc. Prof., Dicle University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, E-mail: canan.koca@dicle.edu.tr

other parts of the city, it was decided to examine the issue through a sample city. In Diyarbakır, located in the Southeastern Anatolia Region of Turkey, it is aimed to evaluate the current situation of the public transportation system that provides transportation to the historical Suriçi region, which is a touristic and commercial center, and to develop suggestions for problems by examining the mass housing areas located in the city and on the city peripheries.

In this study, a literature review was conducted on the relationship between social housing, urban transportation and accessibility. As a result of the literature review, the importance of accessibility in urban public transportation and ensuring social justice in transportation in the lives of urbanites was observed. In this context, it was thought that examining the issue through social housing, which is generally built on the periphery of the city and used by disadvantaged groups, would provide multifaceted benefits. The presence of social housing in different regions of Diyarbakır and the fact that this topic had not been the subject of a previous study were influential in the selection of Diyarbakır as a sample area. The study investigated the accessibility of four social housing areas (Şilbe, Üçkuyular, Memursen, Çölgüzeli) built in different years in Diyarbakır to Dağkapı in the historical Suriçi district, one of the main transportation hubs of the city, by public transportation.

Information on bus routes was obtained from the Diyarbakır Metropolitan Municipality, and images of the social housing units identified as the study area were obtained from Google Earth. Observations and photographs of the area were utilized. The Moovit application was used to compare and evaluate the number of buses traveling from the area to Dağkapı, the number of trips, the number of stops, the duration of the trip, and the distance between the starting and destination points. The focal points where the vehicles intersect within the city were identified.

Among these social housing areas, Şilbe is located within the city and closer to Dağkapı, while the other social housing areas are located on the peripheries and in the development directions of the city. Although Şilbe mass housing area was not within the city when it was built, it has remained within the city over time. Üçkuyular and Memursen mass housing areas are located in the north-west development direction on Elazığ road, while Çölgüzeli mass housing area is located in the westward development axis of the city on Şanlıurfa road. In order to reveal the interaction between the selected mass housing areas and the public transpor-

tation system, their transportation to Dağkapı, where most of the users have to go, was examined. Dağkapı was chosen because it is a commercial, historical and touristic center where social housing users can meet many of their needs at the same time, as well as being one of the centers of the urban transportation system since the past.

Information on the buses used to travel from the mass housing areas examined in the study to the destination point, Dağkapı, the number of stops, travel time and frequency of trips are presented. It was observed that there is no direct bus from Çölgüzeli, the newest public housing area of the city, to Dağkapı, and that residents of public housing should use a ring to reach public transportation. The longest journey from Üçkuyu settlement to Dağkapı was 1 hour and 3 minutes, and the shortest journey was made by the users of Şilbe mass housing, who reached their destination in 17 minutes. Providing direct transportation to Seyrantepe, where Şanlıurfa Boulevard and Elâzığ Street intersect, which is the main transportation axis, and thus shortening the travel time, and then developing a rail system in the long term is recommended. It is recommended that Çölgüzeli mass housing be integrated into the existing transportation system and direct services be initiated. As a result, it was observed that there are different accessibility problems in the four public housing areas examined.

Kaynakça/References

- Attoh, K.A. (2017). Public transportation and the idiocy of urban life. *Urban Studies*, 54, 196 - 213. <https://doi.org/10.1177/0042098015622759>
- Aydın, E. ve Kemeç, S. (2021). Van ana kent alanının toplu taşımaya erişilebilirlik seviyesinin Covid-19 pandemisi bağlamında değerlendirilmesi. *KAPU Trakya Journal of Architecture and Design*, 1(1), 33- 44.
- Cirit, F. (2014). *Sürdürülebilir kentiçi ulaşım politikaları ve toplu taşıma sistemlerinin karşılaştırılması* (Yayın No: 2891). [Uzmanlık tezi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü]. Kalkınma Bakanlığı Yayınları. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Surdurulebilir-Kentici-Ulasim-Politikalari-Ve-Toplu-Tasima-Sistemlerinin-Karsilastirilmesi-Faruk-Cirit.pdf>
- Çeçen, M. Y. ve Bolakar Tosun, H. (2024). Diyarbakır toplu taşıma sisteminde otobüs kullanımının incelenmesi ve iyileştirme önerileri. *Black Sea Journal*

- of *Engineering and Science*, 7(2), 316-322.
<https://doi.org/10.34248/bsengineering.1414010>
- Çelikkol, N. (2020). *Sosyal konut alanlarının sürdürülebilir kentsel gelişme yaklaşımlarından akıllı büyüme yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmesi: Toki Samsun Kuzeyyıldızı sosyal konutları örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Arel Üniversitesi.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2019, Eylül). 03.07.2024 tarihinde <https://i.toki.gov.tr/content/entities/main-page-slider/20191011095737969524-pdf.pdf> adresinden erişildi.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022, Eylül). 10.12.2023 tarihinde <https://csb.gov.tr/bakan-murat-kurum-toki-eliyle-tam-1-milyon-170-bin-konut-ureterek-dunyada-model-olduk-bakanlik-faaliyetleri-36219> adresinden erişildi.
- Dağlı, D. ve Çağlıyan, A. (2021). Determination of urban sprawl and transformation process: The case of Diyarbakır. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 43, 212-234.
<https://doi.org/10.32003/igge.819481>
- Dalkılıç, N. ve Halifeoğlu, F. M. (2011). Erken Cumhuriyet döneminde Diyarbakır'da kamu binaları: 1923-1950 dönemi. *Mimarlık Dergisi*, 358, 74-84.
- DeKeseredy, W.S., Schwartz, M.D., Alvi, S. ve Tomaszewski, E.A. (2003). Crime victimization, alcohol consumption, and drug use in Canadian public housing. *Journal of Criminal Justice*, 31, 383-396. [https://doi.org/10.1016/S0047-2352\(03\)00031-X](https://doi.org/10.1016/S0047-2352(03)00031-X)
- Delbosc, A. ve Currie, G. (2011). Using lorenz curves to assess public transit equity. *Journal of Transport Geography*, 19, 1252-1259.
<https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2011.02.008>
- Gabriel, A. (1940). Diyarbakır Suriçi bölgesi yerleşim planı.
- Hochstenbach, C. ve Musterd, S. (2018). Gentrification and the suburbanization of poverty: Changing urban geographies through boom and bust periods. *Urban Geography*, 39, 26-53. <https://doi.org/10.1080/02723638.2016.1276718>
- İl Afet Risk Azaltma Planı Diyarbakır. (2021). AFAD Planlama ve Risk Azaltma Dairesi Başkanlığı. 17.11.2023 tarihinde <https://diyarbakir.afad.gov.tr/kurumlar/diyarbakir.afad/Il-plani/Diyarbakir-IRAP-kitapcik.pdf> adresinden erişildi.
- Kayan, A. (2019). Kentsel dönüşüm ve Diyarbakır Sur örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(3), 758-782.
- Kayan, A. ve Baran, R. (2019). Avrupa kentsel şartı kapsamında ulaşım dolaşım hakkı: Diyarbakır örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 344-359.
- Kejanlı, D. T. ve Koç, C. (2020). Diyarbakır'ın kentsel gelişimi üzerine bir değerlendirme. Çakır Aydın, D., Özbudak Akça, B., Aydın Öksüz, A. Aras Baylan, B. ve Eren, B. (Ed.), *Gelecek ve Kent* içinde (s. 20-44), Nobel Akademik.

- Koç, C. (2018). *Sürdürülebilir kentleşme politikalarında sosyal konutların yeri: Güneydoğu Anadolu Bölgesi örneği*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Koç, C. ve Kejanlı, D. T. (2021). Examination of Cultural Change in Public House Cases. Ademi, V. ve Acar, M. (Ed.), *International Kosovo Congress on culture, arts and multi disciplinary studies* (s. 225-245), Babil Yayınevi.
- Martínez, C., Hodgson, F., Mullen, C. ve Timms, P. (2017). Creating inequality in accessibility: The relationships between public transport and social housing policy in deprived areas of Santiago de Chile. *Journal of Transport Geography*, 67, 102-109. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2017.09.006>
- Odabaşı, E. (2018). *Toplu taşıma güzergâh seçimine erişilebilirliğin etkisi: Karşıyaka tramvay örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi.
- Özdemir, A. ve Özdemir, A. (2018). Toplu taşıma güzergâhlarının belirlenmesinde CBS olanaklarının kullanılabilirliği. Maktav, D. ve Avdan, U. (Ed.), *VII. Uzaktan Algılama CBS Sempozyumu*. (s. 153-159). <http://dx.doi.org/10.15659/uzalcbs2018.6186>
- Özyılmaz, H. (2022). Toplu konut yerleşimlerinin engelsiz tasarım bağlamında değerlendirilmesi: Diyarbakır Şilbe örneği. *Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11, 29-68. doi: 10.55007/dufed.981547.
- Páez, A., Gertes Mercado, R., Farber, S., Morency, C. ve Roorda, M.J. (2010). Relative accessibility deprivation indicators for urban settings: Definitions and application to food deserts in montreal. *Urban Studies*, 47, 1415 - 1438. <https://doi.org/10.1177/00420980093536>
- Radzimski, A. (2023). Accessibility of social housing by sustainable transport modes: A study in Poznań, Poland. *Journal of Transport Geography*, 111, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2023.103648>
- Talen, E. ve Koschinsky, J. (2011). Is subsidized housing in sustainable neighborhoods? Evidence from Chicago. *Housing Policy Debate*, 21, 1 - 28. <https://doi.org/10.1080/10511482.2010.533618>
- Toplu Konut İdaresi Başkanlığı. (2019, Eylül). TOKİ kurumsal tanıtım dokümanı. 10.12.2023 tarihinde <https://i.toki.gov.tr/content/entities/main-page-slider/20191011095737969524-pdf.pdf> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2022). Nüfus istatistikleri portalı. 12.12.2023 tarihinde <https://nip.tuik.gov.tr/?value=OrtalamaHanehalkiBuyuklugu> adresinden erişildi.

Gül Şebnem Tatal

Lisans eğitimini 2017-2021 yılları arasında Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık bölümünde almıştır. Yüksek lisans derecesini 2023 yılında Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalında almıştır. Doktora eğitimine Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalında devam etmektedir.

She received her bachelor's degree from Dicle University, Faculty of Architecture, Department of Architecture between 2017-2021. She received her master's degree from Dicle University Institute of Science, Department of Architecture in 2023. She continues her doctorate education at Dicle University, Institute of Science, Department of Architecture.

E-posta: sebnemtatal@gmail.com

Canan Koç

Lisans eğitimini Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde almıştır. Yüksek lisans derecesini Yıldız Teknik Üniversitesi FBE Şehir ve Bölge Planlama ABD'de, doktora eğitimini ise Dicle Üniversitesi FBE Mimarlık ABD'de tamamlamıştır. 2014-2019 yılları arasında Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehircilik ABD'de Araştırma Görevlisi, 2019-2022 yılları arasında Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yapmıştır. Aynı kurumda Doçent olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

She received her bachelor degree at Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning. She completed her master's degree at Yıldız Technical University, Institute of Science, Department of City and Regional Planning and her doctorate degree at Dicle University, Institute of Science, Department of Architecture. She worked as a Research Assistant between 2014-2019, and as a Doctoral Lecturer between 2019-2022 at Dicle University Faculty of Architecture, Department of Urbanism. She continues her works as an Associate Professor at the same institution.

E-posta: canan.koca@dicle.edu.tr

Erken Cumhuriyet Dönemi Mirası Olan Tunceli Kışlası'nın Kent Müzesine Dönüşümü

Gizem Nur Özcan¹

ORCID: 0000-0003-2822-2097

Neslihan Dalkılıç²

ORCID: 0000-0003-3920-9904

Öz

Bu çalışmada, Tunceli kent merkezinde 1935-1937 yıllarında inşa edilen ve yapıldığı dönemde "Mameki Kışlası" olarak da bilinen kışla binasının; tarihi, mimari özellikleri, işlev değişiklikleri, restorasyonu ve kent müzesine dönüşüm süreci incelenmiştir. Bu bina kentteki ilk Cumhuriyet dönemi yapılarından biri olması bakımından ön plana çıkmaktadır. Kent merkezindeki yapılaşma faaliyetlerinin bu kışla binasının inşasından sonra geliştiği bilinmektedir. Günümüzde de Tunceli kentinin mimari dokusu incelendiğinde kışla binası avlulu formu ve yapı ölçeğiyle dikkat çekmektedir. Binanın bir kültür mirası yapısı olarak yeni işleviyle Tunceli'nin ilk kent müzesi olması, mimari özellikleri ve tarihçesi ile birlikte bir bütün olarak ele alınıp öneminin ortaya konmasını gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında ilk olarak kışla binasının tarihinin incelenmesine yönelik bir arşiv taraması yapılmıştır. Bu süreçte paralel olarak mekân yerinde deneyimlenmiş ve fotoğraflarla belgelenecek mimari özellikleri tespit edilmiştir. Binanın inşasından itibaren çeşitli dönemlerde sahip olduğu farklı işlevler ile 2010 yılında tarihi binada çıkan yangın sonrasında oluşan hasar ve geçirmiş olduğu restorasyon süreci, binanın tarihsel akış süreci çerçevesinde değerlendirilmiştir. Binanın restorasyonundan sonra kent müzesi olarak işlevlendirilmesinin yapıya kazandırdığı yeni anlamıyla birlikte; günümüzde aktif olarak kullanılan binanın, kentteki sınırlı sayıda tescilli kültür varlığından biri olması ve kent hafızasındaki yeri de göz önünde bulundurularak korunmasına yönelik tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kültürel miras yapıları, Cumhuriyet Dönemi mimarisi, yeniden işlevlendirme, Tunceli kent müzesi*

¹ Arş. Gör., Munzur Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, E-posta: g.nurgungor@gmail.com

² Prof. Dr., Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, E-posta: neslidal@dicle.edu.tr

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1368411

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 989 - 1013

Transformation of Tunceli Barrack, An Early Republic Heritage, Into a City Museum

Gizem Nur Özcan³

ORCID: 0000-0003-2822-2097

Neslihan Dalkılıç⁴

ORCID: 0000-0003-3920-9904

Abstract

In this study, the barrack building, which was built in the city center of Tunceli between 1935-1937 and was also known as "Mameki Barrack" at the time it was built, is discussed. The history of the building, its architectural features, functional changes, conservation problems, restoration and transformation into a city museum were examined. It developed after the construction of the barrack building in the city center. When the architectural texture of Tunceli is examined, the barrack building draws attention with its courtyard form and scale. The building's being the first city museum of Tunceli as a cultural heritage structure, together with its architectural features, should be handled as a whole with the architectural features and history of the building and its importance should be revealed. In this study, the history, restoration and functional changes of the building were investigated. It is focused on the fact that the building, which was used as a city museum, is one of the few registered cultural assets in Tunceli and its place in the city memory. As a result, evaluations were made for the preservation of the building, taking into account its tangible and intangible values.

Keywords: *Cultural heritage buildings, Republican period architecture, Re-functioning, Tunceli city museum*

³ Research Asst., Munzur University, Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Department of Architecture, E-mail: g.nurgungor@gmail.com

⁴ Prof. Dr., Dicle University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, E-mail: neslidal@dicle.edu.tr

Giriş

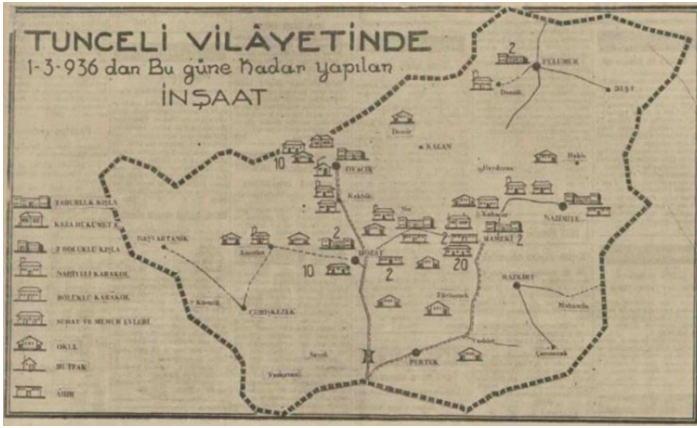
Kışlalar, askerlerin toplu olarak barınması amacıyla tasarlanan, eğitim ve savunmaya yönelik mekânları da bünyesinde barındıran yapılardır. “Kışla” kelimesinin kökeni göçebelerin konakladığı alanlar anlamındaki “kışlak” kelimesinden türetilmiştir. Askeri birliklerin kurulması ile birlikte bu birliklerin barınma ihtiyacının giderilmesi amacıyla birlik sistemlerine göre plan ve mekânsal farklılıklar gösteren kışla binaları inşa edilmiştir. Bugün bilinen en eski kışla yapısı Yeni Asur döneminde Kalhu kentinde inşa edilmiş olan ve “ekal maşarti” olarak adlandırılan kışla-saray yapısıdır (Sevin, 1991). 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde askeri alandaki reformlar mimariye de yansımış ve modern yaklaşımlarla tasarlanan kışla kompleksleri inşa edilmiştir (Ramazanoğlu, 2003). Kalyoncu Kışlası ve Humbaracılar Kışlası 18. yüzyılda, Taksim Topçu Kışlası, Amasya Kışlası, Selimiye Kışlası, İzmir Kışlası, İşkodra Kalesi Kışlası, Selanik Kışlası, Karahisar Kışlası, Samsun Kışlası, Sivrihisar Kışlası, Çimenlik Kışlası, Harbiye Kışlası, Mecidiye Kışlası, Bağdat Kışlası, Mahmudiye Kışlası, Orhaniye Kışlası ve Mardin Kışlası 19. yüzyıl'da inşa edilen kışla binalarıdır (Düzenli, 2020). 18. Ve 19. Yüzyıllarda kent merkezleri ve taşralardaki kışlalar, mimari üslup ve yapım teknikleri bakımından geleneksel mimari-den farklılaşarak devletin gücünün ve reform hareketleriyle batıya yöneliminin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır (Çiftçi ve Seçkin, 2005). Ülkemizdeki bu kışla yapıları çoğunlukla konum olarak kent yerleşimlerinin dışına doğru yapı yoğunluğunun az olduğu alanlarda ortada yapının avlusu yer alacak şekilde inşa edilmiştir. Genellikle kâgır yapım sistemiyle zemin ve birinci kat olmak üzere inşa edildikleri ancak arazinin topografik özelliklerine göre bazı bölümlerde zemin üstü iki veya üç kat olarak da yapılabildikleri görülmektedir (Aytaç, 2016)⁵.

Tunceli kışla binası Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yapılmış olması ve kent merkezindeki ilk kamusal yapılardan biri olması bakımından ön plana çıkmaktadır.⁶ Kent merkezinde kışla binası ile aynı dönemde yapıl-

⁵ Tunceli Kışla binası da burada bahsedildiği gibi topografyanın etkisiyle kuzey blok üç katlı, diğer bloklar iki katlı olarak tasarlanmıştır.

⁶ Askeri binaların yanı sıra Cumhuriyet dönemi yapısı olarak kent merkezinde 1948 yılında bugünkü adıyla Atatürk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olarak bilinen bir okul binası da inşa edilmiştir. Yapının tarihçesiyle birlikte kent merkezinin geç dönemde kurulmasına paralel olarak diğer yapılaşma faaliyetleri 1959 yılında eğitim yapıları ve kamu binaları ile devam etmiştir.

dığı bilinen bir diğer askeri karargâh yapısı, günümüzdeki adıyla Jandarma Kurmay Binbaşı Korhan Koç Askeri Gazinosu'dur.⁷ Bu yapı, askeri personel ve yakınlarının dinlenme ve vakit geçirmeleri amacıyla yapılmış askeri bir tesistir. Her iki yapı da dikdörtgen plan şeması, avlulu biçimlenmesi ve yapı büyüklüğü olarak birbirine oldukça benzer özellikler göstermektedir. Bu yapılarla aynı dönemde inşasına başlanan ancak daha küçük ölçekli olan diğer askeri yapılar; günümüzde Nazımiye İlçe Emniyet Müdürlüğü olarak kullanılan bina ile Geyiksuyu Köyü'nde bulunan ve bugün aktif olarak kullanılmayan binadır (Şekil 1). Kışla binası ve bahsedilen diğer üç bina, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 2005 yılında tescillenerek koruma altına alınmıştır (Ulaşoğlu ve Öncel, 2018).

Şekil 1 Tunceli'de 1936-1938 yılları arasında inşa edilen yapılar (Ulus Gazetesi, 4 Eylül 1938)

Bu çalışmada, Tunceli kent merkezinde bulunan tarihi kışla binasının inşası, işlev değişiklikleri, dönemsel kullanımlara bağlı olarak fiziki durumu, özgün ve değişen mimari özellikleri, restorasyonu ve son olarak yeni işlev verilerek kent müzesine dönüşüm süreci incelenmiştir. Bu yapının araştırmaya konu olma nedeni, hem dönem içerisindeki işlevleriyle kentin geçmişten bugüne devam eden yaşantısında aktif olarak yer edinmesi hem de mimari özellikleriyle kent dokusu içerisinde ön plana çıkmasıdır.

⁷ Jandarma Kurmay Binbaşı Korhan Koç Askeri Gazinosu olarak kullanılan yapının plan krokilerinin ve fotoğraflarının paylaşılmasına güvenlik gerekçesiyle izin verilmemiştir.

Yöntem

Bu çalışmada Tunceli Kent Müzesi binasının, kışla olarak inşa edildiği dönemden günümüze uzanan tarihi ele alınmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak Erken Cumhuriyet Dönemi mirası olan kışla binasının inşa edildiği döneme ait inşa edilme nedeni, işlevi, zaman içerisinde kışla işlevini yitirdikten sonraki lojman ve konut işlevleri, bu dönemlerdeki fiziksel durumu ile birlikte kent yaşantısındaki konumu ve mevcut mimari özelliklerinin ortaya konmasına yönelik bir arşiv taraması yapılmıştır. Arşiv taraması kapsamında kışla binası ile aynı dönemde inşa edilen diğer yapılara ve bu yapıları anlayabilmek, kent içerisindeki konumlarını ve günümüzdeki kullanımlarını da bir tarihsel akışa bağlı olarak aktarabilmek için Tunceli kentinin tarihçesine dair bilgiler de toplanmıştır. Bu noktada konu ile ilgili Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın online arşivi taranmış, Tunceli Kent Müzesi ve Tunceli İl Kültür Müdürlüğü'nün arşivinden yararlanılmış, dijital ve basılı kitap ve makale gibi bilimsel kaynaklara başvurulmuştur. Diyarbakır Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'ne başvurularak yapının plan bilgilerine erişilmiştir. Yapılan bu arşiv araştırması süreci ile eş zamanlı olarak bina yerinde deneyimlenmiş ve fotoğraflarla belgeleme çalışması yapılmıştır. Binaya yapımından günümüzde dek verilen işlevlerle birlikte, yapıda 2010 yılında çıkan yangın sonrasında oluşan hasarlar, binanın geçirmiş olduğu restorasyon ve günümüzdeki mevcut durumu tarihsel süreç çerçevesinde aktarılmıştır. Bu kapsamda gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarının binanın özgün niteliklerine uygunluğu, yapının yeniden işlevlendirilmesindeki nedenler ve temel ilkeler belirtilmiştir. Sonuç kısmında makalenin odak noktası olarak, binaya verilen yeni işlevin getirdiği değişikliklerle beraber yapı ve yeni işleviyle yapının kent bağlamında uyumluluğu bakımından değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir.

Koruma ve Yeniden İşlevlendirme Kavramları

Kültür varlıkları, toplumların ortak geçmişlerinin, değerlerinin ve birikimlerinin birer simgesi olmaları bakımından büyük önem taşımaktadır. Geçmiş ve bugün arasındaki sürekliliğin sağlanması, bilgi aktarımının yapılabilmesi ve dolayısıyla geleceğin inşa edilebilmesi için kültür varlıklarının bilimsel yöntemlerle korunması gerekmektedir. Ülkemizde koruma ile ilgili mevcut kanun 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu olup koruma kavramı "tarihi devirlerden günümüze ulaşan taşınır ve taşınmaz

eserlerin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak için gerçekleştirilen her türlü bakım, onarım ve restorasyon işlerinin tümü” olarak tanımlanmıştır. Tanımı itibarıyla restorasyon tarihi yapıların fiziksel bakımdan var oluşlarını sürdürebilmeleri amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar olarak algılsa da inşa edildikleri döneme ait mimari ve sosyal verilere dair barındırdıkları bilgilerin de aktarılabilmesi amacıyla bu yapıların birer tarihi belge olarak korunması da bu kapsama girmektedir (Ahunbay, 2016). Dolayısıyla korumayı yalnızca fiziksel müdahalelerden oluşan bir yöntem olarak düşünmemek gerekir. Profesyonel bir mimari korumada temel ilke yapının fiziki niteliklerinin yanında tarihi belge değerini, simgesel ve estetik değerlerini de muhafaza ederek geleceğe aktarmaktır.

Günümüzde birçok kültür varlığının özgün kullanımlarını yitirdiği ve atıl durumda kaldığı bilinmektedir (Aydın ve Şahin, 2018). Sürekli gelişip büyüyen toplumsal yaşantıda ihtiyaçların ve yaşam koşullarının değişmesiyle birlikte bu yapılar varlıklarını fiziksel olarak sürdürebilse dahi işlevsel olarak kullanım dışı kalabilmektedir. İşlevsiz kalarak kullanılmayan yapılar hem fiziksel olarak yıpranmakta hem de aktif olarak kent yaşantısına dahil edilemedikleri için toplumsal bellekteki yerlerini yitirebilmektedir. Bu noktada mimari korumanın sağlanabilmesi amacıyla bu yapıların yeniden işlevlendirilmesi, etkili bir müdahale türü olarak literatürde yer bulmaktadır. Venedik Tüzüğü’nde bir anıtın korunmasının onu faydalı bir toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabileceğinden bahsedilmektedir (Ahunbay, 2021). Bununla birlikte yapıya verilecek olan yeni işlev için yapının planı veya bezemeleri gibi mimari özellikleri değiştirilmeden belirli sınırlılıklar çerçevesinde yeni kullanımın gerektirdiği değişikliklerin tasarlanabileceği aktarılmaktadır. Dolayısıyla yeniden işlevlendirmede temel hedef kültür varlığının özgün niteliklerine zarar vermeden mümkün olduğunca az sayıda ve geri dönüştürülebilir müdahalelerle yapıyı korumaktır. Doğru tekniklerle ve yapının özgün mimari niteliklerine uygun olarak gerçekleştirilen yeniden işlevlendirme çalışmaları ile yapının korunmasında sürdürülebilirlik sağlanabilmekte ve yapının kent içerisindeki önemi de artırılabilir. Tunceli Kent Müzesi’ne dönüştürülmüş olan tarihi kışla binası da bu kapsamda gerçekleştirilen yeniden işlevlendirme uygulamalarının bir örneğidir.

Tunceli Kışlası'nın Tarihsel Süreçteki Fiziksel Gelişimi

Tarih boyunca birçok uygarlığın hüküm sürdüğü, bugünkü adıyla, Tunceli ve çevresi 1473 yılında Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmiştir. Pulur Höyüğü'nde yapılan araştırma kazılarına göre bölgenin tarihinin İlk Tunç Çağı'na kadar uzandığı bilinmektedir (Koşay, 1976). Bölge, 1847 yılında bugünkü Hozat ilçesi merkez olacak şekilde "Dersim Livası" ismiyle Erzurum ilinin sancağı ilan edilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra aynı bölge "Dersim Vilayeti" adını almıştır (Harman, 2016). 1935 yılında çıkarılan bir kanunla "Dersim" adı "Tunceli" olarak değiştirilmiştir. Tunceli sınırları içerisinde bulunan Kalan Kasabası'nda, 1935 yılında, güvenlik gerekçesiyle kışla binalarının yapılmasına karar verilmiştir. İnşa edildiği dönemde "Mameki Kışlası" olarak bilinen bu kışla binasının 1935 yılında temeli atıldıktan sonra 1937 yılında inşası tamamlanmıştır (Şekil 2). Böylece Mameki Kışlası, birbirine yakın mesafede konumlandırılmış olan hükümet konağı ve askeri lojmanlarla birlikte bölgenin ilk büyük ölçekli yapılarından biri olmuştur (Sertel, 2012) (Şekil 3).

Şekil: 2 Kışla binasının temel atma çalışması, 1935 (Tunceli İl Kültür Müdürlüğü Arşivinden erişilmiştir.)

Kışla binasının inşasından sonra, 1946 yılında, Tunceli kentinin merkezi o dönem "Kalan Kasabası" olarak bilinen bugünkü yerine taşınmıştır (Işık, 2012). Bu tarihten sonra bölgede inşa edilen konutlar ve ticari yapılar incelendiğinde, bu yapıların ilin topografyasına da bağlı olarak kışlanın

çevresinden başlayarak inşa edildiği görülmektedir. Buradan da anlaşıl-
maktadır ki kentin mimari yapılanması, kışla binasının etrafında gelişim
göstermiştir. Böylece bina, kent yapılaşmasında bir merkez konumunda
yer almıştır (Şekil 4). Ayrıca yapı kentin bu alana taşınıp adının da değiş-
mesi ile birlikte bu dönemden sonra “Tunceli Kışla Binası” olarak adlan-
dırılmıştır.

Şekil: 3 Kışla binası ve yakın çevresi, 1945 (URL 1)

Şekil: 4 Kışla binası ve yakın çevresi, ilk yapıldığı dönemler (Anonim)

Tunceli Kışla Binasının, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tescil kayıtlarına göre Alman mimarlar tarafından tasarlandığı bi-
linmektedir⁸. Türkiye’de bu dönemde hâkim olan mimari anlayış değer-
lendirildiğinde, Almanya ve Avusturya’dan gelen yabancı mimarların da
etkisiyle “modernizm” kavramının ön planda olduğu görülür. “Erken

⁸ Bina ile ilgili kaynaklarda yapım yılı 1935-1937 arası olarak bilinmekle beraber, T.C. Cumhur-
başkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’ndan erişilen 30.07.1937 sayılı raporda “... Nazımiye kışlası-
nın temel kazıkları çakılmış, Mameki kışlalarının temel tesviyesine başlanmıştır. Sin kışlaları da
dâhil malzemeleri mahalline sevk ve ihzar edilmektedir. ...” ifadeleri yer almaktadır.

Cumhuriyet Dönem Mimarlığı" olarak adlandırılan bu dönemde yöresel malzeme kullanımı, işlevsel plan anlayışı ve mekân organizasyonu, yatay bant pencereler, cephedeki yatay veya düşeyde devam eden sürekli ve kesintisiz çizgiler, anıtsal ölçekli kamu yapıları ön plandadır (Bozdoğan, 2002). Bu dönemde özellikle kamusal yapıların cephe ve plan tipolojilerinde yaygın olarak kullanılan simetrik biçimlenmeler, yataylık algısı, anıtsal ölçek ve geometrik cephe kompozisyonları bu binada da açıkça görülmektedir.

Yapının inşa edildiği dönemdeki ve daha sonraki işlevleri ele alındığında; ilk olarak inşasından itibaren kışla olarak kullanıldığı dönem boyunca binanın zemin katlarında atların tutulduğu, üst katlarında ise askerlerin barındığı bilinmektedir. Kışla olarak inşa edilen bina bir süre daha özgün işleviyle kullanılmaya devam ettikten sonra 1949 yılında hizmet dışı bırakılmıştır. Aynı tarihte Maliye Bakanlığı'na devredilen bina, tadilatın geçirilmiş ve sonrasında memur lojmanları olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde yapının lojman işlevine de son verilmiş ve bina kentte yaşayan dar gelirli ailelerin barınma ihtiyacını gidermek amacıyla konut olarak kullanıma açılmıştır. Bu süreçte tarihi bina, kentteki yaklaşık 65 aile tarafından barınma amacıyla kullanılmıştır. (Ulaşoğlu ve Öncel, 2018), (Şekil 5).

Şekil: 5 Kışla binasının dar gelirli aileler tarafından konut olarak kullanımı, 2009 (Tunceli Kent Müzesi Fotoğraf Arşivinden erişilmiştir.)

2015 yılına kadar dar gelirli ailelerin barınması için konut olarak kullanılan bina, iç mekânları ve avlusundaki sosyal yaşamla beraber Tunceli gibi az nüfuslu bir kent için adeta bir mahalle dokusu oluşturmuştur. Ayrıca bu dönemde, tarihi binanın oldukça bakımsız kaldığı, avlu kısmına odunluk ve depo olarak kullanılmak üzere sundurma çatılı, niteliksiz ekler yapıldığı da görülmektedir (Şekil 6)

Şekil: 6 Kışla Binası'nın konut olarak kullanıldığı dönemlerde avludan genel bir görünüşü, 2009 (Tunceli Kent Müzesi Fotoğraf Arşivinden erişilmiştir.)

Bina, konut olarak kullanıldığı dönemdeki bakımsızlığına rağmen özgün plan şemasını ve cephe düzenini büyük ölçüde korumuştur. Ancak 2010 yılında meydana gelen bir yangınla ağır tahribata uğramıştır. Yangın anına ve sonrasına ait görsellerden de anlaşılacağı üzere binanın çinko malzemeden oluşan çatı örtüsü ve ahşap çatı elemanları büyük oranda hasar görmüştür (Şekil 7 ve Şekil 8).

Şekil: 7 Kışla binasında meydana gelen yangın anına ait bir görsel, 2010 (Tunceli Kent Müzesi Fotoğraf Arşivinden erişilmiştir.)

Şekil: 8 Yangın sonrası kışla binasının çatısında oluşan tahribat, 2010 (Tunceli Kent Müzesi Fotoğraf Arşivinden erişilmiştir.)

Bu yangın sonrasında bina boşaltılmış ve bir süre kullanılmamıştır. Daha sonra 2015 yılına gelindiğinde, kışla binasının restorasyon süreci başlatılmıştır. Bu süreçte yapıda öncelikle bakım onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Öncelikle yapıdaki strüktürel hasarlar giderilmiş, özgün plan şemasına bağlı olarak bina niteliksiz eklerinden arındırılmış, iç ve dış mekânlardaki gerekli bakımlar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarının sonrasında da bina kent müzesi olarak yeniden işlevlendirilmiştir.

Yapının işlev ve kullanım süreci incelendiğinde; binaya tarihi boyunca sırasıyla kışla, lojman, konut ve kent müzesi işlevi verildiği görülmektedir. Bu süreçte fiziki varlığıyla kentin önemli yapılarından biri olmasının yanında, geçirdiği bu işlev değişikliklerinin de etkisiyle çok sayıda kişi tarafından kullanılmış olmasıyla birçok yaşanmışlık izleri barındırmaktadır. Buradan hareketle binanın Tunceli için önemli bir kentsel hafıza mekânı niteliği kazandığını söylemek mümkündür.

Kışla Binasının Mimari Özellikleri

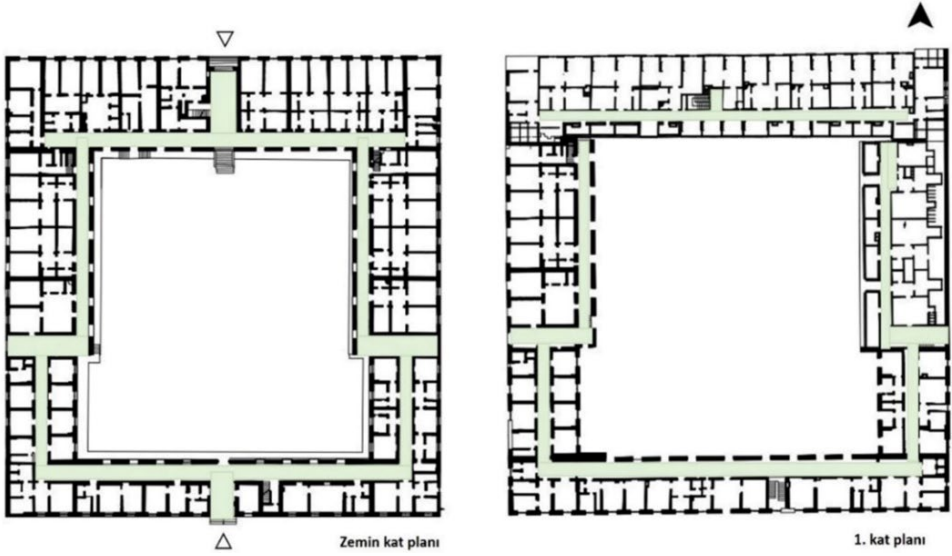
Kışla binası yaklaşık olarak 5500 m² lik bir taban alanı üzerine inşa edilmiştir. Dört bloktan oluşan kare formulu binanın ortasında büyük bir avlusu bulunmaktadır (Şekil 9). Bina, özellikle bu avlulu biçimlenmesi bakımından kentteki diğer yapılardan farklılaşarak ön plana çıkmaktadır. Tunceli ili genel olarak engebeli bir coğrafyaya sahiptir. Binanın konumlandığı zemin de ilin geneline benzer şekilde kot farklılıkları barındırmaktadır. Bu kot farkları nedeniyle avlunun kuzey kısmı güney kısmından

daha yüksekte konumlanmıştır. Bu iki yapı bloğu arasındaki geçiş avlunun ortasında yer alan basamaklarla sağlanmaktadır. Binanın doğu, batı ve güney blokları iki katlı iken kuzey bloğu bunlardan farklı olarak üç katlı olarak inşa edilmiştir.

Şekil: 9 Binanın hava fotoğrafı, 2022 (URL 2)

Binanın plan şeması incelendiğinde, kareye yakın avlulu bir biçimlenmeye sahip olduğu görülür (Şekil 10). Bu kare form, kuzey ve güneyde bulunan U biçimli iki ayrı bloğun birleşiminden meydana gelmiştir. Binanın ana girişi kuzey cephenin ortasında bulunan bir kapıdan sağlanmaktadır. Giriş kapısı ile aynı ekseninde bulunan bir diğer kapıdan avluya çıkılmaktadır. Bu eksenin takiben güney cephede bulunan diğer giriş kapısı ise binaya bu cepheden girişi sağlamaktadır (Şekil 11). Binanın sirkülasyon alanları da U formunu takip etmektedir. Kuzeydeki yapı bloğunda koridorların bir tarafı avluya bakarken diğer tarafı mekânlara ulaşımı sağlamaktadır. Güneydeki yapı bloğunda ise plan şeması üzerinde yatay doğrultudaki koridorlar aynı düzende devam ederken düşey doğrultudaki koridorların her iki tarafında mekânlar yer almaktadır. Konumlandığı zeminin eğimli olması nedeniyle bloklar arasında da kot farklılıkları bulunmaktadır. Binanın katlar arasındaki ulaşımını sağlamak amacıyla sahanlıklı, iki kollu merdivenler kullanılmıştır.

Şekil: 10 Binanın kat planları, 2016 (Diyarbakır Rölöve Anıtlar Müdürlüğü Proje Arşivi'nden alınan rölöve çizimleri yeniden düzenlenmiştir.)

Şekil: 11 Binaya kuzeyden bakış, hava fotoğrafı, (URL 2)

Binanın cepheleri yaklaşık 65 metre uzunluğundadır ve simetrik düzende tasarlanmıştır. Kuzey cephenin zemin katında tam ortada bir giriş kapısı ve üç kat boyunca devam eden dikdörtgen biçimli ahşap pencereler yer alır. Doğu ve batı cephelerde dikdörtgen formlu pencereler, üst katlarında bulunan çatı pencereleri ve yarım daire şeklindeki pencereler ile hareketlilik sağlanmıştır (Şekil 12 ve Şekil 13). Güney blokta ise cephenin

tam ortasında yer alan bir giriş kapısı ile birlikte yine dikdörtgen formu ve simetrik düzende sıralanmış pencereler bulunmaktadır.

Şekil: 12 Güneybatı cephesi, 2022.

Şekil: 13 Doğu cephesi, 2022.

Genel olarak binadaki pencereler ve duvar yüzeyi arasındaki ilişkiye bakıldığında, cephelerde tasarlanan doluluk boşluk hiyerarşisinin dengeli bir görsellik oluşturduğu söylenebilir. Aynı zamanda katlar boyunca, pencere boşluklarının altında ince bir çizgi halinde devam eden kat silmeleri cephelerde yataylık algısını vurgulamaktadır. Yapının avluya bakan cepheleri de dış cephelerde olduğu gibi kendi içlerinde simetrik bir düzene sahiptir. Öte yandan yapıda genel olarak hâkim olan bu simetrik düzene rağmen, kuzey bloğun üç kattan oluşması, bloklar arasındaki kot

farklılıkları ve çatı pencerelerinin kullanımı, yapının görsel algısındaki tekdüzeliği kırıp dinamik bir etki de yaratmaktadır. Biçimlenişi bakımından kuzey cephe ile oldukça benzerlik gösteren güney cephede dikdörtgen formlu ahşap pencereler yer alır. Bu pencerelerin bir araya geliş düzenleri bakımından simetri algısı yarattığı görülmektedir. Cephenin tam ortasında yer alan ahşap kapı ise, düşeyde bir simetri eksenini oluşturmaktadır (Şekil 14).

Şekil: 14 Kuzey cephesi, 2022.

Kışla Binasının Kent Müzesi Olarak Yeniden İşlevlendirilmesi

Kışla binası, restorasyon uygulaması sonrasında kent müzesi olarak yeniden işlevlendirilmiştir. “Kent müzesi” kavramı dünyada 19. Yy sonlarında ABD’de ortaya çıkmışken Türkiye’de ise kent müzeciliğinin 20. Yy sonlarına doğru önem kazandığı görülmektedir. Bu müzeler, kentin tarihsel süreçlerini kapsamakla beraber kentlilerin günlük yaşamlarındaki geleneklerini de bu süreç içerisinde değerlendirerek yansıtmalıdır. Böylece müze, kentin eski ve yeni kullanıcıları arasında bir etkileşim ve süreklilik sağlamanın yanı sıra kente karşı aidiyet duygusunun oluşmasına da katkıda bulunur (Silier, 2010).

Günümüzdeki kent müzelerinin geçmiştekilerden ayrılan en önemli niteliği, tarihsel dönem içerisinde farklı kesimler arasındaki toplumsal diyalogu sağlayan, empati duygusu geliştiren, çeşitlilik ve birlik kavramlarının bir arada algılanabilmesini sağlayan dinamik iletişim mekânları olmalarıdır (Silier, 2010). Bu bakımdan kent müzeleri kentlerin kimlik ve hafıza mekânları olarak görülebilmektedir. Bu nedenle kent müzelerinin çoğunlukla tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesiyle karşımıza çıkmaları anlaşılır olmaktadır. Tarihi yapılar da kent müzeleri gibi toplumun ortak değerlerine ve geçmişine dair bilgiler içermekte, kendine has bir

kimlik olgusu barındırmaktadır. Dolayısıyla fiziki olarak toplumsal bellek ve kimlik değeri olan bu yapılar, özgün plan şemalarına da uygun bir biçimde, kent müzesi olarak işlevlendirildiğinde mimari özellikleri ve kullanıma bağlı olarak içerikleri bakımından kent hayatında aktif yer edinmesiyle anlamsal değerleri pekiştirilmektedir.

Tunceli'nin ilk kent müzesi olan binada kentin tarihine, sosyal yapısına dair arkeolojik, etnografik eserler, yörenin özgün flora ve fauna yaşamına dair materyaller sergilenmektedir. Müzenin içerik olarak ön plana çıkan özelliği olarak cem töreni gibi Alevilik ritüellerinin balmumu heykellerle sergilenmesi, bu görsel canlandırmalarla birlikte yazılı kaynakların sunulmasıdır. Müzenin kapalı hacimlerinde sanat atölyeleri, video ve enstalasyon alanları, kafe ve restoran, yönetim ve toplantı odaları, ofisler, arşiv odaları ile birlikte büyük bir kütüphane de bulunmaktadır. Bu birimlerin konumlanabilmesi için yapıda özgün plan şemasının büyük oranda korunduğu müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Restorasyon sonrası yeniden işlevlendirmelerde mekânla işlevin uyumlu olması gereklidir. Kışla binasının dönüştürüldüğü müze işlevi için ise sergileme mekânları arasındaki süreklilik önem kazanmaktadır. Bu noktada ziyaretçilerin küçük odalara girip çıkmaları pek önerilmemektedir (Ahunbay, 2021). Ancak bu durum Tunceli Kent Müzesi için bir potansiyel olarak ele alınmış ve orijinal plan şemasında bulunan küçük odalar birer kısa video enstalasyon alanı olarak işlevlendirilmiştir.

Müzedede sergilenecek eserlerin niteliği ve gereksinimleri göz önünde bulundurulduğunda en önemli nokta aydınlatma konusudur. İç mekânlardaki sergileme alanlarında kontrollü aydınlatmanın sağlanabilmesi amacıyla bu alanlardaki pencereler koyu renkli opak malzemelerle kapatılmıştır (Şekil 15).

Şekil: 15 Müzenin iç mekânı, 2022.

Sergi salonlarının tefrişinde gerektiği durumda kaldırılabilir nitelikteki ayırıcı bölmeler kullanılmıştır. Sergileme ihtiyacına paralel olarak video enstalasyon alanlarında binanın içerisindeki kot farklılıklarından yararlanılmış ve merdivenlerin aynı zamanda seyir alanları olarak da kullanıldığı tasarımlar yapılmıştır (Şekil 16).

Şekil: 16 Müzenin iç mekânı, 2022.

Avluda açık sergilerin ve açık alan dinletilerinin gerçekleştirilmesi için konser, tiyatro ve açık sinevizyon gösterileri gibi sanatsal etkinlik alanları tasarlanmıştır. Özgün durumunda avlunun ortasında bulunan taş duvar ve dar bir merdivenle sağlanan geçiş, restorasyon projesiyle hem alt kota

ulaşımı sağlayacak hem de seyir alanları oluşturacak şekilde yeniden tasarlanmıştır. Avlunun zemini sert zemin malzemesi ile kaplanmış ve aralara dikdörtgen formlu peyzaj öğeleri tasarlanmıştır (Şekil 17).

Şekil: 17 Restorasyon projesi kapsamında gerçekleştirilen avlu düzenlemeleri, (URL 3)

Tunceli kentinin önemli kültürel değerlerinden olan motifli mezar taşlarının avluda sergilenmesiyle avlu hem bir sergileme alanı hem de sanatsal etkinliklerin düzenlendiği bir açık hava etkinlik alanı olarak tasarlanmıştır (Şekil 18). Böylece avlu yalnızca kuzey ve güney bloklar arasındaki geçişi sağlayan bir açık mekân olmaktan çıkıp yaşayan bir mekân haline gelmiştir.

Şekil: 18 Müzenin avlusunda gerçekleştirilen Hacı Bektaş Veli Anma Etkinliği, 2023 (URL 2)

Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olarak kent müzesine dönüştürülen bina, Avrupa Müze Akademisi (European Museum Forum) tarafından

her yıl düzenlenen “Micheletti Award (Avrupa Yılın Müzesi Ödülü)” yarışmasında ikinci elemeleri geçerek 2022 yılı için finale kalmıştır. Müze, 2023 yılında ise “European Museum Academy (Avrupa Müze Akademisi)” tarafından düzenlenen yarışmada Avrupa'nın en iyi 2. Müzesi ödülüne layık görülmüştür (URL 4). Türkiye'nin en genç müzeleri arasında yer alan yapının yarışmalarda elde edilen bu başarısında, müzedeki eserlerin niteliğiyle birlikte mimarisi de önemli bir rol oynamıştır. Yapının işlevinin, özgün mekânsal kurgusu ve nitelikleri ile bağdaştırılarak bir bütün olarak sunulması müzenin içeriğinin ve fiziksel özelliklerinin uyum içinde olmasını sağlamıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Yapıldığı zamanki ilk işleviyle, farklı dönemlerdeki kullanımlarıyla ve günümüzdeki yeni işleviyle Tunceli için önemli kültür varlıklarından biri olan Kışla Binası, Erken Cumhuriyet Dönemi yapısı ve kentsel hafıza mekânı olması açısından, sahip olduğu somut ve soyut değerler bakımından oldukça önemli bir yapıdır. Kışla olarak inşa edildiği dönemde, boyutları ve mimarisiyle, kent silüetinin önemli bir parçasını oluşturan bina, Erken Cumhuriyet Dönemi yapılarının öne çıkan niteliklerinden olan anıtsallık kavramını yansıtmaktadır. Yine dönem özellikleri bakımından değerlendirildiğinde simetri etkisi hem plan hem de cephe düzeninde net bir şekilde algılanabilmektedir. Bina gerek malzeme kullanımıyla gerekse cephedeki doluluk boşluk oranlarının geometrik kompozisyonları ve yalın tasarım çizgileriyle, yabancı mimarların etkisinde ön plana çıkmış olan modernizm akımının yansımalarını barındırmaktadır. Günümüzde Tunceli'nin mevcut kent dokusu incelendiğinde kışlalar dışında avlulu yapılarla rastlanmadığından, avlulu biçimlenişi ve mimari özellikleri bakımından kent içerisinde enderlik değeri barındırmaktadır.

Mimari özelliklerinin yanı sıra yapıldığı dönemden günümüze kadar geçirdiği işlev değişiklikleri nedeniyle çok sayıda kullanıcısı olan binanın, bir kentsel hafıza mekânına dönüştüğü anlaşılmaktadır. Bina kent müzesine dönüştürülürken de kentsel hafıza mekânı olma değerini kaybetmemiş, aksine hem kent tarihini aydınlatan hem de kentteki farklı etnik kökenleri, inanç ritüellerini ve kültürel öğeleri birlikte sunan, soyut ve somut değerlerin bütünleşerek kendini sergilemek üzere vücut bulduğu bir

mekân haline dönüşmüştür. Ayrıca bu restorasyon ve yeniden işlevlendirme sürecinde, yapının özgün mekân biçimlenmelerinin göz önünde bulundurularak değerlendirildiği görülmektedir. Aydınlatma, sergileme gibi ihtiyaçların karşılanmasında yapılan müdahalelerin koruma anlayışına uygun olarak çoğunlukla geri dönüştürülebilir müdahalelerden oluşmaktadır.

Kentin simge yapılarından biri olan binanın; tarihi önem taşıması, kent içerisinde merkezi ve kolay algılanabilir bir konumda olması ve fiziki özelliklerinin müze için ihtiyaç duyulacak birimleri barındırabilecek niteliklere sahip olması nedeniyle, kent müzesi olarak işlevlendirilmesinin uygun olduğu görülmektedir. Müzeler, geçmişin korunduğu ve geleceğe aktarıldığı iletişim mekanları olarak ele alınırsa, bu işlev için kışla binasının seçilmesi de bir Cumhuriyet Dönemi Mirası olarak yapının korunması ve geleceğe aktarılmasını sağlayacak bir müdahale olarak görülmektedir. Bu bakımdan kışla binasının Tunceli Kent Müzesi olarak kullanıma açılması hem kentin ortak kültürel değerlerinin hem de bir kültürel miras yapısının korunmasında sürdürülebilirlik sağlanması bakımından önemli bir adım olmuştur. Kent silüetinin önemli bir parçası olan bina, günümüzdeki işleviyle sosyal-kültürel yaşamın bir parçası olmuş, bugüne kadar bir kent müzesi olmayan Tunceli'nin sahip olduğu kültürel çeşitliliğin ve tarihi belge olarak mimari mirasın görünür bir biçimde sergilenmesine olanak sunmuştur.

Extended Abstract

Transformation of Tunceli Barrack, An Early Republic Heritage, Into a City Museum

Gizem Nur Özcan⁹

ORCID: 0000-0003-2822-2097

Neslihan Dalkılıç¹⁰

ORCID: 0000-0003-3920-9904

Barracks are structures designed for the collective accommodation of soldiers and also include spaces for education and defence. The origin of the word 'barracks' is derived from the word 'winterland' meaning the areas where nomads stay. With the establishment of military units, barracks buildings were built in order to meet the accommodation needs of these units, showing plan and spatial differences according to the unit systems. The oldest barracks structure known today is the barracks-palace structure called 'ekal masharti', which was built in the city of Kalhu during the Neo-Assyrian period. In the 18th century, military reforms in the Ottoman Empire were reflected in architecture and barracks complexes designed with modern approaches were built. Kalyoncu Barracks and Humbaracılar Barracks were built in the 18th century, while Taksim Artillery Barracks, Amasya Barracks, Selimiye Barracks, İzmir Barracks, Iskodra Castle Barracks, Salonica Barracks, Karahisar Barracks, Samsun Barracks, Sivrihisar Barracks, Çimenlik Barracks, Harbiye Barracks, Mecidiye Barracks, Baghdad Barracks, Mahmudiye Barracks, Orhaniye Barracks and Mardin Barracks were built in the 19th century. In the 18th and 19th centuries, the barracks in urban centres and provinces differ from the traditional architecture in terms of architectural style and construction techniques and appear as a reflection of the power of the state and its orientation towards the west with reform movements. The Tunceli barracks building stands out as it was built in the Early Republican Period and is one of the first public buildings in the city centre. Another military headquarters building known to have been built in the same period with the barracks building in the city centre is the Gendarmerie Staff Major Korhan

⁹ Research Asst., Munzur University, Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Department of Architecture, E-mail: g.nurgungor@gmail.com

¹⁰ Prof. Dr., Dicle University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, E-mail: nesli-dal@dicle.edu.tr

Koç Military Casino. This building is a military facility built for military personnel and their relatives to rest and spend time. Both buildings are quite similar to each other in terms of rectangular plan scheme, courtyard form and building size. Other military buildings, which were started to be constructed in the same period with these buildings but on a smaller scale, are the building currently used as Nazımiye District Police Headquarters and the building in Geyiksuyu Village, which is not actively used today. All these buildings have been registered and taken under protection. In this study, the construction of the historical barracks building in Tunceli city centre, changes in its function, its physical condition depending on periodical uses, its original and changing architectural features, its restoration and finally its transformation process into a city museum by giving it a new function are examined. The reason why this building is the subject of the research is that it is actively involved in the life of the city from the past to the present with its functions in the period and stands out in the urban texture with its architectural features.

The building, which formed an important part of the city silhouette with its dimensions and architecture when it was built as a barracks, reflects the concept of monumentality, which is one of the prominent features of the buildings of the Early Republican Period. Again, when evaluated in terms of period characteristics, the symmetry effect can be clearly perceived in both plan and façade layout. The building contains the reflections of the modernism movement, which came to the forefront under the influence of foreign architects, with its use of materials, geometric compositions of fullness and void ratios on the facade and simple design lines. In addition to its architectural features, it is understood that the building, which has many users due to the function changes it has undergone from the period it was built to the present day, has turned into a place of urban memory. While the building was transformed into a city museum, it did not lose its value as a place of urban memory, on the contrary, it became a place that both illuminates the history of the city and presents different ethnic origins, belief rituals and cultural elements in the city together, where abstract and concrete values are integrated and embodied to exhibit themselves. In addition, it is seen that in this restoration and re-functionalisation process, the original spatial formations of the building were taken into consideration and evaluated. The interventions made in meeting the needs such as lighting and exhibition are mostly recyclable interventions in accordance with the understanding of conservation.

It is seen that the building, which is one of the landmarks of the city, is appropriate to be functionalised as a city museum due to its historical importance, its central and easily perceivable location in the city and its physical characteristics that can accommodate the units needed for the museum. If museums are considered as places of communication where the past is preserved and transferred to the future, the selection of the barracks building for this function is seen as an intervention that will ensure the preservation and transfer of the building to the future as a Republican Period Heritage. In this respect, the opening of the barracks building for use as Tunceli City Museum has been an important step in terms of ensuring sustainability in the protection of both the common cultural values of the city and a cultural heritage structure. The building, which is an important part of the city silhouette, has become a part of social-cultural life with its current function, and has enabled the cultural diversity of Tunceli, which has not had a city museum until today, and the architectural heritage as a historical document to be exhibited visibly.

Kaynakça/References

- Ahunbay, Z. (2016). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Ahunbay, Z. (2021). *Kültür mirasını koruma ilke ve teknikleri*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Aydın, A., ve Şahin, Ö. (2018). Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi: Isparta Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi'nin Gül Müzesi'ne dönüşümü. *TÜBA-KED*, (17), 63-75. <https://doi.org/10.22520/tubaked.2018.17.004>
- Bozdoğan, S. (2002). *Modernizm ve ulusun inşası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çiftçi, A., ve Seçkin, N. (2005). *19. yüzyılda İstanbul'da inşa edilen askeri yapıların koruma sorunları*. Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi e-Dergisi, 1, 52.
- Düzenli, E., ve Düzenli, H. İ. (2020). Mardin'de iki modern inşa: Mardin Kışlası (1887-1891) ve Müzeye dönüşümü (2008-2009). *İdealkent*, 30, 648-677. <https://doi.org/10.31198/idealkent.769983>
- Harman, M. (2016). *Dünden bugüne kalan (tarihi eserleriyle Tunceli)*. Ankara: Panda Yayınları.
- Işık, Y. (2012). *T.C. Tunceli Valiliği, Bir Tutam Tunceli*. Ankara: Anıt Matbaa.
- Koşay, H. Z. (1976). *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

- Ramazanoğlu, G. (2003). *Osmanlı yenileşme hareketleri içerisinde Selimiye Kışlası ve yerleşim alanı*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sertel, S. (2012). *Cumhuriyet Döneminde Tunceli (1940-1970)*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Sevin, V. (1991). *Yeni Assur Sanatı, I, mimarlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Silier, O. (2010). Dünyada ve Türkiye’de kent müzeleri. *Ege Mimarlık*, 74, 16-21.
- Tunceli İl Kültür Müdürlüğü Fotoğraf Arşivi.
- Tunceli Kent Müzesi Fotoğraf Arşivi.
- Ulaşoğlu, İ., ve Öncel, K. (2018). Küllerinden yeniden doğan bir tarih: Tunceli/Dersim Müzesi. *Aktüel Arkeoloji*, 66, 6-10.

Elektronik Kaynaklar:

- URL 1: <http://www.eskiturkiye.net/2864/tunceli> adresinden 05.09.2023 tarihinde online olarak erişildi.
- URL 2: <https://www.instagram.com/gezsentunceli/> adresinden 22.09.2023 tarihinde online olarak erişildi.
- URL 3: <https://www.gzt.com/arkitekt/tunceli-muzesi-2-bin-civarindaki-eserle-kapilarini-ziyarete-acti-3565682> adresinden 22.09.2023 tarihinde online olarak erişildi.
- URL4:<https://tunceli.ktb.gov.tr/TR-318153/tunceli-muzesi.html> adresinden 04.06.2024 tarihinde online olarak erişildi.

Gizem Nur Özcan

2017 yılında Mersin Üniversitesi Mimarlık Bölümü’nden mezun oldu. 2021 yılında Munzur Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü’nde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. Aynı yıl Mersin Üniversitesi Kültür Varlıklarını Koruma Anabilim Dalındaki yüksek lisans eğitimini tamamlayıp Dicle Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı’nda doktora eğitimine başladı. Halen Munzur Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Restorasyon Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak çalışmalarına devam etmektedir.

She graduated from Mersin University, Department of Architecture in 2017. In 2021, she started working as a Research Assistant at Munzur University Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Department of Architecture. In the same year, she completed her master’s degree at Mersin University, Department of Con-

servation of Cultural Assets and started her doctorate education at Dicle University, Department of Architecture. He is currently working as a Research Assistant at Munzur University, Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Department of Architecture, Department of Restoration.

E-posta: g.nurgungor@gmail.com

Neslihan Dalkılıç

Lisans eğitimini 1995 yılında Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümünde tamamladı. 1999 yılında Gazi Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans, 2004 yılında ise aynı anabilim dalında doktora eğitimini tamamladı. 1996 yılında Dicle Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başlarken, 2015 yılında Doçent unvanını almıştır. 2019 yılında Profesör unvanı almış ve günümüzde aynı bölümde çalışmalarına devam etmektedir.

She completed her undergraduate education at Dicle University, Faculty of Architecture, Department of Architecture in 1995. In 1999, she completed her master's degree at Gazi University, Department of Architecture and in 2004, she completed her doctorate in the same department. In 1996, he started to work as a Research Assistant at Dicle University, Department of Architecture, and in 2015 he received the title of Associate Professor. In 2019, he received the title of Professor and continues his studies in the same department today.

E-posta: neslidal@dicle.edu.tr

Evaluation of Qualifications of Emergency Assembly Areas in Istanbul using the Spherical Fuzzy MAIRCA Process

Serap Tepe¹

ORCID: 0000-0002-9723-6049

Serkan Eti²

ORCID: 0000-0002-4791-4091

Abstract

Disasters are inevitable facts of life. It is difficult to deal with disasters and emergencies because of the uncertainties they contain. Managing disasters and emergencies requires integrity with before and after processes. No matter how well-informed people may be when faced with a disaster, they may not act consciously due to the shock of the event, fear and anxiety. Therefore, the recovery phase after a disaster is very important. In the presented paper, meeting areas after a disaster for Istanbul, which is one of the closest witnesses of the earthquake reality, were examined. The motivation of the paper is to evaluate the assembly areas in Istanbul on the basis of all districts under expert opinions and to compare and rank the suitability of the currently existing emergency assembly areas for the expected major Istanbul earthquake. This ranking was made by the help of the fuzzy logic integration of the Multi Attributive Ideal Real Comparative Analysis (MAIRCA) method, which is one of the Multi-Criteria Decision-Making Techniques (MCDM). It is thought that this ranking will be useful in revealing the current situation of the districts and raising awareness. As far as is known, according to the results obtained from the paper in which the spherical fuzzy logic integrated MAIRCA technique was used for the first time, Kadıköy district was determined as the district with the best conditions assembly areas.

Keywords: Disaster, earthquake, assembly area, MAIRCA, MCDM

¹ Associate Prof., University of Health Sciences, Hamidiye Faculty of Health Sciences, Department of Occupational Health and Safety, E-mail: serap.tepe@sbu.edu.tr

² Associate Prof., Medipol University, Vocational School, Department of Computer Programming, E-mail: seti@medipol.edu.tr

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1431280

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 1014 - 1036

İstanbul'daki Acil Toplanma Alanlarının Niteliklerinin Küresel Bulanık MAIRCA Yöntemi Kullanılarak Değerlendirilmesi

Serap Tepe³

ORCID: 0000-0002-9723-6049

Serkan Eti⁴

ORCID: 0000-0002-4791-4091

Öz

Afetler hayatın kaçınılmaz gerçekleridir. Afet ve acil durumlarla mücadele etmek, içerdikleri belirsizlikler nedeniyle zordur. Afet ve acil durumları yönetmek, öncesi ve sonrası süreçlerde bütünlük gerektirir. İnsanlar bir afetle karşı karşıya kaldıklarında ne kadar bilgili olsalar da olayın şoku, korku ve kaygı nedeniyle bilinçli hareket edemeyebilirler. Bu nedenle afet sonrası toplanma aşaması çok önemlidir. Önerilen çalışmada deprem gerçeğinin en yakın tanıklarından biri olan İstanbul için afet sonrası toplanma alanları incelenmiştir. Çalışmanın amacı, İstanbul'daki toplanma alanlarını tüm ilçeler bazında uzman görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi ve mevcut acil toplanma alanlarının beklenen büyük İstanbul depremine uygunluğunun karşılaştırılıp sıralanmasıdır. Bu sıralama, Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri'nden (ÇKKV) biri olan Çok Nitelikli İdeal Gerçek Karşılaştırmalı Analiz (Multi Attributive Ideal Real Comparative Analysis, MAIRCA) yönteminin bulanık mantık entegrasyonu yardımıyla yapılmıştır. Bu sıralamanın ilçelerin mevcut durumunun ortaya konulması ve farkındalık yaratılması açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Bilindiği kadarıyla küresel bulanık mantık entegrateli MAIRCA tekniğinin ilk kez kullanıldığı makaleden elde edilen sonuçlara göre Kadıköy ilçesi toplanma alanlarının en iyi koşullara sahip olduğu ilçe olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afet, deprem, toplanma alanı, MAIRCA, ÇKKV

³ Doç. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, E-posta: serap.tepe@sbu.edu.tr

⁴ Doç. Dr., Medipol Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar Programlama Bölümü, E-posta: seti@medipol.edu.tr

idealkent © Kent Araştırmaları Dergisi (*Journal of Urban Studies*)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi Received Date: 03.02.2024

Kabul Tarihi Accepted Date: 04.06.2024

Introduction

An emergency is an event that stops or interrupts the normal life and activities of the whole or certain segments of the society and requires urgent intervention, and is the state of crisis created by these events. Disaster, on the other hand, refers to natural, technological or human-induced events that cause physical, economic and social losses for the whole or certain segments of the society, and stop or interrupt the normal life and human activities (Official Gazette, 2020). Disaster and emergency management is a management approach and specialization that provides effective application in the face of an event, feeds and develops the system with the experiences gained from the events. It is a dynamic form of management because it requires continuity. In order for disaster and emergency management systems to be effective, it is necessary to coordinate the institutions responsible for different fields with each other. Successful disaster and emergency management system should cover pre-disaster, during and post-disaster stages and all stakeholders in an integrated manner (Gerdan & Şen, 2019, p.968). Thousands of people worldwide are affected by natural disasters every year. Considering the needs that emerged after the disasters experienced, it is clear that the element of shelter -especially the provision of safe accommodation areas for the disaster victims to re-establish their order- is a priority issue in terms of disaster management. Turkey is a country that is always faced with natural disasters that may occur due to its topographic and meteorological characteristics. As a result of natural disasters in this country, significant loss of life and property is experienced. Although it is not possible to prevent natural events, to minimize the damage that will occur after these events take on a disaster character and to enable people to continue their daily routines to be is a must. One of the most important of these preparations is the determination of disaster and emergency assembly points on a spatial basis (Şirin & Ocak, 2020, p.89). As it is known, disaster and emergency assembly points or gathering areas; these are safe areas where people can gather away from the dangerous area in order to prevent panic and ensure healthy information exchange during the time that will pass until the temporary shelter centers are ready after disasters and emergencies. There are some features that should be considered when choosing a Disaster and Emergency Assembly Areas and Temporary Shelter location. For example, an assembly area; should be close to basic needs. This assembly point should not pose

any additional danger. In addition, assembly areas should be chosen from places suitable for the transportation of the disabled and the elderly, accessible and easy to evacuate. Emergency Assembly Areas and Temporary Shelters should be places that respond to the needs of people physically and mentally during the first time they encounter a disaster. When people encounter a disaster, they often do not know how to act with the shock of the event. Although drills, trainings, and information are given, people's reactions when disasters occur are quite different from the above-mentioned theoretic situations. Therefore, it is very important to choose Emergency Assembly Points and Temporary Shelters to make things easier. It should be foreseen that people who are trying to cope with emotions such as fear, confusion, not knowing what to do, stress, and who have also lost a limb or lost their loved ones cannot act normally under this pressure. Criteria for Emergency Assembly Points and Temporary Assembly Places have been determined by the Disaster and Emergency Management Presidency of the Ministry of Interior. These criteria have been determined as Population (population density in the region), Accessibility (Ease of access and evacuation of the area), Convenience (The area should be suitable for the transportation of the disabled and the elderly as much as possible), Risk-free (distance from secondary hazards), Feasibility (To be located on flat lands as much as possible), Shelter (close to residential areas but not affected by structural and non-structural elements), Liveability (being close to structures where basic needs such as electricity, water, toilets and similar elements can be met). The determined criteria are given in Table 1 (IRAP, 2021). These criteria have been determined in order to contribute to the struggle of people when a disaster occurs.

Table 1. Definiton of criteria

Criteria	Statement
Population	population density in the region
Accessibility	ease of access and evacuation of the area
Convenience	the area should be suitable for the transportation of the disabled and the elderly as much as possible
Risk-free	distance from secondary hazards
Feasibility	to be located on flat lands as much as possible
Shelter	close to residential areas but not affected by structural and non-structural elements
Liveability	being close to structures where basic needs such as electricity, water, toilets and similar elements can be met

Emergency Assembly Points, Temporary Assembly Places, and Temporary Shelter Areas are different places in meaning. Emergency Assembly Points are designated spots where individuals gather immediately after evacuating a building during an emergency (e.g., fire, earthquake). Typically, short-term, just long enough to account for all individuals and ensure everyone is safe. Location is close to the building, easily accessible, and outside the danger zone and they usually have minimal facilities, such as signage and possibly basic first aid.

Temporary Assembly Places are for gathering people who have evacuated their homes or buildings, but may need to stay together for a longer period compared to Emergency Assembly Points, awaiting further instructions or transportation to more secure locations. Duration is medium-term, lasting until it is safe to return to the evacuated area or move to a more secure shelter. Location is generally a bit further from the immediate danger zone, offering a safer environment for a longer stay and may have basic amenities such as water, and sanitation facilities.

Temporary Shelter Areas are designed to provide shelter and basic living facilities for individuals displaced by a disaster who cannot return home for an extended period. Duration is long-term, accommodating people until they can safely return to their homes or find alternative permanent housing. Typically located in safe areas with more comprehensive planning for extended stays. Facilities are equipped with extensive facilities including sleeping arrangements, food and water supplies, medical care, sanitation, and other support services. Understanding these distinctions ensures proper planning and response during emergencies, helping to provide appropriate care and resources for affected individuals.

Istanbul is located in the Marmara region, connecting the continents of Europe and Asia, between 28° 01' and 29° 55' east longitudes and 41° 33' and 40° 28' north latitudes. This province has a surface area of 5,712 km². There is the Black Sea in the north of Istanbul, the Marmara Sea in the south and the Bosphorus in the middle. It is neighbors with Saray in the northwest of Tekirdağ, Çerkezköy and Çorlu in Tekirdağ in the west, Marmara Ereğlisi in Tekirdağ in the southwest, Kandıra in the northeast, Körfez of Kocaeli in the east and Gebze in the southeast. The coastal length of Istanbul is 32.2 km on the Anatolian side and 46 km on the European side, including the Golden Horn. Büyükada, Heybeli, Burgaz, Kınalı and Sedef Islands, which are 9 islands in the Sea of Marmara, are open to settlement. With a total area of 16 km², approximately 542 hectares of the

islands are covered with buildings. The remaining parts are generally forested, scrub and rocky. Istanbul has 39 districts in accordance with Law No. 5747, which was accepted by the Turkish Grand National Assembly on March 6, 2008 and published in the Official Gazette dated March 22, 2008. On the European Side there are 25 districts, these are Arnavutköy, Avcılar, Bağcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Başakşehir, Bayrampaşa, Beşiktaş, Beylikdüzü, Beyoğlu, Büyükçekmece, Çatalca, Esenler, Esenyurt, Eyüp, Fatih, Gaziosmanpaşa, Güngören, Kağıthane, Küçükçekmece, Sarıyer, Silivri, Sultangazi, Şişli and Zeytinburnu. On the Anatolian side, 14 district exists. These are Islands, Ataşehir, Beykoz, Çekmeköy, Kadıköy, Kartal, Maltepe, Pendik, Sancaktepe, Sultanbeyli, Şile, Tuzla, Ümraniye and Üsküdar. As of 30 March 2014, the status of the villages has been changed and they have been transformed into neighbourhoods. There is a total of 962 neighbourhoods in 39 districts. Istanbul has a transitional climate between the Black Sea and the Mediterranean and is one of the cities that receive the most precipitation in the Marmara Region. The lowest temperature is -11°C , the highest temperature is around $+40^{\circ}\text{C}$, and the average relative humidity is 75%. The period when the city has the highest humidity is between December and January with 80-85%. There is limited snowfall in the period between December and March. Istanbul ranks first in Europe in terms of population, considering the municipal boundaries. According to TÜİK data for the year 2020, Istanbul ranks first with 15,462,452 people compared to the population of Turkey (Table 2). In terms of population density, Istanbul, which is at the top of Turkey's ranking with 2,921 people/km², has an annual population growth rate of 3%. The population in the districts shows parallelism with the intensity of industrialization (AFAD, 2020).

Table 2. The population in the districts of Istanbul

District	Population	District	Population
Adalar	16.033	Gaziosmanpaşa	487.778
Arnavutköy	296.709	Güngören	280.299
Ataşehir	422.594	Kadıköy	481.983
Avcılar	436.897	Kağıthane	442.415
Bağcılar	737.206	Kartal	474.514
Bahçelievler	592.371	Küçükçekmece	789.633
Bakırköy	226.229	Maltepe	515.021
Başakşehir	469.924	Pendik	726.481

Bayrampaşa	269.950	Sancaktepe	456.861
Beşiktaş	176.513	Sarıyer	335.298
Beykoz	246.110	Silivri	200.215
Beylikdüzü	365.572	Sultanbeyli	343.318
Beyoğlu	226.396	Sultangazi	537.488
Büyükçekmece	257.362	Şile	37.904
Çatalca	74.975	Şişli	266.793
Çekmeköy	273.658	Tuzla	273.608
Esenler	446.276	Ümraniye	713.803
Esenyurt	957.398	Üsküdar	520.771
Eyüp Sultan	405.845	Zeytinburnu	283.657
Fatih	396.594	Total	15.462.452

Emergency planning becomes more important in cities with high population density such as Istanbul. Possible disasters and emergencies such as earthquakes, floods, fires, forest fires, meteorological disasters, drought due to climate change, and infectious diseases that have been or may occur throughout history in Istanbul are at the forefront. The main feature of the land of Istanbul in terms of surface features is that it is a plateau with a height of 100-150 m. The average height is 117.55 m. This low plateau area forms the main area of the Çatalca-Kocaeli plateau. 75% of Istanbul's land consists of slopes and plateaus; 16% is mountains, 9% is plains and plains (IMMAR, 2017). Istanbul is under the influence of the main branches of the North Anatolian Fault Zone passing through the Sea of Marmara. The main northern branch of the North Anatolian Fault extends to the Gulf of Izmit, passes through the Marmara pits and reaches the Ganos Fault and from there to the Aegean Sea. South its branch passes through the south of Lake Iznik and reaches the Gulf of Gemlik and from there to the southern Marmara. Since 1900, 262 earthquakes have occurred in Istanbul, the largest of which is 7.6. There are 449 historical earthquake records for before 1900. As a result of the 17 August 1999 Marmara Earthquake, which is considered a milestone for our country's transition to the Integrated Disaster Management System, 18,373 citizens lost their lives and 48,901 citizens injured, 505 of our citizens were disabled, 96,796 residences and 15,939 workplaces became unusable. In this earthquake, which is about 120 km away from Istanbul, 1,823 houses and 326 houses in Avclar were destroyed and nearly 4,000 buildings in Istanbul have been severely dam-

aged. Istanbul is not only affected by the earthquake; Floods, fires and infectious diseases have also fought over the years and the city has been affected by all these disasters to different extents. Considering the geological and seismological data, it is seen that the earthquake zone that will affect Istanbul and its surroundings is the Northern Branch of the North Anatolian Fault. Due to the fact that the North Anatolian Fault Line passes through some parts of Istanbul and very close to some parts, the expectation of a 7.0 and above Marmara earthquake is frequently and generally accepted by academic circles. The majority of buildings built before 1999 are not earthquake resistant. Considering the ground conditions, the urban transformation works should be completed urgently for Istanbul and the buildings should be made earthquake resistant, that's evident as an important goal.

The motivation of this paper is to compare and rank the suitability of the currently existing emergency assembly areas for the expected major Istanbul earthquake. For this reason, it was requested to score the suitability of the emergency assembly areas in 36 districts of Istanbul. This scoring process was done by AFAD experts. The Disaster and Emergency Presidency (AFAD) is the institution that carries out the necessary measures for the effective implementation of disaster and emergency situations and civil defense services at the country level, preparation and risk reduction before the occurrence of the events. AFAD also is an institution that intervention to be made during the event and the improvement to be carried out after the event. It is a structure established for ensuring coordination between organizations, conducting and coordinating humanitarian aid operations in the country and abroad, and developing and implementing policy proposals on these issues. AFAD experts are specialists who have received training on all disasters and the possible effects of disasters, and are knowledgeable about the geological and geopolitical structure of the country. These experts are competent and educational people in their fields. By the help of expert opinions, Multi Attribute Ideal Real Comparative Analysis (MAIRCA) method, one of the multi-criteria decision-making methods, was used with fuzzy integration and ranking was made.

Literature Review

In their paper, Şirin and Ocak evaluated disaster and emergency assembly areas in the environment of geographic information systems. In the paper, weight was assigned with the Analytical Hierarchy Process (AHP) considering the most common natural disasters in Gümüşhane, and the most suitable assembly areas were determined by weighted overlap analysis. As a result of the analysis, in addition to the existing 24 meeting areas in Gümüşhane, 26 alternative meeting areas were determined. Before the study, only 3 neighborhoods met the criteria of meeting area per capita, with the proposed alternative areas, this number increased to 12 neighborhoods and the current meeting area per capita in the city reached from 2.65 m² to 4.6 m². Thus, in case of any disaster or emergency, it is aimed to gather the population living in Gümüşhane in the right places in a short time and to gather the population in safe areas away from chaos until temporary shelters are prepared (Şirin & Ocak, 2020, p.86). Dayanır et al. used the Delphi method in their study and determined the criteria for post-disaster temporary shelter selection and planning. With the help of the list of site selection-planning criteria put forward by the Delphi method, they made the suitability analysis of the post-disaster temporary shelter areas proposed for İzmir and determined that a limited number of areas in İzmir could meet the requirements according to the criteria list formed as a result of the three-stage panel. In the study, it was explained why Seferihisar area, which is one of these areas, is the most suitable area, and a sample container-city situation plan was made on the area based on the design-implementation criteria obtained by the Delphi method (Dayanır et al.,2022, p.90). In their study, Gerdan and Şen examined the evaluation of the adequacy of designated assembly areas for disasters and emergencies, in particular, in Izmit (Gerdan & Sen,2019, p.963). Çınar et al. examined the studies conducted to determine the post-disaster emergency assembly and temporary shelter areas in İzmir; In the Karşıyaka District, which was chosen as a sample study area, the location and quality of the emergency assembly areas determined by AFAD were checked for compliance with national and international standards (Çınar et al.,2018,p.182). In their study, Öztürk and Kaya evaluated forty-three emergency assembly areas in a district of Istanbul under seven criteria determined by five experts on the subject. In the study, PROMETHEE (Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluation), which is a MCDM (Multi-Criteria

Decision Making) method, was used to perform the analysis. Findings from PROMETHEE enabled forty-three emergency assembly areas to be listed under seven criteria. (Öztürk & Kaya, 2020, p.1245). A literature review was conducted in order to determine long-term satisfaction indicators for permanent housing use in resettlement areas. The data obtained are grouped with hierarchy and affinity diagrams. Qualitative data obtained from the literature were analyzed on nine settlements previously exposed to earthquakes in Turkey (Kürtüm Varolgüneş, 2021, p.121). Multi-criteria decision-making techniques and fuzzy set approach are frequently used in the literature. Spherical fuzzy sets are relatively new compared to other fuzzy set approaches in the literature. SF-AHP was proposed by Gündoğdu and Kahraman and developed based on spherical fuzzy sets (Kutlu Gündoğdu, Kahraman, 2019, p.341). In 2020, the gas station location selection problem was handled by Ayyıldız and Gümüş using SF-AHP and WASPAS methods. (Ayyıldız, Taskin Gumus, 2020, p.36114). Three-dimensional spherical fuzzy sets, which have some fundamental differences from other fuzzy sets, provide a wider choice for decision makers, and decision makers can define the degree of indecision about the alternative according to a criterion, regardless of membership and non-membership degrees. The theoretical basis of spherical fuzzy sets is based on the wider field approach of Pythagorean fuzzy sets and on the assumption that neutrophic sets define the instability independently. Spherical fuzzy sets combine these two approaches in a single theory (Kutlu Gündoğdu, Kahraman, 2019, p.390). In this paper, the spherical fuzzy approach was preferred because of the innovations it contains.

Presented paper based on the following sections: Part 1 summarizes the literature review on the topic. Part 2 includes the proposed MAIRCA method. Part 3 applies the proposed model to the selection problem. Finally, in Part 4, the findings are discussed and evaluated, and conclusions reached.

Method

The Multi Attributive Ideal Real Comparative Analysis (MAIRCA) method is one of the multi-criteria decision-making methods used to rank the alternatives. The method in question was developed on the assessment of gaps between ideal and practical considerations. The sum of the gaps

for each criterion value represents the total gap for each observed alternative. The alternative with the largest of these total gaps is considered the furthest from the ideal estimates (Chatterjee et al., 2018, p.110). The use of multi-criteria decision-making techniques with fuzzy number sets is quite common today. It has been seen that the analysis results with fuzzy sets produce more accurate results (Ersin et al., 2019, p.483). Spherical fuzzy numbers are used in fuzzy numbers recently. The reason for using Spherical Fuzzy numbers is to better handle uncertainty in linguistic expressions. It is aimed to integrate the operations of the MAIRCA method with spherical fuzzy numbers.

The steps of the proposed method are as follows:

Step 1: Expert opinions are obtained. 7-point evaluation is converted to spherical fuzzy numbers in Table 3. (Donyatalab et al., 2020, p.716).

Table 3: Linguistic Expressions

	μ	ν	π
1	0.1	0.9	0
2	0.2	0.8	0.1
3	0.3	0.7	0.2
4	0.4	0.6	0.3
5	0.5	0.5	0.4
6	0.6	0.4	0.3
7	0.7	0.3	0.2

Step 2: Equation (1) is used to obtain the average of expert opinions. m is the number of experts.

$$\begin{aligned}
 D^{agg} &= SWAM_w(D^1, \dots, D^m) = w_1D^1 + \dots + w_mD^m \\
 &= \langle \mu_{ij}^{agg}, \nu_{ij}^{agg}, \pi_{ij}^{agg} \rangle \\
 &= \left\{ \left[1 - \prod_{e=1}^m (1 - (\mu_{ij}^e)^2)^{w_e} \right]^{1/2}, \prod_{e=1}^m (\nu_{ij}^e)^{w_e}, \left[\prod_{e=1}^m (1 - (\mu_{ij}^e)^2)^{w_e} \right. \right. \\
 &\quad \left. \left. - \prod_{e=1}^m (1 - (\mu_{ij}^e)^2 - (\pi_{ij}^e)^2)^{w_e} \right]^{1/2} \right\} \tag{1}
 \end{aligned}$$

D^m is the expert's evaluation with spherical fuzzy numbers. W denotes the importance of experts. In the paper in question, the weights were taken as $1/m$ since they are of equal importance.

Step 3: The preference probabilities (P_{Bi}) are found for each alternative. Equation (2) is used to calculate the value.

$$P_{Bi} = \frac{1}{m} \tag{2}$$

Step 4: The theoretical evaluation matrix (Kp) is created. While constructing the matrix in question with the help of equation (3), the criteria weights and the preference probabilities are multiplied. Here, W_i is the importance weights of the criteria.

$$K_p = \begin{bmatrix} k_{p11} & \cdots & k_{p1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ k_{pm1} & \cdots & k_{pmn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} P_{B1}W_1 & \cdots & P_{B1}W_n \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ P_{Bm}W_1 & \cdots & P_{Bm}W_n \end{bmatrix} \tag{3}$$

Step 5: The spherical fuzzy evaluation matrix in step 2 is defuzzified with equation (4).

$$S(\check{A}_s) = (\mu_{\check{A}_s} - \pi_{\check{A}_s})^2 - (v_{\check{A}_s} - \pi_{\check{A}_s})^2 \tag{4}$$

Step 6: The actual evaluation matrix (Kr) is created. While creating this matrix, the criteria weights and the preference probabilities are multiplied. Equation (5-6) is used for this (Erdogan, 2022, p.1778).

$$k_{rij} = k_{pij} \left(\frac{s(\tilde{x}_{ij}) - \min(s(\tilde{x}_{ij}))}{\max(s(\tilde{x}_{ij})) - \min(s(\tilde{x}_{ij}))} \right) \quad \text{if benefit criterion} \tag{5}$$

$$k_{rij} = k_{pij} \left(\frac{s(\tilde{x}_{ij}) - \max(s(\tilde{x}_{ij}))}{\min(s(\tilde{x}_{ij})) - \max(s(\tilde{x}_{ij}))} \right) \quad \text{if cost criterion} \tag{6}$$

Step 7: The total void matrix (G) is created using equation (7) (Erdogan, 2022).

$$G = K_p - K_r = \begin{bmatrix} g_{11} & \cdots & g_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ g_{m1} & \cdots & g_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} k_{p11} - k_{r11} & \cdots & k_{p1n} - k_{r1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ k_{pm1} - k_{rm1} & \cdots & k_{pmn} - k_{rmn} \end{bmatrix}$$

$$g_{ij} = \begin{cases} 0, & k_{pij} - k_{rij} = 0 \\ k_{pij} - k_{rij}, & k_{pij} > k_{rij} \end{cases} \tag{7}$$

Step 8: The final score (U_i) for each alternative is calculated by equation (8) (Ecer, 2022, p. 5610). The value with the lowest final score is determined as the best alternative.

$$U_i = \sum g_{ij} \tag{8}$$

Findings

Dagg matrix was calculated by taking the expert averages with Equation 1. The results obtained from the expert averages according to the study data are given in Table 4.

Table 4: Dagg matrix

Districts	Population		Accessibility		Suitability		Risk-free		Feasibility		Shelter		Livability								
Adalar	0.350	0.680	0.402	0.253	0.761	0.200	0.217	0.796	0.200	0.251	0.786	0.000	0.288	0.723	0.000	0.648	0.356	0.202			
Amavutköy	0.411	0.594	0.401	0.491	0.519	0.403	0.511	0.493	0.402	0.511	0.493	0.402	0.545	0.472	0.408	0.537	0.464	0.401	0.584	0.422	0.405
Ataşehir	0.537	0.476	0.305	0.529	0.482	0.302	0.491	0.519	0.302	0.411	0.594	0.401	0.437	0.565	0.400	0.470	0.531	0.400	0.561	0.448	0.406
Avclar	0.612	0.391	0.302	0.470	0.531	0.400	0.491	0.519	0.302	0.379	0.687	0.304	0.391	0.660	0.304	0.420	0.607	0.303	0.561	0.448	0.203
Bağcılar	0.609	0.416	0.204	0.545	0.472	0.203	0.313	0.695	0.100	0.269	0.756	0.100	0.313	0.695	0.200	0.350	0.680	0.000	0.174	0.832	0.000
Bahçelievler	0.592	0.416	0.304	0.547	0.458	0.301	0.383	0.626	0.200	0.338	0.665	0.200	0.349	0.660	0.300	0.411	0.594	0.301	0.437	0.581	0.202
Bakırköy	0.491	0.519	0.201	0.491	0.519	0.201	0.470	0.531	0.300	0.371	0.632	0.200	0.371	0.632	0.200	0.460	0.552	0.201	0.638	0.363	0.301

Başakşehir	0.437	0.565	0.400	0.533	0.493	0.409	0.537	0.476	0.305	0.437	0.565	0.300	0.431	0.585	0.402	0.500	0.500	0.400	0.537	0.476	0.305
Bayrampaşa	0.482	0.524	0.301	0.470	0.531	0.400	0.447	0.559	0.401	0.431	0.585	0.402	0.411	0.594	0.401	0.411	0.594	0.401	0.460	0.552	0.302
Beşiktaş	0.511	0.493	0.301	0.561	0.448	0.406	0.400	0.600	0.300	0.470	0.531	0.400	0.491	0.519	0.302	0.511	0.493	0.301	0.570	0.431	0.300
Beşiköz	0.482	0.524	0.301	0.491	0.519	0.302	0.437	0.565	0.300	0.500	0.500	0.400	0.511	0.493	0.402	0.470	0.531	0.300	0.511	0.493	0.301
Beşikdüzü	0.437	0.565	0.300	0.482	0.524	0.301	0.460	0.552	0.302	0.421	0.608	0.402	0.431	0.585	0.402	0.477	0.543	0.403	0.477	0.543	0.403
Beşiközü	0.561	0.448	0.304	0.612	0.391	0.302	0.511	0.493	0.301	0.437	0.581	0.302	0.420	0.607	0.303	0.363	0.654	0.401	0.437	0.565	0.400
Büyükdere	0.511	0.493	0.301	0.529	0.482	0.302	0.511	0.493	0.301	0.411	0.594	0.401	0.393	0.621	0.401	0.482	0.524	0.301	0.500	0.500	0.400
Catalca	0.519	0.501	0.204	0.486	0.552	0.205	0.482	0.524	0.301	0.371	0.632	0.300	0.460	0.552	0.302	0.491	0.519	0.302	0.547	0.458	0.301
Çekirgeköy	0.511	0.493	0.301	0.460	0.552	0.302	0.437	0.565	0.400	0.491	0.519	0.302	0.411	0.594	0.401	0.437	0.565	0.400	0.537	0.464	0.300
Esenler	0.577	0.438	0.305	0.511	0.493	0.301	0.420	0.607	0.303	0.350	0.680	0.402	0.409	0.632	0.303	0.327	0.711	0.402	0.269	0.756	0.300
Esenyurt	0.519	0.501	0.306	0.566	0.458	0.204	0.506	0.524	0.204	0.486	0.552	0.205	0.420	0.607	0.303	0.391	0.660	0.304	0.379	0.687	0.304
Eyüpsultan	0.631	0.378	0.203	0.561	0.448	0.203	0.511	0.493	0.301	0.477	0.543	0.302	0.286	0.727	0.100	0.460	0.552	0.302	0.491	0.519	0.302
Fatih	0.561	0.448	0.406	0.584	0.422	0.405	0.482	0.524	0.301	0.431	0.585	0.402	0.435	0.600	0.303	0.437	0.581	0.302	0.519	0.501	0.204
Gaziosmanpaşa	0.577	0.438	0.305	0.545	0.472	0.203	0.445	0.577	0.302	0.506	0.524	0.204	0.363	0.654	0.401	0.338	0.665	0.300	0.393	0.621	0.401
Güngören	0.545	0.472	0.408	0.411	0.594	0.301	0.393	0.621	0.401	0.431	0.585	0.402	0.382	0.646	0.402	0.393	0.621	0.401	0.411	0.594	0.401
Kadıköy	0.592	0.416	0.304	0.570	0.431	0.300	0.500	0.500	0.400	0.491	0.519	0.403	0.431	0.585	0.402	0.470	0.531	0.400	0.612	0.391	0.403
Kağıthane	0.460	0.552	0.302	0.545	0.472	0.408	0.313	0.695	0.300	0.313	0.695	0.300	0.298	0.723	0.300	0.411	0.594	0.401	0.447	0.559	0.401
Kartal	0.460	0.552	0.302	0.470	0.531	0.400	0.447	0.559	0.401	0.382	0.646	0.301	0.382	0.646	0.402	0.411	0.594	0.301	0.511	0.493	0.402
Kültürkeçmece	0.445	0.577	0.302	0.506	0.524	0.204	0.519	0.501	0.204	0.469	0.565	0.303	0.469	0.565	0.303	0.486	0.552	0.205	0.491	0.519	0.302
Maltepe	0.561	0.448	0.203	0.547	0.458	0.301	0.511	0.493	0.301	0.420	0.607	0.303	0.330	0.680	0.402	0.383	0.626	0.401	0.537	0.476	0.305
Pendik	0.491	0.519	0.302	0.447	0.559	0.401	0.437	0.565	0.300	0.431	0.585	0.402	0.393	0.621	0.401	0.491	0.519	0.302	0.411	0.594	0.401
Sancaktepe	0.566	0.458	0.306	0.431	0.585	0.402	0.411	0.594	0.401	0.363	0.654	0.401	0.393	0.621	0.401	0.447	0.559	0.401	0.382	0.646	0.402
Sarıyer	0.400	0.600	0.300	0.537	0.476	0.305	0.437	0.565	0.400	0.445	0.577	0.302	0.431	0.585	0.402	0.511	0.493	0.402	0.612	0.391	0.403
Silivri	0.411	0.594	0.401	0.519	0.501	0.306	0.482	0.524	0.301	0.460	0.552	0.302	0.477	0.543	0.403	0.561	0.448	0.406	0.511	0.493	0.402
Sultanbeyli	0.577	0.438	0.305	0.477	0.543	0.403	0.447	0.559	0.401	0.431	0.585	0.402	0.393	0.621	0.401	0.447	0.559	0.401	0.382	0.646	0.402
Sultangazi	0.618	0.398	0.204	0.529	0.482	0.302	0.460	0.552	0.302	0.445	0.577	0.302	0.445	0.577	0.302	0.460	0.552	0.302	0.409	0.632	0.303
Şile	0.506	0.524	0.204	0.561	0.448	0.203	0.482	0.524	0.301	0.460	0.552	0.302	0.491	0.519	0.302	0.561	0.448	0.203	0.612	0.391	0.302
Şişli	0.612	0.391	0.302	0.561	0.448	0.203	0.491	0.519	0.302	0.363	0.654	0.401	0.363	0.654	0.401	0.383	0.626	0.401	0.470	0.531	0.400
Tuzla	0.447	0.559	0.401	0.545	0.472	0.408	0.511	0.493	0.402	0.393	0.621	0.301	0.431	0.585	0.402	0.437	0.565	0.300	0.584	0.422	0.405
Ümraniye	0.537	0.476	0.305	0.491	0.519	0.403	0.491	0.519	0.403	0.477	0.543	0.403	0.477	0.543	0.403	0.470	0.531	0.400	0.482	0.524	0.301
Üsküdar	0.511	0.493	0.402	0.561	0.448	0.406	0.482	0.524	0.301	0.477	0.543	0.302	0.477	0.543	0.302	0.511	0.493	0.301	0.570	0.431	0.401
Zeytinburnu	0.545	0.472	0.408	0.383	0.626	0.401	0.383	0.626	0.401	0.393	0.621	0.401	0.363	0.654	0.401	0.383	0.626	0.401	0.411	0.594	0.401

The matrix in question was obtained from expert averages using global fuzzy numbers; in other words, the matrix obtained is the common evaluation matrix of the experts. Theoretical evaluation matrix was obtained by using Equations 2 and 3. Theoretical Evaluation Matrix is given in Table 5.

Table 5: Theoretical Evaluation Matrix

Districts	Population	Accessibility	Suitability	Risk-free	Feasibility	Shelter	Livability
Adalar	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Arnavutköy	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004

Ataşehir	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Avclar	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Bağcılar	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Bahçelievler	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Bakırköy	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Başakşehir	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Bayrampaşa	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Beşiktaş	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Beykoz	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Beylikdüzü	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Beyoğlu	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Büyükkçekmece	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Çatalca	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Çekmeköy	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Esenler	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Esenyurt	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Eyüpsultan	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Fatih	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Gaziosmanpaşa	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Güngören	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Kadıköy	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Kağıthane	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Kartal	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Küçükçekmece	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Maltepe	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Pendik	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Sancaktepe	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Sarıyer	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Silivri	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Sultanbeyli	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Sultangazi	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Şile	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Şişli	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Tuzla	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Ümraniye	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Üsküdar	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004
Zeytinburnu	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004	0.004

Here, $p=1/39$ and $w=1/7$. Then, expert opinions were defuzzified by equation (4). The theoretical evaluation matrix given in Table 5 is the probabilities that show the equal probability distribution. Equation 4 is obtained by multiplying the weights and probabilities.

Table 6: Score

Districts	Population	Accessibility	Suitability	Risk-free	Feasibility	Shelter	Livability
Adalar	-0.07501	-0.312	-0.35462	-0.55538	-0.55538	-0.43407	0.175568379
Arnavutköy	-0.03737	-0.00576	0.003594	0.003594	0.014596	0.014609	0.0316815
Ataşehir	0.024644	0.019305	-0.01142	-0.03737	-0.02562	-0.01227	0.022263005
Avclar	0.087936	-0.01227	-0.01142	-0.14101	-0.11974	-0.07903	0.06840782
Bağcılar	0.118537	0.044412	-0.30881	-0.40161	-0.23232	-0.34045	-0.662177399
Bahçelievler	0.070484	0.035869	-0.14749	-0.19719	-0.12728	-0.07406	-0.088587475
Bakırköy	-0.01707	-0.01707	-0.0245	-0.15719	-0.15719	-0.05567	0.109438173
Başakşehir	-0.02562	0.008227	0.024644	-0.05114	-0.0327	-2.30E-17	0.024644444
Bayrampaşa	-0.01682	-0.01227	-0.02293	-0.0327	-0.03737	-0.03737	-0.037276181
Beşiktaş	0.007187	0.022263	-0.08	-0.01227	-0.01142	0.007187	0.055804436
Beykoz	-0.01682	-0.01142	-0.05114	-2.30E-17	0.003594	-0.0245	0.007186723
Beylikdüzü	-0.05114	-0.01682	-0.03728	-0.04215	-0.0327	-0.01402	-0.014020335
Beyoğlu	0.045404	0.087936	0.007187	-0.05949	-0.07903	-0.06239	-0.025624341
Büyükçekmece	0.007187	0.019305	0.007187	-0.03737	-0.04842	-0.01682	-2.26E-17
Çatalca	0.010905	-0.04132	-0.01682	-0.10495	-0.03728	-0.01142	0.035869172
Çekmeköy	0.007187	-0.03728	-0.02562	-0.01142	-0.03737	-0.02562	0.029260489
Esenler	0.056295	0.007187	-0.07903	-0.07501	-0.09659	-0.09007	-0.206509004
Esenyurt	0.007264	0.066963	-0.0111	-0.04132	-0.07903	-0.11974	-0.141010329
Eyüpsultan	0.152371	0.068408	0.007187	-0.02733	-0.35825	-0.03728	-0.011422133
Fatih	0.022263	0.031682	-0.01682	-0.0327	-0.07074	-0.05949	0.010905015
Gaziosmanpaşa	0.056295	0.044412	-0.05504	-0.0111	-0.06239	-0.13169	-0.048415449
Güngören	0.014596	-0.07406	-0.04842	-0.0327	-0.0595	-0.04842	-0.037370081
Kadıköy	0.070484	0.055804	-2.30E-17	-0.00576	-0.0327	-0.01227	0.043315494
Kağıthane	-0.03728	0.014596	-0.15582	-0.15582	-0.17864	-0.03737	-0.022929136
Kartal	-0.03728	-0.01227	-0.02293	-0.11272	-0.0595	-0.07406	0.003593931
Küçükçekmece	-0.05504	-0.0111	0.010905	-0.04106	-0.04106	-0.04132	-0.011422133
Maltepe	0.068408	0.035869	0.007187	-0.07903	-0.07501	-0.05016	0.024644444
Pendik	-0.01142	-0.02293	-0.05114	-0.0327	-0.04842	-0.01142	-0.037370081
Sancaktepe	0.044788	-0.0327	-0.03737	-0.06239	-0.04842	-0.02293	-0.059502222
Sarıyer	-0.08	0.024644	-0.02562	-0.05504	-0.0327	0.003594	0.043315494
Silivri	-0.03737	0.007264	-0.01682	-0.03728	-0.01402	0.022263	0.003593931
Sultanbeyli	0.056295	-0.01402	-0.02293	-0.0327	-0.04842	-0.02293	-0.059502222
Sultangazi	0.133592	0.019305	-0.03728	-0.05504	-0.05504	-0.03728	-0.096593268
Şile	-0.0111	0.068408	-0.01682	-0.03728	-0.01142	0.068408	0.087936195
Şişli	0.087936	0.068408	-0.01142	-0.06239	-0.06239	-0.05016	-0.012270626
Tuzla	-0.02293	0.014596	0.003594	-0.09432	-0.0327	-0.05114	0.0316815
Ümraniye	0.024644	-0.00576	-0.00576	-0.01402	-0.01402	-0.01227	-0.0168205
Üsküdar	0.003594	0.022263	-0.01682	-0.02733	-0.02733	0.007187	0.02785293
Zeytinburnu	0.014596	-0.05016	-0.05016	-0.04842	-0.06239	-0.05016	-0.03737008

Since all criteria are benefit by using score values, real evaluation matrix is obtained by using Equation 5. Dagg matrix is converted to real numbers with defuzzy operations. Table 6 expresses this situation.

Table 7: Actual evaluation matrix

Districts	Population	Accessibility	Suitability	Risk-free	Feasibility	Shelter	Livability
Adalar	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.004
Arnavutköy	0.001	0.003	0.003	0.004	0.004	0.003	0.003
Ataşehir	0.002	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Avclar	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Bağcılar	0.003	0.003	0.000	0.001	0.002	0.001	0.000
Bahçelievler	0.002	0.003	0.002	0.002	0.003	0.003	0.003
Bakırköy	0.001	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Başakşehir	0.001	0.003	0.004	0.003	0.003	0.003	0.003
Bayrampaşa	0.001	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Beşiktaş	0.001	0.003	0.003	0.004	0.003	0.003	0.003
Beykoz	0.001	0.003	0.003	0.004	0.004	0.003	0.003
Beylikdüzü	0.000	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Beyoğlu	0.002	0.004	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Büyüçekmece	0.001	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Çatalca	0.001	0.002	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Çekmeköy	0.001	0.003	0.003	0.004	0.003	0.003	0.003
Esenler	0.002	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.002
Esenyurt	0.001	0.003	0.003	0.003	0.003	0.002	0.002
Eyüpsultan	0.004	0.003	0.003	0.003	0.001	0.003	0.003
Fatih	0.002	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Gaziosmanpaşa	0.002	0.003	0.003	0.004	0.003	0.002	0.003
Güngören	0.001	0.002	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Kadıköy	0.002	0.003	0.003	0.004	0.003	0.003	0.003
Kağıthane	0.001	0.003	0.002	0.003	0.002	0.003	0.003
Kartal	0.001	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Küçükçekmece	0.000	0.003	0.004	0.003	0.003	0.003	0.003
Maltepe	0.002	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Pendik	0.001	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Sancaktepe	0.002	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Sarıyer	0.000	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Silivri	0.001	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Sultanbeyli	0.002	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Sultangazi	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.002
Şile	0.001	0.003	0.003	0.003	0.003	0.004	0.003
Şişli	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Tuzla	0.001	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Ümraniye	0.002	0.003	0.003	0.004	0.003	0.003	0.003
Üsküdar	0.001	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003
Zeytinburnu	0.001	0.002	0.003	0.003	0.003	0.003	0.003

Actual evaluation matrix is given in Table 7. The actual evaluation matrix obtained from the score values is presented in Table 7. This matrix was obtained from expert opinions. For the gap matrix, the gap between this matrix obtained from the expert evaluation and the theoretical evaluation matrix was calculated. Afterwards, row-based sums of this gap matrix were taken. These totals are given in Table 8. The row sums of the G matrix and the final score (U) values were calculated. U-matrix and ranking is given in Table 8.

Table 8: U-matrix and ranking

Districts	U	rank
Adalar	0.0219	39
Arnavutköy	0.0051	11
Ataşehir	0.0048	8
Avclar	0.0056	17
Bağcılar	0.0150	38
Bahçelievler	0.0079	36
Bakırköy	0.0075	35
Başakşehir	0.0054	15
Bayrampaşa	0.0063	25
Beşiktaş	0.0051	12
Beykoz	0.0058	21
Beylikdüzü	0.0068	31
Beyoğlu	0.0047	7
Büyükçekmece	0.0051	13
Çatalca	0.0061	23
Çekmeköy	0.0057	19
Esenler	0.0073	33
Esenyurt	0.0065	27
Eyüpsultan	0.0045	5
Fatih	0.0054	16
Gaziosmanpaşa	0.0057	20
Güngören	0.0069	32
Kadıköy	0.0034	1
Kağıthane	0.0093	37
Kartal	0.0074	34
Küçükçekmece	0.0066	29
Maltepe	0.0046	6
Pendik	0.0065	28
Sancaktepe	0.0059	22
Sarıyer	0.0065	26
Silivri	0.0057	18
Sultanbeyli	0.0052	14

Sultangazi	0.0043	4
Şile	0.0040	2
Şişli	0.0042	3
Tuzla	0.0061	24
Ümraniye	0.0049	9
Üsküdar	0.0049	10
Zeytinburnu	0.0068	30

The rankings made according to the results obtained from the study are given in Table 9. According to both methods, the most suitable region for the emergency assembly area is Kadıköy, and the riskiest regions are Adalar and Bağcılar.

Table 9: Results obtained according to MAIRCA and SF-MAIRCA methods

Rank	MAIRCA	SF-MAIRCA
1	Kadıköy	Kadıköy
2	Arnavutköy	Şile
3	Beşiktaş	Şişli
37	Esenler	Kağıthane
38	Bağcılar	Bağcılar
39	Adalar	Adalar

According to the presented paper, it's seen that results obtained according to MAIRCA and SF-MAIRCA methods are consistent.

Discussion

Emergency assembly areas are of great importance in all processes, especially in the first times of the crisis. Because when a natural disaster occurs, people do not know how to act with the shock of the event. Although exercises are done beforehand, the effect of the real event is always different. The intensity of emotions such as surprise, fear, anxiety, confusion prevents people from thinking and acting in a healthy way. Therefore, preparedness for emergencies and disasters is very important. It is very important to raise awareness of the public, to carry out exercises, to provide training, to identify assembly areas and to make them known to everyone. Emergency assembly areas should be at a level that can meet the vital needs of people from the moment the disaster occurs until the first shock passes. For this reason, it is important to identify emergency assembly areas. In the study, the districts of Istanbul were compared according to the

emergency assembly areas. While making this comparison, the MARCIA technique, one of the multi-criteria decision-making methods, was evaluated within the framework of both classical and fuzzy logic. Thus, it is aimed to prevent difficulties in decision making and to reach the most accurate result. According to the results obtained, Kadıköy was determined as the most suitable option for emergency assembly areas. This result is related to the geographical features of Kadıköy district and its ease of transportation. The riskiest districts were identified as Adalar and Bağcılar. Kadıköy is on the Anatolian side of Istanbul. It is surrounded by the district of Maltepe in the east, the Bosphorus and the Marmara Sea in the west, Üsküdar and Ataşehir districts in the north, and the Marmara Sea in the south. Its area is 25.20 km². Although there are important elevations such as Göztepe within the boundaries of the district, gently undulating plains and stony slopes extending from the skirts of Kayış Mountain and Çamlıca to the Sea of Marmara dominate the entire land. Kadıköy is built on a fairly flat land and is approximately 21 km in northwest-southeast direction. It has a long coastline. There is a lively coastline where Haydarpaşa and Kalamış bays and Moda and Fenerbahçe headlands are located. Between Fenerbahçe Cape and Bostancı, the coastline has a fairly straight line that is not too indented. Kadıköy has an important position in terms of country and city transportation. Some of the main transportation routes connecting various centers in Anatolia to Istanbul and various districts in the city pass through Kadıköy. Thanks to these geographical features, Kadıköy is easily accessible. These features and results from the study are consistent in this respect. Islands have limited means of transportation. When examined in terms of surface area and other opportunities, various inadequacies are observed. Bağcılar district is one of the newly developing districts. In Bağcılar, there are important commercial enterprises, press centers and banking units, especially textiles. Small businesses form the main commercial fabric of the district. Green areas are insufficient compared to other districts. For this reason, it is an acceptable feature to be located at the end in the assembly areas. When the results obtained are examined, the first point to be considered is the importance of the features that the emergency assembly areas should have. These areas should be places that people can easily reach at the first time they encounter a crisis. In addition, it should not create additional risks. The study wanted to draw particular attention to this issue. Another unique aspect of the study is that the MAIRCA method was used for the first time

under fuzzy logic as far as is known. It is thought that this method used can guide other studies. In addition, bringing back the emergency assembly areas, which are of vital importance at the point of preparation for natural disasters, and raising awareness are among the other objectives of the study.

References

- AFAD, T.C. Ministry of Interior Disaster and Emergency Management Presidency. (2020). *Statistics of natural events within the scope of disaster management*.
- Ayyıldız, E., & Taskin Gümüş, A. (2020). A novel spherical fuzzy AHP-integrated spherical WASPAS methodology for petrol station location selection problem: A real case study for İstanbul. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 36109–36120. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-09493-2>
- Chatterjee, K., Pamucar, D., & Zavadskas, E. K. (2018). Evaluating the performance of suppliers based on using the R'AMATEL-MAIRCA method for green supply chain implementation in electronics industry. *Journal of Cleaner Production*, 184, 101-129. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.02.199>
- Çınar, A. K., Akgün, Y., & Maral, H. (2018). Analyzing the planning criteria for emergency assembly points and temporary shelter areas: Case of İzmir-Karşıyaka. *Planning*, 28(2), 179-200. <https://doi.org/10.14744/planlama.2018.63637>
- Dayanır, H., Çınar, A. K., Akgün, Y., & Çorumluoğlu, Ö. (2022). Delphi yöntemi kullanarak afet sonrası geçici barınma alanı seçimi ve planlaması ölçütlerinin belirlenmesi: İzmir/Seferihisar örneği. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 8(1), 87-102. <https://doi.org/10.17426/dao.1035294>
- Donyatalab, Y., Seyfi-Shishavan, S. A., Farrokhzadeh, E., Kutlu Gündoğdu, F., & Kahraman, C. (2020). Spherical fuzzy linear assignment method for multiple criteria group decision-making problems. *Informatica*, 31(4), 707-722. <https://doi.org/10.15388/20-INFOR429>
- Ecer, F. (2022). An extended MAIRCA method using intuitionistic fuzzy sets for coronavirus vaccine selection in the age of COVID-19. *Neural Computing and Applications*, 34(7), 5603-5623. <https://doi.org/10.1007/s00521-021-06175-3>
- Erdoğan, M. (2022). Assessing farmers' perception to agriculture 4.0 technologies: A new interval-valued spherical fuzzy sets-based approach. *International Journal of Intelligent Systems*, 37(2), 1751-1801. <https://doi.org/10.1002/int.22676>
- Ersin, İ., Dinçer, H., & Yüksel, S. (2019). Yerel yönetimlerde yatırım kriterlerinin belirlenmesi: Bulanık DEMATEL yöntemiyle bir analiz. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 477-493. <https://doi.org/10.18657/yonveek.595680>

- Gerdan, S., & Şen, A. (2019). Afet ve acil durumlar için belirlenmiş toplanma alanlarının yeterliklerinin değerlendirilmesi: İzmit örneği. *İdealkent*, 10(28), 962-983. <https://doi.org/10.31198/idealkent.589273>
- Istanbul Governorship Provincial Emergency and Disaster Situation Directorate. (2021). *IRAP provincial disaster risk reduction plan*.
- Istanbul Metropolitan Municipality Activity Report. (2017). *Disaster and emergency response management*.
- Kutlu Gündoğdu, F., & Kahraman, C. (2019). Hastane yeri seçiminde küresel bulanık topsis yöntemi. In 39. *Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği Ulusal Kongresi*, Turkey. <https://doi.org/10.3390/proceedings2019010200>
- Kutlu Gündoğdu, F., & Kahraman, C. (2019). Spherical fuzzy sets and spherical fuzzy TOPSIS method. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 36(1), 337-352. <https://doi.org/10.3233/JIFS-181110>
- Kürtüm Varolğüneş, F. (2021). Success factors for post-disaster permanent housing: Example of Turkish earthquakes. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(1), 115-130. <https://doi.org/10.7456/11101100/001>
- Official Gazette. (2020, July 29). Regulation on determination of service standards and accreditation principles regarding disaster and emergency situations. *Official Gazette*, 31200. Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200729-1.htm>
- Öztürk, F., & Kaya, G. K. (2020). Afet sonrası toplanma alanlarının promethee metodu ile değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 25(3), 1239-1252. <https://doi.org/10.17482/uumfd.779512>
- Şirin, M., & Ocak, F. (2020). Gümüşhane şehrinde afet ve acil durum toplanma alanlarının coğrafi bilgi sistemleri ortamında değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(44), 85-106. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.763365>

Serap Tepe

İstanbul Üniversitesi lisans, Yıldız Teknik Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi yüksek lisans mezunudur. İstanbul Ticaret Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Doktorası ve Yıldız Teknik Üniversitesi İş Güvenliği Doktorasına sahiptir. Uzun yıllar özel sektörde çalışmış, eğitim danışmanlık hizmetleri vermiştir. A sınıfı iş güvenliği uzmanı olan ve farklı vakıf üniversitelerinde görev yapan yazar, 2019 yılında Sağlık Bilimleri Üniversitesi'nde İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmaya başlamıştır. 2024 yılından itibaren aynı üniversitede Doç. Dr. ünvanı ile çalışmalarına devam etmektedir.

She, completed her bachelor's degree at Istanbul University and her master's degrees at Yıldız Technical University and Istanbul University. She holds a Ph.D. in Industrial Engineering from Istanbul Commerce University and a Ph.D. in Occupational Safety from Yıldız Technical University. With extensive experience in the private sector, she has provided educational consultancy services. As a certified

Class A occupational safety specialist, she has worked at various foundation universities. In 2019, she began working as an Assistant Professor in the Occupational Health and Safety Department at the University of Health Sciences. As of 2024, she continues her work as an Associate Professor at the same university.

E-posta: serap.tepe@sbu.edu.tr

Serkan Eti

Yıldız Teknik Üniversitesi Matematik Bölümü lisans mezunudur. Yüksek lisansını Yıldız Teknik Üniversitesi Sayısal Yöntemler alanında tamamladıktan sonra Marmara Üniversitesi Sayısal Yöntemler anabilim dalında doktora eğitimini tamamladı. 2017 yılından itibaren Medipol Üniversitesi'nde Öğr. Gör. ve Dr. Öğr. Üyesi unvanları ile çalışmıştır, aynı üniversitede 2023 yılından itibaren Doçent unvanı ile çalışmalarına devam etmektedir.

He, completed his bachelor's degree in Mathematics at Yıldız Technical University. He earned his master's degree in Quantitative Methods at Yıldız Technical University and his Ph.D. in Quantitative Methods at Marmara University. Since 2017, he has worked at Medipol University as a Lecturer and Assistant Professor. As of 2023, he continues his work at the same university with the title of Associate Professor.

E-posta: seti@medipol.edu.tr

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1445797

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 1037 - 1067

Çevre Psikolojisi, Mimarlık ve Sinema İlişkisi Üzerinden Bir Filmin Analizi: Soylent Green

Ebrar Kuruçay Gök¹

ORCID: 0000-0002-2911-1658

Ayşen Özkan²

ORCID: 0000-0003-2677-6133

Öz

Bu çalışmanın amacı, sinemasal mekânın şekillenmesinde çevre psikolojisi, mimarlık ve sinema ilişkisini mekânsal analiz ve okumalarla irdelemek; bu kurgusal mekânların niteliğini etkileyen çevre psikolojisi kavramları kapsamında inşa edilecek distopik kent ve mekân tasarımları hakkında bir öngörü oluşturmaktır. Bu kapsamda, fiziksel çevre ve insan davranışı arasındaki karşılıklı ilişkilerin incelenmesine yönelik çevre psikolojisi araştırmalarının önem kazandığı dönem ile eş zamanlı olarak 1973 yılında gösterime girmiş olan Soylent Green distopik filmi üzerinden; kullanıcının öz-değer deneyimlerini gerçekleştirdiği kişisel alan, davranış ortamındaki faaliyet çeşitliliği ve yükümlülüğüne yönelik kalabalık, yoğunluk ve alansallık kavramları ile bu ortamlar içindeki statünün nasıl korunabildiğine dair mahremiyet kavramları tümdengelim yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, sinema ve mimarlığın sadece zamansal ve mekânsal yapıları nedeniyle değil, aynı zamanda her iki disiplinin de temelde yaşam alanıyla iç içe olması ve çok çeşitli yaşam imgelerini bir araya getirme çabalarıyla da ilişkili olduğu görülmüştür. Mekânsal davranış ve çevresel bilgi etkileşiminin sinemasal ortama yansımalarının, duygusal deneyimler ve sosyal gelişmelerle de ilişkili olduğu desteklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, mimarlık, çevre psikolojisi, mekân, Soylent Green

¹ Arş. Gör., Yalova Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü,
E-posta: kurucayebrrar@gmail.com

² Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı
Bölümü, E-posta: aysenozkan00@gmail.com

idealkent © Kent Araştırmaları Dergisi (*Journal of Urban Studies*)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi *Receid Date*: 01.03.2024

Kabul Tarihi *Accepted Date*: 30.07.2024

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1445797

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 1037 - 1067

Analysis of a Movie on the Relationship between Environmental Psychology, Architecture and Cinema: Soylent Green

Ebrar Kuruçay Gök³

ORCID: 0000-0002-2911-1658

Ayşen Özkan⁴

ORCID: 0000-0003-2677-6133

Abstract

This study aims to explore the interplay between environmental psychology, architecture, and cinema in shaping cinematic spaces through spatial analysis. It also endeavors to provide insight into dystopian urban and spatial designs influenced by environmental psychology concepts, ultimately impacting the quality of these fictional environments. Examining the pivotal era of heightened interest in environmental psychology studies, particularly in understanding the reciprocal dynamics between physical surroundings and human behavior, the 1973 dystopian film "Soylent Green" was scrutinized using deductive methodology. The analysis focused on key elements such as personal space and its role in shaping self-esteem experiences, the diverse and intense activities within the behavioral environment, as well as obligations and privacy concerns in densely populated, spatially-defined settings. The findings indicate that cinema and architecture extend beyond their temporal and spatial dimensions, revealing a profound integration with living spaces and a diverse array of life experiences. Furthermore, it underscores how spatial behavior and environmental information exchange in cinematic environments are intricately linked to emotional responses and societal advancements.

Keywords: Cinema, architecture, environmental psychology, space, Soylent Green

³ Res. Assist., Yalova University, Faculty of Art and Design, Department of Interior Architecture, E-mail: kuruçayebrrar@gmail.com

⁴ Assoc. Prof., Hacettepe University, Faculty of Fine Arts, Department of Interior Architecture and Environmental Design, E-mail: aysenoz@hacettepe.edu.tr

Giriş

Çağdaş dünya bağlamında, mimarlık ve sinemanın yakınlaşması ilgi çekici bir araştırma alanını temsil etmektedir. Her iki alanda da yaratıcıların karşılaştığı temel zorluklardan biri, karmaşık fikirlerin ve duyguların mekânsal ortamların tasviri yoluyla etkili bir şekilde iletilmesidir. Bu zorluk, mimarlık ve sinema arasındaki karmaşık ilişkiyi çevresel psikoloji bağlamında inceleyen ve giderek büyüyen bir literatürün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu literatür, geleneksel psikolojinin hem metodolojik hem de yapısal eleştirileri de dahil olmak üzere çeşitli yaklaşımlar aracılığıyla bu iki sanat formunun birbiriyle kesişme ve birbirini etkileme yollarını aydınlatmaktadır. Çevre psikolojisi genel olarak fiziksel çevre ve insan davranışı arasındaki karşılıklı ilişkilerin incelenmesi olarak tanımlanmaktadır (Gifford, 2002). Kurt Lewin'in sosyal psikoloji alanındaki çalışmaları, çevre psikolojisi perspektifinin en etkili çalışmalarından biridir ve çevre psikolojisi, sosyal psikolojiden doğan bir alt alan olarak gelişimini sürdürmüştür (Göregenli, 2021, s. 3).

1960'ların sonu ve yetmişlerin başında psikologlar arasında ekolojik çevreyi ve bunun insan davranışı üzerindeki etkisini (Barker, 1968; Altman, 1975; Proshansky vd., 1976; Proshansky ve O'Hanlon, 1977; Gürkaynak, 1988) haritalandırmaya yönelik sistematik girişimler gerçekleştirilmiştir. Çevre psikolojisinin temelinde; geniş, nitelikli ve hızla genişleyen bir ampirik araştırma katmanı yatmaktadır. Çevre psikolojisinin birbirinden farklı ancak ilişkili konular için dar ve faydalı bir bölüm başlığı olarak mı işlev göreceği yoksa bunun yerine insan-çevre ilişkilerini psikolojik bir perspektiften anlamak için tutarlı bir teorik çerçeveyi mi ifade edeceği sorgulanmaktadır (Craik, 1973). Alt araştırmalarında; ekolojik psikoloji yaklaşımı (Barker, 1968), kişilikler, sosyal ve çevresel sistemler arasındaki etkileşimin çok değişkenli analizi (Sells, 1969; Sells, 1971; Craik, 1972), davranışsal adaptasyon ve uyumun genel modelleri (Kates, 1971; Kaplan, 1972) yer almaktadır. Diğer çevre odaklı psikologların çoğu dikkatlerini makro fiziksel çevreden uzaklaştırarak Lewin (1936)'in "yaşam alanı"na birey tarafından algılanan psikolojik durum (Heider, 1958; Thibaut ve Kelley, 1959; Rotter vd., 1972; Festinger, 1975) ya da algısal ve edimsel psikolojinin mikro-çevresel "uyaranlarına" yöneltmiştir (akt. Stokols, 1978, s. 255-256).

Çevre psikolojisinin ortaya çıkışında farklı disiplinlerden gelen katkıları arasında mimarlık alanı büyük önem taşımaktadır. Psikologlar, insan bilinç ve davranışlarının belirli bir sosyal çevrenin yanı sıra bir de fiziki çevre içinde oluştuğu düşüncesiyle, fiziki çevre-davranış ilişkileri ile ilgili çalışmalar yapsa da asıl anlatmaya çalıştıkları davranışa ilişkin düzenliliği ortaya koymaktır (İmamoğlu, 1975; Pol, 2007; Göregenli, 2021). Psikolojinin çevreye yönelik geleneksel yaklaşımları eleştirilmesi ve geliştirilmesi sürecinde, çevrenin tanımlanması, tasarlanması, düzenlenmesi ve geliştirilmesinde bir şekilde elde edilen kazanımlar, davranışsal çevrede mekânın insan davranışındaki özelliklerini geliştirme yönünü vurgulamaktadır. Bu yöndeki çalışmalar sonucunda mimari psikoloji kavramı literatüre girmiş ve günümüzde çevre psikolojisinin bir dalı olarak görülmektedir (Pol, 2007). Çakın (1988), bu alandaki çalışmaların psikoloji alanından ziyade yoğunluk ve nitelik çeşitliliği açısından mimarlık, şehir planlama ve ilgili disiplinler üzerine olduğunu belirtmiştir.

Mimarlık ve çevre psikolojisi ortaklığında yürütülen çalışmaların amacı, bireylerin çevre içindeki davranışlarını gözlemleyerek potansiyel sorunları tespit edip, gelecekteki tasarımlara yön verecek çözümler bulmaktır. Mimarlar ve tasarımcılar, insan davranışları ve bu davranışların fiziksel çevre ile yakından ilişkili olması nedeniyle doğayı psikolojik olarak anlamaya ve daha fazla araştırmaya önem vermektedir. Çevre Psikolojisini psikolojinin diğer dallarından ayıran temel durum, insan ruhuna dayalı davranışlar ile fiziksel çevre arasındaki ilişkiyi incelemektir (Akbari ve Sattarisarbangholi, 2016). Başka bir ifadeyle bu ilişki, insan ve mekân arasındaki ilişkiyi merkeze alan çevre psikolojisinin insan ve mekân üzerinden mimarlıkla olan ilişkisini irdelemektir.

Psikolojik açıdan bakıldığında, davranışın gerçekleştiği mekân ya kontrol edilmesi gereken ilgili bir değişken olarak ya da insan davranışının nasıl etkilendiğini açıklamaya yönelik girişimlerin yapıldığı pasif bir arka plan olarak ele alınmıştır (Göregenli, 2021, s. 1). Sinemada ise mekânlar, aktarılan hikâyenin zamana ve mekâna bağlı koşulları içinde anlam kazanmış aktif bir ifade yöntemine dönüşmüştür. Zaman ve mekâna bağlı olarak kurgulanan sinemasal mekânlar ile çevre psikolojisi kavramları arasında bir bağ oluşmuş; bu nedenle tasarımcıların tasarlanan mekânların psikolojik açıdan incelenmesine gösterdikleri ilgi sinemasal mekân içinde de yer edinmiştir. Sinema ve mimarlık sadece zamansal ve mekânsal yapıları nedeniyle değil, aynı zamanda her iki disiplinin de temelde yaşam alanıyla iç içe olmasıyla ve çok çeşitli yaşam imgelerini bir

araya getirme çabalarıyla da ilişkilidir. Mimarlık ve sinema arasındaki ilişkiyi farklı açılardan inceleyen çalışmalar mevcuttur. Mekân kavramı ve deneyiminin sinemasal mekân üzerinden okunması (Dear, 1994; Grigor, 1994; Penz, 1994; Pallasmaa, 2001; Erk, 2009; Allmer, 2010), mimari üretim ile sinema tekniği arasındaki benzerliklerin (Penz, 1994; Neumann, 1996; Pallasmaa, 2001) araştırılmasının yanında güncel yazında belirli yönetmenlerin filmleri üzerine ele alınmış spesifik filmlere özgü mekânsal okumalara odaklanıldığı görülmüştür (Adiloğlu, 2005; Kılıç Çalgıcı, 2013; Akarsu vd., 2020; Sözen ve Boyacıoğlu, 2020).

Pallasmaa (2001) mimarlık ve sinema arasındaki mekânsal ortaklığı hem mimarlığın hem de sinemanın yaşanılan mekânı oluşturduğunu ifade etmektedir. Her iki sanat biçiminin de yaşamın ayrıntılı imgelerini yarattığını ve bunlara aracılık ettiğini belirtmekte; mimari yapılar ve şehirler kültürü ve belirli yaşam biçimlerini yaratırken, sinema filmleri yapıldıkları zamanın ve tasvir ettikleri dönemin kültürel arkeolojisini sergilediğini belirtmektedir. "Her iki sanat biçimi mevcut mekânın özünü ve boyutlarını tanımlar ve her ikisi de yaşam dilimlerinin deneysel sahnelerini yaratır" (Pallasmaa, 2001, s. 13). Sinemada, mekânı kullanan insanlar arasındaki ilişkiyi ve insanlar ile mekân arasındaki ilişkiyi kapsayan bir zaman kavramı vardır; filmde karakterler kadar mekânlar da birer aktör olmaktadır. Dolayısıyla sinema ve mimarlık arasında yadsınamaz bir ilişki vardır. Erdoğan ve Akarsu (2023), araştırmalarında, mimarlık sanatı ve eğitiminde yaratıcı ve estetik boyutları geliştirmek için mimarlık ve sinema arasındaki etkileşimi keşfetmektedir. Bu çalışmada mekânsal tasarım, teknolojik yenilikler, estetik ve avangard, imgesel zenginlik ve kurgusal zenginlik unsurları hem film yapımcılarına hem de mimarlara ilham veren görsel açıdan çarpıcı ve kavramsal açıdan zengin ortamlar yaratmak için mimarlık ve sinemanın nasıl kesiştiğini göstermektedir. Bu bağlamda, sinema yönetmeni bilinçli ya da bilinçsiz olarak mimari kurgular içinde sanatına yön vermekte ve ürününü ortaya koymaktadır (Allmer, 2010).

Neuman (1996)'a göre, mimarlık ve filmlerin üç ana teması vardır: çağdaş mimarlığın sinemaya yansımaları, mimari tasarımların filmler aracılığıyla sorgulanması ve filmler aracılığıyla mimarlığa yeni yaklaşımların getirilmesidir. Tanyeli (2001)'ye göre ise mimarlık ve sinema arasındaki ilişki üç yönden şekillenmiştir: Birincisi, sinemanın gerçeklik düzleminde inşa edilmeyen ve kullanılmayan sanal bir mimarlık tanımlaması; ikincisi,

sinemanın gerçek mimari mekânları kendi sanal evreninde yeniden üretmesi; üçüncüsü ise sinemanın kendi etkinliği içinde bir mimar ve/veya mimarlığı yeniden üretmesidir (akt. Ergin, 2015). Bu ortaklıkların yanında; mimarlık ve sinema, beden-mekân ve hareketin eylemsel bütünleşmesiyle ve aynı zamanda hem filmlerin hem de binaların, kentlerin kendilerine ait kurgularının olması (O'Herlihy, 1994; Eroğlu, 2003) nedeniyle de ortaklıklara sahiptir. Tüm bu kazanımlar sonucunda, sinema ortamındaki yeni biçimlenmelerde mekânın, mimarlığı bir araç olarak kullandığı görülmektedir. Yeniden üretilen bu gerçeklik; senaryonun biçimlenişi, senaryodaki karakterlerin rolü ve mekânlar üzerinden seyirciye iletilmektedir.

Çevre psikolojisi, yapılı çevrenin ve doğal çevrenin insan davranışını, duygularını ve refahını nasıl etkilediğine dair içgörüler sağlayarak sinemada ütopya anlayışımıza da katkıda bulunmaktadır. Bu disiplinler arası yaklaşım, filmlerde tasvir edilen ütöpik vizyonların insan algıları ve mekân deneyimleriyle nasıl etkileşime girdiğini analiz etmemizi sağlamaktadır. Kızılaslan, (2023) sinemadaki ütöpik anlatılar ile hayal edilen mekânların psikolojik etkileri arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında, mekân kavramının çok boyutlu doğasını ve mimari, felsefi ve coğrafi bağlamlardaki önemini incelemiştir; fiziksel ortamların ve insan deneyimlerinin birbirine bağlılığını vurgulamıştır. Çalışmada, ütopyanın sinemasal temsillerinin, insanların mekân algıları, ideal yaşam ortamlarına yönelik toplumsal özlemler ve ütöpik anlatıların kentsel planlama ve tasarım uygulamalarına potansiyel katkıları konusundaki anlayışımızı zenginleştirmedeki öneminin altı çizilmiştir. Bu disiplinlerarası yaklaşım ile ütopyalar, insanların mekân algıları ve ideal bir dünyaya dair kolektif vizyonları altında yatan psikolojik dinamikler arasındaki karmaşık etkileşimin keşfedilmesini sağlamaktadır.

Kültürel ürünler, özellikle de filmler, toplumda çevre bilincinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu anlamda, Eryılmaz (2017) çalışmasında, nüfusun çoğunluğunun doğayla doğrudan temasın sınırlı olduğu kentsel alanlarda yaşadığını ve bu nedenle kültürel ürünlerin çevre algısının gelişiminde önemli hale geldiğini belirtmiştir. Çalışmasında, filmlerin bir "çevre kurgusu" oluşturarak bunu izleyiciye sunduğunu ve çevre algısının oluşmasına katkıda bulunduğunu; filmlerin farklı çevresel söylemleri eş zamanlı olarak yansıtabildiğini; çevresel konuların ve perspektiflerin karmaşıklığını sergilediğini vurgulamıştır. Özetle, filmler ve diğer kültürel ürünler, yaygın erişilebilirlikleri, çevresel söylemleri tasvir

etme yetenekleri ve farklı kitlelere ulaşma ve onları etkileme potansiyelleri nedeniyle toplumda çevre bilincinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Mekân tasarımı, kullanıcı ihtiyaçlarının belirlenmesi, bu ihtiyaçları karşılayacak faaliyetlerin tespit edilmesi ve bu faaliyetleri mümkün kılacak mekânların yaratılması sürecidir. Mekân tasarımında, ihtiyaçların karşılanması için bazı temel işlevlerin (barınma, korunma, sosyalleşme vb.) yerine getirilmesinin yanı sıra mekânın kullanıcı üzerindeki psikolojik etkileri de önemlidir. Sinemada mekân kavramı, daha geniş bir kavram olan çevre kavramından farklıdır; çünkü sinemada hikâyenin geçtiği yer olarak "manzara" fiziksel çevre olarak kabul edilmektedir. Sinemada çevre, özellikle de manzara, filmin hikayesiyle yakından ilişkilidir. Kıztılaslan (2021)'in *Avatar* (2009) filmi örneği üzerinden peyzaj mimarlığı kapsamında değerlendirdiği çalışmasında, sinemanın çevresel konularda farkındalık yaratmak ve toplumda çevre bilincini artırmak için bir iletişim aracı olarak filmin potansiyelinin altını çizmektedir. Filmdeki manzara, filmin hikayesini desteklemeli ve filmin hikayesiyle uyumlu olmalıdır. Ayrıca sinema sanatı, insanlara yaşam tarzlarında çevresel bir bakış açısı kazandırmak ve çevre sorunları konusunda farkındalık yaratmak amacıyla kullanılabilir. Köseoğlu ve Kıyak (2023)'in analiz ettiği *Ters Yüz* (Inside Out-2015) animasyon filminin güçlü anlatım teknikleri, görsel hikâye anlatımı ile mekânsal ve duygusal deneyimlerin incelikli bir şekilde keşfedilmesi yoluyla karmaşık kavramsal bağlamları nasıl etkili bir şekilde aktarabileceğinin güçlü bir örneğidir. Çalışma, sinemanın görsel hikâye anlatımı ve mekânsal analiz yoluyla karmaşık fikirleri aktarma potansiyeline değinmektedir. Genel olarak, sinemada duyguların ve çevresel etkilerin tasvirinde duygular ve mekânsal deneyimler arasındaki etkileşimi dikkate almanın önemi vurgulanmaktadır. Konuk Kandemir ve Kiraz Demir (2022)'in, *2040* belgesel filmi örneği üzerinden gerçekleştirdikleri analizde ise, benzer konuların altı çizilerek, çevre sorunlarının daha görünür kılınması ve olası çözümlerin sinemanın görsel-işitsel ve yaratıcı gücüyle tartışılması için film önemli bir araç olarak işlev görmektedir. Çevre sosyolojisi perspektifinden filmde, kaynak kıtlığı, nüfus artışı, açlık, yoksulluk, doğal afetler ve iklim değişikliği gibi toplumsal yapı üzerinde derin etkileri olabilecek çevresel sorunların ele alınmasının önemi tartışılmaktadır. Çalışmada, sanatın, özellikle de belgesel filmlerin çevresel sorunları ele alma, farkındalığı artırma ve toplumsal değişimi teşvik etme potansiyelinin altı çizilmektedir.

Edebiyat ve sinemada tasvir edilen distopik ve apokaliptik dünyalar uzun zamandır toplumsal kaygıları, çevresel endişeleri ve etik ikilemleri keşfetmek için güçlü araçlar olarak hizmet etmektedir. İlgili literatürü gözden geçirerek, bu spekülatif geleceklere karakterize eden temalar ve motifler ile bunların insan davranışları ve çevre üzerindeki etkileri hakkında daha derin bir anlayış kazanabiliriz. Distopya edebiyatı genellikle uluslararası ve tek merkezli kurumsal yapıların ortaya çıkışı ve bilgi teknolojisinin giderek kitleselleşmesi gibi hızlı değişimlerin neden olduğu sosyo-psikolojik durumu yansıtmaktadır. Distopya hem edebiyatta hem de sinemada incelenmiştir (Set ve Lekesiz, 2019). Edebiyatta, Huxley'in "Cesur Yeni Dünya"sı, Orwell'in "1984"ü ve Bradbury'nin "Fahrenheit 451"i gibi önemli örneklerle 20. yüzyıldan bu yana distopik eserler yazılmış; sinemada distopya ise genellikle karanlık ve tehditkâr karakterler ve uzaylılar, yaratıklar ve robotlar gibi motifler içermekte ve genellikle totalitarizmi ve toplumun tek tipleştirilmesini eleştirmektedirler. Distopik filmlerin önemli örnekleri arasında "1984" (1984), "Otomatik Portakal" (A Clockwork Orange-1971) ve "Fahrenheit 451" (1966) sayılabilmektedir (Set ve Lekesiz, 2019). Bir diğer örnek, Set ve Lekesiz (2019)'in analiz ettiği *Şarküteri* (Delicatessen-1991) filmidir. Çalışmada genel olarak distopya çerçevesinde kapitalizmi, mahremiyet eksikliğini ve baskıcı sistemlere karşı direnişin önemi eleştirilmektedir.

Bu çalışmada ise, çevre psikolojisinin ve eş zamanlı olarak mimarlık ve sinemanın etkileşimini vurgulayan sinemasal mekânın şekillenmesinde kullanıcının öz-değer deneyimlerini gerçekleştirdiği kişisel alan; davranış ortamındaki faaliyet çeşitliliği ve yükümlülüğüne yönelik kalabalık, yoğunluk ve alansallık kavramları ile bu ortamlar içindeki statüsünü nasıl koruyabildiğine dair mahremiyet kavramına değinilmektedir. Çevre psikolojisi kavramının ortaya çıkmasıyla eş zamanlı olarak gösterime girmiş olan *Soylent Green* (1973) filminde kurgularındaki kent temsillerinin distopik/fütüristik bir çerçevede şekillendiği ve bu kurgular üzerinden bir düşünce ortamı yaratıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, literatürde yer alan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, sosyal ve politik değişimlerin distopik bir kurgu üzerinden geleceğin toplumuna işaret ettiği *Soylent Green* filmi üzerinden bazı çevre psikolojisi kavramlarının okumaları yapılmaktadır. Bu sayede, çevre psikolojisinin mimarlık ve sinema etkileşimindeki yerine vurgu yapılarak kurgulardaki açıklıklara mekân bütünlüğü üzerinden farklı bir bakış açısı kazandırmak amaçlanmaktadır.

Yöntem

Araştırma kapsamında nitel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel içerik analizi, araştırma kavramlarının görsel araçlar yoluyla açık iletişim içeriğinin nesnel, sistematik ve fiziksel unsurlarının tanımlanmasını, kategoriler altında sosyal gerçekliğin çoklu tanımlarıyla betimlenmesi ve değerlendirilmesine olanak tanımaktadır (Berelson, 1952; Metin ve Ünal, 2022). Bu bağlamda çalışmanın metodolojik çerçevesi, çevre psikolojisi kavramlarından kalabalık, yoğunluk, mekânsallık, kişisel alanlardaki faaliyetlerin çeşitliliği ve mahremiyetin korunması gibi anahtar kavramları incelemek üzere tümdengelimci bir yaklaşımla kurgulanmıştır. Bu yöntem, daha geniş teorik değerlendirmelere katkıda bulunmak için “Soylent Green” özel durumundan kapsayıcı ilke ve kalıpların çıkarılmasını kolaylaştırmaktadır. Distopya türüne yapılan özel vurgu, 1973 yılında gösterime giren filmin analizi ve filmin gösterime girdiği dönemle çevre psikolojisine olan ilginin eş zamanlı olarak artması ve bu sinematik eserle ilişkilendirilmesi, çevre psikolojisinin temel kavramlarının sosyo-çevresel bağlamda birincil bir sinematik kaynaktan incelenmesine olanak tanımaktadır. Bu zamansal tutarlılık, insan-çevre etkileşimlerine dair alguların evrimine ışık tutması açısından çalışmanın önemini artırmakta ve literatürden farklılaştırmaktadır.

Soylent Green ve Distopya İçinde Kurgulanmış Temel Konular

Sinema bağlamında distopik anlatılar, karmaşık sosyal meseleleri ve insan davranışlarını keşfetmek için güçlü bir merceğe görevi görmektedir. Filmdeki distopik temalar çevre psikolojisi merceğinden incelendiğinde, insan psikolojisine dayalı davranışlar ile fiziksel çevre arasındaki karmaşık ilişkiyi aydınlatan zengin bir içgörü dokusu ortaya çıkmaktadır. Sinema ve distopya ile ilişkili olarak çevre psikolojisi literatürünü analiz etmek için net bir çerçeve oluşturmak amacıyla, *kavramsal temeller, disiplinler arası perspektifler ve konunun zamansal bağlamsallaştırılması* da dahil olmak üzere bir dizi kilit konunun ele alınması gerekmektedir. Distopik filmlerle ilişkili olarak çevre psikolojisinin kavramsal temellerinin incelenmesi, kişisel alan, kalabalık, yoğunluk, mekânsallık, bölgesellik ve mahremiyet gibi temaların nasıl tasvir edildiğini ve bunların insan davranışları ve sosyal yapılar üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Çevresel faktörlerin sinematik anlatıları ve insan deneyimlerini nasıl etkilediğinin kapsamlı bir şekilde anlaşılması için psikoloji, mimarlık ve film çalışmalarından

elde edilen içgörülerin disiplinler arası bir çerçevede bütünleştirilmesinin vurgulanması da benzer şekilde önemlidir. Çevre psikolojisinin ortaya çıkışı ile birlikte kentsel yaşamı distopik/fütüristik bir kurgu içinde işleyen 1960-70'li yılların filmleri odaklarına, endüstrileşme ile gelen; bilimsel gelişmeler, ileri teknoloji, nüfus artışı ve bunların sonucunda gelişen olumsuz durumları yerleştirmektedir (Kılıç Çalğıcı, 2013). Wills (2021)'e göre eko-distopik kurgunun klasik bir eseri olarak görülen; Harry Harrison'un 1966 tarihli *Make Room! Make Room!* romanından uyarlanarak, o zamanlar için uzak bir gelecekte 2022 yılında geçmekte olan Soylent Green filmi, Robert Fleischer'in yönetmenliğinde 1973 yılında gösterime girmiştir. Film, çevresel bozulma ve sosyal eşitsizliğin sonuçları üzerine düşünmeye sevk etmek için distopik ortamını kullanarak çağdaş çevresel kaygılardan ve sosyal sorunlardan ilham almaktadır. Filmin ilgi çekici anlatımı, etkileyici performansları ve çağrışım yapan görselleri, çevrenin kırılmalılığı ve çöküşün eşliğindeki bir geleceğin yarattığı etik ikilemler üzerine dokunaklı bir yorum niteliği taşımaktadır. Filmde, ekolojik dengenin bozulması ile iklim krizi ve aşırı sıcaklık artışları; aşırı nüfus artışı ile barınma olanakları ve besin kıtlığı, çevre kirliliği gibi sorunların modern kenti çürüten bir kent temsiline dönüştürdüğü görülmektedir. Soylent Green (1973), Amerikalıların modern toplumlarındaki günlük yaşamları içindeki kadrajlarla; kasaba sakinlerinin, çiftçilerinin ve balıkçıların gösterildiği fotoğraflarla başlamaktadır; sonrasında kaldırımların kalabalıklığı, dumanla kaplı trafik sıkışıklığının yaşandığı ve insanların metro trenlerine tıktırıldığı bir şehir koşuşturması gösterilmektedir. Giriş yazısında New York'un nüfusunun 40 milyon olduğu söylenmekte; başroldeki Thorn (Charlton Heston) "Sadece Manhattan'da 2 milyon işsiz adam olduğunu" vurgulamaktadır. Aynı zamanda şehirde günde 137 cinayet işlendiği belirtilmektedir. Filmin konusu ise bir cinayet soruşturmasına odaklanmaktadır.

Distopya içinde kurgulanmış en baskın işlenen temel konulardan biri kalabalıktır. Mevcut sosyal ve politik düzeni eleştirmek amacıyla insanlar hiyerarşik bir düzen içinde yaşamaktadırlar. Evsizler derme çatma oluşumlar içinde; orta gelir düzeydeki insanlar küçük, az metrekareye sahip evlerinde paylaşımlı olarak; zenginler ise kitlelerden uzak Chelsea West apartmanlarında yaşamaktadırlar. Bu apartman bloğundaki dairelere asansörle ulaşılır ve her kapı otomatik sistemlidir. Daire girişinde karşılaşılan pembe giyimli uşakla lüksü; evsizlerin bu evlerde taze bir duş

zevkine ulaşmak istemeleri ise çöküşün zirvesini anlatmaktadır. Aşırı tüketim, taze ürünlerin kıtlaşmasına neden olmuştur. Bir baş marul, iki domates ve bir pırasa 279 dolara satılmakta ve bir parça sığır eti ise büyük bir lükstür. Halk, distopya içinde kurgulanan diğer bir konu olan *sentetik gıda* ürünlerine alıştırmıştır. Yüksek enerjili sebze konsantresi olduğu iddia edilen, tatsız ve kokusuz olduğu için reddedilen; Soylent şirketinin ürettiği bu gıdalarla yaşamak durumundadırlar. Şirketin en son yapay gıdası, "dünya okyanuslarından toplanan ve yüksek enerjili planktonlardan elde edilen mucizevi bir gıda" olarak tanıtılan haftada tek bir gün satılacak kadar popüler olan Soylent Green'dir. Kaynak kıtlığı ve aşırı nüfus temalarından yola çıkarak, nüfusunu sürdürmek için mücadele eden geleceğin dünyasına dair tüyler ürpertici bir vizyon yaratılmaktadır. Filmin kalabalık, kirli ve yoksul bir kentsel ortamda geçmesi, kontrolsüz tüketimin ve çevresel ihmalin sonuçlarını vurgulayarak anlatı için keskin bir fon görevi görmektedir.

Yiyecek kıtlığı, eşitsizlik, bunaltıcı sıcaklıklar ve yaşama istekleri olmayan evsizlerle dolu merdiven boşlukları arasında yaşamın sürdürüldüğü bir kurguda, diğer bir konu olan *yardımla ölümün* yasallaştırılmasıdır. Filmin bir sahnesinde kadınların ölüm yardımı topladığı görülmektedir. Ölümün seçilmesi halinde ailenin ödüllendirileceği ima edilmektedir. Bu durum, göz alıcı bir asistan tarafından karşılandığı bir kliniğe giden Roth'un (Edward G. Robinson) dikkatini çeker. Kendisinden en sevdiği rengi ve film müziğini seçmesi istenir. Roth'a bir ağız dolusu ilaç verilir ve iki hasta bakıcı tarafından yatağa yerleştirilir. Duvar boyutundaki dijital bir ekranda sakinleştirici görüntülerden (otlayan geyik, güneşin batışı, nehirler vb.) oluşan bir montaj oynatılır ve kısa bir süre içinde ilaçların etkisiyle ölüm gerçekleşir.

Zamansal bağlamsallaştırma, distopik kurgunun sinematik temsillerini analiz etmeye yönelik çerçevenin bir başka yönünü temsil etmektedir. Soylent Green, üretimini şekillendiren film yapım teknikleri, teknolojik olanaklar ve toplumsal kaygılar açısından zamanının bir ürünüdür. Aşırı nüfus artışı, çevresel bozulma ve sosyal eşitsizlik gibi toplumsal meseleler üzerine etkili bir sosyal yorum sunan film, 1970'lerde insanlığın ve gezegenin geleceğine dair yaygın endişeleri yansıtmaktadır. Filmin prodüksiyon tasarımı, o dönemde mevcut olan özel efekt teknolojisinin sınırlarına rağmen distopik bir atmosferin etkili bir şekilde yaratılmasıyla dikkat çekmektedir. Set ve kostümler, çürüyen bir kent manzarasının tasvirine kat-

kıda bulunmaktadır. Özel efekt teknolojisinin sınırlılıklarına rağmen, filmin prodüksiyon tasarımı distopik bir atmosfer yaratmada hala etkilidir. Dönemin teknolojik sınırlamaları ışığında, filmin özel efektleri çağdaş standartların merceğinden bakıldığında biraz eski ve daha az sofistike görünebilir. Fütüristik unsurların ve çevresel bozulmanın tasviri, çağdaş bilim kurgu filmlerine kıyasla gerçekçilikten yoksun olarak algılanabilir. Sinematografi ise çağdaş filmlere göre daha az dinamik algılanmaktadır. Bunun nedeni filmin yavaş, uzun süreli ve ivmeden yoksun temposu kurgusu içinde filmin genel izleme deneyimini etkileyen görsel stili, ışıklandırma seçimleri ve kamera çalışmasının bir sonucu olarak yorumlanabilir. Filmin bilimsel kavramları ve teknolojik ilerlemeleri temsil edişi, yapım zamanındaki bilimsel bilgi ve anlayışın sınırlarını yansıtacak şekilde basit veya spekülatif olarak algılanabilir. Genel olarak, film özel efektleri, sinematografisi, temposu ve bilimsel doğruluğu açısından bazı eksiklikler gösterse de sosyal yorumu, performansları ve zamanının kaygılarıyla tematik ilgisi açısından önemli bir film olmaya devam etmektedir. Filmi 1970'lerin sosyo-kültürel ve teknolojik ortamı içinde bir bağlama oturarak, film yapımı ve hikâye anlatımında o dönemin bir ürünü olarak güçlü ve sınırlı yönlerini takdir etmek mümkündür.

Filmde Gözlemlenen Temel Çevre Psikolojisi Kavramları

Kentlerde, tüm günlük faaliyetlerimiz ve yaşamdaki tatminlerimizin çoğu, bir şekilde insan yapımı bir dünya ile etkileşimimizin biçimine bağlı olmaktadır. Bu yapılı çevre, diğer şeylerin yanı sıra, ne kadar sınırlı veya yanlış yönlendirilmiş olursa olsun kamusal amacı yansıtmaktadır. İnsanların kentsel çevreyle etkileşimleri, onun psikolojik özellikleriyle ilgili olmalıdır. Bununla bağlantılı olarak, çevrenin hangi özelliklerinin çeşitli etkileşim biçimlerini desteklemede ya da kısıtlamada önemli olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır ve insanın yapılı çevresiyle etkileşim biçimi, içine girdiği her çevresel durumun sosyal, mekânsal ve zamansal yapısı bireyin psikolojik özellikleri tarafından belirlenmektedir (Carr, 1970). Gürkaynak (1988)'a göre fiziksel çevre, yaşamımız üzerinde bireysel davranış ve deneyimlerimizi, kişilerarası ilişkilerimizi, çevremizdeki dünyayı algılayışımızı ve ona yönelik tutumları biçimlendirmektedir. Buna ek olarak Gürkaynak (1988), çevre (fiziksel çevre, sosyal yapılar, kültürel kalıplar), psikolojik süreçler (algılar, bilişler, tutumlar, kişisel özellikler) ve davranışsal süreçler (çevreyle uyum stratejileri, çevreye verilen tepkiler) arasında iki yönlü bir alışverişten söz etmektedir. Bu genel başlıkların yanı sıra fiziksel

çevre, pek çok alt sistemlerden oluşmakta; büyüklük, işlev, sosyal etkileşim vb. açılardan ise farklılık göstermektedir (Heimstra ve McFarling, 1974'ten akt. Gürkaynak, 1988). Bu tanımlama özelinde çevrenin ana sistemi olarak filmde kurgulanan kent temsili, insan kümelenmelerinde sınır düzenlemelerinin ortadan kalktığı, bir anlamda kişisel alan tanımlamalarının zorlaştığı; dikey yönde gelişen yığıntılı yerleşimlerin olduğu, insanların sürekli bir aradalık durumlarının, yoğun ilişkilerinin bir anlamda sosyal bir güç alanını tarifleyerek kalabalık hacimleri oluşturduğu görülmektedir. Birey, dayatılan sosyal ilişkilerinde izole olamamakta ve bu yüzden mahremiyet alanını oluşturamamaktadır.

İnsanların mekânı sosyal etkileşimi düzenleme aracı olarak kullanma şekilleri Proksemi çalışmalarının (Hall, 1969; Sommer, 1969; Watson, 1970; Stokols, 1978) temel sorgulamasını oluşturmaktadır. Stokols (1978)'un da çalışmasında belirttiği üzere, proksemi araştırmalarının en az dört temel olgu merkezinde; kişinin kendi etrafında izinsiz girişlere karşı dayanıklı bir bölge oluşturması üzerine *kişisel alan*; mekânsal ve/veya sosyal müdahalelerden kaynaklanan başkalarıyla daha az temas kurma arzusu üzerine *kalabalıklık/yoğunluk*; alanların ve nesnelere kişiselleştirilmesi, sahiplenilmesi ve savunulması ile ilgili olan *alansallık/bölgesellik*; başkalarının kişinin kendisine erişiminin kontrolü olarak da *mahremiyet* olguları üzerinden incelenmektedir. Bu anlamda literatürde proksemi araştırmalarına ilişkin pek çok çalışma yer almaktadır. Örneğin, kişisel alan ile bölgesellik arasındaki ilişkinin niteliği (Edney, 1974; Altman, 1975; Namazian ve Mehdi-pour, 2013; Lyman ve Scott, 2017); fiziksel yoğunluk ile kalabalık deneyiminin ilişkisi (Altman, 1975; Stokols, 1976; Evans, Lepore ve Schroeder, 1996; Kaya ve Weber, 2003); ve ayrıca mahremiyet, bölgesellik, kişisel alan ve kalabalık arasındaki kavramsal bağlantıların araştırıldığı (Altman, 1975; Evans ve Stokols, 1976; Patterson, 1976; Evans, 1979; Sommer, 2002; Namazian ve Mehdi-pour, 2013) benzeri çeşitli çalışmalara rastlanmaktadır. Bu doğrultuda, literatürün de desteğiyle, film üzerinden yapılan okumalar çevre psikolojisinin belirli kavramları kişisel alan, kalabalıklık/yoğunluk, alansallık/bölgesellik ve mahremiyet olgularına göre ele alınmıştır.

Kişisel Alan

Altman (1976) proksemik davranış modelinde, kişisel alanı öze en yakın kapalı katman olarak; alansallık ile ilişkisini ise, istenen ve elde edilen

mahremiyet seviyeleri arasında bir denge sağlamak üzere tasarlanmış *sınır düzenleme* mekanizmaları şeklinde ifade etmektedir. Hall (1969) kişisel alanı bir iletişim biçimi olarak tanımlamış ve kişilerarası mesafenin ilişkinin niteliğini ve niceliğini belirlediğini ileri sürmüştür.

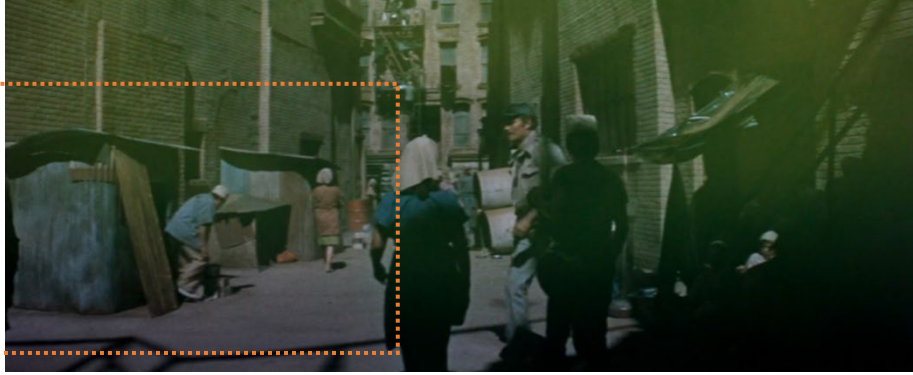

Şekil 1. Roth ve Thorn'un yaşam alanında, Soylent Green (Fleischer, 1973).

Soylent Green filminde kurgulanan kent sisteminin alt sistemi olarak ev ortamı, kişisel alanları tarifleyen çerçevede ele alınabilir. Bu kurguda, mekânsal düzenlemeler içinde kişisel alanlar keskin sınırlamalarla değil, belli işlev alanlarının sık kullanıcılarına atfettiği sahiplikleriyle belirlenmektedir. Filmde orta sınıf içinde yer alan Roth ve Thorn'un yaşam alanı küçük bir metrekare içinde organize edilmektedir. Bu işleve ait tanımlar duvarlarla değil; işlevin alt gereklilikleri içinde düzenlenmiş alanlarla belli sınır tanımlarına sahiptir (Şekil 1).

Distopya filmlerinde/yazınlarında temel olarak bozulmuş bir toplum tasavvuru işlenmektedir (Avcı, 2021). Genel olarak toplumun tek tipleştirildiği, alt ve üst sınıf olacak şekilde toplumun keskin biçimde ayrıştığı, sosyal ve politik düzenin baskıcı veya bozulmuş biçimlerde işlendiği görülmektedir. Aynı şekilde Soylent Green, insan popülasyonunun aşırı artması sonucu ortaya çıkan çevre, açlık ve yersizlik sorunlarını merkezine alarak işlenmiştir. Tasvir edilen mekânsal oluşumlar, iç ve dış olmak üzere dikey yönde hiyerarşik bir düzen üzerinde şekillenmiştir. Bu düzenin iç kabuğunda totaliter sistemi şekillendiren veya topluma uyum sağlamış üst sınıf; dış kabuğunda ise sisteme uyum sağlayamamış, düzene ayak uyduramadıkları için sistemin mekanizmaları tarafından dışlanan ve aynı zamanda sistem tarafından kullanılan insanlar yaşamaya çalış-

maktadır. İç kabukta yer alan üst sınıf popülasyonunun az olması mahremiyet ihtiyacını sağlamış; tanımlı kişisel alanlara, memnuniyete ve aidiyete sahip sınıf olarak tasvir edilmiştir. Bunun aksine dış kabukta yer alan insanların popülasyonunun aşırı düzeyde olması kişisel alan ve mahremiyet yoksunluğu meydana getirmiş; bu aşırı yoğunluk yersizlik ve aidiyet yoksunluğunu da beraberinde getirmiştir.

Şekil 2. Kent yaşamı, Soylent Green (Fleischer, 1973).

Dış kabuğun içinde yaşamının tehlikeli olduğu gerekçesiyle sistematik olarak yasaklandığı bir kentte insanlar, temel barınma ihtiyaçlarını karşılayabilecek sahte ama asgari büyüklükteki iç kabuğa bağlı kalarak gerçek bir mekân nosyonundan yoksun yaşamaktadırlar. Bu aidiyet duygusuyla bağlantılı olarak, derme çatma sınırlar (Resim 2) kent sakinleri için kontrollü bir kişisel alan yaratmanın itici gücü haline gelmiştir.

Kalabalıklık/Yoğunluk

Mevcut çalışmalar, kalabalık algısının ve stres deneyiminin kişiler arası müdahalelerle tetiklenebileceğini ortaya koymaktadır (Sundstrom, 1975; Worchel ve Teddlie, 1976; Greenberg ve Firestone, 1977, s. 638). Kalabalıklaşmanın stresli bir deneyim olarak kavramsallaştırılması, bu araştırma alanında hem kentin çevresel stres faktörlerine hem de mekânsal ve/veya sosyal müdahalelerden kaynaklanan başkalarıyla daha az temas kurma arzusu/stres faktörü ile ilişkilendirilerek gözden geçirilebileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, kalabalıklaşmanın proksemik bağlamda tartışılması, vurgulanan yüksek yoğunluğun kendi başına davranışsal et-

kilerinden, bireylerin mahremiyet ve kişisel alanı düzenleme girişimlerinin merkezi öneme sahip olduğunu göstermekte kapsamlı bir mekânsal davranış modelini yansıttığı görülmektedir.

Kentsel çevrenin kelimelere kolayca dökülemeyen bazı temel özellikleri olduğunu söyleyen Lynch (2015), mekân örüntüsünün görünür biçimine dikkat çekmektedir. Lynch (2015), kentin biçiminin insanların kenti kendilerine tutarlı bir şekilde temsil etme becerilerini nasıl etkilediğini araştırmış; açıklık, basitlik ve görünür formun baskınlığı gibi değişkenlerin bazılarının, bir şehir unsurunun akılda kalıcılığını belirlemede ilk başta görüldüğünden daha önemli olduğuna dair kanıtlar ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda kalabalık bir kurguda kent imgesinin ve diğer unsurların geçici olarak bellekte yer alabileceği düşünülebilir. Bu bağlamda, filmin mekânları içinde semtlerin, caddelerin ya da binaların sembolize ettiği göreceli sosyal değerlerin (Şekil 3) yanında insan-çevre etkileşiminde yapıların kişisel kontrolü azaltan kalabalık deneyimlere dahil olması en az insan-insan etkileşimi kadar önemli olmaktadır.

Şekil 3. Şehir görüntüsü, Soylent Green (Fleischer, 1973).

Bunun yanında fiziksel yoğunluk ile kalabalık deneyimi arasındaki ayırım; mekânsal, sosyal ve algısal bileşenler açısından farklılaştırılmaktadır. *Yoğunluk*, sosyal durumların hâkim niteliğini ifade ederken, kalabalık kişisel kontrolün derecesiyle ilgili olmaktadır. Literatürde, kalabalıklaşmanın hem fiziksel hem de psikolojik çıkarımları olduğu tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda, kalabalıklaşmanın çevre üzerindeki kişisel kontrolün azalmasını içerdiği varsayımı psikolojik analiz çalışmalarının merkezinde yer almaktadır (Altman, 1975; Freedman, 1975; Stokols, 1976; Baldassare, 1976; Baum ve Korman, 1976; Schmidt vd., 1976; Loo, 1977; Baum vd.,

1985; Stokols, 1978, s. 272). Film özelinde bakıldığında kişilik ve kalabalık duyarlılığı arasındaki ilişkinin zamana bağlı olduğu görülmektedir. Filmdeki zaman dilimleri arasında bu duyarlılığın geceleri daha az, insan etkileşimlerinin arttığı gündüz saatlerinde ise daha fazla olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra kent yaşamındaki yoğunluğun sınırları zorlamasıyla insanların kendi bireyselliklerini oluşturdukları ve kentin alt sistemini oluşturan evlerde görülen kopuk ilişkilerin kentin bütününe yansıdığı görülmektedir.

Alansallık/Bölgesellik

Genel olarak *alansallık*, mekanizmanın veya grupların kendilerini fiziksel bir alanın sahibi olarak algılamalarına dayanan bir dizi davranıştır: Bu davranışlar mekanizma için önemli itkilere ve ihtiyaçlara hizmet ederler ve bir alanın işgal edilmesini, kişiselleştirilmesini ve korunmasını içerirler (Bell, Fisher ve Loomis, 1978; Edney, 1976'dan akt. Göregenli, 2021, s. 131). Tüm çevresel alan, her biri içinde meydana gelen davranışı değişen derecelerde belirleyen eylem bölgelerine veya ortamlarına bölünmüş olarak düşünülebilir (Tolman, 1951; Barker ve Wright, 1955; Goffman, 1959; Goffman, 1963; Hall, 1969; Carr, 1970, s. 10).

Şekil 4. Roth ve Thorn'un yaşam alanı içinde tanımlanmış, Roth'un çalışma alanı, Soylent Green (Fleischer, 1973).

Alansallık, yalnızca sosyal durumların hâkim niteliğini tanımlamaya hizmet etmektedir. Film mekânları üzerinden hem kişisel (Şekil 4) hem de ortak kullanıma açık kütüphaneler için (Şekil 5) bu durumu güçlendiren nesnelerin niteliği bulunulan çevreyi yoğunlaştırdığı ve bölge tanımlarını şekillendirdiği görülmektedir. Buna ek olarak psikolojik teoriler; yüksek

yoğunluğun davranışsal kısıtlamaları, aşırı uyarım yüklemesini yani mahremiyetin azalmasını, aşırı manipülasyonu ve kişisel alan ve dolayısıyla alansallık ihlalinin kaynaklanan olumsuz uyarılmayı teşvik ederek durumların kalitesini zaman zaman bağımsız olarak bozabileceğini öne sürmektedir (Stokols, 1978, s. 272). Bunun yanında Şekil 5'te de görüleceği üzere, kullanıcıların ortamdaki davranışları içerisinde sosyal-örgütsel işlevlerini şekillendiren bir nedenin nesne yoğunluğu olduğu ve dolayısıyla bölgesel baskınlıkların da işlevsel alanları tanımlayan unsurlar olduğu söylenebilir.

Şekil 5. Şehir kütüphanesi, Soyilent Green (Fleischer, 1973).

Mahremiyet

Mahremiyet, ortam içinde istenmeyen kalabalıktan kaçınma olarak ifade edilmiştir ve mahremiyet ortamı için en temel ihtiyaç ise hem gelen hem de giden bilgilerle sosyal teması optimize etmektir (Altman, 1975; Kupritz, 1998). Modern endüstri toplumlarının gelişmesiyle birlikte birçok yeni olgu insanların yaşam biçimlerini, genel yaşam alanlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini değiştirmiş; hızlı kentleşme, kent yaşamının anonimleşmesi, işlerin ve yaşam alanlarının sürekli değişmesi gibi durumlar insan ilişkilerinde de değişimleri beraberinde getirmiştir. Tüm bunlar geleneksel toplumlardan modern toplumlara geçerken fiziksel-psikolojik anlamda birey ve aile birimlerinin, bireysel ve mahremiyet olanaklarının artmasına neden olmaktadır (Göregenli, 2021, s. 59). Hall (1969), insanların birbirlerine karşı hissettikleri duygular tarafından ortaya çıkan farklı alanların olduğunu ortaya koyarak; bunların mahrem, kişisel, sosyal ve genel mesafe olacak şekilde dört ayrı mesafe ile tanımlamıştır. Filmdeki binaların merdivenleri, (Şekil 6) geleneksel olan mahrem mesafeye dair

bir metafor sunmaktadır. Burada fiziksel-psikolojik anlamda mahremiyet olanakları oldukça sınırlıdır. Tüm bunların yanında, mahremiyet anlayışının toplumun yaşam biçimine ve komünal özelliklerine göre şekillendiği söylenebilir.

Şekil 6. Roth ve Thorn'un oturdukları yapının merdiveni, Soylent Green (Fleischer, 1973).

Westin (1970), modern toplumların, bireysellik ve mahremiyetin sağlanmasına karşı bir gelişimi de beraberinde getirdiğine vurgu yapmaktadır (s. 22). Nüfusun kalabalıklaşması ve yoğunlaşması ile yaygın bürokratik kurumsal yaşam, modern insanı ortaya çıkarmıştır. Modern toplumlarda aileler, bireyler ve gruplar için arzu edilen düzeyde mahremiyetin sağlanması bir zorunluluk ürünü olmaktan ziyade bir özgürlük sorunu haline dönüşmüştür (Göregenli, 2021). Filmde dış kabuğun iç kabuktan ayrılması da bu özgürlük sorununun bir sonucudur. Yüksek güvenlikli Chelsea West apartmanlarında (Şekil 7) yaşayan zenginlerin dış kabuktan bağımsız mahremiyet düzenleriyle ve dayatılan toplumsal ilişkilerden yalıtılmışlıklarıyla bir anlamda kendi özgürlük tanımlarını oluşturmaktadır.

Şekil 7. Chelsea West apartmanı dairesi, Soylent Green (Fleischer, 1973).

Westin (1970)'in tartışması üzerinden mahremiyetin çok yönlü bir kavram olarak kullanıldığı söylenebilir. Mahremiyet, çevre ve sosyal psikolojide bazen bir ihtiyacı, bazen bir kişi ya da davranışı, bazen de bir ilişki biçimini tanımlamak için kullanılmıştır. Bunun yanında, kişisel alan ve alansallık ile mahremiyetin birçok yönden ilişkili olduğu genel kabul görmektedir. Çünkü nihayetinde tüm bu süreçler insanın fiziksel ve sosyal çevre üzerindeki kontrolüne vurgu yapmaktadır. Ancak kişisel alan ve alansallık kavramları genellikle fiziksel çevreye odaklanırken, mahremiyet aslında fiziksel çevrenin belirleyici olduğu duruma bir göndermedir; ancak mahremiyet deneyimi fiziksel çevrenin bir özelliğine bağlı olmadan da yaşanabilir (Raven ve Rubin, 1983).

Sonuç

Bu araştırma ile; çevre psikolojisi araştırmalarının çok disiplinli yapısı sayesinde farklı disiplinler içinde de aydınlatıcı bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çevre psikolojisi terimlerinden; kişisel alan, kalabalıklık/yoğunluk, alansallık/bölgesellik ve mahremiyetin, sinemasal mekân için analiz edilmesi gereken unsurlar olduğu; bu unsurların genellikle bir ortamın tercih edilmesine veya tercih edilmemesine neden olan faktörler olduğu görülmektedir. Bunun yanında bu unsurlar, sinemada mekânsal değerlerde çevresel karar verme biçiminde potansiyel katkılar sunmaktadır. Mimarlık-sinema arasındaki bu etkileşim, çevre psikolojisi kavramlarından ayrılamayacak bir ilişki içinde olduğu tespit edilen film üzerinden netleştirilmeye çalışılmıştır.

Çevre psikolojisinin bazı temel kavramları, distopik kurgunun sinematik dünyasında gösterildiği gibi insanların mekânla nasıl etkileşime girdiğini değerlendirmek için analiz edilmiştir. Filmde tasvir edilen distopik/fütüristik kurguda, çevre psikolojisinin temel kavramlarının 21. yüzyıl kentsel ortamlarına da yansıdığı ve yeni okumalara olanak sağladığı görülmektedir. Film analizinde çevre psikolojisinin bazı temel kavramlarından kişisel alan, kalabalıklık/yoğunluk, alansallık/bölgesellik ile mahremiyet analiz edilmiş ve yeniden yorumlanmıştır. Bu kavramlar arasında mahremiyet kavramının, kurguda eksikliğine vurgu yapılarak birey üzerindeki toplumsal kontrol ve denetimi artırmak için kullanıldığı görülmektedir. Mahremiyet kavramı kişisel alan, kalabalıklık/yoğunluk ve alansallık/bölgesellik kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir ve bu kavramların mekânsal sonucunun bir temsilidir. İnsanların sıkı bir denetim altında

tutulması, insan-mekân ilişkileri üzerinden aktarılmaktadır; bu da çevre psikolojisi kavramlarının sinematografik mekâna yansımalarının bir sonucudur. Mekânsal kurgulardaki yoğun anlatımlar sayesinde yönetilen ve baskı altında tutulan insan edilgen bir ifade kazanmaktadır. Bu çıkarım ile mekânın insan davranışları ve tutumları üzerinde ne kadar etkili olduğu gösterilmektedir. Aynı zamanda mekânsal davranış ve çevresel bilgi etkileşiminin sinemasal ortama yansımaları, duygusal deneyimler ve sosyal gelişmelerle de ilişkilidir.

Bu çalışma, sinemasal mekânı şekillendiren karmaşık dinamikleri ortaya çıkarmak için çevre psikolojisi, mimarlık ve sinema çalışmalarını disiplinler arasındaki karşılıklı ilişkilerin, özellikle distopik anlatılar bağlamında incelemektedir. Çevre psikolojisi, mimari ya da sinemaya tekil olarak odaklanan çalışmaların aksine, bu araştırma disiplinler ötesi bir yaklaşım benimseyerek her bir alandan elde edilen içgörülerini sentezlemekte ve sinematik mekânsal oluşumları etkileyen karmaşık etkileşimin bütüncül bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu araştırma ile konuyu genişleten farklı bakış açılarına değinilmektedir:

1. *Çevresel psikoloji kavramlarının zamansal bağlamsallaştırılması* kritik bir yol olarak öne çıkmaktadır. Filmin, çevresel psikolojiye olan ilginin arttığı bir dönemde kalabalıklaşma, yoğunluk, alansallık ve mahremiyete ilişkin hâkim toplumsal bakış açılarını yansıttığı veya bunlara meydan okuduğu nüanslı yolları çözmeye çalışmaktadır.

2. *Çağdaş çevre psikolojisi araştırmalarıyla karşılaştırmalı analiz*, bu kavramların sinematik temsillerinin zaman içinde nasıl geliştiğinin incelenmesine olanak tanıyarak, toplumsal dönüşümlere ve paradigma değişimlerine ışık tutan bir boyut sunmaktadır.

3. *Dönemin distopik hayal gücünün mimari ve çevresel tasarım üzerindeki etkisinin araştırılması*, sinematik anlatıların gerçek dünyadaki mekânsal değerlendirmeler üzerindeki potansiyel etkisini ortaya çıkarırken,

4. *Çevre psikolojisi kavramlarının sinematik yorumunun evriminin araştırılması* ise, değişen sinematik manzara ve bunun gelişen toplumsal değer ve endişeleri yansıtmaları hakkında bilgiler sağlamaktadır.

Bu çalışmada kullanılan tümdengelim yöntemi, vaka çalışmasından kapsayıcı ilke ve kalıpların çıkarılmasına olanak tanıyarak analiz edilen filmin sınırlarının ötesine uzanan teorik içgörülere ulaşmaktadır. Distopya türüne örnek teşkil eden 1973 yapımı "Soylent Green" filminin analizi, filmin yapım döneminde çevre psikolojisine artan ilgi ve bu sinematik eserle bağlantısı, çevre psikolojisi kavramlarını sosyo-çevresel bağlamda

birincil bir sinematik kaynaktan incelenmesine olanak tanımaktadır. Çalışmanın önemi, onu önceki araştırmalardan ayıran ve insan-çevre etkileşimlerine dair perspektiflerin gelişimini aydınlatan zamansal tutarlılığı ile artmaktadır. Ayrıca çalışmanın sinema ve mimarinin yalnızca zamansal ve mekânsal boyutlarıyla değil, aynı zamanda insanın yaşam çevresiyle olan içsel bağlarıyla da derin bir şekilde birbirine bağlı olduğuna dair iddiası, söylemi zenginleştirmektedir. Sinemasal ortamlarda mekânsal davranış ve çevresel bilgi etkileşiminin temsilinin duygusal deneyimleri yansıttığını ve daha geniş toplumsal gelişmelere ayna tuttuğu görülen bu çalışma ile sinematik ve mimari boyutlar arasındaki etkileşimi de genişletmektedir. Literatürde mimarlık ve sinema arasındaki etkileşimi inceleyen çalışmalara ek olarak, çevre psikolojisinin, mimarlık ve sinemanın mekân üzerinden kurduğu ilişki üzerinden sinemasal mekânın yaratımındaki önemi vurgulanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın, sinematik mekân yaratıcılarına yeni bir bakış açısı sağlayacağını ve yaratım sürecinde çevre psikolojisi kavramlarının da dikkate alınması gereken bir konu olduğunu göstermektedir.

Soylent Green gibi distopik ve apokaliptik anlatılar, sosyal, çevresel ve etik zorluklara dair değerli içgörüler sunarken, aynı zamanda çağdaş dünyamızda varoluşsal sorunları sürdüren sistemler ve yapılar üzerine düşünmeye sevk etmektedir. Filmin aşırı nüfus, çevresel bozulma ve sosyal eşitsizlikle karakterize edilen bir gelecek tasviri, kontrolsüz tüketimin, kaynakların sömürülmesinin ve hem insanların hem de gezegenin refahının göz ardı edilmesinin sonuçları hakkında uyarıcı bir anlatı işlevi görmektedir. Bu varoluşsal sorunların altında yatan sistemi eleştirmek için çevresel sürdürülebilirlik, sosyal adalet ve etik sorumluluk gibi birbiriyle bağlantılı konuların incelenmesi gerekmektedir. Bu varoluşsal sorunların etkili bir şekilde ele alınabilmesi için insan davranışları, sosyal normlar, ekonomik sistemler ve çevre politikaları arasındaki karmaşık ilişkiyi dikkate alan bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi önemlidir. Sürdürülebilirlik, eşitlik ve empati kültürünün geliştirilmesi, daha adil karar alma süreçlerinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve kapsayıcılığın teşvik edilmesi, tüm bireylerin ve gezegenin refahının ön planda tutulması ve dirençli bir toplumun yaratılması, bu değerlerin teşvik edilmesiyle elde edilebilecek sonuçlardır. Nihayetinde, varoluşsal sorunları sürekli kılan sistemin eleştirisi, içinde yaşadığımız dünyanın şekillendirilmesinde bireysel ve kolektif rollerin tanınmasını gerektirmektedir.

Extended Abstract

Analysis of a Movie on the Relationship between Environmental Psychology, Architecture and Cinema: Soylent Green

Ebrar Kuruçay Gök⁵

ORCID: 0000-0002-2911-1658

Ayşen Özkan⁶

ORCID: 0000-0003-2677-6133

Environmental psychology has emerged as a significant field of study, focusing on the intricate interplay between the physical environment and human behavior. This discipline has evolved in response to methodological and structural criticisms of traditional psychology, seeking to provide a deeper understanding of how individuals interact with their surroundings. Kurt Lewin's seminal work in social psychology has been particularly influential in shaping the foundations of environmental psychology, which has since developed as a subfield within the broader realm of psychology.

During the late 1960s and early 1970s, psychologists made systematic efforts to map the ecological environment and its impact on human behavior, laying the groundwork for empirical research in environmental psychology. The core focus of environmental psychology lies in exploring the dynamic interplay between individuals and their physical surroundings, with an emphasis on understanding how the environment influences human behavior.

One of the key aspects of environmental psychology is its examination of the role of the physical environment in shaping human behavior. This perspective views the environment not merely as a backdrop but as a dynamic force that actively influences and interacts with individuals. By studying the impact of environmental stimuli on behavior, environmental psychologists aim to uncover the underlying mechanisms that govern human-environment relations.

⁵ Res. Assist., Yalova University, Faculty of Art and Design, Department of Interior Architecture, E-mail: kurucayebrr@gmail.com

⁶ Assoc. Prof., Hacettepe University, Faculty of Fine Arts, Department of Interior Architecture and Environmental Design, E-mail: aysenoz@hacettepe.edu.tr

The relationship between architecture and environmental psychology is particularly noteworthy, as architects and designers play a crucial role in shaping the physical environment that individuals inhabit. Studies in this field have highlighted the importance of understanding human behavior in the context of the built environment, with a focus on issues such as density, quality diversity, and spatiality.

In the realm of cinema, the relationship between architecture and film has also been a subject of exploration. Both architecture and cinema are seen as forms of art that define and mediate detailed images of life, creating cultural narratives and experimental scenes that reflect the essence of existing spaces. Cinematic spaces, much like architectural structures, play a dynamic role in storytelling, shaping the narrative and influencing the audience's perception of the story being told.

The concept of time in cinema adds another layer of complexity to the relationship between people and space, blurring the boundaries between the physical environment and human behavior. In films, spaces are not merely backdrops but active participants in the narrative, shaping the interactions between characters and influencing the unfolding of the story. The cinematic portrayal of architectural spaces and urban environments offers a unique lens through which to explore the cultural and social dimensions of built environments.

Moreover, the integration of body-space and movement in both films and architectural designs underscores the interconnectedness of these two art forms. Films and buildings alike create their own narratives and fictions, inviting audiences to immerse themselves in alternative realities and explore new perspectives on the world around them. By examining the relationship between architecture and cinema, researchers have uncovered a rich tapestry of connections that highlight the shared themes and motifs present in both disciplines.

The cinematic representation of architectural spaces serves as a powerful tool for exploring the psychological dimensions of designed environments. Through the lens of cinema, spaces become active expressions of meaning, shaped by the temporal and spatial conditions of the narrative. Designers and filmmakers alike have shown a growing interest in the psychological examination of spaces, using cinematic techniques to evoke emotional responses and convey complex narratives through the built environment.

In the context of environmental psychology, the exploration of cinematic spaces offers a perspective on the relationship between people and their surroundings. Cinematic spaces, constructed within the temporal and spatial constraints of storytelling, provide a rich canvas for examining the psychological dimensions of designed environments. By reading the concept and experience of space through cinematic narratives, researchers have uncovered new insights into the ways in which architecture and cinema intersect and influence one another.

This paper highlights the ways in which environmental psychology and architecture and cinema interact. It focuses on the personal space where the user discovers their sense of self-worth through the creation of cinematic space; the notions of crowding, density and spatiality in relation to the variety and responsibility of activities in the behavioral environment; and the notion of privacy in relation to how they can protect their position in these environments. The urban representations in their fictions are shaped in a dystopian/futuristic framework and an environment of thought is created through these fictions, as in the 1973 film *Soylent Green*, which was released simultaneously with the concept of environmental psychology. Unlike studies in the literature, in this context, some concepts of environmental psychology are interpreted through the lens of the dystopian fiction film *Soylent Green*, which uses social and political changes to point to a future society. In this way, the role of environmental psychology in the relationship between architecture and film is underlined and a new understanding of the expansions of fiction through spatial integrity is attempted. The methodological framework of the study is based on a deductive approach, examining key ideas such as crowding, density, spatiality, the diversity of activities in personal spaces and the protection of privacy. This approach facilitates the identification of general themes and ideas from the "Soylent Green" case to develop more comprehensive theoretical discussions. The examination of the key ideas of environmental psychology in a socio-environmental context from a primary cinematic source is made possible by the particular emphasis on the dystopian genre as revealed by the analysis of the 1973 film and the simultaneous increase in interest in environmental psychology with the release of the film and its association with this cinematic work. The importance of the study in illuminating the development of perspectives on human-environment interactions is further enhanced by its temporal coherence, which distin-

guishes it from previous research. By shedding light on the dynamic relationship between human behavior and the physical environment, this interdisciplinary approach offers new perspectives on the ways in which we interact with and are affected by the spaces around us.

Kaynakça/References

- Adiloğlu, F. (2005). *Sinemada mimari açılımlar: Halit Refiğ filmleri*. Es Yayınları.
- Akarsu, H. T., Erdoğan, N. ve Özbursalı. T. (Der.). (2020). *Sinemada mimarlık*. YEM Yayın.
- Akbari, P. ve Sattarisarbangholi, H. (2016). Architectural design based on environmental psychology perspectives. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, Special Edition, 807-813.
- Allmer, A. (2010). *Sinemekân, sinemada mimarlık*. Varlık Yayınları.
- Altman, I. (1975). *The environment and social behavior: Privacy, personal space, territory and crowding*. Brooks Cole.
- Altman, I. (1976). Privacy: A conceptual analysis. *Environment and Behavior*, 8(1), 7-29.
- Avcı, M. (2021). Ütopya içinde distopya: Herbert George Wells'in 'zaman makinesi'. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (16), 192-202.
- Baldassare, M. G. (1976). *Residential crowding in urban America* (Order No. 7715598). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (302818428). <https://www.proquest.com/dissertations-theses/residential-crowding-urban-america/docview/302818428/se-2>
- Barker, R. G. (1968). *Ecological psychology: Concepts and methods for studying the environment of human behavior*. Stanford University Press.
- Barker, R. G. ve Wright, H. F. (1955). *Midwest and its Children*. Ill: Row Peterson.
- Baum, A. ve Korman, S. (1976). Differential response to anticipated crowding: Psychological effects of social and spatial density. *Journal of Personality and Social Psychology*. 34(3), 526-36.
- Baum, A., ve Singer, J.E. (Ed.). (1985). *Advances in environmental psychology (Volume 5): Methods and Environmental Psychology (1st ed.)*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003052944>
- Bell, P. A., Fisher, J. D. ve Loomis R. J. (1978). *Environmental psychology*. Saunders Company.
- Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. Free Press.
- Carr, S. (1970). The city of the mind. Proshansky, H., Ittelson, W., ve Rivlin, L. (Ed.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* içinde (518-532). Holt, Rinehart & Winston.

- Craik, K. H. (1972). An ecological perspective on environmental decision-making. *Human Ecology*, 1(1), 69-80.
- Craik, K. H. (1973). Environmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 24, 403-422.
- Çakın, Ş. (1988). *Mimari tasarım, insan, toplum ve çevre ilişkileri*. İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- Dear, M. (1994). Between architecture and film. *Architectural Design*, (112), 8-15.
- Edney, J. J. (1974). Human territoriality. *Psychological Bulletin*. 81, 959-975.
- Edney, J. J. (1976). Human territories: Comment on functional properties. *Environment and Behavior*, 8(1), 31-47.
- Erdoğan, N. ve Akarsu, H.T. (2023). An evaluation set proposal on the interaction of cinema & architecture for improving the creative and aesthetic dimensions in architectural art and education. *DEPARCH Journal of Design Planning and Aesthetics Research*, 2(2), 141-154. <https://doi.org/10.55755/DepArch.2023.20>
- Ergin, S. (2015). *Mimarlık ve sinema etkileşiminin sinemasal mekâna etkileri ve Nuri Bilge Ceylan sinemasından bir örnek: Uzak* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=t1grLnPFkTY64OKPFTLZIA&no=EAEt5fSmdNoCQQJtQSnFA>
- Erk, G. K. (2009). *Architecture in cinema: A relation of representation based on space*. Lambert Academic Publishing.
- Eroğlu, A. (2003). *Mimarlık, kent ve sinema ilişkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. İTÜ Tez Koleksiyonu. <https://polen.itu.edu.tr/items/11596ad6-8051-499a-9376-a7a2e483fd4e>
- Eryılmaz, Ç. (2017). Çevre söylemlerine göre çevre konulu filmlerin analizi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 117-147.
- Evans, G. W. ve Stokols, D. (1976). Theoretical and empirical issues with regard to privacy, territoriality, personal space, and crowding. *Environment and Behavior*, 8(1), 3-6.
- Evans, G. W., Lepore, S. J., ve Schroeder, A. (1996). The role of interior design elements in human responses to crowding. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(1), 41.
- Evans, G.W. (1979). Design implications of spatial research. Aiello, J., ve Baum, A. (Ed.), *Residential crowding and design içinde* (197-215). Plenum Press.
- Festinger, L. (1975). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford Univ. Press.
- Fleischer, R. (Yönetmen). (1973). *Soylent Green* [sinema filmi]. ABD: Metro-Goldwyn-Mayer.
- Freedman, J. L. (1975). *Crowding and behavior*. Freeman.

- Gifford, R. (2002). Making a difference: Some ways environmental psychology has improved the world. R. B. Bechtel ve A. Churchman (Ed.), *Handbook of environmental psychology* içinde (323–334). John Wiley & Sons.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Doubleday & Company.
- Goffman, E. (1963). Embarrassment and social organization. N. J. Smelser ve W. T. Smelser (Ed.), *Personality and social systems* içinde (541–548). John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1037/11302-050>
- Göregenli, M. (2021). *Çevre psikolojisi: İnsan mekân ilişkileri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Greenberg, C. I. ve Firestone I. J. (1977). Compensatory responses to crowding: Effects of personal space intrusion and privacy reduction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(9), 637-644. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.35.9.637>
- Grigor, M. (1994). Space in time, filming architecture. *Architectural Design*, 64(11/12), 16-21.
- Gürkaynak, İ. (1988). Çevresel psikoloji: Doğası, tarihçesi, yöntemleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1), 1-9. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000993
- Hall, E. (1969). *The hidden dimension*. Anchor.
- Harrison, H. (1996). *Yer açın! Yer açın!*. Metis Yayınları.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. John Wiley & Sons.
- Imamoglu, V. (1975). *Spaciousness of interiors: its meaning, measurement and relationship to some architectural variables* (Order No. U411786). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (301230682). <https://www.proquest.com/dissertations-theses/spaciousness-interiors-meaning-measurement/docview/301230682/se-2>
- Kaplan, S. (1972). The challenge of environmental psychology: A proposal for a new functionalism. *American Psychologist*, 27(2), 140-43. <https://doi.org/10.1037/h003267>
- Kates, R. W. (1971). Natural hazard in human ecological perspective: Hypotheses and models. *Economic Geography*, 47(3), 438-451.
- Kaya, N., ve Weber, M. J. (2003). Cross-cultural differences in the perception of crowding and privacy regulation: American and Turkish students. *Journal of environmental psychology*, 23(3), 301-309.
- Kılıç Çalğıcı, P. (2013). Çevre psikolojisi kavramlarıyla bir filmin analizi: THX 1138. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 30(2), 63-80. <https://doi.org/10.4305/METU.JFA.2013.2.5>
- Kızılaslan, S. (2021). Peyzaj mimarlığı kapsamında sinema sanatında mekân tasarımının değerlendirilmesi: Avatar filmi örneği. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 11(2), 548-565. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.1049048>

- Kızılaslan, S. (2023). Sinemada ütopya kavramının çevresel psikoloji açısından ir-
delenmesi. E. Akmeşe ve Z. Akmeşe Demir (Ed.), *Sinema ve ütopya- sine-
mada ütopyik ve distopyik imgeler içinde* (211-223). LİTERATÜRK Academia.
- Konuk Kandemir, N. ve Kiraz Demir, S. (2022). Birey, toplum ve çevre ilişkisi bağ-
lamında sinema: 2040 belgesel filmi örneği. *NOSYON: Uluslararası Toplum
ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (10), 122-133.
- Köseoğlu, E. ve Kıyak, L. (2023). Ters Yüz animasyon filminde zihinsel ve çevresel
mekân analizi. *İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 38-57.
- Kupritz, V. W. (1998). Privacy in the work place: The impact of building design. *Journal of Environmental Psychology*, 18(4), 341-356.
<https://doi.org/10.1006/jevp.1998.008>
- Lewin, K. (1936). *Principles of topological psychology*. (Çev. F. Heider ve G. M. Hei-
der). McGraw-Hill.
- Loo, C. (1977). Beyond the effects of crowding: Situational and individual diffe-
rences. Stokols, D. (Ed.) *Perspectives on environment and behavior* içinde (153-
168). Springer.
- Lyman, S. M., ve Scott, M. B. (2017). Territoriality: A neglected sociological dimen-
sion. Gutman R. (Ed.). *People and buildings* içinde (18-26). Routledge.
- Lynch, K. (2015). *Kent imgesi*. (Çev. İrem Başaran). Türkiye İş Bankası Kültür Ya-
yınları.
- Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyo-
lojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Der-
gisi*, 22(2), 273-294.
- Namazian, A. ve Mehdipour, A. (2013). Psychological demands of the built envi-
ronment, privacy, personal space and territory in architecture. *International
Journal of Psychology and Behavioral Sciences*, 3(4), 109-113.
- Neumann, D. (1996). *Acknowledgments, in film architecture: Set designs from metropo-
lis to Blade Runner*. Prestel.
- O'Herlihy, L. (1994). Architecture and film. *Architectural Design*, 64(11/12), 90-91.
- Pallasmaa, J. (2001). *The architecture of image: Existential space in cinema*. Rakennus-
tieto.
- Patterson, M. L. (1976). An arousal model of intimacy. *Psychol. Rev.*, 83(3), 235-45.
- Penz, F. (1994). Cinema and architecture-overlaps and counterpoints studio-made
features in the film industry and studio-based experiments in architectural
education. *Architectural Design*, (112), 38-41.
- Pol, E. (2007). Blueprints for a history of environmental psychology (II): From arc-
hitectural psychology to the challenge of sustainability. *Medio Ambiente y
Comportamiento Humano*, 8(1/2), 1-28.
- Proshansky, H. M. ve O'Hanlon, T. (1977). Environmental psychology: Origins
and development. *See Ref.*, 415, 101-129.
- Proshansky, H. M., Ittelson, W. H. ve Rivlin, L. G. (Ed.). (1976). *Environmental psyc-
hology: People and their physical settings*. Holt, Rinehart & Winston.

- Raven, B. H. ve Rubin, J. E. (1983). *Social Psychology*. (2nd Edition). John Wiley & Sons.
- Rotter, J. B., Chance, J. ve Phares, E. (1972). *Applications of a social learning theory of personality*. Holt, Rinehart & Winston.
- Schmidt, D. E., Goldman, R. D. ve Feimer, N. R. (1976). Physical and psychological factors associated with perceptions of crowding: An analysis of subcultural differences. *Journal of Applied Psychology*, 61, 279-89.
- Sells, S. B. (1969). Ecology and the science of psychology. *See Ref.*, 20, 15-30.
- Sells, S. B. (1971). *Environmental assessment: A context for the study of human behavior*. Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, Washington, D. C.
- Set, F. ve Lekesiz, F. (2019). Sinemada distopya ve "Şarküteri" filminin distopya kavramı çerçevesinde incelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 117-125.
- Sommer, R. (1969). *Personal space. The behavioral basis of design*. Prentice-Hall.
- Sommer, R. (2002). Personal space in a digital age. Bechtel, R. B., ve Churchman, A. (Ed.). *Handbook of environmental psychology* içinde (647-660). John Wiley & Sons.
- Sözen, G. ve Boyacıoğlu, E. (2020). Sinema ve mimarlığın mekânla mutlak ilişkisi: Otomatik Portakal. *Mimarlık*, 415, 54-59.
- Stokols, D. (1976). The experience of crowding in primary and secondary environments. *Environment and Behavior*, 8(1), 49-86. <https://doi.org/10.1177/0013916576008001>
- Stokols, D. (1978). Environmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 29, 253-295. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.29.020178.001345>
- Sundstrom, E. (1975). An experimental study of crowding: Effects of room size, intrusion, and goal-blocking on nonverbal behavior, self-disclosure and self-reported stress. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(4), 645-654. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.32.4.645>
- Tanyeli, U. (2001). Temsiliyet nesnenin temsili sanalın sanallıkla ifadesi. *Arradamento Mimarlık*, 141, 11-66.
- Thibaut, J. W., Kelley, H. H. (1959). *The social psychology of groups*. John Wiley & Sons.
- Tolman, E. C. (1951). *Behavior and psychological man*. University of California Press.
- Watson, O. M. (1970). *Proxemic behavior: A cross-cultural study*. Mouton.
- Westin, A. (1970). *Privacy and freedom*. Atheneum.
- Wills, J. (2021). 'What is the secret of Soylent Green?': Using Richard Fleischer's dystopian movie Solyent Green (1973) to discuss enduring environmental challenges. *Journal of American Studies*, 55(5), 1263-1268.
- Worchel, S. ve Teddlie, C. (1976). The experience of crowding: A two-factor theory. *Journal of Personality and social psychology*. 34, 30-40.

Ebrar Kuruçay Gök

Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü'nde 2019 yılında Lisans, 2022 yılında Yüksek Lisans eğitimini tamamlamıştır. Ardından 2022 yılında aynı kurum ve bölümde Doktora eğitimine başlamıştır. Doktora programında sanat ve tasarım araştırmaları, uygulama temelli yaklaşımlar ve tasarım eğitimi üzerine çalışmaktadır. 2020 yılında Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak akademik kariyerine başlamıştır. 2021 yılından itibaren Yalova Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak akademik çalışmalarına devam etmektedir.

She, completed her undergraduate education at Hacettepe University, Faculty of Fine Arts, Department of Interior Architecture and Environmental Design in 2019, subsequently obtaining a master's degree in 2022. Subsequently, in 2022, she commenced her doctoral studies at the same institution and department. Her doctoral studies focus on art and design research, practice-based and practice-led approaches, and design education. In 2020, she commenced her academic career as a Research Assistant at Başkent University, Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Department of Interior Architecture and Environmental Design. Since 2021, she has been engaged in further academic studies as a Research Assistant at Yalova University, Faculty of Art and Design, Department of Interior Architecture.

E-posta: kurucayebrr@gmail.com

Ayşen Özkan

Hacettepe Üniversitesi İçmimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü'nde lisans (2004) ve yüksek lisans (2007) eğitimini; Gazi Üniversitesi Mobilya ve Dekorasyon Eğitimi Anabilim Dalı'nda Doktora (2014) eğitimini tamamlamıştır. Halen Hacettepe Üniversitesi İçmimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Doç. Dr. Özkan, tasarım, tasarım tarihi, iç mekân psikolojisi ve mekân algısı ile kullanıcı tercihleri üzerine çalışmalar gerçekleştirmektedir.

She, received her bachelor's (2004) and master's (2007) degrees from Hacettepe University, Department of Interior Architecture and Environmental Design and her PhD (2014) degree from Gazi University, Department of Furniture and Decoration Education. Currently working as a faculty member at Hacettepe University, Department of Interior Architecture and Environmental Design, Assoc. Prof. Dr. Özkan conducts studies on design, design history, interior design psychology, and space perception with user preferences.

E-posta: aysenoz@hacettepe.edu.tr

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1455335

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 1068 - 1107

Mediko-Sosyal Katmanlarıyla Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatoryumu¹

Deniz Avcı²

ORCID: 0000-0003-1157-5654

Öz

Bu çalışma, Bursa'nın Uludağ mevkiinde bulunan ve mimarlar Leman Tomsu ve Emin Onat'ın kariyerlerinde önemli bir mimari ürün olan Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatoryumunu incelemektedir. 20. yüzyıl ortası Türkiye'si hakkında sergilemekte olduğu mediko-sosyal ve kültürel katmanlar dört ana başlık altında değerlendirilmiştir. Veremin politik bir söylem ve Cumhuriyet sağlık propagandası olması; "ayrıcılık sağlık" yaklaşımının toplumsal yankıları olarak Bursa Verem Savaş Derneğinin sanatoryum hakkındaki görüşleri ve kurumsal yansımaları olarak "ayrıcılık oda"; 20. yüzyıl ortası Türkiye'sinde kadın mimarın rolü ve kültürel miras olarak değerlendirildiğinde günümüzdeki yeni işlevi tartışılmıştır. Sağlık propagandasında önemli bir rol oynasa bile Bursa'nın veremle savaşında etkili olmadığı, ücretli sağlık hizmetinin – her ne kadar bu farklılık odaların dekoruna indirgense bile – ayrıcalıklı bir hizmeti ve sağlıkta sınıf ayrımını gösterdiği ve projenin kadın mimarı Tomsu'ya projenin diğer eş mimarına verilen hak ettiği kredinin verilmediği tespit edilmiştir. Dahası, günümüzde kompleksin koruma ve yeniden işlevlendirme sonucundaki güncel işlevi, tarihsel ve mediko-sosyal bağlamıyla değerlendirildiğinde, kültürel mirasımız olan bu örneğin – benzerleri gibi – riskte olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanatoryum, verem, sağlık mimarisi, Bursa

¹ Bu çalışmanın temelleri şu konferans için atılmıştır: Avcı, D. (2023). "Mediko-sosyal Katmanlarıyla Kirazlıyayla Sanatoryumu". Cumhuriyet Yüzylında Öncü Bir Kadın Mimar: Leman Tomsu Sempozyumu. TMMOB Mimarlar Odası Anma Programı 2022-2024. İstanbul: Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi. Aralık 1.

² Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, İçmimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, E-posta: denizavci.hist.arch@gmail.com

idealkent © Kent Araştırmaları Dergisi (*Journal of Urban Studies*)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi *Received Date*: 19.03.2024 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 12.07.2024

idealkent©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1455335

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 1068 - 1107

Medico-Social Layers of the Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatorium

Deniz Avcı³

ORCID: 0000-0003-1157-5654

Abstract

This research focused on Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatorium located in the Uludağ region of Bursa, a significant architectural achievement in the careers of architects Leman Tomsu and Emin Onat. The article explored the medical and social aspects of the sanatorium in mid-20th century Turkey under four main layers. These layers encompassed the role of tuberculosis as a political discourse and republican health propaganda; the perspectives of the Bursa Tuberculosis Association as social reflections, and “privileged patient room” as institutional reflections of privileged healthcare service; the significance given to women architects in mid-20th century Turkey; and lastly the impact of the current adaptive reuse of the complex upon its identity as a cultural heritage. The findings demonstrated that despite its significant role in promoting public health during the republican era, did not effectively contribute to Bursa’s efforts to combat tuberculosis. The provision of “paid” healthcare services, although reduced to the “rooms’ decoration,” revealed the presence of a privileged healthcare system. Furthermore, the contributions of the women architect, Leman Tomsu, were not adequately recognized in comparison to her partner. Moreover, considering conservation with historical and medico-social context, the current use of the building has demonstrated that this example is another heritage at risk.

Keywords: Sanatorium, tuberculosis, healthcare architecture, Bursa

³ Assist. Prof. Dr., Izmir University of Economics, Department of Interior Architecture and Environmental Design, E-mail: denizavci.hist.arch@gmail.com

Giriş

Tüberküloz basili ilk kez 1882’de hekim Robert Koch tarafından tespit edilmiş ve etken maddesine *Mycobacterium tuberculosis* veya “Koch Basili” adı verilmiştir (Campbell, 2005, s. 465; Hays, 2009; Tuğluoğlu, 2008, s. 3). Verem hastalığı, hızlı sanayileşme sonucu sağlıklı yaşam/çalışma koşullarında yetersiz beslenen kentsel işçi sınıfıyla yakından ilişkilendirilmiştir. 1943’te Rus-Amerikalı biyokimyacı ve mikrobiyolog Selman Waksman’ın (1888-1973) laboratuvarında *Streptomisin* (antibiyotik) keşfine kadar (Gökçe, 1949, 1950) tüberkülozun tedavi yöntemleri mimari gibi düşük teknoloji olarak tanımlanan yöntemlerle olmuştur. İlaç tedavisi öncesinde sanatoryum kompleksleri iyileştirme, izole ederek bulaşı önleme ve verem hastalarına yaşam için eğitim verme merkezleri olarak hizmet vermiştir.

Tıp ve mimarlık tarihçeleri, 20. yüzyıl modern mimarlık hareketinin –veya daha yaygın bilindiği şekliyle 20. yüzyıl modernizminin –hijyenik tasarım ilkeleriyle tüberküloz tedavisinin mekânsal/tasarımsal karakteri arasındaki bağlantıyı uzun zamandır kurmaktadır (Campbell, 2005, 2012; Colomina, 2019; Gorlier, 1953; Overy, 2007). Tüberkülozun yayılması, işçi sınıfının barınma koşullarıyla ilişkilendirilmiş, bulaşıcı hastalıkları önleme ve tedavi etme, sosyalist bir bağlamda sağlıklı yaşam tarzı öneren modernizmin yükselişiyle aynı döneme denk gelmiştir. Antibiyotik tedavisinden önce temiz hava, güneş, sağlıklı diyet ve dinlenme kürleri gereksinimlerini karşılayan yapıların/komplekslerin 19. ve 20. yüzyılda hızla yaygınlaşması, toplumsal bir olguyla “sanatoryum hareketi” olarak bilinmektedir (Campbell, 2005, s. 465).

Modern Hareketin Simgesel Programı Olarak Sanatoryum

Sanatoryum yapıları/kompleksleri sağlıklı bir yaşam için şehir hayatından uzaklaşmayı önermektedir. Tüberkülozun çoğunlukla solunum yollarını etkilemesinden dolayı kentten uzak ve doğa içinde, genellikle dağlık veya deniz kenarı bölgelerde kurulmuştur⁴. İki önemli tüberküloz uzmanı Auguste Rollier (İsviçreli hekim, 1875-1954) ve Sir Henry John Gauvain (İngiliz cerrah, 1878-1945), verem hastalarının iyileştirilmesi için güneş kürü olarak bilinen “helyoterapi”yi (*heliotherapy*) önermişlerdir

⁴ Dağ ve deniz iklimi arasındaki farkın hastalar üzerinde etkisi için bkz. Avcı-Hosanlı ve Degirmencioglu, 2024; Gökçe, 1948.

(Campbell, 2005, s. 469). Güneş ışığı ve sosyal iyileşme arasındaki ilişki böylelikle mimari düşünceye girmiş (Theodore, 2016, s. 191) ve cephe boyu güneşe yönelen balkonlar, çatı terasları ve taraçalar gibi modern mimariyle kodlanan bir tasarım dili oluşmuştur⁵. Otto Wagner (1988, s. 116) 1902’de modern insanın beklentilerini şu şekilde özetlemektedir:

Günümüz insanının ihtiyaç duyduğu iki koşul vardır: MÜMKÜN OLAN EN BÜYÜK RAHATLIK [konfor] VE MÜMKÜN OLAN EN BÜYÜK TEMİZLİK. Bu önermeleri dikkate almayan her girişim, yalnızca değersiz bir sonuç doğuracak ve bu kurallara uymayan her sanatsal üretim, yaşanmaz hale gelecektir. Bunun örnekleri çoktur. En büyük ustalardan çıkmış olsalar bile uygunsuz merdivenler; kontrol edilemez, kullanışsız, temizlenmesi zor her şey; yapısal olarak yanlıs olan her şey; imalatı zor ve bu nedenle görünümün üretim maliyetine karşılık gelmediği tüm nesnelere; yeterince hijyenik olmayan tüm mobilyalar, keskin köşeli mobilyalar, insan formuna uymayan sandalyeler [...] ve pek çok başka şey bu kategoriye giriyor.⁶ [italik yazar tarafından]

Grandvoinnet (2020) için, “Sanatoryumlar, Modern Mimarlık Hareketinin simgesel bir programıdır”. Bakteri çağında gelişen ve dönüşen hijyen odaklı tasarım kriterleri modern mimarının dilini oluşturmuştur. Bu dil, betonarme ve/veya çelik strüktür; büyük açıklıklarla sağlanan tasarımda şeffaflık; süslemeden arınmış sadelik; temiz hava ve çapraz havalandırma sağlayan geniş pencereler; güneşlenme ve kür tedavisi için teraslar/balkonlar; ve hijyenik kullanıma uygun kir ve toz tutmayan yüzeyler olarak kodlanmaktadır (Colomina, 2019; Colomina ve Wigley, 2020). Sanatoryum mimarisi, 20. yüzyıl modernizminin biçimsel, strüktürel ve mekânsal karakterini etkilemiş ve karşılıklı bir etkileşimle şekillenmeye devam etmiştir.

Gideon, *Space, Time and Architecture* [Mekân, Zaman ve Mimarlık] (Giedion, 2009) başlıklı 1941 yılında yayımlanan kitabında, modern mimarinin yükselişiyle bağlantılı üç yapıtı tanımlamaktadır (Colomina, 2019, s. 61): (1) Aimo ve Alvar Aalto’nun Paimio Sanatoryumu, Finlandiya (1928-1932); (2) Walter Gropius’un Dessau’daki Bauhaus kompleksi, Almanya (1925-1926); (3) Le Corbusier’in *League of Nations* [Milletler Cemiyeti] projesi, Cenevre, İsviçre (1927). Modernizmi tanımlayan üç mimari çıktıdan

⁵ Helyoterapi, kemik ve eklem veremi için önerilmekte ve akciğer veremi hastalarında ilerlemeye yol açtığı için doğrudan güneşten sakınılarak, gölgede temiz hava kürleri tercih edilmektedir (Avci-Hosanlı ve Degirmencioglu, 2024, s. 9; Campbell, 2005, s. 469; Hobday, 1997).

⁶ Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.

biri olarak bir sanatoryumun seçilmesi rastlantısal değildir⁷. 20. yüzyıl başında “bakteri” savaşının öncüleri olarak yeni inşa teknikleri, malzemeleri ve hijyen ilkeleriyle pek çok sanatoryum inşa edilmiştir⁸. Bunlar arasından ön plana çıkan Modern Hareket’in en önemli sanatoryumlarından biri, Hollanda Elmas İşçileri Sendikası tarafından çalışanları için yaptırılan, mimarlar Jan Duiker ve Bernard Bijvoet’in Hollanda’nın Hilversum şehrindeki Zonnestraal (Güneş ışını) Sanatoryumudur (1925-1928) (Overy, 2007, s. 6-13)⁹. “Laat licht, lucht en zon” (ışık, hava ve güneşe izin ver)¹⁰ sloganıyla modern mimarlığın temel ilkelerini tanımlamaktadır. Betonarme ve geniş cam açıklıklarla inşa edilen yapılar, elmas veya güneş formunda merkezden radyal olarak sahaya yerleşerek güneş ışığından gün boyu faydalanılmaktadır.

Önemli bir diğer sanatoryum, mimarlar Aino ve Alvar Aalto tarafından tasarlanan Finlandiya’nın Turku şehrinde bulunan Paimio Sanatoryumudur (1929-1933) (Colomina, 2019, s. 61-71). Aalto’lar dikey yerine yatay kullanıcıyı düşünerek modern mimarinin yeni tasarım ilkelerine göre değişmesi gerektiğini savunmuşlardır. Doğrusal düzlemde yatay vurgusuyla gelişen beton ve cam yapı, ince dikdörtgen bir forma sahiptir. Colo-

⁷ Tüberkülozun tedavisi için ilk sanatoryum, kendisi de verem hastası olan Alman Dr. Hermann Brehmer tarafından 1854 yılında kurulmuştur (Daniel, 2011). Görbersdorf’ta kurduğu sanatoryum (*Bremerische Heilanstalt für Lungenkranke*) tedavisinde egzersiz, hijyen ve diyet önermiştir. Hastalarından biri olan Dr. Peter Dettweiler, 1876’da Hesse/ Almanya’da kendi sanatoryumunu (*Heilanstalt Falkenberg*) açmış; ancak egzersiz yerine dinlenmeyi önermiştir. Bu örnekler, Dr. Edward Livingston Trudeau’nun 1880’lerde kurduğu *Adirondack Cottage Sanitarium* kompleksi için yol gösterici olmuştur. 1880’lerle birlikte aristokrasi yazlarını sanatoryumda geçirmeye başlamış; sanatoryumlar çağın sinir bozuklukları gibi “modernliğin diğer hastalıkları” için tedavi önermiştir. Örnek olarak mimar Josef Hoffmann’ın tasarladığı Viyana dışındaki Purkersdorf Sanatoryumu (1903) verilebilir (Topp, 1997). Hastane olmayan sanatoryum, modern bir otel ve bir terapi merkezi arasında tanımlanabilir.

⁸ Bazıları şunlardır: *Wald Sanatoryumu*, Davos, İsviçre (1911); mimarlar Otto Pflughard ve Max Haefeli ve mühendisler Robert Maillart ve Francois Hennebique tarafından tasarlanan *Schatzalp Sanatoryumu*, Davos (yaklaşık 1900); Mimarlar Otto Pflughard ve Max Haefeli ile mühendis Robert Maillart’ın *Kraliçe Alexandra Sanatoryumu*, Davos (1907); Richard Döcker’in *Waiblingen Sanatoryumu*, Stuttgart, Almanya (1926-1928); Werner Hebebrand ve Willi Kleinertz’in *Sonnenblick Sanatoryumu* Marburg, Almanya (1929-1931); William Ganster ve William Pereira’nın *Lake County Tüberküloz Sanatoryumu*, Waukegan, Illinois, ABD (1939) (Colomina, 2019, s. 73-74).

⁹ *Docomomo International - Documentation and Conservation of Modern Movement Heritage* [Docomomo Uluslararası - Modern Hareket Mirasının Belgelenmesi ve Korunması] kurucuları Hubert-Jan Henket (1940 -) ve Wessel de Jonge (1957 -) modern miras kabul edilen bu sanatoryumun koruma/restorasyon projesinde çalışmışlardır (“Docomomo international”, t.y.; Grandvoinet, 2020, s. 48).

¹⁰ Giedion’ın da modern mimarlık ve sağlık üzerine yayınladığı benzer başlıklı bir kitabı bulunmaktadır: *Liberated Dwelling: Light, Air, Opening* [Özgürleştirilmiş Konut: Işık, Hava, Açıklık]. Bkz. Giedion, 1929.

mina (2019, s. 63) tarafından röntgen imajında bir verem hastasının kaburgalarına benzetilen kür balkonları ayrı bir kanat oluşturmaktadır. Overy'nin (2007, s. 29) ifadesiyle sanatoryum mimarisinin modern tasarım ve yaşamın alt yapısını oluşturan hijyenik karakteri ve performansı, tasarımdaki aşırılığın ortadan kaldırılmasıyla "temizlik" ve "temizlenme kolay"lığı sağlayan "hastane" ve "cerrahi" özelliklere, detaylara ve malzemelere çok şey borçludur. Aalto'ların odalarının tasarımında bu yaklaşım izlenmektedir: Odalardaki aydınlatma elemanları, lavabo ve dolaplar, Wagner'in önerdiği gibi hem maksimum hijyen hem hastalar için maksimum konfor sağlamaktadır¹¹.

Amaç ve Kapsam

Bu makale, 20. yüzyıl ortası Türkiye'sinin önemli bir mimari eseri olan Bursa'daki Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatoryumunu incelemektedir. Bu çalışmanın modern mimarlık ve sağlık arasındaki ilişkinin yeniden tartışıldığı bir döneme denk gelmesi anlamlıdır. Covid-19 pandemisinden sonra sağlık, tasarım ve mimarlık arasındaki ilişki ve sağlığın gündelik yaşam pratikleri ve mekânları/objeleri üzerindeki yansımaları sorgulanmıştır. Özellikle 20. yüzyıl modernizminin veremle ilişkisi, mimarlık tarihçileri ve kuramcıları tarafından yeniden değerlendirilmektedir. Verem hastalarını "iyileştirmek"¹² için kurulan kompleksler ve kurumların mimari/tasarımsal reformlarının 20. yüzyıl modernizminin avangart ilkeleri üzerindeki etkisi tartışılmazdır.

Şekil 1. Erenköy Sanatoryumunda Süleyman Çakır Pavyonu. Kaynak: (Anon., 1944).

¹¹ Örneğin, odalarda aydınlatma armatürleri hastanın başının arkasında, duvardadır; lavabolar suyun sesini kesmek için 45° açılı bir forma sahiptir (Colomina, 2019, s. 61-71). Her mobilya ve obje, cerrahi bir cihaz gibi çalışmakta, ince düşünülmüş tasarımlarıyla laboratuvarında üretilmiş hassasiyetle kullanıcıya hizmet vermektedir.

¹² "İyileştirmek" terminolojisinin seçimi önemlidir. Tamamen tedavi önermeyen sanatoryum kurumlarının izole etme, bakım ve eğitim işlevlerine referans vermektedir. Bkz. (Avcı, Değirmenci-öğlü ve Kepez, 2022; İlihan Rasimoğlu, 2018; Yıldırım ve Gürkan, 2012).

Yapının mimari ve biçimsel özellikleri üzerine yapılan araştırmaları genişletmeyi amaçlayan bu çalışma, mediko-sosyal ve kültürel katmanlara odaklanmaktadır. 20. yüzyıl modern mimarlık ilkelerini kütleli ve biçimsel özellikleriyle taşıyan ve Türkiye’deki erken örnekleri teşkil eden Burgazada, Büyükkada gibi özel işletilen; Heybeliada, Erenköy, Validebağ gibi erken cumhuriyet döneminde devlet girişimiyle inşa edilen sanatoryumlar (Şekil 1) (Avcı ve Değirmencioglu, 2024; Degirmencioglu, 2022) veya yüzyıl ortası yine devlet eliyle inşası tamamlanan Atatürk (Keçiören)¹³ veya Süreyyapaşa sanatoryumları (Avcı, Değirmencioglu ve Kepez, 2022) yerine¹⁴, İkinci Milli Mimarlık üslubundan izler taşıyan, yani “yerele çeviride” önemli temsil sunan bir sanatoryum seçilmiştir. Nitekim geleceksel/yerel mimariden esinlenen ve yüzyıl ortasında antibiyotik tedavisinin bulunmasıyla çakışan bu eser mediko-sosyal katmanların mercek altına alınmasını kolaylaştırmaktadır. Dahası, İkinci Milli Mimari denince akla gelen önemli mimarlardan ikisi yapının/kompleksin mimarları olan Prof. Dr. Leman Cevat Tomsu ve Ord. Prof. Dr. Emin Onat’tır. Her ikisi de 20. yüzyıl Türkiye’sinde mimarlığın gelişimine eğitim, eser ve yarışma performanslarıyla önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Onat (1908-1961), 20. yüzyıl Türkiye’sinin İkinci Milli Mimarlık çerçevesinde önemli eserler bırakmış bir mimar ve akademisyendir. 1926’da girdiği Yüksek Mühendislik Mektebini 1934’te Zürich Yüksek Teknik Okulunu bitirerek tamamlamıştır. Aynı yıl doçent, 1943’te profesör olmuştur. Yüksek Mühendis Okulunun Teknik Üniversiteye (İstanbul Teknik Üniversitesi) dönüşümü sırasında Mimarlık Fakültesini kurmuş ve ilk dekanı seçilmiştir. 1957’de *Hannover Technische Hochschule* kendisine ilim ve sanat alanında fahri doktorluk unvanını vermiştir. Türkiye mimarlığına Orhan Arda ile gerçekleştirdiği Anıtkabir, Sedat Hakkı Eldem’le gerçekleştirdiği İstanbul Fen Fakültesi ve Türkiye Sınâî Kalkınma Bankası projeleriyle önemli izler bırakmıştır (Anon., 1961).

Yine yüzyıl ortasında İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesinde aktif diğer bir akademisyen Tomsu (1913-1988), 1934’te Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Şubesinden mezun olan iki kadından biridir. 1941’de Yüksek Mühendis Mektebinde (İ.T.Ü) asistan olmuştur (Türkün Dostoğlu ve Erdoğan Erkarlan, 2013, s. 22). 1950’de “Bursa Evleri” başlıklı etüdüyle Bina Bilgisi

¹³ Atatürk (Keçiören) Sanatoryumuyla ilgili kapsamlı bir proje gerçekleştirilmektedir. Bkz. (Avcı ve Değirmencioglu, 2023).

¹⁴ Örneklerin hepsi burada verilememektedir. Daha geniş bir çalışma kapsamında Türkiye’nin sanatoryumları incelenmektedir (Avcı vd., 2022).

kürsüsünden doçentlik almıştır. Bu çalışma, kendi ifadesiyle “sivil mimarimize Türk mimarlarının alâkasını çekmek üzere hazırlanmıştır” (Anon., 1950a). 1960’ta Mimarlık Fakültesi Birinci Bina Bilgisi kürsüsünde profesörlüğe yükseltilmiştir (Anon., 1960). Geleneksel/yerel Türk mimarisi odağında gerçekleştirdiği incelemeleri döneminin çağdaş anlayışıyla yeniden yorumlayan önemli projeleri arasında halkevleri ön plana çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilk kadın mimarlarından Münevver Belen’le gerçekleştirdiği Gerede Halkevi (1936) ve Kayseri Halkevi (1937); kendisinin Şehremini Halkevi projesi (1938) ve Kadıköy Halkevi proje yarışmasındaki mansiyon ödülü (1938) *Arkitekt* dergisinin veri tabanından ulaşılabilen örneklerdir (Anon., 1938; Tomsu, 1938; Tomsu ve Belen, 1936, 1937).

Dahası, ülke çapında düzenlenen birçok mimari proje yarışmasında ödül kazanmış, döneminin yarışmalarında ve pratik uygulamalarda çağdaş mimarinin tartışılmasına ve dönüşmesine öncülük etmiştir. Zonguldak Şehir Otelı yarışmasından birincilik ödülü (1943) kazanmış; diğer pek çok yarışmadan mansiyon ödülleri almıştır. Bunlar, Ankara Telefon Santaral (1943), Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğünün Erzurum İşletme, Toplantı Binaları ve Memur Evleri Mahallesi (1945), Eskişehir Garı (1947), Yüksek Mimar Enver Tokay’la katıldığı İstanbul Adalet Sarayı ve Enver Tokay ve Yüksek Mimar Ali Kızıltan’la katıldığı İzmit Belediye ve Otel Binası yarışmaları olarak sıralanabilir (Anon., 1943b, 1943a, 1945a, 1947a, 1947b, 1949a). Projelerinde geleneksel/yerel mimariden ilham alarak tasarımlarını çağdaş inşa teknikleriyle yeniden yorumlamaktadır. Benzer yaklaşımı, Onat’la birlikte gerçekleştirdiği ve bu çalışmanın konusu olan Kirazlıyayla Sanatoryumunda da izlemek mümkündür.

Kirazlıyayla Sanatoryumunun mediko-sosyal ve kültürel katmanları bu çalışma kapsamında dört ana başlıkta incelenmiştir. İlk kısım “(1) Verem: Politik Bir Söylem ve Yerel Bir Başarı olarak Kirazlıyayla Sanatoryumu,” veremin devlet nazarında bir cumhuriyet sağlık propagandası olmasını tartışmaktadır. “(2) Ayrıcalıklı Sağlık ve Kirazlıyayla Sanatoryumu” başlığında “toplumsal yankılar” Kirazlıyayla Sanatoryumunun Bursa’nın verem savaşına cevap veremediğini göstermektedir. “Kurumsal uygulamalar” bu sanatoryumun sunduğu sağlık hizmetinin “sınıf” ayrımına göre ayrıcalıklı karakterini irdelemektedir. Önemli bir katman olan “(3) Kirazlıyayla Sanatoryumu ve Gölgede Kalmış Bir Kadın Mimar” kısmında 20. yüzyılda dünyada ve Türkiye’de mimarlık mesleğinde, dolayısıyla Kirazlıyayla Sanatoryumunun tasarımında kadın mimarın “görünürlüğü” tartışılmaktadır. “(4) Bilinçli Koruma ve Yaşatma (ve/ya Yitik

Miras ve Bellek Kaybı)" yapının güncel durumunu kültürel mirasın korunması bağlamında ele almaktadır.

Yerel Çeviri Olarak Kirazlıyayla Sanatoryumu

Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde inşa edilen sanatoryumlar, mimarlıkta 20. yüzyıl modern mimarlık hareketinin evrensel ilkelerini sürdürürken kendi yerel çevirilerini doğurmuştur. Türkiye'deki sanatoryum mimarisinin örnekleri de yerel unsurlarla "evrensel" birçok özelliği birleştiren bir çeviri oluşturmaktadır. 1940'lı yıllarda Türkiye'nin sanatoryum mimarisinde ülkenin içinde olduğu sosyo-politik ve sosyo-kültürel bağlamla birlikte "yerel çeviri" özellikleri farklı bir boyut olarak "yerel" in ağır bastığı bir tipolojiye doğru evrilmiştir. Bu tipi örnekleyen üretimlerden biri Kirazlıyayla Sanatoryumudur.

Önceki kısımda bahsedilen evrensel sanatoryumlar ve Türkiye'deki erken çevirileriyle kıyaslandığında Kirazlıyayla'nın 1940'larda yaygın olan çağdaş mimarlık gündeminden etkilendiği aşikârdır. Tomsu, döneminin diğer mimarları gibi, yeni binalarda "eski Türk ruhunu" koruyabilmeyi, ama milli mimarinin eski Türk mimarisinin kopyası olmaması gerektiğini tartışmış; modern tekniklerden faydalanarak çağdaş sosyal ihtiyaçların karşılanması gerektiğini, İkinci Milli Mimarlık üslubunu yansıtacak şekilde savunmuştur (Türkün Dostoğlu ve Erdoğan Erkarlan, 2013, s. 73).

Sanatoryumun ön projeleri 1945'te hazırlanmış ve 1946'da Vali Haşim İşcan döneminde hizmete açılmıştır. 1946'da hizmete girmişse de tam kapasite çalışmamıştır. Nitekim 1947 tarihli Ulus gazetesi haberinde inşaatın devam ettiği belirtilmektedir (Anon., 1947c). Bu da yapının aslında 1946'da kısmen açıldığını göstermektedir. 1949'da inşaat çalışmalarının sona erdiği yine Ulus gazetesinde çıkan bir başka haberden öğrenilmektedir (Anon., 1949c). Bursa Tıp Fakültesinin kuruluşuna kadar İş Bankası tarafından işletilmiş, fakülte kurulduktan sonra ona bağlı Göğüs Hastalıkları Kliniği olarak kullanılmıştır. 1979'da sağlık kuruluşu olarak kullanımının devam etmesi şartıyla Uludağ Üniversitesine devredilmiştir (Türkün Dostoğlu ve Erdoğan Erkarlan, 2013, s. 80).

2014'e kadar farklı firmalar tarafından rölöve-restorasyon projeleri gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl Tarım ve Orman Bakanlığına geçen kompleks, yenileme çalışmaları için Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO) tarafından kiralanmıştır. Bir medya haberi şu şekilde duyurmaktadır: "[...], toplam 256 bin metrekarelik alanda Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu,

Milli Parklar, yerel yönetimler ile ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla birlikte geniş çerçevede bir restorasyon gerçekleştirerek tarihi yapıyı, 'Bursa Business School' konseptiyle iş dünyasının ve Türkiye'nin hizmetine sunmayı başardı" (Anon., 2023). Günümüzde *Swiss Otel* ve Bursa Ticaret ve Sanayi Odası girişimiyle Bursa *Business School* [İş Okulu] olarak kullanılması gündemdedir.

Güneybatı cephesinden bakıldığında mimarlıkta 20. yüzyıl modernizminde karşılaşılan dikdörtgen prizma ve çizgisel uzanım karakteri izlenmekte ve bu özelliği cephe boyunca uzanan kür balkonları desteklemektedir (Şekil 2). Fakat daha detaylı bir inceleme, evrensel sanatoryum mimarisinin çoğu özelliğinin yerele çevrilerek yeniden yorumlandığını göstermektedir. 20. yüzyıl sanatoryum öncüllerinde olduğu gibi beton, geniş cam ve strüktürel hafiflik ve cephede/planda özgürlük bu yapıda görülmez. Büyük bir komplekstir, içinde sanatoryum ve prevantoryum olmak üzere ayrı verem tedavisi gerektiren (ileri seviye açık veremli ve kapalı veremli) bloklar bulunmaktadır (Şekil 3). Kompleksin içinde hizmet binaları, tesisat, depo, ısınma, yönetim ve çalışanlar için lojmanlar bulunmaktadır (Şekil 3). Burada da özetlendiği gibi yapının mimari ve mekânsal karakteri daha önceden farklı çalışmalar kapsamında yapılmıştır (Atalay, 2022; Avci-Hosanli, 2021; Güngör, 2017; Kantarcıoğlu Güngör, 2019; Özkul ve Kırbaş, 2015; Türkün Dostoğlu ve Erdoğan Erkarlan, 2013). Dolayısıyla bu mimari değerlendirme burada tamamlanarak mediko-sosyal katmanlara odaklanılacaktır.

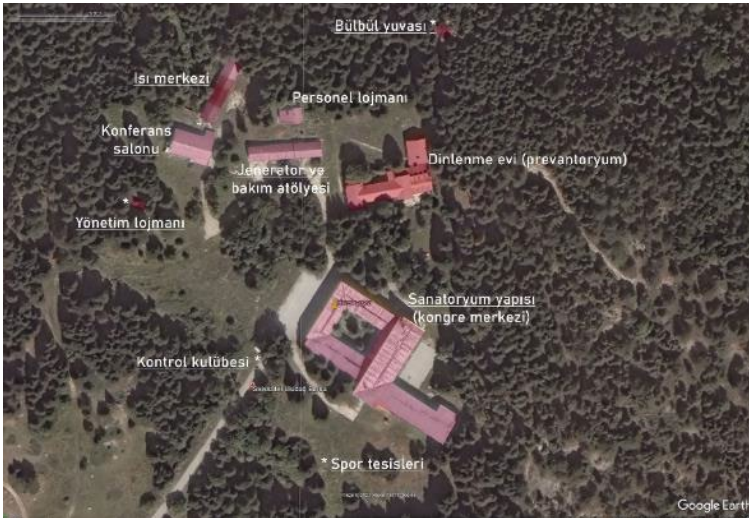

Şekil 2. Kirazlıyayla Sanatoryumu. Kaynak: (Anon., 1954).

Yöntem

Öncelikle üst kısımda da aktarıldığı gibi yapının biçimsel ve mekânsal özellikleri hakkında yapılan literatür araştırmaları incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu çalışmaları geliştirmek için kompleksin/yapının mediko-sosyal ve kültürel katmanlarına odaklanma hedefiyle, sanatoryum hakkında tarihte kitle iletişim araçlarında çıkan haberlerin izleri sürülmüştür. Gazete haberleri, dergi ve magazin makaleleri gibi kaynaklardan faydalanılmıştır. Haberlere *Akşam*, *Anadolu*, *Son Posta*, *Tan*, *Tanin*, *Ulus* gazetelerinden ve *Resimli Hayat* aile, sağlık ve kadın dergisinden ulaşılmıştır.

İstanbul Verem Savaş Derneğine ait ve ulusal ölçekte veremle mücadelede önemli bir unsur olan *Yaşamak Yolu* dergisinin *Ulusal Verem Savaşı Derneği* başlıklı yazı dizisinde Bursa Verem Savaş Derneği Başkanı Dr. Neşati Üster tarafından yazılan raporlardan faydalanılmıştır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivinden ve 1949'da yayınlanan "Uludağ Verem Sanatoryumu İç Hizmet ve Vazifeler Talimatnamesi" başlıklı talimatnamesinden edinilen belgelerle tüm bu veriler teyit edilmiş ve desteklenmiştir. Talimatname işleyişi ve sunulan sağlık hizmeti hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Kompleksin nadir bulunan fotoğraflarına arşivlerden ve sahalardan erişilmiştir ve *Sanatorium Heritage Turkey* [Türkiye Sanatoryum Mirası] (Avcı vd., 2022) arşivinde de bulunmaktadır.

Şekil 3. Yerleşim planı. Kaynak: Yazar tarafından Google Earth 2023 üzerine işlenmiştir.

Mimarlarından Leman Tomsu hakkındaki bilgilere literatürden erişilmiştir. Taramada Dostoğlu ve Erkarlan (2013) tarafından hazırlanan *Leman Cevat Tomsu: Türk Mimarlığında Bir Öncü (1913-1988)* başlıklı kitaptan faydalanılmıştır. Kompleksin/yapının güncel yeniden işlevlendirme projesi hakkındaki verilere rölöve/restorasyon projelerinden sorumlu firmaların web sayfalarından (Birer Kurultay Mimarlık, t.y.; Sözüneri Mimarlık, 2021) ulaşılmıştır. Yapının güncel kullanımı hakkında yerel gazetelerin web sayfalarından ulaşılan bilgiler dikkate alınmıştır (Anon., 2023). Kompleksin yerleşim planı Google Earth 2023'ten edinilen hava fotoğrafının üzerine literatürden edinilen verilerle yazar tarafından işlenmiştir. Kompleksin son dönem kütleleşme dönüşümü ve gerçekleşen yeni müdahaleler hava fotoğraflarından takip edilmiştir.

Verem: Politik Bir Söylem ve Yerel Bir Başarı Olarak Kirazlıyayla Sanatoryumu

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk devletinin modernleşme / çağdaşlaşma projesinin önemli unsurlarından birisini sağlık reformları oluşturmuştur. Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede, halkın medya aracılığıyla eğitilerek bilinçlendirilmesi hedeflenmiş ve sağlık hizmetleri Anadolu'nun her köşesine taşınmıştır. Tüberkülozla mücadele, önemli bir propaganda aracı olmuş ve bir Cumhuriyet başarısı olarak aktarılmıştır (İlikan Rasi- moğlu, 2018; Yıldırım ve Gürkan, 2012).

Şekil 4. Türkiye'nin verem savaşında medyada sağlık propagandası.

Kaynak: (Anon., 1935; Yücer, 1937).

1930'lu yıllarda propaganda iki yönlü çalışmaktadır: Halkı eğitmek rolünü üstlenirken nüfus siyaseti de yapar. Her vatandaşı orduda bir güç, ekonomik kalkınma hedefiyle sanayide kas-gücü ve nüfus arttırma politikaları kapsamında çocuk dünyaya getirmek/yetiştirmek için ulusal bir değer olarak görülmektedir. 1935'te Anadolu gazetesinde Yamanlar Kampı ve Buca Sanatoryumu hakkında çıkan bir haberde "en verimli bir ulusal servet olan bir tek ferdin sağlık ve hayatını korumağı her şeyden [*sic.*] üstün addeden cumuriyet [*sic.*] hükümetimiz" ifadesi bulunmaktadır (Anon., 1935). 1937'de bir gazete makalesinde verem savaşında önemli unsurlar sıralanırken, propaganda ile halkı bilinçlendirmenin dispanser ve sanatoryum inşa etmek kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır: "[...] Esasen verem mücadelesi de mediko sosyal bakımdan teşkilat unsurları ile beraber bir propaganda meselesidir. Bugün mevcut olan içtimai birlikler, mahfeller, gazete sütunları, sihhî konferanslar, müzeler, muhtelif vekâletlerin az bir fedakârlıkla hazırlayacakları sihhi sinema temsilleri [...] propaganda hususunda çok büyük roller oynıyabilirler [*sic.*] ..." (Yücer, 1937) (Şekil 4).

Uludağ'da bir sanatoryum açılması benzer temalarla işlenmiştir. 1945'te Kirazlıyayla Sanatoryumuyla ilgili ilk haberlere ulaşılmaktadır. Bu haberlerden denizden 1600 metre yükseklikte çam ormanları arasında olduğu ve İstanbul Yakacık Sanatoryumu başhekimi Dr. İhsan Rıfat girişimiyle yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Anon., 1945b, 1950b). Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi belgelerinde bulunan Uludağ Sanatoryumu 1949 yılı bilanço raporunda, 20 Haziran 1949'da hasta kabulüne başladığı ve bir taraftan da binanın "kuyruk kısmı" inşaatının devam ettiği belirtilmektedir (Anon., 1950b). Aynı raporda inşaatındaki en büyük hisselerin İş Bankası mümessili Burhanettin Türe ile Doktor İhsan Rıfat Sabar'a ait olduğu belirtilmektedir. "Modern sanatoryumun Avrupa'daki eşlerine benzeyeceği ve Türkiye'nin en büyük sanatoryumu olacağı" söylenmektedir (Anon., 1947c). 1945'de çıkan haberde gelecek sene, yani 1946'da açılacağı müjdelenir (Anon., 1945b). Oysa, 1947'de çıkan başka bir haberden "Uludağ'da Kirazlı Yayla'da yapılmakta olan büyük sanatoryumun inşaatı bir hayli ilerlemiş ve 3 üncü kat inşaatına [*sic.*] başlanmış bulunmaktadır" ifadesiyle inşaatın bitmemiş olduğu öğrenilmektedir (Anon., 1947c) (Şekil 5).

1949 tarihli bir gazete makalesinde 1945'ten beri yapılmakta olan inşaatın bittiği belirtilmektedir, fakat 25 yataklı olarak hizmet verecektir

(Anon., 1949c). Medyada veremin politik bir söylem olması olgusuna uygun, yerel bir başarı olarak ön plana çıkarılmakta ve “Türkiye’de bu yükseklikte ve bu kadar büyük başka Sanatoryum yoktur” denmektedir. 150 yataklı ve “bütün modern tesisleri” (Şekil 3) barındırmakta olan sağlık yapısının ilk başhekimi Talât Bedrent atanmıştır (Anon., 1949c) (Şekil 5). Fakat sonraki senelerde başhekim değişecektir (Şekil 6). Açılan sanatoryumun ve sağladığı hizmetin aile yaşam ve kadın dergileri gibi diğer medya araçlarında da yer aldığını görülmektedir. Yerel bir başarı ve lüks karakter söylemine ek olarak *Resimli Hayat* dergisinde “[Bu] Sanatoryumun, ameliyathane, röntgen ve laboratuvar tesisleri Türkiyede [sic.] başka hiçbir hastahanedede [sic.] yok” denmektedir. Sanatoryum kompleksinin çam ormanları içinde kar tatili hissiyatı sunduğu vurgulanmaktadır (Anon., 1954). 1954 yılında bir başka gazete haberinde ise sanatoryum başhekiminin Doktor Müheymin Akaygen olduğunu öğrenilmekte, hastaların Akaygen’i bir “ağabey, baba ve kurtarıcı” olarak gördüklerinden bahsedilmektedir (Topuz, 1954) (Şekil 6). Başhekimin aktardıklarından yola çıkan gazeteci, bu sanatoryumun da – Türkiye’deki diğer sanatoryumlar gibi – Avrupa sanatoryumlarından farkı olmadığını altını çizmekte ve böyle bir kompleksin inşasını yerel ve cumhuriyet başarısı olarak aktarmaktadır.

Şekil 5. İnşası ve açılışı hakkında çıkan haberler. Kaynak: (Anon., 1947c, 1949c).

Gazeteci şöyle demektedir: “Geçen yıl da Paris’te bir verem hastanesini gezmiştim. Kendi dar bilgilerimle bu iki hastane arasında bir karşılaştırma yapmağa [sic.] çalıştım. Netice, hiç de Uludağ sanatoryumunun aleyhinde olmadı.” Bir başka gazetecinin de gözlemini aktarmaktadır:¹⁵ “Eğer Uludağ sanatoryumunun bu derece mükemmel olduğunu bilseydim, kalkıp İsviçreye [sic.] gitmezdim.” Başhekim Akaygen’den İsviçre’de yapılan tüm tedavilerin Kirazlıyayla Sanatoryumu’nda da olduğunu bilgisini alan gazeteci tamamlamaktadır (Şekil 6 ve 7): “Her halde gurur duyulacak bir hâdise” (Topuz, 1954).

Şekil 6. Başhekim Doktor Mühaymin Akaygen. Kaynak: (Topuz, 1954).

Şekil 7. 1954’te hakkında çıkan bir gazete yazısı. Kaynak: (Topuz, 1954).

Ayrıcalıklı Sağlık ve Kirazlıyayla Sanatoryumu

Bu çalışma kapsamında incelenen katmanlardan bir, ayrıcalıklı sağlık tartışmasıdır. Yüzyıl ortası ve öncesinde verem hastaları için Türkiye’de yeterli yatak olmadığı çıkan farklı haberlerden görülmektedir. Nitekim büyük sanatoryum komplekslerinin inşaatlarının bitmesini beklemenin yanlış olduğu sıklıkla medya tarafından gündeme getirilmektedir (Anon., 1948). Kirazlıyayla Sanatoryumu kapsamında ayrıcalıklı sağlık tartışması “toplumsal yankılar” ve “kurumsal uygulamalar” alt başlıkları altında incelenmiştir.

¹⁵ Hıfzı Topuz (1954), Vatan gazetesinden Yılmaz Çetiner’in gözlemini aktarmaktadır.

Toplumsal Yankılar: Bursa Verem Savaş Derneği ve Kirazlıyayla Sanatoryumu Hakkındaki Görüşleri

Bursa Verem Savaş Derneğinin Kirazlıyayla Sanatoryumu hakkındaki görüşleri, ayrıcalıklı sağlık tartışmalarının toplumsal yankılarını göstermektedir. İstanbul Verem Savaş Derneğinin *Yaşamak Yolu* dergisinde yayımlanan *Ulusal Verem Savaşı Derneği* yazı dizisinde çeşitli şehirlerin derneklerine yer verilmiştir. *Bursa Verem Savaş Derneğine* odaklanan seri, dernek başkanı Dr. Neşati Üster tarafından kaleme alınmıştır. Fakat bu yazılarda sanatoryumla ilgili yok denecek kadar az bilgi bulunmaktadır. Bahsi geçtiğinde de eleştirel bir tonu vardır. Oysa "Bursa tüberküloz enfeksiyonunun yayılışı bakımından yurdumuzda en önde gelen illerimizden biridir" ve "Bursada tüberkülozdan ölüm nisbeti [sic.] büyük şehirlerimizin hepsinden daha yüksek bulunmaktadır" (Üster, 1951) (Şekil 8). Bursa'nın il sınırları içerisinde en çok ölüme neden olan verem tipinin %78 oranında akciğer veremi olduğu ifade edilmiştir. Verem dispanseri ve veremli yatıklarının arttırılmasının aciliyeti sıklıkla belirtilmektedir.

Beş büyük şehirimizde tüberkülozdan umumî ölüm

Şehirler	1943	1944	1945	1946	1947	Ortalama her yıl Tbc. ölüm	Nüfusa nisbeti 100,000 de
Ankara	396	275	365	366	427	365,8	162,8
İstanbul	2733	2426	2728	2714	2831	2686,4	318
İzmir	612	521	496	486	65	515	257
Eskişehir	143	150	113	— (*)	100	116,5	145,5
Bursa	261	258	321	278	358	295,2	343

(*) Eskişehirde 1946 yılında ölüme en çok sebep olan 6 hastalık arasında tüberküloz yoktur.

Şekil 8. Beş büyük şehirde 1951 yılına tarihlenen tüberkülozdan kaynaklanan ölüm verileri. Kaynak: (Üster, 1951).

Üster'in aktardıklarına göre Bursa Verem Savaş Derneği 1947'de kurulmuştur. Derneğin ilk verem hastanesi Temenyeri semtinde Feyziye

parkının karşısında ahşap bir konakta 20 yataklı olarak 1 Ağustos 1949'da açılmıştır (Anon., 1949d; Üster, 1957)¹⁶. Bir başka haberdeyse 29 Ekim 1949'da vali, korgeneral, hükümet ve parti görevlilerinin katıldığı Bursa Verem Savaş Derneği tarafından yaptırılan verem hastanesinin açılış töreninden bahsedilir (Anon., 1949e). 1950'de bu pavyonun yatak sayısı önce 25'e sonra 40'a çıkarılmış, Sağlık Bakanlığı'nun desteğiyle bir laboratuvar tesis edilmiş ve "100 miliamperlik" bir röntgen cihazı sağlanmış (Üster, 1957). Bu esnada paralel olarak 1879'da Ahmet Vefik Paşa tarafından Guraba hastanesi olarak inşa ettirilmiş olan (Üster, 1958) Bursa Memleket Hastanesi bünyesinde, eskiden akıl hastaları için kullanılan harap bir haldeki bir pavyon Aliye Telgrafçılar isimli bir vatandaşın maddi yardımıyla tamir ettirilmiş ve 1950'de 20 yataklı bir verem pavyonu olarak açılmıştır (Üster, 1957).

Bursa Verem Savaş Derneği'nin 1952 yılı çalışma raporu incelendiğinde 1951'de dernekten Sağlık Bakanlığına (Sağlık Vekâletine) devredilen 150 yataklı bu verem pavyonunun, 1953'ten sonra dernek tarafından tamir ettirilip yenilenerek 200 yataklı olarak yeniden hizmet vermesinin planlandığı görülür (Anon., 1953). Üster'in 1958 tarihli raporunda daha önce dâhiliye, cildiye ve nisaiye servisleri olarak kullanılan bu pavyonun elektrik ve su tesisatının yenilendiği, kalorifer ve kür galerileri ilave edilerek verem tedavisine uygun hale getirildiği belirtilmektedir (Üster, 1958). Daha sonra pavyonun 120 yataklı olarak hizmet verdiği izlenir; kadınlar için 45, erkekler için 75 yatak bulunmaktadır (Üster, 1957, 1958). Bir laboratuvar, "biri tomografi tertibatı da bulunan 200 miliamperlik, diğeri yalnız radyoskopi için kullanılan 35 miliamperlik 2 röntgen cihazı" bulunmaktadır (Üster, 1958)¹⁷. Veriler göstermektedir ki başarı, veremliler için yatak sayısı ile ölçülmektedir. Bu esnada bunları yetersiz bulan Bursa Verem Savaş Derneği yeni bir verem hastanesi ve/veya sanatoryum inşa ettirmek için kampanya başlatmak istemektedir (Üster, 1957).

Bursa Verem Savaş Derneği kendi başarıları olarak bu sağlık ve tedavi birimlerini ön plana çıkarmaktadır. Kirazlıyayla Sanatoryumunun Bursa'ya ve yatak ihtiyacına cevap vermediğine işaret etmektedir. Hatta bir haberde Bursa'da ilk açılan verem hastanesinin kendilerine ait olduğu

¹⁶ 1949'da çıkan "Memleket iki verem hastanesi daha kazandı" başlıklı haberde Trabzon verem hastanesi ve açılış başarıları olarak aktarılır (Anon., 1949d).

¹⁷ Köylerden gelen veremlilerin de reensüflasyonları yapılmaktadır (Üster, 1958). Cerrahi ve diğer müdahaleler hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Adams ve Schwartzman, 2005).

vurgusu yapılmaktadır (Anon., 1949e). Benzer içerikli ve tarihli bir haberde, Uludağ'daki büyük sanatoryumun yurdun her tarafından gelenler tarafından dolduğundan bahsedilir ve kışın da açık olacağı belirtilir (Anon., 1949d). Fakat haberdeki hastanenin Bursa'ya değil tüm yurda cevap veriyor olduğu vurgusu övgü değil eleştiridir. Daha çarpıcı olarak, 1951'de *Yaşamak Yolu* dergisinde çıkan bir makalede Bursa Verem Savaş Derneği, verem tedavi hizmetinin halka ücretsiz olarak ulaştırılmasının öneminden ve zorluğundan bahsederken, şehirlerinde veremli hastaları yatıracak *hiçbir müessesenin olmadığı* [italik yazar tarafından] söyler ve sağlıkta ücretsiz tedavinin önemine dikkat çekerek dolaylı bir eleştiri yapar. Kirazlıyayla sanatoryumuyla ilgili bilgi aktarılmamakta, hatta eleştirilmektedir (Anon., 1951a).

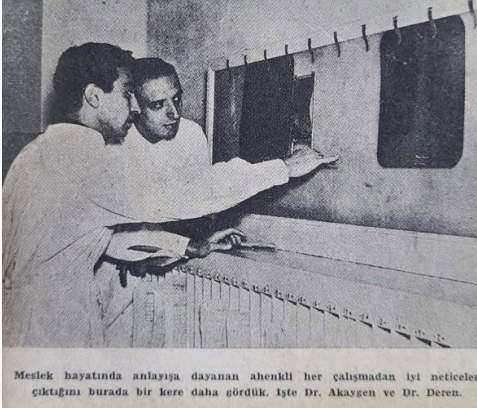
1958'de Bursa devlet hastanesine bağlı göğüs hastalıkları pavyonundan bahsederken Kirazlıyayla mevkiinde bir sanatoryumdan en nihayetinde bahsetmektedir: "Bursada [sic.] bugün Devlet hastanesine bağlı bir göğüs hastalıkları pavyonu [sic.] ile şehir dışında Uludağın Kirazlıyayla mevkiinde 120 yataklı hususî bir sanatoryom [sic.] vardır." Fakat yapılan şu yorum önemlidir: "Bu müessese ücretli olup memleketin her tarafından gelen hastaları kabul etmekte ve *mahallî bir savaş unsuru karakterini taşımamaktadır*" ve "Bu şehirde verem savaşı için bir çok [sic.] gayretler sarfedilmiş olmasına rağmen, *ideal bir organizasyonun kurulmuş olduğunu söyleyebilecek [sic.] durumda değiliz*" denmektedir [italikler yazar tarafından] (Üster, 1958).

Kurumsal Uygulamalar: Kirazlıyayla Sanatoryumunda Ayrıcalıklı "Oda"¹⁸

Gazetelerin politik bir başarı söylemi olarak aktardığı Kirazlıyayla Sanatoryumunun sağladığı sağlık hizmetinin sadece ayrıcalıklı bir kesime ulaştığı tartışılabilir (Anon., 1954). 1954'te 150 yataklı sanatoryumu ziyarete gelen aile, yaşam ve kadın dergisi *Resimli Hayat*'ın gazetecileri, başhekim Doktor Müheymin Akaygen ve Doktor Haşmet Deren önderliğinde gezdiklerinde odaları şu şekilde tasvir etmektedir (Şekil 9): "Çoğu zaman karlı olan yamaçlara ve çamlıklara açılan büyük pencereleri ile hasta odaları vücut ve ruh sağlığı bakımından ne kadar da güzel yapılmış ve döşenmişti".

¹⁸ Sanatoryum komplekslerinde veremli hastaların mimariyle, yapılı çevreyle ve özellikle odalarıyla kurduğu duyu ve duyu ilişkileri hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Degirmencioglu ve Avci Hosanlı, 2023).

Hastaların müştereken kullandıkları yemek ve dinlenme salonları buranın bir hastahane değil, zarif, temiz ve şirin bir dağ oteli olduğu hissini veriyordu” (Şekil 10). Ucuzluğu, karlı yamaçlar ve çamlıklardaki “dağ oteli” özelliği vurgulanan sanatoryumda sınıf farkına göre oda ücretleri değişmektedir, oda farkına göre hastalardan günlük “20, 17.5 ve 15 lira” alınmaktadır. Bu farkın sadece “odaların döşenmesinden,” yani mobilya ve eşya gibi detaylardaki farklılıklardan dolayı olduğu belirtilerek sağlık hizmetinin ve özellikle yemeklerin bütün hastalar için eşit olduğu vurgusuna ihtiyaç – gazeteciler tarafından da – hissedilmiştir. Başka bir gazete haberindeyse hastaların çoğunun İşçi Sigortaları tarafından gönderilen işçiler olduğu tespit edilmekte, üç sınıf yatak olduğu belirtilse de tüm odaların “tertemiz” olduğundan ve hastaların aynı yemekleri yediklerinden bahsedilmektedir. Hastane değil de bir otel hissiyatı olan kurumda hastaların koridorlarda pijamalarla dolaşmadığı ve “hastanelerin iç karartıcı ve soğuk havasının” burada olmadığı belirtilmektedir (Topuz, 1954).

Meslek hayatında anlayışa dayanan ahenk her çalışmadan iyi neticeler çıktığını burada bir kere daha gördük. İşte Dr. Akaygen ve Dr. Deren.

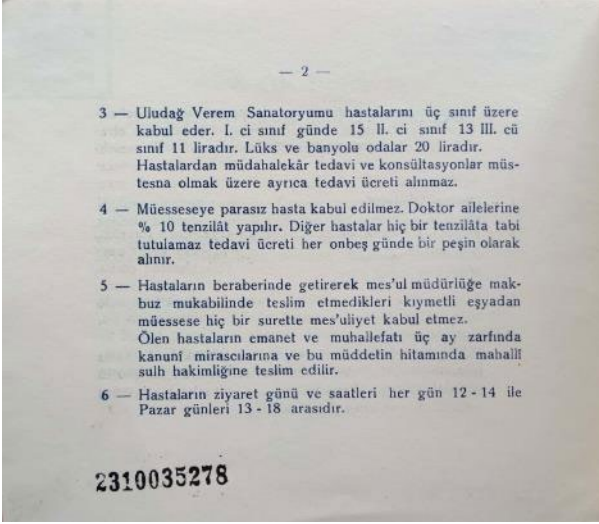
Şekil 9. Başhekim Doktor Müheymîn Akaygen ve Doktor Haşmet Deren.

Kaynak: (Anon., 1954).

Şekil 10. Kür balkonlarında tedavi gören hastalar. Kaynak: (Anon., 1954).

1949’da yayınlanan “İç Hizmet ve Vazifeler Talimatnamesi”ne bakıldığında oda farklılıkları ve ücretleri görülmekte ve lüks ve banyolu odalar olduğunu anlaşılmaktadır (Anon., 1949b) (Şekil 11). Bu raporun 3. maddesine göre “Uludağ Verem Sanatoryumu hastalarını üç sınıf üzere kabul eder. I. ci sınıf günde 15, II. ci sınıf 13, III. cü sınıf 11 liradır. Lüks ve banyolu odalar 20 liradır. Hastalardan müdahalekâr tedavi ve konsültasyonlar müstesna olmak üzere ayrıca tedavi ücreti alınmaz.” Ayrı raporun 4.

maddesine göre: “Müesseseye parasız hasta kabul edilmez. Doktor ailelerine %10 tenzilât yapılır. Diğer hastalar hiç bir [sic.] tenzilâta tabi tutulamaz, tedavi ücreti her on beş günde bir peşin olarak alınır”.

Şekil 11. 1949'da yayınlanan İç Hizmet ve Vazifeler Talimatnamesi. Kaynak: (Anon., 1949b).

Dahası aynı raporun 9. maddesine göre hastalar ayrıldıktan sonra oda ve eşyaları dezenfekte edilir ve girişinden sonra ilk hafta içinde sanatoryumu terk eden hastalardan da oda dezenfeksiyon ücreti alınır. Bu bilgi, her ne kadar özel bir sanatoryum olsa da kurumdaki disiplin hakkında bilgi vermektedir: Tedaviyi ciddiye almayıp iyileşmeden sanatoryumdan ayrılan hastalara karşı uyarı niteliğindedir, bu disiplinsizliğin maddi bir bedeli de vardır. Talimatnamedeki “banyolu oda” vurgusu ayrıcalıklı bir hizmetin göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Devlet sanatoryumları olmak üzere Türkiye’de diğer sanatoryum komplekslerinde olmayan, olmasına da izin verilmeyen bir Dinlenme Evi bulunmaktadır ve hasta ziyaretçilerinin kullanımına yöneliktir (Şekil 12). İlk projelerde bu yapının prevantoryum – yani açık veremli olmayan hastalar için tedavi yapısı – olarak önerildiği bilinmektedir. Açık veremli hastalar (bulaş unsuru olan ileri seviye hastalar) sanatoryum kısmında, yani büyük blokta, kapalı veremli hastalar prevantoryumda tedavi edilmektedir (Şekil 3). Daha sonra bu işlevin ziyaretçiler için dönüştürüldüğü gözlenir. Oldukça lüks bir servis verdiği çıkan haberlerden izlenmektedir.

Hastalarını ziyarete gelen ziyaretçiler hastaneden tamamen bağımsız ve bir otel haline getirilmiş olan bu 24 yataklı yapıda kalabilmektedir.

Şekil 12. Prevantoryum ve/ya “Dinlenme Evi”. Kaynak: *Sanatorium Heritage Turkey* Arşivi

Bu yapının bir de özel salonu bulunmaktadır. 1954’te *Akşam* gazetesinde yazan gazeteci Hıfzı Topuz (1954) “Şimdiye kadar hiçbir otelde bu kadar orijinal bir şekilde döşenmiş bir salon görmediğimi kaydedeceğim. Bütün dekorasyon sanatkar Füreya Kılıç’ın [Koral] eseri¹⁹. Duvarlardaki abstr kompozisyonlar, yerli motiflerle işlenmiş seramik masalar, Sivas ağızlıkları, bakır tava ve şamdanlar, yerli kuşaklardan yapılmış örtüler dikkati çekiyor” demektedir. Yapının iç mekânlarının Füreya Koral tarafından yapıldığı bilgisinin bu çalışma kapsamında tespit edilmiş olması oldukça değerlidir. *Resimli Hayat* (Anon., 1954) dergisinde ise bu yapı “Prevantoryum” ve/ya “Kirazlı Yayla Dinlenme Evi” olarak tanıtılmakta; şehirlerin yorucu ve yıpratıcı havasından kaçan misafirleri ağırladığı ifade edilmektedir.

¹⁹ Füreya Koral (1910-1997), Türkiye’de çağdaş seramiğin öncülerinden kadın seramik sanatçısı ve ressamdır. O dönemlerde evliliği sebebiyle Kılıç soyadını kullanmaktadır.

Şekil 13. "Dinlenme Evi"nde rustik bar. Kaynak: (Anon., 1954).

Şekil 14. Leman Tomsu. Kaynak: (Karataş, 2020).

Bu yazıda da Dinlenme Evinin mekânsal özellikleri hakkında bilgi ve konforuna övgü vardır: "Rustik barı, temiz salonları, rahat yatak odaları ve güzel misafirleri ile burası da gerçekten insanı dinlendiren, yorgunluğunu alan, çilelerini muvakkat da olsa bir zaman için unutturan şirin bir yer" (Şekil 13). Tüm bu veriler, bu sanatoryumun devlet kurumu disiplinine sahip olmadığını ve sağlığın tedavi skalasında ayrıcalıklı tarafta kaldığını göstermektedir. Türkiye'nin, özellikle Bursa'nın verem sorununa ne kadar cevap verdiği Bursa Verem Savaş Derneği'nin de hissettirdiği gibi bir soru işaretidir.

Kirazlıyayla Sanatoryumu ve Gölgede Kalmış Bir Kadın Mimar

Kirazlıyayla Sanatoryumu incelendiğinde önemli sosyo-kültürel katmanlardan biri 20. yüzyılda kadın ve mimarlık mesleği meselesi ve dolaşısıyla sanatoryumun tasarımında Tomsu'ya, süreçte ve sonrasında verilen değer ve kredi eksikliğidir. Tomsu yalnız değildir, uluslararası ölçekte yine bir sanatoryum örneğinde benzer bir yaklaşımı görmek mümkündür. Aino ve Alvar Aalto'nun ortak eserleri olan Paimio Sanatoryumu genellikle sadece Alvar Aalto ismiyle referans bulmaktadır. Alanında başyapıt olarak kabul edilen Rendell, Penner ve Borden (2000) tarafından derlenen

Gender Space Architecture [Cinsiyet Mekân Mimarlık] kitabında Pollock (2000, s. 154-167), modernizm ve modernitenin erkek bakış açısıyla yazıldığını eleştirmektedir:

“Cinsellik, modernizm ya da modernite, kadınları da eklediğimiz verili kategoriler olamaz. Bu sadece kısmi ve erkeksi bir bakış açısını normlarla özdeşleştirir ve kadınları öteki ve ikincil olarak onaylar. [...] Modern sanatın öncüleri olarak kutsananların hepsi erkektir. Bunun nedeni erken modern hareketlerde kadınların yer almamış olması mı? Hayır. Modern sanatın biçimini ve karakterini belirlemede bunların hiçbir önemi olmadığı için mi? Hayır. Yoksa modernist sanat tarihinin övdüğü şey, tek modernizm olarak belirli ve cinsiyetlendirilmiş bir dizi pratiği normalleştiren seçici bir gelenek olduğu için mi?”

Rendell (2000, s. 228-229), mimarlık pratiğinde pek çok kadın mimarın kadın statülerini vurgulamadığını ve ofis/uygulama sahalarında cinsiyet konularını gündeme getirmemeyi tercih ettiğini belirtmektedir. Kadın-erkek mimar birlikteliklerinde kadın mimarın rolü yanlış yorumlanmaktadır:

“Kadın-erkek mimari ortaklığında kadın mimar olarak rol almak, uzun süredir kadınlar için seçilen bir mimarlık pratiği biçimidir. Jane Drew ve Maxwell Fry, Alison ve Peter Smithson, Charles ve Ray Eames, Diane Agrest ve Mario Gandelsonas, Patti ve Michael Hopkins, Elizabeth Diller ve Ricardo Scofidio gibi çiftlerde bu uygulama tarzının uzun bir geleneği vardır. Elbette pek çok kadın için bu model onlara istikrarlı ve çoğunlukla yüksek profilli bir uygulama biçimi sağlamıştır. [...] Ancak çoğu zaman bir erkekle birlikte çalışmak dezavantajlı olabilir. Her kişinin mimari çıktılara katkısının doğasını tasvir etmeye çalışırken, pek çok kişi, kadının rolünün tasarımın iç ve dekoratif yönleriyle veya teknik ressam veya yönetici olarak erkek partnerleri tarafından tasarlanan planların uygulanmasıyla bağlantılı olduğunu varsayıyor. Bu, mimari tasarımın işbirlikçi doğasını vurgulayan bazı feministler tarafından eleştirilen önemli yazarlık meselesini gündeme getiriyor.”

Benzer bir deneyimi paylaşan Scott Brown (2000), Venturi'nin kadın partneri olarak maruz kaldığı cinsiyetçiliği aktarmış ve gazetecilerin tasarımında ve projelerde onun rolünü minimal düzeyde sabitleme çabalarından bahsetmiştir. Wainwright'in (2018) aktardığı üzere, 1967'de mimar Robert Venturi ile evlenen Doçent Mimar Denise Scott Brown, Pennsylvania, Berkeley ve Kaliforniya üniversitelerde mimarlık bölümlerinde ders

vermektedir. Daha sonra kendisinin de aktardığı üzere “eşlerin davet edilmediği yemekler, dışlandığı iş görüşmeleri” ve kendisine yöneltilen “sen de mi mimarsın?” gibi sorulara maruz kalmıştır. Meslekte cinsiyet ayrımı ve Scott Brown’un mağduriyeti, 1991 Pritzker ödülleri eş ortak olmalarına rağmen, “mimarlık sanatının sınırlarını zorlayan, genişleten ve yeniden tanımlayan” eserlerinde sadece Venturi’ye ödül verilmesiyle daha belirgin hale gelmiştir. Oysa *Learning from Las Vegas* (Las Vegas’ın Öğrettikleri) başlıklı 1972’de yayınlanan manifestonun Scott Brown olmadan gerçekleşmesi mümkün değildir (Venturi, Scott Brown ve Izenour, 1993)²⁰. 2013’de Harvard Tasarım Çalışmaları lisansüstü programından iki öğrenci Scott Brown’un katkısının tanınması için imza kampanyası başlatmış; Scott Brown ise “bana bir tören borçlular” çıkışıyla bu kampanyaya destek vermiş, fakat bu talep Pritzker ödülleri başkanı Lord Peter Palumbo tarafından reddedilmiştir (Wainwright, 2018).

1941 yılının Mart ayında Yüksek Mühendis Mektebine²¹ kabul edilmiş Emin Onat’ın asistanı olan Leman Tomsu (Şekil 14) özelinde bu konuya baktığımızda, Dostoğlu ve Erkarlan’ın (2013, s. 7, 88) da ifade ettiği ve aktardığı önemli değerlendirmeler bulunmaktadır:

“[...] iki ayrı Leman Tomsu portresi tanıkların anlatılarından şekillenmektedir: Birincisi, bağımsızlığına düşkün, hırslı, detaylar üzerinde düşünen bir kariyer kadını; ikincisi Emin Onat’ın fazlaca gölgesinde kalmış, çalışkan, ama sönük bir mimar...”

“(Hande Suher ile sözlü görüşme) Leman Hanım [...] özgür düşünceli, inandığı fikirleri savunan bir akademisyen [...], buna rağmen son kararın ne olursa olsun Emin Onat’a ait [olması].”

²⁰ Venturi’yle tanışmadan önce Scott Brown, Las Vegas’ta araştırmalar yapmış ve Güney Afrika’da çocukluk kökenlerine de dayandırdığı pop kültürünü araştırmıştır. Dahası yanlarında çalıştığı Londra’da Alison ve Peter Smithson ekibinin “bulunduğu haliyle (as-found) mimarlık/sanat” yaklaşımları Scott Brown’ı etkilemiş; heykelimsi ve sembolik yapılar için önerilen “duck” (ördek) ifadesi 1968’li yıllarda onun tarafından öne sürülmüştür. Daha sonra bu ifade “Venturian duck” (Venturiyen ördek) olarak literatüre geçmiş, Scott Brown bu süreçle de mücadele etmiştir (Wainwright, 2018).

²¹ Yüksek Mühendis Mektebi, Eylül 1941’de İstanbul Yüksek Mühendis Okulu, Temmuz 1944’te de İstanbul Teknik Üniversitesi olmuştur.

Şekil 15. “Sanatoryoma [sic.] ait projeyi Teknik Üniversite Mimari Şubesi Dekanı Profesör Mimar ve Mühendis Emin Onat hazırlamıştır.”
Kaynak: (Anon., 1945c, 1945d).

21. yüzyıla kadar mimarlık ve tasarım tarihi yazımında Türk kadın mimarlara yeteri önemin verilmediği görülmektedir. Tanyeli (2007), her ne kadar “Mimarlığın Aktörleri: Türkiye 1900-2000” kitabında Leman Tomsu’ya yer verse de Tomsu “büyük mimar Emin Onat” karşısında çalışkan ve silik bir kadın mimar ve eğitimci olarak konumlandırılmıştır (aktaran Türkün Dostoğlu ve Erdoğan Erkarlan, 2013, s. 8). Bu bakış açısının temelleri 20. yüzyıl ortalarına gitmektedir. Kirazlıyla Sanatoryumu açılışıyla birlikte sanatoryum hakkında çıkan iki farklı haberde kadın mimara verilen değeri görmek mümkündür. Bu haberlerde Onat’a referans verilirken Tomsu’nun adı bile geçmemektedir: “Sanatoryoma [sic.] ait projeyi Teknik Üniversite Mimari Şubesi Dekanı Profesör Mimar ve Mühendis Emin Onat hazırlamıştır” ifadesi vardır (Anon., 1945c, 1945d) (Şekil 15).

Üstelik Onat’ın başka sağlık mimarisi üzerine projesi yokken, Tomsu’nun sağlık mimarisi alanında başka projelerinin/çalışmalarının bulunuyor olması, projede yol belirleyici mimarın kim olduğu konusunda önemli bir sorudur. Bunlar, 1941’de tasarladığı Cerrahpaşa Hastanesi Poliklinik Binası (Tomsu, 1941) (Şekil 16) ve 1951’de İşçi Sigortaları Kurumu

tarafından Maltepe’de inşa edilmek üzere “İşçi Sigortalar Kurumu Genel Müdürlüğü Maltepe Narlı Çiftliğinde Süreyya Paşa İşçi Sanatoryumu Mimari Projesi Müsabakası” için hazırlanan sanatoryum ve göğüs hastalıkları hastanesi kompleksidir²². Tomsu, projede Muhittin Binan ve Orhan Bolak ile iş birliği yapmıştır (Anon., 1951b). Bu yarışmada Tomsu ve ekibi mansiyon ödülü almıştır. Burada aktarılan yeni verilerle Kirazlıyayla Sanatoryumu ve mimari proje üretimindeki kadın mimarın rolü yeniden gözden geçirilmelidir²³.

Şekil 16. Cerrahpaşa Hastanesi Poliklinik Binası. Kaynak: (Tomsu, 1941).

Eşleriyle ortak işler yapan kadın mimar ve tasarımcıların ikinci plana atılması çağımızda dahi izlenmektedir. Ankara Atatürk Kültür Merkezinde Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası tarihî konser salonun yanında bir yarışma sonucu 1997’de inşaatına başlanan ve 2020’de tamamlanan CSO Ada Ankara senfonik müzik salonu ve kompleksi süreci örnek olarak verilebilir. Bu vaka özelinde mimarlar Semra Uygur ve Özcan Uygur açılış protokolüne davet edilmemiş ve sonraki telafi davetinde Semra

²² Süreyya Paşa İşçi Sanatoryumu Mimari Projesi Müsabakasında Emin Onat’ın da jüri üyesi olarak yarışma sürecine katkısı vardır.

²³ Tomsu’ya ve Cumhuriyetin ilk kadın mimarlarına hak ettiği yeri veren, önemli çalışmalardan biri, Mimarlar Odası tarafından yayımlanan Dostoğlu ve Erkarlan’ın *Leman Cevat Tomsu* kitabıdır. Alanında öncü niteliğindedir ve başka çalışmalara ışık tutmaktadır.

Uygur'dan "Özcan Uygur'un değerli eşleri" olarak söz edilmiştir (Acanerler, 2021). Tarihimizde ve günümüzde bu örnekler çoğaltılabilir²⁴.

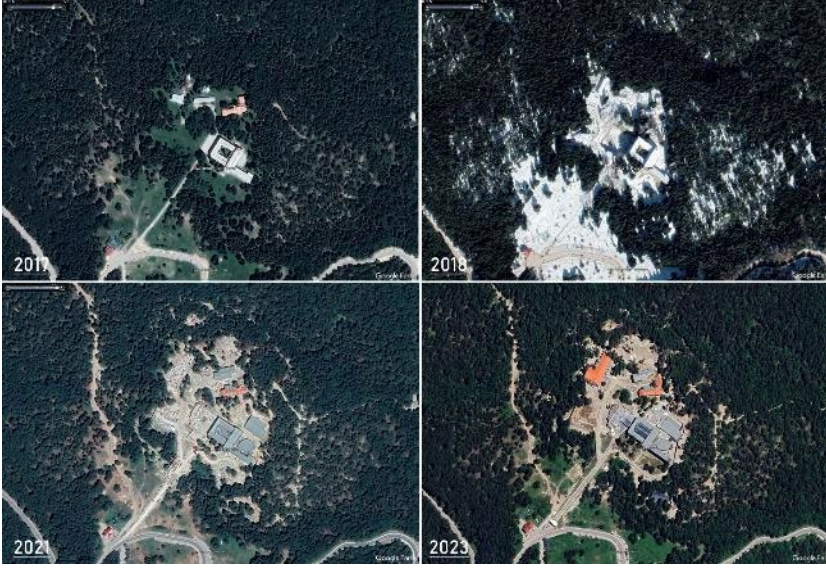
Bilinçli Koruma ve Yaşatma (ve/ya Yitik Miras ve Bellek Kaybı)

Bir diğer önemli katman olarak yapının günümüzdeki kullanımı ve yapısal durumu dikkat çekmektedir. 1983-1994 yılları arasında kompleksdeki binaların bir kısmı Uludağ Kirazlı Otel olarak kullanılmıştır. 1989'da Nuray ve Atilla Adal tarafından restorasyon projeleri hazırlanmıştır (Türkün Dostoğlu ve Erdoğan Erkarlan, 2013, s. 80). 2015'te ise *Birer Kurultay Mimarlık* tarafından rölöve projeleri hazırlanmıştır. Bu bilgi her ne kadar 2021 tarihli bir haberde ve ofisin resmi web sayfasında yayınlanmış olsa da günümüzde aynı bilgiye ulaşamamaktadır (Birer Kurultay Mimarlık, t.y.). Uydu fotoğraflarına baktığımızda 2018'e kadar yapının kütleli bütünlüğünün korunduğu görülmektedir (Şekil 17). Fakat sonrasında inşaat faaliyetleri dikkat çekmektedir. Özellikle 2022 yılı ve sonrasında yeni kütlelerin eklenerek yapısal bütünlüğün bozulduğu görülmektedir. Güncel projenin *Sözünleri Mimarlık* tarafından *Swiss* Otel olarak hazırlandığı medyada takip edilebilirken (Sözünleri Mimarlık, 2021) (Şekil 18) kompleksin bir kısmının 2023 tarihli bir haberde Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO) tarafından *Bursa Business School* [İş Okulu] olarak kullanıldığı öğrenilmektedir (Anon., 2023).

Verem gibi geçmişimizde mediko-sosyal ve politik bir toplumsal sorunun ürünü olan ve tarihimizdeki önemli mimarların eseri olmasıyla kültür varlığı olan bu komplekse – barındırdığı çok katmanlı değerlerine rağmen – koruma amaçlı yapılan bu müdahale, kaygıyı da beraberinde getirmektedir²⁵. Kütleli müdahalelerin yapının bütüncül karakterini etkilemesi mimari, tarihsel ve sanatsal değer gibi koruma değerleriyle çatışırken, yeni işlevler başka soru işaretleri oluşturmaktadır.

²⁴ Günümüzde bu bakış açısına karşılık kadın tasarımcılara odaklanan araştırmaların sayısı artmaktadır (Cengizkan ve Cengizkan, 2023; *Women in Architecture*, 2024). Bunlardan biri, "DATUMM – Dokümantasyon ve Arşivleme Türkiye'de Modern Mobilya ve Sözlü Tarih" projesi kapsamında yapılmakta, tarih yazımında sessiz kalan/bırakılmış kadın tasarımcılara ve içmimarlara odaklanmaktadır (Hasirci, Tuna-Ultav, Ornekoglu-Selcuk ve Avcı-Hosanli, 2024).

²⁵ Benzer yıkım ve dönüşümler Türkiye'nin sanatoryumlarında izlenmektedir (Avcı-Hosanli, 2023).

Şekil 17. Hava Fotoğrafları, 2017-2023. Kaynak: Google Earth 2023.

Şekil 18. Sözüneri Mimarlık tarafından önerilen proje. Swiss Otel ve BSO Bursa Business School. Kaynak: (Sözüneri Mimarlık, 2021).

Bulaşıcı hastalıkların tekrar pandemi boyutuna erişebildiği çağımızda halihazırda altyapısı olan bu tür komplekslerin, uzun-sürekli tedavi gerektiren ve “halka ücretsiz hizmet verecek sağlık merkezleri” olarak yeniden kullanılması gerekmektedir (Avcı ve Değirmencioglu, 2024). Bu yaklaşım, hem işlevsellik hem kültürel mirasımızın kendi tarihsel ve mediko-sosyal bağlarıyla korunması bakımından değerli olacaktır.

Sonuç

Bu makalede, 20. yüzyıl ortası Türk mimarisinin önemli bir yapıtı olan Bursa'daki Kirazlıyayla Sanatoryumunu mediko-sosyal katmanlarıyla değerlendirilmiştir. Modern mimari ile sağlık arasındaki bağlantının yeniden gözden geçirildiği çağımızda, tüberküloz (özellikle akciğer veremi) hastalarını “iyileştirmek” için inşa edilen komplekslerin ve kurumların, mimari ve tasarım reformlarının 20. yüzyılın modernizm ilkeleri üzerinde etkisi olduğu yadsınamaz. Sanatoryumların etkileri tartışıldığında her bir örneğin farklı katmanları doğuracağı ve farklı tartışmaları dönemlerinin bağlamıyla sorgulayacağı aşikârdır. Dolayısıyla bu çalışma, binanın mimari ve biçimsel özelliklerine ilişkin araştırmaları genişletmek amacıyla mimaride 20. yüzyıl modernizminin ilkelerinin “yerel olana çeviri”sini İkinci Milli Mimari üslup yaklaşımıyla en iyi temsil eden Kirazlıyayla Sanatoryumunu seçmiştir.

Geleneksel/yerel mimariden etkilenmiş ve yüzyılın ortasında antibiyotik tedavisinin keşfedilmesiyle hemen hemen aynı döneme denk gelen bu eser, Türkiye'nin de çağdaş mimari bağlamında “yerel”in ağır bastığı formal karakteriyle iyi bir örnektir. Dahası Türkiye'nin ilk kadın mimarlarından Tomsu'nun (eş mimar olarak Onat'la) eseri olması, çağımızda “kadın ve meslek” tartışmalarının gözden geçirildiği bu dönemde ona verilen kredinin sorgulanması bakımından rastlantısal değildir. Araştırılan her bir katman, sağlık ve mimari kesişiminde değerlendirilmesi gereken yeni bir tartışma içeriği sunmuştur.

Sanatoryumun inşa edildiği dönemin çağdaş medyasında veremin politik bir söylem ve siyasi bir tartışma konusu olarak öne çıkması göz önüne alındığında Kirazlıyayla Sanatoryumunun da – “bu kadar yüksek rakımda ve bu kadar büyük ölçekte olmasıyla” – kayda değer bir yerel başarı olarak halka aktarıldığı görülmektedir. Fakat her ne kadar “yerel” bir

başarı olarak aktarılsa da Avrupa sanatoryumlarıyla kıyaslanması ve onlarla “aynı” olması söyleminin Cumhuriyet başarısı olarak verilmesi sorulanmalıdır. Bu çağdaş Türkiye’nin yüzünü Batı’ya dönen erken Cumhuriyet politikalarının devam ettiğini göstermekle birlikte, İkinci Dünya Savaşı esnası/sonrası içte kapanma döneminde “kıyaslama” ihtiyacının daha kapsamlı bir sosyolojik değerlendirmeye ihtiyaç duyduğu görünürdür.

Gelgelelim medyada aktarılan bu başarının Türkiye’nin gerçek çağdaş sağlık gündeminde yansımalarının olmadığı Bursa Verem Savaş Derneği’nin raporlarından takip edilmiştir. Raporlardaki istatistikler bir sanatoryumun, prevantoryumun veya verem hastanesinin başarı düzeyinin tüberkülozlu hastalar için mevcut yatak sayısına göre belirlendiğini göstermektedir. Ancak mevcut tesislerin yetersiz olduğu kanıtlanmış ve bu nedenle Bursa’nın veremli nüfusunun yatak ihtiyacını karşılamadığının çizilmiştir. Dahası, Bursa Verem Savaş Derneği, tüberküloz tedavisi hizmetlerinin halka ücretsiz sunulmasının önemine ve zorluklarına dikkat çekmekte ve kendi şehirlerinde tüberküloz hastalarını barındırabilecek bir kurumun bulunmadığını söyleyerek Kirazlıyayla Sanatoryumunu (ve kurumunu) eleştirmekte ve dolaylı olarak ücretsiz sağlık hizmetinin olmayışını kınamaktadır. Kurum/işletme özelinde odaların ücretli olduğu, odaların karakterine göre ve “banyolu” olup/olmama durumlarını eksen alan bu ücretin değiştiği hem işletmenin talimatnamesinde bulunmakta hem gazeteciler tarafından fark edilmektedir. Yani burada politik söyleme ve medyadaki yankılarına aykırı bir tablo çizilmektedir.

Oda ve iç mekân araştırmalarında bu çalışmanın önemli katkı koyduğu diğer bir konu, Prevantoryum/Dinlenme Evi yapısının iç mekânlarında seramik sanatçısı Füreyâ Koral tasarımlarının olduğunun tespit edilmiş olmasıdır. Bu yapı özelinde Koral da Tomsu gibi sessiz kalan/bırakılmış bir aktör olarak kalmıştır. Bu da “meslekte kadın” konusunu tekrar hatırlatmakta, yapının kadın mimarına verilen değer tartışmasını gerektirmektedir.

Tomsu’nun böyle bir kıyaslamayla eş ortak olduğu Onat karşısına sırf kadın olmasından dolayı konumlandırılması adil değildir. Ayrıca Onat’ın sağlık mimarisi alanında herhangi bir ek girişiminin olmamasına karşılık, Tomsu’nun bu alanda başka projelerinin/çalışmalarının olduğu ispat edilerek, bu projede “esas sorumlu kimdir?” sorusu sorulmuştur. Bunlara rağmen, sanatoryumun açılışıyla ilgili ulaşılan iki ayrı haberin de gösterdiği üzere, sadece Onat’a referans verilmiş, Tomsu’nun Cumhuriyetin ilk

iki kadın mimarından birisi olmasına rağmen tanınırlığı ve takdirinin olmadığı görülmüştür. Bu bakış açısının 20. yüzyılın ortalarından günümüze kadar geldiği dünyadan ve günümüzden örneklerle aktarılmıştır.

Güncel yanlış koruma yaklaşımları ve politikalarına istinaden bir başka önemli sorun daha gündemdedir. Mediko-sosyal, kültürel ve modern mimarlık mirası olan bu önemli eser, yıllarca atıl kalmış ve günümüzde önemli bir dönüşüm geçirmiş/geçirerek yeniden kullanıma açılmıştır. Her ne kadar kullanımda kalması yerinde bir karar olsa bile, kütleli müdahaleler bir yana, halk sağlığının tekrar gündemde olduğu ve sağlık konusunda halka hizmetin ücretsiz olması gerektiğinin tekrar düşünülmesi gereken post-pandemi döneminde –Bursa Verem Savaş Derneği'nin yüzyıl ortasında kınadığı/kınayacağı gibi– yapıtın yeni işlevi bunlara cevap vermemektedir. Bu mirasın, halk sağlığıyla ilgili yeni bir krizde, uzun süreli sağlık hizmeti veren bir yapı/kompleks olarak, tarihi ve mediko-sosyal bağlamıyla hizmet verebilmesi yeniden değerlendirilmelidir.

Extended Abstract

Medico-Social Layers of the Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatorium

Deniz Avcı²⁶

ORCID: 0000-0003-1157-5654

This article explores the Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatorium in Bursa, one of the significant architectural masterpiece of mid-20th century Turkey. Following the Covid-19 pandemic, the relationship between health, design, and architecture, as well as health reflections in daily life and spaces/objects, has been called into question. The architectural/design changes of the complexes and institutions constructed to “cure” tuberculosis patients had an undeniable impact on the avant-garde ideas of 20th century modernism. When analyzing the impact of sanatoriums on modernism, it becomes evident that each case yields various dimensions beyond mere architectural features and initiates distinct debates within the framework of their respective era. Every layer examined in this study has yielded novel knowledge that must be reassessed at the intersection of health and architecture. This study thus aims to enhance research on the architectural and formal elements of the Kirazlıyayla Sanatorium by focusing on medico-social and cultural layers. This case, which blended contemporary building technologies with traditional/local influences of the Second National Architectural Style and which occurred around the discovery of antibiotic therapy in mid-century, facilitates the examination of medico-social layers.

Moreover, two of the important architects of the Second National Architectural Style, Prof. Dr. Leman Cevat Tomsu and Ord. Prof. Dr. Emin Onat, are the architects of the complex. Both made significant contributions to the development of architecture in mid-century Turkey with their academic and field works and competition performances. As Republic of Turkey’s one of the first women architects, Tomsu drew inspiration from

²⁶ Assist. Prof. Dr., Izmir University of Economics, Department of Interior Architecture and Environmental Design, E-mail: denizavci.hist.arch@gmail.com

traditional/local architecture and reinterpreted her designs with contemporary construction techniques as observed in the Kirazlıyayla Sanatorium.

Medico-social and cultural layers are discussed under four main headings. The first section, "(1) Tuberculosis: Political Discourse and Kirazlıyayla Sanatorium as a Local Success," examines tuberculosis as a Republican health propaganda and the case as one of its outcomes. Following this, in "(2) Privileged Health and Kirazlıyayla Sanatorium", two issues are overlapped. The subsection "Social Repercussions: Opinions of Bursa Tuberculosis Association about the Kirazlıyayla Sanatorium" shows that the sanatorium could not respond to Bursa's tuberculosis crisis. The second "Corporate Applications: Privileged 'Room' in Kirazlıyayla Sanatorium" shows the privileged character of the healthcare provided by this sanatorium according to the "room" distinction. As a significant layer, in "(3) Kirazlıyayla Sanatorium and a Woman Architect Left in the Shadow," the "visibility" of the female architect in the design of the sanatorium and the "visibility of women" in the architectural profession in the 20th century Turkey are discussed. In the last layer, "(4) Conscious Conservation (and/or Lost Heritage and Memory Loss)," the current state of the building as a conscious conservation is questioned.

Considering the prominence of tuberculosis as a political discourse and a subject of political debate in the contemporary media, Kirazlıyayla Sanatorium – "at such a high altitude and on such a large scale" – appears to have been conveyed to the public as a significant local success. Even though it is "a local success," its comparison with the European sanatoriums brings about a new discussion. While this reveals Turkey's early Republican policies to "catch-up with the West," the need for "comparison" in the introversion period during/after the Second World War requires a more comprehensive sociological evaluation.

However, as observed from the reports of the Bursa Tuberculosis Association, this success reported in the media had no reflections on Turkey's real contemporary health agenda. The level of success of a sanatorium, preventorium and/or tuberculosis hospital was always determined by the number of beds available for tuberculosis patients. Statistics in the reports of Bursa Tuberculosis Association revealed that the existing facilities were insufficient and therefore Kirazlıyayla Sanatorium did not meet the accommodation needs of Bursa's tubercular population. Furthermore, the Association highlighted the significance and challenges of offering free

tuberculosis treatment services to the public. The Association also stated that there was no institution that could accommodate tuberculosis patients in their city, disregarding the Kirazlıyayla Sanatorium (and its institution), and criticized it for the lack of free healthcare. The Manual of the Kirazlıyayla Sanatorium revealed the charges for the rooms, with the fee varying on the type of the room in terms of size and inclusion of the “bathroom.” This issue was also noticed by the visiting journalists, who felt the need to emphasize (under the pressure of political discourse), that the food and care services were equal for everyone. These reveal a contrary picture to the political discourse and its media representations.

Another issue in which this study makes a significant contribution is the determination of the interior designer of the Preventorium/Recreation House in the complex as the ceramic artist Füreya Koral. However, Koral was another silent actor like Tomsu. This reminds us again of the issue of “women in the profession” and requires a discussion of the value given to the lead female architect of the sanatorium. The positioning of Tomsu as a woman architect against Onat, her co-partner, indicates gender inequity. Furthermore, Onat had no other initiatives in health architecture, although Tomsu was involved in other projects. Despite this, only Onat was mentioned in two consecutive news stories about the sanatorium’s opening, and Tomsu was not praised or recognized, despite the fact that she was one of the republic’s first two female architects. Architects Aino Aalto, Denise Scott Brown and Semra Uygur were/are amongst the many, which face similar inequity in the profession extending from the mid-20th century to the present day.

Today, another crucial problem is on the agenda due to disputable conservations. Kirazlıyayla Sanatorium as a medico-social, cultural and modern architectural heritage, which had remained idle for years, has recently undergone significant transformations and has been reopened for the new usage. Aside from the mass interventions, it was an appropriate decision to keep the heritage alive. However, when public health and the need to reconsider free health services are back on the agenda in the post-pandemic period, the new function – as the Bursa Tuberculosis Association would condemn – does not respond to these. The ability of this heritage to serve with its historical and medico-social context providing long-term health services in a new public health crisis should be re-evaluated.

Kaynakça/References

- Acanerler, A. (2021, Haziran 9). Ankara'da gecikmeli açılan CSO binasının ardından: "Cumhuriyet dönemi mirasının korunması için daha fazla farkındalık lazım". Geliş tarihi 20 Mayıs 2024, gönderen Susma 24—Sansüre ve otosansüre karşı platform website: <https://susma24.com/ankarada-gecikmeli-acilan-cso-binasinin-ardindan-cumhuriyet-donemi-mirasinin-korunmasi-icin-daha-fazla-farkindalik-lazim/>
- Adams, A., Schwartzman, K. (2005). Pneumothorax then and now. *Space and Culture*, 8(4), 435-448. <https://doi.org/10.1177/1206331205280158>
- Anon. (1935, Temmuz 4). Yamanlar kampı yarın herkese açılıyor. *Anadolu*, s. 3.
- Anon. (1938). Kadıköy halkevi proje müsabakası. *Arkitekt*, 86, 43-56.
- Anon. (1943a). Haberler (Ankara telefon santral müsabakası). *Arkitekt*, 143-144, 285-286.
- Anon. (1943b). Haberler (Zonguldak şehir oteli müsabakası neticesi). *Arkitekt*, 141-142, 237.
- Anon. (1944). İnşaatı sona eren süleyman çakır pavyonu. *Yaşamak Yolu*, 116-117, 1.
- Anon. (1945a). Devlet demiryolları umum müdürlüğünün Erzurum işletme toplantı binaları ve memur evleri mahallesi müsabakası. *Arkitekt*, 161-162, 100-106, 121.
- Anon. (1945b, Haziran 18). Uludağ'da bir sanatoryum açılacak. *Ulus*, s. 4.
- Anon. (1945c, Haziran 22). Uludağ'da 100 yataklı sanatoryom inşasına başlandı. *Ulus*, s. 4.
- Anon. (1945d, Haziran 30). Uludağ'da yüz yataklı sanatoryum inşasına başlandı. *Tanin*, 7.
- Anon. (1947a). Eskişehir garı proje müsabakası. *Arkitekt*, 181-182, 18-20.
- Anon. (1947b). İstanbul adalet sarayı proje müsabakası jüri raporu. *Arkitekt*, 185-186, 104-114.
- Anon. (1947c, Ekim 5). Kirazlıyayla sanatoryumu. *Ulus*, s. 8.
- Anon. (1948, Aralık 10). Sanatoryum yerine pavyon. *Akşam*, s. 3.
- Anon. (1949a). İzmit belediye ve otel binası proje müsabakası jüri raporu. *Arkitekt*, 207-208, 56-60.
- Anon. (1949b). Uludağ verem sanatoryumu iç hizmet ve vazifeler talimatnamesi [Talimatname].
- Anon. (1949c, Ağustos 4). Uludağ sanatoryumu inşaatı sona erdi. *Ulus*, s. 3.
- Anon. (1949d, Ekim 28). Bursa'da verem hastahanesi 29 ekimde açılacak. *Son Posta*, s. 6.
- Anon. (1949e, Ekim 31). Memleket iki verem hastahanesi daha kazandı. *Son Posta*, s. 6.
- Anon. (1950a). Bibliyografya. *Arkitekt*, 221-222, 137-138.

- Anon. (1950b). *Uludağ verem sanatoryumu TAO 1949-1950 senesi yönetim kurulu ve denetçiler raporu ile bilanço ve kar zarar hesapları* (Sy 490-1-0-0_1463_2_2). Bursa: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi.
- Anon. (1951a). Bursa verem savaş derneği 1950 yılı çalışma raporu. *Yaşamak Yolu*, 182.
- Anon. (1951b). Sanatoryum proje müsabakası. *Mimarlık*, 3-4, 1-13.
- Anon. (1953). Bursa verem savaş derneği 1952 yılı çalışma raporu. *Yaşamak Yolu*, 202.
- Anon. (1954, Ekim). Kirazlıyayla sanatoryumu. *Resimli Hayat*, 3(30), 22-23.
- Anon. (1960). Haberler. *Arkitekt*, 299, 92-93.
- Anon. (1961). Ord. Prof. Dr. H.C. mimar Emin Onat (1908-1961). *Arkitekt*, 304, 122.
- Anon. (2023, Ekim 5). Akademisyenlerden BTSO'ya teşekkür. Geliş tarihi 01 Aralık 2023, gönderen Bursa Bakış website: https://www.bursabakis.com/akademisyenlerden-btsoya-tesekkur-293621h.htm#google_vignette
- Atalay, M. Y. (2022, Ocak 27). Uludağ'da saklanan eser Kirazlıyayla sanatoryumu. Geliş tarihi 25 Kasım 2023, gönderen Gzt – Arkitekt website: <https://www.gzt.com/arkitekt/uludagda-saklanan-eser-kirazliyayla-sanatoryumu-3602170>
- Avcı, D., Değirmencioğlu, C. (2023). Between medicine and architecture in mid-century Turkey Ankara's Atatürk (Keçiören) sanatorium. Ankara: Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi [Araştırma Projesi; VEKAM Ankara Araştırmaları Ödülü]
- Avcı, D., Değirmencioğlu, C. (2024). 100. Yılda İstanbul sanatoryumlarına yeniden bakmak yapı tipleri ve veremden sonraki yaşamları. İ. Akpınar ve Ş. Hoşkara (Ed.), *Cumhuriyet'in 100. yılında mimarlık içinde* (ss. 336-370). Ankara: İdealkent Yay.
- Avcı, D., Değirmencioğlu, C., Kepez, O. (2022). Architecture of convalescence mapping the sanatorium heritage of Turkey. Ankara: Mimarlar Derneği 1927. [Araştırma Projesi; Modern Mimarlık Araştırma Ödülü]
- Avci-Hosanli, D. (2021). The portrayal of care in Yeşilçam Heybeliada Sürey-yapaşa and Kirazlıyayla sanatorium buildings. *14th 4T International Design and Design History Symposium "Who Cares"*. İzmir: İzmir Institute of Technology. Yayınlanmamış bildiri.
- Avci-Hosanli, D. (2023). Beyond decay nostalgia and loss in Turkey's abandoned twentieth-century sanatoria. *AMPS proceeding series 35.3*, 3, 677-691. Prague, Czechia.
- Avci-Hosanli, D., Degirmencioğlu, C. (2024). From "prototype" to "model" architectural and spatial development of block a (1924-1945) of Istanbul's Heybeliada sanatorium. *Frontiers of Architectural Research*, 13(1), 1-20. <https://doi.org/10.1016/j.foar.2023.09.006>

- Birer Kurultay Mimarlık. (t.y.). Uludağ Kirazlıyayla sanatoryumu projesi. Geliş tarihi 01 Aralık 2021, gönderen <https://www.bkmim.com/>
- Campbell, M. (2005). What tuberculosis did for modernism the influence of a curative environment on modernist design and architecture. *Medical History*, 49(4), 463-488. <https://doi.org/10.1017/S0025727300009169>
- Campbell, M. (2012). Strange bedfellows modernism and tuberculosis. G. Borasi ve M. Zardini (Ed.), *Imperfect health: the medicalization of architecture* içinde (ss. 132-151). Zurich: Lars Müller Publishers.
- Cengizkan, N. M., Cengizkan, A. (2023, Aralık 5). Cumhuriyet kadınları sahneye çıkıyor!. Geliş tarihi 10 Ocak 2024, gönderen Biozet website: <https://bi-ozet.com/2023/11/24/cumhuriyet-kadinlari-sahneye-cikiyor-sergisi-goe-the-institut-ankarada/>
- Colomina, B. (2019). *X-Ray architecture*. Zurich: Lars Müller Publishers.
- Colomina, B., Wigley, M. (2020). The bacterial clients of modern architecture. *Cure and Care*, (62), 6-17. <https://doi.org/10.52200/62.A.YSGG9KKU>
- Daniel, T. M. (2011). Hermann brehmer and the origins of tuberculosis sanatoria. *The International Journal of Tuberculosis and Lung Disease*, 15(2), 161-162.
- Degirmencioglu, C. (2022). Serving the nation on a recliner public sanatoria of early republican istanbul. Universidad de Navarra (der.) *13th international congress the history of modern spanish architecture for health, resting and well-being (1914-1975)* içinde (ss. 235-242). Pamplona, Spain.
- Degirmencioglu, C., Avcı Hosanlı, D. (2023). Transient yet settled the rooms for tuberculosis patients in turkish sanatoria. *Res Mobilis*, 12(16), 58-83. <https://doi.org/10.17811/rm.13.16.2023.58-83>
- Docomomo international. (t.y.). Geliş tarihi 27 Temmuz 2023, gönderen <https://docomomo.com/>
- Giedion, S. (1929). *Befreites wohnen licht luft oeffnung* (Reprint: 2019, Lars Müller Publishers). Zurich: Orell Füssli.
- Giedion, S. (2009). *Space, time and architecture the growth of a new tradition* (5th edition). Cambridge: Harvard University Press.
- Gorlier, F. (Mimar). (1953). Bir sanatoryum. *Arkitekt*, 263-266, 193-195.
- Gökçe, T. İ. (Dr.). (1948). Verem bilgisi-2. *Yaşamak Yolu*, (141), 4.
- Gökçe, T. İ. (Dr.). (1949). Verem bilgisi-9 verem tedavisinde yeni ilâçlar streptomicyne – pas (aminacyl). *Yaşamak Yolu*, (151), 8-9.
- Gökçe, T. İ. (Dr.). (1950). Streptomaycin. *Yaşamak Yolu*, (170), 2-3.
- Grandvoinet, P. (2020). Sanatoriums in europe build heritage and transformation strategies. *docomomo journal*, (62), 45-51.
- Güngör, Z. A. (2017). Kirazlıyayla verem sanatoryumu. Docomomo Türkiye Çalışma Grubu (Der.). *Docomomo türkiye mimarlığında modernizmin yerel açılımları XIII özet kitabı* içinde (ss. 151-152), Docomomo Türkiye Yay., 11.07.2024 tarihinde <http://www.docomomo-tr.org/etkinlikler/poster->

- sunuslari/turkiye-mimarliginda-modernizmin-yerel-acilimleri-xiii-2017-balikesir adresinden erişildi.
- Hasirci, D., Tuna-Ultav, Z., Ornekoglu-Selcuk, M., Avci-Hosanli, D. (2024). Modern interior architects in turkey a focus on women. A. Tostoes, B. Coutinho, D. Hasirci, M. Peixoto, Z. Ferreira (der.). *Docomomo portugal and docomomo ISC/ID international conference: modernist women interior designers and artists: to deepen the reading of the different expressions of female creativity*. Lisbon: The Calouste Gulbenkian Foundation. (Yayınlanmamış bildiri)
- Hays, J. N. (2009). *The burdens of disease epidemics and human response in western history* (2nd edition). New Brunswick: Rutgers University Press.
- Hobday, R. A. (1997). Sunlight therapy and solar architecture. *Medical History*, 41(4), 455-472. <https://doi.org/10.1017/s0025727300063043>
- İlikan Rasimoğlu, C. G. (2018). “Verem iyi olur bir hastalıktır” cumhuriyetin ilk yıllarında verem mücadelesi ve siyaset. *Toplumsal Tarih*, (296), 86-96.
- Kantarcıoğlu Güngör, Z. A. (2019). Bir cumhuriyet yapısını koruma ve değerlendirme Kirazlıyayla verem sanatoryumu. *Dosya Modern Mimarlık Mirası*, 43, 60-65.
- Karataş, Z. (2020). Leman Tomsu Türk kadınının gücü. Geliş tarihi 15 Şubat 2024, gönderen <https://archi101.com/mimarlar/leman-tomsu/>
- Overy, P. (2007). *Light, air & openness modern architecture between the wars*. New York: Thames & Hudson.
- Özkul, C., Kırbaş, A. (2015). Bursa Uludağ Kirazlıyayla sanatoryumu. Docomomo Türkiye (Der.) *Docomomo Türkiye mimarlığında modernizmin yerel açılımları XI bolu* içinde (ss. 119-120). Docomomo Türkiye Yay., 11.07.2024 tarihinde <http://www.docomomo-tr.org/etkinlikler/poster-sunuslari/turkiye-mimarliginda-modernizmin-yerel-acilimleri-xi-2015-bolu> adresinden erişildi.
- Pollock, G. (2000). Excerpts from “modernity and the spaces of femininity”. J. Rendell, B. Penner, I. Borden (Ed.), *Gender space architecture an interdisciplinary introduction* içinde (ss. 154-167). London and New York: Routledge.
- Rendell, J. (2000). Introduction “gender, space, architecture”. J. Rendell, B. Penner, I. Borden (Ed.), *Gender space architecture an interdisciplinary introduction* içinde (ss. 225-239). London and New York: Routledge.
- Rendell, J., Penner, B., Borden, I. (Ed.). (2000). *Gender space architecture an interdisciplinary introduction*. London and New York: Routledge.
- Scott Brown, D. (2000). “Room at the top? sexism and the star system in architecture”. J. Rendell, B. Penner, I. Borden (Ed.), *Gender space architecture an interdisciplinary introduction* içinde (ss. 258-365). London and New York: Routledge.
- Sözüneri Mimarlık. (2021). BTSO Uludağ Kirazlıyayla sanatoryumu. Geliş tarihi 01 Aralık 3023, gönderen <https://www.sozuneri.com/projects-item/btso-uludag-kirazliyayla-sanatoryumu/>
- Tanyeli, U. (2007). *Mimarlığın aktörleri Türkiye 1900-2000*. İstanbul: Garanti Galeri.

- Theodore, D. (2016). The decline of the hospital as a healing machine. S. Schrank, D. Ekici (Ed.), *Healing spaces, modern architecture, and the body* içinde (ss. 186-202). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315586298-21>
- Tomsu, L. (1938). Şehremini halkevi projesi izah notu. *Arkitekt*, 93, 253-256.
- Tomsu, L. (1941). Poliklinik binası (Cerrahpaşa). *Arkitekt*, 123-124(03-04), 49-50.
- Tomsu, L., Belen, M. (1936). Gerede halkevi projesi. *Arkitekt*, 72, 330-332.
- Tomsu, L., Belen, M. (1937). Kayseri halkevi binası projesi. *Arkitekt*, 76, 107-109.
- Topp, L. (1997). An architecture for modern nerves josef hoffmann's purkersdorf sanatorium. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 56(4), 414-437. <https://doi.org/10.2307/991312>
- Topuz, H. (1954, Mayıs 18). Uludağ sanatoryumunda verem nasıl tedavi ediliyor? *Akşam*, s. 3.
- Tuğluoğlu, F. (2008). Cumhuriyetin ilk döneminde verem mücadelesi ve propaganda faaliyetleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (13-14), 1-26.
- Türkün Dostoğlu, N., Erdoğan Erkarlan, Ö. (2013). *Leman Cevat Tomsu Türk mimarlığında bir öncü (1913-1988)*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası.
- Üster, N. (Dr.). (1951). Ulusal verem savaşı derneği—Bursa'da tüberküloz. *Yaşamak Yolu*, 181.
- Üster, N. (Dr.). (1957). Bursa'da verem savaşı. *Yaşamak Yolu*, 255.
- Üster, N. (Dr.). (1958). Bursa'da verem savaşı—verem tedavi müesseseleri. *Yaşamak Yolu*, 256.
- Venturi, R., Scott Brown, D., Izenour, S. (1993). *Las Vegas'ın öğrettikleri*. (S. Merzi Özaloğlu, Çev.). Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yay.
- Wagner, O. (1988). *Modern architecture a guidebook for his students to this field of art*. (W. Herrmann, Çev.). Santa Monica, CA: The Getty Center for the History of Art and the Humanities.
- Wainwright, O. (2018, Ekim 16). Snubbed cheated erased the scandal of architecture's invisible women. Geliş tarihi 20 Mayıs 2024, gönderen The Guardian website: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2018/oct/16/the-scandal-of-architecture-invisible-women-denise-scott-brown>
- Women in Architecture. (2024). Architecture and emancipation in the Czech Republic after 1945. Geliş tarihi 11 Ocak 2024, gönderen <https://zenyvarchitecture.cz/homepage-en/>
- Yıldırım, N., Gürkan, M. (2012). *Türk göğüs hastalıkları tarihi*. (M. Metintaş, Ed.), İstanbul: Türk Toraks Derneği, Aves Yayıncılık.
- Yücer, F. (1937, Ocak 13). Verem savaşında dispanser, sanatoryom, propaganda. *Tan*, s. 5.

Deniz Avcı

Kültürel mirası koruma uzmanı, iç mimar ve çevre tasarımcısı (MSc, ODTÜ; BSc, Başkent Üniversitesi) ve mimarlık tarihçisi (PhD, ODTÜ) Dr. Öğretim Üyesi Deniz Avcı (İzmir Ekonomi Üniversitesi, IAED) Türkiye’de 20. yüzyıl Modern Hareket mimarlığı ve iç mekânlarını, konut ve sağlık mimarisi başta olmak üzere farklı yapı tipolojilerini değerlendirerek araştırmaktadır. *Housing the Modern Nation: The Transformation of Residential Architecture in Ankara during the 1920s* [Modern Ulusu Barındırmak: Ankara’da Konut Mimarisinin 1920’lerdeki Dönüşümü] başlıklı doktora tezi (2018), 1920’lerin Ankara’sının konut literatüründeki eksiğe katkıda bulunmuştur. Docomomo_tr İç Mekan Komitesinde üyedir. Mimarlar Derneği 1927 tarafından 2022 Modern Mimarlık Araştırmaları bursunu kazanan *Architecture of Convalescence: Mapping the Sanatorium Heritage of Turkey* [İyileşmenin Mimarisi: Türkiye Sanatoryum Mirasını Haritalandırmak] başlıklı projenin ve 2023 yılında VEKAM Ankara Araştırmaları ödülünü kazanan *Between Medicine and Architecture in Mid-Century Turkey: Ankara’s Atatürk (Keçiören) Sanatorium* [Türkiye’de Yüzyıl-Ortasında Tıp ve Mimarlık Arasında: Ankara’nın Atatürk (Keçiören) Sanatoryumu] başlıklı projenin eş yürütücüsüdür. 2023 yılında ‘DATUMM – Dokümantasyon ve Arşivleme Türkiye’de Modern Mobilya’ proje ekibine araştırmacı olarak katılmıştır.

Cultural heritage preservation specialist, interior architect and environmental designer (MSc, METU; BSc, Baskent University) and architectural historian (PhD, METU) Assistant Professor Dr. Deniz Avcı (Izmir University of Economics, IAED) specializes on the architectural historiography and conservation of the twentieth-century Modern Movement architecture and its interiors in Turkey by the assessment of different building typologies, especially housing and healthcare architecture, and utilizes films as archives in her research. Her PhD dissertation (2018) titled “Housing the Modern Nation: The Transformation of Residential Architecture in Ankara during the 1920s” contributed to the missing gap in the literature of the 1920s housing in Ankara. Researcher in the project titled “Architects who left their marks in Ankara” and committee member in “docomomo_tr Interior Design”. She is currently co-leading two projects, one titled “Architecture of Convalescence: Mapping the Sanatorium Heritage of Turkey” supported by the Turkish Architects Association-1927 with Modern Architecture Research Award and the other titled “Between Medicine and Architecture in mid-Century Turkey: Ankara’s Atatürk (Keçiören) Sanatorium” supported by VEKAM with Ankara Research Awards. In 2023, she joined the “DATUMM – Documenting and Archiving Modern Turkish Furniture” team as one of the researchers.

E-posta: denizavci.hist.arch@gmail.com

Kentin Görünmez Hikâyesi: Ankara İpeği

İdil Çalışkan¹

ORCID: 0009-0000-0554-0987

Öz

Çalışma, tiftik ve sof dokumacılığı sayesinde Osmanlı Ankara'sında 16. ve 19. yüzyıllar arasında gelişen uluslararası ticari rotalar ve sermaye dolaşımı üzerinden kentin sosyo-mekânsal bir okumasını yapmaktadır. Bunu yaparken, seyahatnameler, akademik araştırmalar ve ikincil kaynaklar üzerinden tarafsız bir tablo çizmektedir. Makale, Ankara'nın başkent olduğunda "yoktan var edilen şehir" algısının temeli olan kasaba görüntüsünün ötesinde, liman kentlerini aratmayacak nüfus yoğunluğuna ve kozmopolitliğe sahip, oldukça hareketli bir ticaret merkezi olduğunu vurgularken; Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan yerel halkın kente özgü tiftik geçisinden ürettiği sof kumaş sayesinde, kendine özgü kimlik yapısıyla, küresel bir tekel; Kale ve çevresinde gelişen kentsel mekânlarıyla, sınırlarını kendisi yaratan, içe kapanık ve kendi ya-ğında kavrulan oldukça mütevazı bir yerleşim örneği olduğunu da ortaya koymayı hedefler. Ankara eşsiz ürünü sof sayesinde oldukça canlı ve hareketli bir Osmanlı kenti olarak Avrupa'da da oldukça tanınmaktadır. Tüccarların mekânsal hareketliliği yalnızca Ankaralı olanına özgü değildir, tam tersi de (Ankara'ya yerleşen Avrupalı tüccarlar) oldukça yaygındır. Çalışmada, kentin sakinleri arasında pek popüler olmayan özgün tarihini görünür kılmak için öneriler geliştirilmiştir. Burada amaç, kent tarihini okumak için yeni bir yöntem geliştirmek olmasa da kentin sosyo-mekânsal kurgusunun zaman içindeki dönüşümünü sermayenin birikimi vasıtasıyla kavrama ve aktarmanın önemine değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sof, tiftik, Ankara geçisi, Ankara manzarası, sermaye birikimi

¹ Bağımsız Araştırmacı, E-posta: idical@gmail.com

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1445336

Derleme Makalesi / Review Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 1108 - 1132

The City's Invisible Story: Ankara Silk

İdil Çalışkan²

ORCID: 0009-0000-0554-0987

Abstract

The study conducts a socio-spatial analysis of the international trade routes and capital circulation that developed between the 16th and 19th centuries in Ottoman Ankara through the production of mohair and camlet. It draws a picture through travelogues, academic research, and secondary sources. Beyond the perception "built from scratch", Ankara was a vibrant commercial center with a cosmopolitan population density comparable to port cities. The local population, consisting of Muslims and non-Muslims, used to produce camlet from the unique Angora goat. The city became a global monopoly with its distinctive identity, and was a modest settlement with its urban spaces developing around the Castle, self-creating its borders, and introverted. Ankara was well known in Europe as a vibrant and lively Ottoman city. Spatial mobility of traders was not unique to the locals of Ankara, European merchants were also settling in Ankara. To make the unique history of the city visible is the main concern of the text. The aim here is not to develop a new method for studying urban history but to emphasize the importance of capital accumulation as a medium for grasping the transformation of socio-spatial set up of the city over time.

Keywords: *Mohair, camlet, Angora goat, the view of Ankara, capital accumulation*

² Independent Researcher, E-mail: idilcal@gmail.com

Giriş

*“Zira hafıza dediğin, oldum olası hatırlamayı severdi.
Hatırlamaksa, zaten bir şeyi yoktan var etmek demektir.”
(Şafak, 2018, s. 148)*

Cumhuriyetin ilanından hemen önce başkent ilan edilen Ankara, toplum belleğindeki yerini “yoktan var edilen şehir” olarak alır, çocuk zihinlerimize de Ankara Marşı ile öyle yerleşir. Kökleri Frig uygarlığından da eskiye dayanan, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı’nın izlerini sürebildiğimiz bu kent nasıl olur da “yok”tan var edilir? Roma İmparatorluğu’nun Galatya eyaletine başkentlik yapmış büyük bir kent olan Ankara, Avrupa ticaret ağında ve İpek Yolu üzerinde bulunan önemli bir merkez, Osmanlı döneminde de parlak bir tüccar kenti iken, Cumhuriyet kurulduğunda bir kasaba görünümündedir. Ankara’nın bazılarımız tarafından çok sevilmesini hikâyelerine, bazıları tarafından sevilemeyişi ise bu hikayelerin görünmezliğine bağlamak naiflik gibi dursa da iyimserliğimizi koruyarak kentin üzerindeki görünmezlik pelerini kaldırmayı bir deneyelim.

Ankara mekânsal olarak bakıldığında, Atatürk Bulvarı gibi erken Cumhuriyet dönemi planlı alanları haricinde, maalesef kimlik kazanamamış, ziyaretçileri ve yerlisinin zihninde kendine olumlu yer edinememiş bir kent. Bu durum, Ankara için bu kadar çok bellek çalışması yapılagelmesinin nedenlerinden biri belki de. Bu çalışma da kentin görünmez hikâyelerinden birini tiftik üzerinden okumayı amaçlıyor. Tiftiğin Ankara için esas önemini park ve refüjlerdeki keçi heykellerinden anlamak güç olabilir. Zira sof, zamanında bütün bir kentin ekonomisini oluşturan ve uluslararası şöhrete sahip eşsiz bir ürün. Endüstriyel bir ürün olarak tiftiğin niteliklerini sıralamaktansa, kent tarihini sermayenin birikimi üzerinden okumak için elimizde ne kadar bereketli bir veri olduğunun farkına vararak başlamak çok daha heyecan verici olacak.

Üç Altın Yüzyıl (16.-19. Yüzyıl)

“Sof Şehri Ankara”nın (Kılıçbay, 1994, s. 65) en parlak zamanlarından olan 1640’lı yıllarda kente gelen Evliyâ Çelebi (2008, ss. 526-527), seyahatnâmesinde “Eyyub Nebî ipeği” der Ankara sofuna; tiftik geçişinin Ankara’dan başka yerde yetiştirilememesini ise Hacı Bayram Veli’nin kerametine, kentin havası ve suyunun güzelliğine bağlar. Bu ipliğin üretildiği

keçinin özgünlüğü ve eşsizliğini betimlerken, Ankara halkının toplumsal yapısını da aktarır:

“Bu sof da Ankara'ya mahsustur. Yeryüzünde bir diyarda olmak ihtimali yoktur.

Frenk veled-i zinaları bu Ankara keçilerinden Frengistan'a götürüp ince ve yumuşak iplik eğirip sof dokumak istediler. Allah'ın emriyle keçiler bir senede bayağı tüylü keçiler oldu ve dokudukları şeyleri sof olmayıp dalga vermeye kâdir olmadılar. Sonunda Engürü'den eğrilmiş sof ipliği alıp Frengistan'a götürüp sof edelim dediler, olmadı. (...)

Ankara halkı, Hacı Bayram-ı Velî'nin kerametidir, suyumuzun ve havamızın yumuşaklığı hükmüdür, derler. Gerçekten de yeryüzünde benzeri yok sofları olur. (...)

Ve halkı genellikle karalar ve denizler tüccarıdır. İzmir'de, Frengistan'da, Arabistan'da, Mısır'da ve yedi iklimde sof makbul olduğundan halkı seyahat ile ticaret ederler. Ermenisi ve Yahudisi gayet çoktur.” (Evliyâ Çelebi, 2008, s. 527)

Evliyâ Çelebi dışında Ankara'ya uğrayan pek çok seyyahtan Alman Dernschwam (1992), sofun İstanbul'dan Venedik'e yolculuğunu Ankara'dan yola çıkan bir kervana katılarak gözlemleyen Polonyalı gezgin Simeon (Andreasyan, 1964, s. 23) (Şekil 1) ve çizdiği Ankara gravürü dışında kentte yer alan mimari yapılardan da söz eden Fransız gezgin Tournefort (2013, ss. 227-229) daha ayrıntılı okunabilir. Gezinlerin yanı sıra, Avusturya elçisi Ogier Ghislain de Busbecq'in de hasbelkader yolu Ankara'ya düşer. Bu sayede Augustus Tapınağı'nda bulunan “Res Gestae Divi Augusti” yazıtının da kayıt altına alınarak literatüre girmesini sağlamıştır. 1555 yılında meslektaşı ve yakın arkadaşı Nicholas Michault'ya yazdığı ilk mektupta sof üretimini o kadar ayrıntılı anlatır ki iplik yapımından kumaşın dokunmasına ve yıkanıp boyanmasına kadar her aşamayı tarif edip, Kanunî Sultan Süleyman'ın bile başka kumaştan giysi giymediğini notlarına ekler (Busbecq, 2011, ss. 54-55).

Şekil 1. İstanbul'dan Ankara'ya gelen bir kervan. (Kaynak: Koç Üniversitesi VEKAM Arşivi)

Ankara'da günlük yaşama ve kent hayatına dair öğrendiğimiz bir başka durum, farklı etnik ve dini kökenden toplulukların aynı mahallelerde bir arada yaşamasıdır. Ankara'nın farklı dönemlerdeki nüfus sayım kayıtlarına bakıldığında, kentte Rumlara ve Ermenilere ait kiliseler, manastırlar; Yahudi ve Müslümanların bir arada yaşadığı mahalleler olduğu belgelenir. Kentte, Müslüman esnaflar arasındaki dayanışmanın rahatlıkla anlaşıldığı bir oluşum olan Ahilik teşkilatı bulunur ve sof ticaretinde farklı ritüeller ile varlığını hissettirir.

Bu ticari ilişkilerden birinin izini Hollanda'dan Anadolu'ya süren İsmail Hakkı Kadı'nın (2012) doktora tezi Ankara'nın pek çoğumuz gibi bilmediğimiz hikâyesinin izini, uluslararası bir okuma ile tersten sürerek tiftik endüstrisi, ürünleri, ilgili üretim faaliyetleri ve ticaretinin ayrıntılı bir incelemesini yapar. Ankara'nın geçmişine de değinen tez, dönemin tiftik-sof ticaret ağlarının Avrupa'daki izleriyle çizdiği rotalara işaret ederken, kent içindeki toplumsal oluşumlara ve kentin parladığı dönemdeki uluslararası önemine ışık tutar. Sermayenin 18. yüzyılda Ankara-Hollanda arasındaki hareketliliğini izleyebildiğimiz bu ticari süreç, sermayenin sınıır ötesi dolaşımı aracılığıyla kent tarihini okumamıza ve günümüzdeki kent dokusunun oluşumuna dair fikir yürütmemize de olanak tanır.

Ankara'nın ticari önemini öğrendiğimde yaşadığım şaşkınlığı, "Tarihi Dokumak: Bir Kentin Gizemi" sergisinin küratörlerinden Gözde Çerçioğlu Yücel (2018, s. 9) de "sof" kelimesini ilk duyduğunda benzer biçimde yaşadığını anlatıyor makalesinde ve "böylesine kıymetli bir ürünün nasıl olup da bunca zaman, çok değerli tarih araştırmacılarının haricinde, kamuoyunda merak uyandırmadan gizemli kalabildiği"ni sorgularken karar veriyor VEKAM ile hazırladıkları sof sergisini yapmaya. Sof, Ankara keçisinin tiftiğinden dokunan özel bir ipeksi kumaş. Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından da 22 Aralık 2023'te "Ankara Sof Kumaşı Coğrafi İşaret Tescil Belgesi" aldı, çiçeği burnunda. Tiftik ise, Ankara yöresine özgü Ankara keçisinin göz kamaştırıcı beyazlıktaki kıvrıkcık yünü ve ipek kadar ince. Sonda söylenecek olanı başta söylemek gibi olacak ama Ankara'nın nadide tiftik keçilerinin Güney Afrika'ya kaçırılmasıyla kentin ekonomisi ile beraber nüfus ve kentsel dokusundaki değişikliklerle bağ kurabileceğimiz bu ticari yapıyı hikâye eden bir anlatıyı Ankaralılar olarak bilmiyor oluşumuz ve Ankara'nın Osmanlı'nın son dönemlerindeki pek çok yerleşim yeri gibi "yok" olmaya yüz tutmuş yapısı, "yoktan var edilen şehir" tanımının temellerini atar. Halbuki Ankara, 14. yüzyılın başından, 19. yüzyıla kadar tiftik üretimi üzerinde küresel bir tekele sahiptir; 16. yüzyılın başlarından itibaren, tiftik ürünlerinin Avrupa'ya önemli miktarda ihraç edilmiş olması da o dönemde Avrupalı ziyaretçilerin tiftik ve Ankara'ya büyük ilgi göstermesinin nedenidir (Kadı, 2012, s. 39).

Bu altın dönemde, özellikle Venedik, İngiltere, Fransa, Hollanda, Lehistan gibi pek çok ülke ile ticari ilişkiler, Ankara'daki gayrimüslimler üzerinden kurulur (Ergenç, 2000, s. 55). Sırf sof ticaretinin ışıltısına kapılıp Ankara'ya yerleşen çok sayıda Avrupalı tüccar vardır. Hatta Polonyalı Simeon seyahatnamesinde Ankara'ya geldiğinde hemşerileriyle karşılaştığından ve kendini evinde gibi hissederek şehirde bir ay geçirdiğinden bahseder (Andreasyan, 1964, s. 162).

Tiftiği yalnızca Ankara'ya özgü eşsiz bir ürün olarak değil kent tarihini okumak için de elverişli bir araç olarak görmek gerekiyor. Ticaret, hemen her zaman kentlerin gelişimi için bir lokomotif görevi görür. Ankara sözü konusu olduğunda da bir katalizör olarak devreye girer, ancak sanayi devriminden sonra ekonominin İmparatorluk genelinde zayıflamasından tiftik ticareti de etkilenir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren İngilizler Güney Afrika'ya, Amerikalılar da ABD'ye hem yasal hem yasadışı yollarla keçileri götürürler (Tan, 2014). Böylece, Ankara ekonomisinin can damarı

kesilmiş olur. 1881 yılında Ankara geçisinin dış ülkelere satışı II. Abdülhamit'in fermanıyla yasaklansa da bu çok geç bir adımdır. Günümüzde dünya tiftik üretiminin çoğu Güney Afrika'da ve ABD'nin Teksas eyaletinde yapılıyor.

Mekânda Sof: Hanlar ve Bedesten

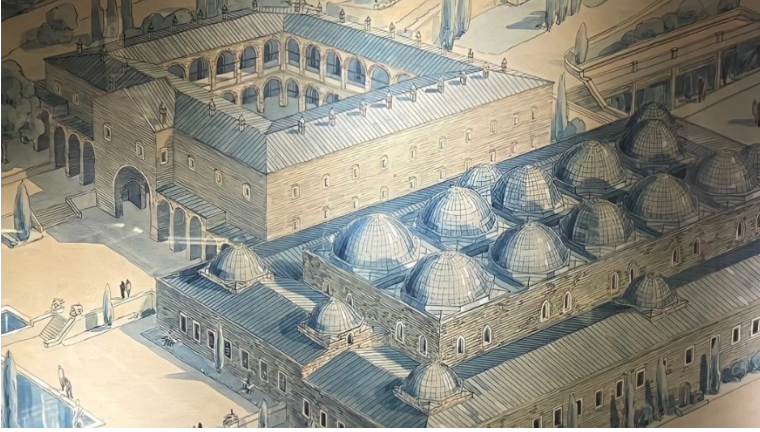
Geri dönüp, bu parlak dönemin kentteki mekânsal izlerine baktığımızda fazlasıyla hareketli bir ticari yaşamın izlerini görürüz. Ankara kendi yağında kavrulmuş bir kent olageldiğinden, muhtemelen büyük bir bölümü Osmanlı'nın da yükselme devrine rastlayan bu üç yüz yıllık dönemin kente mekânsal yansıması da yine kendi ekseninde olur.

Kent, mekânsal olarak incelendiğinde, Ankara'nın en eski mahalleleri, aslında bir Bizans yapısı olan Kale içinde ve çevresinde bulunur. Kale, sosyal, ekonomik ve siyasi yaşamda merkezi bir roledir. Askeri olarak da korunduğu için devletin ve tüccarların değerli eşyaları burada depolanır, saldırı durumunda insanlar buraya sığınır. Kale aynı zamanda kentin gözde mahallelerine ve en pahalı konutlarına ev sahipliği yapar (Ergenç, 2000, s. 49). Dışarıda ise yerleşik olmayan ticari faaliyetlerin yapıldığı pazarlar bulunur; "Kalealtı" da denen bu kısımda yolcuların konaklaması için kervansaraylar, tarımla uğraşanların yaşadığı konutlar, tekke ve zaviye gibi yapılar yer alır (Tekeli, 1987, s. 160).

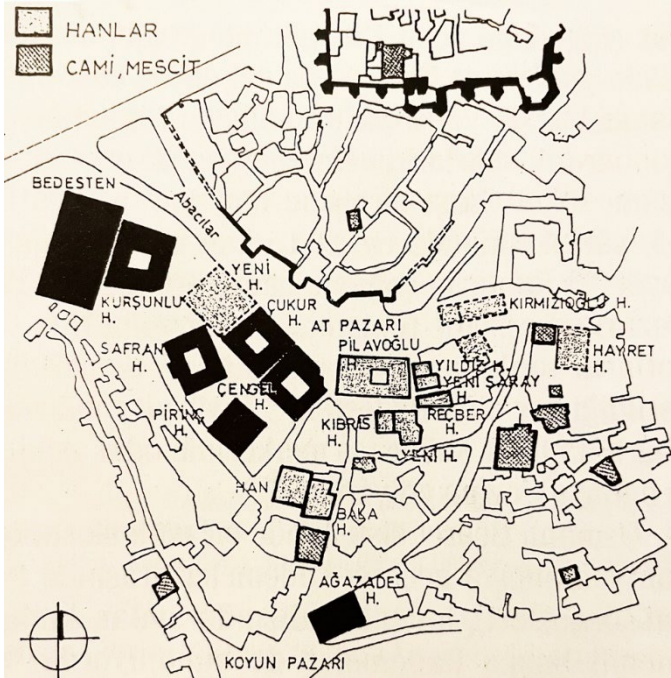
16. yüzyıla doğru nüfus artışı ve yerleşik ticaretin ortaya çıkmasıyla, ticari hacim artar ve kent Kale dışında Bedesten çevresine doğru gelişmeye başlar. Bedesten çevresinde kapalı hanların artmasıyla yoğunlaşan yapılaşma kentin ticari merkezini ve yeni odağını oluşturur (Tekeli, 1987, s. 161). Osmanlı döneminde kamusal olarak pek bir yatırım görmeyen kente yapılan en önemli mimari katkı Mahmut Paşa Bedesteni olarak görülebilir (Şekil 2). Yapıları kuşatan ve birbirine bağlayan sokaklarla meydanlar ise farklı ticari ürünlerde uzmanlaşarak açık pazaryerleri olarak bu çekirdeğe eklenir. Atpazarı, Samanpazarı, Koyunpazarı hanlar çevresinde konumlanan ana sokak ve meydanlardır aslında (Şekil 3).

"Kentlerde bu yeni merkezin oluşumu yavaş yavaş bir yapılaşma yoluyla değil, bir vakfın yarattığı imaret ya da külliye halinde bütüncül bir uygulamayla gerçekleştiril[ir]. Camisi, hamamları, hanları, bedesteni ve benzeri öğeleriyle özellikle büyük kent bedestenleri, taş kubbeleri, demir kapılarıyla yalnız ticari malları korum[az], aynı zamanda kent zenginlerinin servetlerini sakladıkları yer olu[r]." (Tekeli, 1987, s. 161)

Böylece Kale surları içerisindeki kent yaşantısı dışarı taşarak dönüşür ve yeni mahalleler türeterek kent dokusunu genişletir.

Şekil 2. Mahmut Paşa Bedesteni ve Kurşunlu Han, Mahmut Akok çizimi. (Kaynak: Çalışkan, 2021, s. 28)

Şekil 3. Bedesten ve çevresi (kapalı hanlar ve açık pazarlar). (Kaynak: Aktüre, 1994, s. 103)

Ankara'ya bir hanlar kenti demek de aslında pek yanlış olmaz. Bunların en ünlüsü sayabileceğimiz Suluhan'da (Hasan Paşa Hanı) ticari faaliyetler mekânsal olarak değişim göstermiş olsa da günümüzde hala sürdürülüyor. Halbuki Suluhan hala bir ticarethane olarak kullanılmakla birlikte Ankara hanları arasında Kale bölgesi dışında ayakta kalan tek han. Posta Caddesi ve Anafartalar Caddesi birleşimini ayrı tutarsak, Suluhan ve çevresi günümüzde de Ulus Hali ile birlikte hanlar etrafında gelişen açık pazar alışkanlığını sürdüren bir kamusal alan işlevine de sahip (Bakırer ve Madran, 2000, s. 109). Bedesten ile çevresinde türeyen han yapılarına da kısaca değinelim. Günümüzde Anadolu Medeniyetleri Müzesi olarak hizmet veren Mahmut Paşa Bedesteni, Fatih Sultan Mehmet'in sadrazamı Mahmut Paşa tarafından yaptırılmış bir vakıf bedestenidir. 1464-1471 yılları arasında yapıldığı ve içerisinde 100 civarında dükkân olduğu tespit edilmiştir (Işıklar Bengi ve Sağıroğlu, 2020). Sofun depolandığı, alım satımının yapıldığı ve dolayısıyla yüksek parasal döngülerin gerçekleştiği, özel bekçiler tarafından korunan güvenli bir yer olarak kaydedilmiştir. Mahmut Paşa Bedesteni'nin 1473 tarihli vakfiyesinin günümüz Türkçesine çevirisini de not edelim:

“Ankara şehrinde o ünlü vezir
Yaptırdı bir bedesten ki herkes beğenir
Doğu'ya ve Batı'ya oradan sevk edilir sof
Huri giysilerinden üstün yadedilir sof” (Tamur, 2003, s. 121; Uzunçarşılı, 1988, s. 486).

Ankara Manzarası tablosu, üretiminden dağıtımına pek çok aşamasını anlatır bu sürecin (Şekil 4). Keçiler kırkılır, iplikler eğrilir, kumaşlar doku-
nur ve boyanır. Sonra Bedesten'de alınır satılır ve kervanlarla tüm dünyaya dağıtılır. Anlatmaya değer apayrı bir hikâyesi olan ve Rijksmuseum'dan Ankara'ya (Rahmi Koç Müzesi'ne) yolculuk eden; Semavi Eyice'nin Ankara'ya ait olduğunu 1976 yılında tespit ettiği ve o tarihe kadar Halep'e ait olduğuna inanılan şimdi ise *Ankara Manzarası* olarak adlandırılan yağlıboya tablo da Hollanda'da ortaya çıkar. Bu tablonun hem kendi yolculuğu hem de imgeledikleri Ankara'nın geçmişine ışık tutar. Tablo, fabrika gibi işleyen bir kenti anlatır aslında. Feyza Akder'in (2018) 19. yüzyıl sonlarından fotoğraflarla karşılaştırmalı olarak hazırladığı ayrıntılı inceleme, oldukça aydınlatıcı. Bedesten, tabloda da görkemli bir ni-rengi noktası olarak hemen göze çarpıyor. Tabloda seçilmese de Bedesten

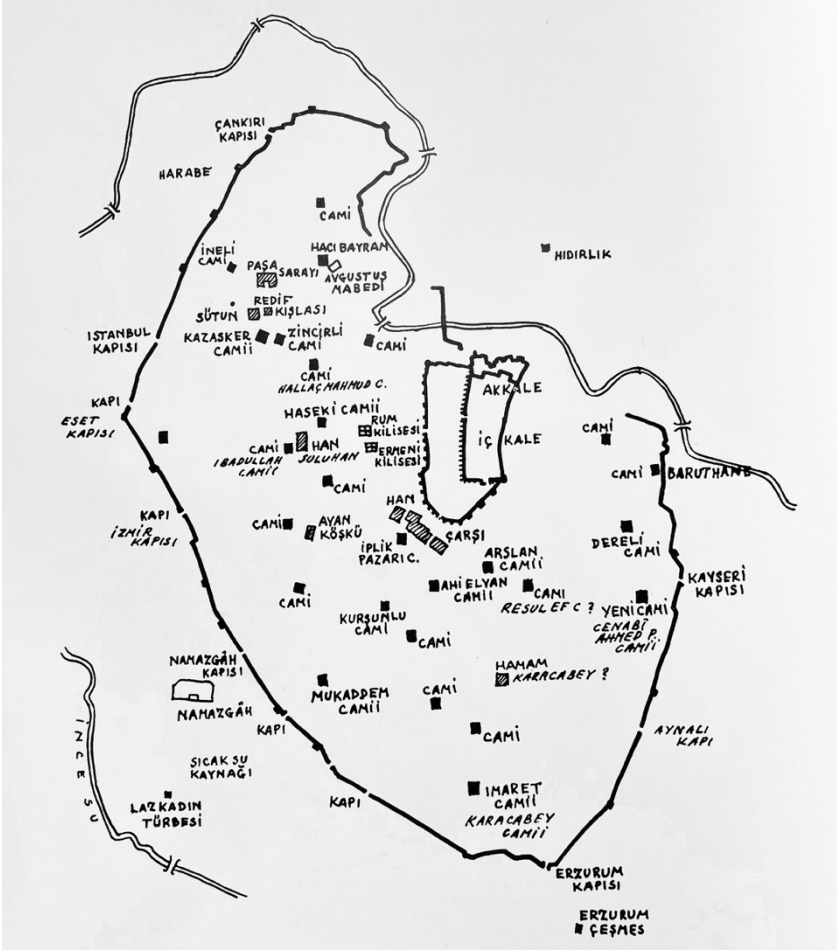
etrafında bulunan yaklaşık on büyük kervansaray ve çevresi kent ekonomisinin kalbini oluşturmakta. Ankara'da farklı dönemlerde inşa edilen otuzdan fazla kervansaraydan en az üçünün (Pirinç Han, Mimarzade Hanı, Ağazade Hanı) 18. yüzyılda inşa edildiği biliniyor (Aktüre, 1994, s. 104; Bakırer ve Madran, 2000, s. 116; Özdemir, 1986, ss. 34-36; Tunçer, 2020, s. 112-123); bu da şehrin o dönemde hala canlı bir ticari yaşama sahip olduğuna işaret eder (Kadı, 2012, s. 32).

Şekil 4. Ankara Manzarası tablosu, Hollanda Ulusal Müzesi "Rijksmuseum Amsterdam" Koleksiyonu. (Kaynak: <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/SK-A-2055>)

Tiftik üretiminin ateşlediği bu ticari hareketlilik Ankara'da farklı üretim ve tüketim alanlarında da bir hareketlilik, han ve medreseleriyle canlı bir yaşam olduğunu gösterir (Aydın vd., 2005, s. 177). Şer'îye sicillerindeki verilere göre günlük kahve tüketimi üzerinden kabaca bir hesap yapıldığında kahvehane müşterilerinin büyük çoğunluğunun kente gelen yabancılardan oluştuğu varsayımıyla kentin oldukça canlı ve hareketli bir ticaret merkezi olduğu bilgisi de sosyal olarak desteklenmektedir (Ergenç, 2000, s. 57). Ticaretteki canlılık yalnızca pazarlarda değil, mahallelerde ve günlük yaşamda da yerini alır. Örneğin, Bedesten'in alt tarafında bulunan çarşı geçmişte İplik Pazarı olarak adlandırılır (Özdemir, 1986, s. 39) (Şekil 5). Adını içinde bulunduğu bu çarşıdan aldığı ve Çıkrıkçılar Yokuşu üzerinden ulaşılan Salman Sokak'ta yer aldığı düşünülen İblikçiler Camisi'nden geriye ise 1916 Ankara Yangını sonrası yalnızca minarenin kaidesi kalmıştır (İşçen, 2019, s. 179; İşçen, 2022, s. 27). "Çıkrıkçılar"

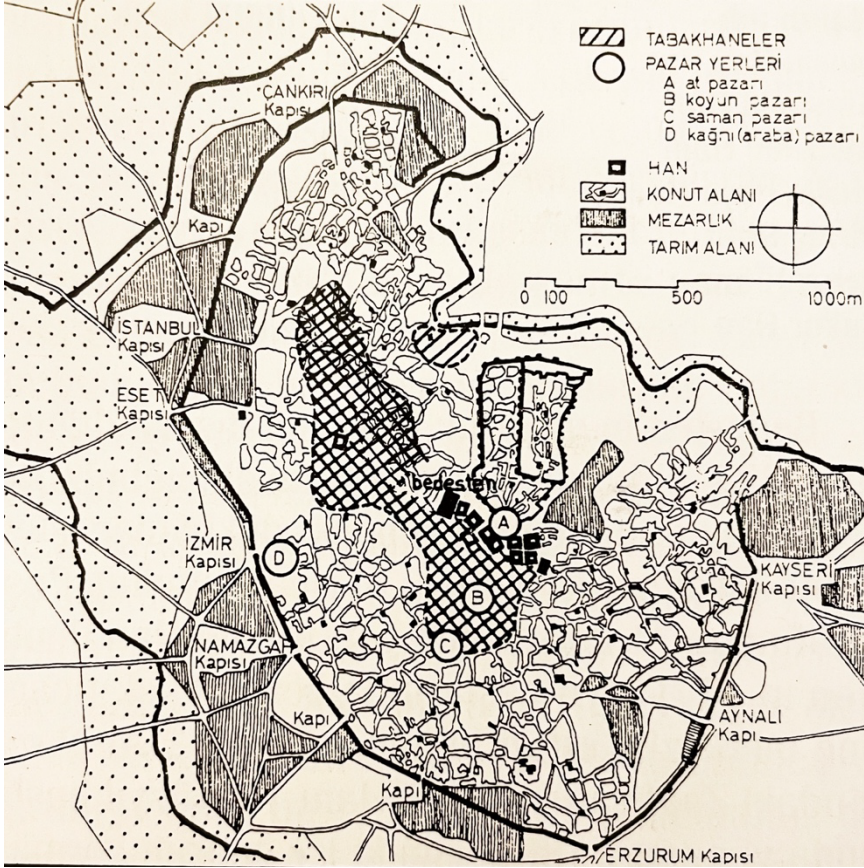
ise adını kumaş dokumacılığında kullanılan iplik bükme, iplik sarma gibi işlerde kullanılan çıkırıktan alır. Ticari yaşam, ev ölçeğinde bir ekonomik faaliyetle başladığı için, konut kurgusu ve aile yaşantısına da yansır (Aktüre, 1994, s. 92; Faroqhi, 1985, s. 247). Çoğu evde bir oda, ip eğirmeye ve dokuma tezgâhlarına ayrılan bir ışık; aile bireyleri de -özellikle kadınlar- bu işliğin emekçileridir. Ekonomi geliştikçe konutlardaki tezgâh sayıları ile ailelerin bu işe ayırdığı zaman ve emek de artar. İplik eğirip, sof dokumanın ailelerin ekonomik durumundan bağımsız olarak günlük hayatlarının bir parçası olduğu da bir başka

ilgi çekici ayrıntıdır (Aktüre, 1994, s. 93).

Şekil 5. Osmanlı şehir suru ve önemli yapılar (von Vincke'nin 1839 tarihli Ankara kent planı, Semavi Eyice (1972) tarafından sadeleştirilerek yeniden çizilmiştir) (Kaynak: Peschlow, 2023, s. 233; s. 456)

Bazı kaynaklar, Ankara'nın sosyal ve ekonomik tarihinde kale-kent olmaktan ticaret ve üretim kentine dönüşürken izlediği özgürleşme süreci ile esnaf ve zanaatkarlardan oluşan Ahi örgütlenmesinden dolayı, klasik İslam kentlerindense Batı geleneğine benzediğini öne sürmektedir (Kılıçbay, 1994, s. 113). İlber Ortaylı (1994, s. 118) da Ankara halkının zihniyet, yaşam tarzı ve çalışma yönelimlerinin Akdeniz'dekiler yerine kuzey Avrupa halklarına daha çok benzediğini ifade eder. Bu bağlamda Ahiler'in, Ankara tarihinde çok özel bir yeri vardır. 13. yüzyılda Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya göç eden Türk topluluklarının çoğunlukla esnaf ve zanaatkarlardan oluştuğu; bu büyük topluluğun da örgütlenerek Ahi teşkilatını kurduğu biliniyor. Ahi örgütlerinin hem mesleki, askeri ve ahlaki bir eğitim sistemi; hem de sosyal bir dayanışma ağı bulunuyordu (Aktüre, 2000, s. 17; Çağatay, 1976, ss. 431-432). Ahiler 13. yüzyılın sonlarında, Anadolu'nun çalkantılı olduğu bir dönemde, kent yönetiminde de kritik rol oynamıştır. Bu geleneksel yapı, Ankara'nın ekonomik kapasitesi sayesinde Avrupa kentleri gibi üretim faaliyetleri ve ticari kimliğiyle anılmasını sağlar. Bir başka benzerlik, uluslararası ticaretin kurulmasıdır. Sofun Ankara geçişinin yününden elde edilerek Avrupa'ya gitmesi elbette pek çok aşaması olan bir süreçtir. Bu süreçte dokumacılar, yıkamacılar, boyacılar ve cendeciler gibi üretici meslek gruplarının dışında, yiğitbaşılar, simsarlar ve dellâllar da vardır. Bunların yanı sıra, üretimde kullanılan tezgâh, çıkırık, tarak, kirman gibi dokuma araçlarının da üretildiği göz önünde bulundurulursa, Ankara'daki üretim ve ticaretin oldukça çeşitli alanlara yayıldığı söylenebilir (Tamur, 2003, s. 77). Tüm bu üretim ve ticari faaliyetler aracılığıyla kente hâkim olan ekonomik rol, kentteki sosyal ve ekonomik ilişkiler üzerinde etkilidir (Kadı, 2012, s. 30). Bu etki de kentin mekânsal kurgusunun ve dokusunun oluşmasında çok önemli bir yere sahiptir.

Şekil 6. Üçüncü Sur ve Ankara Ticari Kent Merkezi Gelişimi (17.-18. yüzyıllar)
(Kaynak: Aktüre, 1994, s. 103)

Ahi örgütleri yalnızca ticari hayatı değil halkı da örgütleme gücüne sahiptir (Aktüre, 1994, ss. 87-88). Bu sayede halk, Ankara'yı hedef alan Celâfî isyanlarından korunmak amacıyla bir duvar örmek üzere örgütlenebilmiştir. Kale'nin dışına doğru genişledikçe saldırılara karşı savunmasız hale gelen kent, üçüncü sur, Osmanlı şehir suru (Peschow, 2023, s. 456) ya da 17. yüzyıl şehir suru (Kadioğlu vd., 2018) olarak da anılan, "en dışta kenti bütünüyle içine alan ve kente ulaşan yol ağzlarında kapıları bulunan bir uzun duvar" (Ergenç, 2000, s. 49) sayesinde, yeni ve genişlemiş bir kale-kent görünümüne kavuşur (Şekil 6) (Şekil 7). Böylece yeni bir mekân da üretilmiş olur. Kentin Dışkale ve üçüncü sur arasında kalan kısımları

Yukarıyüz (Atpazarı ve çevresi) ve Aşağıyüz (Suluhan, çevresi ve Hacı Bayram mahallesi) olarak ikiye ayrılır. 1607-1608 yıllarında örülen bu duvar (Ergenç, 2000, s. 50) bahsettiğimiz üç altın yüzyıl boyunca, kentin dış sınırını tanımlar. Bu yapı “örgütlenmiş kentin dış baskılara karşı kendi varlığını koruma çabasının somut bir örneği” ve kent bütünlüğünün simgesi olarak görülür (Aktüre, 1994, s. 87). Daha önce de ifade ettiğimiz gibi *Ankara Manzarası* tablosunda ve Tournefort gravüründe görülen Ankara, fabrika gibi işleyen kapalı bir kenttir (Şekil 7). Kırsalıyla bütünleşmiş açık Anadolu kentlerinden, tarımla ilişkisinin kısıtlı ve farklı olduğunu vurgulayan dış duvarıyla ayrışır (Aktüre, 1994, s. 88). Kent kurgusunun oluşumunda üretim ilişkilerinin tanımladığı bağlantıları kurduğumuzda, hayvancılıkla geçinen küçük bir Anadolu kasabası olmaya indirgeyemeyeceğimiz bir Ankara görürüz.

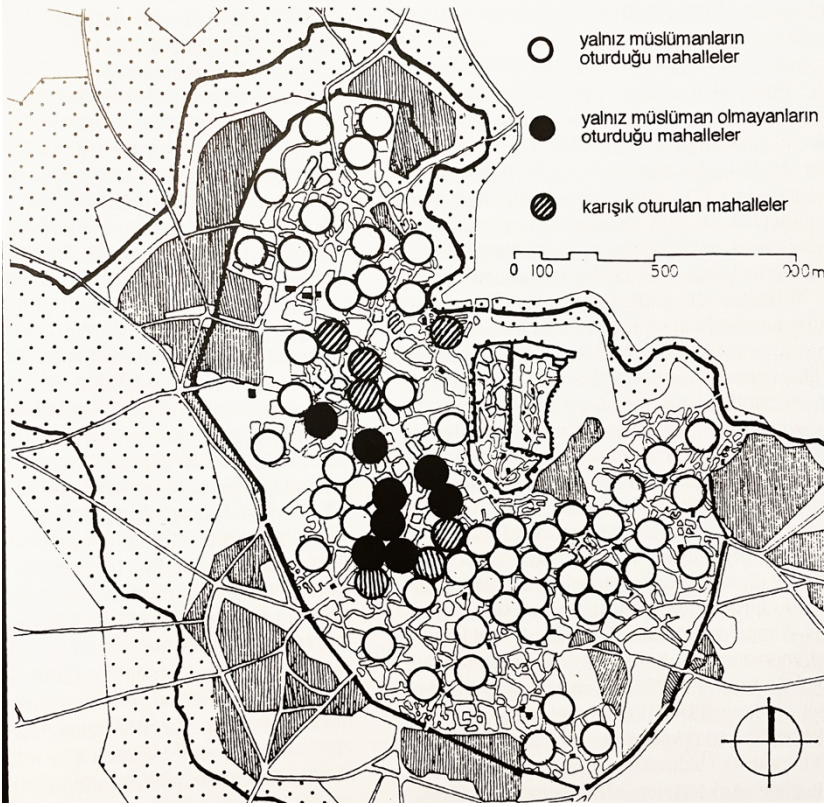
Şekil 7. Torunefort’un 1727 Ankara Gravürü’nün Kadioğlu vd. (2018, s. 110)’nin verdiği bilgiye uygun olarak ters negatifine göre düzeltilmiş versiyonu (Kaynak: Aktüre, 1994, s. 88)

Yurtta Sof, Cihanda Sof

Evliyâ Çelebi, Ankara halkı için “seyahat ile ticaret eder”, “karalar ve denizler tüccarı”dır der. “Coğrafya onu bütün denizlerin kıyılarından uzak tut[ar], ama dünyaya kapatma[z]” (Ortaylı, 1994, s. 119). Sermayenin dolaşımını izlemek, bu rotaları çizebilmenin en güvenilir yoludur. Bu da

sof sayesinde olur. Ankara'nın uluslararası ticaret ağında kendine bu kadar önemli bir yer edinmesini sağlayan ve sof olarak bilinen -mohair, mohair, muhayyer diye de isimlendirilen tiftik, Ankara keçisinden elde edilen yün ve bu yünden elde edilen- kıymetli kumaş, tüm dünyada "Angora" olarak da bilinen eşsiz bir tekstil malzemesidir. Angora "Ankara keçisinin kılından veya tavşanının tüyünden elde edilen iplikle dokunan (giysi)" olarak Türk Dil Kurumu sözlüğünde yer alıyor. Sof ise ipek türü kumaşlara deniyor. Rüdiger'in 1888 tarihli "Angoraziege" adlı makalesinde de "ipek keçi" olarak adlandırılmaktadır (Gönenç, 2020, s. 254). Cumhuriyet'in kuruluşuyla başkent ilan edilen kentimizde belki de yerel üretimi canlandıracak, endüstrileştirecek ve uluslararası piyasada yeniden cazip hale getirilebilecek bir üründür *Ankara ipeği*.

Tiftik, Ankara ekonomisini domine etmenin yanı sıra hem Osmanlı İmparatorluğu içinde hem de dışında çok yüksek talep görür. Padişah IV. Mehmet için Ankara'dan onlarca top sof kumaş siparişi verildiği Osmanlı belgelerinde kayıtlıdır, Busbecq'in, başka kumaştan giysi giymez (2011, ss. 54-55) diyerek düştüğü notu destekler nitelikte Topkapı Sarayı envanterinde Kanuni'ye ait sof bir yer örtüsü bulunur (Yenişehirlioğlu, 2018, s. 7), nüfuzlu devlet adamları da giysilerinde genelde sof kumaş tercih eder (Akyüz, 2003, s. 134). Diğer taraftan Faroqi (2000, s. 66), 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Ankara'nın yerel pazarlarının özellikle Venedik ile haşır neşir olduğunu ve bu alışverişin o yıllarda İstanbul'daki Yahudi tüccarlar aracılığıyla yapıldığını ortaya koyar. Venedik Taciri'ni bir de bu gözle okumak muhakkak ilginç olacaktır. 17. yüzyılın başına gelindiğinde Ankara'da sof ticareti ile uğraşan birçok yerel tüccarın Venedik'le bağlantıda olduğu ve oraya seyahatler gerçekleştirdikleri, bu tüccarların hem Müslüman hem gayrimüslimlerden oluştuğu da bilinmektedir (Faroqi, 2000, s. 66; Kadı, 2012, s. 51). Avrupalı tüccarların Ankara'da ikamet ettiğini de eklediğimizde ortaya liman şehirlerini aratmayan oldukça kozmopolit bir demografik yapı çıkar (Ortaylı, 1994, ss. 109-110) (Şekil 8). Örneğin, 16. yüzyıl kayıtlarında Hoca Sinan olarak da bilinen ve çeşitli kaynaklarda Valtorin ya da Valtarino olarak geçen mahallenin, Ankara'ya ticaret amacıyla gelen Venediklilerin yerleştiği bir mahalle olması muhtemeldir (Kılıçbay, 1994, s. 69; Özdemir, 1986, s. 80, s. 237). Sermaye birikimi, Ankara gibi karasal bir Osmanlı kentinin kozmopolitizmine yol açmıştır (Aytekin, 2021, s. 604).

Şekil 8. 18. yüzyılda Ankara nüfusunun mekânsal dağılımı
(Kaynak: Aktüre, 1994, s. 95)

Ankara'dan ihraç edilen tiftik ürünlerinin rotaları zaman içinde önemli ölçüde değişmiştir. İstanbul, Ankara'nın tiftik ihracatının en önemli hedefidir. Onu sırasıyla Halep, İzmir, Sinop ve Samsun takip eder (Faroqhi, 1985, ss. 252-253). 19. yüzyılda İstanbul ve İzmir, Ankara'dan yapılan tiftik gönderileri için önemli limanlar olmayı sürdürürken, imparatorluğun diğer şehirleri önemini kaybeder (Kadı, 2012, s. 52). İzmir'in konumu yerel tüketimden ziyade uluslararası ticaret ile bağlantılıdır; 18. yüzyılın ilk yarısında İzmir Limanı'nı kullanan Hollandalılar Ankara tiftik endüstrisinin açık ara en büyük ithalatçısı olur (Kadı, 2012). Bu dönemde, Ankara'nın yıllık tiftik ihracatının üçte ikisi Amsterdam'a yapılmaktadır ve özellikle Leiden tekstil endüstrisinde kullanılmaktadır. Hollanda'nın Leiden kentinde yer alan "In Den Vergulden Turk" (Altın Yıldızlı Türk) röllyesindeki

Ankara keçisi figürü de bu ticari yolculuğun yansımalarından sayılabilir (Kadı, 2008). Ancak, Hollandalılar, Fransız rakiplerine karşı üstünlüklerini sürdürmez ve aynı dönemde Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük ticaret ortağı haline gelir. İsmail Hakkı Kadı'nın (2012) tezindeki İngiliz verileri Levant Company'nin Londra'ya tiftik ithalatını, Fransız verileri de özellikle İzmir'den Marsilya'ya tiftik ithalatını gözler önüne sererken; Hollanda kaynakları da Osmanlı ile ticaret yapan farklı Avrupa toplulukları arasında tiftik ticaretinde üstünlük kazanmak için şiddetli bir rekabet olduğuna işaret eder. Bu rekabet, giderek daha fazla Avrupalı tüccarın Ankara'ya gelmesine yol açar ve ortaya çıkan rekabet baskısı, tiftik ürünleri ve ilgili endüstrilere etki eder. Bu rekabetin, endüstriyle ilgili yerel çıkarları olanlar üzerinde doğrudan sonuçları olmuştur.

İktisat tarihçisi Mehmet Ali Kılıçbay (1994, ss. 68-70), Ankara'nın Osmanlı'nın merkezi otoritesine karşın İstanbul'a yönelmek yerine kendi yanında kavrulmak zorunda kaldığı için -tiftiğin yöreye özgülüğünden dolayı- kazanabildiği ekonomik özgürlüğü sayesinde, İmparatorluk kurucusu içinde istisnai bir kent olduğunu vurgular ve kapitalizmin doğduğu Avrupa kentlerine benzerliğini de buna dayandırır. Ancak, yerel üreticiyi iktidarına tehdit olarak gören Osmanlı politikası, yerel tüccarın direnişine rağmen yabancı tüccarlara ayrıcalıklar tanıyarak Ankara'nın sahip olduğu üstün uluslararası ticaret kabiliyetinin sönümlenmesine yol açar (Gönenç, 2020, s. 265).

Dernschwam (1992, ss. 250-252) notlarında Ankara'nın Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Türkler'in bir arada yaşadığı ve kent nüfusunun üretimin tüm süreçleri için ayrı ayrı ustalaşmış sofculardan oluştuğunu aktarır. Ankara'ya sof almak için gelen Avrupalı tüccarların da oldukça güvenli bir ortam buldukları açık. Ancak tiftik ürünlerinin Ankara'dan İzmir'e akışını kontrol eden özellikle Ermeni kökenli yerel tüccarlar yabancı tüccarlarla rekabet halindedir. Yerel halk arasında, artan Avrupa varlığından en çok etkilenenler, Ankara'nın dış dünya ile tiftik alışverişini domine eden -aldıkları iyi eğitim sayesinde yabancı dil bildiklerinden olsa gerek- (Ortaylı, 1994, s. 111) Ermeni tüccarlarıdır. Bu nedenle, Avrupalıların Ankara'ya yerleşme arzuları bu tüccarlar tarafından direniş görür (Kadı, 2012). Bu direnişi kontrol altında tutmak için Avrupalı tüccarlar, kendileri lehine ferman çıkartılmasında etkili olabilmek için konsolosluk ağlarını kullanır. Kentte İngiltere ve Fransa konsoloslukları olduğu bilinmektedir. Sonunda dolaylı yoldan da olsa oldukça başarılı oldukları söylenebilir. 16. yüzyılda ticarete sof kumaş temel bir kalem iken, 18. yüzyılda tiftiğin

hammadde olarak yani iplik olarak satılmasına yönelik bir değişim gerçekleşir (Akyüz, 2003, s. 132). Bu süreç, Osmanlı'nın endüstri devriminin gerisinde kalmasının yansımaları olarak okunsa da tiftik keçisi özelinde çok daha özgün ve üzücü bir hikâyeye de evrilir.

Tiftik keçisi o yıllarda yalnızca Ankara ve çevresinde görülen özgün bir keçi cinsi iken, kent dışında pek çok yerde yetiştirilmeye çalışılır, ancak uzunca bir süre başarılı olunamaz. Ankara keçisi bozkır sevdiği için farklı iklimlerde kendine özgü niteliklerini kaybeder, tiftiği kabalaşır, parlaklığı kaybolur ve deniz kıyısı bölgelere yaklaştıkça sayıca azalarak yerini kıl keçisine bırakır (*Ankara Keçisi, Tiftik ve Sof*, 2018, s. 17). Ankara Şer'îye sicillerinde pek çok belge sofun devlet için de önemli olduğunu gösterir ve örneğin sofu saf olarak işlemeyen üreticilerin cezalandırılmasına kadar giden fermanlar yayınlanır. Keçi postunu iplik haline getirmeden kent dışına çıkarmak da yasaktır (Tournefort, 2013, s. 230). Bozkır seven bu süt beyazı keçilerin ihracı da sonunda 1881 yılında yasaklanır, ancak oldukça geç kalındığı için keçilerin Ankara dışında sağlıklı bir şekilde yaşayabileceği doğal koşullar da o zamana kadar bulunmuş olur. George Getheral Müessesesi yerel halkın itirazlarına karşın, yasal ve kaçak sevkiyatlarla Güney Afrika'ya 200'den fazla keçi götürür ve böylece Ankara'nın tiftik tekeli tamamen sona erer (Tan, 2014, s. 148).

Tartışma ve Sonuç

Kentin görünmez tarihini görünür kılmanın pek çok yöntemi var. Ankara'nın Osmanlı katmanı belki mimari olarak görünür bir katman olmaya bilir, ancak arşiv çalışmaları ve dönemin izini süren bilimsel araştırmalar sayesinde bu katmana dair ufuk açıcı keşifler yapılabilir. 2022 yılında Bentderesi Caddesi'nde, Roma Tiyatrosu'nun kuzeydoğusunda, Ankara Kalesi sur duvarlarının batısında yer alan Arkeopark kazı alanında ortaya çıkarılan büyük hamam kalıntısının da bu dönemi aydınlatabilecek önemli bir başlangıç olduğunu düşünüyoruz. Vakıf belgelerine göre Bentderesi'nde vakfiyesi Eylül 1423'e tarihlenen ve Tur(h)asan Bey tarafından yaptırılan bir hamam bulunmaktadır. Kazı çalışması neticesinde ortaya çıkan hamam yapısının da eski Tabakhane Mahallesi'nde yer alması ve kimi kaynaklarda da günümüze ulaşmadığının belirtilmesi sebebiyle *Turasan Bey Hamamı* olduğu düşünülmektedir (Çetinkaya ve Şener, 2024).

Ankara'nın Anadolu'nun güçlü ekonomilerinden ve Avrupa ile yakın ticari ilişkiler içinde olduğu 18. yüzyıl sonuna kadar süren üç altın yüzyıl, yani kentin tiftik sayesinde palazlanmasından, küçülerek önemsizleşmesine ve neredeyse yok olmasına kadar geçen dönem ile izini sürebileceğimiz söz konusu rotalar ve katmanlar hikâyeye edilmeyi hak ediyor. Çok uzun zamandır hayal ettiğimiz kent müzesi içerisinde Ankara'nın ticari altın çağına ışık tutan bir anlatı yer alması hatta belki yalnızca bu konuyu anlatan bir müzenin kente kazandırılması yerinde olurdu. Hem mekânsal olarak kentlinin hafızasında kendisine yer edinecek, hem hafızalara yerleşecek görünmez hikayeleri görünür kılacak bir anlatıcı vazifesi görecektir bir *kent müzesi*, alternatif olarak da bir *sof müzesi* önerelim. Umuyoruz Ankara'nın üzerindeki görünmezlik pelerini yakında kalkar ve görünmez hikayelerini bizlere anlatan bir kent mekânına kavuşur. *Ankara ipeğinin* yolculuğu görselleştirilerek hikâyeye edilmeye değer. Müzeciliğin ilerleyen teknolojik olanaklarla son derece geliştiği çağımızda, Ankara'nın az bilinen ve hikâyelemeye çok uygun tarihini kentlilere ve özellikle gençlere anlatabilmek için hayalimizdeki kent müzesinde, farklı bir anlayış ve yaklaşım ile çağımıza yakışır, akademik literatürde de *edutainment* olarak anılan yenilikçi ve teknolojik yaklaşımları, etkileşimli tasarım ve enstalasyonlarda görmek dileğiyle (Çalışkan, 2010); değerli hocamız Ali Cengizkan'ın, Oğuz Atay'ın dörtlüğünden esinle kaleme aldığı pasajla bitirelim:

"(...) belirleyenler kadar belirlemeyen ve ilgilenmeyenler de yaratıyor şehrin 'ne'liğini. Köşeden mızımızlananlar ya da homurdananlar; işine gidip-gelenler; yanlışlarla dalga geçenler; sadece kişisel fırsatları önemseyip deneyenler; şehre egolarının uzantısında bir göçebe olarak bakıp, onu tükettiklerinde başka bir şehre göç edecek olanlar; şehre bir mecburiyet ve bir mahkumiyet olarak bakanlar; başkasının ilgilenmesiyle-İlgilenmemesiyle, yaratmasıyla-yaratmamasıyla, özveri göstermesiyle-göstermemesiyle dalga geçenler; hepiniz hepiniz yarattınız ve yaratıyorsunuz bu şehri." (Cengizkan, 2020, s. 179)

Extended Abstract

The City's Invisible Story: Ankara Silk

İdil Çalışkan³

ORCID: 0009-0000-0554-0987

Ankara, chosen as the modern capital right after the foundation of the republic, was developed in a planned manner integrating its historical fabric, holds a place in the collective memory as the city "built from scratch". However, with a history older than the Phrygians and historical layers from the Romans, Byzantines, Seljuks, and Ottomans, how could it have been built from scratch? Beyond this partially realistic perception, Ankara has a rich urban history that remains largely invisible to its inhabitants. Though Ankara may have appeared as a small town at the onset of the republican era, a century ago it was a bustling commercial hub with a cosmopolitan population comparable to port cities. This commercial vitality was primarily due to the Angora goat unique to the city. This study conducts a socio-spatial analysis of the international trade routes and capital circulation that developed between the 16th and 19th centuries in Ottoman Ankara through the production of mohair and camlet. In order to understand the urban morphology formed during that three centuries, it draws a picture through travelogues, academic research, and secondary sources. To make the unique history of the city visible is the main concern of this text. The aim here is not to develop a new method for studying urban history but to emphasize the importance of capital accumulation as a medium for grasping the transformation of socio-spatial set up of the city over time.

The historical evolution of Ankara's economic structure is closely tied to the cultivation of the Angora goat and the resulting mohair. The local conditions in Ankara, including its climate and terrain, were ideal for the Angora goat, which produced a highly prized fleece. This fleece was spun into a fine, luxurious fabric known as *sof* (camlet), which became a major export commodity and a cornerstone of Ankara's economic activity. From the 16th century onwards, mohair and camlet fabric produced from the fleece of the Angora goat played a crucial role in Ankara's economy.

³ Independent Researcher, E-mail: idilcal@gmail.com

Evliya Çelebi, who visited Ankara in the 1640s, mentioned mohair production and noted that the Angora goat could only be raised in Ankara. During the same period, Ankara was an important center on the European trade network and the Silk Road. From the early 16th century, mohair and camlet trade saw significant exports to Europe. During this period, Ankara established intensive commercial relations with countries such as Venice, England, France, the Netherlands, and Poland. The trade routes that connected Ankara to these countries were part of a broader network that facilitated the exchange of goods, culture, and knowledge. The city's strategic location along the Silk Road further enhanced its role as a hub of trade and commerce. However, the late 19th century brought challenges as the British and Americans introduced Angora goats to South Africa and the United States, diminishing Ankara's economic dominance in the mohair trade.

Mohair was not only important for the economy of the city, it had also shaped the social life and morphology of it. Ankara's oldest neighborhoods are located within and around the Citadel. With the increase in trade in the 16th century, the city began to expand from the Citadel towards the Bedesten area. The Mahmut Paşa Bedesten, its surrounding inns and marketplace became the heart of the mohair trade and thus the city. For example, the area around Suluhan remains a significant trading center to this day, showcasing the enduring legacy of Ankara's historical commercial infrastructure. Many inns of Ankara were hubs for mohair and camlet trade. This commercial activity was also a sign of a vibrant social life in the city. Mohair was a very special sort of fabric produces from Angora goat, and the production process caused the community of Ankara to specialize in different phases of this process. Thus, such expertise shaped the city through this trade activity. Caravanserais, Bedesten, closed and open area markets or even streets named after the popular expertise around them. This process involved various occupational groups such as weavers, washers, dyers, brokers, and auctioneers. These commercial relations influenced the city's social and economic structures and its spatial layout. This process is visible in the "View of Ankara" painting found in the Netherlands. The architectural and spatial layout of the city reflects the vibrant economic activity and its integration into regional and international trade networks. The transformation of Ankara into a trade and production city affected its spatial development. The export of mohair to Europe integrated Ankara into international trade networks. Therefore,

Ankara has always been a city where people of different ethnic and religious backgrounds lived together. The local population consisting of Muslims and non-Muslims, used to produce camlet from the unique Angora goat. However, after the city became a global monopoly with its distinctive identity, it evolved into a modest settlement with its urban spaces developing around the Citadel, self-creating its borders, and becoming introverted. Ankara was well known in Europe as a vibrant and lively Ottoman city. Spatial mobility of traders was not unique to the locals of Ankara, European merchants were also settling in Ankara. In the 17th century, Polish traveler Simeon remarked that he felt at home when he arrived in Ankara. Different ethnic or religious groups concentrated in different districts, and Europeans settling in the city even started naming neighborhoods after these groups.

The characterization of Ankara as the "city created out of nothing" actually stems from a lack of understanding of its history and economic significance. Mohair and camlet production provide an essential key to understanding Ankara's history and spatial development. Mohair induced production trade integrated Ankara into international trade networks and shaped its social and economic structure. Ankara's rich history of mohair and camlet production underscores its past commercial and social importance. The historical and spatial development of Ankara, shaped by its economic activities and social structures, offers valuable insights into its identity and legacy. The study highlights the value of making this rich history more visible to the inhabitants.

Kaynakça/References

- Akder, F. (2018). Rijksmuseum Ankara manzarası: Bir resmin hikayesi. G. Çerçi-oğlu Yücel ve F. Yenişehirlioğlu (Ed.). *Tarihi dokumak: Bir kentin gizemi, sof* içinde (ss. 107-128). Vekam.
- Aktüre, S. (1994). 17. ve 18. yüzyıllarda Ankara. E. Batur (Ed.). *Ankara Ankara* içinde (ss. 87-108). Yapı Kredi Yayınları.
- Aktüre, S. (2000). 16. yüzyıl öncesi Ankara'sı üzerine bilinenler. A. T. Yavuz (Ed.) *Tarih içinde Ankara: Eylül 1981 seminer bildirileri* içinde (ss.3-48). TBMM Basımevi.

- Akyüz, J. (2003). *Ankara'nın bütüncül tarihi çerçevesinde XVIII. yüzyılda Ankara (Şer'ıye sicillerinin sayısal ve muhteva analizi denemesi)* (Tez no 127805) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Andreasyan, H. der. (1964). *Polonyalı Simeon'un seyahatnamesi: 1608-1619*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ankara Kalkınma Ajansı. (2018). *Ankara geçisi, tiftik ve sof*.
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Türkoğlu, Ö. ve Özsoy, E.D. (2005). *Küçük Asya'nın bin yüzü: Ankara*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Aytekin, E. A. (2022). Beyond conflict and coexistence: cosmopolitanism and inter-communal relations in late Ottoman cities. *Southeast European and Black Sea Studies*, 22(4), 587-608. <https://doi.org/10.1080/14683857.2022.2051123>
- Bakırer, Ö. ve Madran E. (2000). Ankara kent merkezinde özellikle hanlar ve bedestenin ortaya çıkışı ve gelişimi. A. T. Yavuz (Ed.) *Tarih içinde Ankara: Eylül 1981 seminer bildirimleri* içinde (ss.105-127). TBMM Basımevi.
- Busbeq, O. G. de (2011). *Türk mektupları: Kanuni döneminde Avrupalı bir elçinin gözlemleri (1555-1560)* (D. Türkömer, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi: 1694) Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Cengizkan, A. (2020). Son söz: Geçmişe bakıp düşünmek, ama nostaljiye düşmemek. A. Cengizkan ve N. M. Cengizkan (Ed.). *Bir şehir kurmak: Ankara 1923-1933* içinde (ss. 179-180). Vekam.
- Çağatay, N. (1976). Fütüvvetçilikle ahiliğin ayrıntıları. *Bellekten*, 40(159), 423-438. <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1421/tur>
- Çalışkan, İ. (2010). The museum storyteller: innovative wonderlands in contemporary buildings. S. Knierbein, A. Rieger and I. Banerjee (Ed.). *Information. Communication. Attention! Exploratory urban research beyond city branding* içinde (ss. 95-108). IVA Verlag.
- Çalışkan, İ. (2021). Bedestenin Akok mavisini, Ankara'nın Osman Hamdi Bey'i. *Sol-fasol*, 106, 28-29.
- Çerçioğlu Yücel, G. (2018). Tarihi dokumak: Bir kentin gizemi sergisi, sof, tiftik ve Ankara geçisinin 600 yıllık serüveninin izinde. G. Çerçioğlu Yücel ve F. Yenışehirlioğlu (Ed.) *Tarihi dokumak: bir kentin gizemi, sof* içinde (ss. 9-41). Vekam.
- Çetinkaya, S. ve Şener, Y.S. (2024). Ankara Debbağhane/Tabakhane Hamamı'nda duvar sıvaları ve alçıların onarımı. Fahri Yıldırım (Ed.). 37. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (ss. 395-408). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Dernschwam, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü* (Y. Önen, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergenç, Ö. (2000). 16. yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, sosyal yapısı ve kentsel özellikleri. A. T. Yavuz (Ed.). *Tarih içinde Ankara: Eylül 1981 seminer bildirimleri* içinde (ss. 49-58). TBMM Basımevi.

- Evliya Çelebi (2001). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi* (2. Cilt, 2. Kitap). Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, S. (1985). Onyedinci yüzyıl Ankara'sında sof imalatı ve sof atölyeleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41(1-4), 237-259. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8341>
- Faroqhi, S. (2000). Ankara ve çevresindeki arazi mülkiyetinin ya da insan-toprak ilişkilerinin değişimi. A. T. Yavuz (Ed.). *Tarih içinde Ankara: Eylül 1981 seminer bildirimleri* içinde (ss. 59-88). TBMM Basımevi.
- Gönenç, S. (2020). Ankara (tiftik) keçilerinin yitiriliş öyküsünden bir kesit. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 253-267. https://jag.journalagent.com/jas/pdfs/JAS_8_2_253_267.pdf
- Işıklar Bengi, S. ve Sağıroğlu, Ö. (2020). Kentin değişen yüzünde Ankara Mahmut Paşa Bedesteni. *Turkish Studies-Social Sciences*, 15(3), 1165-1183. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40626>
- İşçen, Y. (2019). *Cumhuriyet öncesi Ankara'da cami ve mescitler*. Cadde Anafartalar Kuyumcuları.
- İşçen, Y. (2022). *Ankara: Belleğini arayan kentin yitik mekanları*. Ankara
- Kadı, İ. H. (2008). Amsterdam'daki bir kilisenin Anadolu'ya uzanan hikayesi. *Keçibek İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 14(25), 219-237.
- Kadı, İ. H. (2012). *Ottoman and Dutch merchants in the eighteenth century: Competition and cooperation in Ankara, Izmir, and Amsterdam*. Brill.
- Kadioğlu, M., Görkay, K. ve Mitchell, S. (2018). *Roma döneminde Ankyra*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1994). Sof şehri Ankara. E. Batur (Ed.). *Ankara Ankara içinde* (ss. 65-72). Yapı Kredi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1994). 19. yüzyıllarda Ankara. E. Batur (Ed.). *Ankara Ankara içinde* (ss. 109-119). Yapı Kredi Yayınları.
- Özdemir, R. (1986). *XIX. yüzyılın ilk yarısında Ankara: Fiziki, demografik, idari ve sosyo-ekonomik yapısı (1785-1840)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Peschlow, U. (2023). *Ankara: Roma ve Bizans dönemi arkeoloji mirası* (D. Saban, Çev.). Vekam. (Orijinal eserin yayım tarihi: 2015)
- Şafak, Elif. (2018). *Şehrin aynaları*. Doğan Kitap.
- Tamur, E. (2003). *Tiftik keçisi ve Ankara tiftik dokumacılığı: Tükenen bir zenginliğin ve çöken bir sanayinin tarihsel öyküsünden kesitler*. Ankara Ticaret Odası.
- Tan, S. (2014). XIX. yüzyılda Anadolu'dan Güney Afrika'ya tiftik keçisinin yasal ve kaçak sevkıyatı. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 35(1), 137-152. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/113939>
- Tekeli, İ. (1987). Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde kent planlama pratiğinin gelişimi ve kültürel mirasın korunmasındaki etkileri. *İslam mimari mirasını koruma konferansı 22-26 Nisan1985 İstanbul bildirimleri* içinde (ss. 159- 173). İki Nokta.

- Tournefort, J. de. (2012). *Tournefort seyahatnamesi* (2. Cilt). (T. Tunçdoğan, Çev.). Kitap Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi: 1717)
- Tunçer, M. (2020). *Ankara'da vakıf bedesten ve hanlar* (15.-20.yy). Gazi Kitabevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi* (2. Cilt). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yenişehirlioğlu (Ed.) *Tarihi dokumak: Bir kentin gizemi, sof* içinde (ss. 7-8). Vekam.
- Yenişehirlioğlu, F. (2018). Bir sergi hazırlarken. G. Çerçioğlu Yücel ve F.

İdil Çalışkan

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden mezun olduktan sonra aynı üniversitede yüksek lisansını tamamladı. Halen ODTÜ, Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Ana Bilim Dalı'nda doktora öğrencisidir. 2011 yılından beri mimar olarak çalışmakta, 2019 yılından bu yana da Ankara Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Tabiat Varlıkları Dairesi Başkanlığında Ankara'nın kültürel miras alanları ile ilgili çalışmalarını sürdürmektedir.

After graduating from the Middle East Technical University, Department of Architecture, İdil Çalışkan completed her master's degree at the same university. She is currently pursuing her PhD studies in the Department of Urban Policy Planning and Local Governments at METU. She has been working as an architect since 2011 and has been working in the Department of Culture and Natural Heritage of the Ankara Metropolitan Municipality, focusing on Ankara's cultural heritage sites since 2019.

E-posta: idilcal@gmail.com

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1371561

Derleme Makalesi / Review Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 1133 - 1156

Architectural Perception and Fear of Falling in the Elderly

Nuray Girgin¹

ORCID: 0000-0002-4321-1241

Esra Girgin²

ORCID: 0000-0002-0774-0891

Abstract

Old age is a period of increased dependency, increased risk of accidents and decreased physical abilities. With the increase in the elderly population and falls, the necessity of a holistic approach to the problems of the elderly has become even more important. Falls, which are an important cause of injury in older adults, are caused by the interaction of individual and environmental factors. The most common cause of falls in the elderly is physical factors including the architectural features of houses, gardens, social environment areas and other structures or the internal design features of the spaces. An individual's physical perception of a space determines the knowledge of the experience associated with that space and plays an important role in the evaluation of the space. These evaluations affect the mobility of the person in the space or environment. Fear of falling, which occurs after a fall or the possibility of a fall, is the emergence of a state of anxiety that causes avoidance and reduction of activity in the elderly. We will present an overview of the expansions and meaningful interaction of perceived and designed space, the relationship between spatial perception and fear of falling, and living spaces that support the elderly's participation in the social environment. In this article, the importance of functional and usable spaces in public or private spaces will be discussed in the context of the spatial perception of the elderly in the context of reducing the fear of falling and therefore the fear of falling, and the importance of never falling will be emphasized. In improving the quality of life of the elderly, the perception of the past about the space can have an impact on the future and strategies can be created to support this positively.

Keywords: Accessibility, falls, space design, older people, fear of falling

¹ PT, PhD, Ankara Medipol University, Faculty of Health Sciences, Physiotherapy and Rehabilitation Department, E-mail: nuray.girgin@ankaramedipol.edu.tr

² Asst. Prof. Dr, Istanbul Beykoz University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of Architecture, E-mail: esragirgin@beykoz.edu.tr

idealkent © Kent Araştırmaları Dergisi (*Journal of Urban Studies*)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi Received Date: 05.10.2023 Kabul Tarihi Accepted Date: 30.07.2024

Yaşlılarda Mimari Algı ve Düşme Korkusu

Nuray Girgin³

ORCID: 0000-0002-4321-1241

Esra Girgin⁴

ORCID: 0000-0002-0774-0891

Öz

Yaşlılık, bağımlılığın arttığı, kaza riskinin yükseldiği ve fiziksel yeteneklerin azaldığı bir dönemdir. Yaşlı nüfusun ve düşmelerin artmasıyla birlikte yaşlıların sorunlarına bütüncül bir yaklaşımın gerekliliği daha da önemli hale gelmiştir. Yaşlı yetişkinlerde önemli bir yaralanma nedeni olan düşmeler, bireysel ve çevresel faktörlerin etkileşiminden kaynaklanmaktadır. Yaşlılarda düşmelerin en yaygın nedeni, evlerin, bahçelerin, sosyal çevre alanlarının ve diğer yapıların mimari özelliklerini veya mekanların iç tasarım özelliklerini içeren fiziksel faktörlerdir. Bireyin bir mekâna ilişkin fiziksel algısı, o mekanla ilgili deneyim bilgisini belirler ve mekânın değerlendirilmesinde önemli bir rol oynar. Bu değerlendirmeler kişinin mekân ya da ortamdaki hareket kabiliyetini etkiler. Bir düşme ya da düşme olasılığı sonrasında ortaya çıkan düşme korkusu, yaşlılarda kaçınma ve aktivitenin azalmasına neden olan bir kaygı durumunun ortaya çıkmasıdır. Algılanan ve tasarlanan mekânın açılımları ve anlamlı etkileşimi, mekânsal algı ve düşme korkusu arasındaki ilişki ve yaşlıların sosyal çevreye katılımını destekleyen yaşam alanlarına genel bir bakış sunacağız. Bu makalede, kamusal ya da özel alanlarda işlevsel ve kullanılabilir mekânların önemi, yaşlıların mekânsal algısı ve dolayısıyla düşme korkusunun azaltılması bağlamında ele alınacak ve hiç düşmemenin önemi vurgulanacaktır. Yaşlıların yaşam kalitesinin artırılmasında geçmişin mekânla ilgili algısı geleceğe etki edebilir ve bunu olumlu yönde destekleyecek stratejiler oluşturulabilir.

Anahtar Kelimeler: Erişilebilirlik, düşme, mekân tasarımı, yaşlılar, düşme korkusu

³ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü, E-posta: nuray.girgin@ankaramedipol.edu.tr

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykoz Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, E-posta: esragirgin@beykoz.edu.tr

Introduction

Aging is one of a series of developmental stages from birth to death. Aging, on the other hand, is a state of gradual loss of mental, physical and perceptual abilities in such a way that they will never be restored, and it is a period of interaction and transformation that includes different forces in which many physical, mental and social changes occur (ASHB, 2015). According to the World Health Organization (WHO), aging is the gradual accumulation of damage at the molecular and cellular level at the biological level and the decrease in physiological reserves over time (WHO, 2015). In other words, this process, which is a state of aging, is a state of existence that includes rebuilding and repair mechanisms, although it includes wear and deterioration (Beğer & Yavuzer, 2012, p.1).

The world is getting older. According to WHO, between 2015 and 2050, the world population over the age of 60 will increase from approximately 12% to 22% (WHO, 2018). In Turkey, which is in the process of “demographic transformation” referred to as the global aging process, the proportion of the elderly in the total population has increased due to the decrease in fertility and mortality rates, developments in the field of health, and the increase in the standard of living, welfare level and life expectancy at birth. According to population projections, the proportion of elderly population is projected to be 11.0% in 2025, 12.9% in 2030, 16.3% in 2040, 22.6% in 2060 and 25.6% in 2080 (TİK, 2021).

Aging population, urbanization rates and holistic approaches to aging have introduced the concept of active aging (Taş et al., 2023). Active aging can be defined as the process of ensuring that individuals are able to meet their needs in the best way possible to enable them to maintain their quality of life as they age. Active aging, which is a marker of participation in social life that ensures physical, mental, psychological and social well-being, is to be self-sufficient as they age (Akyıldız & Akbaş, 2020, p.85).

Prevention and management of falls and accompanying injuries, which are common in the aging world population, is a global challenge. WHO defines a fall as a person lying on the ground or at a lower level than oneself due to carelessness or accident (WHO, 2021b). Falls, a public health problem, cause high rates of morbidity and mortality in the elderly and increase with age. Falls negatively affect individuals physiologically and

psychologically and can cause loss of confidence and independence (Kozak, Bahar, Faruk, Kılıç & Başbüyük, 2021, p.12). The accompanying social and economic consequences are also important, as fall-related expenditures are included in health care costs in developed countries (Montero-Odasso et al., 2021, p.1501).

The majority of falls in the elderly occur due to the interaction of individual and environmental factors. Age, gender, loss of postural control, use of assistive devices, abnormal gait pattern, decreased reaction time, muscle weakness, arthritis, cerebrovascular disease, peripheral neuropathy, Parkinson's disease, dementia, vision problems, blackouts (syncope, hypoglycemia, postural hypotension, cardiac arrhythmia, epilepsy, alcohol, drugs, vertebrobasilar insufficiency), Menier's disease, use of four or more medications are among the intrinsic, that is, individual factors. Factors that cause falls such as lack of adequate lighting, stairs without handrails, non-ergonomic designs in the home, sidewalks not having smooth floors or being too high, steep ramps, slips in winter, etc. are called extrinsic or environmental factors (Atay & Akdeniz, 2011, p.13).

The fall experiences in the life of the elderly individual and the events he/she sees around him/her cause him/her to see the fall event as a sign of fear and weakness for his/her next life. This problem is defined as "fear of falling" in the literature. It is emphasized that older adults with fear of falling perceive the built environment as dangerous when they cannot meet their needs for safety, accessibility and comfort (Rico & Curcio, 2022, p.88). Ramps or high stairs, high sidewalks, steep sidewalks, steep ramps, pedestrian crossings without lights and audible warnings, and high overpasses with steep stairs, which are very common in Turkey, can cause the elderly, especially those with fear of falling, to be unable to leave their homes. The relationship between personally perceived characteristics of neighborhoods and fear of falling underlines the need for improvements in urban infrastructure, especially in public spaces, to reduce fear of falling in older adults (Canever, Danielewicz, Leopoldino & de Avelar, 2021).

In increasing the quality of life of the elderly and supporting their independent life, the perception of the past related to the space may have an impact on the future, and architectural designs that support and facilitate this positively gain importance. Cities are spaces that enable the realization of designs that enable equal and fair use of spaces with the diversity and richness that each individual needs. It is essential to increase the level of participation of all aging individuals in daily social life and to provide

equal participation opportunities in spatial life planes to improve their quality of life (Akyıldız & Akbaş, 2020, p.5). The Age-Friendly Cities project, according to WHO's criteria, is built on eliminating the obstacles and restrictions faced by the elderly, especially during their active participation in social life. Designing age-friendly cities is to provide a space where every aging individual can realize themselves, in other words, to provide opportunities and opportunities for active, equal and fair aging. Providing an environment for the integration of all individuals living in the city with the society will also enable the maintenance of equality, security and welfare in the society (WHO, 2007a; Akyıldız, 2020, p.11). Defining the relationship established with space in old age and interpreting the different forms of this relationship can offer supportive possibilities for urban planning for the elderly to use more active and healthy living spaces. While designers are generally concerned with the contribution of housing to the physical environment, researchers believe that the psychological well-being of the individual is the most important indicator of successful aging. Accordingly, in addition to the design features of the physical environment, it should also have features that support the friendship, socialization and relationships of the elderly. For this reason, it is important for designers to closely monitor the multifaceted relationships between the elderly and the environment for success. Characterizing the physical environment that supports active aging in its setting can serve as a good starting point for designing environments conducive to active aging and further developing future research (Portegijs, Lee & Zhu, 2023).

While people make sense of the space and environment they live in through cognitive processes, designs related to space are also formed in their minds in this process. These processes allow universal spaces to be perceived with certain characteristics and stored in memory (Akyıldız, 2017, p.19). People's perceptions of space determine their level of knowledge about the physical characteristics of the space they live in and play an important role in their evaluation of that space. Briefly; it determines the mobility of the person in or around the space. Depending on the short or long term experiences of the person in or around the space, the inclusion of falls in the process of remembering the space may create difficulties in the use of those spaces. Associating spatial perception with the fear of falling in older adults may cause limitations in the living space. In this article, the place of falling in the process of remembering the space

depending on the short or long term experiences of the elderly in or around the space, what is the relationship between the fear of falling and the perception of space.

We will present an overview of the expansions and meaningful interaction of perceived and designed space, the relationship between spatial perception and the fear of falling, and the living spaces that support the participation of the elderly in the social environment. In this article; the importance of functional and usable spaces in public or private spaces will be discussed in the context of the spatial perceptions of the elderly in the context of reducing the fear of falling and therefore the fear of falling, and the importance of never falling will be emphasized.

Method

In this study, a literature review was conducted within the scope of qualitative research method. National and international sources were scanned and the needed data were collected. In this context, firstly, the perception of falling and space were investigated separately. The links between the perception of space and fear of falling were related and the results were interpreted.

Physical Space Design and Accessibility

An individual's disability is directly proportional to the restrictions they face in daily life. Accessibility can be achieved by ensuring that inter-related actions in daily life can continue without interruption. In order to establish an equal, healthy social and cultural life, accessibility decisions should be made for all users (disabled, elderly, pregnant women, children, strollers, very tall or very fat people, animals and others) in all private, semi-public and public spaces (Enginöz, 2015, p. 49).

Founded in 1989 by Ronald L. Mace and renamed The Center for Universal Design at North Carolina State University in 1996, the Center published 7 principles in 1997 to clarify and guide the concept of "universal design". Universal design is an approach to design and thinking that aims to ensure that physical spaces and different products can be used by people of all ages and levels of competence (Dostoğlu, Şahin & Taneli, 2009, p.25). In environments designed with this approach, safety, health and

comfort conditions have been improved and efficiency and productivity have increased (Demirkan, 2015).

In Turkey, Law No. 5378 on Persons with Disabilities (2005) stipulates that public institutions and organizations shall take necessary measures to ensure that all kinds of buildings, roads, sidewalks, pedestrian crossings, open and green areas, sports fields and similar social and cultural infrastructure areas and public transportation services open to the public are suitable for the accessibility of disabled people. In Turkey, although solutions are produced for the access of disabled people in architectural designs depending on regulations and legal sanctions, accessibility in the built environment has not been fully achieved in practice. Legal sanctions are tried to be met by considering only the walking disabled within the categories of disability. However, equally accessible design solutions should be developed for everyone, not only for people with walking disabilities or people with disabilities.

Accessibility and Physical Space Design for the Elderly

Due to factors such as advances in science and technology, birth rates are decreasing and life expectancy is increasing. As a natural consequence of this, the world population is aging at an increasing rate and the proportion of elderly population in the total population is increasing.

Architectural design includes the art of designing structures in which people, who are a value in society, can live their lives in line with the principles of aesthetics and usefulness (Akyıldız, 2017, p.69). In this context, the Active Aging Policy Framework was published by WHO in 2002 to support developing countries and to strengthen health and social policies in the aging world. Afterwards, the concept of age-friendly city was developed by WHO in order to create suitable physical and social environments in the city for active and healthy aging. The components of this concept are; Outdoor spaces and buildings, Transportation, Housing, Social participation, Inclusion in social life and respect of society for the elderly, fulfillment of civic duty and participation in the workforce, Information and communication, Community support and health services (WHO, 2007b).

In 1991, the United Nations General Assembly adopted the United Nations Principles on Aging. According to the principle of independence, the social environment should provide opportunities for older persons to develop their capacities, older persons should live in their own homes and

social environments as much as possible, and older persons should be able to work in income-generating jobs. In accordance with the principle of participation, older individuals should be able to maintain their relationships in the social sphere, be active at every stage in the development of policies in this field, share their experiences with younger generations and contribute to society in line with their interests (Buz et al., 2018, p.391). The necessary condition for ensuring an aging process in accordance with these principles is the creation of suitable physical and social environments and age-friendly cities.

Perception of Physical Space by the Elderly

The sensory information we receive about the abstract/concrete objects of the external world that surround us turns into perception (İnceoğlu, 2010, p.67). This sensory information is obtained through our five sense organs consisting of the senses of hearing, tasting, seeing, smelling and touching, and in addition to these, with the help of the sense of feeling. Perception is an active process that takes place in the form of reading the environmental information received through the senses with a mental process (Özen, 2006) and in this process, the senses transfer the objective world to subjective consciousness (Köktürk, 2010). In addition, the needs of the individual and the motives arising from them, knowledge and experiences also significantly affect the perception process (İnceoğlu, 2010, p.86). In addition to these, the relationship of the architectural space with the environment and other spaces are also important parameters that affect the perceptual process. Spatial perception or environmental perception emerges when the space starts to be defined with the senses beyond the three dimensions that constitute its concrete existence.

Spatial perception determines people's level of knowledge about the physical characteristics of space and spatial perception has an important role in people's evaluation of that space. These evaluations affect and shape the behavior of the person in that space. Spatial perception is related to the recollection of the space depending on the person's short or long-term experiences in or around the space (Özen, 2006). In this direction, spatial perception determines the environment-human interaction. It becomes a precursor to the person's behavior in that space (Solak, 2017, p.18).

The human being is an entity that performs its actions in space. Physically and psychologically, space integrates. His feelings, thoughts, expe-

periences and experiences are shaped by space. He makes the conceptualization of space based on himself. Mapping the space in his/her mind creates memory. Experiences in space, when combined with these indicators, form 'spatial memory' in the mind. Therefore, 'spatial memory' is formed as a result of individuals' emotional and semantic experiences of those places (Avcıoğlu & Akın, 2017, p.427). Memory is the ability to recall past experiences, experiences and experiences. In other words, it is the power to recall the experiences in which oneself existed, to visualize them in the mind and to preserve the past in the present (Cevizci, 2000, p.111). Images, memories and experiences in human memory cannot be considered separately. Space and memory are in a communication that feeds, shapes and makes sense of each other (Arslan, 2021, p.1867).

Memory processes consist of mental operations of encoding, storage and retrieval. Encoding is the mental representation of information perceived from the external world. This process of perception is followed by the process of comprehension and evaluation of the information in our minds. In this process, called memorization, information is stored for short or long periods of time. Recalling and using information in experiences constitutes the recall process (Edgü, 2021, p.224).

Societies produce spaces suitable for their own needs and lives. Spatial practices are the spaces that encompass the daily life of the individual (Palabıyık, 2012, p.572). While the spaces where daily life takes place are constructed as places where the subjective and psychological processes of life take place, where perceptions and experiences turn into consciousness, personality and memories, they are shaped by the different identities that people attribute to the space. The space where daily lives take place is the perceived space. It is the symbols in the images of those who use or live there. It is the moment lived automatically (Lefebvre, 1991b, p.39).

Perceived space, that is, spatial practice, is the use of space by individuals and the daily practices and perceptions they encounter in space. Therefore, daily life activities include behaviors such as owning or avoiding a space (Wanka et al., 2018, p.28). For older individuals, survival instinct is the state of adapting to the living spaces necessary for them to exist in modern life, personally or socially. Individuals evaluate and participate in the environment and the objects in it in terms of their usefulness and move away from environments that they perceive as harmful or threatening (Edgü, 2021, p.223). Therefore, the space perceived sensually and

mentally takes place in the memory of the person and maps of the space are drawn, which the person keeps for future use (Solak, 2017).

The elderly, who exists in the space, perceives, learns and memorizes the space with their senses; a memory of the space is created with the benefit / loss calculation process of the experiences and emotions that are constantly being done in the background, whether they are realized or not. How the elderly behave in space will be related to how they define and comprehend space.

The relationships established with the space in elderly individuals affect their old age practices according to their experiences. The meaning of space in the perception of the elderly, the interaction of the elderly with space and the limiting or facilitating factors of space gain importance.

Space-Identity Interaction: A Conceptual and Theoretical Perspective

In describing the process of perceiving and comprehending space, Leland explains the process of sensing architecture as follows: "The pleasure we derive from architecture finds its value in the way we perceive it" and continues: "This value is related to how the eye and consciousness (mind) perceive and interpret the visual data of architectural experience. Perhaps the most basic concept is that consciousness is programmed to seek meaning in all the information sent to it, depending on the communication between the senses. This is undoubtedly linked to the survival instinct. Consciousness tries to fit the information given to it into a meaningful pattern. When the incoming data is meaningless, consciousness cannot recognize it. Even when given completely random visual or auditory phenomena, consciousness preinterprets them on the basis of previously stored evaluative cognition. Therefore, what we perceive is based on what we already know" (Leland, 2006, p.91).

The mechanism of perception is not only the collection of external data with our five senses, but also the use of psychological influence mechanisms such as "time", "continuity", "awareness", "cognition". Psychic evaluations, "cultural accumulations and experiences, economic, functional social and cultural tendencies" are involved in the definition of space. Just as the actions in the perception process of the senses cannot be separated from each other, the mental perception process, which develops sequentially, cannot be separated from sensory perception. In the mental

process, the person can continuously experience the space with the information about the space remaining in his/her mind. In this process, the person uses past experiences of space and time. This experience changes and develops depending on the concept of time and the psychology of the user of the space (Gezer, 2012, p.9)

We rely on our senses to recognize the environment and to know if there is any danger to us. The most dominant of our senses is undoubtedly our sense of sight. Our brain devotes a large part of itself to processing the information that comes through vision, and accordingly people rely most on their sense of sight (Ramachandran, Blakeslee & Dolan, 1998, p.54) defining the environment and the objects in it as the responses that the environment offers us. These offerings can be vital, biological, economic, social and so on; they can even be harmful as well as beneficial. How we make use of them depends on our survival instinct. So, when we perceive such objects or environments, we do not primarily try to understand their qualities, but whether they are usable or not. Of course, as one can easily imagine, this survival instinct is now associated with the ability to adapt to social and work environments, not in the sense of fighting in the wild, but in the sense of being able to exist in modern life, in society, in the city. Therefore, considering that humans evaluate the environment and the objects in it in terms of their usefulness and that our brain uses its resources in the most efficient way, we can say that we do not take into account environments or objects that are not useful; moreover, we move away from environments that we perceive as harmful or threatening (Edgü, 2021, p.218).

Elderly and Falls

In general, old age is classified as young old between the ages of 65-74, old old between the ages of 75-84, and old aged 85 and over (WHO, 2015). The age of 65 is considered to be the threshold of old age, when morbidity and mortality rates begin to show a significant increase compared to previous years (Sanderson & Scherbov, 2019, p.31).

At the biological level, aging is a process in which molecular and cellular damage associated with the gradual accumulation of a wide variety of substances leads to a gradual decrease in physiological reserves over time, an increase in the risk of disease and a decline in the capacity of the individual (WHO, 2015). With aging, physiological changes occur in the res-

piratory, cardiovascular, gastrointestinal, neurological, endocrine, immune, musculoskeletal and excretory systems, as well as in the senses such as skin, vision, hearing, taste and smell. The appearance of multiple chronic systemic diseases and polypharmacy increase with age. Therefore, loss of function in tissues and organs occurs (Ağar, 2020, p.348) The variables that constitute and affect aging are neither linear nor consistent. It can be affected by personal and environmental factors (WHO, 2015). With the aging process, it can be seen that the functionality of the elderly is affected by the decline in physical activity and functionality, as well as activity limitation, with a decrease in strength, endurance and flexibility (Uzun et al., 2018, p.267).

Although falls are not an inevitable consequence of aging, they are experienced more frequently, especially in older individuals, due to the risk factors that increase with age (WHO, 2021d). Falling can be defined in different ways as a concept. According to the Turkish Language Association (TDK, 2023), it is defined as “falling down from above by leaving the place where one stands, stands, holds on or by losing one's foothold and balance”. According to the World Health Organization, a fall is defined as a person lying on the ground or at a lower level than oneself due to carelessness or accident (WHO, 2021b). Falls are one of the most common and important problems faced by elderly individuals. In particular, injuries due to falls are increasing due to the inadequacies of old age, obstacles and risks posed by the environment. WHO recognizes falls as one of the four major problems of old age. (WHO, 2007a). Although falls can be seen in all age groups, they occur more frequently among older adults due to risk factors that increase with aging. One third of individuals aged 65 years and older and about half of individuals aged 80 years and older are reported to fall at least once every year. It is known that people who fall once are two to three times more likely to fall again (WHO, 2021d; SB, 2021). Fall-related injuries are one of the most important causes of morbidity and mortality with the risks of disability loss and death (Lee et al., 2018, p.1066).

It is stated that home or environmental risk factors play an important role in more than half of the falls (NCOA, 2022). It has been reported that 60% of fatal falls in the elderly aged 65 years and over occur at home, 30% occur in public places and 10% occur in health institutions (ASHB, 2007, p. 6-15).

Older people with weak functional capacity are more vulnerable to health problems and environmental conditions. Accordingly, unsafe environments are risk factors that expose them to events such as falls, increase morbidity and mortality rates, and jeopardize the lifestyle of this population (Echeverría, Astorga, Fernández, Salgado & Dintrans, 2022, p.1).

Fear of Falling

The fall experiences in the life of the elderly individual and the events he/she sees around him/her cause him/her to see the fall event as a sign of fear and weakness for his/her next life. This problem is defined as "fear of falling" in the literature. Fear of falling is defined as "the perception of low self-efficacy in avoiding falls while performing basic activities that are not dangerous in daily life" (Tinetti, Richman & Powell, 1990, p.240). According to another definition, fear of falling is defined as 'anxiety about falling that leads to avoidance and reduction in activity'. Reduction in activities leads to changing conditions, weakness and abnormal gait and may increase the fear and risk of falling in the long term. Thirty percent of older people living in the community fall every year and 15% fall more than once (Hausdorff et al., 2001, p.1051). It has been emphasized that fear of falling causes more restrictive results in daily physical activities than falls and fall-related injuries (Pereira et al., 2020, p.2). Activity restriction due to fear of falling may increase the risk of falling (Friedman et al., 2002, p.1330). Many elderly individuals do not report their falls or do not seek medical attention unless they are injured. Fear of falling, which is considered among the risk factors for falls in the elderly, has been defined as the psychological and behavioral consequences of a fall experienced by an elderly person. It has been stated that patients admitted to the hospital due to falls show a series of symptoms that constitute post-fall syndrome after four months of follow-up and the most common symptom is falling (Murphy, 1982, p.269). In WHO's Global Report on the prevention of falls in old age, it is emphasized that the fear of falling increases the risk of falling among older people who have already fallen and triggers a decline in functional capacity (WHO, 2007b).

In terms of falls; it was stated that the presence of a history of old falls was also determined as one of the risk factors and accordingly, the frequency of assistive device use increased, the individual's going out on the street decreased with a decrease in mobility and the rate of domestic falls

increased (Gökçek, 2019, p.218). It has been emphasized that elderly individuals with fear of falling have fallen at a high rate in the last year and that elderly individuals with fear of falling have a higher risk of falling (Caner & Avcı, 2022, p.196). Fear of falling can occur even in a near-fall experience, is associated with a decrease in activities of daily living, and is associated with anxiety and depression. This condition is also known as post-fall anxiety syndrome and is more common in older people living alone, those with cognitive and movement disorders, poor balance and a history of falls. It is a risk factor for future falls (Ang, Low & How, 2020, p.116).

It has been emphasized that the experience of falling in different time periods does not affect the presence of fear of falling and that the fear of falling continues for at least one year (Chen, 2021, p.2). Therefore, the preventive approach can be much more effective if the elderly never experience falls and therefore are not affected by the fear of falling. In order to prevent falls, it is necessary to evaluate the space where the elderly live and use, observe the movements of the elderly, and determine the fall risk levels (Çubukçu, 2018, p.51).

Considering the changes associated with aging, the need for environments and spaces that increase the ability of individuals to maintain their daily lives comfortably, safely, independently and support their deficiencies is gradually increasing over the life span. The changes seen throughout the process cause people to decrease their ability to adapt to the environmental conditions in which they live and to experience various difficulties in places (Azak, 2020). In another dimension, the importance of this situation is not known before the fall event occurs in most elderly individuals and they do not take precautions to prevent it from occurring. However, after experiencing a fall-related negativity, they take measures to protect themselves from falling (Swift, 2006, p.65). Many older people are 'silent fallers' who do not report their falls and do not seek medical attention unless they are injured. 'Silent fallers' often ignore falls as part of aging (Ang et al., 2020, p.116). Therefore, the need for safe environments for older people is even greater.

Elderly and Ergonomic Environment

One factor that significantly influences the likelihood of a person falling and/or being injured due to a fall is the physical environment and its structure (Iamtrakul et al., 2021, p.2). Environmental and other risks, such

as poorly lit roads and unsafe sidewalks, significantly increase the likelihood of falls among older people (Clemson, 2008, p.382). There are also many risk factors that increase the risk of falls in homes where older people live. Home safety visits have proven to be effective in identifying environmental risk factors that increase the risk of falls. Especially in developing countries, most of the elderly individuals live with their relatives and they have to live in the environmental arrangement preferred by their relatives without their own choice. Therefore, the need to identify environmental risk factors is important (WHO, 2007a).

The presence of appropriate designs in every area open to the use and interaction of elderly people to support and facilitate their active participation determines the ergonomic environment (Pinto et al., 1997, p.339). In addition to being considered as a spatial fiction, architecture exists by alluding to both the architectural product and the intellectual infrastructure under that service. This important architectural product also serves the use of the individual and society (Sözen & Tanyeli, 1986, p.162). The level of sensitivity to the problems and demands of the elderly in the design process affects the design, and the design of the spaces of use in the city for the elderly is of special importance.

The designed space is the understanding of space of scientific perspective and disciplines, namely geographers, urban planners, architects, engineers, etc. (Lefebvre, 1991b, p.39). The ability of the elderly to lead an active and independent life is directly related to the suitability of the social and physical environment offered to them for their perceptual, mental and physical capacities (Zorlu, 2017, p.43).

Like every individual, the elderly have the right to live in a comfortable, appropriate, safe and healthy environment. The equipment and arrangement of the dwelling and the immediate environment can be adjusted to solve or minimize the problems of the elderly. Environmental conditions affect outdoor mobility, especially in older adults, by facilitating or restricting participation in activities outside the home (Rantanen et al., 2012, p.2). A study showing that the perception of barriers to outdoor mobility precedes reduced mobility among older people living in the community emphasizes that environmental conditions are a risk factor for functional limitations (Rantakokko et al., 2012, p.119; WHO, 2021a).

According to the theory that there is a reciprocal effect between a person's physical and social environment and their behavior, and that the poorer their behavioral skills, the more their environment influences them

(Lawton & Simon, 1968, p.108), older adults can be particularly affected by their environment. A safe outdoor environment can encourage older adults to participate in health-promoting outdoor activities in the neighborhood. Fear of falling outdoors may increase when the environmental pressure of the neighborhood's architectural structure exceeds individual capacity (Lee et al., 2018, p.1071).

It is emphasized that older adults with fear of falling perceive the built environment as dangerous when it does not meet their needs for safety, accessibility and comfort (Curcio, 2022, p.84). It has been stated that the risk of falls can be reduced by 21% with appropriate environmental interventions (Clemson, Mackenzie, Ballinger, Close, & Cumming, 2008, p.969), and the risk can be reduced by 41% with changes made at home (Karlsson, Magnusson, Von Schewelov & Rosengren, 2013).

Ramps or high stairs, high sidewalks, steep sidewalks, steep ramps, pedestrian crossings without lights and audible warnings, high overpasses with steep stairs, which are very common in Turkey, can cause elderly people with mobility difficulties and fear of falling to be unable to leave their homes. The human being at every point of architectural design is the most decisive factor. Disciplinary perspectives on planning the physical environment in line with analyses that take into account the needs of elderly individuals, analyzing the impact of the design on the individual and making revisions when necessary can ensure the active and healthy participation of elderly individuals in life. The combination of what is perceived and what is designed reveals the lived space. The harmony of this trio can result in the mastery of living the space (Lefebvre, 1991b, p.39).

Conclusion

Aging is a natural process in which many physiological, psychological and social changes occur. The aging of the world population brings along many problems related to the aging period. One of the most common problems encountered in old age is falls. Falls and the subsequent fear of falling are public health problems and can cause anxiety and fear depending on their occurrence, cause restrictions in physical mobility in the elderly and reduce the quality of life. Old age, which should be addressed with a holistic approach, is not limited to individuals over the

age of 65. It is a situation that is inevitable for every individual to experience and includes the whole society. Therefore, the necessity of a holistic approach to falls in old age has become even more important.

Falls, which are an important cause of injury in older adults, are caused by the interaction of individual and environmental factors. The most common cause of falls in the elderly is physical factors including the architectural features of houses, gardens, social environment areas and other structures or the internal design features of the spaces. The place in the mental memory of the fear of falling, which may be caused by a minor fall, can be reflected in the spaces and may cause restrictions in the use of the spaces by the elderly. Spaces where a fall has occurred or is likely to occur can maintain its continuity in the mind and negatively affect the use of physical spaces as a reflection of the fears and anxieties of the elderly. This situation may impair the quality of life of the elderly by preventing their socialization and active participation. Space designs that will facilitate the physical activities of older people; It is emphasized that it has an impact on improving functional capacity, increasing autonomy in performing activities of daily living, and reducing frailty and fall risk in older people (Tornero-Quiñones et al., 2020, p.2).

In order to facilitate the participation of elderly individuals in life and to continue their active participation in living spaces, it is of great importance that all disciplines and especially spatial designers are professionally aware of the transformative and constructive features of their own powers. The power of a space to transform its inhabitants can be utilized. The contribution of space designs where falls are never experienced to the life of the elderly is very great. Elderly individuals' meaningful and positive experience of spaces ensures the sustainability of their quality of life. WHO aims to create age-friendly cities and communities that maximize the capabilities of all people in general, with strategies that involve multiple sectors (health, social protection, transport, housing, workforce) and stakeholders (civil society, older people and their organizations) (WHO, 2021c). In this context, the recommendations emerged from our article;

- In the design of spaces; it should be ensured that falls are never experienced by architectural designs that support the physical and perceptual active and healthy participation of elderly individuals in the space. It can be facilitative and supportive in preventing the fear of falling.

Great gains can be achieved by designing spaces where falls will never occur in the elderly.

- With functional and usable spaces, physical mobility can be ensured and increased by creating spatial perceptions equipped with positive reinforcements in the elderly.
- In increasing the quality of life of the elderly, the perception of the past related to the space can have an impact on the future and strategies that support this positively can be created.
- Spaces with richness and diversity can be designed to contribute to the adoption of active lifestyles by elderly individuals.
- In policies to be developed for the elderly, the most important of forward-looking multifaceted planning is the planning and realization of age-friendly cities that mediate the protection of the quality of life of the elderly.
- The partnership of multidisciplinary perspectives should be ensured in urban designs, especially in planning for elderly individuals.

It should not be forgotten that urban spaces are in a position to significantly affect the quality of life of individuals, and holistic approaches that include the physical, perceptual, social and psychological dimensions of each individual candidate for aging should be exhibited in the creation of designs.

References

- Ağar, A. (2020). Yaşlılarda ortaya çıkan fizyolojik değişiklikler. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 3(3), 347-354.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB), Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2015). Yaşlı dostu kentler sempozyumu, Bildiri Kitabı, Ankara. 25.08.2023 tarihinde [https://www.aile.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/yasli-dostu-kentler-sempozyumu-bildiri-kitabi-yasli-dostu-kentler-sempozyumu-bildiri-kitabi-ni-indirmek-icin-tiklayiniz.pdf](https://www.aile.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/yasli-dostu-kentler-sempozyumu-bildiri-kitabi/yasli-dostu-kentler-sempozyumu-bildiri-kitabi-ni-indirmek-icin-tiklayiniz.pdf) adresinden erişilmiştir.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2007). Türkiye’de yaşlıların durumu ve yaşlanma ulusal eylem planı. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü. 20.08.2023 tarihinde <https://www.aile.gov.tr/media/33628/turkiyede>

- yaslıların-durumu-ve-yaslanma-ulusal-eylem-plani.pdf adresinden erişilmiştir.
- Akyıldız, N. A. (2017). *İnsan-mekân ilişkisi bağlamında 'yaşlı dostu mekânlar'*. Grafiker Yayınevi.
- Akyıldız, N. A. (2020). Sürdürülebilir yaş dostu kentler için aktif yaşlanmanın değeri. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 49-70.
- Akyıldız, N. A., & Akbaş, E. (2020). Yaş dostu kent kriterlerinin kentsel morfolojiyi biçimlendirmesi. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4(12), 16-22.
- Ang, G. C., Low, S. L., & How, C. H. (2020). Approach to falls among the elderly in the community. *Singapore Medical Journal*, 61(3), 116.
- Arslan, S. (2021). Ayşe Erkmen'in işlerinde bellek ve mekân. *İdil*, 88, 1865-1874.
- Atay, E., & Akdeniz, M. (2011). Yaşlılarda düşme, düşme korkusu ve bedensel etkinlik. *GeroFam*, 2(1), 11-28.
- Avcioğlu, S. S., & Akın, O. (2017). Kolektif bellek ve kentsel mekân algısı bağlamında İstanbul Tuzla Köyiçi Koruma Bölgesi'nin mekânsal değişiminin irdeelenmesi. *İdealkent*, 8(22), 423-450.
- Azak, S. N., & Belir, O. (2020). Yaşlı bireylerin kent mekânlarını kullanım analizleri: Heybeliada'da bir inceleme. *Modular Journal*, 3(1), 20-38.
- Beğer, T., & Yavuzer, H. (2012). Yaşlılık ve yaşlılık epidemiyolojisi. *Klinik Gelişim*, 25, 1-3.
- Buz, S., Koçak, Y. E., & Gözen, Ö. (2018). Türkiye'de yaşlılara sunulan hizmetlerin Birleşmiş Milletler Yaşlılık İlkeleri çerçevesinde değerlendirilmesi: Ankara örneği. *The Journal of Academic Social Science*.
- Caner, Ş., & Avcı, İ. A. (2022). Yaşlılarda düşme riski, korkusu ve düşme davranışları ile düşmeye yönelik evde bakım gereksinimlerinin incelenmesi. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 193-208.
- Canever, J. B., Danielewicz, A. L., Leopoldino, A. A. O., & de Avelar, N. C. P. (2021). Is the self-perception of the built neighborhood associated with fear of falling in community-dwelling older adults? *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 95, 104395.
- Cevizci, A. (2000). Bellek. Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Paradigma. 06.06.2024 tarihinde <https://can-ada.net/wp-content/uploads/2020/06/ahmet-cevizci-felsefe-socc88zlucc88gcc86ucc881816.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Chen, W. C., Li, Y. T., Tung, T. H., Chen, C., & Tsai, C. Y. (2021). The relationship between falling and fear of falling among community-dwelling elderly. *Medicine*, 100(26).
- Clemson, L., Mackenzie, L., Ballinger, C., Close, J. C., & Cumming, R. G. (2008). Environmental interventions to prevent falls in community-dwelling older people: A meta-analysis of randomized trials. *Journal of Aging and Health*, 20(8), 954-971.
- Curcio, C. L. (2022). Fear of falling and environmental factors: A scoping review. *Annals of Geriatric Medicine and Research*, 83-93.

- Çubukçu, M. (2018). Evde bakım alanlarda düşme riskinin değerlendirilmesi. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 22(2), 50-57.
- Demirkan, H. (2015). Mekânlarda erişilebilirlik, kullanılabilirlik ve yaşanabilirlik. *Dosya* 36, (3), 1-4.
- Dostoğlu, N., Şahin, E. B., & Taneli, Y. (2009). Evrensel tasarım: Tanımlar, hedefler, ilkeler. *Mimarlık Dergisi*, 347.
- Echeverría, A., Astorga, C., Fernández, C., Salgado, M., & Dintrans, V. (2022). Functionality and seniors: Where are we and where should we be going? *Revista Panamericana de Salud Publica = Pan American Journal of Public Health*, 46.
- Edgü, E. (2021). Hayatta kalma güdüsü: Bir mekânsal algı süreci. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 19(1), 217-241.
- Enginöz, E. B. (2015). Erişilebilir mimarlık. *Mimarlık Dergisi*, 381, 48-52.
- Friedman, S. M., Munoz, B., West, S. K., Rubin, G. S., & Fried, L. P. (2002). Falls and fear of falling: Which comes first? A longitudinal prediction model suggests strategies for primary and secondary prevention. *Journal of the American Geriatrics Society*, 50(8), 1329-1335.
- Gezer, H. (2012). Mekânu kavrama sürecinde algılama bileşenleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 1-10.
- Gökçek, M. B., Gökçek, İ., Yılmaz, T., Kasım, İ., Yılmaz, T. E., & Özkara, A. (2019). Düşme şikâyeti ile acil servise başvuran 65 yaş ve üzeri hastaların düşme nedenleri ve risk faktörlerinin araştırılması. *Konuralp Medical Journal*, 11(2), 217-226.
- Hausdorff, J. M., Rios, D. A., & Edelberg, H. K. (2001). Gait variability and fall risk in community-living older adults: A 1-year prospective study. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 82(8), 1050-1056.
- Iamtrakul, P., Chayphong, S., Jomnonkwao, S., & Ratanavaraha, V. (2021). The association of falls risk in older adults and their living environment: A case study of rural area, Thailand. *Sustainability*, 13(24).
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum, algı ve iletişim*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları.
- Karlsson, M. K., Magnusson, H., Von Schewelov, T., & Rosengren, B. E. (2013). Prevention of falls in the elderly — a review. *Osteoporosis International*, 24(3), 747-762.
- Kozak, D. A., Bahar, N. T., Faruk, A. Y., Kılıç, B., & Başibüyük, G. Ö. (2021). Türkiye’de ileri yaştaki yetişkinlerin düşme durumları. *Antropoloji*, 41, 11-20.
- Köktürk, E. (2010). Mekân algısı ve mekân ilişkisi üzerine. *Mekânsal Planlamada Jeodezi Sempozyumu*, 1-15.
- Lawton, M. P., & Simon, B. (1968). The ecology of social relationships in housing for the elderly. *The Gerontologist*, 8(2), 108-115.

- Lee, H., Kim, S. H., Lee, S. C., Kim, S., Cho, G. C., Kim, M. J., & Han, C. (2018). Severe injuries from low-height falls in the elderly population. *Journal of Korean Medical Science*, 33(36).
- Lee, S., Lee, C., Ory, M. G., Won, J., Towne Jr, S. D., Wang, S., & Forjuoh, S. N. (2018). Fear of outdoor falling among community-dwelling middle-aged and older adults: The role of neighborhood environments. *The Gerontologist*, 58(6), 1065-1074.
- Lefebvre, H. (1991). The production of space. *Blackwell*.
- Leland, R. M. (2006). *Mimarlığın öyküsü, öğeleri ve anlamı* (E. Akça, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Montero-Odasso, M., Van Der Velde, N., Alexander, N. B., Becker, C., Blain, H., Camicioli, R., ... & Masud, T. (2021). New horizons in falls prevention and management for older adults: A global initiative. *Age and Ageing*, 50(5), 1499-1507.
- Murphy, J. I. B. (1982). Düşme sonrası sendromu: 36 yaşlı hasta üzerinde yapılan bir çalışma. *Gerontoloji*, 265-270.
- Özen, A. (2006). Mimari sanal gerçeklik ortamlarında algı psikolojisi. *Bilgi Teknolojileri Kongresi IV, Akademik Bilişim 2006*, Denizli, Turkey.
- Palabıyık, A. (2012). *Özgün bir kentsel mekân okuması: Muş örneği*. Kent Sosyolojisi, Hece yay.
- Pereira, C., Bravo, J., Raimundo, A., Tomas-Carus, P., Mendes, F., & Baptista, F. (2020). Risk for physical dependence in community-dwelling older adults: The role of fear of falling, falls and fall-related injuries. *International Journal of Older People Nursing*, 15(3).
- Pinto, M. R., De Medici, S., Zlotnicki, A., Bianchi, A., Van Sant, C., & Napou, C. (1997). Reduced visual acuity in elderly people: The role of ergonomics and gerontechnology. *Age and Ageing*, 26(5), 339-344.
- Portegijs, E., Lee, C., & Zhu, X. (2023). Activity-friendly environments for active aging: The physical, social, and technology environments. *Frontiers in Public Health*, 10, 1080148.
- Ramachandran, V. S., Blakeslee, S., & Dolan, R. J. (1998). Phantoms in the brain probing the mysteries of the human mind. *Nature*, 396(6712), 639-640.
- Rantakokko, M., Iwarsson, S., Mänty, M., Leinonen, R., & Rantanen, T. (2012). Perceived barriers in the outdoor environment and development of walking difficulties in older people. *Age and Ageing*, 41(1), 118-121.
- Rantanen, T., Portegijs, E., Viljanen, A., Eronen, J., Saajanaho, M., Tsai, L. T., ... & Rantakokko, M. (2012). Individual and environmental factors underlying life space of older people—study protocol and design of a cohort study on life-space mobility in old age (LISPE). *BMC Public Health*, 12, 1-17.
- Rico, C. L. V., & Curcio, C. L. (2022). Fear of falling and environmental factors: A scoping review. *Annals of Geriatric Medicine and Research*, 26(2), 83.

- Sağlık Bakanlığı (SB). (2021). Türkiye Sağlıkla Yaşlanma Eylem Planı ve Uygulama Programı 2021-2026. 06.07.2024 tarihinde https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/kronik-hastaliklar-ve-yasli-sagligi-db/Dokumanlar/Kitaplar/Turkiye_Saglikli_Yaslanma_Eylem_Plani_ve_Uygulama_Programi_2021-2026.pdf adresinden erişilmiştir.
- Sanderson, W. C., & Scherbov, S. (2019). *Prospective longevity: A new vision of population aging*. Harvard University Press.
- Solak, S. S. G. (2017). Mekân-kimlik etkileşimi: Kavramsal ve kuramsal bir bakış. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 13-37.
- Sözen, M., & Tanyeli, U. (1986). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. Evrim Matbaacılık.
- Swift, C. G. (2006). The role of medical assessment and intervention in the prevention of falls. *Age and Ageing*, 35, 65-68.
- Taş, E. Z., Kırışık, H., Yıldız, F., Ata, Z., & Aktuğ, M. (2023). Yaşlı dostu kentin anlamı ve aktif yaşlanmaya katkıları: Cumhuriyetin 100. yılında İzmir kenti örneği. *Kent Akademisi*, 16 (Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı | Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye), 71-96.
- The National Council on Aging (NCOA). (2022). Falls prevention for older adults. 08.10.2023 tarihinde <https://www.ncoa.org/older-adults/health/prevention/falls-prevention> adresinden erişilmiştir.
- Tinetti, M. E., Richman, D., & Powell, L. (1990). Falls efficacy as a measure of fear of falling. *Journal of Gerontology*, 45(6), 239-243.
- Tornero-Quiñones, I., Sáez-Padilla, J., Espina Díaz, A., Abad Robles, M. T., & Sierra Robles, Á. (2020). Functional ability, frailty and risk of falls in the elderly: Relations with autonomy in daily living. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(3), 1006.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2023). Düşmek. 06.09.2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr> adresinden erişilmiştir.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TİK). (2021). İstatistiklerle yaşlılar, 2020. 08.09.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index> adresinden erişilmiştir.
- Uzun, N., Şahbaz, Y., & Tarakçı, E. (2018). Yaşlılarda düşmeye yol açan faktörler ve koruyucu rehabilitasyon yaklaşımları. *HSP*, 5(2), 267-274.
- Wanka, A., Moulart, T., & Drilling, M. (2018). From environmental stress to spatial expulsion – Rethinking concepts of socio-spatial exclusion in later life. *International Journal of Ageing and Later Life*, 12(2), 25-51.
- World Health Organization. (2007a). WHO global report on falls prevention in older age. 08.09.2024 tarihinde https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/43811/9789241563536_eng.pdf?sequence=1 adresinden erişilmiştir.

- World Health Organization. (2007b). Global age-friendly cities: A guide. 25.09.2023 tarihinde https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43755/9789241547307_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden erişilmiştir.
- World Health Organization. (2015). World report on ageing and health. 25.09.2023 tarihinde <https://www.afro.who.int/publications/world-report-ageing-and-health> adresinden erişilmiştir.
- World Health Organization. (2018). Ageing and health, key sheets. 26.09.2023 tarihinde <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health> adresinden erişilmiştir.
- World Health Organization. (2021a). Active ageing: A policy framework. 25.09.2023 tarihinde https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67215/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden erişilmiştir.
- World Health Organization. (2021b). Falls. 25.09.2023 tarihinde <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/falls> adresinden erişilmiştir.
- World Health Organization. (2021c). WHO's work on the UN Decade of Healthy Ageing (2021–2030). 16.10.2023 tarihinde <https://cdn.who.int/media/docs/default-source/decade-of-healthy-ageing/decade-proposal-final-apr2020-en.pdf> adresinden erişilmiştir.
- World Health Organization. (2021d). Step safely: Strategies for preventing and managing falls across the life-course. 25.09.2023 tarihinde <https://www.who.int/publications/i/item/978924002191-4> adresinden erişilmiştir.
- Zorlu, T. (2017). Yaşlılar için konutta iç mekân tasarımı ve ergonomi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 10(2), 40-53.

Nuray Girgin

1988 yılında Hacettepe Üniversitesi Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü'nden mezun oldu. Uzun yıllar alanda fizyoterapist olarak çalıştıktan sonra 2005 yılında Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü /Psikoloji, İnsan Bilimleri Ve Felsefe Programında Yüksek Lisansını tamamlamasının ardından doktora eğitimini 2018 yılında İstanbul Medipol Üniversitesi Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü'nde tamamladı. 2019-2022 yılları arasında Okan Üniversitesi'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev aldı. 2022 yılından beri Ankara Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmalarına devam etmektedir.

She in 1988, graduated from Hacettepe University Physiotherapy and Rehabilitation Department. After working as a physiotherapist in the field for many years, she completed his master's degree at Maltepe University Institute of Social Sciences /Psychology, Human Sciences and Philosophy Program in 2005 and completed her doctorate education at Istanbul Medipol University Physiotherapy and Rehabilitation Department in 2018. Between 2019 and 2022, she worked as PT,PhD at Okan University. Since 2022, she has been working as PT,PhD at Ankara Medipol University, Faculty of Health Sciences, Department of Physiotherapy and Rehabilitation.

E-posta: nuray.girgin@ankaramedipol.edu.tr

Esra Girgin

1999 yılında Anadolu Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümünde lisans eğitimini, 2005 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programında yüksek lisans eğitimini, 2010 yılında Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı Restorasyon alanında yüksek lisans eğitimini ve 2021 yılında Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı Restorasyon alanında doktora eğitimini tamamlamıştır.2019 yılından itibaren Beykoz Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Doktor Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır.

She completed her Ph.d. License at Anadolu University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of Architecture in 1999, her master's degree at Yıldız Technical University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, History and Theory of Architecture Master Programme in 2005 and at Gazi University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Architecture Department, Restoration Programme in 2010, her doctorate degree at Gazi University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Architecture Department, Restoration Programme in 2021. She has been working as an Asst. Prof. Dr. at Beykoz University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of Architecture since 2021.

E-posta: esragirgin@beykoz.edu.tr

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1374456

Derleme Makalesi / Review Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 1157 - 1189

Müşterek Mekân Oturma Elemanlarının Sağlık ve Konfor Koşullarını Karşılama: Kent Mobilyaları Üzerinden Bir İnceleme

Mehmet Varlı¹

ORCID: 0000-0003-3613-6324

Öz

İnsanın doğal gereksinimlerinden biri olan oturma eyleminde, anatomik yapının eyleme elverişliliği, çevre ve donatı materyalin uygunluğu, oturma elemanının tasarım yetkinliği; eylem süreci ve sonucunda, sağlık, konfor ve verimde beklenen neticenin elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Müşterek mekânlarda konumlandırılan, değişken kullanıcılara hitap eden oturma elemanlarında; kullanıcı hassasiyeti, eyleme yönelik doğru tasarım, malzeme ve montaj durumu, çevre koşulları ve diğer kullanıcıların bıraktığı deformasyon, kendisinden beklenen verimin seviyesi üzerinde etkilidir. Toplumsal çevrenin hizmet enstrümanı bu donatılar, kullanıcı sağlık ve konfor durumunun devamını sağlamalı, çevre ve eylemsel etkileşime engel olmamalıdır. Çalışmada, müşterek mekânlar arasında sayacağımız kentsel alanlarda kullanıma sunulan oturma donatılarının; çevrede gerçekleşen eyleme yönelik beklenen sağlık ve konfor koşullarının kullanıcılar üzerindeki etkisinin belirlenmesi, kullanıcı ve donatı etkileşiminin iyileştirilmesinde tasarım kriterlerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Literatür taraması ile kent mobilyalarında oturma konfor ve konforsuzluğu, mobilya ve kullanıcı etkileşimi, etkileşimin postür sağlığı üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müşterek mekân, postür, oturma elemanı, kent mobilyası

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, E-posta: mehmetvarli@hotmail.com

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1374456

Derleme Makalesi / Review Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 1157 - 1189

Meeting Health and Comfort Conditions of Common Space Seating Elements: A Review on Urban Furniture

Mehmet Varlı¹

ORCID: 0000-0003-3613-6324

Abstract

In the act of sitting, which is one of the natural needs of human beings, the suitability of the anatomical structure for the action, the suitability of the environment and the reinforcement material, and the design competence of the seating element; the action process and its result allow the expected result in health, comfort and efficiency to be achieved. In seating elements that are positioned in common spaces and appeal to variable users; user sensitivity, correct design for action, material and assembly status, environmental conditions and deformation left by other users are effective on the level of efficiency expected from it. These equipment, which are the service instruments of the social environment, should ensure the continuation of the user's health and comfort status and should not interfere with environmental and action interaction. In this study, it is aimed to determine the effect of the expected health and comfort conditions on the users of the seating equipment offered for use in urban areas, which we consider among the common spaces, and to reveal the design criteria for improving the interaction between the user and the equipment. With the literature review, seating comfort and discomfort in urban furniture, furniture and user interaction, and the effects of interaction on posture health were examined.

Keywords: *Common space, posture, seating element, urban furniture*

¹ Master's Student, Kirikkale University, Faculty of Fine Arts, Department of Interior Architecture and Environmental Design, E-mail: mehmetvarli@hotmail.com

Giriş

Fiziksel bir çevrede yürütülen yaşamsal aktiviteler, bireysel belirlemeler veya toplumsal çevre kurgusunun etkisi altında gerçekleşmektedir. Güleç Solak (2017), fiziksel çevrenin içerisinde var olan bireylerin kültür ve geleneklerini, değerlerini, dünya görüşlerini etkileyen ve ileten yapıda olduğunu ifade etmekte, anlamlı bir çevrenin malzeme, renk, biçim ve büyüklükler, donatı, peyzaj gibi somut unsurların etkilemesi ile oluştuğunu belirtmektedir. Eylem çevresinin oluşum ve ihtiyaç karşılama esnekliği, bireyin çevre uyaranlarına verdiği tepki ya da uyum, mekânda var olan donatı performansı gibi unsurlar mekân-birey etkileşim seyri üzerinde etkilidir. Özel alanlarda birey, mekânı kontrol edebilmekte, beğeni ve isteklerine göre egemenlik alanını oluşturabilmektedir. Toplumsal mekânlarda ise sergilenen davranışlar çevresel imkânlar, belirlenen kurallar ve yerleşik işleyiş düzeninin etkisi altında gerçekleşebilmektedir. Bireysel kullanıma sahip özel alanlarda mekân ve donatı ergonomisi koşulların elverdiği düzeyde kişinin tercih ve müdahaleleri ile oluşturulurken, müşterek mekânların sunduğu hizmet konforunun iyileştirilmesinde bireyin etkisi çok daha sınırlıdır. Ortak kullanım alanlarına yerleştirilecek veya oluşturulacak oturma donatılarının tasarım, malzeme, konumlandırılma biçim ve esnekliği, farklı bireylerde farklı etki bırakacağından kişisel kullanıma hizmet eden donatılardan daha geniş bir çerçevede ele alınması gerekir.

İnsan vücudu; bireyin genetik kodlarının, fiziksel ve zihinsel gelişmişlik kapasitelerinin belirleyeceği müdahaleler ile gerçekleşecek eylemlere karşı dayanma ve tahammül sınırları olan bir yapıdadır. Çevre uyaranlarına karşı sergilenen tepkilerde vücut formu ve organlar, eylem ve pozisyonlara göre şekil alıp direnç göstermektedir. Eylemlerin gerçekleşmesine olanak sağlayacak veya destekleyecek çevresel elemanların materyal ve tasarımlarının birey anatomik yapısı ile etkileşim anında konfor ve sağlık koşullarını karşılayacak ergonomik yapıda oluşturulması gerekmektedir. Çevresel şartların ve içerisinde yer alan donatı tasarımlarının elverişliliği kullanıcının fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimine katkı sağlamakta, düşünce ve hayal gücünün sınırları genişletip kararlarının ve eylemlerinin isabetli sonuçlanmasına katkı sunmaktadır.

Teknoloji ile gelişen ve çeşitlenen ürün yelpazesi, tasarımda esneklik, üretimde kolaylık, tedarikte hızlı erişim imkanları sunmaktadır. Bireyle-

rin ihtiyaçlarını karşılayacak yeni tasarım yaklaşımları ile ergonomik sınırlara yaklaşılmakta, beklenen eylem verimine katkıda bulunmaktadır. Değişen ihtiyaçlar, konfor koşullarında artan beklentiler ve teknolojik yaklaşımlar, kullanıcı ile tasarım ürünü donatılar arasında süregelen etkileşimin seyrini değiştirmekte, tasarımlarda revizyon ve yenilik ihtiyacını doğurmaktadır. Yeni tasarım veya iyileştirmeler, bireyin sergilediği eylemlerde vücudun eylem içerisinde aldığı pozisyon ihtiyaçlarını karşılayacak, vücut sağlığı ve kullanıcı konforunu iyileştirecek, ortamda gerçekleşecek etkileşimde algı kalitesini üst seviyeye taşıyacak, çevre-birey iletişim ağının kopmasına neden olmayacak biçimde oluşturulması kaçınılmazdır. Bireyin sergilediği aktivitelerin seyri sürecinde istendik veya vücut uyarılarına etkisi ile mevcut vücut pozisyonu değiştirilerek vücudun dinlenmesi, kaslarda oluşan gerilimlerin azaltılması sağlanmakta veya başka bir eylemin gerçekleştirilmesine geçiş yapılmaktadır. Bireyin günlük aktivitelerinin seyri sürecinde sergiledikleri ayakta durma, yürüme, koşma, yatma, uzanma gibi eylemlerin içerisinde yer alan oturma eylemi, vücudun doğal bir duruş biçimidir. Bu duruş biçimlerinde vücudun alacağı pozisyon, bireyin gerçekleştireceği eylem, plan ve çalışmalarına göre değişim göstermektedir.

Çağın getirdiği yaşam biçimi, sosyal etkileşim aktiviteleri, yeni eğitim yaklaşımları ve çalışma hayatı oturmayı öncülleyen yaklaşım sergilemekte, birey daha fazla oturma eylemi içerisinde kendini bulmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (2022), günümüzde ergenlerin %81'i ve yetişkinlerin %27,5'i DSÖ'nün tavsiye ettiği fiziksel aktivite seviyelerini karşılamadığını, bu durumun yalnızca bireyleri ve aileleri değil tüm toplumu ve aynı zamanda sağlık hizmetlerini de etkilediğini bildirmektedir. Oturma eyleminde tüketilen zaman ve enerjinin pragmatik sonuçları; birey hazır bulunuşluğu, eyleme yönelik sergilenecek doğru tutum, çevresel koşullar yanında oturma elemanlarının sağlık ve konfor odaklı tasarımlara sahip olmasına bağlıdır. Eyleme yönelik doğru, ergonomik ve ekonomik tasarımlar; süreç içerisinde gerçekleştirilecek faaliyetlerde verim, kalite ve algıya katkı sağlayacak, birey sağlığını olumsuz etkileyecek sonuçların ortaya çıkmasını engelleyecektir. Teknolojik gelişmeler ve güncel yaşam aktivitelerinin ortaya çıkardığı yeni duruş ihtiyaçlarını giderecek çözümlerin tasarımlara yansıtılması konfor ve verimin devamını sağlayacaktır.

Kullanıcının farklı zaman süreleri boyunca temasta bulunduğu oturma elemanları, hizmet odaklı görevleri ile yapılar içerisinde kullanılmakta yanı sıra farklı görev ve kullanım süreleri ile yapı çevrelerinde ve kent

dokusunda görev almaktadır. Kent kurgusu içerisinde çoğunlukla yerel yönetimlerce organize edilip kullanıcı hizmetine sunulan kent mobilyaları gerek kullanım çevresinin taşıdığı hava koşulları ve iklimsel özellikler gerekse kullanıcı çeşitliliği ve kültürel yaşam biçimi nedeni ile kullanıcı dostu yapısı, kullanım esnekliği, dayanım performansı, çevresel estetiğe katkısı ön planda tutularak tasarlanmalı, üretilmeli ve konumlandırılmalıdır.

Mekân ve Müşterek Mekân

İnsan davranışları belirli bir sosyal ve fiziksel çevrede meydana gelmektedir (Güleç Solak, 2017, s.15). Kişi, doğada hazır olarak erişebildiği ya da yapay olarak biçimlendirdiği fiziki ve sosyal çevrede yaşamsal süreçlerini devamlı kılabilmek için canlı ve cansız varlıklar, olay ve olgular ile sürekli etkileşim halinde bulunmaktadır (Tuncay, 2011, s.130). Gerekli tüm sistemler ile yapılandırılmış doğal çevrede yaşamsal aktivitelerini gerçekleştiren insan, çevresine uyum sağlamakta sahip olduğu esneklik ile çevresini etkilemekte, değiştirmekte ve ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Kuzgun, 2020, s.13). Yaşamsal tüm eylemlerin gerçekleştirildiği, kapsayan ve etkileyen yer olarak adlandırabileceğimiz mekân, sahip olduğu etki boyutu ile temas içerisinde bulunan bireyleri etkilemekte, yönlendirmekte ve ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Mekân, bir bakıma, bir yer, bir konum, bir adres iken diğer yandan, bir nicelik, bir sermayedir (Bilgin, 1984, s.19). Mekân, mübadele edilen, tüketilen, pasif veya boş bir şey, yok olmaya mahkûm bir ürün veya kavram olarak düşünülemez (Lefebvre, 2023, s.24). Sergilenen eylemler, ortaya çıkan ürünler, sosyal etkileşim aktiviteleri; mekân ve mekân bileşenlerinin etkisi ile şekillenmekte, anlam kazanmaktadır. Mekân, etki tepki yolu ile süreç yönetiminin seyrine müdahale etmektedir.

Fiziksel çevrenin; bireylerin, ailelerin ve belirli zümrelerin sınırlandırıldığı, mahremiyet içeren özel alanlar ile herkesin özgürce toplandığı, sosyal merkezli müşterek alanlardan oluştuğu söylenebilir. Özel alan, belirli bireylerin veya ekonomik kuruluşların sahip olduğu, kontrol ettiği ve kullanım koşullarını belirlediği alanlar, ortak alanlar ise içinde yer aldıkları topluluğu bünyesinde barındıran, onları destekleyen ve ifade eden, topluluğun ortak bir çevre kurma çabası ile ürettikleri mekânlar olarak tanımlanmaktadır (Stavrides, 2016, s.54). Toplumsal mekânı toplumsal bir ürün olarak tanımlayan Lefebvre'ye (2023) göre toplumsal mekân, toplumsal kazanımları bünyesine katar. Toplumsal kazanımlar, durağan

veya eylem içerisinde olan, doğan ve ölen hem kolektif hem de bireysel öznelere aittir (Lefebvre, 2023, s.56, s.63). Bu öznelere üzerinde fayda sağlayan, kullanılan ve paylaşılan kent alanları birçok farklı kişi tarafından paylaşıldıkları için müşterek mekânlar olarak kabul edilmektedir. İnsansal varoluş, özel veya müşterek mekân çevresinde gerçekleştirilecek eylemlerde çevre ile süregelen etkileşim içerisinde. Etkileşimde bulunan doğal ve yapay oluşumlar ile kurulan ilişkiler sürecinde, çevre ile duygusal, zihinsel ve fiziksel temaslar devam etmekte, bireyler bu temas çevrelerini konfor beklentilerine göre düzenlerken çevrelerde birey davranışlarına dokunarak algısal etki yaratmaktadır. Aktaş (2021), insan varlığının algı çevresini kişisel amaçları doğrultusunda özdeşleştirdiğini, çevrenin sunduğu koşullara kendini uydurarak mekânı anlamlandırıldığını belirtmektedir. Bireyin, mekânı hangi boyutta algılayabileceği ve hatırlayacağı; yol, yüzey, bölge, işaretler, birleşme noktaları gibi mekânsal ek bileşenlere bağlıdır (Özen, 2006, s.2). Mekânın sahip olduğu oluşum formu, renk ve dokusu, aydınlatma seviyesi, ses, ısı, koku gibi faktörler mekânın duyumlanması için mevcut verilerdir (Aktaş, 2021, s. 433).

Her toplumsal mekân, yaşanan ve algılanan, pratik ve teorik çok sayıda yöne ve harekete sahip bir süreç sonucunda oluşmaktadır (Lefebvre, 2023, s.133). Müşterek mekânlarda gerçekleştirilecek kullanım, eylem ve davranışlar, birey ile beraber ortaklığa iştirak eden diğer fertleri beraberinde eylemlerini etkileyecek, sınırlandıracak ve yönlendirecektir. Ortak alanın belirlediği kurallara uyum, mekânda sergilenecek yapıcı tutum ve müdahaleler, ortak mekân olgusuna aidiyet hissi ile yaklaşmak müşterek değerlere ve müşterek çevreye olumlu katkı sağlayacak, fayda boyutunu ve süresini artıracaktır.

Duruş ve Oturma Eylemi

Duruş (Postür)

Duruş (Postür), vücudun uzayda sergilediği otomatik veya bilinçsiz pozisyonlardır (Carini ve ark., 2017, s.12). Bir başka ifade ile vücudun, ayakta, yatar ve otururken aldığı hal veya vücut düzenidir (Uralı). Duruş, öznenin fizyolojik sistemine uyguladığı istedik yönlendirmeler ve çevre uyaranlarına bağlı olarak pozisyonlanan süreçlerdir. Vücudun boşlukta hareketli veya durağan konumlarda dengede kalıp işlevini sürdürebilmesini sağlamak amacı ile yerçekim kuvvetine karşı tepkide bulunması duruş kavramı ile ilişkilidir. Denge konumunun korunmasında

nörofizyolojik, biyomekânîk ve psiko-duygusal gibi faktörler duruşa katkıda bulunmaktadır (Scoppa, 2000, s.3). Doğru bir duruşta kas ve iskelet sistemi denge konumundadır. Dengeye kavuşmayan vücut duruşlarında ve anatomik yapının farklı bölümlerinde kurulacak yanlış ilişkiler yapı üzerinde daha yüksek bir gerilim oluşturmakta, bu durum postüral problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Postür, anatomik yapının stres altında kalmadan minimum enerji sarfiyatı ile maksimum denge sağlayan pozisyonudur (Pastorelli ve Pasquetti, 2013, s.96).

Vücudun bulunduğu mekânın her yönünden gelecek iletilere karşı aldığı konum ve iskelet sisteminin mekânla kurduğu ilişki, yerçekimi kuvvetine karşı denge kurmak için verilen tepki, duruş sergileyen özne ile çevre arasında kurulacak ilişki duruş ile ilgili olup bu kavramlar; mekânsallık kavramı, anti-yerçekim kavramı ve denge kavramı olarak sıralanmaktadır (Carini ve ark., 2017, s.12). Gün içerisinde sergilenen dinamik veya durağan eylemler, bireyin mevcut ruh hali ve stres düzeyi, çevrenin yarattığı psikolojik baskı, ortamın fiziksel koşulları duruşu etkileyen faktörlerdir. Ayrıca kişinin anatomik yapısı ve kalıtsal özellikleri, mevcut sağlık durumu ve tahammül noktası da duruş üzerinde belirleyici unsurlardır. Anatomik yapının içerisinde bulunduğu her duruş eylem ve pozisyonunda ilgili kaslarda oluşan aktivite enerji tüketiminde bulunmakta, duruş pozisyonlarının belirli aşamalarında vücut rahatlamaya gitme ihtiyacı duymaktadır. En rahat duruş bile belirli bir zamandan sonra yorucu hale gelmekte, gidilen duruş değişiklikleri ile ilgili kas grubunda gerilim azaltılarak rahatlama sağlanmakta, yorgunluk azaltılmaktadır. Aktivitelerin sağlıklı ve verimli yürütülebilmesi için eylem sürecinde doğru postürün sağlanması ve korunması gerekir. Doğru postürün ortaya konmasında eylem çevresi koşulları, eyleme aracılık eden donatı elemanlarının ergonomik yapıları yanında bireyin anatomik yapısı ile donatı boyutlarının uyumu etkili olmaktadır. Bu uyumun üst düzeyde sağlanması her zaman mümkün olmamaktadır. Ortalama boya sahip bireyler için inşa edilen ortamlarda kısa veya uzun boylu kişiler ortama uyumda sıkıntı çekmektedir (Barker, 1998, s.29). Müşterek hayata hizmet eden tasarım ürünlerinde farklı kullanıcı ihtiyaç ve fizyolojik yapıları dikkate alınarak daha geniş bir yelpazede tasarım anlayışına gidilmelidir.

Bireyin fizyolojik yapısı yanında aktif yaşamsal statü, fiziksel aktiviteler, doğru ve yerinde egzersizler düzgün postürün süreğenliğini etkilemektedir. Ceviz ve arkadaşları (2022), doğru postür için vücudun dengede

durmasını sağlayacak fonksiyonları kaybetmemesi için egzersizin öneme değinmektedir. Altun'a (1992) göre sağlıklı ve dik duruşu ifade eden düzgün postür; kasların en az çaba sarfedip ekonomik enerji tüketimi ile sergilenen duruştur. Düzgün postürün değişmesi durumunda omurga yapısındaki yük dağılımında dengesizlikler oluşmakta beraberinde omurgada şekil bozuklukları ve ağrılar meydana gelmektedir (Akt., Ceviz ve ark., 2022, s.140). Ayakta durma, oturma ve yatma pozisyonlarında sergilenen doğru duruş pozisyonları vücut üzerindeki baskıyı azaltmakta, kas ve iskelet sistem dengesini sağlayarak vücudu korumakta, hasar almasını engellemektedir. Yanlış duruşlarda oluşacak eklem dengesizlikleri ise tendon ve kas hareketini kısıtlayarak eylemleri zorlaştırmakta ve ağrılara sebep olmaktadır (Kim ve ark., 2015, s.1791). Güçlü fiziksel aktivitelerden yoksun bir yaşam biçimini oluşturan sedanter davranışlar kaliteli ve sağlıklı yaşamı sınırlandıran birçok olumsuz unsur içermektedir. Değişen yaşam biçimi, dijitalleşen eğitim ve iş faaliyetleri sedanter hayatı tetiklemektedir. Sosyal hayatta sedanter davranışlar yaygınlaşmaktadır. Katzman ve arkadaşlarının (2010) belirttiklerine göre sedanter yaşam biçimi ile yetersiz fiziksel aktiviteler denge ve postür bozulmalarını beraberinde getirmektedir (Akt., Ekşi, 2019, s.2).

Fiziksel egzersiz; büyüme, gelişme ve fiziksel durumların iyileşmesini sağlamakta, becerilerin düzenli ve bilinçli gelişimine destek olmaktadır. Fiziksel işlevlerin gelişmesi ile vücudun atletik yapıya kavuşmasını, fiziksel gücün artmasını sağlamaktadır. Zihinsel ve fiziksel sağlık üzerinde yarattığı iyileştirici, koruyucu ve geliştirici rolü yaşam tarzında kalite artışı sağlamaktadır (Hu ve Hao, 2022, s.3). Fiziksel aktivitenin, yaygın hastalıkların (diyabet, kalp rahatsızlıkları, felç vb.) önlenmesinde önemli bir faktör olduğu ve düzenli egzersiz yapan yaşlılarda ve denge bozukluğu yaşayan bireylerde stabiliteyi iyileştirdiği belirtilmektedir (Thomas ve Magal, 2014, s.2). Düzenli fiziksel aktivite hem zihinsel hem de fiziksel sağlığı desteklemektedir. 2022 yılı DSÖ Fiziksel Aktivite Profili'ne göre Türkiye'de, fiziksel hareketsizliğinin yaygınlığı, 11-17 yaş arası ergenler içinde; erkeklerde %77 bayanlarda %86, 18 yaş üstü yetişkinler arasında; erkeklerde %22 bayanlarda %39, 70 yaş üzeri yetişkinler arasında; erkeklerde %34 bayanlarda %55 olarak gerçekleşmiştir (DSÖ, 2022, s.363).

Günümüz koşullarında fiziksel aktivitelerin azalması ve bireylerin hareket yoksunu eylemler içerisinde bulunması; sosyal aktivite ve ilişkilerin gerçekleştiği çevrenin uzun süreli oturmayı gerektiren ya da sürekli otur-

maya teşvik eden oturma odaklı gelişimi ve dijital cihaz kullanımının etkilediği yaşam tarzının bir sonucudur. Anatomik yapı üzerinde doğru postürün korunmasında etkili olan fiziksel aktivitelerin azalması, oturma eylem sürelerinin artması duruş bozukluklarını beraberinde getirmektedir. Oturmayı öncülleyen eğitim faaliyetlerinde, iş yaşamı ve sosyal aktivitelerde postür sorunlarının engellenmesi için yapı ve yapı çevresinde, sosyal alanlarda ve kent kurgusunun farklı bileşenlerinde görev alacak oturma elemanları postür sağlığına katkı sunacak biçimde tasarlanmalı, üretilmeli ve konumlandırılmalıdır.

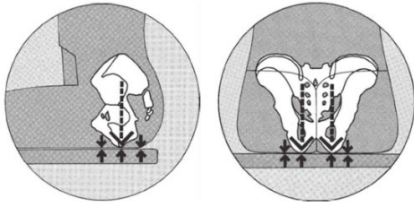
Oturma Eylem ve Konforu

Değişen yaşam tarzı, güncellenen ve çeşitlenen aktiviteler ve iş hayatı, teknolojik ürünlerin etkileyip yönlendirdiği sosyal ilişkiler oturmayı gün geçtikçe daha fazla öncüllemektedir. Bu etkilenmeler kent mobilyalarının kullanım sürelerini de etkilemekte, kısa süreli faydalanmadan uzun süreli kullanımlara doğru gidilmektedir. Oturma eylemi, bireyin vücut pozisyonunu oturma eylemine yönelik biçimlendirip, nesnenin formundan destek olarak vücut ağırlığının bir kısmını nesnenin temas yüzeylerine aktarma akışı olarak tanımlanabilir. Oturma eylemi, yer çekiminin oluşturduğu basıncı vücudun farklı noktalarına dağıtmak için kullanılan, dinlenme ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir duruştur. Bu şekilde gövde ağırlığı ayak, bacak ve sırt kaslarından belli bir oranda uzaklaşarak farklı bölgelere taşınır, taşınan bölge kaslarında rahatlama sağlanır. Konforlu oturma ayaklara etki edecek kuvvet ile ilişkili olup bu kuvvet vücut ağırlığının 1/3'ünden daha büyük olduğu durumda oturma eylemi uzun vadede rahatsızlık verecek hale gelmektedir (Goossens, 1994, s.4).

Oturma eylemlerinde duruş kaynaklı kas-iskelet sistemi bozuklukları, kullanıcı eylem verimini, algı kalitesini, sağlık ve konforunu olumsuz etkileyen önemli unsurlardır. Pozisyon kaynaklı rahatsızlıkların azaltılması için eyleme yönelik ergonomik ekipmanların tasarlanması gerekmektedir. Estrada ve Vea'nın (2018) belirttiğine göre, Filipinler'de 2013 yılında yapılan bir araştırmada 2011 ve 2013 yıllarında 20 veya daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde oluşan meslek hastalıklarında sırt ağrısı, 2011 ve 2013 yıllarında en sık görülen meslek hastalığı türüdür. Meslek rahatsızlıklarında sırt ağrısı 2011 yılında yaklaşık %35,5 (30.374 vaka) ve 2013 yılında yaklaşık %31,6 (54.244 vaka) olmuş, ayrıca 2011 yılında boyun-omuz ağrısı %10,2 ve 2013 yılında %10,6 olmuştur. Oturma eylemi; kalçaların, uylukların ve ayakların destek sağlayacak yüzeyler ile temasını içeren stabil bir

duruştur. Temas edilecek desteğin yüzeyine vücudun doğru biçimde hizalanması ile oluşturulacak oturma pozisyonu, duruş kaynaklı problemlerin yol açtığı ağrıları azaltabilir, hatta önleyebilir. Oturmada, ilgili kaslar ayak postürüne göre daha gevşek haldedir. Servikal, torasik ve lomber omurga kasları dik duruşun kontrolü ve core stabilizasyonunun sağlanmasında aktif görevdedir (Demirci, 2020, s.35). Oturma pozisyonunun fizyolojik yapıyı zorlamayacak biçimde dengelenmesi kısa vadede kaslarda baskı, dokularda sıkışma, omurgada ağrı oluşumunu engeleyecektir. Doğru ve dengeli oturma pozisyonu uzun vadede oturma kaynaklı duruş bozukluklarının oluşumunun önüne geçecektir. O'Sullivan ve arkadaşları (2012) uygunsuz duruşlu uzun süreli oturmalarda bel ağrısı riskini artırmayabileceğini, 30 dakikayı aşan uzun süreli oturmanın bel ağrısı yaşayan birçok kişide ağrının artmasına yol açacak faktörlerden biri olduğunu belirtirler. Yapılan başka bir çalışma, 3 saatlik kesintisiz oturmanın vücudun fizyolojik yapısında kan geçişine izin veren damar sayısında %33 oranında azalmaya yol açtığını ve uzun süreli oturma pozisyonunun kardiyovasküler hastalıklarda yaşanan artışla ilişkili olduğunu göstermektedir (Cappetti ve Manso, 2021, s.60).

Oturan gövdenin destek eksenini, iskiyal tüberositlerin (Pelvis kemiğinin alt kısmında bulunan, bireyin otururken temas yüzeyine en yakın kemiği, oturma kemiği) en alt noktasının koltuk yüzeyindeki izdüşümünden geçen koronal düzlemdeki (vücudu ön ve arka parçalara ayıran düzlem) bir çizgidir (Görsel 1) (Panero ve Zelnik, 2014, s.101). Oturma pozisyonunda, vücut ağırlığının yaklaşık % 25'i ayaklar vasıtasıyla zemine aktarılır. Oturma postüründe pelvisin nötr olduğu halde ağırlık merkezi iskiyal tüberositlerin üzerindedir (Demirci, 2020, s.29).

Görsel 1: Oturan bireyde iskiyal tüberositlerin kesit görünümü, (Panero ve Zelnik, 2014, s.102).

Oturma postüründe toplam vücut ağırlığının yaklaşık %75'i tüberositlerin sadece 26 santimetrekare üzerinde desteklenmektedir. Bu küçük

alana dağıtılan son derece ağır yük, kalçanın alt kısımlarında çok yüksek basınç gerilmelerinin oluşmasına neden olmaktadır (Panero ve Zelnik, 2014, s.101). Oturma pozisyonunda vücut ağırlığının büyük çoğunluğunu taşıyan kemik çıkıntıları ve kalça yapısı bu yükü taşımaya elverişlidir. Oturma yüzeyi vücudun oturma bölgelerine düşen ağırlık dağılımında etkilidir. Sert ve düz yüzeylerde temas bölgelerine düşen ağırlık payı artmaktadır. Kalçanın anatomik yapısına göre tasarlanmış yüzey forma sahip veya yumuşak yüzey kaplama malzemesi ile kaplanmış oturma elemanları ağırlık dağılımının dengeli olması için tercih edilmektedir (Altıparmakogulları, 2009, s. 24). Uzun süreli oturmalarda oluşan bu yüksek gerilmeler vücutta sızlamalar, temas bölgelerinde et ezilmelerine neden olabilmektedir. Kişi, oluşan rahatsızlığın azaltılması veya giderilmesi için duruş pozisyonunu değiştirebilir. Panero ve arkadaşına (2014) göre uzun süre devam eden oturuşlarda pozisyon değişikliğine gidilmemesi bölge dokularında kan akışının zayıflaması veya kesilmesine akabinde karınca lanma yaratıp ağrı, sızı veya uyuşmalara yol açmaktadır. Uzun süreli oturmalarda bası kaynaklı yaraların oluşması sıkça görülen bir sağlık problemidir. Özellikle yürüme engellilerde, bası yaralarının oluşması sıkça görülmektedir. Bası yaralarının sık görüldüğü yerlerin dağılımı; %28 ile İskium (kalça kemiğinin bir kısmı), %17-27 arası değer ile Sakrum (kuyruk sokumu kemiği) ve %12-19 ile Trokanterler (Uyluk kemiğinin kalçada olan kaputu yanındaki çıkıntılar) olarak gerçekleşmektedir (Altıparmakogulları, 2009, s.17). Müşterek mekânlarda hizmet sunacak oturma elemanlarının seçiminde veya oluşturulmasında faydalanma süresi aralığının geniş düşünülmesi uzun süreli kullanım kaynaklı problemleri azaltacaktır. Uzun süreli oturma kaynaklı bası yaralarının oluşumunu engellemek veya azaltmak için kullanılacak oturma elemanı oturma eylem biçimi ve süresi göz önüne alınarak seçilmelidir. Oturma elemanının oturma yüzey formu tasarımı, üretim malzemesi uzun süreli oturma eylemine olumlu katkı sunacak biçimde oluşturulmalıdır.

Oturma eyleminde konfor yani rahatlık ya da rahatsızlık tartışmalı bir kavram olmakla beraber öznel olan his ve duygular olarak nitelendirilmekte, konforu değerlendirmek için postür analizi, basınç ölçümleri gibi bazı objektif yöntemlere baş vurulmaktadır (De looze vd., 2003, s.985). Oturma eylemi; oturma elemanı, kullanıcı ve gerçekleştirilecek görev ile ilişkilidir. Oturmada konfor, oturma elemanı tasarımının ve birey vücut özelliklerinin bir fonksiyonudur (Main ve Hannah, 2010). Oturmanın temeli, kullanıcının duruşunda istikrarlı ve bedensel destek sağlamak, eylem boyu

kullanım rahatlığı vermek, fizyolojik olarak bireyde tatmin edici sonuçlar bırakmak, eylemin gerçekleşeceği görev ve faaliyetlere uygun olmaktır (Pheasant, 1996, s.68). Oturma postüründe sergilenecek aşırı eğimler kaslarda kan geçişini kısıtlayarak kayma gerilimleri oluşturmakta, sırt eğimi kayma gerilimini hafif etkilerken omurganın doğru duruş pozisyonunu büyük ölçekte etkilemekte ve baş ağrısı, nefes darlığı, boyun, bilek, sırt ve görme sorunları gibi problemler doğurmaktadır, ileri boyutta hipersifoz, epikondilit, karpal tünel, optik sinirin elastikiyet kaybı hastalıklarına neden olmaktadır (Cappetti ve Manso, 2021, s.60). Oturma fonksiyonunun kas, iskelet problemleri üretmesi için oturmanın dengelenmesi, doğru postürü koruyacak biçimde desteklenmesi gerekir. İyi bir oturma pozisyonu bireyi oturma kaynaklı sağlık sorunlarından korur, omurgada oluşacak bozulmaları ve akabinde yaşanacak ağrıların oluşmasını engeller. Baskının tek noktada birikmemesi için oturma eyleminde aktif pozisyon almak, oturma yüzeyinin bu aktiviteyi destekleyecek formda oluşturulması süreçte pozitif etki sağlayacaktır. Oturma eyleminde duruş kaynaklı bölgesel baskıların dengeli dağıtılması, oluşacak olumsuz sağlık sorunlarının azaltılmasına, mekânda gerçekleştirilecek aktivitelerde algı kalitesinin yükseltilmesine, beklendik kazanımların edinilmesine katkı sağlayacaktır.

Oturma sürelerinin artması, bu süre zarfında sergilenen statik bir pozisyon ve bu pozisyona aracılık eden mobilya tasarımları oturma eylemlerinin keyifsiz sonuçlanmasına ve akabinde sağlık problemlerine yol açmaktadır. Durağan yürütülen oturma eylemlerinden aktif oturmaya geçiş bireyin otururken vücudunu hareket ettirmesine olanak sağlar. Aktif oturma eyleminde, dengesiz bir yüzeye sahip oturma elemanı bireyin dik oturma duruşunu sürdürebilmesi için daha fazla gövde hareketleri yapmasına olanak sağlar. Bu tipte bir oturma eylemi, esnek bir yüzey veya sandalye yüzeyine yerleştirilen orta derecede esnek bir yastık ile gerçekleştirilebilir (Görsel 2).

Görsel 2: Aktif oturmaya yönelik tasarlanmış oturma elemanları (<https://varierchairs.com/press/active-seating-for-active-bodies/>).

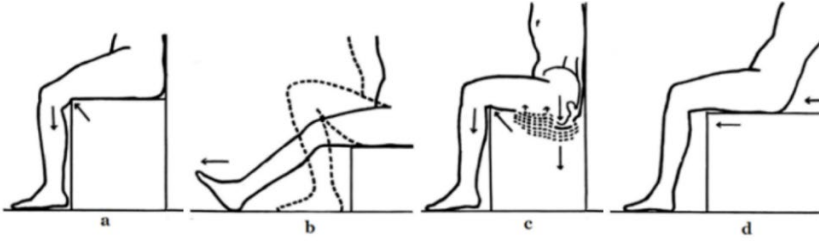
Aktif oturmanın, vücutta mevcut yağ dokusunda daha fazla yanma, iyi bir omurga pozisyonu ile omurlar üzerine gelecek baskıda azalma, vücut pozisyonunu kontrol altında tutmada ve çevre farkındalığında artış gibi faydalarının olduğu öne sürülmüştür (Wang, vd., 2014, s.333). Statik bir oturuş eylemi gerçekleştirilse bile, fizyolojik olarak vücutta yorulmalar gerçekleşeceği için bireyin küçük dinamik hareketler (bacak bacak üzerine atma, kollardan destek alma, oturma açısını değiştirme v.b.) yapması kaçınılmazdır. Oturma elemanları, oturma işlevi kaynaklı gelişen dinamik hareketlerin değişkenliğine göre tasarlanmalıdır (Altıparmakoğulları, 2009, s.6).

Oturma Elemanlarının Yapısal Formları ve Beklenti Karşılama Etkinlikleri

İnsanların ihtiyaç duydukları oturma eylemi ve eyleme yönelik kullanılan oturma mobilyaları kültürlere, geleneklere, yaşam tarzlarına, cinsiyete, yaş evrelerine ve sosyal statüye göre farklılıklar göstermekte, kimi toplumlarda eylem yere oturarak gerçekleşirken kimi toplumlarda yerden yükseltilmiş mobilyalar ile gerçekleşmektedir (Demirarslan, 2018, s. 72). Örneğin; geleneksel Türk ve Japon toplumlarında insanlar yaşam biçimi ve kültürel özelliklerden dolayı yerde otururken, batı toplumlarında oturma mobilyası yerden belirli bir yüksekliktedir. Oturma eylem ve durumlarının çeşitliliği farklı tip oturma pozisyonları doğurmuştur. Farklı durumlardan kaynaklanan oturma tiplerinin çeşitliliği belirleyen farklı durumlar; yapılan iş, ihtiyaçların belirlediği konumlar, çevre ve fiziksel koşullar, kültürel çevre, ekonomik ve teknolojik şartlar olarak sıralanabilir. Oturma eyleminin tipini belirleyen unsurlar, oturma elemanının şekillenmesindeki belirleyici rolü ile oturma elemanı modellerinin hazırlanmasına aracılık etmemektedir (Altıparmakoğulları, 2009, s.3). Oturma elemanı, kullanıcı tarafından algılanan konfor seviyesini yeterince tahmin edecek tasarıma sahip olmalıdır (Cappetti ve Manso, 2021, s.60). İyi tasarlanmış bir sandalyede amaç, bel omurgasının sürekli olarak aşırı yük altında kalmaktan korumak ve sonucunda ortaya çıkacak sırt sorunlarını engellemektir (Goossens, 1994, s.90). Oturma eyleminde bulunan kişi ile oturma elemanının yapısal özellikleri arasındaki süregelen ilişki, oturma eyleminin sağlık ve konfor koşullarının karşılanmasında öncelikli kriterlerdir.

Oturma yüzeyi çok yüksek tutulduğu durumlarda (Görsel 3a), oturma yüzeyi ön ayrıtı kişinin uyluk kemiğinin arka kısmına baskı uygulayarak

kan dolaşımının normalitesini bozmakta, kasların yorulmasına neden olmaktadır. Oturma eylemlerinde donatı kullanım süresinin uzaması kullanıcının fizyolojik yapısında beraberinde psikolojik durumunda rahatsızlıkların oluşmasına neden olmakta, oturma elemanın tasarımsal uygunsuzlukları rahatsızlığın boyutunu artırmaktadır. Oturma yüzeyinin çok alçak tutulması (Görsel 3b), alçak oturma kaynaklı çömelme oluşturacak, desteksizlik yüzünden ayaklarda öne kayma isteği oluşacak, statik ayak konumunda problemler yaşanacaktır. Oturma yüzeyi çok yumuşak olduğu durumlarda (Görsel 3c), yüzeye düşen ağırlık eşit dağılmayarak basen ve baldırlarda farklı yükler düşecek, yorgunluğun artmasına neden olacaktır. Oturma yüzeyi çok derin olduğu hallerde (Görsel 3d), oturma yüzeyinin ön ayrıtı dizin arka kısmına basınç uygulayacak, rahatlamak isteyen kişide öne doğru kayma isteği oluşacak, kullanıcı sırt desteğinden istenen verimi alamayacaktır (Demirarslan, 2022, s.83).

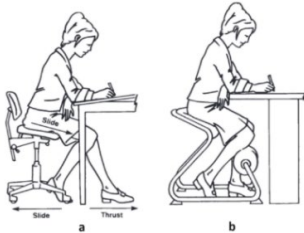
Görsel 3: Oturan birey ve oturma elemanı ilişkileri, (Doğan ve Altan, 2007, s.160).

Uygun bir oturma yüzeyi sağlamak amacı ile yüzey şekillendirmesi veya dolgu uygulaması kalça altlarındaki basınç dağılımına katkı sunmaktadır. Oturma donatı yüzeyi şekilli olmaktan ziyade az çok düzlemsel olmalıdır, ancak yuvarlatılmış ön kenar ayrıtları konforda oldukça arzu edilmektedir. Yüzey kaplama malzemeleri, dayanıklı, havalandırma için gözenekli ve stabiliteye yardımcı olmak için pürüzlü yapıda olmalıdır (Pheasant, 1996, s.80).

Konforlu ve sağlıklı bir oturma elemanı için yapılacak tasarım insan boyutuna duyarlı olması gerekir. Tasarımda antropometrik olarak dik-kate alınacak iki ölçüm, kalça-popliteal uzunluk ve popliteal yüksekliktir. Başarılı bir tasarımda bel bölgesinin desteklenmesini sağlayacak sırtlığın doğru konumlandırılması gerekir (Panero ve Zelnik, 2014, s.238). Oturma elemanı tasarımları, oturma yüzeyine temas edecek vücut bölgesinin aynı

noktalara ağırlık yapmasını engelleyecek, ağırlığın tüm temas yüzeyine eşit şekilde dağıtılmasını sağlayacak biçimde yapılmalıdır (Felek, 2022, s.114). Oturma yeri tasarımlarının, oturmadan kaynaklı rahatsızlıkları hafifletecek, gerektiğinde bireyin duruşunu değiştirmesine olanak sağlayacak biçimde oluşturulması, ayakların yere temasına elverişli kurgulanması gerekir (Panero ve Zelnik, 2014, s.102). Vücudun yüzey dokusu yüzey basınçlarından dolayı ezilir. Oturma elemanı yüzey yapısı ve kullanılan malzeme kaynaklı farklı şiddette basınçlar ezilme boyutunu değiştirir (Altıparmağolu, 2009, s.16). Oturma elemanları tasarlanırken oturma yüzeyine temas edecek kemiklerin aynı noktalara ağırlık yapması engellenerek ağırlığın tüm yüzeye eşit bir şekilde yayılması sağlanmalıdır. Ayakların yere temas etmesini engelleyen durumlarda damarlarda kan akışı zorlaşacak, sinirler üzerinde oluşacak baskı neticesinde bacaklarda uyuşmalar oluşacaktır (Felek, 2022, s.114).

Küreselleşen iletişim kaynakları, gelişen teknoloji ve dijital koşullar geleneksel alışkanlık, davranış ve ihtiyaçlarımızı değiştirmeye zorlamakta; üretim, tüketim, sosyal etkileşim ve iletişimde oturma eylemine daha fazla yönlendirmektedir. Oturma eylem süresi artışları fizyolojik ve psikolojik olumsuzlukları beraberinde taşımaktadır. Oturma eylemine yönelik ortaya çıkan olumsuzlukların bertaraf edilmesi, azaltılması, eylem verimi ve kullanıcı konforu bakımından zorunluluk taşımaktadır. Teknolojik yaklaşımlar, kullanıcı ve tasarım donatıları arasında süregelen etkileşimin seyrini değiştirmekte, oturma donatı tasarımlarında revizyon ve yenilik ihtiyacını doğurmaktadır. Curaoğlu (2017), yeni nesil ürünlerin çalışma ortam ve tarzını etkileyerek kişinin bedensel kullanım biçimini değiştirdiğini, teknoloji kullanım biçimlerine bağlı olarak bireyde yeni bedensel davranışlar geliştirdiğini belirtmektedir. Pheasant'ın (1996) çalışmasında yer verdiği örnekte; oturma eyleminde, kalçanın açılma hareketini azaltacak, omurganın doğal eğrisinde tutulabilmesini sağlayacak öne doğru eğilenebilen yüzeylere sahip oturma donatısı (Görsel 4a) ve kullanım esnasında öne eğilmelerde oturma eyleminde güç sarfiyatını azaltacak diz destek aparatına sahip (Görsel 4b) tasarımlar karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 4: Oturma elemanı tasarımına iki radikal yaklaşım: öne eğilebilir fonksiyonu (a) ve diz çökme fonksiyonu (b), (Pheasant, 1996, s.74).

Kent Mobilyalarında Oturma Elemanları

Şehir inşa sanatı ya da kentsel tasarımlar, şehir sakinlerinin özlem ve arzularını yerine getiren, değerlerini temsil eden çevre yaratma yöntemleri olup bireylerin çevreyi sosyal, ekonomik, siyasi ve dini ihtiyaçlarına göre uyarlamak ve kontrol edebilmek için birikmiş teknolojik bilgileri kullanmaktadır (Mough-tin, 2007, s.11). Kentler sadece yapılarla değil yapıların dışında kalan alanlarla da ele alınmakta, kentsel dokunun ihtiyaçlarını karşılayan ve değişen sosyo-ekonomik koşullara cevap verebilen, yaşayan organizmalar olarak ifade edilmektedir (Kahveci ve Göker, 2020, s.694). Kent kurgusu içerisinde kullanıcı ihtiyaçlarına cevap veren kentsel alanlar ve kentsel alanların bileşenleri olan kent donatıları, tasarımları ve işlevsellikleri ile kent yaşamının seyrine ve kentsel tablonun estetiğine katkı sunmaktadır. İşlevsel ve estetik kent donatıları kent sakinlerinin toplumsal ilişkilerininin güçlenmesine, kent kültürünün şekillenmesine aracılık etmektedir. Kentsel yaşantıyı keyifli ve anlamlı hale getiren, estetik ve konfor yaratarak görsel etkiye katkı sunan, kaliteli ve iyi fikirlerle üretilen kent mobilyaları, kentin karakterini ve imajını ortaya koymaktadır (Gürsoy, 2011, s.5). Kent mobilyaları uygulandıkları çevrenin kentsel dokusuna uyumlu, güvenlik sorunu oluşturmayan, çevre dostu malzemeler ile kent kimliğine ve kültürüne dokunan tasarımlar olmalıdır. Yücel (2006), kentsel donatı elemanlarının tasarım ve yerleştirilmesinde sağlanacak uyumun, kent yaşamını zevkli ve anlamlı kılacağını, kentsel bir konfor ve estetiğin oluşturulmasına olanak sağlayacağını belirtmektedir. Akyol (2012), kent mobilyalarının, donatının kullanılacağı mekânın özellikleri ve işlevselliği dikkate alınarak standart kalıp tasarımlardan kaçınacak özgün tasarımlar ile oluşturulması gerektiğini belirtmektedir. Kent mobilyaları peyzaj ve düzenleme içerisinde yalnızca bir yapı bileşeni olmamalı, tasarımı ve fonksiyonelliği ile kendi başına kent silüetinde müstakil tasarım unsuru olarakta rol almalıdır (Görsel 5).

Görsel 5: Peyzajı üzerinde barındıran oturma eleman tasarımı (<https://institutoecocao.blogspot.com/2015/07/lift-mobiliario-urbano-ecologico.html>).

Kent mobilyaları, kente ait tüm açık alanlarda, kullanıcılarının belirsiz olduğu, birçok açık alan için işlevsel, çoğunlukla sabit hizmet veren ekipmanlar ve yapılar olarak görülmekte ayrıca kentsel tasarımda, görsel uyuma sahip öğelerin düzenleri göz alıcı ve akılda kalıcı görüntüler oluşturmaktadır (Karaca vd., 2020, s.37). Kent mobilyaları, buldukları kentsel bölgenin bir yansıması olarak özgün tasarımlara sahip olmalıdır. Özgün kent mobilya tasarımları; buldukları çevrede gerçekleştirilecek eylem ve trafiği kısıtlayıcı olmamalı, tasarımları ile kent sakinlerinin beğenilerini karşılayacak, aktivite ve beklentilerine olumlu katkı sağlayacak yapıya sahip olmalıdır. Oluşum malzemeleri; tasarım, fonksiyonellik ve çevre uyumunu desteklemelidir. Dascalu (2011), kent mobilyasının oluşturulduğu çeşitli malzemelerin, bireyde olumlu ve olumsuz etkiler bırakarak kullanıcı psikolojisini etkileyebileceğini belirtmektedir. Kent donatısı üretim malzemesi, kullanıcıya eğlenceli, hoş, dinamik veya rahatlatıcı bir atmosfer sağlayarak kullanıcı konforuna olumlu katkı sunabilmektedir (Dascalu, 2011, s.324). Sosyal statü, ekonomik düzey, fiziksel özellik ayrımı gözetilmeden her bireyin faydalanacağı kamusal alanlarda kullanıcıya sunulan kentsel mobilyalar, tüm bu farklılıkları gözeterek tüm popülasyonun ortalama konfor beklentilerini yakalayacak tasarımlara sahip olmalıdır. Oturma elemanlarını kapsayan kentsel donatılarda ergonomik tasarım, konuşlandırılacak yer ve yerle uyumlu ölçek, malzeme seçimi gibi parametreler tüm kullanıcıların konforunu karşılayacak asgari seviyeye yaklaşmalıdır. Donatıyı kullanacak birey sayısı, yaş gurubu, fayda süresi, kişi/kişilerin fizyolojik yapısı ve yetişmişlik düzeyi gibi unsurlar değişken olduğundan, ergonomik sınırlamalar gözetilerek tüm ihtiyaçlara cevap verecek ortak bir tasarım anlayışı getirilmelidir. Tasarımda çıkış noktası; kolay erişilebilir, çevre ve farklı kullanıcı konforuna katkı, sosyal etkileşime elverişli, üretimde ekolojik malzeme tercihi olmalıdır.

Kent mobilyaları; tamamen doğal, doğal bileşenlerin bir araya getirilmesi veya yapay malzeler ile oluşturulur. Doğal veya doğal bileşimli malzeler (taş, ahşap, seramik, cam, metal) kullanıcı üzerinde farklı etkiler bırakır (Görsel 6). Doğal taş, gerginlik ve heyecanları emerek meditasyona teşvik eder. Ahşap, dinlenme ve sakinlik verir. Seramik malzemeli donatılar hayal gücünü canlandırır. Cam, yorgunluğu azaltıp ferahlık yaratır. Metal, güç vererek psikolojik direnç sağlar. Beton malzeme ise güvenlik hissi oluşturur (Dascalu, 2011, s.327). Değişik karakterdeki kentsel oturma donatıları, oturma ve dinlenme elemanları olarak insanların konforu ve yorulan fiziki yapılarının dinlendirilmesi için dış mekân tasarımlarında

yer alan konstrüktif elemanlardır. Kentsel mobilyalarda oturma elemanları, insan anatomik yapısına uyumlu ve konforlu olmalıdır. Ergonomik koşullara uygun, çok alçak ya da yüksek olmayacak şekilde uygun boyut ve detaylarda tasarlanıp uygulanmalıdır (Url2).

Görsel 6: Park Güell Barselona (<https://www.gzt.com/arkitekt/gaudi-basyapiti-park-guell-3602149>).

Kentsel mobilyalar içerisinde yer alan oturma donatıları, elemanı oldukları peyzaj düzenlemelerinde etkin rol alıp alanda dikkat çekmekte, kalite ve tasarım kuvveti ile şehrin silüetine katkı sunmaktadır. Oturma donatılarından yararlanacak bireylerin yaş skalası, oturma yeri veya elemanlarında farklı seçenekler aranmasına neden olur. Kişi, donatı ve alanın konforuna göre eylem biçimini belirlemekte, kullanma süresini sınırlamaktadır. Felek ve arkadaşlarına (2022) göre, oturma eyleminin sağlıklı ve konforlu sonuç vermesi için, donatı tasarımında kullanıcı iskelet, kas ve dolaşım konforunu etkileyecek unsurlar göz önünde bulundurulmalıdır. Tasarımlarda kullanıcı ve oturma elemanı boyutları arasındaki ilişki insan anatomisine uygun belirlenmeli, fizyolojik, anatomik ve antropometrik referanslar dikkate alınmalıdır. Oturma elemanı boyutu, malzeme ve tasarımı ile kısa veya uzun süreli kullanımda aktif oturma eylemi desteklenmelidir (Felek ve ark., 2022, s.111). Oturma elemanının dokuları, kullanımda rahatlık ve rahatsızlık faktörünün memnuniyete etkileri düşünülerek oluşturulmalıdır. Dinlenmek için rahat malzemeler, soğuk mevsimlerde vücudu rahatlatan ahşap, sıcak mevsimler için taş malzemeler tercih edilmelidir (Dascalu, 2011, s.329). Yetişkinler kent alanlarında nerede oturacakları konusunda daha fazla konfor arayışında olup eylem için daha seçici davranırlar. Tercihen sırt ve kol dayanağı olan, “oturma dostu” malzemeler ile üretilmiş kent mobilyaları, mekânı ve donatıyı kullanma süresi üzerinde belirleyici olmaktadır (Gehl, 2010, s.143). Donatının

sahip olduğu form, malzeme, işlevsellik ve estetik unsurları yanında donatının alanda yerleştirileceği etkin konum kullanımdan beklenen faydaya olumlu katkı sağlayacaktır. Oturma elemanlarının konumlandırılmasında görüş ve sirkülasyonu engellemeyecek noktalar seçilebilir ayrıca kullanıcıların sırtlarını korunaklı hissedecekleri marjinal bölgeler konumlandırmada tercih edilebilir (Uslu ve Ertürk, 2019, s.438). İyi düşünülmüş yerleştirme yalnızca estetik bakımdan kaliteli bir kamusal alana ulaşmanın koşulu olmayıp aynı zamanda müşterek alanın olumlu bir sosyal kullanımını teşvik etmenin de bir koşuludur (Siu ve Wong, 2015, s.589).

Kent mobilyalarının tasarımsal yetersizlikleri, uygun olmayan malzeme seçimi, yanlış merkezlere yerleştirilmesi donatıdan beklenen performansın alınmasını engellemektir. Külekçi'nin (2018) Erzurum ilinin beş farklı bölgesinde kent mobilyaları üzerinde yaptığı çalışma içerisinden alınan oturma elemanlarına ait veri ve değerlendirmelere göre oturma elemanları değerlendirilmiş, değerlendirmede kullanılan derecelendirmede; 0: yetersiz, 1: tam yeterli değil, geliştirilmesi gerek, 2: yeterli olmak üzere donatılar puanlanmıştır (Tablo 1). Değerlendirmeye göre beş bölgede ele alınan oturma elemanlarında yaslanma yeri açısının tam yeterli olmadığı, kolçak yüksekliklerinin ise yetersizliği belirtilmiştir.

Tablo 1: Külekçi'nin Erzurum ili beş farklı bölgesinde yaptığı araştırmada oturma elemanlarına ait puanlama tablosu (Külekçi, 2018, s.42).

Oturma Elemanları	1. Bölge	2. Bölge	3. Bölge	4. Bölge	5. Bölge
Oturma Alanını Genişliği	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0
Oturma Alanının Yerden Yüksekliği	2.0	2.0	2.0	1.5	2.0
Sırt alanının Açısı	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0
Sırt Alanı Yüksekliği	2.0	2.0	1.5	2.0	2.0
Kolçak Yüksekliği	0.5	1.0	0.0	0.5	1.0
Malzeme Seçimi	1.5	1.5	1.0	1.5	1.5

Gülgün ve Altuğ'un (2006) benzer çalışmalarında İzmir ili Göztepe-Karşıyaka kıyı bandını, tasarım özellikleri ve fiziksel nitelikleri doğrultusunda altı bölgeye ayrılmış, bölgelerde yer alan oturma elemanlarının iki bölgede orta derecede başarılı, diğer bölgelerde ise % 76 – 80 oranında başarılı olduğu, tüm oturma elemanlarında sırt bölümü açısının ve kolçak içeren elemanlarda kolçak yüksekliğinin standartların dışında olduğu belirtilmiştir.

Yine başka bir çalışmada Akın ve Demir (2021), Kocaeli kıyı bandında belirledikleri üç farklı bölgede kent donatılarını araştırmış ve değerlendirmede, 1 puan "çok kötü", 2 puan "kötü", 3 puan "orta", 4 puan "iyi" ve 5 puan ise " çok iyi" puanlamasını kullanmışlardır. Çalışmada oturma elemanlarına ait veri ve standartlara göre değerlendirilmesinde oturma donatılarının bileşenlerinin orta ve iyi düzeyde bir derecelendirmeye sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 2: Akın ve Demir'in Kocaeli ili kıyı bandında üç farklı bölgesinde yaptığı araştırmada oturma elemanlarına ait puanlama tablosu (Akın ve Demir, 2021, s.281).

KIYI BANDI BÖLÜMÜ		I.BÖLGE	II. BÖLGE	III. BÖLGE
Oturma Elemanları	Oturma Bölümü Genişliği	4	4	4
	Oturma Bölümü Yüksek.	4	4	4
	Sırt Bölümü Yüksekliği	3	3	3
	Kolçak Yüksekliği	4	-	-
	Malzeme Seçimi	3	4	4

Yücel (2006), kent mobilyalarında oturma elemanlarının tasarımlarının, ölçü ve malzemelerinin kullanıcı fiziksel konforunu doğrudan etkileyeceğini belirtmektedir. Oturma elemanlarının boyutları; oturma eleman uzunluğu kişi başına 60 cm, genişliği 35-40 cm, oturma yüksekliği 42,5 cm olmalı, arkalı oturma elemanlarında oturanların sırtını destekleyecek arkalık yüksekliği 32,5-37,5 cm aralığında oluşturulmalı, arkalık oturma yeri ile 95°-100° lik açı olacak biçimde konumlandırılmalı ayrıca oturma yeri elemanı, yatay ile 10° açı yapacak şekilde tasarlanmalıdır (Yücel, 2006, s.26). Kent donatılarının konuşlandırıldıkları çevre uyumu, yerine getireceği görev, sokak vandalizmi ve zorbalığa karşı dayanma sınırları, ergonomik ölçüler kent sakinlerinin bu donatılardan bekledikleri konfora ulaşmalarına imkân sağlayacaktır. Ayrıca malzeme seçiminde iklimsel koşullar, malzemenin ısı tutma ve yansıtma kapasiteleri, güneşe maruziyet düzeyi, sıcak ve soğuğa dayanma gücü dikkate alınmalıdır. Donatı ölçü, malzeme ve konuşlandırılma biçimleri kullanım sürecinde bireyde fizyolojik ve psikolojik sınırlama ve zorlamalara neden olmamalıdır.

Isı birikimi dış mekân oturma elemanlarında yaygın bir endişe kaynağıdır (Main ve Hannah, 2010). Oturma elemanlarının yerleştirileceği çevrenin güneş alma potansiyeli göz önünde tutulmalı, kullanıcı çeşitliliği dikkate alınıp gölgelendirme elemanlarına tasarımlarda yer verilmelidir. Direkt güneş ışığı ve aşırı sıcaklara karşı alınacak gölgelendirme önlemleri

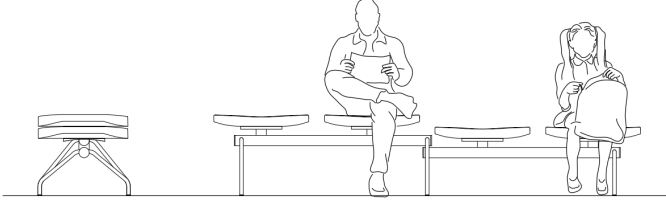
konforlu kullanım ve donatı ömrünü olumlu etkileyecektir. Kent alanlarında yüksek boyutlu bitki çeşitliliği ile sağlanacak gölgelendirmelerde oturma donatısının güneş maruziyeti azaltılabilir, donatı üzerinde biriken ısının kullanım konforuna olumsuz etkileri azaltılabilir. Donatı yerleşiminde ağaçlardan salgılanan reçine, yaprak, üzerinde barındırdığı böcek popülasyonu veya ağaçlarda konaklayan kuş türlerinin atıkları donatı malzemesine zarar verebilir, kullanım ömrünü kısaltabilir. Oluşacak deformasyonlar donatının kullanım performansını daraltabilir, kullanıcının kullanımdan kaynaklanan duruş bozukluğu yaşamasına neden olabilir. Donatı ile bitki türünün etkileşiminden kaynaklanacak olumsuz etkiler önceden tespit edilerek donatı malzemesi ve yerleşim planı belirlenmelidir. Oturma donatılarında yaşlı ve sağlık sıkıntıları taşıyan bireylere yönelik sırtlık tasarımları kullanıcı rahatını ve kullanım süresini olumlu etkileyebilir. Yine öncelikli olarak bu kullanıcıların donatıya oturma ve donatıdan kalkma eylemlerinde destek alacakları kolçaklı tasarımlar kullanıcı konforunu olumlu etkileyecektir.

Donatı tasarım ve üretim malzemeleri yanında konumlandırıldıkları alanın doğru seçimi, kullanım ve var olma sürecinde donatı çevresinde oluşacak etkileşim faaliyetlerine olumlu katkı sağlayacaktır. Ana arter yol kenar bandına yerleştirilecek, durakta bekleme ve yol boyu yaya akışında dinlenme ihtiyacını karşılamayı amaçlayan tasarımlara sahip donatıların yerleştirildikleri noktalar yaya trafiğini kısıtlamamalıdır. Yola yakın yerleştirilen donatıların sürücü görüş alanını kısıtlaması donatı çevresinden yola çıkacak sokak hayvanlarının fark edilme süresi ve etkinliğini kısıtlamakta, araç ve yaya trafiği güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca donatının yola yakınlığı kullanıcı ve donatının yolda oluşacak olumsuz olaylardan direk etkilenmesine neden olacaktır (Görsel 7).

Görsel 7: Yol kenarlarına konumlandırılmış oturma elemanları (Kişisel kaynak).

Belirlenmiş bir bölgede konumlandırılacak donatıların sabit yükseklik ölçüleri bazı kullanıcılar için elverişli olabilecek iken bazı kişilerin konfor beklentilerini karşılamayacaktır. Aynı alana yerleştirilecek donatılarda ergonomik sınırlar içerisinde farklı yüksekliğe sahip oturma elemanlarının mevcudiyeti daha fazla birey için konfor beklentisine cevap vereceği düşünülmektedir (Görsel 8).

Görsel 8: Farklı yükseklik ölçülerinde oluşturulmuş oturma donatı önerisi (Kişisel kaynak).

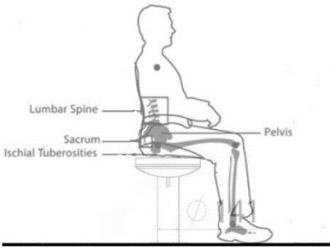
Sokak mobilyalarını birbirine yabancı bireylerin kullanılacağı ihtimali göz önünde tutularak donatı tasarımlarında, kişiler arasında belirli bir mesafe bırakılması, kullanıcıda psikolojik rahatlığın sağlanması beklenmektedir. Tasarım sürecinde sosyal, kültürel ve psikolojik faktörlerin düşünülmesi, aynı donatıyı kullanacak insanlar arasında gerginlik oluşmasını engelleyebilir, insanların donatılara olumsuz müdahalede bulunmaları önlenir (Prvanov, 2019, s.85). Yanlış yüzey malzeme seçimi kullanım ömrünün kısılmasına, yüzeyde tutulacak kirleticilerin kullanıcı ile farklı mekânlara taşınmasına yol açacaktır. Kolay deforme olan yüzey malzemeleri oturma elemanın amacına hizmet etmesini engelleyecek, kullanıcıya konfor sağlamayacaktır.

Gelişen teknoloji ve tasarımların ortaya çıkardığı yeni tür üretim ve tüketim anlayışları, sosyal etkileşim çevre ve davranış biçimleri, eylem ve ihtiyaçlarımızın farklılaşmasına neden olmakta bu durum eyleme yönelik yeni duruş pozisyonları sergilememizi doğurmaktadır. Endüstrileşmenin yarattığı kolay üretim, farklı malzeme alternatifleri, trend tasarım yaklaşımları, güncel duruş pozisyonlarına yönelik ihtiyaçları gidermeye çalışmaktadır. Kent mobilyalarında oturma elemanları bu gelişmelerden etkilenerek yeni formlar ile çevre ve kullanıcı konforuna katkı sunmaktadır (Görsel 9). İnsan vücudu düşünülerek tasarımlara yansımış organik formlar geleneksel oturma düzlemlerinden daha özgürleştirici fırsatlar yaratmaktadır (Main ve Hannah,2010).

Görsel 9 (a: <https://www.escofet.com/en/products/urban-life/landscape-furniture/lungo-mare>, b: <https://www.bonaldo.ca/en/product/el-poeta-bench/>, c: https://ric-kandvanalee.com/wp-content/uploads/2010/07/IMG_1934.jpg)

Oturma pozisyonunda vücut, en uygun omurga ve pelvik hizalanmasını otomatik olarak ayarlayamaz. Sırt desteği olmayan oturma elemanlarında, desteksiz altlıkta oturma, sırt eğilimini ya düzleştirir ya da sağlıklı olan içe doğru (lordotik) yerine dışa doğru (kifotik) bir eğri şekline çökmeye başlar. Oturan vücutta pelvisin aldığı pozisyon (Görsel 10) omurganın şeklini belirler. Oturma pozisyonunda pelvis geriye doğru yönelme eğilimi gösterir. Pelvisin stabilitesini sağlayacak, geriye yönelmeyi engelleyecek destekler doğal bir duruş eğrisi sağlayacaktır (Prvanov, 2019, s.111). Kent donatılarında eylem ve eylemde harcanacak zamana bağlı olarak oturma elemanlarında uygun sırt ve kol desteklerinin bulundurulması eylem verimi ve kişi konforuna katkı sağlayacaktır.

Görsel 10: Sırt desteksiz oturma elemanında ideal duruş (Prvanov, 2019, s.112).

Kent, şehir halkının ruhsal ve fiziksel kültürlerinin en yüksek ifadelerinden biridir (Moughtin, 2007, s.12). Yerleşik kültür, sosyal ilişkiler ve bağlı aktivitelerin tarzını, işleyişini ve süresini yönlendirmektedir. Kullanıcı yoğunluğu ve eylem çeşitliliği yerleşik kültürün yansımalarına bağlı olarak bölgesel farklılıklar taşımaktadır. Yoğunluğu karşılayacak oturma

donatılarının olmadığı durumlarda kent sakinleri aktivite ve dinlenme eylemlerinde alternatif arayışlarında bulunmaktadır. Kent alanlarında belirli bir süre kalmaları gereken insanlar ayakta durmayı yorucu bulmakta, oturmak için yer aramakta, geçirilecek süreye bağlı olarak oturacak yer daha dikkatli seçilmektedir. İyi tasarlanmış kent alanlarında yalnızca bank ve sandalye şeklinde oturma yerlerinin yanında merdivenler, heyhel kaideleri, anıtlar gibi ikincil oturma elemanları seçeneği sunulmalıdır. Alanda oturma talebinin fazla olduğu zamanlarda bu ikincil oturma donatıları kaydadeğer katkı sağlayacaktır (Görsel 11), (Gehl, 2010, s.140,143).

Görsel 11: (a: <https://www.all-about-london.com/2011/07/history-of-eros-statue-at-piccadilly.html> b: <https://www.timeout.com/rome/attractions/spanish-steps>)

Kent mobilyaları, bulunduğu kentin simgeleri olup kent hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmakta, işlevsel olarak kullanıma hizmet etmenin yanında toplumun yaşam biçimine bağlı olarak zaman içinde bir anlam ve değer kazanıp kent kimliğine katkı sağlamaktadır (Karaca vd., 2020, s.43). Kısa süreli oturma eylemi gerçekleştirme ve dinlenme elemanları olarak görülen kent mobilyalarının tasarımları, kent kültürü içerisinde daha fazla bulunma, açık hava ile daha fazla yararlanma ve sosyalleşmenin artırılmasına yönelik tasarımları ile mobilyadan daha uzun süre ve daha konforlu faydalanmayı sağlamalıdır.

Sonuç

Ortak alanlar, toplumsal ilişkilerin sürdürüldüğü, sürekli güncelleme ve yenilenmeye ihtiyaç duyan, dış çevre uyaranlarına açık, toplumsal ve kültürel değerleri bünyelerinde barındıran dinamik yapılardır. Toplumsal

alanlar, üstlendiği misyonu etkili biçimde yürütebilmesi için çağın ve teknolojinin getirdiği imkânlar doğrultusunda güncellenmelidir. Müşterek mekânların; estetik, etkili, amaca yönelik, müşterek katılıma imkân tanıyacak model ve tasarımlar ile geliştirilmesi mekânı anlamlandıracaktır.

- Kent alanlarında konumlandırılan, kullanıcı hizmetine sunulan mobilyaların, oturma donatılarının iyileştirilmesi, yenilenmesi veya konumunun değiştirilmesi bireyin müdahalesinden uzak veya kısıtlıdır. Bu nedenle sorumlu organlar, alan planlamasını, donatı tercihini ve işleyiş organizasyonunu müşterek kullanıma yönelik oluşturmalıdır. Tasarım, malzeme seçimi ve konumlandırma eyleme yönelik gerçekleştirilmeli, farklı kullanıcı ihtiyaçları gözetilmelidir.

- Kent alanlarında konuşlandırılacak veya oluşturulacak oturma donatılarının yerleşim planlamasında; yaya yoğunluğu, açık alan hava koşulları ve donatı ile beraber kullanılan veya donatı çevresinde yetişen bitki çeşitliliği, araç trafiğine olan mesafe koşulları göz önünde bulundurulmalıdır. Donatı amacının yalnızca, bekleme, dinlenme olmamalı tasarımı ile çevre estetiğine katkı sağlamalıdır. Donatı fayda süresi gözetilmeden doğru postürü destekleyecek tasarım, malzeme seçimi ve montaja dikkat edilmelidir.

- Doğru tasarım, etkili malzeme ve renk tercihleri, ihtiyaç gidermeye yönelik kent donatıları; kullanıcıda doğru duruşu destekleyecek, konfor ve algı beklentilerine katkı sağlayacaktır. Kent kurgusunda yer alan oturma elemanları farklı yaş gurubu ve farklı vücut tipine sahip bireylere hizmet sağlayacağı için gölgelendirme sağlanmış, sırtlık ve kolçaklı gibi oturma eleman tasarımları diğer tasarımlar ile beraber kullanıma sunulmalıdır.

- Kent alanlarında hizmet sağlayan oturma donatıları, kendi toplumumuz sahip olduğu antropometrik ölçümleri referans alınarak gerçekleştirilmelidir. Donatılar; kent sahalarında ergonomik değerlerde farklı ölçü aralığında oluşturulmalı, tüm yaş gurubu kullanıcılarının duruşunu olumlu karşılayacak yapıda seçilmeli ve düzenlenmelidir. Montaj elemanları kullanıcı veya hareketli mobilyalarda hareket kaynaklı etkilenmeler ile yerinden ayrılmayacak yapıda planlanmalıdır. Montaj malzeme boyutları ve montaj yöntemi çevre ve kullanıcı etkilerine karşı dayanımlı olmalıdır.

- Mekânın bir parçası olarak tasarlanan donatılar bir sistem içerisinde oluşturmalı, mekân-etkinlik-donatı arasında bir uyum sağlanmalı, birlikte hareket etme kabiliyetine sahip olmalıdır (Kahveci ve Göker, 2020, s.694).

Müşterek mekânlarda oluşturulan donatıların esnek ve fonksiyonel tasarımlara sahip olması, çevre ve kullanıcı etkileşiminin olumlu seyrine katkı sağlayacaktır. Fiziksel ve sosyal çevreye uyumlu doğru donatı tercihleri, alanda gerçekleştirilecek eylemlerin verimli, konforlu ve sorunsuz biçimde yürütülmesini sağlayacak, hedeflenen kazanımlara ulaşmada yardımcı unsur olacaktır.

Extended Abstract

Meeting Health and Comfort Conditions of Common Space Seating Elements: A Review on Urban Furniture

Mehmet Varlı³

ORCID: 0000-0003-3613-6324

Diversifying production materials and new design approaches with developing technology contribute to the production and application flexibility of urban furniture, which has an important place in urban identity. Urban furniture, which is designed correctly for differentiated actions and needs in urban areas, responds to the high-level expectations of the user who plays a role in urban fiction, and contributes positively to the comfort and health of the individual during the use phase. In the act of sitting, which is one of the natural needs of human beings, the suitability of the anatomical structure for the action, the suitability of the environment and the reinforcement material, the design competence of the seating element; the action process and its result, health, comfort and efficiency allows the expected result to be achieved. In seating elements that are positioned in urban areas and appeal to variable users; user sensitivity, correct design for action, material and assembly status, environmental conditions and deformation left by other users are effective on the level of efficiency expected from it. These equipment, which are the service instruments of the social environment, should ensure the continuation of the user's health and comfort status and should not interfere with the environment and action interaction.

In addition to the lifestyle, social interaction activities, new educational approaches and working life brought by the age, the actions and time spent in urban areas exhibit an approach that leads to sitting, and the individual finds himself in more sitting actions. With new design approaches to meet the needs of individuals, ergonomic limits are approached, contributing to the expected action efficiency. The degree to

³ Master's Student, Kırıkkale University, Faculty of Fine Arts, Department of Interior Architecture and Environmental Design, E-mail: mehmetvarli@hotmail.com

which urban furniture and seating elements serve their purpose and the effective role they play in urban identity varies depending on urban culture, user awareness, planning and implementation competencies of local governments, design and correct material selection suitable for interaction, and placement considering environmental conditions. In the design, material and positioning of the seating elements in the urban fiction, the characteristics of different age groups of users and individuals with different physiological characteristics should be taken into consideration. In this study, it is aimed to determine the effect of the expected health and comfort conditions on the users of the seating equipment offered for use in urban areas, which we will consider among the common spaces, and to reveal the design criteria for improving the interaction between the user and the equipment. Urban furniture and seating equipment, which are mostly organized by local governments and offered to the user within the urban fiction, should be designed, produced and positioned by prioritizing its user-friendly structure, flexibility of use, strength performance, contribution to environmental aesthetics due to the weather conditions of the usage environment and user diversity. By taking these criteria into consideration, the effects of seating comfort and discomfort in urban furniture, furniture and user interaction, and the effects of interaction on posture health were examined through case studies and literature review. The design competencies, material qualities, and applications for the harmony of urban furniture and seating equipment in urban planning with the region where they are positioned vary according to the development of the city, the budget allocated by local governments for planning and maintenance. Material selection, standard mold designs, incorrect installation elements and methods, incorrect determination of the positioning location, which do not coincide with the environmental conditions in the seating equipment in the urban fiction, show themselves as factors that negatively affect the interaction efficiency of the user and the equipment. In addition, designs made without taking into account the physiological characteristics of different users negatively affect the functionality of the equipment in the urban fiction. Designs with poor harmony with the surrounding landscape, wrong material choices that do not overlap with urban culture and urban space can be counted among the negative design inputs encountered in living equipment. The development of communal spaces and seating elements in these spaces with aesthetic, effective, purpose-oriented models and designs that will enable joint participation will enrich

the urban fabric that will give meaning to the space. Making necessary renovations and improvements in urban areas by taking advantage of the innovations and conveniences provided by technology, including environmentally friendly materials in design inputs, prioritizing designs that are compatible with the natural environment and urban culture will enrich the urban fabric, positively affect the course of action to be carried out in the environment and user comfort. For this reason, responsible bodies should create space planning, equipment preference and operational organization for common use. Design, material selection and positioning should be action-oriented and different user needs should be considered. The pedestrian density, outdoor weather conditions, the variety of plants used with or growing around the equipment, and the distance to vehicle traffic should be taken into consideration in the layout planning of seating equipment to be placed or created in urban areas. The purpose of the reinforcement should not only be waiting and resting, but should contribute to environmental aesthetics with its design. Attention should be paid to the design, material selection and installation to support the correct posture regardless of the duration of the benefit of the equipment. Seating equipment providing service in urban areas should be realized with reference to the anthropometric measurements of our own society. Equipment should be created in different size ranges with ergonomic values in urban areas, and should be selected and arranged in a structure that will positively meet the posture of all age group users. Since the seating elements in the urban fiction will provide service to different age groups and different body types, shading should be provided and seating element designs such as backrest and armrests should be offered for use together with other designs. The mounting material dimensions and mounting method should be resistant to environmental and user effects.

Kaynakça/References

- Akın, Ö., ve Demir, M. (2021). Karamürsel İlçesi (Kocaeli) kıyı bandı rekreasyonel alanlarında kentsel donatı elemanlarının ergonomi kriterleri yönünden değerlendirilmesi. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 6(1), 268-287.
- Aktaş, K. O. (2021). Hacettepe Hastanesi Plastik, Rekonstrüktif ve Estetik (Pre) Cerrahi Anabilim Dalı kliniği muayene odalarında mekânsal algı. *Sanat Yazıları*, (45), 427-444.
- Akyol, E. (2006). *Kent mobilyaları tasarım ve kullanım süreci* (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Altıparmakogulları, Y. (2009). *Oturma ögesi tasarımında basınç diyagramı modelinin kullanılmasıyla oturma profilinin tasarım kriterlerinin ortaya konulması* (Yüksek lisans tezi).
- Altun, N. (1992). Bel ağrısı (Lowbackpain). Klinik Jinekoloji, Yıldırım M. (Editör). Türkiye Klinikleri Yayınevi.
- Barker, V. (1998). *Postura, posizione, movimento per potenziare le prestazioni sessuali, rimodellare il corpo, ritardare l' invecchiamento, ridurre l' obesità, sviluppare le capacità*. Edizioni Mediterranee.
- Bilgin, N. (1984). Çocuklar ve mekanlar. *Mimarlık*, 84(9), 31-33.
- Cappetti, N., ve Manso, E. D. (2021). Study of the relationships between articular moments, comfort, and human posture on a chair. *Work*, 68(s1), S59-S68.
- Carini, F., Mazzola, M., Fici, C., Palmeri, S., Messina, M., Damiani, P., ve Tomasello, G. (2017). Posture and posturology, anatomical and physiological profiles: overview and current state of art. *Acta Bio-Medica: Atenei Parmensis*, 88(1), 11-16. <https://doi.org/10.23750/abm.v88i1.5309>
- Ceviz, E., ve Genc, H. (2022). Postür bozuklukları ve egzersiz.
- Curaoğlu, F. (2017). Oturma eylemi-günlük yaşam teknolojileri-tasarım ilişkileri üzerine bir analiz-ofis oturma elemanları. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 6(3), 1161-1173.
- Dascalu, D. M. (2011). Landscape effects of urban furniture textures. *Bulletin UASVM Horticulture*, 68(1), 324-331.
- De Looze, M. P., Kuijt-Evers, L. F., ve Van Dieen, J. A. A. P. (2003). Sitting comfort and discomfort and the relationships with objective measures. *Ergonomics*, 46(10), 985-997.
- Demirarslan, D. (2019). Türk yaşam kültüründe oturma mobilyasının değişimi ve gelişimi. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, 16(16), 71-85.
- Demirarslan, D. (2022). Mobilya ve tasarım. Efe Akademi Yayınları.
- Demirci, F. B. (2020). Sağlıklı bireylerde oturmada farklı ayak pozisyonlarının rahatsızlık hissi, ağırlık aktarımı ve postür üzerine biyomekanik etkileri (Master's thesis, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

- Doğan, C., ve Altan, O. (2007). Kamusal alanda oturma eylemi ve ergonomik ilkeler. *Megaron YTÜ Mim. Fak. E-Dergisi*, 2(3), 159-166.
- DSÖ. (2022). *Global status report on physical activity*.
- Ekşi, B. Ü. (2019). Sedanter ve fiziksel aktif kadınlarda denge ve postür egzersizlerinin etkilerinin karşılaştırılması.
- Estrada, J. E., ve Veia, L. A. (2018). Modelling and simulation of spine in sitting posture in a computer-related workplace. *Int. J. Comput. Sci. Mob. Comput*, 7, 121-135.
- Felek, S. Ö., Kutsal, S., ve Erdoğan, B. G. (2022). Kent mobilyalarında ergonomik ve antropometrik ölçütlere dayalı parametrik tasarım. *International Journal of Engineering Research and Development*, 14(3), 109-119.
- Gehl, J. (2010). *Cities for people*. Island Press, Washington D.C., US.
- Goossens, R. (1994). Biomechanics of body support: A study of load distribution, shear, decubitus risk and form of the spine.
- Güleç Solak, S. (2017). Mekân-kimlik etkileşimi: Kavramsal ve kuramsal bir bakış.
- Gülgün, B., ve Altuğ, İ. (2006). İzmir kıyı bandı uygulamalarında ergonomik standartlara uygunluğun değerlendirilmesi üzerine bir araştırma. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 43(1), 145-156.
- Gürsoy, S. (2011). Mobilyalarında ahşap malzeme kullanımı üzerine incelemeler (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul).
- Hu, R., ve Hao, Q. (2022). Health promotion system for the elderly's daily body functions based on nanoprotective technology. *Journal of Nanomaterials*, 2022, e1645089. <https://doi.org/10.1155/2022/1645089>
- Kahveci, H., ve Göker, P. (2020). Kent mobilyaları tasarım dersi stüdyo çalışması; üst örtü-oturma birimi ve piknik donatısı tasarımı. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 22(3), 693-707.
- Karaca, O., Bolkaner, M. K., İnançoğlu, S., ve Asilsoy, B. (2020). Kent mobilyası üzerine bir çalışma: Yakın Doğu Üniversitesi kampüsü. *Yakın Doğu Üniversitesi Yakın Mimarlık Dergisi*, 4(1), 34-44.
- Katzman, W. B., Wanek, L., Shepherd, J. A., ve Sellmeyer, D. E. (2010). Age-related hyperkyphosis: Its causes, consequences, and management. *Journal of Orthopaedic ve Sports Physical Therapy*, 40(6), 352-360.
- Kim, D., Cho, M., Park, Y., ve Yang, Y. (2015). Effect of an exercise program for posture correction on musculoskeletal pain. *Journal of Physical Therapy Science*, 27(6), 1791-1794. <https://doi.org/10.1589/jpts.27.1791>
- Kuzgun, Y. (2020). Eğitimde bireysel farklılıklar. Zekâ ve yetenekler. 2. Bölüm. Ankara: Nobel Yayınları.
- Külekçi, A. E. (2018). Erzurum'da kentsel mekanlarda kullanılan bazı kent donatı, zemin ve bitkisel elemanlarının ergonomik ve antropometrik yönden incelenmesi. *ATA Planlama ve Tasarım Dergisi*, 2(2), 35-45.
- Lefebvre, H. (2023). *Mekânın Üretimi*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul, Sel Yayıncılık. (Orijinal çalışma 1974 yılında yayımlandı).

- Main, B., ve Hannah, G. G. (2010). *Site furnishings: A complete guide to the planning, selection and use of landscape furniture and amenities*. John Wiley ve Sons.
- Moughtin, C. (2007). *Urban design: Street and square*. Routledge.
- O'Sullivan, K., O'Sullivan, P., O'Sullivan, L., ve Dankaerts, W. (2012). What do physiotherapists consider to be the best sitting spinal posture? *Manual Therapy*, 17(5), 432-437.
- Özen, A. (2006). Mimari sanal gerçeklik ortamlarında algı psikolojisi. *Bilgi Teknolojileri Kongresi IV, Akademik Bilişim 2006*, Denizli.
- Panero, J., ve Zelnik, M. (2014). *Human dimension and interior space*. Whitney Library of Design.
- Pastorelli, F., ve Pasquetti, P. (2013). Biomechanical analysis and rehabilitation in athletes. *Clinical Cases in Mineral ve Bone Metabolism*, 10(2).
- Pheasant, S. (1996). *Bodyspace: Anthropometry, ergonomics and the design of work*. Taylor ve Francis Routledge.
- Prvanov, S. (2019). Geometry, ergonomic, digital design and production of furniture for public spaces. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.20396.26242/1>
- Scoppa, F. (2000). Posturologia: Il modello neurofisiologico, il modello biomeccanico, il modello psicosomatico. *Otoneurologia*, 2002(9), 3-13.
- Siu, K.W.M. ve Wong, K.S.L. (2015). Flexible design principles: Street furniture design for transforming environments, diverse users, changing needs and dynamic interactions. *Facilities*, 33: (9/10), 588-62.
- Stavrides, S. (2016). *Common space: The city as commons*. Zed Books.
- Thomas, K. S., ve Magal, M. (2014). How does physical activity impact postural stability. *Journal of Novel Physiotherapies*, 4(206), 2.
- Tuncay, S. (2011). İletişim, çevre etkileşimi ve ulusal mensubiyet bilincinin algılanması. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, (31), 125-143.
- Uslu, E., ve A. E. Ertürk, (2019). Urban Furniture in Historical Process. *Journal of History Culture and Art Research*, Cilt 8, Sayı 4, s.s. 425-444.
- Wang, H., Weiss, K. J., Haggerty, M. C., ve Heath, J. E. (2014). Aktif oturma gövde hareketine etkisi. *Spor ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(4), 333-337.
- Yücel, G. F. (2006). Kamusal açık mekânlarda donatı elemanlarının kullanımı. *Ege Mimarlık Dergisi*, 4(59), 26-29.

İnternet Kaynakları

- Url-1: <https://nblturkiye.com/postural-duzgunlugun-vucudumuz-acisindan-onemi-ve-germe-egzersizi-onerileri/> (Erişim 18.08.2023)
- Url-2: https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/175902/mod_resource/content/1/oturma_elemanlar%C4%B1.pdf (Erişim 20.08.2023).

Mehmet Varlı

1997 yılında Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik Bölümü'nden, 2021 yılında Kırıkkale Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü'nden mezun oldu. 1993 – 2023 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ilköğretim okullarının ortaokul kademelerinde ve ortaöğretim okullarında matematik öğretmenliği yaptı. 2022 yılında başladığı Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitime devam etmektedir.

He graduated from Ankara University, Faculty of Science, Department of Mathematics in 1997 and Kırıkkale University, Faculty of Fine Arts, Department of Interior Architecture and Environmental Design in 2021. Between 1993 and 2023, he worked as a mathematics teacher in the middle school levels of primary schools and secondary schools affiliated to the Ministry of National Education. He continues his master's degree at Kırıkkale University, Institute of Social Sciences, Department of Interior Architecture and Environmental Design, which he started in 2022.

E-posta: mehmetvarli@hotmail.com

YAZARLARA NOTLAR

YAYIN İLKELERİ

İDEALKENT, disiplinler veya disiplinler arası bir yaklaşımla kenti merkeze alarak hazırlanan kuramsal ve uygulamalı özgün makalelerin yayınlandığı akademik hakemli bir dergidir. Dergi; Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda dört kez yayımlanır. İDEALKENT'in yayım dili Türkçe ve İngilizcedir.

İDEALKENT, Kenti anlamada temel bilim alanları ve yaklaşımları olan mimarlık, şehir planlama ve yerel yönetimlerin yanı sıra tarih, sosyoloji, siyaset, antropoloji, sanat tarihi, arkeoloji, kültürel çalışmalar, coğrafya ve kentsel değerlendirmeye konu olan her tür bilimsel çalışmayı anlamlı bulmaktadır. İDEALKENT, bu amaca yönelik olarak üretilen kuramsal ve araştırma temelli özgün çalışmalara açıktır.

Dergiye gönderilen aday makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

İDEALKENT'te yayımlanması için gönderilen araştırma makalelerinde verilerin güncelliğine önem verilmektedir. Araştırma verilerinin toplanması üzerinden 5 yıl veya daha fazla süre geçmiş ise araştırmaların güncelliğini kaybettiği yönünde görüş bildirilmektedir. Bir makalenin İDEALKENT Dergisi'ne sunulması, çalışmanın orijinal olduğu ve yazar(lar)ın başka bir kurumdan herhangi bir telif hakkı olmadığı anlamına gelir. İDEALKENT'te yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazarlar İDEALKENT'e gönderdikleri makalede kullandıkları çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin kullanımından sorumludur.

Makaleler APA'7.0 Publication Manual (<http://www.apa.org>) yayım biçimine uygun olarak hazırlanmalıdır.

İDEALKENT'e gönderilen makaleler için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 4000-7000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Makaleler Türkçe ve İngilizce olmalı ve her biri en az 150 en fazla 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce yazılmış Öz ve Abstract'ı, İDEALKENT makale şablonuna uygun biçimde içermelidir. Makalenin başlığı kısa olmalı ve 15 sözcüğü geçmemelidir. Ayrıca 3 - 5 arasında Anahtar Sözcükler ve Key Words verilmelidir.

Araştırma makalelerinde problem giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Deneme-derleme türü makalelerdeki bölüm başlıkları ise içeriğe uygun olarak belirlenmelidir.

Makalelerin İDEALKENT makale şablonuna uygun olarak hazırlanmış olması ve ilk sayfa hariç makalenin herhangi bir alanına yazar isim ve adresleri yazılmaksızın sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılacak şekilde Word formatında şablona uygun olarak gönderilmelidir.

İDEALKENT'e gönderilen makalelerin değerlendirme süreci şu şekildedir:

Makale gönderildikten sonra iki hafta içinde editörler; makaleyi şekil, içerik ve dergi politikalarına uygunluğu ile makalenin literatüre katkısı, yöntemi, bulguların ve analizlerin sunumunu dikkate alarak inceler. Uygun bulunan makaleler değerlendirilmek üzere hakemlere gönderilir. Şekil ve içerik olarak uygun olmayan makaleler reddedilir.

Ön incelemede uygun bulunan makaleler iki ayrı hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne müracaat edilmektedir. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayınlanmasına, yazardan raporlar çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da makalenin reddedilmesine karar verilmektedir. Gönderilen makalelerin en az iki hakemin olumlu değerlendirmesinden sonra yayımlanıp yayımlanmayacağına editörler tarafından karar verilmektedir. Kabul edilen ya da reddedilen makalelerin gerekçeleri yazarlara iletilmektedir.

Düzenleme istenen makalelerde yazarlar yaptıkları ve yapmadıkları düzenlemeleri gerekçeleri ile birlikte bir Word dosyasında açıkça belirtmeli ve hakemlerin görebilmesi için sisteme yüklemelidir.

Dergiye gönderilen makalelerden aşağıdaki şartları taşımayan makaleler doğrudan reddedilmektedir:

- Makale yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır (Belirtilen kelime aralıklarından atf ve kaynakça yazımına kadar bütün detaylar yazım kurallarına uygun olmalıdır).
- Dergiye gönderilen çalışma Makale Şablonuna yüklenerek gönderilmelidir.
- Makale Genişletilmiş İngilizce Özet (Extended Abstract) ile birlikte gönderilmelidir.
- Makale ile birlikte Benzerlik Denetim Raporu mutlaka gönderilmelidir.
- İnsanlarla yapılan araştırmalar için etik onay belgesi eklenmelidir.
- Makale Telif ve Etik Sözleşmesi mutlaka doldurulmalıdır.

Makalelerin En Sık Ret Gerekçeleri

- Makalenin yazım ilkelerine uygun olarak hazırlanmamış olması.
- Kaynak ve atıflarda APA 7'nin kullanılmaması ya da özensiz ve hatalı olarak kullanılması.
- Makalede amaç, kapsam, önem ve yöntem gibi temel hususların açık bir şekilde tanımlanmamış olması.
- Makalenin yönteminin açık bir şekilde tanımlanmaması, özellikle nicel çalışmalarda evren örneklem ilişkisinin uygun bir şekilde açıklanmaması.
- Makalenin abstract ve extended abstract'ının İngilizcesinin iyi olmaması.
- Makalenin dilinin yeterince açık olmaması.
- Çok spesifik bir alanda hakem bulmanın oldukça güç olacağı düşünülen makaleler.
- Nezaket kurallarına uygun bir şekilde iletişim kurulmaması.

YAZIM KURALLARI

İDEALKENT'e gönderilen aday makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaleler APA'6.0 Publication Manual (<http://www.apa.org>) yayın biçimine uygun olarak hazırlanmalıdır.

İDEALKENT'e gönderilen yazılar için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 4000-7000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Makaleler Türkçe ya da İngilizce olarak yazılabilir. Makalenin her biri en az 150 en fazla 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce yazılmış Öz ve Abstract'ı, [İDEALKENT makale şablonunda](#) yer aldığı biçimde verilmelidir. Yazının başlığı kısa olmalı ve 15 sözcüğü geçmemelidir. Ayrıca 3 – 5 arasında Anahtar Sözcükler ve Keywords verilmelidir.

Araştırma makalelerinde problem giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Deneme-derleme türü makalelerdeki bölüm başlıkları ise içeriğe uygun olarak belirlenmelidir.

Makalelerin [İDEALKENT makale şablonuna](#) uygun olarak hazırlanmış olması ve ilk sayfa hariç makalenin herhangi bir alanına yazar isim ve adresleri yazılmaksızın sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

İlgili makale şablonunu internet sitesinden indirebilirsiniz!